De Nieuwe Taalgids.
Jaargang 31

bron
De Nieuwe Taalgids. Jaargang 31. J.B. Wolters, Groningen / Batavia 1937

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_taa008193701_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

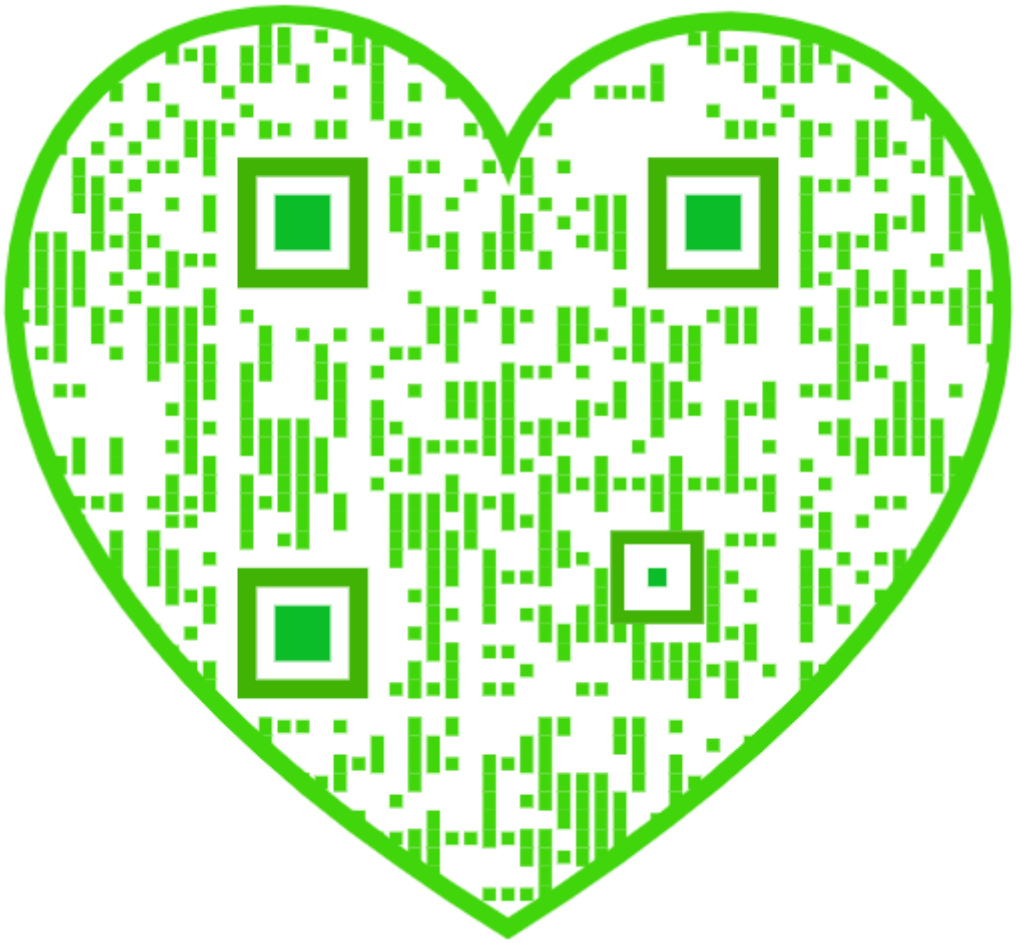

Komparatistisch uitzicht in onze Nederlandse literatuurgeschiedschrijving.[1)]

Indien iemand de taak op zich nam een nieuwe wetenschappelijke literatuurgeschiedenis te schrijven, die hetzij de grote werken van Te Winkel of Kalff hetzij het kleinere Handboek van Prinsen zou moeten vervangen, dan zou deze schrijver m.i. moeten zorgen dat zijn werk v.n.l. in vier opzichten verschilde van de arbeid zijner voorgangers. Hij zou ten eerste moeten bedenken, dat de periodisering onzer literatuurhistorie leemten vertoont, die na tal van studies duidelijk zijn geworden en bij voortgezette studie nog duidelijker aan de dag zullen treden; we weten nu wel dat er niet alleen een preromantiek bestaat, maar ook een prerenaissance en dat er van een breuk tussen de grote perioden in onze letterkundige ontwikkelingsgang geen sprake is: er bestaan geen afgronden tussen 'de' tijdvakken maar er is een betrekkelijke continuïteit! Ten tweede zou het nieuwe werk meer rekening moeten houden met de uitkomsten, die moderne werken op kunstphilosophisch en aesthetisch terrein ons gebracht hebben; nog altijd worden in onze literatuurgeschiedenissen kostbare bladzijden besteed aan personen en werken die er niet in thuis horen. Noch intuïtie noch goede smaak zijn er in geslaagd dit feit te voorkomen of te elimineren. Zou het niet meer resultaat opleveren indien wetenschappelijke argumenten in het geding werden gebracht? De werken van Müller-Freienfels, van Ermatinger, van Walzel, van Croce, van De Bruyne, e.a. kunnen de wapenen leveren waarmee de geschiedschrijver het verdrijven van onliteraire werken en personen kan voltrekken.[2)] Belangrijker nog lijkt het mij, dat hij door de studie dezer werken kan behoed worden voor een eenzijdigheid, waaraan slechts weinigen ontkomen en die voor een geschiedschrijver der gehéle Nederlandse letterkunde gevaarlijk kan zijn. Bovendien zou eindelijk eens een einde kunnen gesteld worden aan de soms ontstellende ver-

1) Voordracht gehouden op het Philologencongres te Gent, 19 April 1936.
2) Poelhekke wees reeds in de Beiaard VIII, dl 2, p. 50-66 op de noodzaak van *Fundering der Literatuurwetenschap*.

warring in de letterkundige terminologie, die b.v. Reinaert een fabel en een sage noemt, die het verhaal van den Wandelenden Jood sage of mythe of legende doopt. Begrippen als parodie, satyre, humor, ballade e.a. moeten - en kunnen - klaarder onderscheiden worden. Ik zwijg dan nog over betekenisvolle factoren als traditie en conventie, mode en tijdgeest, die òf niet erkend òf niet op hun juiste waarde geschat worden.

Op de derde plaats zou volledig recht moeten gedaan worden aan Vlaanderen. Zeker is er in dat opzicht een gunstige kentering ingetreden; men mag zelfs zeggen dat theoretisch niemand Vlaanderen meer zijn ‘rechtsgelijkheid’ onthoudt. Maar feit is, dat in de practijk hieraan nog wel een en ander mankeert: waarom moet de dichter Ten Kate zoveel meer plaats innemen als Virginie Loveling? Waarom Anton Bergmann minder dan Van Koestveld of Hasebroek? Waarom wordt *Het Gezin van Baas van Ommeren* wél en Virginie Loveling's *Mijnheer Connehaye* niet behandeld? Is Verschaeve niet meer waard dan Ten Kate of Bernard ter Haar? Het pijnlijkst voelt men deze - practische! - niet-gelijkstelling in wetenschappelijke werken als dissertaties, waarin de Vlaamse letterkunde zeer dikwijls niet eens wordt aangeraakt, laat staan behandeld.

Op de vierde plaats zou de Nederlandse letterkundige geschiedenis geplaatst moeten worden in algemeen historisch, zowel cultureel - dikwijls ook politiek - als literair verband. In de regel wordt van het historisch verband vooraf een korte aanduiding gegeven, maar in de behandeling zelve geschiedt dit onvoldoende. Hoe kan b.v. een blik op de wijsgerige en politieke geschiedenis niet de ontwikkeling van humanisme en renaissance in helderder licht stellen; hoe kan daardoor niet begrijpelijk worden gemaakt het opduiken van barok en rococo, ook in de literatuur! De kruistochten, de Turkse aanvallen op Constantinopel, de Mohammedaanse overheersing in Spanje, de beoefening der Griekse wijsbegeerte door de daar wonende Arabieren, het encyclopedische verzamelwerk der vroeg-Middeleeuwse ‘geleerden’: de kennis van dat alles kan machtig bijdragen tot een beter begrip van de Middeleeuwen en de prerenaissance! Hoe kan een karakteristiek van Rousseau's streven, van Herder, Fichte en Schelling niet het verschijnsel ‘Romantiek’ verhelderen.

Het minst lijdt het *Handboek* van prof. Prinsen aan deze kwalen; dat is verklaarbaar: het is het jongste van onze weten-

schappelijke werken van groter omvang! Het bovenstaande moet dan ook niet als een verwijt worden opgevat aan het grote werk dat Te Winkel on Kalff gepresteerd hebben; maar een modern geschiedschrijver zou men deze euvelen niet meer mogen of kunnen vergeven!

Met het aanduiden van de noodzakelijkheid, dat het internationaal-literair verband tussen de Nederlandse en de vreemde literaturen zal worden aangegeven, zijn wij gekomen tot het eigenlijke onderwerp dezer voordracht. Teneinde mijn taak zo goed mogelijk te vervullen stel ik mij voor, allereerst na te gaan, hoe de toestand had kunnen zijn, m.a.w. er zal een overzicht gegeven worden van de ontwikkeling van het comparatisme in ons eigen land; vervolgens kan aangegeven worden wat bereikt werd en wat nog te wensen overblijft, zowel wat de te behandelen onderwerpen betreft als wat de gevolgde methode aangaat.

Als we het letterkundig comparatisme ten onzent op dit ogenblik vergelijken met dat in het buitenland, dan moeten we bekennen: we hebben geen Texte, geen Betz, geen Baldensperger, geen Koch, geen Van Tieghem, geen Farinelli, geen enkele grootmeester op dit gebied en dat in een land dat om vele redenen vooraan kon staan. Weliswaar is daar het werk van prof. Kalff, die zowel in zijn *Inleiding* als door zijn artikelen in *De Tijdspiegel* theoretische beschouwingen gaf en in zijn *West-Europeesche Letterkunde* tot een zeer te waarderen practijk overging; daar is ook het werk van prof. Prinsen, die zowel de roman als het drama in de 18e eeuw in West-Europa behandelde; daar is verder de stimulerende kracht van geleerden als de professoren De Vooys, Gallas en Baur. Niettemin zijn wij achter. Toch lag dit betrekkelijk geringe resultaat niet in de lijn der geschiedenis. Vóór andere landen kwam Nederland - niet Vlaanderen: daar was ander, belangrijker, werk te doen! - tot letterkundig comparatisme in eigenlijke zin. Waaraan dankten wij deze voorrang? De oorzaak lag in de geschiedenis van ons land en in zijn geografische ligging; daardoor stond Nederland meer dan andere landen open voor vreemde invloeden, daardoor bestond een groter drang naar kennis van vreemde talen en literaturen; er hadden intellectuele migraties plaats, die de betekenis van het vreemde hier groter deden zijn dan elders het geval was. Vooral de 18e eeuw had vreemde beïnvloeding bevorderd, speciaal de Franse. Al meen ik, dat deze invloed vaak overdreven wordt voorgesteld, toch kan niet ontkend worden dat deze zeer groot was, met name die van de dii minores:

Corneille, Racine en Molière stonden te hoog, dan dat hun invloed verder ging dan vertaling en navolging en dus, literair, aan de buitenkant bleef. Meer werd Voltaire verheerlijkt en gevolgd, wiens geest trouwens harmonieerde met die der 18e eeuw, maar nog groter, zij het minder betekenisvol, was de invloed, van allerlei mindere goden zoals La Harpe, Mercier, Desmarais, De Fontanelle, Despréaux, Des Barreaux, Pavillon, Guilbert-Piscerecourt, Sedaine, Picard, Pelletier e.a. Op het einde dezer eeuw komt dan daarnaast een stijgende invloed van de Duitse en, minder, van de Engelse letterkunde. Het eigene dreigt verloren te gaan onder de vloed van het vreemde. Enkele dieper denkende geesten vragen zich af, waarom dit verschijnsel zich aan hen voordoet; zij stellen zich de vraag in hoeverre het juist is, dat het eigene gemeten wordt aan het vreemde, waarom het vreemde meer bewonderd wordt - b.v. op het toneel - dan het eigene. Velen gaan daarover nadenken als de Franse tijd aan de ene kant de vreemde invloed versterkt, aan de andere kant het nationale gevoel wekt en verdiept. Bovendien drijft veel in deze tijd naar cosmopolitisme, waarin het eigene naast - vaak: onder - het vreemde wordt gesteld.[1)]

Zo komt het dat in ons land eer en sterker dan in andere landen de geest aanwezig is, die het letterkundig comparatisme deed ontstaan. Anderzijds heeft dit tengevolge dat opnieuw voedsel gegeven wordt aan deze geest b.v. door het oprichten van lectoraten: aan de Utrechtse hogeschool bestonden, meer dan honderd jaar geleden, lectoraten voor moderne talen, o.a. voor het Italiaans.[2)] Bovendien was een andere oorzaak voor het ontstaan van het letterkundig comparatisme hier intenser dan elders aanwezig: de studie der volkskunst werd ten onzent zeer vroeg beoefend. Men zie daarvoor de gegevens, die Dr. Brouwer verzamelde in zijn dissertatie *Das Volkslied* (Gron. 1930) (waaraan o.a. kan worden toegevoegd het *Beknopt Verslag aangaande de Volks-literatuur der Chineezen; getrokken uit hunne eigene geschriften*, door den Eerw. Heer D. Morrison.... *Mnemosyne*, Ve stuk 1818, p. 141-203).

Het is in een bewust streven naar het eigene, in een bewust

1) Vanaf 1776 verscheen een spectatoriaal geschrift *De Kosmopoliet*, dat volgens Kalff (VI, p. 244), getuigde van een rijke belezenheid in de buitenlandse letterkunde.
2) Prinsen-nummer van de Nieuwe Taalgids 1936, p. 66.

afweren van het vreemde, dat het eerst zich de geest van 't comparatisme openbaart. Immers zonder een ingestelde ‘vergelijking’ tussen de toestand onzer letteren met die der vreemde of met de Nederlandse van vroeger is deze houding niet verklaarbaar. Met enige trots bestempelen verschillende auteurs der Vroeg-Romantiek hun werk dan ook als ‘oorspronkelijk’. De dames Wolff en Deken deden dat met hun *Sara Burgerhart*, toen zij op het titelblad vermeldden: ‘niet vertaald’. Le Francq van Berkhey deed 't, toen hij in zijn ‘*Hekeldigt* voor den Tooneeldichter Jan Nomsz’, deze veelschrijvende dramaticus verweet, dat hij Corneille, Racine en Voltaire steeds in de mond had; ‘en nooit of zelden schijnt die heer een eenigen der doorlugte Hollandsche Toonecldigters zijner aandacht waardig te achten’ (*Gedichten*, A'dam 1776). Dezelfde schrijver prees daarentegen Juliana de Lannoy, omdat zij *Leo de Groote* ‘uit eigen denkbeelden keurig had opgesteld’ (id.). Pieter 't Hoen deed het toen hij zijn *Vaderlandsche Schouwburg* van 1791 nadrukkelijk als ‘oorspronkelijk’ doopte en nog eens, in het voorbericht bij deel I, schreef: ‘erkennende, dat de hersenvrugten der beroemdste vreemdelingen, welke zich op het ontwerpen van zedelijke Toneelspelen hebben toegelegd, met het grootste genoegen zijn ontvangen’, moet hem toch voorál de opmerking van het hart, dat men ‘in de Dichtkunde als in andere takken der schoone letteren, te veel den toevlugt nam tot den arbeid en de letteroefening van vreemden, zonder eigen kragten tot het voortbrengen van oorspronkelijke stukken te beproeven; en zoo dit voor de Nederlandsche Natie te verneederend gebrek ergens in plaats hebbe gehad, het is vooral in de schaarsheid van oorspronkelijke *Drama's* en in de menigte der vertaalde, welker schoonheid in de uitvoering der vertaaling zelve eene gedurige beschuldiging van de onbekwaamheid van onzen Landaart in deezen tak van Wetenschap schijnt mede te brengen’. Dáarom, ‘meester zijnde van zijnen tijd’, zal Pieter 't Hoen in deze ‘*Vaderlandsche* Schouwburg’, niets dan oorspronkelijke toneelstukken geven. Ofschoon ‘meester zijnde van zijnen tijd’, betekenen de stukken van 't Hoen meer als symptoom van het tijdsverschijnsel dat wij hier bespreken, dan als dramatisch werk. Dat is ook het geval met de latere delen van de *Spectatoriale Schouwburg*, waartegen Pieter 't Hoen zich klaarblijkelijk richtte. In het voorbericht tot het 21e deel (1789) wordt weliswaar het oorspronkelijke doel gehandhaafd n.l. ‘onzen Landgenooten met de beste Tooneelstukken der Franschen,

Engelschen en Duitschers, en inzonderheid met zodanigen, welke sedert eenige jaaren, onder den naam van Drames, of Tafereelen van het Burgerlyk leven, zijn te voorschijn gekomen, bekend te maaken', - maar de uitgevers zullen voortaan de 'Leezeren nu en dan eens een oorspronkelyk stukje van inlandsch maaksel' aanbieden. Maria van Zuylekom, 'lid van het Haagsche en Utrechtsche Kunstgenootschap', schreef een treurspel *Osman en Ophelia* (1790) en stelt in het Voorbericht uitdrukkelijk vast dat alles in dit spel 'eigen vinding' is. Wij kunnen immers 'even fijn - even geestig - even oordeelkundig als andere volken dóórdenken'. Ook haar kwam het altijd vernederend voor, dat Nederlanders zich tevreden stelden met vreemde letterkunde. En Arend Fokke Simonsz spoort in de door hem samengestelde '*Nieuwjaarswensch*, uitgesproken op den eersten Januarij 1803', eveneens aan tot het schrijven van oorspronkelijke stukken. Thomasvaer drukt dat zo uit:

> 'Maer, kaik! 'k zeg net zoo als ik mien,
> 'K zou ook wel graag zoo reis wat zien,
> Dat je onze Vaderlandsche zeden,
> Wat meer op het Tooneel deedt treden.
> Het Duitsche en Fransche is zeker goed;
> Maer elk mint toch zijn eigen bloed.
> Toe.... houdt dat reis in je gedachten,
> We zullen 't met verlangst verwachten.'

Alleen een drukdoend en vreemdsoortig toneelschrijver en -criticus als Barbaz blijft krampachtig aan de voorbeelden (van het klassieke Frankrijk) vasthouden. Hij houdt zich aan de 'wetten' en toetst daaraan de werken; letterkundige vergelijkingen zelfs neemt hij van vreemden over, meestal van Voltaire en La Harpe. Hij is nog vol van de zelfvoldaanheid der 18e eeuw, wier hoogste roem het was, de Fransen nabij te komen. En.... wij komen de Fransen nabij, zegt Barbaz. De Franse toneeldichtkunst is weliswaar de hoogste, maar de Nederlandse is toch waardig de eerste rang na de Franse te bekleden: zij wint het verre van de Spaanse, Italiaanse, Duitse en Engelse, 'juist niet in scheppend vernuft, maar in oordeel en beleid, en vooräl in goeden smaak; en, zonder deze vereischten, bestaat er in de kunst geen waarächtig schoon, al ware ook het meestmogelyk dichterlyk genie in een tooneelstuk te vinden: Lopez de Vega, Metastasio, Schiller en Shakespear zullen op den duur altijd minder gelden dan onzen

Huydecoper, De Marre, Stijl, van Steenwyk, De Lannoy, Van Winter, Van Merken en Nomsz, en, gelijk het vanzelven spreekt, onëindig minder dan Corneille, Racine, Voltaire, La Harpe, De Belloy en Ducis'.[1)]

Barbaz' stem is echter een geluid uit het naaste verleden. De bewondering voor het vreemde had, mede door de verdieping van het nationaal bewustzijn in de Franse tijd, de liefde voor het eigene naast zich gevonden. Wat was er natuurlijker dan dat een vergelijking werd ingesteld, dan dat werd onderzocht in hoeverre in onze letterkunde eigen en vreemde elementen naast elkaar stonden? Dat leidde er toe, dat door de 2e Klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut van Wetenschappen, letteren en schoone Kunsten, een *Verhandeling* gevraagd werd ter beantwoording van de vraag: 'welken invloed heeft de vreemde letterkunde, inzonderheid de Italiaansche, Spaansche, Fransche en Duitsche, gehad op de Nederlandsche taal- en letterkunde, sints het begin der vijftiende eeuw tot op onze dagen'. Op deze vraag kwam één antwoord in en wel van Willem de Clercq. Dit antwoord werd in een openbare vergadering van 27 Aug. 1822 bekroond met de gouden ereprijs. De schrijver werd echter verzocht tot 'verbetering en herziening' over te gaan. De Clercq voldeed hieraan, en zo verscheen dan in 1824 het eerste comparatistisch werk in Nederland en.... in Europa. Immers, wel waren verschillende werken verschenen van encyclopedische omvang, die verschillende literaturen behandelden, maar zij deden dit na elkaar en niet vergelijkend. In de geschiedenis van het letterkundig comparatisme wordt altijd gewezen op het jaar 1827 als het jaar waarin Goethe voor het eerst de term 'Weltliteratur' gebruikte, als het jaar ook waarin Villemain het eerst sprak van Littérature comparée; echter er dient nadrukkelijk op gewezen, dat Goethe niet bedoelde comparatisme, maar de verzamelde toppunten der wereldletterkunde, en vervolgens dat het eerst comparatistische werk van Villemain verscheen in 1829 (n.l. *Examen de l'influence excercé par les écrivains français du X V I IIe siècle sur les littératures étrangères et l'esprit européen*). Vóór dit werk had Willem de Clercq's comparatistische *Verhandeling* reeds zijn tweede druk beleefd!

1) *Amstels Schouwtooneel*, Tweede deel, 1809. Amsteldam, p. 218.

Over zijn standpunt t.o.v. invloed licht De Clercq ons aldus in:

> ‘De invloed der vreemde Letteren moet de Nationale Letterkunde voorlichten, maar nimmer overheerschen. Zoo was dan ook de invloed van de Italiaansche Letterkunde op de onze voordeelig, toen zij de vroegere ruwheid onzer taal verzachtte, het rythmus schiep, en eene harmonie en welluidendheid in onzen versbouw ontwikkelde, toenmaals nog geheel onbekend; doch deze invloed werd overdreven, toen de verliefde klagten der Dichters, zich alom in madrigalen en sonnetten lieten hooren, en slechts ijdele klanken en spitsvondige denkbeelden nagejaagd werden. Zoo was de navolging der Fransche Letterkunde nuttig voor onze voorouders, in zooverre dezelve overal meerdere regelmatigheid en orde invoerde, de meesterstukken van de trits der groote treurspeldichters op ons tooneel voerde, de laffe kluchten van hetzelve verdreef, en in het Proza de ai te gezette navolging van den stijl der schrijvers van de Oudheid matigde; doch verdiende niet diezelfde Letterkunde den vloek van den Nederlander toen zij de mededinging onzer Nationale Letterkunde uitsloot, en het vertalen der Fransche dichtwerken als de hoogste trap van eer beschouwd werd, welke onzen landaard ten deele kon vallen? Hebben wij niet vele bloemen uit het veld der Letteren aan den onderzoeklievenden geest der Duitschers, of aan hunne zoo vaak moedige vlugt in het rijk der verbeelding te danken; doch moeten wij daarom gedurig afwisselende en buitensporige stelsels hunner wijsgeeren als godspraken, hunne mystieke romans en gedichten als voorbeelden van goeden smaak, of hunne overdrevene bewondering voor de kunst en zeden der middeleeuwen als rigtsnoer voor ons gevoel aannemen?’

Zo ziet De Clercq invloed vooral bestaan in navolging, en kent hij er eensdeels een gunstige, anderdeels een ongunstige werking aan toe. Toch was het opsporen van doxologische betrekkingen niet het eerste doel van zijn arbeid. De Clercq beoogde er mee: ten eerste 't eigenaardige van de Nederlandse Letterkunde ‘in eenige trekken te schetsen’, en ten tweede: ‘de Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde te doorlopen, en dezelve telkens met den toenmaligen staat der Letteren bij de andere aangewezene Volkeren in verband te brengen’. Zo werd zijn boek eigenlijk meer dan een vergelijkende, het werd een ‘algemene’ letterkunde, waaraan vergelijking ten grondslag lag. De enorme belezenheid, waarvan De Clercq blijk geeft, stelde hem in staat een, voor die tijd, opvallend goed boek te schrijven. In ieder geval ging hij al beter te werk, methodisch gesproken, dan velen die na hem zouden komen, zoals Hallam, Graesse, Hettner, e.a., die immers de nationale litteraturen *na* i.pl.v., zoals De Clercq, *naast* elkaar

plaatsten. Wat prof. Kalff later zou zeggen van Posnett's werk,[1] dat hij n.l. het eerste werkelijk goede boek schreef over vergelijkende letterkunde, omdat hij de algemene letterkunde verdiepte tot vergelijkende, kan in principe gezegd worden van De Clercqs boek, dat 62 jaren vroeger verscheen. Op den keper beschouwd treffen we nóg vroeger comparatistische studies aan, en wel van P.G. Witsen Geysbeek, die een *Verhandeling over het Puntdicht* schreef, een verhandeling, die beter werd overgedaan, door Mr. P.J. Kleyn, die, vóór 1811, reeds een *Verhandeling over het Epigram* opstelde, waarin de ontwikkeling en de zin ervan, ook vergelijkend met buitenlandse voorbeelden, werd nagegaan.[2] Zo schreef dezelfde Mr. P.J. Kleyn nog een vergelijkende *Verhandeling over het Herdersdicht* waarin J.B. Wellekens hem in 1715 was voorgegaan.[3] Met beide had de schrijver de bedoeling, 'iets van het leerstellige der Poëzie door voorbeelden trachten op te helderen, of wel uit de voortbrengselen van het genie zelve, de theorie der kunst te doen opmerken'.

De zucht naar vergelijking, ook voortkomende uit het cosmopolitische gevoel dat velen bezielde in de 18e en 19e eeuw, blijkt ook uit de *Verhandeling over den waren geest en de voordeelen van het wereldburgerschap*[4] door de bekende N.G. van Kampen; nog meer spreekt deze zucht in het product onzer vroeg-19e eeuwse zelfgenoegzaamheid, dat heet *Holland's roem in Kunsten en Wetenschappen*, samengesteld door H. Baron Collot d'Escury, en verschenen in encyclopedische omvang vanaf 1826. Vooral het 3e deel, dat de letterkunde behandelt, is voor ons van belang. Voortdurend vergelijkend, toont hij een waarlijk enorme belezenheid te bezitten in de West-Europese letterkunde. Vooral in zijn brede *Aantekeningen en Bijdragen* geeft Baron Collot uitvoerige beschouwingen over Franse, Duitse, Italiaanse en-minder-Engelse letterkunde, alles om vergelijkend te betogen, dat Nederland een eerste plaats in de wereld der letterkunde verdiende. Hoe diepgaand vreemde, bepaaldelijk Franse, invloed was, wist deze aristocraat uit eigen ervaring: het was waarlijk

> 'nog geene zoo vreemde zaak, vrouwen aan te treffen, welke een Franschen stijl bezitten, die de bewijzen oplevert, dat zij vlijtig Madame

1) Comparative Literature 1886.
2) Mnemosyne He stuk, 1816 p. 1-157.
3) Mnemosyne IVe stuk, 1817 p. 1-77.
4) Mnemosyne Ile stuk, 1816 p. 75-98.

> de Sévigné gelezen hebben; terwijl zij te naauwernood in hare moedertaal zich weten uit te drukken. Uit Corneille, Voltaire, Racine, kennen vele de schoonste trekken, doch Voudel, of laat ik liever van latere tijden spreken, onze zoo voortreffelijke dichters kennen zij te naauwernood bij naam; de werken van smaak der naburen lezen zij, de romans, en daar onder zoodanige welke zonder eenige wezenlijke waarde zijn, bovenal, maar voor Hollandsche schriften is bijna geene plaats in het geheugen.'

Ofschoon geen comparatistisch werk als geheel - Collot bewéért bovendien meer dan hij vergelijkend bewijst - is het toch, fragmentarisch bezien, een onzer eerste comparatistische werken te noemen: hij wijst in het eerste stuk van het vierde deel (1829) vele klassieke invloeden aan, in het 2e stuk van ditzelfde deel vergelijkt hij o.m. Vondel en Milton, vergelijking die overigens reeds door Siegenbeek was ingesteld (*Museum* IVe dl. p. 45) en bij Collot vanzelfsprekend in Vondels voordeel uitvalt; Collot levert ook vergelijkende beschouwingen over de Arcadia, over natuurpoëzie, over minnepoëzie. Toch is zijn werk meer typerend als verschijnsel: het is immers een bewijs van het bestaan van die cosmopolitische geest, in welke het nationale leven zijn plaats herkrijgen wil. Een dergelijke gesteltenis is uiteraard bevorderlijk voor het doen ontstaan van het letterkundig comparatisme.

Had Willem de Clercq, ingevolge de redactie der uitgeschreven prijsvraag, de invloed der Engelse letterkunde op de achtergrond gelaten, N.G. van Kampen, behandelde die in een aparte *Verhandeling* die hij eerst uitsprak voor The English Literary Society op 8 Febr. 1832 te Amsterdam en in 1836 uitgaf.[1)] Van Kampen ziet z'n studie als 'n middel om 'n 'heilige band' te leggen tussen 't Engelse en Nederlandse volk. De omstandigheden, waaronder hij z'n *Verhandeling* uitsprak, zullen hem wel tot deze opvatting gebracht hebben, opvatting die overigens gelijkt op die van Joseph Texte, uitgesproken in 1898 in z'n *Études de littérature européenne*.

De belangstelling voor Engelse invloed bléef het grootst: men achtte De Clercqs boek blijkbaar min of meer definitief. En zo gebeurde het, dat het Provinciaal Utrechtsche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in zijn vergadering van 28 Juni 1870,

1) Nayler & Co. A'dam. B.S. Nayler vertaalde de *Verhandeling* in 't Engels. De *Verhandeling* is 'n bescheiden begin van doxologische studie.

onder praesidium van Nicolaas Beets, besloot een prijsvraag uit te schrijven over *De invloed van het engelsche drama der X V I e en X V I Ie eeuw, inzonderheid van Shakspere en zijne school op het Nederlandsche treur- en blijspel der X V I Ie en X V I IIe eeuwen*. De voorsteller, Dr. Jan ten Brink, werd over de formulering der prijsvraag gekapitteld door J.d.W.v.C. (De Witte van Citters) in *De Nederlandsche Spectator*, die den voorsteller vroeg: 'waar is die school?' (*De Ned. Sp.* 1870, p. 297), waarop Ten Brink toegaf, dat men van een 'school van Shakspere' eigenlijk niet spreken kon! Het resultaat was een beantwoording van de hand van Prof. Moltzer, die in 1874 liet verschijnen zijn geschrift: *Shakespere's invloed op het Nederlandsche tooneel in de 17e eeuw*. Hij kon daarbij steunen op K. Sybrandi, die reeds in 1841 had uitgegeven een *Verhandeling over Vondel en Shakespeare als treurspeldichters* (Teylers Genootschap, Haarlem). Moltzers studie is comparatistisch in de strenger zin des woords. Andere bijdragen van dien aard, waren die van A. Pannevis over *Shakspere en de hedendaagsche Nederlandsche uitgaven en vertalingen zijner tooneelstukken*, (Utr. 1863) en de bibliografische studie van de Gentse bibliothecaris Th. J.J. Arnold (*Shakespeare-Bibliography in the Netherlands*), verschenen in de *Bibliografische Adversaria* (IV, 4, 5). Ook de Duitse invloed begon men nu meer te onderzoeken: in 1880 verscheen Dr. Kollewijns Leipziger dissertatie *Über den Einfluss des Holländischen Dramas auf Andreas Gryphius*, in 1888 Kaakebeen's *De invloed der Duitsche letteren op de Nederlandsche*. Van nu af wordt het aantal zuiver-comparatistische werken voortdurend groter: August Müller, George Edmundson en Dr. J.J. Moolhuizen onderzoeken de verhouding Milton-Vondel (*Vondels Lucifer en Miltons Verloren Paradijs*, 1895), A.G. van Hamel volgt met *Victor Hugo in Holland* (*Het letterk. leven van Frankrijk*, III), A. Hendriks schrijft over *Joost van den Vondel en G. de Saluste Sr du Bartas* (Leiden, 1894).

Het lijdt geen twijfel of dit streven heeft krachtige stuwing ondervonden van schrijvers en geleerden als Drost, Potgieter, Busken Huet, Van Hamel, Jan ten Brink, Allard Pierson e.a. Hadden Potgieter en Drost, naar het woord van Verwey, niet een tweeledig program: het nationale in hen een kracht doen worden én zich verdiepen in de voortbrengselen van de Europese dichtkunst? Had Huet, met zijn pessimistische kijk op de vaderlandse letterkunde, niet hoe langer hoe meer de blik over de grenzen doen zwerven en met een zekere voorliefde het vreemde in de

eigen gezichtskring getrokken? Hadden de studies van Van Hamel en Ten Brink over Franse, en die van Pierson over Engelse letterkunde, niet de blik verruimd? Het is onmogelijk in dit korte bestek een schets te geven, van de invloed dezer schrijvers en geleerden op de kracht van het comparatistisch streven, ik wil er alleen op wijzen, dat een invloedrijke geest als Pierson, in zijn inaugurele oratie als taak der aesthetiek vaststelde: de ontwikkelingsgang ener kunst wijsgerig te beschrijven en tevens de verschillende kunsten te rangschikken en te groeperen volgens de vergelijkende methode. Trouwens Pierson moest zich wel op deze methode werpen, omdat hij overtuigd was - hij heeft het herhaaldelijk verklaard - van de beperktheid der kunstmotieven en van het feit dat een groot kunstwerk een lange stamboom heeft, waarvan het zelf de bekroning is. Ook deze Darwinistische beschouwingswijze - die hij, meen ik, met name in zijn Shakespearestudies niet handhaafde - leidt vanzelf tot vergelijking met de voorafgaande leden van de grote stamboom.

Zover was de ontwikkeling van de comparatistische gedachte en het comparatistisch werk op het einde der 19e eeuw gekomen: vóór andere landen is het hier aangevat, met ijver is het voortgezet, door kunstenaars en geleerden, direct of indirect, bevorderd. De tijd is gekomen, dat men zich bezinnen gaat over de vraag: hoe nu verder? En van nu af is er een groot verschil met het buitenland op te merken, dat verklaart waarom wij, die eens 'n voorsprong hadden, een achterstand te boeken kregen: wij organiseerden n.l. niet; wij lieten na, wat bij de uitbreiding der comparatistische studies noodzakelijk was geweest, niet alleen om het ontzaglijke veld te overzien, maar ook om het vruchtbaar te bewerken. In andere landen heeft men de noodzaak van deze organisatie niet alleen begrepen maar ook volgens dit begrip gehandeld. In Frankrijk werd reeds in 1896 een leerstoel voor vergelijkende letterkunde opgericht aan de universiteit te Lyon (die door Joseph Texte werd bestegen); in 1899 volgde de Columbia University, in 1910 de Sorbonne, in 1919 Straatsburg, in 1925 't Collège de France; op dit ogenblik bestaan in 15 verschillende landen ongeveer 40 leerstoelen voor het letterkundig comparatisme. Nederland en Vlaanderen behoren niet tot deze 15 noch leveren 1 van deze 40; in ons land is alleen aan Prof. Prinsen te Amsterdam een leeropdracht verstrekt waarin ook het comparatisme lag opgesloten. Echter hoeveel er ogenschijnlijk ook voor te zeggen is, het comparatisme te doen doceren door de hoogleraar in de

Nederlandse letterkunde, het is practisch ondoenlijk, omdat het comparatisme speciale eisen stelt en vooral ontzaggelijk veel tijd vraagt voor wie er zich ernstig aan wijden wil. Het comparatisme vraagt niet alleen kennis van de eigen letterkunde, maar ook van vreemde; het vraagt bovendien kennis van politieke, sociale, wijsgerige en religieuse geschiedenis, het eist onderzoek ook naar schrijvers uit de sloppen der literatuur; de practijk der Nederlandse geschiedschrijving leert bovendien, dat - hoe verdienstelijk wetenschappelijke werkers daaraan gearbeid hebben - zwakte dadelijk aan het licht treedt zodra het comparatisme wordt aangeraakt: dan zijn de vermoedens en hypothesen bijna evenveel mistastingen gebleken. Het zij er verre van, deze groten uit de historie onzer litteratuurgeschiedschrijving daarvan ook maar het geringste verwijt te maken. Maar de moeilijkheden van de comparatistische methode zijn zo veelvuldig en genuanceerd, vergeleken met die der nationale literair-historische, dat dit herhaalde mistasten a priori te verwachten was. Het bestaan van een afzonderlijk letterkundig comparatisme vindt juist zijn verrechtvaardiging in de speciale moeilijkheden van ordening en methode, gevoegd bij de uitgestrektheid van het studieveld. Zoals in alle practijk, doen zich ook in de comparatistische moeilijkheden voor, die alleen door een speciale scholing kunnen overwonnen worden.

Organisatie van het onderzoek had in 't buitenland niet alleen plaats via het oprichten van leerstoelen, maar ook door het oprichten van tijdschriften. In 1887 kreeg Duitsland Koch en Geiger's *Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte*, in 1903 kreeg Amerika het (slechts kort bestaan hebbende) *Journal of Comparative Literature* van Woodberry, in 1892 begon Arturo Farinelli met een comparatistische reeks, en in 1920 werd hét tijdschrift opgericht, *La Revue de littérature comparée*, onder leiding van Fernand Baldensperger en Paul Hazard. In Frankrijk verscheen ook de eerste beknopte handleiding voor het comparatisme van de hand van Paul van Tieghem, *La Litérature comparée* (1934). Door dit alles zijn Duitsers, Fransen en Amerikanen ons ver vooruit geraakt. Waar vroeger een voorsprong was te verwachten, is thans een achterstand gekomen. In de gunstige ontwikkeling van het comparatisme ten onzent is niet op tijd ingegrepen door het oprichten van, al was het maar één leerstoel.

Toch bestond wel het inzicht dat er iets moest gedaan worden. Reeds Dr. Jan ten Brink had in zijn inaugurele rede van 1884

er op gewezen, dat van alle letterkundige geschiedenissen, die van Willem de Clercq de beste was ‘Betreurenswaardig is in ieder geval het verschijnsel’, aldus Ten Brink, ‘dat zijne uitmuntende methode van letterkundige geschiedschrijving niet terstond meer steun vond’. Betreurenswaardiger nog, zou ik menen, dat dit gunstige oordeel Ten Brink niet belette om in zijn oratie te betogen dat de historisch-empirische methode à la Taine de enig juiste was voor de geschiedschrijver der Nederlandse letterkunde, terwijl hij zich aan De Clercq's comparatisme weinig liet gelegen liggen. Dat er in het laatste kwart der 19e eeuw iets in de lucht hing, bewijzen de beschouwingen van Frank van der Goes in *de Nieuwe Gids* van 1886 (1e dl. p. 184-213), waarin hij een *Nadere proeve van Literatuurgeschiedenis* gaf. Hij wil de methode der natuurwetenschappen toepassen op de letterkundige geschiedenis. Door vergelijking van een aantal geschriften van dezelfde periode wil hij ontdekken, door welke oorzaken deze verschillende auteurs gelijksoortige werken hebben voortgebracht. ‘Want een gelijksoortige productie onderstelt een gelijksoortige oorzaak, een algemeen motief dat de schrijvers beheerschte en dat sterk was dan hunne persoonlijke neigingen en hunne temperamenten; sterker, omdat aan deze groote kracht de overeenkomst moet worden toegeschreven in hunne werken, die anders zouden hebben verschild, zooals zij zelven verschilden’. Van der Goes kiest dan speciaal het drama om daaraan toe te lichten hoe men ‘eenige der meest algemeene oorzaken van de bewegingen onze literatuur kan opsporen en in die oorzaken de werking der wetten van de letterkundige geschiedenis aanwijzen’. Van der Goes liet zich dogmatisch leiden door Buckle's *History of Civilisation* en wilde de ‘wet’ vinden, die de ontwikkeling der letterkundige verschijnselen bepaalt. W.G.C. Byvanck viel de schrijver bij (*De Nederl. Spectator*, 1885, p. 421 e.v.), al vond hij het resultaat van Van der Goes ook onbevredigend. Ook Byvanck wil door vergelijking de ‘grondvormen vinden van het literarisch leven der eeuw’. Beiden, Van der Goes en Byvanck, dénken echter niet eens aan voor de hand liggende en altijd werkende factoren als reactie en mode, traditie, conventie, en tijdgeest, om niet eens te spreken van de voornaamste der krachten in het literaire scheppingsproces, de persoonlijkheid van de kunstenaar. Het comparatisme was met hun meningen niet gediend. Zodra Byvanck met comparatisme in juister zin in aanraking kwam, stond hij er sceptisch tegenover. Dat was toen

Koch's Zeitschrift verscheen en Byvanck daarover in *De Nederlandsche Spectator* zijn mening luchtte (1886, p. 403-404).

De inzichten van Van der Goes en Byvanck vonden geen weerklank in de practijk. Evenmin was dat het geval met Dr. H.C. Muller, die overigens zeer duidelijk zag wat er gebeuren moest. Hij zette zijn ideeën uiteen in een artikel *Vergelijkende letterkunde als vak van hooger onderwijs* (*De Tijdspiegel*, 55e jrg. 1898 dl. II, p. 268-284). Zoals Mr. S.R. Steinmetz in het nummer waarmee de 55e jaargang van *De Tijdspiegel* opende, betoogd had, dat alleen een leeropdracht aan de universiteiten ‘verwaarloosde wetenschappen’ op kan voeren, zo betoogde Dr. Muller dat een leeropdracht noodzakelijk was, wilde de vergelijkende letterkunde de plaats verwerven die haar toekwam. Vergelijkende letterkunde is een mer à boire, nog erger in de ogen van de schrijver van dit Tijdspiegelartikel don in de onze, omdat hij het arbeidsveld aldus indelend overzag: vergelijkende theologie, vergelijkende mythologie, folklore, vergelijkende metriek, rythmiek en muziek, en cultuurgeschiedenis. Hoe Dr. Muller tot deze indeling kwam, zal men begrijpen als men weet dat hij een tweeledige taak wil opdragen aan de vergelijkende letterkunde; op de eerste plaats ziet hij haar werken aan het onderzoek der letterkundige betrekkingen tussen de verschillende volkeren, op de tweede plaats ‘vóór alles het ontstaan en den langzamen wasdom der letterkunde bij onbeschaafde zoowel als bij beschaafde volken nagaan’. In hoofdzaak dient zij historisch en wijsgerig te zijn. Dr. Edward Koster, die zo interessant schreef over *Navolging en Overeenkomst in de literatuur* viel hem bij, maar achtte terecht Muller's program te uitgebreid (*De Nederl. Spect.* 1898, p. 238-240). Koster zou liever zien, dat in het comparatisme werden behandeld: 1. de primitieve letterkunde van wilde en half-wilde volkeren; 2. de litteraturen van Europa en Azië; 3. ten slotte universele schrijvers zoals Shakespeare.

In 't 1e artikel zijner reeks over *Algemeene en vergelijkende literatuurgeschiedenis* in *Vragen des Tijds* sprak Prof. Kalff als zijn mening uit: ‘Willen wij krachtig aanpakken en voortzetten, dan dienen de algemeene en vergelijkende literatuurgeschiedenis in ons hooger onderwijs de plaats te verkrijgen, waarop zij aanspraak mogen maken. Voor de ontwikkeling onzer letterkundige studiën, voor ons onderwijs, voor onze beschaving in het algemeen moet een geregelde, wetenschappelijke beoefening van die beide

deelen der literatuurgeschiedenis hoogst wenschelijk worden geacht'.[1)]

Uit de gedachten dezer Nederlanders blijkt, dat de noodzaak der organisatie van het comparatisme door het stichten van een leerstoel werd aangevoeld. Veel later, in 1919, moest Prof. Prinsen in zijn inaugurele rede nog constateren, dat we 'op dit gebied niet mee vooraan staan'. Het is nog zo! ondanks zeer verdienstelijk werk: van Prof. Kalff meer speciaal voor de algemene letterkunde door zijn *West-Europeesche Letterkunde*[2)] en zijn *Inleiding*, van Prof. Baur door z'n voordracht op het Leidse Philologencongres van 1922; ondanks de stimulerende invloed ook van geleerden als Prof. Prinsen, Prof. Gallas, Prof. de Vooys, Prof. Brom e.a. Toch zal aan de stichting van een leerstoel niet zijn te ontkomen, constateerde nog onlangs Prof. Gallas in *Neophilologus*. Dat het verlangen naar organisatie van comparatistische studies groeiende is, omdat de noodzaak ervan wordt begrepen, blijkt ook uit de oprichting van een Vereniging voor vergelijkende literatuurstudie te A'dam.

* * *

In het voorgaande heb ik getracht een beeld te ontwerpen van de ontwikkeling van het letterkundig comparatisme in Nederland. Resumerende zou ik dit willen beweren: in de Nederlanden heeft het letterkundig comparatisme bijzonder goede kansen, meer dan in andere landen: de ligging van Nederland tussen onderscheidene grote literatuurlanden maakt het begrijpelijk, dat wederzijdse betrekkingen zeer veelvuldig en nauw zijn geweest. De grote rol, die de Nederlanden in de historie speelden, maakt het evenzeer waarschijnlijk voor het verleden als voor het heden, waarin de moderne geestelijke communicatie door talenstudie, daaraan verbonden lectuur e.d. de contacten veelvuldiger en inniger maakt. De oorzaken, die leidden tot het ontstaan van het letterkundig comparatisme, waren hier even vroeg en zeker intenser aanwezig dan in andere landen. De feiten wijzen uit, dat de eerste eigenlijke comparatistische studie van groter omvang in Nederland verscheen. De behoefte aan vergelijkende studie is aangewakkerd door kunstenaars en geleerden, zodanig dat op het einde der 19e eeuw de noodzakelijkheid werd betoogd, om tot het instellen

1) 1915-'16, 1e dl. p. 465.
2) Hiervoor zie men speciaal Dr. Jul. Persijn, *Studiën en Lezingen I*, Brussel, p. 179-195.

van een leerstoel aan een of meer universiteiten over te gaan. Dáár ligt het punt van waaraf Nederland, dat oorspronkelijk een voorsprong had op het comparatisme in het buitenland, achter is geraakt.

* *

Laat ons thans nagaan wat er op comparatistisch gebied in Nederland is gepresteerd. Tot beter begrip laat ik enkele opmerkingen voorafgaan.

Men kan het comparatisme slechts in zekere zin een moderne wetenschap noemen. Vergelijken is zo'n natuurlijke activiteit van de menselijke geest, dat het te allen tijde is geschied. Middeleeuwse schrijvers vergeleken telkens met hun bronnen, of liever: zij stelden tegenover hun lezers de identiteit hunner meningen met die van autoriteiten op bepaalde terreinen vast, maar daartoe diende een 'vergelijking' ingesteld. Bewuster geschiedde het in de tijd der Renaissance, toen literair werk getoetst werd aan vaste, klassieke, normen. De nationale letterkundige geschiedenis begon toen te ontstaan uit biografie en 'literaire' kritiek, maar tegelijkertijd vergeleek men, hetzij met defensieve hetzij met offensieve, bedoelingen. Het cosmopolitische Europeanisme, dat met het ontstaan der nationale Romantiek samenvalt, bevordert het comparatisme. We zien dat trouwens evenzeer in andere wetenschappen: in anatomie (Cuvier), physiologie (Bainville) en embryogenie (Coste).[1)] Het ontdekken van de volkskunst leidde vanzelf tot vergelijkingen, v.n.l. tot verdediging van de standpunten die men daar tegenover innam of tot vergelijking met het nationale.

De vergelijkende letterkunde moet op de duur komen tot algemene letterkunde. Zeggen, dat het doel van het comparatisme gelegen is in deze algemene letterkunde is echter onjuist: haar naaste doel kan geen ander zijn, dan kunstwerken beter te begrijpen, en dus juister en dieper te waarderen. Dat doet niets af aan het feit, dat het comparatisme voor de algemene letterkunde onmisbaar is en in de subordinatie der begrippen er aan vooraf moet gaan. Dat lijkt mij een fout van de grote comparatistische werken van Kalff en Prinsen, die algemene letterkunde beoefenen zonder voldoende de vergelijkende te hebben benut. Het ware

1) Interessant is in dit verband chap. II van 't le deel van *La philosophie comparée* par Paul Masson-Oursel. Paris, Alcan 1923, p. 13-26.

beter geweest, indien zij zelf eerst comparatistisch hadden gearbeid, om later het algemeen letterkundig werk aan anderen over te laten. Het gevolg is, dat hun werken, vooral die van Prof. Prinsen, aandoen als een verzameling, niet als synthese. Bovendien staat hun arbeid, comparatistisch gezien, op ongeveer gelijke trap, als de wetenschappelijke nationale literatuurgeschiedenissen van Jonckbloett, Kalff en Te Winkel n.l. vol vermoedens en hypothesen. Dat het desondanks waardevolle werken zijn, danken zij aan de werkkracht en het inzicht van hun schrijvers; zij zijn dat óndanks het gemis aan comparatistische voorarbeid, maar was deze voorafgegaan, dan zou het veel langer duren eer deze geschriften verouderd zouden heten. Dat ogenblik zal nu veel spoediger naderen, als n.l. het comparatisme in eigenlijke zin de nodige correcties zal hebben aangebracht. Kalff en Prinsen sloegen in de natuurlijke ontwikkeling: lectuur, kritiek, nationale geschiedenis, vergelijking, algemene letterkunde, de vergelijking over. Ligt 't comparatisme in de lijn der historie en der rede, dan kan deze schakel niet straffeloos worden overgeslagen. Vandaar ook dat het comparatisme de nationale literatuurgeschiedenis veronderstelt. Nu is juist in de laatste jaren een belangrijke wijziging van inzicht op dit gebied vast te stellen. Ik hoef maar de namen te noemen van de Roemeen Dragomirescu, van de Noor Lorentz Eckhoff, van de Italianen Croce en Sorrento[1)] - zelfs van de oude Farinelli, blijkens zijn bijdrage in de Mélanges-Baldensperger -, van de Waal Étienne, van de Duitsers Gundolf en Cysarz, om voor Uw geest op te roepen een wetenschap in ontwikkeling, waarin gezocht wordt naar nieuwe wegen, omdat de louter-historische niet meer bevredigt. Het comparatisme zal daarop acht moeten slaan wil het niet een levend lijk worden, maar toch zal het minder snel en minder intens aan deze bewegingen moeten deelnemen, omdat het comparatisme minder dan de nationale literatuurgeschiedenis

1) Men zie *Bulletin of the international committee of historical sciences. Le premier congrès international d'histoire littéraire. Budapest* (1931). Paris 1932, v.n.l. *Rapport introductif*.... par Paul van Tieghem, p. 7-12; *Nouveau point de vue*.... par M. Dragomirescu, p. 43-51, en *La méthode synthétique* par Lorenz Eckhoff. Verder: A.G. van Kranendonk, *New Methods for the study of Literature*, English Studies. Vol. XVII, August 1935, p. 129-140; H. Brugmans, *Défense de la dialectique*. Neoph. XXI, p. 1-16.

beperkt is tot kunstwerken in eigenlijke zin. Comparatisten hebben hun werk vaak moeten verdedigen, tegenover kunstenaars vooral, maar ook tegenover kunstzinnige geleerden. De positie van de comparatist was dan dáárom zo hachelijk, omdat hij een verkeerde innam. Hij moet niet minder een man van smaak zijn dan de beoefenaar der nationale literatuurgeschiedenis, maar hij moet in 'n ander opzicht méér zijn: in kennis van hulpwetenschappen, die voor hem veel minder onmisbaar zijn: cultuur- en politieke geschiedenis, wijsbegeerte en psychologie! De comparatist moet ook durven erkennen, dat zijn werk vaak buiten het striktliteraire omgaat, meer dan dat bij werken op nationaal-literair-historisch gebied het geval is. En wat is er tegen om deze bekentenis af te leggen? Eerstens dient men er de waarheid mede, en dat is ook in onze tijd nog altijd een schone taak; vervolgens verlaagt men er zich niet in het minst mee, omdat deze erkenning niets afdoet aan de waarde van een werk voor.... het niet strikt-literaire: voor het begrip van tijden en mensen, waardoor slechts indirect het literair begrijpen gediend wordt.

Men leide hieruit niet af, dat het comparatisme daarom van geen of weinig belang zou zijn voor het begrijpen en genieten van kunstwerken. Vergelijking verklaart gedeeltelijk het ene werk uit het andere; voor een volledig begrip is de vergelijking soms onmisbaar. Daarin ligt de betekenis van een comparatistische studie over een literair werk en zijn bronnen, over een literair werk en zijn betrekkingen tot andere. Ook als de vergelijking niet direct de artistieke kwaliteiten van een werk raakt, kan zij toch nog bijdragen tot een belichting van de niet-artistieke kanten: betekenis en algemene opvatting b.v. En deze kunnen in belangrijke mate invloed hebben op het literair genot. Men kan smalen op philologie, maar zij is intussen, ook voor wie honen, onmisbaar, wil men, vooral oudere, literaire werken genieten; zo kan men ook smalend neerzien op het comparatisme, maar ook dit is soms voor het literair genot nuttig, vaak gewenst. Dat dit alles meestal slechts op indirecte wijze een bijdrage vormt tot het literaire genot, doet aan de betekenis der comparatistische studie weinig af.

* * *

Overzien we nu in vogelvlucht wat er in Nederland gedaan is voor het comparatisme.

Wat onze relaties met Frankrijk betreft: Prof. Gallas heeft in de Revue de litérature comparée van '27 een samenvattend over-

zicht gegeven over de laatste drie eeuwen. We kennen de betekenis voor onze letterkunde van Baculard d'Arnaud, van Boileau, van de Franse 16e eeuw in het algemeen, van Du Bartas, van Fénelon, van Pierre Bayle, van Baudelaire; gedeeltelijk kennen we de invloed van Molière, van Corneille, van Voltaire, van Rousseau, van Zola, van Hugo, van het Franse romantische toneel, van De Balzac, van de Franse Klassieken in de 18e eeuw, van De Musset, van De Lamartine, van Sue en Bloy, van Taine en Vinet e.a. Maar behalve dat deze studies aanvulling behoeven, sommige zelfs zeer belangrijke, is ons nog onbekend de betekenis van de talrijke dii minores der 18e en de eerste helft der 19e eeuw, wier invloed zeker zo krachtig is geweest als die der grote Fransen; we moeten nog onderzoeken langs welke wegen de Nederlandse Natie tot de wedergeboorte kwam, die politiek in 1813 geschiedde; de studie der bewustwording van 't eigene waarvan ik in 't begin enkele aanwijzingen gaf, is zeer belangrijk; we weten nog betrekkelijk weinig van de invloed der Franse letterkunde überhaupt in onze hele cultuur; we weten nog vrijwel niets van de betekenis van abbé Barthélemy en Bainville, van Batteux (alleen terloops in de diss. van Dr. de Koe over Van Alphen en van Dr. ten Bruggencate over Feith), van Barbey d'Aurevilly en Maurice Barrès, van Bazin en Sainte-Beuve, van Béranger en De Beaumarchais, van Henry Bordeaux en Paul Bourget, van Bossuet en Bernardin de St. Pierre (tenzij terloops), van de Chateaubriand en Chénier, van Cocteau en François Coppée, van Claudel en Alphonse en Léon Daudet, van Dumas père et fils, van Duhamel en Erckmann-Chatrian, van George Eekhoud en Flaubert, van Feuillet en Anatole France, van Théophile Gautier en Ghéon, van de Gebr. de Goncourt en André Gide, van De Hérédia en Leconte de Lisle, van Huysmans en Hello, van Istrati en De la Fontaine, van Lacordaire en Laforgue, van Lammennais en De Lautréaumont, van Louise Labé en Charles van Lerberghe, van Pierre Loti en Camille Lemonnier, van Joseph de Maistre en Stéphane de Mallarmé, van Guy de Maupassant en Montaigne, van Montesquieu en Mistral, van Jean Moréas en Maurice Maeterlinck, van Gérard de Nerval en Pascal, van Sully-Prudhomme en Proust, van Ernest Psichari en Charles Péguy, van Rabelais en Henri de Régnier, van Ernest en Adolphe Retté, van Jean Richepin en Arthur Rimbaud, van Jacques Rivière en Romain Rolland, van Pierre de Ronsard en Victorien Sardou, van George Sand en Stendhal, van surréalistische en symbolis-

tische geest, van Valéry en Verhaeren van Verlaine en Veuillot, van Villiers de l'Isle Adam enz. Hiermede zijn dan de talrijke invloeden op het kleine toneel en in vaudevilles nog niet genoemd. Wat weten wij eigenlijk af van de invloed van reizende toneelgezelschappen uit den vreemde? We hebben daarvoor slechts aanduidingen in de werken van Dr. Worp en Dr. Kossmann.[1)]

Wat de doxologische verhoudingen tot Engeland aangaat: wij zijn ingelicht over de invloeden van Scott en Byron, van Thomson en John Donne, van Young, Keats en Shelley; verder kennen we gedeeltelijk de betekenis van Shakespeare en Chaucer, van Milton en Richardson, van Spenser en de Ossian-balladen, van Defoe en John Browning; dan zijn er nog een aantal algemeen gehouden studies over de verhouding van Nederlanders en Engelsen, terwijl zeer veel materiaal ligt in het mooie boek van Mej. Jongejan, *De humor-'cultus' der Romantiek in Nederland*. Maar er ontbréékt nog meer! We zouden willen kennen, de betekenis van Burns en Beecher Stowe, van Benson en Bunyan, van Carlyle en Conrad, van Coleridge en Chesterton, van Dickens en George Eliot, van Fielding en Galsworthy, van Goldsmith en Thomas Hardy, van Yoyce en Kipling, van Longfellow en Moore, van Meredith en Poe, van John Ruskin en Shaw, van Sheridan en Swift, van Swinburne en Sterne, van Thackeray en Tennyson, van Wells en Wordsworth, van Wilde en Walt Whitman.

Zoals de verhouding tussen het gedane werk en de nog te verrichten arbeid is, als we het oog richten op de Frans-Nederlandse en Engels-Nederlandse betrekkingen, zo is het ook als we de Duits-Nederlandse betrekkingen overzien. We kennen wel vrij volledig de verhouding van Ruusbroec tot de Duitse mystiek, de verhouding van Vondel tot Gryphius, van het Nederlandse en Duitse geestelijke en wereldlijke lied in de Middeleeuwen, de invloed van Goethe en Lavater, de betekenis der Duitse letterkunde en, breder, de Duitse cultuur op het einde der 18e eeuw; we hebben echter nog slechts een fragmentarische kennis van Lessings invloed, van die van Wieland en Schiller, Klopstock en Jean Paul, van Claudius en Böhme. We dienen, behalve aanvullingen hierop, nog werken te schrijven om een beeld te krijgen van de betekenis voor het Nederlandse en Vlaamse geestesleven van Herman Bahr en Bürger, van Carmen Sylva en Felix Dahn,

1) Thans ook in Herbert Junkers, *Niederländische Schauspieler im 17. und 18. Jahrhundert in Deutschland*. Haag, 1936.

van Annette von Droste-Hülshoff en Eichendorff, van Feuchtwanger, van Stephan George, van Gellert, van Gessner en Händel-Mazzetti, van Gerhart Hauptmann en Friedrich Hebbel, van Hoffmann en Hamerling, van Kotzebue en Körner, van Richard von Kralik en Lenau, van Mörike en Novalis, van Nietsche en Schopenhauer, van Reuter en de Franse oorlogsromans, van Rilke en Rückert, van Sorge en Schnitzler, van Sudermann en Bertha von Suttner, van Tieck en Uhland, van Voss en Wagner, van Jacob Wassermann en Stefan Zweig.

De verhouding tussen de Italiaanse en Nederlandse letterkunde is veelvuldiger en inniger geweest dan men wellicht vermoeden zou. Wij kennen nu weliswaar de invloed van Dante en Petrarca, we hebben zelfs een samenvattend overzicht van de invloed der Italiaanse letterkunde op de Nederlandse gedurende de 19e eeuw, maar we weten met dat al nog betrekkelijk weinig; we missen b.v. nog een duidelijk in- en overzicht van de betekenis voor onze letterkunde van Gabriele d'Annunzio en Carducci, Leopardi en Pirandello, Ariosto en Tasso, Guarini en Manzoni, Silvio Pellico en Boccaccio. Wat weten we nog weinig van de betekenis der Skandinaafse en Russische letterkunde voor onze literatuur! We kennen wat van Holberg's invloed, maar die van Strindberg, van Sigrid Undset, van Selma Lägerlof, van Andersen, van Tegnèr, van Maxim Gorki, van Toergenjew, van Tsjechof e.a. niet.

Ook van de Spaanse invloeden kennen we betrekkelijk weinig; we weten een en ander uit de dissertaties van Dr. van Praag, Dr. Vles en Dr. Groult, uit de studies van Prof. van Dam, Dr. van Praag en Tiemann, maar er ontbreken nog studies over Calderon en Cervantes, over de verhoudingen tussen de Spaanse en Nederlandse volkskunst, waarvoor een onderzoek in de pamfletten onmisbaar is. We dienen ook ingelicht te worden over de betekenis van Camoens voor de Nederlandse letterkunde. Dan is er nog het ontzaggelijke terrein der klassieke invloeden op onze letteren en cultuur, waarover nog slechts schaars definitieve conclusies getrokken zijn. Op dit terrein zullen we vooral ook vertalingen moeten bestuderen: hoe ze zijn opgevat, hoe uitgevoerd, welke belang zij hadden.

Men zal inzien, dat alleen al op doxologisch terrein, het gebied der wederzijdse beïnvloeding, nog heel veel te doen valt. Wat gedaan is, is vaak goed, soms zelfs uitstekend werk, maar de afmetingen van het te bewerken terrein zijn zo geweldig, dat het gedane werk nog slechts een klein fragment vormt van datgene

wat nog te doen is. Daarbij, dit alles dient gevolgd te worden niet door samenvattingen, maar door synthesen en critische beoordelingen. In het bovenstaande overzicht is ook alleen gesproken van invloeden van een kunstenaar, maar er zijn ook invloeden van een bepaalde tijdgeest, die hetzij door vertalingen, hetzij door geestelijke of persoonlijke relaties zijn invloed gelden deed. Er is b.v. beïnvloeding door de barok, niet alleen door barokletterkunde, maar ook door de barokkunst in 't algemeen; de verhouding tussen het Italiaanse Marinisme, het Spaanse Gongorisme, het Engelse Euphuïsme en de Franse preciositeit, die voorlopig nog niet anders kunnen worden gezien dan als aparte verschijnselen, die los naast elkaar staan; de invloed van het Concilie van Trente op de beknotting der Renaissance en de bevordering der barok; de invloed van politieke of godsdienstige emigraties, zowel op de nationale als op de vreemde letterkunde; de invloed van het Engelse puritanisme en van 't Réveil; de betekenis van verschillende vertalers zoals N.J. Wieringa (waarover Mevr. Dra C.L. Thyssen-Schoute een diss. wil schrijven), van J.H. Glazemaker, van Lambertus Bos, van S. de Vries, van S. Feitama, van A.L. Barbaz, van Burgersdijk, van Edward B. Koster, van Boutens. Dan valt nog te bestuderen de betekenis van intermediaires als Louise van Plönnies, Frans Erens, Pieter v.d. Meer de Walcheren, enz.

Zouden deze studies zijn volbracht, dan mene men niet het gehele veld ontgonnen te hebben. Er is daar nog het thematologisch werk, dat ook voor de nationale, maar speciaal voor de algemene letterkunde van bijzonder gewicht kan zijn. We hebben werken over Beatrijs, de Vliegenden Hollander en de Wandelende Jood, maar er zouden studies kunnen verschijnen over Amsterdam in de Nederlandse letterkunde, over Alexander de Grote (waarbij het werk van Dr. S.S. Hoogstra - 1898 - diensten kan bewijzen), over de Arthurlegende waarbij een synthese mogelijk is in de hele West-Europese literatuur aan de hand van de talrijke studies over dit onderwerp zoals van Brinkley, van Lewis, van Entwistle, van Faral, van Mevr. v.d. Ven-ten Bensel, van Zenker, Gardener, Ferrando en Sindler; de betekenis van de Bijbel zal ook na het werk van Dr. Proost een grondig onderzoek en v.n.l. een synthese niet kunnen ontberen; een studie over Julius Caesar in de Westeuropese letterkunde zou gewenst zijn, en ook mogelijk na de arbeid van Gundolf; dat geldt ook voor 't kind na de studies van Prof. Kalff, Dr. Pomes, Dr. Wirth,

Dr. C. de Boer en Dr. v.d. Eerenbeemt; voor Columbus, voor de doodsgedachte, voor David, voor de Drie Koningen, voor de Eucharistie, voor Adam en Eva; voor St. Franciscus is na de studies van Celluci, van Salverda de Grave, van pater Maximilianus e.a. een synthese dringend nodig. Ik noem verder nog als desiderata, die zonder al te grote moeite dadelijk voor vervulling vatbaar zijn: studies over Napoleon in de West-Europese letterkunde, over de Nar, over Christus, over Hero en Leander, over Hagar en Judas, over Jephta en Kain, over de landman en het landschap, over de Moeder en Maria Magdalena, over Thomas Morus en het milennium, over Nero en Noë, over het natuurgevoel en oorlog en vrede, over Prometheus en Parzival, over Don Quichotte en Saul, over Spanje en de Schelde, over Rembrandt[1] en Rubens, over de student en Suzanna, over Tristan en Isolde, over de Verloren Zoon en Oranje. Ik noem alleen die thematologische studies waarover ikzelf de nodige gegevens bezit en zwijg over de talrijke onderwerpen, die nog vrijwel nooit zijn bestudeerd. Voor vele dezer thematologische studies kan nog niet aan een synthese gedacht worden, maar dient nog veel voorarbeid verricht. Deze opmerking geldt ook voor de genologie d.w.z. die comparatistische studie, die ten doel heeft de epische, dramatische en lyrische grondvormen in hun ontstaan, ontwikkeling en wederzijds verband te bestuderen. Toch zou b.v. over de ballade reeds een prachtige synthese zijn samen te stellen: ook voor de roman en de novelle ligt een dergelijk werk binnen het bereik van een ijverig werker.

Ik sprak nu nog niet over de verhouding van de letterkunde tot andere kunsten. Ook dat is comparatisme, zij het dan in ruimer zin. Ook daardoor kan het beeld, dat wij ons vormen van de ontwikkeling der letterkunde dichter bij de werkelijkheid worden gebracht. Behoudens enkele zeer kleine tijdschriftartikelen, bezitten we op dit gebied alleen de studies van Leo van Puyvelde over *Schilderkunst en tooneelvertooningen op het einde der Middeleeuwen* en van Prof. Brom over *Schilders en Schrijvers in de 19e eeuw*.[2] Dan is daar nog de verhouding van muziek en litteratuur;[3] de invloed van iemand als Richard Wagner is ook ten onzent niet gering geweest.

1) Men leze thans de studie van prof. Brom in Neoph. XXI, afl. 3.
2) vgl. Paul Maury, *Arts et Littérature comparées*. Études Françaises 33e cahier. 'Les Belles Lettres'. Paris.
3) vgl. K. Ph. Bernet Kempers, *Weerklank der literatuur*... Neoph. XX, afl. 3.

Al met al blijkt dat er werk aan de winkel is. Het is daarbij van het grootste gewicht het werk goed te doen: de methode is - naast de smaak - van het grootste gewicht.[1)]

* * *

Resumerende meen ik te mog en zeggen: het uitzicht dat het comparatisme ons biedt met betrekking tot onze eigen letterkunde is niet buitengewoon rooskleurig, maar evenmin troosteloos. Wij zijn achter, vergeleken met wat in andere landen is gepresteerd; toch zijn in ons land uitstekende comparatistische werken geschreven, werken die blijk geven van een goed inzicht in doel en methode van comparatistische arbeid. Wat deze op de hoogte zou kunnen brengen van de arbeid in het buitenland is: het stichten van een leerstoel. Wat de methode betreft: er is een kentering merkbaar wanneer doxologische studies invloeden bepalen; er wordt niet zo gemakkelijk meer besloten tot invloed als enkele jaren geleden het geval was. Op dit gebied zal men evenwel nog meer rekening moeten gaan houden allereerst met de persoonlijkheid van de kunstenaar en vervolgens ook met factoren als tijdgeest, mode, traditie en reactie. Verder ontbreken ons nog een aantal thematologische studies, terwijl genologische nog zo goed als nooit zijn verschenen evenmin als werken die de letterkunde vergelijken met de andere kunsten in de verschillende perioden hunner ontwikkeling. Men zal niet moeten aarzelen te bekennen, dat vaak het comparatistisch werk slechts zeer indirect wat met de kunst van het woord te maken heeft, men zal echter evenmin moeten toegeven, dat dit werk buiten de kunst omgaat. Vooral voor het verleden geldt de waarheid, dat een kunstwerk niet alleen, althans niet volledig te benaderen is met gevoel of intuïtie. Het hoeft geen vivisectie op de schoonheid te zijn, wanneer bronnen worden opgespoord, wanneer invloeden worden nagespeurd, wanneer de ontwikkeling van thema of genre wordt bestudeerd. De schoonheid, vooral van het verleden, kan slechts volledig worden bezeten door wie haar veroveren wil. Daartoe is noodzakelijk het doordringen in al haar schuilhoeken. Toe-

1) Kortheidshalve verwijs ik voor ‘doel’ en ‘methode’ naar de artikelen: *Doxologie*, Ts. voor T. en L. (Tilburg) 1932; *Thematologie*, id. 1931, *Traditie en tijdgeest, mode en reactie en hun betekenis voor het comparatisme*, id. 1936; *Perspectieven en Grenzen der Motievenkunde*, N.T. 1933; *Crenologie*, id. 1935; *Folklore en Thematologie*, Neoph. 1935.

gevende dat veel comparatistische arbeid niet altijd direct aan deze verovering dienstbaar wordt gemaakt, moet toch de stelling gehandhaafd worden, dat dit werk belangrijk kan bijdragen tot een juister verstaan en dus tot een juister waarderen en genieten van literaire schoonheid.

Hulst.

JOS. J. GIELEN.

Over een - ene, zijn - zijne (enz.).

I. Bij Vondel.

'Thollants lerende kort spreken en ongestaert en gebreect geen minnelicheit', zegt Pontus de Heuyter in zijn *Nederduitse Orthographie* (1581); en elders in hetzelfde werk: 'Schout in alle manieren als venijn gestaerte woorden'. De 'staart' die 'geschuwd' moet worden, waarin dus voor De Heuyter het taalkundig venijn schuilt, zal in veel gevallen wel uit een onduidelijke vocaal hebben bestaan, hetzij dan *secundair* ontwikkeld, zoals in enkele voorbeelden die hij geeft (de telwoorden *drije, zesse*), hetzij een *oorspronkelijke* onduidelijke *e*, die in het ene dialect vroeger neiging toonde om te verdwijnen dan in het andere. Bij onze 17de-eeuwse grammatici vindt men meer uitingen, dat zij zich het verschil in dit opzicht tussen het Hollands en het Vlaams bijv. bewust waren, tussen het Hollands waar het afslijtingsproces eerder en sneller zich voltrok, en het zoetgevooisde Vlaams, dat meer conservatief was.

Bij de bespreking van de varianten uit Vondels Vergiliusherdrukken[1)] heb ik er terloops op gewezen, hoe de dichter bij de herziening van zijn proza-Vergilius in steeds sterkere mate 'ongestaarte' woorden als *een, geen, mijn, haar* enz. vervangt door de vormen met onduidelijke *ĕ* aan het slot: *ene, mijne* enz. Hetzelfde - en daar misschien nog duidelijker - kan men constateren bij de herdrukken die hij op latere leeftijd bezorgt van zijn vroeger verschenen toneelwerken. Een van de motieven die hem leiden om in dit opzicht in te gaan tegen de Hollandse spreekgewoonte, ook die welke gevolgd werd 'by lieden van goede opvoedinge, in 's Gravenhage, de Raetkamer der Heeren Staten,

1) Zie de Vondel-uitgave van de W.B., Deel VII, blz. 866.

en het hof van hunnen stedehouder, en t'Amsterdam',[1] wil ik hier bespreken; er zullen ook andere gewerkt hebben, maar het hier te behandelen motief is ongetwijfeld een van de voornaamste, zo niet *het* voornaamste.

Het blijkt dat Vondel, stellig reeds omstreeks 1650, misschien ook enkele jaren vroeger al, een neiging heeft om de 'ongestaarte' vorm van de oorspronkelijke druk te vervangen door een vorm op *e* in de herdruk, wanneer het volgende woord met een vocaal begint. Een sprekend voorbeeld moge hier reeds dadelijk de zaak verduidelijken: de verbinding *heen en weêr* wordt herhaaldelijk *hene en weder* (*weêr*; in poëzie en ook wel in proza). De reden van deze verandering is duidelijk: hij wil wat hier syntactisch samenhoort, aaneen binden, in elkaar over laten glijden. De 'staart' van *hene* moet hier dezelfde dienst doen als in tegenwoordig geschreven taal een verbindingsboogje zou kunnen verrichten (heen ⌣ en weer), is dus feitelijk een leesaanwijzing. Vondels bedoeling is niet een duidelijke *twee*lettergrepige uitspraak van *heen*, maar een glijdende, slepende overgang naar het volgende *en* aan te geven.

Men kan de voorbeelden van deze *e* = verbindingsboogje op elke bladzijde van Vondels latere gedichten en toneelwerken vinden. Een vergelijking van de oorspronkelijke Gijsbreght van Aemstel (1637) met de herdruk van 1659 moge aantonen, hoe talrijk en veelsoortig de veranderingen zijn, die als gevolg van deze zich openbarende neiging tot stand komen. Mijn keuze is toevallig; men kan ook de *Palamedes* (1625-1652) nemen, of een ander werk, waarvan omstreeks 1650-60 een herziene uitgave in het licht komt. Ik meen hier met de vergelijking van ± 1000 verzen te kunnen volstaan en heb daarvoor een dankbaar gebruik gemaakt van de Gijsbreght-varianten, afgedrukt in Dl. III van de Vondel-uitgave, blz. 928. Tussen haakjes staat steeds de lezing van de eerste druk.

Vs. 53: met diergezwoorene eeden (diergezwooren); 187 d'een zette u *levende, en* geketent (levend); 199 ick vertrouwe uw

1) Zie Vondels *Aenleidinge* (waarin verbindingen als: *zijn* moederlijcke tale, *haer* eigenschap, *geen* rymelooze rede, *een* goede pen voor het grijpen liggen) en vgl. bijv. de paradigmata die de *Twe-spraack* (1584) van *mijn, zijn* enz. geeft; veder deze uiting: 'verstaat dat het ledeken *een*, voor *alle* geslachten *even alleens* komt' (*een* man, *een* vrouw); zie Kooiman, blz. LIX.

vierige gebeên (vertrouw); 230 dees mijn eigene ooren (eigen); 231 met mijne oogen (mijn); 286 de lieve Jezus neeme u.... (neem); 304 een woedende gemeente en staat.... (gemeent); 317 'k ontliep mijne oudren vroegh (mijn); 405 ga heene, ick schenck... (heen); 471 wie rustigh is die spreecke, en... (spreeck); 557 verzorght in vrede en krijgh (vreê); 587 al zijne engelen (zijn); 824 't is loutere ydelheid (louter); 908 in zijne ooren (zijn); 928 gelokene en geen lachende ooghjes (geloken); 980 waer vinde ick (vind); 1009 op dat hy *reize in ruste en* vrede (reis van hier met vrede); 1011 mijne eigene oogen (mijn eigen).

Dit materiaal spreekt voor zich zelf. Enkele varianten tonen wel sterk Vondels gewijzigde opvatting omtrent de uiterlijke, zichtbare, graphische vorm van het vers. In 1637 schrijft hij: *wie rustigh is die spreeck, en hou*... (vs. 471), gebruikt dus de conjunctief-vorm zonder *e*, stellig voor hem de ongewone, om ook *voor het oog* aan het vers niet meer sylben te geven, dan het metrisch mag hebben. In 1659 daarentegen is de vorm *spreecke* hem een welkom middel om met de uitgangs-*e* een brug te slaan naar de volgende vershelft, zelfs over de caesuur heen; het binden van de klankgroepen binnen de versregel tot een rhythmisch geheel overheerst.[1)]

Natuurlijk blijven in bepaalde posities ‘ongestaarte’ vormen gebruikelijk, meermalen onvermijdelijk. En natuurlijk heeft Vondel geen bezwaar ze te gebruiken: ze behoren tot het beschaafde Hollands van zijn dagen. Zo vindt men dan naast elkaar - ik kies nu mijn voorbeelden uit de *Feniciaensche of Gebroederen voor Thebe* (1668) - *een* en *cene, zijn* en *zijne, ik geef* en *ik geve* enz.: Vs. 540: Bedwing u. Staetzucht is *een* schendige godin; 567-68: (Geluk) is *eene onzekre* gaef - 396: *uwe aenkomste* isme waert; 475 zoon Polynices, stel *uw rede* eerst billik in (vgl. ook vs. 530, 580) - 501 *Zoo spreecke ick*; 329 ik *schreie en weene*; 365 O moeder, ik *verschijn* by haeters, die.... - 401 *met geen woorden*; 537 ervaerenheit ontvout dat *geene jongen* weten - 667 *mijn hoop*; 815 *by zijne en* niet by *mijne* schult enz. enz.

1) Vergelijk voor deze neiging nog: G. van A. 1048 (vergun) dat ick uw leven *berg*: ô vader, dat ick heden.... (*berg* wordt *berge*); 1173 (kassuiffelen en kappen) die stijf staen van *gesteent, van parlen* en rood goud (de gecursiveerde woorden worden veranderd in: *gesteente, en parlen*); 1668 (tot dat God) ons *weer te zaemen breng, en gun* een beter lot (in de herdruk: *weder t'zamenbrenge, en gunne*).

Resumerend meen ik nu te mogen vaststellen dat Vondel bij het klimmen der jaren een grote voorliefde voor de vormen *mijne, zijne, gene, ene* enz. aan den dag legt, dat in een zeer groot aantal gevallen de (toegevoegde) *e* geen grammatische functie heeft, niet, althans niet in de eerste plaats geschreven wordt, omdat het vrouwelijke genus of het meerv. getal van het volgende substantief die *e* als buigingsuitgang van het begeleidende woord zou eisen, maar enkel dienst doet als *glissando-teken*. Waar hij kan, laat hij de verselementen in elkaar overvloeien - ook in zijn proza streeft hij naar zachte, vloeiende overgangen - de *ĕ* is daartoe een hulpmiddel, den lezer gegeven als *spelvorm* om hem te dwingen tot portamento-lezen. Maar daarnaast blijven de onverbogen vormen in gebruik, daar waar het metrum dit vereiste, of waar glissando-lezen niet op zijn plaats was, mogelijk ook om andere redenen, die hier niet nader behoeven te worden onderzocht. Het was niet zò, en daar is het mij ten slotte om te doen, dat *een, zijn* de minder beschaafde of vulgaire vorm voor hem was en *ene, zijne* de eigenlijk-alleen-goede, de in literaire stijl, in 'bijzondere taal' vereiste. Dat de 18de-eeuwse grammatici geneigd zijn dit onderscheid tussen verbogen en onverbogen vorm kunstmatig te scheppen, behoef ik hier niet verder te ontwikkelen: dat is in en buiten dit tijdschrift herhaaldelijk betoogd.

Het is wel merkwaardig dat in onze tijd, drie eeuwen na Vondel, deze laatste, 18de-eeuwse voorstelling van de verhouding tussen *een* en *ene* (enz.) weer wordt gesuggereerd en gepropageerd, zelfs met bedenkelijke middelen wordt gepropageerd.

II. In hedendaagse schrijftaal.

Uit een artikel van Prof. Mr. B.M. Taverne in het jongste nummer van *Taal en Spelling* (Sept. 1936), getiteld *De 'Spelling' Slotemaker de Bruïne* haal ik aan (het gaat over *zijn - zijne, een - eene*, enz. in regeringsstukken):

'Er waren, hetzij op de Departementen, hetzij bij de Landsdrukkerij, dat weet ik niet, *geheimzinnige krachten* werkzaam, die de vormen *eene, zijne, hare* en *hunne met geweld* uit de stukken banden. *Aan de door Hare Majesteit uitgesproken rede werd gelukkig in dit opzicht niet getornd*' (de cursiveringen zijn van mij). - Wordt hier niet gesuggereerd, en gepropageerd 'in naam der Koningin', dat *eene* enz. de juiste, de *beschaafde* vormen zijn?

Dat prinses Juliana in haar radio-rede steeds *een* (d.w.z. *ən*, de natuurlijke spreektaalvorm, die moeilijk een aanhechtsel ə kan dragen) zei, vermeldt Professor Taverne niet. Zijn standpunt zou meebrengen om dit streng af te keuren. Is het niet jammer dat hier de Kroon in het geding wordt gebracht?

Laat ik mij wenden tot en houden aan Professor Taverne's eigen practijk in dezen. Hij wil, naar het mij voorkomt, consequent *eene, mijne* enz. schrijven: *eene* bespotting, *eene* officieele verandering, *eene* quaestie van smaak, *hare* zijde, *zijne* spelling, *zijne* toelichting enz. Evenwel, ook in zijn stuk schijnen 'geheimzinnige krachten' werkzaam geweest te zijn, aan welke het verschillende malen gelukt is de *e*-vormen 'uit te bannen': *mijn* overtuiging (naast *mijne* innige overtuiging); *een* deugdelijke reden; of de thans bestaande spelling door *een* andere moet worden vervangen.[1)] Over de gehele linie hebben die krachten gezegevierd over *geene*; men leest althans consequent: dit is *geen* democratie; *geen* kans zien, *geen* behoefte, *geen* wijziging. Ik durf niet veronderstellen, dat Professor Taverne naast *eene geen* zònder *e* zou dulden, of om in Professor T.'s stijl te blijven: *zoude* dulden. Die consequent *zoude* schrijft, zal toch ook consequent *geene* eisen.[2)] Wat daarvan zij, er staat steeds *geen*.

Over de geheimzinnige krachten die in zijn stuk werkzaam zijn geweest, meen ik Professor Taverne te kunnen inlichten. Het lijkt mij waarschijnlijk dat in dit wetenschappelijk-betoog-

1) Mogelijk hebben die krachten ook aan *eene zekere* soort trots 'getornd'; er staat althans in Professor Taverne's artikel: *een zeker* soort trots. Theoretisch moet ik met de mogelijkheid rekening houden dat Professor T. niet alleen wetenschappelijk maar tegelijk literair proza heeft willen schrijven, dat zijn wisseling van *een - eene, mijn - mijne* stilistische of rhythmische bedoeling zou hebben, en het is overbodig te verzekeren, dat ik Vondel gaarne laat wat Vondels is, den hedendaagsen literator wil gunnen wat des literators is. Maar ik heb tevergeefs getracht enige artistieke waarde te ontdekken in Professor T.'s wisseling van verbogen en onverbogen vormen.

2) Moeilijk wordt het dan wel bij: Van democratie is op dit punt al lang *geen* sprake meer (blz. 6, kol. 1), bij: *geen* rekening houden met (blz. 4, kol. 2). Voor mij zou *geene* hier een ernstige taalfout zijn: *rekening houden met* is een eenheid, waarbij *geen* de waarde heeft (heeft *gekregen*) van een ontkennend bijwoord, een eenheid die verbroken wordt, zodra men met *geene* daaruit een (vrouwelijk) substantief *rekening* weer 'los' maakt.

verband vormen als *ene, mijne* niet spontaan uit zijn pen hebben *kunnen* vloeien, dat hij zich heeft moeten forceren om ze - tegen zijn eigen natuurlijk beschaafd Hollands spreektaalgebruik in, tegen het bijna algemene hedendaagse schrijftaalgebruik in - neer te schrijven; en nu heeft verschillende malen de natuur het van de - op geen redelijke taalwerkelijkheid steunende - leer gewonnen.

Professor Taverne moge zich troosten: Voor de Statenoverzetting van de Bijbel hebben de translateurs en reviseurs vastgesteld dat de vorm van het onbepaalde artikel bij vrouwelijke substantieven *eene* zou zijn. Maar toch - in deze '*bijzondere*' taal, heilige taal van drie eeuwen geleden, is hun herhaaldelijk, talloze malen een onverbogen vorm *een* aan de pen ontsnapt (zie Heinsius, *Klank- en Buigingsleer van de taal des Statenbijbels*, § 230). Dit is volkomen begrijpelijk en natuurlijk. Voor de Hollandse translateurs was dit de vorm die hun moeder hun had geleerd, die ze in beschaafde, ongedwongen omgangstaal gebruikten, die reeds een schrijftraditie bezat; hoe zou die zich consequent laten verdringen door een kunstproduct, door een kunstmatig in het leven gehouden vorm.

Het spreekt van zelf dat mee door dit bijbelse *eene*-gebruik de verbogen vorm in een reuk van plechtigheid en achtbaarheid kwam te staan, maar te allen tijde bleven er schrijvers, mannen van beschaving en wetenschap, die *een* de voorkeur gaven en daarmee ook de schrijftraditie van de onverbogen vorm handhaafden en steunden.

De schrijftraditie van *een*; dat voert mij naar een ander artikel in de jongste aflevering van *Taal en Spelling*, een artikel van Dr. A. Beets: *Het Woordenboek en de Spelling*. Dr. Beets betoogt daarin dat in het Woordenboek - tot aan de voltooiing toe - aan *De Vries en Te Winkel* moet worden vastgehouden. Ik kan met zijn mening, en de motivering daarvan, volkomen instemmen. Hij vervolgt dan: 'natuurlijk met die vrijheden, welke, zonder 't stelsel aan te tasten, aan de gebezigde taal een ongedwongener karakter verleenen, gelijk zich reeds lang de jongere generaties in de redactie hebben veroorloofd'. In een noot deelt hij mee, welke 'vrijheden' hij bedoelt: 'niet steeds de buiging van het lidwoord *een*, van de bezitt. pronomina *zijn, haar* enz. in acht te nemen; niet geregeld *zoude*, maar *zou* te gebruiken. Enz.' Laat ik eerst constateren dat Dr. Beets zelf van de genoemde 'vrijheden, die de (gebezigde) taal een onge-

dwongener karakter verlenen', een *consequent* gebruik maakt: hij schrijft *hun* werken, *zijn* raadslieden enz. en laat het lidwoord *een* (ook *zijn* enz.) *steeds* onverbogen. Verder merk ik op dat hij, behorende tot de *jongere* generaties in de redactie van het Woordenboek, maar tot de *oudere* generatie der taalgeleerden van onze tijd, in deze zaken staat tegenover Professor Taverne, den voorzitter van de 'Nationale Vereeniging voor Orde en *Eenheid* (cursivering van mij) in de Schrijftaal', ook wat betreft het verkiezen van *zou* boven *zoude* (vgl. blz. 5). Maar laat ik ten slotte nog iets verder teruggrijpen dan de tijd waarin de oudste redacteuren van het Woordenboek schreven (± 1865-90). Professor Taverne's woorden prikkelden mij om de *Camera Obscura* van Hildebrand voor den dag te halen. Ik heb daarin de twee eerste schetsen gelezen, dus 'Jongens' en 'Kinderrampen'. In de eerste geen enkel *eene* (*een* prent, *een* pet, *een* broek enz.), in de tweede slechts drie.[1)] Regel is in dit literaire proza uit de eerste helft van de 19de-eeuw een ongestaart *een*, niet een lidwoord *een*, waar de buigings-*e* is 'afgetornd', maar een onverbogen lidwoordsvorm, die voor Hildebrand, wiens proza Professor Taverne met mij zonder voorbehoud zal bewonderen, de *beschaafde* vorm was. En verwonderlijk is dit niet.

Verwonderlijk is het veeleer dat er in onze tijd, honderd jaar na de Camera, mannen van beschaving en wetenschap zijn, die, niet geleid door taalinzicht, maar door 'geheimzinnige', onbegrijpelijke motieven gedreven, het stempel van minder beschaafd, burgerlijk, vulgair willen drukken op datgene wat reeds eeuwen bij schrijvers van smaak en ontwikkeling in gebruik is geweest. Hun aantal neemt, naar het mij voorkomt, toe in de laatste jaren. Daartegen heb ik stelling willen nemen. Ik ben niet de eerste, ik zal niet de laatste zijn.

Amsterdam, October 1936.
A.A. VERDENIUS.

1) Ik gebruikte de tweede druk (1840). *Zijn* en *zijne* (enz.) vertonen zich in bonte afwisseling: *zijne* bokken - *zijn* schoenen; *zijne* Reis naar Rome - *zijn* vroege ontwikkeling; *uw* lei, *uw mouw, uw* pen - *uwe* vreugde enz.

Bij het ‘Derde stuk’ van de ‘Zeventiende-eeuwsche Syntaxis’.

In het Aug.-Sept.-nummer van ‘Onze Taaltuin’[1] heeft Prof. Overdiep wel overtuigend bewezen tot welk een voortreffelijke resultaten zijn ‘syntactische stilistiek’ vermag te voeren. Vondel's volmaakte taal-techniek staat in enkele regels onmiskenbaar duidelijk af te lezen. Deze resultaten lagen, vóór de schrijver ze in vernoemd artikel zelf aanwees, verborgen in diens ‘Zeventiende eeuwsche Syntaxis’, voornamelijk in het laatst verschenen ‘Derde stuk’.[2] Het is de woordschikking en de waarde der gehanteerde woorden: voegwoorden, verleden deelwoord, infinitief, in hun context en in hun context-bepalende kracht, waaraan Prof. Overdiep Vondel overtuigend typeert. Als specifiek ‘vormelijk’ verschijnsel, dat ook op de ‘zin’ - d.w.z. de totaalstructuur van deze eenheid van taal-gebruik - terugvoerbaar lijkt, typeert daarnaast het verschijnsel der ‘afscheiding’, zoals de schrijver dat verstaat, Vondel's taal-gebruik ten duidelijkste.

In den aanvang van het artikel ‘Stilistiek en Syntaxis’ beklaagt zich de schrijver, dat zijn ‘Zeventiende-eeuwsche Syntaxis’ niet de belangstelling vindt die ze verdient. Wie de rijkdom aan materiaal en zuiver genoteerde aspecten, die deze ‘Zeventiende-eeuwsche Syntaxis’ bergt, enigszins overschouwt, zal dat met de schrijver betreuren. Het beste dan ook, wat men kan wensen, is: dat het slot-deel zo spoedig mogelijk dit werk zal komen completeren, zodat het - door dit verschijnen in delen sterk belemmerde - totaal-overzicht de gebruiker zal nodigen en nopen, alleen al uit welbegrepen eigenbelang, aan dit boek de aandacht te schenken die het waard is.

Ondertussen is het ongetwijfeld niet alleen de gesignaleerde belemmering, die aan een gulle ontvangst in de weg stond; de schrijver spreekt zelf van ‘den ietwat loggen vorm van deze

1) Stilistiek en Syntaxis. Onze Taaltuin, 5e Jaarg., blz. 109 vlg.
2) Dr. G.S. Overdiep: Zeventiende-eeuwsche Syntaxis (Derde stuk). Groningen-Batavia, 1935.

inductieve methode' (Syntaxis, blz. 6). Men heeft tegenover dit werk geen andere keus dan deze: ófwel zich op genade of ongenade overgeven aan het, door de schrijver verzamelde en geordende, materiaal en, dit zelf voortdurend vergelijkend doorwerken, om zó te trachten zich een inzicht in de wetenschappelijke s y s t e m a t i e k , die Prof. Overdiep er aan meende te kunnen geven, eigen te maken, ófwel het boek - tot z'n schade overigens - te laten liggen. De moeilijkheid is deze: bij het beantwoorden der vele vragen, die zich uiteraard ook tijdens de bestudering van dit werk opdoen, geeft de methode zelf nog steeds geen overtuigende wetenschappelijke voorlichting. Ik beweer nu niet dat zij die niet geven kan, ik constateer alleen dat zij ze niet geeft. Volkomen overtuigend is het heuristische principe der woord-schikking, het simpele schema: S, Vf, A, V (p.p., p.pf., inf.). Wanneer men, zoals Prof. Overdiep tans zelf nog eens deed, hiermee het materiaal overziet, zijn de resultaten allersprekendst. Doch, gaat men even verder, dan komen de vragen die zonder antwoord blijven. Nemen we als voorbeeld het, door de schrijver zelf meermaals vernoemde, principe der 'afscheiding'. Het dient hem om zijn primaire onderscheiding van 'zinnen naar den vorm' te funderen. Zeer kort en duidelijk vinden we het omschreven in de 'Beknopte Moderne Nederlandsche Grammatica'.[1] We lezen: 'Variatie in de zinsvorm kan bereikt worden:....3^0. Door p a u z e n , die elk zinsdeel vooraan, middenin, achteraan de zin kunnen scheiden van z'n omgeving. Door é é n pauze v ó ó r of a c h t e r een zinsdeel wordt het *afgescheiden*. Door t w e e pauzen rondom een zinsdeel *wordt* bovendien *de zin onderbroken*.' (§ 95) Hetzelfde principe lag aan de opbouw der 'Moderne Nederlandsche Grammatica' mede ten grondslag, en wordt in de jongste 'Beknopte Stilistische Grammatica van het Nederlands'[2] herhaald. 'Afscheiding' is het meest algemene phonetische kenmerk dat een 'zin naar de vorm' kan onderscheiden. Het kan 'bij elk zinsdeel' voorkomen; dus zowel bij zinsdelen mét als bij zinsdelen zónder verbindingswoord.

1) P.C. van der Ree en Dr. G.S. Overdiep: Beknopte Moderne Nederlandsche Grammatica. Zwolle, 1929.
2) Dr. G.S. Overdiep en G.A. van Es. Beknopte Stilistische Grammatica van het Nederlands. Zwolle, 1936.

De ‘Syntaxis’ geeft, in het vierde deel: ‘Zinnen zonder Verbum Finitum’, 'n afzonderlijk hoofdstuk over ‘Zinnen door afscheiding’, Op dit hoofdstuk volgen andere over het ‘Participium Praesentis’, het ‘Participium Perfecti’ en over ‘De Infinitief als beknopte zin’. Nu geeft de schrijver, en dat spreekt wel vanzelf, ook in de laatste hoofdstukken voorbeelden te over van ‘afgescheiden’ zinnen; het begint al op blz. 350 met 'n eigen voorbeeld: ‘D e z e winkel gesloten z i j n d e , vervoege men zich hiernaast.’ Deze voorbeelden, die toch óok ‘zinnen door afscheiding’ zijn, worden niet onder de verschijnselen van het derde hoofdstuk behandeld. Waarom? Het is duidelijk: in de volgende hoofdstukken zijn participia of infinitieven groepvormend, terwijl in ‘Zinnen door afscheiding’ andere w o o r d e n deze functie vervullen; daar kan dus ook de ‘verbinding’ van een andere aard zijn. Ondertussen, als het opschrift boven dit hoofdstuk zin heeft, moeten wij de verschijnselen uit dit derde hoofdstuk s p e c i a a l door ‘afscheiding’ gekenmerkt achten. We vragen ons dus: welke reden is er, de verschijnselen uit het derde hoofdstuk speciaal door afscheiding gekenmerkt te achten, en de verschijnselen uit de volgende, voor zover die óok afscheiding vertonen, niet door afscheiding, maar door hun aard als participium of infinitief te kenmerken? Nu vinden we echter in de nieuwste ‘Bekn. Stil. Gramm.’ de deelwoorden mét adverbia, voorzetselbepalingen, substantieven en adjectieven (blz. 180, 181) uitdrukkelijk opgevoerd onder het hoofd: ‘Afscheiding van zinnen zonder persoonsvorm’. Hier is dus ook op de participia de ‘afscheiding’ als kenmerk betrokken. De syntactisch-stilistische methode hecht aan het verschijnsel der afscheiding te grote waarde, dan dat wij voorshands zouden kunnen aannemen dat de titel van 't derde hoofdstuk even goed zou hebben kunnen luiden: ‘Substantiva, adjectiva, etc.’ We zullen ons dus verder moeten afvragen: hoe hebben wij, in het systeem, de verhouding tussen de groep-vormende kracht der ‘woorden’ enerzijds, en het kenmerk der ‘afscheiding’ anderzijds te denken? Waarom laat de ‘Syntaxis’ mij, als ik een afgescheiden adjectief wil determineren: ‘Het lichaam, s c h o o n van leest, Getuight van Scheppers Kunst’ (blz. 345) onder ‘afscheiding’ zoeken, en wijst mij bij 'n participium de gewone weg: ‘Vorst Lucifer, g e s t é g e n òp zijn w á g e n , // Wordt hérwaert /áen gevòert.’ (blz. 383).

‘Parenthesis’ is volgens de ‘Syntaxis’ een afscheiding -

dat spreekt - en een vorm van ‘verbinding zonder woorden’. Ondertussen, er bestaan ook andere vormen van verbinding zonder woorden; ze worden ten dele onder ‘Afscheiding’ behandeld. Wat is nu het specifieke dat déze ‘verbinding zonder woorden’ onderscheidt van ‘afscheiding’ in geval van verbinding zonder woorden? ‘Door parenthesis achterhaalt men vergeten argumenten, men prikkelt onverwacht door in- en uitval, wekt en bevestigt de aandacht van hoorder en lezer, verscherpt of verzacht de modaliteit met lichten “toets”. De parenthetische vorm bestaat in waarschijnlijk lageren toon, vluchtiger accent, sneller tempo dan de bijzin naar den grammaticalen vorm, die een zin of een zinsverband o n d e r b r e e k t zonder die kenmerkende intonatie.’ (Syntaxis, blz. 251). Als het specifiek vormelijke wordt dus de phonetische structuur aangegeven. Volgens het systeem van de ‘syntaxis’ dient daarbij echter - zoals we zagen - nog te komen dat de ‘verbinding’ niet door verbindende woorden geschiedt. De ‘Bekn. Stil. Gramm.’ bevestigt dit nog eens: ‘Een parenthetische zin is een losse, niet door een verbindend woord ingeleide zin, die een andere zin o n d e r b r e e k t etc.’ (blz. 185). Eén bladzijde verder nu dan de zo juist in de ‘Syntaxis’ aangewezene, op blz. 252, verwijst deze naar ‘de zinnen met so etc.’ (blz. 123) als naar ‘Parenthetische bijzinnen’. Op de aangegeven plaats lezen we onder het voegwoord so: ‘3. De zin is een modale beperking van den hoofdzin; bijna uitsluitend als parenthesis: S c h o u t e n 112: 23 het welck haer (s o o men geloofden) al vrij wat dede altereren.’ Kan dan een parenthetische zin toch wel door 'n verbindend woord worden ingeleid? Het parenthetische karakter is dus blijkbaar n i e t direct afhankelijk van de woorden der groepen: het komt in zeer verschillende groepen voor. Doch waarom dan ‘parenthesis’ ten opzichte van het al of niet aanwezig zijn van verbindingswoorden gedefiniëerd?

Tenslotte iets over de ‘appositie’. Wat is zij? Zij is 'n afgescheiden zin, die ‘een v a r i e e r e n d e attributieve bepaling’ uitmaakt en die bovendien ‘een substantieve vorm (is), die een substantief varieert.’ Zij is géén ‘parenthesis’; daarom is ‘blind bedelaers bedrijf’ in Huygens' ‘Dan karmden sij om hulp (b l i n d bedelaers bedrijf) En wisten niet tot wien,’ geen appositie, want déze afscheiding is: ‘een “parenthesis” en wel een korte praedicaats-vorm (= d a t i s bedelaersbedrijf).’ Een praedicaatsvorm dus kan geen appositie zijn, de appositie is attributieve

bepaling. Zover blz. 330. Op blz. 335 geeft de ‘Syntaxis’ een prachtig voorbeeld van ‘appositie’ bij Vondel: ‘Ick sie de goude bladen, met p e r l e n v a n d e l u c h t, d e n z i l v r e n d a u, geladen.’ Dat de vorm van Huygens 'n praedicaatsvorm was, bleek uit de mogelijkheid van aanvulling met ‘dat is’. Wat belet ons hier nu ook aan te vullen: ‘met perlen van de lucht, dat is den zilvren dau, geladen’; het lijkt me moeilijk deze woordgroep niet als praedicativum op te vatten. Is 'n appositie dan niet noodzakelijk attributieve bepaling, of is de gegeven verantwoording van het verschijnsel ‘appositie’ misschien voor dit geval niet volkomen gelukt? Appositie of niet, in ieder geval is deze woord-groep bij Vondel geen parenthetische zin, daar heeft de ‘Syntaxis’ ongetwijfeld gelijk aan. Het is de ‘Bekn. Stil. Gramm.’ die scherp het waarom van dit verschil formuleert; van de ‘Parenthesis’ heet 't daar: ‘De spreker (schrijver) richt zich rechtstreeks tot den toehoorder (lezer), om hem n a d e r i n t e l i c h t e n, of wel hij zoekt tijd te winnen bij de ordening van zijn gedachten.’ (blz. 185). En inderdaad: nauwkeurig en scherp observeerde de ‘Syntaxis’ een verschil, dat zij aanmerkelijk minder nauwkeurig en scherp verantwoordt: ‘den zilvren dau’ is r e c h t s t r e e k s gericht op een ander taal-moment: ‘perlen van de lucht’, en niet rechtstreeks op de hoorder. Dit echter te lezen uit de formulering van de ‘Syntaxis’: dat men door parenthesis de aandacht van hoorder ‘wekt en bevestigt’ is ongetwijfeld moeilijk. Maar bovendien, als de parenthesis dan op deze wijze moet worden verklaard en onderscheiden van de appositie, wat heeft dan de al-of-niet-verbinding door woorden, waarvan toch ook weer de ‘Bekn. Stil. Gramm.’ spreekt, met ‘parenthesis’ van doen.

We slaan dit laatste werk op bij paragraaf 55 en lezen over de appositie: ‘Een bijv. bepaling in de vorm van een zelfst. naamw., dat in dezelfde naamval staat als het bepaalde woord, heet b i j s t e l l i n g (a p p o s i t i e). De bijstelling is een variatie, gebonden aan de plaats na het gevarieerde woord. Dit zinsdeel is gekenmerkt door een bijzondere intonatie en afscheiding door twee pauzen.’ (blz. 51). Eerst ‘een bijzondere intonatie’. Welke? Dezelfde van de parenthesis? Waarschijnlijk niet, want ‘Syntaxis’ en ‘Beknop. Stil Grammatica’ zeggen ongeveer hetzelfde: ‘De parenthetische vorm bestaat in waarschijnlijk lagere toon, vluchtiger accent, sneller tempo dan de bijzin naar den grammaticalen vorm, die een zin of een zinsverband o n d e r b r e e k t zonder die

kenmerkende intonatie.' (Syntaxis blz. 251). Goed; de appositie is geen bijzin naar de grammaticale vorm, wel 'n bijzin naar de vorm 'tout court'. De 'Bekn. Stil. Gramm.' zegt van de parenthetische zin: 'Hij wordt met gedempte toon en snel tempo gesproken, maar krijgt nadruk in het zinsverband door de pauzen ervoor en erachter'. We lezen de voorbeelden en vinden: 'En 'k ducht dat - d i e p e r s m a a d - de kracht me ook daartoe faal' (G. Gossaert).' Zou het erg gewaagd zijn te menen dat 'gedempte toon en snel tempo' weinig afdoende zijn als kenmerken voor 'parenthesis'? Zetten we daar nu nog eens even het voorbeeld van appositie naast: 'Ick sie de goude bladen, met perlen van de lucht, den zilvren dau, geladen', en vervolgen we met 'n ander voorbeeld van de 'Bekn. Stil Gramm.': 'Maar ver omhoog, aan 't eindloos-effen zwerk // - E e n z w a r t e s t e r i n b l a u w e l u c h t - hangt zwevend // Een adelaar op breede dubbelvlerk (Perk)'. Zijn dan misschien de voorbeelden van de 'Bekn. Stil Gramm.' eigenlijk geen 'parenthesis', of kenmerkt ook de toon tenslotte de 'parenthesis' niet? Misschien bestaat dan het verschil tussen deze 'parenthetische' zinnen en de appositie alleen maar in het feit, dat de appositie gebonden zou zijn aan de plaats ná het gevarieerde woord. We lezen: 'Dus schiet de boosheit zelf, d e l i s t i g h s t e a l l e r d i e r e n , D e s l a n g a e n.' (blz. 333). Een eigen voorbeeld: 'We hebben de bloem der Zuiderzee-plaatsjes, Monnikendam, weer eens bekeken.' Zou het geheel zeker zijn dat de appositie aan die plaats na het bepaalde woord is gebonden?

Welk verschil resteert er dan zeker tussen de appositie, zoals de 'Syntaxis' die opvat, en de parenthesis, zoals én de 'Syntaxis' én de 'Bekn. Stil. Gramm.' daarover spreken? Alleen dít resteert m.i. onmiskenbaar: een verschil in betrekking waarin het 'parenthetische' zins-deel tot de 'hoorder (lezer)' wordt gebracht.

Na het voorafgaande menen we te mogen vragen: Is het wel zo verwonderlijk dat de theoretische voorlichting die de 'Syntaxis' aan de gebruiker meegeeft, menigeen afschrikt? De theorie laat ons misschien bijna evenveel vraagtekens, als de practijk bewonderenswaardige vondsten deed. En dit laatste is voor de beoordeling van het werk zelf veruit het belangrijkste. Want, dat de verschillen, door Prof. O v e r d i e p gesignaleerd, verschillen zijn, daaraan zal men niet licht kunnen twijfelen. Men kan tegen dit werk wel aanvoeren dat de theorie, waardoor het wordt gedragen, nog niet volgroeid is, dat zij misschien uit onsamen-

groeibare elementen bestaat, maar men behoeft naast hetgeen men bij O v e r d i e p over de ‘appositie’ b.v. vindt, maar datgene te stellen wat elders kan worden gevonden, om ten volle overtuigd te zijn dat hetgeen de ‘Syntaxis’ - en in 't algemeen de syntactisch-stilische methode - in dezen biedt, het elders gebodene duidelijk in waarde overtreft. De syntactisch-stilische methode gaat voor geen enkel syntactisch verschijnsel uit de weg, registreert en beschrijft ze alle en brengt ze onder. Dit alleen reeds maakt dit werk van niet licht te overschatten waarde.

Wij wachten zo spoedig mogelijk het slotdeel. Dit zal registers moeten bevatten die het mogelijk maken, zonder eindeloos zoeken, te vinden wat men verlangt. Wordt het laatste deel zó geconstrueerd, dan zal daarna dit werk tot een noodzakelijk en onmisbaar hulpmiddel voor elke neerlandicus zijn geworden.

ANTON REICHLING S.J.

Boekbeoordeling.

Herbert Junkers, *Niederländische Schauspieler im 17. und 18. Jahrhundert in Deutschland* (Haag - Martinus Nijhoff - 1936).

Studiën over de invloed van vreemde letterkunde op de Nederlandse zijn talrijk; schaarser zijn die waarin omgekeerde invloed aangewezen wordt. De schrijver van dit boek stelt zich ten doel, aan te tonen welk een belangrijke rol Nederlandse toneelspelers en Nederlandse toneelstukken gehad hebben voor de dramatische ontwikkeling in Duitsland.

Een brede inleiding behandelt het wereldlijk theater in de Nederlanden tot het einde van de 18de eeuw. De schrijver heeft de litteratuur over dit onderwerp grondig bestudeerd, en geeft daarvan een samenvatting die niet alleen voor Duitse lezers leerzaam is. In het biezonder wil hij, op het voetspoor van E.F. Kossmann[1)] laten zien hoe, onder rechtstreekse invloed van de

1) *Das niederländische Faustspiel des 17. Jahrhunderts (1910); Nieuwe Bijdragen tot de geschiedenis van het Nederlandsche tooneel in de 17e en 18e eeuw (1915)*.

Engelse komedianten, ook hier de beroepsakteurs ontstaan, en reistroepen vormen die naar het buitenland uitzwermen. Bij de Engelsen sloten zich vaak Nederlandse aan, vooral vóór 1650, die dan om hun herkomst 'Niederländische Komödianten' heetten. Te weinig heeft men er op gelet 'dass Holland das landschaftliche Bindeglied auf ihrem Zug nach Deutschland darstellt', en dat Holland bemiddelend opgetreden is.

In de belangrijke periode 1650-1750 bespreekt hij, opnieuw zich aansluitend bij Kossmann, de lotgevallen van de reistroepen van Jan Baptista van Fornenberg, Jacob Sammers, Jacob van Rijndorp en Anthony Spatzier. In de meeste gevallen slaagt hij er in, uit te maken welke stukken in Duitsland en in Skandinavië ten tonele gevoerd werden. Dat ook de rijkere enscènering van de Hollandse troepen bewonderd werd en op het Duitse toneel navolging vond, blijkt uit tal van gegevens (Kap. II).

In het derde hoofdstuk (*Einflüsse des niederländischen Schauspiels in Deutschland*) wordt het zwaartepunt van deze studie naar de Duitse zijde verlegd. Verrassend is de grote plaats die naar het Nederlands bewerkte of vertaalde stukken innamen op het répertoire van de Duitse 'Wanderbühne', reeds vóór de bekende theaterondernemer Johannes Velten, maar vooral tijdens zijn optreden en dat van zijn opvolgers. In de daarop volgende periode neemt de invloed af.[1)] Minder ingrijpend dan de invloed van het levende voorbeeld zijn de *Einflüsse durch literarische Vermittlung*, die de schrijver ten slotte nagaat.[2)]

Bij al deze onderzoekingen had hij voorgangers, o.a. Creizenach, Joh. Bolte, Julius Schwering (die wegens zijn onnauwkeurigheid herhaaldelijk bestreden wordt), Carl Heine, Werner Richter, maar hun uitkomsten worden aan kritiek onderworpen en door eigen onderzoek aangevuld. Daardoor is dit uitvoerige en degelijke werk een aanwinst voor de kennis van de 'Wanderbühne' en voor de toneelgeschiedenis in het algemeen.

C.D.V.

1) Zie de samenvattende lijsten op blz. 211-12, 244-46, 252.
2) Samenvatting op blz. 261-262.

Aankondigingen en mededelingen.

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 1935-1936.

Dit deel bevat de lezing van Maurits Sabbe: *Een en ander uit den taalstrijd in Zuid-Nederland tusschen 1815 en 1830* en een lezing van A.W. Byvanck over *De oorsprong van het Nederlandsche volk en de archaeologie van Nederland*. Onder de *Levensberichten* vermelden wij die van Jan Bergsma door G.G. Kloeke, van H. Logeman door E. Blancquaert, van J. Prinsen J.Lz. door J.E. van der Laan, van P. Roorda door E. Kruisinga, van L. Scharpé door J.W. Muller, van W. van Schothorst door F.C. Dominicus.

Nomina geographica neerlandica. Geschiedkundig onderzoek der Nederlandsche aardrijkskundige namen.

Van deze reeks verscheen onlangs het tiende deel (Leiden - E.J. Brill - 1936, 192 blz.). M. Schönfeld geeft een overzicht van het toponymisch onderzoek in Noord- en Zuid-Nederland gedurende de laatste jaren. A.A. Beekman handelt over de schrijfwijze van plaatsnamen in verband met hun betekenis. J.J. Salverda de Grave zocht de etymologie van *flesch*, als plaatsnaam, in het Frans. Een viertal bijdragen van J.W. Muller zijn getiteld: *Over twee oude waterloopnamen: loos en kin, kene; Over koud(e) als eerste lid van plaatsnamen; Amestelle en Vogel(en)zang*. P.L. Tack bestudeerde *Walcherse plaatsnamen*. F. Leyden spreekt over *De 'voorden' in Noord- en Zuid-Nederland*. W. de Vries draagt, behalve enige kleinere stukjes, een lange reeks *Groninger topographica* bij.

Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie X (1936).

A. Carnoy geeft een reeks voorbeelden van *Contaminaties tusschen Germaansch, Keltisch en Romaansch in de Vlaamsche Toponymie*. - L. Goemans bespreekt *Oude Straatnamen en Dialectgeschiedenis*. - Jan Grauls maakt *Een vijfde uitstapje naar het Walenland*. - A. van Loey handelt over de naam *Leerbeek*. - K. Heeroma bestudeerde *De Nederlandse benamingen van de uier* en legde de uitkomsten van zijn

uitvoerig onderzoek neer in een grote kaart.[1] L. Grootaers geeft een overzicht van *De Nederlandsche Dialectstudie in* 1935; H.J. van de Wijer doet hetzelfde voor *De Vlaamse toponymie in* 1935.

Iets over vergelijkende literatuurstudie, 'perioden' en 'invloeden'.

Over dit onderwerp hield Dr. J. Fransen een 'openbare les', bij de aanvaarding van het privaat-docentschap in de 'letterkundige betrekkingen tussen Frankrijk en de overige landen van West-Europa na 1600' aan de Universiteit van Amsterdam.[2] De spreker gaf daarin een duidelijk overzicht van de verschillende opvattingen bij vooraanstaande buitenlandse geleerden.

De geschiedenis van de Nederlandse taal

door C.G.N. de Vooys verscheen onlangs in een tweede vermeerderde uitgave (Antwerpen - 'De Sikkel'; Groningen - J.B. Wolters). De aantekeningen zijn uitgewerkt en aan de voet van de bladzijden geplaatst. Een register, dat in de vorige uitgave ontbrak, is toegevoegd.

De Werken van Vondel IX.

Dit voorlaatste deel van de W.B.-uitgave (1660-1663) bevat de *David in Ballingschap, David herstelt, Samson* en *Adonias*, toegelicht door C.G.N. de Vooys en C.C. van de Graft, de *Bespiegelingen van Godt en Godtsdienst*, toegelicht door B.H. Molkenboer; *Joannes de Boetgezant, De Heerlijckheit der Kercke* en de *Batavische Gebroeders*, toegelicht door H.W.E. Moller. De biografische inleiding is, als gewoonlijk van de hand van J.F.M. Sterck. Het werk is met grote zorg geïllustreerd.

Het Vondel-museum. Zeventiende verslag.

Behalve een *In memoriam* van P. Leendertz Jr., C. Bake en C.P. Burger bevat dit verslag opnieuw een fragment van Vondel's Tassovertaling, bezorgd door Aleida Nijland, met twee facsimilé's van de beide handschriften.

Recht van spreken.

De leerzame 'openbare les' van L.C. Michels over taalcorrectheid, afgedrukt in het *Tijdschrift voor Taal en Letteren*, is ook als afzonderlijke uitgave verschenen (Tilburg - Henri Bergmans en Cie).

1) Deze studie verscheen afzonderlijk als publicatie van het *Seminarie voor Vlaamsche Dialectologie van de Universiteit te Gent*.
2) Uitgegeven bij J.B. Wolters, Groningen, 1936.

Het 'Wien Neêrlands bloed' en zijn dichter

door Dr. H.H. Knippenberg (Helmond - N.V. Boekdrukkerij 'Helmond' - 1936). Deze brochure in groot formaat gedrukt (23 blz.) is een uitgebreide en aangevulde uitgave van een artikel, dat de schr. in 1922 in het *Tijdschrift voor Taal en Letteren* publiceerde.

Het spreken en zijn voorbereding

door Prof. Dr. B. Faddegon (Amsterdam - H.J. Paris - 1936). Een rede, 13 Oktober uitgesproken, ter opening van de te Amsterdam georganiseerde 'Colleges voor Welsprekendheid'.

Groot-Nederlands Boerenboek (Nijkerk - G.F. Callenbach - 1936).

De samensteller van dit smaakvol uitgegeven en rijk geïllustreerde boek, Anne de Vries, heeft de bedoeling gehad, de boerenbevolking van alle Nederlandse gewesten van Noorden Zuid-Nederland, met inbegrip van Zuid-Afrika, te typeren, niet alleen door afbeeldingen van personen, woningen en omgeving, maar ook in hun taal en gewoonten. Daartoe zocht hij medewerkers die voor elke streek een novellistische bijdrage leverden, n.l. Geert Blas (Groningen), R.P. Sybesma (Friesland), Anne de Vries (Drente), J.K. van Eerbeek (Overijsel), Joh. van Hulzen (Veluwe), Jan Roselaar (Noord-Holland), Jo Ypma (Zuid-Holland), D.A. Poldermans (Zeeland), Antoon Coolen (Noord-Brabant), Matthias Kemp (Limburg) Ernest Claes (Belgisch Brabant), Emile Buysse (Vlaanderen), Jochem van Bruggen (Zuid-Afrika).

Liefhebbers van volkskunde en volkstaal zullen hier veel van hun gading vinden.

Naschrift bij N.T. 30, 417/8.

De schrijver van het in de titel vermelde artikeltje vraagt naar een verklaring van debijvorm *sjouw* naast *jouw* 'interiectio irridentis' in Amersfoortse resolutiën uit het midden van de 17de eeuw. M.i. doet men goed hier aan Franse invloed in het geheel niet te denken. Eerder ligt de verklaring in de emphatische uitspraak van deze scheldroep; men denke aan *sja, sjonge, sjeses* (vgl. bijv. Overdiep, Mod. Ndl. Gr. § 90). Of de in het Ndl. Wb. genoemde Vlaams-Belgische vormeu evenzo beoordeeld moeten worden (wil 'uitgesproken met de Fransche *j*' wellicht zeggen: met š?) wil ik hier in het midden laten; maar van invloed van het Frans op de lagere volksklassen în Amersfoort kan stellig geen sprake zijn.

TH. H. D'ANGREMOND.

Uit de tijdschriften.
(November-December).

De Gids. Nov.

M. Nijhoff geeft een karakteristiek van de dichter *Jacobus Revius*. - Ed. A. Serrarens publiceert een kongresvoordracht over de zonderlinge achttiende-eeuwse poeet *Willem van Swaanenburg*, 'een verschijning van onverdacht romantisch allooi', een burleske clown, maar merkwaardig door 'zijn categorische afwijzing van de criteria en esthetische postulaten van het classicisme', geen groot dichter, maar 'een individu in strijd met de gemeenschap', een mysticus 'en état sauvage', door het publiek als singulier bespot. - Anton van Duinkerken's *Kroniek der Nederlandsche Letteren* is gewijd aan J.J. Slauerhoff.

Dec.

In deze aflevering wordt het honderdjarig bestaan van het tijdschrift herdacht door H.T. Colenbrander met bijdragen over *Het ontstaan*, een *Beredeneerde lijst van Gidsredacteuren, Gidsproblemen 1837-1936* en *Politiek in De Gids 1837-1936*. - Anton van Duinkerken schrijft over *Honderd jaar letterkundige kritiek in De Gids*. Wij komen elders in ons tijdschrift op deze aflevering terug.

De Nieuwe Gids. Dec.

Max Kijzer oordeelt zeer gunstig over *De waarde van het onuitgegeven dichtwerk van Willem Kloos*. - J.B. Schepers (*Bredero-dilemma*) bestrijdt de mening van Koch, die Margriete wilde vereenzelvigen met Tesselscha. - W. Kloos vestigt de aandacht op *Een opmerkenswaardige dichteres*, n.l. Edy Dronckers.

Stemmen des tijds. Dec.

Bij gelegenheid vna het zilveren feest van dit tijdschrift werpen een aantal redakteuren en medewerkers een terugblik op de culturele ontwikkeling van de laatste vijf-entwintig jaren. C. Tazelaar schrijft over *Een kwart-eeuw literatuurgeschiedenis*, waarbij hij als afzonderlijk onderdeel de Protestants Christelijke kunst behandelt.

De Stem. Nov.

Onder het opschrift *Hedendaagsch Byzantinisme* - waarmee niets depreciërends bedoeld is - karakteriseert S. Vestdijk de poëzie van Mart. Nijhoff, naar aanleiding van zijn *Nieuwe Gedichten* (1934). In het Critisch Bulletin beoordeelt Tonia de Bilt de *Vrouwenspiegel* van A.H.M. Romein-Verschoor en *De Stem die roept* van H. Roland Holst.

Dec.

F. van Oldenburg Ermke handelt over Reinier van Genderen Stort in een bijdrage, getiteld *Het leven als kunst.* - Dirk Coster zendt een *Groet aan de jongeren van Zuid-Afrika* bij het uitkomen van hun Jaarboek. - S. Vestdijk besluit zijn bovengenoemde uitvoerige studie over het werk van Nijhoff. - In het *Critisch Bulletin* beoordeelt Halbo Kool de laatste roman van A. den Doolaard: *De groote verwildering*.

Groot-Nederland. Nov.

Deze aflevering is bijna geheel gewijd aan de nagedachtenis van *Slauerhoff*. S. Vestdijk herdenkt hem als dichter; H. Marsman geeft *Aanteekeningen bij Slauerhoff's proza*. Een reeks van vrienden en vereerders gaven *Getuigenissen* of lieten *Stemmen* horen, die gezamenlijk belangrijke gegevens bevatten voor een toekomstige biograaf.

Roeping. Dec.

Onder het opschrift *Calliope op vacantie*? geeft Gerard Knuvelder een literaire kroniek, waarin een negental nieuwe Vlaamse en Noord-Nederlandse boeken kritisch besproken worden.

Opwaartsche Wegen. Nov.

Tom de Bruin schrijft een herinneringswoord *Bij de dood van J. Slauerhoff*. - Roel Houwink (*Langs de frontlijn*) toont zich weinig ingenomen met Van Oldenburg Ermke's bloemlezing uit Katholieke dichters: *Van Alberdingk Thijm tot Van Duinkerken en Kuyle*, en evenmin met de herleefde *Thijm-almanak* (1936). Daarentegen prijst hij het proefschrift van H. Weytens: *Christus onze Tijdgenoot*.

Dec.

P.H. Muller doet een poging om ‘taak en waarde’ van *Journalistiek en Literatuur* te onderscheiden. - Jan H. Eekhout geeft *Gedachten bij hedendaagsche poëzie*.

De Werkplaats. Nov.

W.A.P. Smit publiceert de rede, die hij te Deventer gehouden heeft ter herdenking van *Revius, de dichter van het Epos der Godsgeschiedenis* - D. van der Stoep beoordeelt *De barre winter van negentig* door Herman de Man; J. Haantjes beoordeelt de roman *Reis naar de volwassenheid* van Herman Besselaar, en vervolgt zijn kroniek *Nieuws uit Zuid-*

Afrika, handelend over het Proza en de Novelle, het detective-verhaal, de bijbelse roman en P.J. Nienaber's boek over d'Arbez. - J. van Ham bespreekt waarderend de jongste poëzie van Albert Verwey.

Dec.

J. van Ham geeft in de *Proza-kroniek* een reeks beknopte besprekingen van nieuwe romans.

Dietsche Warande en Belfort. Nov.

E. de Bruyne publiceert een voordracht over *De Mensch en de Schoonheid*. In de rubriek *Vlaamsche Letteren* beoordeelt René Verbeeck de verzenbundel *Het doode kindje Eric* van J. Vercammen.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde LVI, afl. 1.

J.H. van Lessen geeft enige *Etymologische beschouwingen naar aanleiding van eenige gewestelijke plantennamen*, uitgaande van het woord *bobbel*. - J.A.N. Knuttel zoekt de *Maatschappelijke grondslagen van de Nieuwe-Gidsbeweging* in de ‘opstrevende klasse der intellectueelen’ met ‘de mentaliteit van een klasse die niet onmiddellijk betrokken is bij voortbrenging en handel’. - *Naar aanleiding van het Bredasche Sacramentspel* wijst D. Th. Enklaar op een gedicht van Anthonis de Roovere, dat deels en gebrekkig op een schilderij overgeleverd is. Met Dr. W. van Eeghem meent hij dat Smeken het spel niet gedicht kan hebben. Wie deze Smeken geweest is, kan hij slechts gissen; veeleer zou hij De Roovere als auteur blijven beschouwen. - A. Zijderveld komt op tegen de mening van Molkenboer, en antwoordt beslist ontkennend op de vraag *Heeft Vondel Spinoza bestreden*? - A. Beets toont aan dat het woord *Veldiep* bij Huygens een Anglicisme is. - A.P. de Bont bespreekt *Hofwijck*, vs. 25; D. Th. Enklaar de titel van een geuzenlied: *Vanden weert int schaecbert*.

Tijdschrift voor Taal en Letteren XXIV, afl. 4.

L.C. Michels publiceert een openbare les, getiteld *Recht van spreken*, waarin hij het probleem van taalkorrektheid van alle zijden beschouwt, o.a. de verhouding tussen verandering en gebruik, met gerechtvaardigde en hyper-kritiek, de verhouding van gewestelijke tot gemeenlandse taal, het ‘taalgevoel’ als toetsmiddel. - G.W. Wolthuis vervolgt zijn opstel over *Pieter Langendijk en de Wiskunstenaars*, als ‘bijdrage tot de kennis der zeden van onze wiskundige voorvaderen’, waaruit blijkt hoe aktueel Langendijk's spot was. - P. Maximilianus beoordeelt zeer uitvoerig M. van Can's proefschrift over *Thijm's dichterlijke periode*, met

een lange reeks kritische bezwaren. - Th. H. d'Angremond geeft een toelichting bij *De Spaansche Brabander*. - L.O. Michels prijst de Jubileumuitgave van Guido Gezelle's werden.

Onze Taaltuin Nov.

Jac. van Ginneken vervolgt zijn studie over *Het Woord*, met een beschouwing over ‘de weg van de bewuste gedachte naar den uitgesproken of neergeschreven volzin en, de weg van den gehoorden of gelezen zin naar het zinsverstaan’. - J. Grauls levert een tweede bijdrage *Van vrijen en vrijers*, ‘een kijk in de Belgische taal der liefde’, waarin een lange reeks synoniemen voor vrijer en vrijster nagegaan worden. - K. Sneyders de Vogel beoordeelt J. van Mierlo's studie over *Het Roelantslied*; J. Wils een boek over *Rechtliche Volkskunde*, van E. Frh. Von Künzberg.

Dec.

Jac. van Ginneken besluit zijn bovengenoemde studie met een beschouwing over ‘de beginselen waarnaar de structuur van alle talen luistert.’ Hij besluit met een waarschuwing tegen de eenzijdigheid van ‘onze nieuwere taalphilosophen’. - G.S. Overdiep bestudeerde *Imperatieven, commando's en signalen in het Katwijksch*. - Jan Grauls besluit zijn bijdragen *Van Vrijen en Vrijers*. - M. Boas wijst op een onzuiver gebruik van *wie* in *Onze kansclarijtaal*. - G.S. Overdiep beoordeelt de inaugurele rede van M.S.B. Kritzinger over de studie van Afrikaanse en Nederlandse Letterkunde.

Levende Talen. Oct.

A.J. de Jong geeft kritische opmerkingen *Naar aanleiding van de nieuwste examenspelling*, die z.i. ingetrokken behoort te worden. - J.B. Schepers (*De idee en de taal*) verdedigt de vereenvoudigde spelling tegen Hegeliaanse bestrijders. - H.J. van Wielink noemt de taalmethoden die het ‘stillezen’ op de voorgrond brengen willen, *Oude wijn in nieuwe zakken*. - A.J. Schneiders haalt uit Erasmus' *Lof der Zotheid* uitspraken aan over de ‘taalmeesters’. - H. Bongers geeft litteratuur over het vraagstuk van *Vocabulaire selectie*, ten bate van het taalonderwijs. - A.J. de Jong beoordeelt het proefschrift *De idylle in de achtiende eeuw* van Mej. M.M. Prinsen. - A.C. de Jong beoordeelt *Enige balangrijke verschijnselen uit het leven der Nederlandse taal* van P. Gertenbach en H. van Slooten, en de uitgave van *Mariken van Nieumeghen* van G.W. Wolthuis.

Dec.

Als een *Verwaarloosde component van het onderwijs in het Nederlands* beschouwt J. Karsemeyer de lessen in voordracht, waaromtrent hij uit zijn ervaring een en ander mededeelt. -

M.J. Langeveld geeft opnieuw een inleidende bespreking van *Reichling's studie over het woord*. - C. Hedeman stelt de vraag: *Naar een standaarduitspraak van het Nederlands*? waarbij hij op de gevaren wijst van de ‘gekunstelde articulatie’ van zekere zangsolisten en op de ‘leestaal’ en onnatuurlijke accentuatie, die men van radiosprekers kan beluisteren. - Onder de boekbesprekingen noemen wij: C.A. Zaalberg over T.J. Haarhoff's leerzaam boekje *Afrikaans*; H.J. Pos over *Cognition and volition in language* van H. Mulder, en A. Zijderveld's beoordeling van leesboeken voor de lagere klassen door W. Kramer en door W.H. Staverman.

Volkskunde XL, afl. 1-3.

Jan de Vries betoogt de noodzakelijkheid van *Een internationale organisatie voor de studie der Volkskunde*, waarvoor de grondslagen, op Skandinavisch initiatief, reeds gelegd zijn. - Een uitvoerige studie wijdde D. Bax aan *De geschiedenis van het volkslied: Een boerman hadde een dommen sin*. - J.J. Mak geeft het eerste gedeelte van een opstel *Over raadsels, in het bijzonder de Oud-Noorse*, met een inleidende beschouwing over ‘het raadsel in 't algemeen: oorsprong en indeling’. - L. Beirens behandelt *Volksweerkunde in 3467* spreuken en rijmpjes; A.J.: *Een Vlaamsch liedje (Roosje en Piet)*; V. Verhaegen: *Volksspelen en Volksvermaken: Duw- en Trekspelen; Springspelen; Klimspelen*. - A. Janssens schrijft over *Kaartlegsters*; V. over *De Folklore van de Vlaamsche Kust*. - Een aantal *Dokumenten* en reprodukties van *Vlaamsche Volksprenten* besluiten de aflevering.

Den Gulden Passer. XIV No. 1.

B. Becker geeft de uitkomsten van zijn onderzoek naar *Latijnsche vertalingen van Coornhert's geschriften*.

De Nieuwe Gemeenschap. Nov.

In de *Kroniek* der Letteren bestrijdt H.K. de rede van Anthonie Donker over *De toekomst der poëzie*.

Die Huisgenoot. Nov.

In deze ‘Kerstuitgave’ schrijft G. Dekker over *Ons Jongste Poësie*, N.P. van Wijk Louw over *Nasionalisme in die Kuns*, François E.J. Malherbe over *Die Afrikaanse kortverhaal* en P.C. Schoonees over *Ons Prosa* in 1936.

Museum. Dec.

B.A.P. van Dam beoordeelt het proefschrift van Mej. R. Pennink over *Nederland en Shakespeare*.

C.D.V.

Het hinkende paard.
(Een nationale accentkwestie).

In *Levende Talen* (Dec. 1936) schreef C. Hedeman over radiotaal met het oog op ‘een standaarduitspraak van het Nederlands’, in het biezonder wat het zinsaccent betrof. Volkomen ben ik het met Schr. eens, en des te meer zou het dus van belang kunnen zijn, toch een klein meningsverschil te belichten. Liever echter wil ik de bestudering van genoemd artikel aanraden (met dat van Tuinstra in dezelfde jaarg.) en dan ter vergelijking het volgende publiceren. Het lag reeds een jaar in portefeuille, maar de actualiteit drong pas tot mij door, toen ik Hedeman gelezen had.

In *De Vacature* van 7 Jan. 1936 constateert een ‘Oud-Onderwijzer’, dat, wie naar de radio luistert, naar de preekstoel of katheder of ook naar een ander spreekgestoelte, vaak een ‘foutieve klemtoonlegging’ zal horen o.a. in de zinnen

‘...., waardoor veel schade werd ààngericht.’
‘...., wat van grote betekenis is gewèèst.’

En nog een tweede feit constateerde Schr., namelijk dat die fout afwezig blijft in de ‘spreektaal’ en in ‘het natuurlijk lezen’.

Met diezelfde fout hebben zich ook reeds examinatoren bemoeid, en in hun officieel verslag omtrent ‘Nederlandse taal’ uitten ze dan ook ernstige klachten. Alb. Vogel vatte daar toen vlam op, en in zijn tijdschrift *Het Woord* betoogde hij voor de zoveelste maal terecht, dat op scholen het lezen meer als voordracht moest beoefend worden. Practisch sloot zich daarbij een hoogleraar aan, die mij vertelde te hebben opgemerkt, dat kwekelingen vaak verkeerdelijk een slot-accent leggen in voorzetselbepalingen als ‘door hem’, ‘naar haar’. Voor mij zelf bestond de kwestie levenslang; eerst gedurende mijn leraarschap, daarna tijdens mijn vrijgevochten studiejaren. In die eerste tijd had ik opgemerkt, dat, als een examencandidaat slecht accentueerde, dat niet altijd zijn schuld was; wat hij te lezen kreeg, was weleens slecht geschreven, ook al stond het in een Bloemlezing. Bloemen hebben lijn, kleur en geur; maar niet in die drie opzichten tegelijk munten alle bloemen uit, er zijn er zelfs die het predicaat ‘stinkend’ in hun naam

voeren; en zo bieden ‘grote schrijvers’ ons soms bloemen aan die, wat lijn betreft, gedrochten zijn te heten. Hun zinnen zijn dan niet (wat de Oud-Onderwijzer noemde:) ‘natuurlijk te lezen’; een examinator stelt dan onredelijke eisen, en we begrijpen dan de leraar die eens schreef: op de leesles moeten we helaas de jongens soms leren, van het proza iets te màken. Maar wat zal dan een jongen met de volgende zin van Schimmel doen! (Het gaat daar over het bezoek van de hertog van Buckingham aan een kasteelheer):

> Een dampende reebok en een stuk wild zwijnsvleesch met tarwebrood en grove weit werd opgedragen, terwijl, tusschen de hoofdschotels in, een keurige Hollandsche haring, geflankeerd door een echte Engelsche pudding, stond. (Uit *Mary Holles*).

Op dat ‘stond’ lei mijn lectrice natuurlijk de klem; al klonk dat nog zo onnatuurlijk, het volgde bijna noodzakelijk uit de constructie van de zin, bijna even noodzakelijk als de val van een steen nadat die is losgelaten. ‘Streep aan!’ zei ik toen. Mijn oude romans staan vol strepen, mijn nieuwe ook; en mijn lectrice(helemaal niet taalkundig ontwikkeld!) begint toch erg te krijgen in de bedoeling van die strepen; vaak toch signaleren ze rare taal; ‘hoe mal!’ zegt ze ook weleens terwijl ze op bevel aanstreept; bij de zin van Schimmel zei ze: ‘Wat komt dat *stond* daar gek achteraan!’

Zo iets is eigen aan de schrijftaal, en als het er ontbreekt, was Schr. zo gelukkig, zijn zin argeloos te construeren naar het model van de gesprekstaal. Maar veel Schr. doen dat zelden; ze zijn er te pienter voor; ze letten goed op naamvals-*n*'s e.d.; dan houden ze in het oog dat schrijven geen spreken mag zijn, omdat spreken slordig is. Maar het schrijven is correct en.... gedrochtelijk.

U kleineert de schrijftaal, riep Van Ginneken eens. Hij heeft gelijk. Maar op z'n tijd zou ik het schrijven ook kunnen prijzen, hoog zelfs, want het is mijn lust en mijn leven; daarom wijd ik er zo'n zorg aan. En dat is wel nodig ook!

Is dat ook causaal te verklaren?

Reeds meermalen is dat gebeurd; hier zij slechts een hoofdzaak herhaald.

Op welke zinsdelen valt in de volgende dialoog de sterkste klem?

- Daar is Pièt! Hij heeft een pàkje bij 'm!
- Voor wie zou dat wèzen?
- Voor wìe? Voor jòu natuurlijk!

Steeds op dat deel dat op het ogenblik de meeste belangstelling wekt; gewoonlijk dus op dat deel dat bij de afwikkeling van de gedachtenfilm aan de beurt is, hèt n i e u w t j e te zijn. Let wel: op het ogenblik! Elke zin heeft z'n eigen ogenblikken. Daardoor valt in zin 1 de klem op de naam van de persoon, in zin 2 op de naam van de zaak, in zin 4 op *wie*, terwijl datzelfde woord in zin 3 de klem mist. 'Accent is dus ook niet aan de p l a a t s in de zin gebonden,' zal men verder willen concluderen. Maar pas op! ook deze natuurwet blijkt algauw te algemeen geformuleerd. In een bepaalde zin zit accent wel degelijk aan zijn plaats vast. Verplaatst men het, dan verandert ook de gedachte, zo niet altijd wat de zakelijkheid dan toch wat de gevoeligheid betreft, want accent is ook een zaak van sentiment.

Dat blijkt vooral als we gaan zien, hoe zelfs in het algemeen vastheid van plaats aan accent eigen is. Het betreft dan de oerzin d.i. de zin die op de meest elementaire wijs uit de kreet oprijst. Dan wordt 'Bah' tot ''t is vies' en 'Hah!' tot ''t is mooi'. In zo'n elementaire kwaliteitszin fungeert als predicaat het woord waarin de kreet voortleeft, sensueel èn.... fonetisch; dat predicaat heeft namelijk de klem en.... het staat achteraan. Deze oerregel werkt na ook in gevallen waar de zin uit veel meer delen is gaan bestaan. Toen bijv. mijn lectrice in de roman *Gil Blas* de volgende zin voor zich kreeg

> Daar ontmoetten wij een Napolitaan die zich met zijn vijf of zes vrienden te goed deed aan ham en ander gezouten vlees. Wij voegden ons bij hen.

toen lei zij de klem foutief op het laatste woord. Weliswaar werkte daartoe een tweede factor mee, (namelijk de zuiging van het voornaamwoord; daarover later!), maar dat zou toch niet gebeurd zijn als er gestaan had: '.... Wij sloten ons bij hen aan.' Want dan zou met het vereiste zinsaccent het oeraccent zijn samengevallen en dan had dus dat oeraccent mijn lectrice niet tegengewerkt maar geholpen, zò stevig, dat het voornaamwoord geen kans had gekregen, haar van de wijs te brengen.

In hetzelfde boek maakte zij de volgende fout:

> Ik had zoveel lust Fabricius weer te zien, dat ik de volgende morgen al vroeg bij hèm was.

Met dit geval treden we meer systematisch in de kwestie, te beginnen met de s p e l l i n g , de eerste trek van de schrijftaal.

Spelling is niet altijd fonetisch, o.a. worden onbetoonde voornaamwoorden graag geschreven alsof het betoonde waren (*ik, hem, enz.*). Zulke volle voornaamwoorden hebben echter in gesprekstaal bijna altijd een nadrukkelijk accent; daarom wordt zo'n accent zo gemakkelijk door de volle spelvormen opgeëist uit een voorlezersmond, zelfs waar de natuur zo'n accent toewijst aan een voorzetsel (bij hem); maar een andere keer wordt door diezelfde natuur het accent aan het voorzetsel geweigerd, namelijk als een substantief volgt (‘bij de deur’), een tweede reden dus waarom na een voorzetsel zo makkelijk foutief betoond wordt (‘bij hèm’). Zo'n voorlezing nu kan vrij hinderlijk zijn, vooral in de schouwburg, want toneeltekst mag niet de indruk wekken, afgelezen te zijn, (vandaar dat toneelschrijvers graag de voornaamwoorden fonetisch spellen).

Maar nu, na de spelling, het voornaamste, de zinsbouw! Dan pas blijkt de schrijftaal iets treurigs! Als een begrafenis! Toen in zeker land de vorst werd begraven, moest ook zijn paard in de stoet mee. Men sloeg het toen te voren een spijker door de hoef en toen kon het mee hinken, achter de koninklijke wagens; beeld van de strijdmakker, die òòk gewond werd maar zijn meester overleefde! Als in de worsteling met pen en inkt de taal zich staande houdt, is daar toch niet altijd evenveel geluk bij; vaak komt in de stoet van woorden de klemtoon achteraan, als het hinkende paard. Zo'n vertoning gaf ons boven Schimmel te zien; maar een systematische bespreking er van is vooraf te gaan door een analyse van de schrijfsituatie.

Die factor brengt 's mensen intellect op hoogspanning, dat gaat dan sterker dan gewoonlijk centreren. Centratie is de hoofdtrek van elke zin, duidelijk te zien in de oerzin. Als daar namelijk ‘bah!’ wordt tot 't is lelijk’, dan slingert de sensatie van het subject zich om een object (i.c. '*t*)[1)], een klein, bijna onmerkbaar centrum, zoals op en in moeder aarde alles zich vasthoudt om een centrum dat totaal onmerkbaar is. Hoe tijdens het schrijven de centratie sterker werkt, blijkt uit allerlei. 1^0 Twee of meer hoofdzinnen worden allemaal bijzinnen, op één na; die wordt dan dè hoofdzin; 2^0 buitenstaande bijzinnen worden binnenstaanders, ja, enkel zinsdelen; 3^0 zinsdelen die bij het spreken a.h.w. uitgeworpen werden om op zich zelf als een zin aan te doen,

1) In de psychologie heet zo iets p r o j e c t i e n a a r b u i t e n , in de taalpsychologie o b j e c t i v e r i n g , in de zinsleer c e n t r a t i e .

worden bij het schrijven weer in de zin opgenomen, vaak midden er in![1)] Maar op die drie manieren ontstaat in de taalmuziek een revolutie, soms zo geducht, dat men nog slechts een gerommel hoort; met de accenten is het dan hommeles; die zijn trouwens van hun plaats gerukt en mopperen nu in plaats van te zingen. Hoor eens, hoe het verging met de volgende zin uit een gesprek tussen leraren die een in te stellen pedagogisch examen beoordeelden:

> Ik verwacht daarvan niet, dat aan de pedagogische horizon plotseling een generatie van volmaakte leerkrachten zal verschijnen.

Maar zodra men die samengestelde zin ging s c h r i j v e n (*Levende Talen*, Mei 1936, blz. 79) werd de bijzin binnen de hoofdzin getrokken (als een zinsdeel) en toen luidde het:

> ik verwacht niet een plotseling verschijnen aan de pedagogische horizon ener nieuwe generatie van louter volmaakte leerkrachten.

Hoe nu die zin goed te lezen! gesteld al, dat men 'm direct begrijpt, hoe dan met dat begrip een melodie te laten harmoniëren! De zin is uit zijn natuurlijke voegen gerukt en met de delen zijn ook de accenten van streek. Hoe kon zò'n vakkundige zò schrijven! Heel de rest van het opstel is (op nog een enkele zin na!) een model van klare zaakkennis en prettige leesbaarheid. Zo waar is het, dat de hoofdtrek van de menselijke taal, de centratie, aan de beste taalkundigen nog onbekend is en dus ook zij weleens de prooi worden van een factor die er op uit is, genoemde trek uit te buiten en zo door overmaat het effect te doen mislukken.

Soms slaagt die factor (de schrijfsituatie) niet geheel; want als hij de zinsmelodie in een eentonig gedreun[2)] heeft opgelost, laat hij weleens een restantje over; dat vindt de voorlezer dan, als een soort oeraccent, naar het slot van de zin verhuisd. Vaak te onpas! want een oèrzin is een schrijftaalzin allesbehalve; daarvoor is-i veel te lang! We lieten dat reeds boven bij Schimmel zien. Maar toen was er toch nog ‘iets van

1) *Centratie* door Ph. J. Simons (*De N. Taalg.* XX) *Waar het om gaat (De N. Taalg.* XXIX).
2) Zelfs mijn poes hoort dat. Hij weet dat hij bij mijn lectrice op de schoot mag zitten, en zodra hij nu in een belendend vertrek het voorlezen hoort, komt hij aangelopen. Als zij te voren iets v e r t e l t , komt hij niet.

te maken'; met veel moeite was het slotaccent toch nog naar voren te trekken, op het woord 'pudding'. Maar met de volgende zin (uit *De Litteraire Gids*, Jan. 1936) weet ik heus geen raad:[1)]

> In Glaeser's boek valt enige malen de uitspraak 'Wij zijn geen moralist', die dan als excuus geldt voor een perfide handeling, op.

Hoe òppig! 't Zou haast moppig zijn als het niet zo ernstig was. Wat toch is het geval? Schr. centreerde zijn gedachten tot één zin, naar het model van een kleinere, een soort oerzin, namelijk

> In Glaeser's boek valt iets op.

'Mooi zo!' is dan een taalleraar gewoon te roepen, 'analogie, een natuurkracht, een t a a l s c h e p p e n d e factor!' Heel gewichtig dus, dat geef ik toe. Maar dat is niet genoeg; er moet oordeel bijkomen en smaak, ook bij taalscheppen. Scheppen doet de hele natuur. Dat lijkt weliswaar heel wat, 'maar', waarschuwde eens in dit verband Zola, 'ook de grootste ploert brengt een kind voort' (*Parijs*). En in zo'n zelfde verband zei eens een Nederlander over Rembrandt: 'Behalve goden en grote kunstenaars, die eenvoudig scheppen, almaardoor scheppen (ook veel lelijks!), zijn er nog gewone mensen, en voor die is de smaak het grootste voorrecht dat aan stervelingen geschonken werd.' Daarom kunnen ook taalleraren, Taalgidsen en Litteraire Gidsen de taalscheppende machten met smaak benutten, en dan laten zij zich niet, - zelfs in de schrijfsituatie niet!, - meeslepen door onmatige analogie.

En als dat toch is gebeurd, zoals met *De Litteraire Gids*?

Dan kan de zin weer leesbaar gemaakt worden door decentratie; door dat middel komt in bovenstaande litterair citaat het slotwoord 'op' met zijn accent meer naar voren, vlak achter de 'uitspraak', en dan wordt daarmee tegelijk al het volgende uit het centrum van de zin gelicht en zo op zijn natuurlijke plaats gebracht, als een of meer zinnen op zich zelf. Juist die decentratie geeft dan aan de te sterk gecentreerde zinnen de verloren ware

1) Mijn critiek bedoelt niet, afbreuk te doen aan het tijdschrift in zijn geheel. Elke nieuwe maand lees ik het met belangstelling en leergierigheid, al werd ik reeds vaak afgestoten door Franse participen, Engelse infinitieven, Duitse 'draaikolken' (zo noemde eens Buitenrust Hettema de te sterk gecentreerde zinnen).

centratie terug, de pakkende zinsmelodie, de leesbare accentuering.

Vreemd dat degenen die toch wel eens van die decentratie hoorden, er zich juist tegen keren! Zo gehecht is men aan 'De Schrijftaal'! zo bezorgd voor het heilig huisje van de Traditie, de schrijftrant van de negentiende eeuw! Ja, ook een rijksexamen, afdeling Nederlandse taal, brak er eens een lansje voor, in het rapport keerde men zich tegen 'splitsingen'[1)].

Intussen moet men de kwestie toch ook niet al te tragisch nemen. M.i. is de Schr. in de *Vacature*, die zulk een scherp opmerker bleek, niet tot het einde toe een even mild beoordelaar. Ook mij weliswaar viel in lezingen en voordrachten vaak een ongewoon accent op, maar daarom vond ik het niet altijd 'foutief', en aan een 'hinkend paard' dacht ik dan ook niet geregeld, o.a. niet in de volgende zin:

> Deze vliegmachines kunnen een afstand van 500 kilometer afleggen zonder een landing te hoeven te màken.

Dit werd gezegd in een sprekend filmjournaal, en hierbij is het volgende op te merken. Wie in een grote zaal spreekt, moet daarop zijn geluid inrichten. Alb. Vogel lichtte dat eens veelzijdig toe daarbij had hij het toen zelfs over de 'rompstanden', (niet zonder glimlach om de taalgeleerden, die de betrekkelijkheid van hun onderwerp niet inzagen). Naar zijn ervaring gaat een goed Spreker, die bij zijn optreden zijn stem controleert, de rompstand instellen op de verschillende acoustiek van verschillende zalen, om steeds zijn stem tot in de achterste hoeken te laten dragen. Welnu, met zo'n zelfde doeleinde gaat Spreker ook zijn geluid versterken; maar als dan ook de accenten sterker worden, kan dat per reactie de onbetoonde syllaben des te zwakker maken, onverstaanbaar zelfs. Een Spreker die dit intuïtief beseft, komt er dan licht toe, die syllaben te redden, door zijn krachtige geluiden in de zin te nivelleren of meer gelijkmatig te ritmeren zodat de zin metrisch wordt; de accent-energie die hij dan in de

1) Daar wordt het ook 'barbaars' genoemd, dat voornaamwoorden niet in geslacht congrueren met substantieven. Men gaat er zò in lettertjes op, dat men het oog op het grote in de culturen verliest. Waren dan de wrede Romeinen, met al hun congruentie, nièt barbaars? En hoe hopeloos ingewikkeld was de natuurlijke organisatie in hun taalleven! (Denk aan de buiging!) Wat is een Nederlands volkskind dan beschaafd!

zin gaandeweg uitspaart, komt dan vanzelf op het laatste woord terecht, en daarmee is dan tegelijk analogie met onze oerzin betracht en aan een spontane, doorlopende behoefte van de mens voldaan. Bij de beste sprekers nam ik dit verloop soms waar, o.a. bij Dr. Van der Sleen als hij in de Volksuniversiteit zijn wereldreizen vertelde.

Of nu ook zo in de radio voor de huiskamer kan of moet gesproken worden?

Schr. dezes mist daaromtrent een oordeel, hij is geen 'luisteraar', en zeker is hij onbekend met de techniek van het radiogeluid, ook wat de eisen betreft die aan de productie zijn te stellen, wil de reproductie slagen, in kleine en in grote ruimten. Wel weet ik zeker, dat, waar radiosprekers hun rede aflezen, het hinkende paard nog vaak zal gehoord worden, te vaker naarmate taalkundigen zich onkundig houden van de invloed die de schrijfsituatie op de zinsconstructie uitoefent, te vaker ook naarmate examencommissies de vakkennis daaromtrent tegenhouden en dus ook het hele Nederlandse volk er van afhouden, zich bij hun schrijven naar de natuurlijke zinsmelodie te richten. Maar heeft niet nog pas een adviseur van de Regering verklaard, dat taal geen klank maar letter is? En had dus wel een 'sterveling' als Schr. dezes het recht, te schrijven over 'een nationale accentkwestie'?

Systematische Samenvatting.

In landen waar de pers vrij is, heerst niettemin censuur op de radio; de invloed van het gesproken woord acht men terecht groter dan die van het geschrevene. Die meerdere suggestiviteit dankt de mondelinge taal aan het feit dat er de klank de letter overheerst, dat in die klank het accent de baas is en dat het accent het voornaamste medium voor Suggestie is. Die censuur gaat thans een spruit krijgen, 'de standaarduitspraak'. De bestemming is iets moois: 'beschaafdheid'; maar misschien is die naam een p r o j e c t i e n a a r b u i t e n; het innerlijke is misschien anders te noemen: met de standaarduitspraak is eindelijk over het hele land de baas te spelen, onverschillig de partijen die afwisselend aan het woord komen.

Afgezien van die taalkundige machtskwestie heeft de zaak ook een zuiver vakkundige zijde en daar is dan o.a. op te merken, dat bij het spreken in het publiek de klemtoon vaak mis is (en dus de suggestiviteit zwak). Daarvoor zijn dan twee

oorzaken aan te wijzen: De situatie op de katheder (kortweg: de S p r e k e r situatie) en de situatie vòòr de schrijftafel (kortweg: de S c h r i j f situatie). De laatste oorzaak gaat weer in tweeën, namelijk wat de woords p e l l i n g en wat de zinsc o n s t r u c t i e betreft; in beide gevallen betreft onze accentkwestie een Spreker die zijn rede voorleest, hetzij uit het hoofd, hetzij van het papier.

Om al die oorzakelijkheid betreffende 'foutieve' of ongewone accentuering te begrijpen, moet eerst de meest gewone accentuering worden nagegaan n.l. die van de gesprekstaal. In die taal krijgt dat zinsdeel het accent dat op het ogenblik de meeste belangstelling heeft; dat bepaalt dan tegelijk de plaats in de zin; een en ander is het duidelijkst te zien aan de oerzin ('t is mooi').

De onfonetische s p e l l i n g van de voornaamwoorden doet soms bij de voorlezing van taal het accent verspringen, namelijk van het voorzetsel op het voornaamwoord ('bij hèm'). De ongewoon sterke c e n t r a t i e bij het schrijven doet vaak de zinsdelen van plaats veranderen en daarmee het accent verspringen, zodat de voorlezing bezwaarlijk, ja onmogelijk wordt, tenzij de voorlezer in een onnatuurlijke voordracht berust. Heimelijke werking van het o e r a c c e n t helpt soms mee, om de onnatuurlijke zuiging van het voornaamwoord te doen slagen. Hetzelfde oeraccent helpt vaak mee, om, bij de te sterke centratie van het schrijven, de overmatige a n a l o g i e te doen slagen; vooral dan is er kans op een 'hinkend paard achteraan'. Hetzelfde oeraccent steunt een S p r e k e r in het publiek, als hij zijn zinsmelodie voor het gemak en voor de duidelijkheid meer m e t r i s c h maakt. In hoever al de genoemde factoren: (natuur, onnatuur, welluidendheid, onwelluidendheid, duidelijkheid, gemak, suggestiviteit) elkaar steunen of tegenwerken, is moeilijk in een absolute formule samen te vatten. Een goed Spreker en voorlezer is het niet door een formule maar door aanleg en ervaring. Intussen kan ook opzettelijke oefening dienen, en daarbij kunnen dan een of meer overwegingen als de bovenstaande leiding geven.

(Het antithetische accent werd boven niet apart besproken. Ook bij dat accent is te onderscheiden. Toen Royaards eens uit Multatuli voordroeg, legde hij in de zin 'Daar is een mens gestorven', de klem op het laatste woord, alsof het een tegenstelling gold met 'geboren'; maar daartoe was zijn accent toch weer niet sterk genoeg. Bedoelde hij misschien alleen een n o t a b e n e , een derde soort accent?

D. HAAGMAN.

'n Ondersoek na die gevelariseerde -ing in Afrikaans.

Een van die interessantste verskille tussen die Nederlandse en die Afrikaanse konsonantisme is dat 'n Nederlandse slot -*n* onder bepaalde omstandighede in Afrikaans oorgaan tot -*ng*, dat ‘de *n* van *rn* bij *doorn, koorn, toorn* enz. den Franschen neusklank (sic) heeft aangenomen, zoodat men *doring, koring, toring* zegt’ (T e W i n k e l : *Het Nederlandsch in Noord-Amerika en Zuid-Afrika*, Vragen van den Dag, 1896).

W.J. V i l j o e n (*Beiträge zur Geschichte der Cap-Holländischen Sprache*, 1896, bls. 53-54) bestry Te Winkel se verklaring van Franse invloed en sien in die geval 'n dialektiese-Nederlandse verskynsel. ‘Sehr wichtig ist eben die Erscheinung der gutturalen nasalis (ŋ, ñ) im Afr. an die Stelle des nnl. *n*. So entspricht z.B. afr. *doring*, (spr. dórəŋ), toring (tórəŋ), koring (kórəŋ) u.s.w. mnl. *doren* (aus *Dorn*), *toren* (aus *torn*), *coren* (aus *corn*) u.s.w. Man hat bis jetzt, doch ganz mit Unrecht behauptet, diese Erscheinung sei dem Einfluss des Frz. zu verdanken. Ganz mit Unrecht, denn ganz gewöhnlich ist in der Volkspoesìe des 17. Jahrhunderts und namentlich in der des amsterdamschen Dialekts, der Uebergang von *n, nd, nt* u.s.w. in *ng, ngd, ngt* u.s.w. Es finden sich bei Vondel, Hooft, Bredero u.a. Formen als *wangt* (für *want*), ahd. *hwanta, hangt* (für *hand, hant*), *ongs* (für *ons*) “uns”, *wongder* (für *wonder*) “Wunder” u.s.w.’ Hy noem dan enige bewysplekke by Van Helten, *Vondel's Taal* en Winkler, *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon* - bewysplekke vir die bekende oorgang van *n* tot *ng*, gewoonlik na ‘donker’ vokaal en altoos vóór dentaal (d, t, s,), - dus geen parallele met die Afrikaanse verskynsel nie.

In 1899 haal H e s s e l i n g (*Het Afrikaansch*, bls. 150-152) Te Winkel en Viljoen aan, verwerp hulle verklarings op grond van die feit dat die gevalle wat hulle uit Frans en Nederlands aanvoer, nie gelyk staan met die Afrikaanse geval nie, maar beproef geen eie verklaring nie.

Daarna kry ons die geval behandel by S c h o n k e n (*De Oorsprong der Kaapsch-Hollandsche Volksoverleveringen*[1)], 1914,

1) Ndl. omwerking van 'n nagelate Duitse proefskrif van 1909.

bls. 172-174). Sy betoog is te lank om hier woordelik aan te haal maar kom op die volgende neer: ‘de velarizeering van de slot -*n* na *r* + *schwah*-vokaal (ə): *doring, faring, garing (gare), horing, karring, koring, toring* met den uitgang -*əng* uit *doren* enz. met -*ən*’ moet ongetwyfeld aan Maleise invloed toegeskryf word. Die bewijsvoering is as volg: die slotklanke -*ən* en -*əng* kom in Maleis nie voor nie, wel -*ɛn* en -*ɛng*, die eerste selde, die laaste dikwels. Ook die slot-klank -*in* kom voor, maar veral die uitgang -*ing* (‘waaruit gemakkelijk -*əng* ontstaan kan’) ‘en wel het liefst na *l* en *r*, zoodat deze als beginletters der syllabe vóór -*ing* tegen alle andere opwegen.’ Beslissend vir ons geval sou die feit wees dat in Maleis ‘geen enkel woord op -*rin*’ voor kom nie. ‘Door deze sterke analogie meegesleept, vielen weldra de weinige Holl. woorden op -*ren* aan de gutturalizeering ten offer.’ Hierdie betoog word versterk deur verdere ‘bewijzen’. So sou daar in Afrikaans maar min ander name van konkrete sake op -*ing* en -*en* bestaan, nl. *katjiepiering* en *toering* (albei aan Ma eis ontleen), ‘het vreemde woord *kaparing*’, die ou-Holl. woorde *voering, leuning, laning, wapen, laken, baken*, en die nieugevormde *blinning* (beter *blinding*) en *kussing*. Die ses woorde op -*ing* in hierdie lysie moes saam met *doring, koring*, ens. 'n analogieklas gevorm het wat *blinding* (uit *blinden*, mv. van *blinde*) en *kussing* (uit *kussen*) meegesleep het, maar gestuit het voor die *k* en *p* van *baken, laken* en *wapen* ‘omdat deze klanken verder lagen van de *ng* dan de, wat de artikulatie betreft, verwante *r* (hoewel -*king* en -*ping*, naast -*kin* en -*pin*, in het Mal. meermalen voorkomen; -*sin, -din* daarentegen ontbreken)’. Verder vermoed Schonken dat die groep Afrikaanse woorde op -*ing* nog 'n ander klompie woorde beïnvloed het, nl. dié waarin een oorspronkelijk -*nje* tot -*əng* overging: *franje* tot *frâing, kanje* tot *kâing, gonje* tot *gôing*. En eindelik kom in Maleis die uitgang -*ang* dikwels voor, ook in 'n aantal woorde in Afr. uit Maleis ontleen. Hierdie groep sou dan aanleiding gegee het tot die uitspraak *satang*, wat veral as skelwoord in Afrikaans dikwels voorkom naas die Bybelse *satan*.[1)]

Hierdie verklaring van Schonken is tot nog toe die uitvoerigste wat ons van die Afr. gevelariseerde -*ing* besit. In *Oor die Ontstaan*

1) In die oorspronklike is die kursivering van voorbeelde baie sporadies.

van Afrikaans, 1923, bls. 98, het ek Schonken se verklaring onbevredigend genoem en kritiek uitgeoefen op sy voorstelling van die feite, veral dat hy maar drie Hollandse name van konkrete sake op *-ing* kon noem. Ek het daarby suffikssubstitusie as verklaring van 'n gedeelte van die feite aan die hand gegee, maar erken dat dit nie afdoende was nie.

Sedertdien is daar weinig aandag aan die kwessie gegee. J.J. le Roux het 'n kort beskrywende paragrafie daaroor in sy *Handleiding in het Afrikaans*, 1921, bls. 27, 28. Ook Bouman en Pienaar vermeld die verskynsel in hul *Afrikaanse Spraakkuns*, 1924, bls. 51, maar daar word geen poging gedoen om die geval te verklaar nie.

In die onderstaande wil ek 'n groepering van die feitemateriaal beproef en my waag aan 'n verklaring van ten minste 'n gedeelte van die feite.

'n Sekondêre, gevelariseerde *-ing* (-əŋ) vind ons in Afrikaans

(A) by woorde met 'n oorspronklike slot-(*ə*)*n* voorafgegaan deur 'n dentaal (alveolaar)
   (a) *l: gelling* (Eng. gallon);
   (b) *r: doring (liddoring), garing* (wissel af met *gare*), *horing, koring, karring* (snw. en ww.), *toring* (Ndl. *toren*) *toring* (Ndl. *toorn*, wissel in Afr. af met *toorn*), *vertoring (vertoorn), torring* (ww.) *varing* (in die mv. ook *varre* naas *varings*); verder, min of meer sporadies, *kasarring, lantêring* (vry algemeen, hoewel in ons spelling nie erken nie) en *luserring*;
   (c) *s: kussing, harsings*;

(B) by 'n aantal woorde met oorspronklike *-ens: blindings*(?), *hoofbrekings, toebehorings, vermoedings; nalatingskap, seggingsskap, vergewingsgesind*. Hierdie klas kan sterk uitgebrei word. Daar heers naamlik heelwat onsekerheid by die uitspraak: -əns, -əs, -əŋs kom al drie voor - soms by dieself - de persoon en in dieselfde woord.

(C) by 'n groepie heterogene woorde: *affêre* (naas *affêring*), *benning* (uit *bende*?, van Eng. *band*), *daning-bol, -boom* (naas *dane-bol, -boom*), *heuning* (die *-ing* ook reeds Ndl.), *laning* (ook reeds Ndl.), *narsing* (uit *narcis(sus), sening* (Ndl. ook 'n vorm op *-ing*), en *velling* (Ndl. *velg*, maar ook 'n vorm *velling*);

(D) by woorde met 'n oorspronklike palatale slot-*nje* (-ɲə): *fraiing(s)* (uit *franje*), *goiing* (uit *gonje*), *kaskoiing* (uit *Gaskonje, Gascogne*), *kastaiing* (uit *kastanje*), *Lawwerskaiing* (uit *Labuscagne*), *pluiings* (uit *plunje*); die woorde *kaiings* en *toiings*, waarby die oorspronklike -*nje* nie seker is nie; ook *baiing*, byvorm van *baie*, ontleen aan Maleis; die gevelariseerde slot-*ang* vind ons by die Maleise woorde *blatjang, orang-oetang, kaparring, rottang*; by die oorspronklik Franse familienaam *Malang*; en by die woord *satang*.

Om al hierdie gevalle onder een hoedjie te vang, 'n algemene verklaring te gee wat algar dek, lyk my onmoontlik. Ek neem verskillende verklaringsprinsipes aan.

Die voorbeelde onder (A) kan suiwer foneties verklaar word en wel as gevalle van *dissimilasie*. Ons sien nl. dat 'n alveolare (in Ndl. dentale) nasaal *n* in die onbetoonde slotlettergreep ongelyk gemaak word aan 'n voorafgaande alveolare (in Ndl. dentale) *l, r, s*, en oorgaan in 'n velare nasaal. Die aantal voorbeelde met -*r*(ə)*n* is veel groter as die met -*lən*, -*sən*, sodat hulle 'n sterk analogieklas vorm. Maar afgesien van moontlike analogiewerking is die fonetiese verklaring afdoende. Uitsonderinge soos *deern, kern, kweern, taveern(e), tweern, urn, voorn*, kan algar beskou word as Nederlands of as nuwe ontleninge uit Nederlands. Ook die Afrikaanse vorme *toorn* en *vertoorn* (naas *toring* en *vertoring*) kan verklaar word as staande onder Ndl. invloed, nl. dié van die Bybeltaal. Die vorm *gare* (naas *garing*) is moeiliker om te verklaar. Waarom het die slot-*n* hier weggeval en nêrens anders by hierdie klas van woorde nie? Kan die vorm sonder *n* geërf wees, m.a.w. kom die uitspraak sonder *n* ook in Hollands voor? *Gelling* (uit Eng. *gallon*), *harsings* en *kussing* is reëlmatige dissimilasievorme.

Kussing kom ook in dialektiese Ndl. voor. Overdiep (*Mod. Ndl. Gram.* bls. 44, voetnoot, haal dit aan uit Brusse.[1)] *Gelling* en *luserring* (uit Eng. *lucern*) toon aan dat die dissimilasieneiging nog laat moes gewerk het, miskien nóg werk. Dat Ndl. *veulen* en *molen*, in Afr. geen dissimilasie vertoon nie, kan verklaar word uit die feit dat daar in Ndl. vorme sonder *n* (vgl. Mndl. *vole, vool, mole, mcule*) bestaan het. Voorbeelde van woorde op

1) Hierdie verwysing is ik verskuldig aan Mnr. J. du P. Scholtz.

'n ander dentaal as *l, r, s* + *-en* is skaars in Ndl. *Gulden, heden* en *beneden* kom in Ndl. ook sonder slot-*n* voor, en is buitendien nie woorde uit die daaglikse Afrikaanse spreektaal nie. *Heiden*, waarnaas in Afr. sporadies *heiding* voorkom, kan sy oorspronklike vorm ook onder Bybeltaalinvloed behou het. Ndl. *keten* naas *ketting* kom later ter sprake. Franck-van Wijk gee vir Ndl. alleen die vorm *watten*, maar die vorm *watte* (soos in Afr.) is blykbaar die oorspronklikere (vgl. Verdam: Mndl. Wdb.).

Ons het gesien dat Schonken die afwesigheid van velarisering by *baken, laken* en *wapen* toeskryf aan die feit dat 'deze klanken (*k* en *p*) verder lagen van de *ng* dan de, wat artikulatie betreft, verwante *r*'. Dit is foneties onjuis dat die *k* verder van die *ng* lê as die *r*, maar die juiste verklaring is natuurlik dat dissimilasie uit die aard van die saak alleen by oorspronklik homorgane klanke kan plaasvind. Schonken se lys kan aansienlik uitgebrei. word. *Wapen* en *ope*(*n*) is die enigste woorde op *-pen* wat ek aangeteken het, maar op *-ken* het ons in Afr. b.v. *baken, deken, diaken, kuiken, laken, reken, teken (teiken), varkens*. 'n Woord soos *bekken* behoort nie tot die gewone spreektaal nie.

By woorde op Ndl. *-gen*, *-ven*, soos *behagen, eigen, leugen, regen, wagen, zegen; haven, steven, zeven* het die glyer vermoedelik vroeg weggeval in Afr., maar in elk geval sou hier geen aanleiding tot dissimilasie gewees het nie, soos by *kussen, hersens*. 'n Vorm soos *degen* is 'n nuwe ontlening in Afrikaans. Waarom *tussen* geen dissimilasie vertoon nie maar sy slot-*n* in Afr. bewaar, kan ek nie verklaar nie.

Hiermee is alle voorbeelde onder A (a), (b), (c) afgehandel, soms miskien 'n bietjie skematies. Ek voel dat veral vorme soos *gare* naas *garing*[1)], *hede* naas *heiden, ope* en *oop* naas *wapen, tusse* ook in Ndl. (*Van de Weichsel tot de Schelde*, I, p. 218) *tussen* naas *kussing, meul, vul, vark*[2)] nader ondersoek verdien. By *meul* en *vul* is daar, behalwe die genoemde verklaring, ook nog die moontlikheid dat ons, soos by *vark*, te doen het met nuwe analogiese enkelvoude. Afgesien van die engere kwessies van velarisering en suffikssubstitusie waarmee ons ons hier besig

1) Vgl. *Onze Volkstaal* I, 239 *garing*, Opprel, *Dial v. Oud-Beierland* p. 24, *gare*.
2) Vgl. van Moerkerken, *Ndl. Kluchtspel*, bls. 386, *varck* naas *vercke*.

hou, res daar nog die broë kwessie van die verlies of reduksie van die slot-*en* in Afrikaans - en, wat reduksie tot -*e* betref, ook in Ndl.

Vir die groepe B, C, D kan oor die algemeen *suffikssubstitusie* as verklaring aangeneem word - waarby opgemerk moet word dat die woord *suffiks* hier nie streng in sy taalhistoriese betekenis opgevat moet word nie, maar soms ook as *formans*, of selfs bloot as *woordeinde*.

Vir Schonken was daar te min woorde op -*ing* om suffikssubstitusie, m.a.w. analogiewerking, aan te neem as algemene verklaring van ons verskynsel. Hy noem drie voorbeelde van name van konkrete sake op-*ing: voering, leuning, laning*. Daarby kom drie uit Maleis ontleende woorde: *katjiepiering, kaparring* en *toering*. Hierdie ses voorbeelde, tesaam met die spesifiek Afrikaanse *doring, garing, horing, karring, koring, torring* en *varing* sou dan saam 'n analogieklas uitgemaak en *blinding* en *kussing* omgevorm het uit *blinden* en *kussen*.

Op hierdie punt is Schonken se materiaal baie onvolledig. Dit is nie duidelik waarom dit juis name van konkrete sake moet wees wat analogie-invloed uitoefen nie, maar selfs met dié beperking is die gebrekkigheid van sy materiaal opvallend. Ons het persoonsname op -*ing* soos: *enkeling, koning*; diername soos: *bokking* (naas *bokkem*), *bunzing, haring, paling, spiering, taling*; saakname soos: *bedding, honing* (naas *honig*), *ketting* (naas *keten*), *penning, reeling, rotting, schelling, zuring*; terwyl, as ons afleidinge van dieselfde aard as Schonken se *leuning, voering* insluit, d.w.s. woorde soos *aantekening, bekering, bevolking, dreuning, kleding, omheining, ontdekking, tentoonstelling, uitspanning, vertelling, voeding, wandeling, zitting* ens., verskeie waarvan 'n taamlik konkrete betekenis verkry het, dan word die aantal voorbeelde oorweldigend. Die bekendste Maleise ontlening, *piering*, ontbreek ook in Schonken se lys.

Dit is duidelik dat die klas groot genoeg is om analogies te werk. Daar is dan ook reeds in Ndl. verskeie gevalle waar die suffiks -*ing* analogies gesubstitueer is vir 'n ander, meestal minder bekende uitgang: *honing* en *ketting*, naas die meer oorspronklike *honig* en *keten*, is wel die mees bekende voorbeelde. Raadpleging van die etimologiese woordeboek van Franck-van Wijk toon aan dat ons ook by *bellefleuring* (vgl. de Bo: *Westvlaamsch Idioticon* op -*ing* en *Ndl. Wdb.* VI, kol. 1611 vir ander appelname

op -*ing*), *greling, laning* (as skeepsterm), *mamiering, presenning, rotting, smeerling* min of meer waarskynlike gevalle het van suffikssubstitusie. De Bo gee nog *lanteerning* (uitgespreek *lantèring*) as byvorm van *lanteern* - nog 'n appelnaam. Of ons by 'n woord soos Vlaams *lantering, lanteerning* ook dissimilasie moet aanneem, soos by Afr. *lanterring*, begin waarskynlik lyk as ons let op ander voorbeelde[1)] wat ek teengekom het, b.v. *garing* (*Onze Volkstaal*, I, 239), *kussing* (van Schothorst, *Het Dial. der Noord-West-Veluwe*, kyk woordelys: kọ̈sən) en *lantaring* (*Van de Schelde tot de Weichsel*, I, 218). As hierdie voorbeelde voldoende kan beskou word, of as daar genoeg ander uit Ndl. dialekte kan aangevoer word - die Afrikaanse ondersoeker beskik alleen oor die weinige gedrukte hulpmiddele op Ndl. dialekgebied - sou ons kan betoog dat ook hierdie 'Afrikaanse' ontwikkeling op fonetiese gebied sy oorsprong vind in Nederland. Hoe dit ook al sy, vir sommige gevalle lyk dit my die verstandigste om suffikssubstitusie as verklaring aan te neem, sowel in Ndl. as in Afr. By Afrikaans *benning* (via *bending, bende*? uit Eng. *band*), *sening* (vgl. Mndl. *sene*; by Opprel, t.a.p. en *Boekenoogen, De Zaansche Volkstaal*, kyk woordelyste, kom ook die vorm op -*ing* voor) en *daning(-bol, -boom)* (Ndl. *denne-, danne-*) lyk dit my 'n moontlike verklaring.

By die behandeling van die groepie Maleis-Afrikaanse woorde op -*ang*, voel ek, as Maleis-ondeskundige, my op baie onveilige grond. *Blatjang* skyn afkomstig te wees van 'n Maleise woord wat Klinkert (*Nieuw Maleisch-Nederlandsch Zakwoordenboek*, 2de druk) aangee as *belatjan*. Afr. *Orang-oetang* is volgens Klinkert Mal. *orang hoetan* (t.a.p.); Veth (*Uit Oost en West*, p. 140) gee aan *orang oetan*, Prick van Wely (*Viertalig Hulpwoordenboek*, 3de uitgawe, p. 331) gee *orang oetan*(*g*). Veth sê in hierdie verband: 'De nasale *n* (*ng*) op het einde der woorden is een gewone verminking der op een zuivere dentale klank *n* eindigende Maleische woorden, in het bij de Europeanen in zwang zijnde zoogenaamde laag-Maleisch of brabbel-Maleisch.' *Rottang* kom van Maleis *rotan*, 'n vorm waaroor Klinkert, Veth, Prick van Wely, Yule en Burnell (*Hobson-Jobson*, s.v. *rattan*) saamstem. As *kaparrang* tereg afgelei word van Jav. *gamparan* (die woord word aangegee deur Coolsma, *Soedaneesch-Hollandsch Woordenboek*) en dit die

1) Sommige van hierdie voorbeelde dank ek aan Mnr. J. du P. Scholtz.

juiste vorm van die woord in Soedanees is, dan behoort die woord ook hier tuis, en is velarisering die mees aanneemlike verklaring. Of hierdie velarisering 'n bloot fonetiese verskynsel is, soos ek aanneem by Afr. *doring*, ens., dan wel of dit 'n geval is van analogiewerking, moet ek aan meer bevoegdes oorlaat om uit te maak. Van meer belang is vir ons die vraag of by hierdie woorde die velarisering in *Afrikaans* plaasgevind het, 'n Afrikaanse taalverskynsel is. Dit lyk of ons hierop nee kan antwoord met die ook op die aangehaalde woorde van Veth i.s. *orang-oetang*. Bij sy bespreking van *rotting* (t.a.p., bls. 238) kom Veth op die kwessie terug. '*In de talen van Insulinde gaat de finale n zeer licht in ng over* en meenen de Europeanen deze laatste letter dikwijls ook daar te hooren, waar de inboorlingen de enkele *n* schrijven.' Veth verwys nog op 'n derde plek na hierdie velarisering, nl. in verband met die afleiding van die Ndl. *tang* as benaming vir 'n kwaadaardige vrou (t.a.p., bls. 316). Hy is geneig om met Prof. de Vries, teenoor Prof. Moltzer, by die afleiding van hierdie woord te dink aan Maleis *setan(g)*. 'Het woord *seetan* is oorspronkelijk niet Maleisch, maar het Arabische *sjeitan* (dat echter van het Hebr. *Satan* schijnt af te stammen), door de Maleiers en Javanen, wier spraakorganen de *sj* (of *sch*) van het Arabisch alphabet niet kunnen voortbrengen, als *seitan* of *sétan* uitgesproken. Daaruit schijnt in het zoogenaamd laag-Maleisch, dat is het door de Europeanen gesproken brabbel-Maleisch, *setang* ontstaan,' 'n vorm wat ons by Bontius aantref waar hij van een kleinen gehoornden visch sprekende zegt: 'Piscatores Indi vocabulo Arabico ipsum *ican setáng* vocant, i.e. piscem diabolum, vel quod cornua gerat, seu, quod ictus ejus admodum virulentus sit.' Nadat Veth gewys het op die moeilikheid van die aksent, verwys hy na 'de verandering op het einde van de zuivere *n* in de nasale *ng*, die bijzonder aan het laag-Maleisch eigen is.'

Wat ook al die verhouding mag wees tussen Ndl. *tang* en Mal. *setan(g)* - die *Ndl. Wdb.* verwerp de Vries se afleiding - die feit dat daar in een of ander vorm van Maleis 'n woord *setan(g)* in die betekenis van *satan* bestaan het, of nog bestaan, is vir ons van belang. Ons het nl. gesien dat Schonken praat van 'de uitspraak *satang*, die vooral als scheldwoord voorkomt naast het Bijbelsche *satan*' (t.a.p., bls. 174). Ek meen dat Schonken gelyk het om in die geval van Afr. *satang* Maleise invloed te vermoed en dat dié vorm via Maleis-Afrikaans 'n mate van

gebruiklikheid in Afrikaans verwerf het. Dat *satang*, hoewel baie gebruiklik, nog as enigsins plat en nie gelykwaardig met *satan* gevoel word nie, kan ons aflei uit die feit dat die vorm *satang* nòg in die *Akademie-Woordelys*, nòg in die Afrikaanse Bybelvertaling erken word.

In verband met die woorde op *-ang* moet daar nog gelet word op die gewone Afrikaanse uitspraak van die familienaam *Malan* as *Malang*. Dit sou onredelik wees om assosiatiewe invloed van *satang* op *Malan* te veronderstel; en dit is, hoewel in mindere mate, onwaarskynlik dat die groep Maleis-Afrikaanse woorde op *-ang*, soos *blatjang, froetang, kaparrang, katjang, pienang, piesang, rottang* in hierdie geval iets met die velarisering te doen gehad het. Dit is meer waarskynlik dat ons in die vorm *Malang* 'n enigsins uitsonderlike fonetiese ontwikkeling moet sien van die Franse uitspraak van die naam. (Vgl. 'n soortgelyke proses in Du. by Vietor, *Elem. der Phon.*, 69).

Die uitspraak *kettang*, hoewel ook nie in ons spelling erken nie, is miskien meer in gebruik as die erkende *ketting*. Ons het aangeneem dat *ketting* sy ‘uitgang’ aan analogiewerking in Ndl. te danke het. Ek meen dat die Afr. *kettang* ook analogiewerking toon en wel van bowestaande klompie Maleis-Afrikaanse woorde. Ek glo nie dat ons hier te doen het met dieselfde vokaalverandering as in *twintag, wragtag* naas *twintig, wragtig* nie. Die fonetiese omstandighede is anders.

'n Alternatiewe verklaring vir *satang* en *Malang*, sowel as vir *blatjang, kaparrang, orang-oetang* en *rottang*, is dat ons ook hier te doen het met velarisering as gevolg van dissimilasie. Die agtervokaal maak die velarisering makliker as die neutrale vokaal van Afr. *-ing*.[1)] Die vokaal in Ndl. *-ing* skyn iets hoër en verder na vore te lê. Vandaar miskien dat velarisering in Afrikaans meer voorkom as in algemeen-beskaafde Ndl. Dit sou interessant wees om te ondersoek of die vokaal in *-ing* ook meer na agter lê in dié Ndl. dialekte waarin daar vorme soos die bogenoemde *garing, kussing lantaring* voorkom.

Onder die woorde in groep (B) kom daar o.a. nog voor *laning* en *velling. Laning* word uitvoerig bespreek deur Boekenoogen

1) Bij *kettang* kan die werking in teenoorgestelde rigting gegaan het: vokaalverandering as gevolg van velarisering.

(t.a.p., kol. 556). Die betekenisse aangegee by Boekenoogen, Molema (*Gron. Wdb.* s.v. loanings), Ndl. Wdb. en Mndl. Wdb., nl. dié van *dwarstéer, oorloop, bruggetjie* is in Afr. onbekend. By Opprel kry ons: ‘laning, *aan weerskanten met boomen beplante zijweg*, Ndl. laan,’ presies soos in Afr. Die Afr. *laning* moet dus as erfwoord beskou en die verklaring in Ndl. gesoek word. Miskien moet ons dink aan verwarring tussen *lane* (-*laan*) en *laning*. Ook *velling* is 'n geërfde vorm in Afrikaans. Ons vind *vellings* by Molema, en by Boekenoogen *velling*, meerv. *vellings*.[1)] Laasgenoemde merk op: ‘evenzoo elders in N.-Holl’; hy maak egter geen opmerking oor die afwykende vorm nie. In Mndl. kom naas die vorm *velg(e)* ook *vellige* met svarabhakti-vokaal voor. As ons 'n later vorm *vellig* aanneem, wat miskien nog dialekties bestaan, dan het ons in *velling* 'n parallel met *honing*, (*heuning*).

'n Analogon vir die vorm *narsing* (Ndl. *narcis, narcissus*) kan ek nie vind nie. Geleerde plantname ondergaan eienaardige vervorminge in die volksmond. Ongelukkig het Pauwels (*Eenige Bloemnamen*) hierdie blom nie in sy studie betrek nie, anders het ons allig dialektiese vorme gekry wat lig kon werp op die Afrikaanse vorm. 'n Meervoudsvorm *narscus* by voorbeeld sou 'n verklaring moontlik gemaak het, soos ons laaste voorbeeld onder hierdie groep aantoon, nl. *affêrings*. Die *Akademie-Woordelys* gee *affêring* naas *affêre* in die enkelvoud, maar volgens my waarneming kom die vorm *affêrings* (naas *affêres, affêrens*) veel meer in die meervoud voor as die enkelvoudige *affêring*, wat betreklik seldsaam is.

'n Meervoud *affairens* is in die Ndl. volkstaal allig net so gebruiklik as *affaires*, vgl. vorme soos *behoeftens, gezegdens, ziektens*. En dit bring ons by groep (C).

By hierdie rubriek merk ons onvastheid of weifeling by die ‘uitgange’ *-ens* en *-ings*. Dit is 'n kenmerk van die taal soos dit vandag rondom ons gepraat word, en die skryftaal, veral in briewe en opstelle, toon hoe verbreid die verskynsel is. Die *Akademie-Woordelys* gee *hoofbrekens* of *hoofbrekings*, maar alleen *toebehorens, vermoedens, nalatenskap, seggenskap, vergewensgesind, weddenskap*. Tog sê T.H. le Roux, een van die opstellers van die *Woordelys*: ‘Tegenover de *n* in Ndl.... *wedden(schap)* vertoont 't Afrik. *ng:.... wedding(skap)’ (Beschrijvende Klankleer*

1) Ook *Onze Volkstaal*, II, bls. 111 (Suid-Betuwe).

van het Afrikaans, p. 121, Opm. 5). D.F. Malherbe, 'n ander opsteller, skryf selfs in die enkelvoud *vermoeding* (*Die Skaduwee van 'n Vrou*, bls. 16). Ook van die ander vorme sou ek voorbeelde kan aanhaal. *Weddingschap* is ook Ndl. Kyk die woordeboeke van Koenen-Endepols, Kuipers, Sewel (uitg. 1766), Mndl. Wdb. s.v. *weddinge. Hoofdbrekinge* kom by Kiliaen voor.

Anders as by *doring, koring* ens., heers daar dus by hierdie klas, soos uit bowestaande blyk, groot onsekerheid in die uitspraak en kom -əns, -ə̃s, -əŋs) al drie voor. In die tweede plek vind die velarisering hier plaas voor 'n *s* en merk ons niks van die werking van voorafgaande konsonante nie. Naas *vermoedings* met 'n voorafgaande alveolaar kry ons *hoofbrekings* met 'n voorafgaande velaar. Vorme soos *vermoeding, affêring* moet m.i. beskou word as sekondêr by *vermoedens, affêrens*. Of Schonken se *blinding(s)* hier tuis behoort, is moeilik om uit te maak. *Blinding* kom nl. reeds in Ndl. voor (*Ndl.* Wdb., II, kol. 2861). Ook *zinkings* is Ndl.

Die klankoorgang kan as bloot foneties of as analogies verklaar word. Maar ek gee die voorkeur aan analogiewerking as verklaring, omdat daar soveel gevalle is waar die uitgang *-ens* nie gevelariseer word nie: *genoeëns, gevoelens, miedens, vrouens*. Fonetiese oorgange geskied meestal meer sistematies. In minder beskaafde kringe, waar die analogie vryer spel het, vind ons trouens veel meer voorbeelde van hierdie oorgang: *êrings (êrens), hartings, ruitings, skoppings, vullings (vullens*, Ndl. *veulens*). Wanneer ons vorme teenkom soos *amallings (amandels), leisings (leisels) manings (mane)*, dan besef ons hoe die uitgang *-ing* analogies om hom heen gryp, en is ons geneig om moeilik verklaarbare vorme soos *narsings* ook hier te klassifiseer. Die invloed van die geskrewe taal en die konservatisme van ons spelling op hierdie punt, wettig die vermoede dat hierdie analogiese velarisering in die toekoms eerder terrein sal verloor as wen.

Die laaste velariseringsklas wat ek wil bespreek is dié waartoe Afr. *fraiings, goiingsak, kaskoiing, kastaiing, Lawwerskaiing, pluiings* behoort. In al die gevalle gaan die oorspronklike uit op 'n palatale *-nje* (-ɲə), terwyl die Afr. spelling aandui dat die *-nje* in Afr. oorgaan tot 'n velare -ing (-əŋ). Die woorde *kaiings* en *toiings* toon nog dieselfde slot, maar ons veronderstel geen *-nje* in die oorspronklike nie. *Kaiings* kom van 'n woord wat in Ndl. baie vorme vertoon, o.a. *ka, kade, kaai, kaan* (vgl. Ndl.

Wdb. s.v. *kaan*). Die aanneemlikste verklaring van Afr. *kaiing*, op sigself beskou, lyk my om van Ndl. *kaaien* (mv.) of *kaaie* (enkv.) uit te gaan. 'n Meervoud *kaaiens*, wat goed moontlik lyk, word in die Ndl. Wdb. nie aangegee nie. So 'n meervoud sou *kaiings* 'n geskikte oorgangsvorm gemaak het van die vorige klas na hierdie. Op watter manier die vorm *toiings* in Afr. ontstaan het, is my nie duidelik nie. Oorgang van intervokaliese *d* tot *j* vind in Ndl. in die reël alleen na lang vokaal of diftong plaas; anders sou 'n veronderstelde meervoud *toddens* van Ndl. *tod(de)* 'n bevredigende bronvorm gewees het. Ons sal moet wag tot die woord aan die beurt kom in die Ndl. Wdb. en hoop op meer gegewens.

Dit is opmerklik dat die woorde uit hierde groep gewoonlik in die meervoudsvorm voorkom, sodat die gedagte gewek word dat die *s* van die uitgang ook 'n rol speel, soos in die voorgaande groep. Maar *Kaskoiing* en *Lawwerskaiing* wat selde voorkom en byna uitsluitend in die enkelvoud gebruik word, weerspreek so 'n gevolgtrekking. Ons kan by hierdie twee woorde egter dink aan invloed van die oorspronklike Franse uitspraak - soos by *Malang*. Dit is opvallend dat *Oranje* en *Spanje* nie die velarisering vertoon nie. In die huidige Afrikaans kan dié twee woorde egter beskou word as boekwoorde, altans as woorde staande onder die invloed van die skryftaal.

Ek is geneig om aan te neem dat ons by die woorde in klas (D) in eerste instansie te doen het met 'n (onvoltooide) fonetiese ontwikkeling, en nie met analogiewerking, met name suffikssubstitusie nie. Hiertoe kom ek te eerder omdat die uitspraak van die slotlettergreep as *-ings* (-əŋs) by geen een van hierdie woorde vir my vasstaan nie. My eie uitspraak en dié van baie Afrikaners is *fraaiens, gôiensak* (die woord *goiing* op sigself ken ek nie), *kaaiens, tôiens*, ens., waar *-ens* staan vir genasaleerde vokaal + -ə̃s en die voorafgaande diftong ook meestal genasaleer is. In die *Akademie-Woordelys* word naas *pluiings* 'n byvorm *pluiens*, sowel as 'n aparte vorm *plunje* gegee. Die onsekerheid wat hier aan die dag kom, heers ook by die ander woorde, alleen is dit daar weggesistematiseer. Die aan Maleis ontleende woord *baie* is vroeër o.a. ook geskryf *baje, baiing* (so in vroeër uitgawes van die *Woordelys*) en *banje*: almal spelvorme wat wisseling in die uitspraak aandui. Die genasaleerde uitspraak wat ek hierbo aangedui het, is m.i. die tussenvorm wat later by sommige sprekers oorgegaan het tot die gevelariseerde *fraiings*, ens.,

op dieselfde manier en allig om dieselfde redes as by *vermoedings*, ens. Met die oog op die moeilikheid om te onderskei tussen analogiewerking en fonetiese ontwikkeling by die gevalle onder (C) en (D) is dit die veiligste en stellig die maklikste, om aan te neem dat analogiese en fonetiese invloede in dieselfde rigting gewerk en mekaar aangevul het.

Kaapstad.
D.B. BOSMAN.

De taal van een Dordtenaar in het begin van de 17de eeuw.

De dialectoloog, die zich een voorstelling wil vormen over het dialekt van een plaats in vroeger tijd, ziet zich voor grote moeilijkheden geplaatst. Voor de meeste plaatsen is hij aangewezen op de uitgaven van oude rechten, die nooit als weergaven van plaatselijke taal kunnen gelden, maar slechts in meer of mindere mate locaal gekleurd zijn. Wie, zoals ik, de moeite nam, verschillende uitgaven met de originele handschriften te vergelijken, komt meestal teleurgesteld uit: de vrij talrijke verbeteringen, die dikwijls aangebracht kunnen worden, betekenen voor de reconstructie van de spreektaal, althans wat betreft de klankleer, niet veel. Ik was dan ook in hoge mate verrast, toen ik in een 17de-eeuws Dordts begrafenisboek, waarop een van de ambtenaren van het Dordtse gemeentearchief mij opmerkzaam maakte, een hand aantrof, die zeer nauwkeurig de Dordtse spreektaaleigenaardigheden weergaf. De hand is heel duidelijk van de andere handen te onderscheiden en schreef tussen 1636 en 1646. Met treffende eensluidendheid van taal, tekende deze hand de personen aan, die in genoemde tijd, in de Grote Kerk werden begraven. De kleine klankleer die hier volgt, is geheel gebaseerd op de gegevens, die deze hand mij verschafte. Over den persoon van den schrijver, kon ik helaas niets te weten komen.

De eigenaardigheden van zijn taal kenmerken hem echter als een echt Dordtenaar.

Uitgaand van de Germaanse klinkers, laat ik hier het materiaal volgen.

I. *Germ. ă.*

De representanten van deze klinker worden op de volgende wijze voorgesteld:

1. door *a* in:
   arm, 1 ×, tgor. zeer vaak *erm*;
   pardestal ‘paardenstal’; *temmerman* ‘timmerman’;
   verokemart ‘varkensmarkt’; *graft* ‘graf’.
2. door *e* in:
   erm ‘arm’ (substantief); *hermen* ‘Herman’; *merckes* ‘Marcus’; *brandewijnkettel* ‘brandewijnketel’ (umlaut).
3. door *ee* in:
   meere ‘markt’.
4. door *ae* in:
   dûerwaerder ‘deurwaarder’; *graeft* ‘graf’; *maert* ‘markt’; *goestschaelk* ‘Goodsschalk’ (patronymicum).

II. *Romaans ā*.

Deze klinker wordt gerepresenteerd door de spelling *ae* in: *straet* ‘straat’; *Corstiaen* ‘Korstiaan’ (eigennaam); *mûelenaer* ‘molenaar’.

Vast te stellen, welke klanken door deze tekens worden voorgesteld, is hier niet moeilijk. We moeten daarbij natuurlijk steeds de klanken van het tegenwoordige Dordtse dialekt in 't oog houden, waarbij we niet mogen vergeten, dat sommige van die klanken ontstaan kunnen zijn na de tijd, waarin onze tekst werd geschreven.

a stelt de klinker van Nederlands *man* voor, een woord, dat in het Dordts nog aldus luidt. Ik moet er hier op wijzen, dat er onder de woorden van groep 1 een paar zijn (*pardestal, mart* en *graft*), die blijkens groep 4 een lange klinker (*ae*) hadden. De lengte van de klinker blijkt dus niet altijd in het schrift tot uitdrukking te komen.

e stelt de klinker van Ned. *pet* voor: nog altijd spreekt de echte Dordtenaar een *e* voor *r* + gutturaal of labiaal.

ee (meere) stelt blijkbaar een enigszins gerekte *e* voor (*e* is steeds lengteteken voor den schrijver: cf. *ûe, ije*), wat zeer wel mogelijk is voor *r*, maar blijkbaar niet genoeg opviel om altijd *ee* te schrijven in zo'n geval, zoals uit de voorbeelden in groep 2 boven, blijkt.

ae stelt die klank voor, die in de naaste omgeving van Dordt nog heel gewoon is voor Germ. *ā* (< *ē*), d.w.z. een enigszins palatale *ā*. Voor zover mij bekend, heeft het tegenwoordige Dordts deze klank niet meer (*straet* werd *straat*).

III. *Germ. ĭ.*

De representanten van deze vokaal worden voorgesteld door:

1. *i* in:
   timmerman ‘timmerman’.
   tinnegieter ‘tinnegieter’.
2. *e* in:
   beschop ‘bischop’; *Derck* ‘Dirk’; *Flep* ‘Flip’; *kerck* ‘kerk’; *ves* ‘vis’; *schelder* ‘schilder’; *schepper* ‘schipper’; *sleckwercker* ‘slikwerker’ (= iemand die in het slik ‘slijk’ werkt); *smet* ‘smid’; *temmerman* ‘timmerman’; *welgebos* ‘Wilgebos’ (een straat in Dordrecht die nog bestaat); *Wellem* ‘Willem’; *de Wet* ‘de Wit’.
3. *ije* of *ij* in:
   kijent ‘kind’, naast *kijnt*.
   vijescooper ‘viskoper’, *ijnde* ‘in de’.
4. *y* in: *tymmerman* ‘timmerman’.
5. *ïe* in: *kïent* kind en *bieekorf* ‘bijenkorf’. Ook in *nieûpoort* ‘nieuwpoort’, naast *nïûstraet* ‘nieuwstraat’ (< Germ. **niu-*).

IV. *Germ. ī.*

De representant van deze klank wordt weergegeven met *ij: twijnmûle* ‘twijnmolen’, *brandewijn*.

Het teken *e* biedt geen moeilijkheden. We troffen het reeds aan onder de representanten van Germ. *a*. Het Dordts blijkt Germ. *ĭ* tot *e* ontwikkeld te hebben, reeds voor de tijd van deze tekst. Deze eigenaardigheid heeft het Dordtse dialekt tot heden behouden. *timmerman* en *tinnegieter* zullen wel als niet-tot-de-spreektaal-van-de-schrijver-behorende vormen opgevat moeten worden: de voorbeelden van *temmerman* zijn veel talrijker dan die van *timmerman*. Toch bestaat de mogelijkheid, dat Germ. *i* voor *m* en *n* bewaard of langer bewaard is, zulks in verband met de vorm *kijent*, die waarschijnlijk wel via *kīnd < kind is ontstaan (zie beneden).

Welke klank wordt echter voorgesteld door *ije* en *ij*? Stellig niet in de eerste plaats de klinker van Ned. *bier*. Daarvoor heeft de schrijver de aanduiding *ïe* (zie boven: 5). Daartegen pleiten ook de vormen *vijescooper* en *ijnde* (in de). Om de klank vast te stellen, moet ik hier de geregelde volgorde, waarin ik het materiaal voor U aan wilde voeren, even onderbreken. Belangrijk zijn in dit verband namelijk de vormen *clijne* en *clijene* ‘klein’. Hier dient het teken *ij, ije* dus om een klank aan te duiden, die nu in 't Ned. *ei* luidt, maar die in het Dordtse dialekt *āē* (= de

klinker van Frans *père*) luidt. Wanneer men de getrouwheid in aanmerking neemt, waarmee dialekteigenaardigheden als die, genoemd onder I, 2 en III, 2, zich tot op heden gehandhaafd hebben, dan is het meer dan waarschijnlijk, dat ook ten aanzien van het bestaan van deze *āē* in de tijd van onze tekst, geen achterdocht gekoesterd behoeft te worden. M.i. is er dus geen bezwaar tegen, aan te nemen, dat *ij, ije* de klank *āē* voor stelt.[1)] Naar de reden, waarom juist dit teken deze klank voorstelt, behoeft men niet lang te zoeken. Immers, we zijn in een tijd, waarin de diphthongering van Germ. *ī* reeds had plaats gehad. De diphthong, die in Dordrecht toen, evenals nu *āē* geluid zal hebben, werd in het diphthongeringsgebied voorgesteld door *ij*. De Dordtenaar nu, nam dit teken over en las het als *āē* (*twijnmûele, brandewijn*).

Deze opvatting wordt gesteund door de spellingen *vijes-* of *vijs*cooper en *tymmerman* voor het gewonere *vescooper* en *temmerman*. Zo ook *ijnde* = *en de* voor *in de*.

Oorspronkelijk heeft het teken *y* natuurlijk niet *āē* voorgesteld, maar *i* zoals nog blijkt uit de spelling *bryck* naast *brick* voor *brug*. Is het louter toeval, dat we in dit geval bijna nooit.. boven de *y* vinden, of zouden we daarin met een bewust onderscheid te doen hebben?

De vorm *kij(e)nt* zal, omdat *kent* nooit voorkomt, ontstaan zijn uit **kīnd* (waaraan de vokaal dus het lot van de *ī* gedeeld heeft), welke vorm dan moet worden opgevat als ene, waarin de klinker *i* voor *nd* gerekt is. Voor *n* + konsonant zou de oude *i* dus bewaard zijn, een verschijnsel dat in de geschiedenis der Germaanse talen niet alleen staat.

V. Van *Germ. ŏ* heb ik geen voorbeelden.

Toevallig vond ik alleen woorden met *Romaanse o*. Het zijn: *bieekorf* ‘bijenkorf’; *welgebos* ‘wilgebos’; *vielpoort* ‘vuilpoort’.

VI. *Germ. ō* wordt vertegenwoordigd door de volgende spellingen:

1. *o* in: *hock* ‘hoek’.
2. *oo* in: *hoock* ‘hoek’; *schuitevoorder* ‘schuitevoerder’.
3. *ûe* (<*ō* + umlautsfactor) in: *mûele* ‘molen’; *mûelenaer* ‘molenaar’.

1) De opvatting, dat de uitspraak van *clijn* inderdaad *āē* geweest is kan steun vinden in de spelling *cleen*. Het teken *ee* werd blijkens de vorm *meerc* (zie boven I, 3) ook gebruikt om *āē* aan te duiden.

Blijkens de spelling *hock* naast *hoock*, moet de Germ. *ō* nog niet in *oe* zijn overgegaan. Voor het achterwege blijven van de lengteaanduiding bij de vokaal van *hock*, vgl. *mart*, boven I, 1. Voor de *ûe* zie beneden.

VII. *Germ. ŭ.*

Voor de afstammelingen van deze vokaal vinden we de volgende spellingen:

1. *o* in: *seeptonneken* 'zeeptonnetje'.
2. *oe* in: *goestschaclk* 'Godsschalk'.
3. *i, y* (voor umlautsfactor) in: *brick, bryck* 'brug'.
   Een enkele maal komt ook *brijck* voor.
4. *û* in: *dûlhûs* 'dolhuis' (aldus 2 ×).
5. *ûe* in: *dûerwaerder* 'deurwaarder'.
6. *ûy* in: *spûystraet* 'Spnistraat'.

VIII. *Germ. ū.*

Deze vokaal wordt vertegenwoordigd door de volgende spellingen:

1. *û* in: *dûlhûs* 'dolhuis'.
2. *ui* in: *schuitevoorder* 'schuitevoerder'.

Over het woord *vïelpoort*, waarnaast *vûijlpoort*, verkeer ik in twijfel. Mogelijk gaat het eerste lid terug op Germ. *fuljĂ-'veulen', bewaard in het Engelse *filly* en het Oud-Noorse *fyl, fylja* met dezelfde betekenis. Het woord *vûijpoort* bevat dan de niet-Dordtse vorm *veul-* 'veulen', maar met een vokaal, aangepast aan de niet-rondende, Dordtse articulatiebasis. Immers, welke klank wordt door het teken *ûij* voorgesteld?

Als we uitgaan van het boven (4) geciteerde *dûl* 'dol', dan is één ding zeker. We kunnen hier niet te doen hebben met de vokaal van Ned. *put*, want die kent het Dordts, uit de tijd van onze gegevens, niet: blijkens *brick* 'brug' werd deze vokaal ontrond tot *i*. De *û* van *dûl* kan dus slechts, de achter in de mond gevormde vokaal van Eng. *bird* 'vogel' voorstellen. Deze opvatting wordt bevestigd door het feit, dat in de naaste omgeving van Dordt, de uitspraak *dal* (*a* = vokaal van *bird*) bij oude mensen nog voorkomt. Ik ken voorbeelden uit 's-Gravendeel en Rijsoord. Van Dordt zelf is mij geen geval bekend.

Is *û* echter gesproken als *a*, dan zal *ûe* de lange vokaal (*ā*) voor moeten stellen, in de woorden *dûerwaerder* en *mûele* (V, 3). Deze opvatting is, voor zover ik weet, niet meer met feiten uit het tegenwoordige dialekt van Dordt of omgeving waar te maken. Te verwachten is een dergelijke uitspraak echter stellig, want als

men in plaats van *u* (van *put*) *i* vindt, dan moet men voor de *au* (van *leunen*) *ee* vinden, wat niet het geval is. Blijkbaar heeft het Dordts hier nooit *eu* gehad!

Deze interpretatie heeft nog verdere consequenties. Immers *mûele* ontstond uit een Rom. **mōlina*, maar *dûer* gaat terug op een Germ. **dŭri-*, wat bij gewone ontwikkeling in Dordt **dĭr-* (en bij rekking **deer*) had moeten opleveren, juist zooals Germ. **brŭgiô* in Dordt *brik* opleverde.

We moeten ter verklaring van Dordts *dûer* dus een tussenvorm met *o* aannemen (**dŏri*), die we kunnen vergelijken met het Engelse *door*. Ik stel me de ontwikkeling dus zo voor:

Germ. **dŭri-* > Dordts **dŏri-* > Dordts *dûer* (= *dār*). De ontwikkeling van *ŭ* voor *r* tot *ŏ*, lijkt helemaal niet onwaarschijnlijk. Men denke slechts aan de algemeen Nederlandse woorden *dor, slorpen* enz. (zie v.d. Meer, § 36). Vermoedelijk zal men ook *dûl* op een ouder *dol* terug moeten voeren, hoewel men dan tevens een umlautsfactor aan moet nemen (**dŭli- > *dŏli > dal*), die, voor zover ik zie, nergens 'belegt' is.

Anders staat het weer met de ontwikkeling van Germ. *ū*. Een spelling als *dûlhûs* dwingt ons in de vokaal van het tweede lid een *ā* te zien. Dat het lengteteken *e* achter de *û* niet aangegeven is, behoeft niet te verontrusten: analoge gevallen vindt men onder I, 1 en V, 1. Mijn veronderstelling dat *hûs* als *h.is* moet worden uitgesproken, is op verrassende wijze in overeenstemming met de feiten van het moderne dialekt. Inderdaad is de Dordtse uitspraak voor Ned. *huis: hɪs*! Niet alleen in Dordt, ook in Zwijndrecht vindt men deze uitspraak.

Ik kan me echter niet voor stellen op welke wijze zich de Germ. *ū* tot een *ā* heeft ontwikkeld en moet dus wel tot de conclusie komen, dat we hier te doen hebben met een geïmporteerde klank, d.w.z. met de Brabantse diphthong *ui*, die echter in Dordtse mond, aangepast aan de Dordtse articulatiebasis, tot een *ā* werd. Het ging ermee zoals het met de Brabantse *ij* gegaan was;[1)] in het correlatiesisteem van de Dordtse vokalen zijn het partners.

IX. *Germ. ai*.

De representant van deze diphthong wordt voorgesteld door:

1. *ee* in:
   cleene 'kleine'.

1) Zie boven onder IV.

seeptonneken ‘zeeptonnetje’.
steenstraat ‘steenstraat’; *vleeshouwerstraet* ‘vleeshouwerstraat’.

2. *ij* of *ije* in:
clijne, clijene ‘kleine’.

Dat ik deze spellingen als weergave van een *āē* opvat, heb ik naar aanleiding van de voortzetting van Germ. *ĭ* en *ī* (boven II en III), uiteengezet.

X. *Germ. au*.

Slechts één voorbeeld tekende ik aan, n.l. *rooe* ‘rode’, dat tevens syncope van *d* laat zien. Afgaande op de eigenaardige open klank die de voortzetting vormt van Germ. *au* in de naaste omgeving van Dordt, in het tegenwoordige dialekt, zal men ook in deze *oo* wel een open klinker, enigszins opener nog dan die van Ned. *oor*, te zien hebben. Uit de spelling blijkt hiervan natuurlijk niets.

XI. *Germ. iu*.

Men vindt de volgende spellingen voor de afstammeling hiervan:

1. *ïu* in:
nïûstraet ‘nieuwstraat’.
2. *ieû* in:
nieûpoort ‘nieuwpoort’; *nieuwerck* ‘nieuwwerk’.

In de eerste helft van de 17de eeuw kent het Dordts dus de volgende vokalen:

a	< Germ. *ă* (I. 1).
ae	<1. Germ. *ă* (I, 2); 2. Rom. *ā* (II).
e	<1. Germ. *ă* (I, 2); 2. Germ. *i* (III, 2).
i	< Germ. *ŭ* (VII, 3).
ie	< Germ. *ĭ* (III, 5; XI).
āē	(geschreven ij) <1. Germ. *ĭ* voor *nd* (III, 3).
	2. Germ. *ī* (IV).
	3. Germ. *ai* (IX).
o	<1. Germ. *ŭ* (VII, 1); 2. Rom. *ŏ* (IV).
ō	<1. Germ. *ō* (VI); 2. Germ. *ŭ* (VII, 2).
oo	< Germ. *au* (X).
u	< Germ. *ŭ* via *o* (VII, 4).
ū	<1. Germ. *ŭ* via *o* (VII, 5).
	2. Germ. *ū* (VIII).

3. Rom. *ō* (VI, 3).

De meeste van deze vokalen zijn het resultaat van een gestadige ontwikkeling, sommige ontstonden ten dele onder invloed van een naburig idioom (*āē* en *ī*). Dat er van de vokaal van Ned.

regen geen voorbeelden zijn, is natuurlijk een gevolg van de beperkte vocabulaire van de tekst. De vokaal zal desalniettemin bestaan hebben.

Als we de correlatiesistemen van deze phonemen opstellen blijkt, dat er, zowel bij de korte als lange vokalen, een open plaats is, die later is gevuld met de vokaal van Ned. *schoen* en *boer*. Men zie:

Korte vokalen:

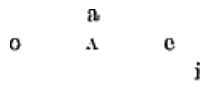

Lange vokalen:

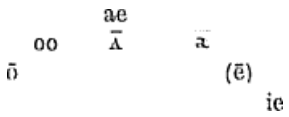

Het is een eigenaardig sisteem, dat blijkbaar geen geronde ‘vordere’ vokalen kent. Juist deze eigenaardigheid zal het geweest zijn, die het dialekt tot aan onze tijd een conservatief karakter heeft doen behouden. Immers, dat een dialekt, onder invloed van een cultureel hoger geapprecieerd idioom, er toe kan komen, in bepaalde woorden zekere klanken over te nemen die toch al in het sisteem voor kwamen, laat zich gemakkelijk denken. Zo kan bijvoorbeeld het Dordts een *e* voor de *a* gesubstitueerd hebben, in woorden als *erm* ‘arm’: de *e* was een klank die veelvuldig voorkwam en in het sisteem thuis hoort. (Ik zeg kàn, maar zal niet beweren dat het zo gegaan is). Veel moeilijker moet het evenwel geweest zijn een Dordts *pit*, door een vreemd *put* te vervangen, omdat hier een klank geïntroduceerd moest worden, die het phonemensisteem totaal vreemd was. Ik kan me zulk een verandering alleen maar voorstellen als het resultaat van een heel lang ontwikkelingsproces, als een soort creolisering, waarbij biologische factoren hebben overwogen. In die mening word ik versterkt door het feit, dat andere handen in ditzelfde begrafenisboek, juist wel geronde ‘vordere’ vokalen opleveren (*brugge* i. pl. v. *brick*). Stellig zullen ook deze schrijvers Dordtenaars geweest zijn, al wijkt hun taal ook in andere opzichten af, van die, van den hierboven uitvoerig behandelden schrijver (zij schrijven bijv. ook *vis* voor *ves* enz.; cf. boven II, 2). Oorspronkelijk zullen ze inkomelingen geweest zijn. Mettertijd werden het Dordtenaars. De vermenging van deze twee groepen, betekende tenslotte, het prijsgeven van de articulatiebasis der minderheid en die minderheid hebben blijkbaar juist zij gevormd, die de oudste bewoners waren.

Richmond.

B. VAN DEN BERG.

De tendens van de Nederlandse Tartuffe-bewerkingen.

De Tartuffe-critiek in Frankrijk is verre van eensgezind wanneer het er om gaat de tendens van Molière's comedie te bepalen. Elders[1] heb ik getracht de kameleontische beschouwingen over dit blijspel tot hun juiste waarde terug te brengen. Hierdoor drong zich bij mij de vraag op: Hoe stond men in ons land tegenover dit stuk? Heeft men ook bij ons dit toneelstuk gebruikt of misbruikt om bepaalde personen of groepen aan de kaak te stellen?

In het katholieke Frankrijk zag men in Tartuffe het portret van een slechten katholiek, in Nederland daarentegen zag men in de door Molière gecreëerde type een protestant en wel een 'Fijne'. Zo vindt men in de tweede druk van de *Steiloor*, de eerste Nederlandse vertaling van Tartuffe, een gedicht op dit blijspel, waarvan de volgende verzen mijn aandacht trokken:

> Hier leert men hoe men zich moet voor die *Fynen* wachten,
> Die hoe schynheilig, Godt noch waaren Godsdienst achten.

Deze zelfde tendens treffen wij aan, niet alleen bij degenen die ons een directe bewerking van Molière's meesterstuk gaven, maar ook bij andere schrijvers, die hetzelfde onderwerp als Molière behandelden, doch alleen maar zijdelings zijn invloed hebben ondergaan. Zo legt Van Halmaal zijn schijnheilige, Goedhart, deze woorden in de mond:

> 'k Heb voor deesen by de Fyne verkeerd,
> En zoo wat van haar viese kneepen geleerd.[2]

De *Schijnheilige* van Van Halmaal, die wel geen bewerking is van *Tartuffe*, heeft toch vele trekken gemeen met het Franse model. Bij Molière is de droevige figuur een gulzigaard, zo ook bij Van Halmaal, waar we de volgende verzen vinden:

> Zeldrement, de *Fyne*[3] kunnen braaf bikken,
> 'k Docht dat de knegt in de brokken zou stikken.

1) Cf. *Studiën*, CXXV, 381-408 en CXXVI, 44-63.
2) Van Halmael, *De Schijnheilige of de vermomde bedrieger, blijspel*. Amsterdam, 1708, p. 9.
3) *O.c.*, p. 23.

In een tweespraak tussen Tryn en Valentyn beluisteren we dezelfde toon:

Tryn (tot Valentyn).
De *Fyne* zyn hongerig, naa een vermakelyke reys,
Zy zyn niet vies, van een lekker stuk vleys,
Al kosten ze 't al voor haar maag vergaaren,
Zy zullen nooit iets, voor een ander spaaren.

Valentyn.
Wat kwelt me onse Tryn! ze komt by verstand,
Jy beschryft de fyne, volmaakt en galand.

Tryn.
Met reeden, 'k hebber veel tyd meê versleeten
Zy hadden my zelfs wel meê opgegeeten,
Zoo hongerig vallen ze door de bank.
Maar ik wagte my voor die buyken vol stank.[1)]

De moeder van Orgon, Pernelle, laakt in het Franse meesterstuk alle opsmuk in kleren. Bij Van Halmaal constateert men iets analoogs: het zwart met de bef is de enige zaligmakende dracht.

In het *Kraambed of Kandeelmaal*, schildert Th. Asselijn Jan Klaasen als een echten schijnheilige, die onder deze vermomming huwelijksontrouw pleegt en tot echtschennis vervalt. Asselijn wil alleen maar de schijndeugd uittekenen: ‘deze pest der zeden.... zonder iemand daar door 't in byzonder te kwetsen of ten toon te stellen...., daarin volgende dien vermaarden Fransen Blyspeldigter Molière[2)], in zyn Tertuf, daarin hy tot verbeteringe der zeden van zyn Landaard deselfde Schyndeugd heeft afgebeeld,’[3)] aldus luidt het voorwoord. Maar de schepper van de Jan Klaassen-figuur houdt zich niet aan dit goede voornemen. Hij hekelt wel niet de ‘Fijnen’ in het algemeen, maar wel een bepaalde kerkelijke gemeenschap, de Poolse Broeders.[4)]

1) *O.c.*, p. 21.
2) Volgens zijn eigen getuigen heeft Asselyn dus Molière als voorbeeld genomen.
3) *Asselijns Werken*, uitgegeven door Dr. A. de Jager, Wolters, 1878, p. 270.
4) In *De Nieuwe Taalgids*. Jrg. 30, afl. 8, p. 414 heb ik gepoogd de Poolse Broeders te identificeren.

Doch miest hebjese (de Schynheiligen) onder de Poolse broeders,
die dese sleur soo volgen,
Die den stinkenden draf van Krakou soo gulsig hadden ingeswolgen
Datse dronken zyn van schyndeugd, deur welke gryns en listig beleyd
Zy elk weten te betoveren, en dat met den dekmantel van
schynheiligheyd.[1)]

Asselijn zegt dit niet terloops, maar heeft het beslist als een aanval bedoeld. In zijn voorwoord komt hij er nog op terug om zijn bestrijding te rechtvaardigen: ‘Maar al de Wereld is genoeg bekend wat schadelyke opinie deze Luyden (de Poolse Broeders) by hun voeden, en zyn eygentlyk diegeene, die met Schyndeugden bekleed zyn.... welk schadelyk gevoelen by alle Academiën van 't bekende Kristendom eenparig is verworpen, en als een vergiftige besmetting is uitgeroeyd.’[2)]

De Poolse secte is niet de enige, die bij Asselijn over de hekel gehaald wordt. De grootste schanddaad uit het stuk, het verleiden van Hillegond door den schijnheiligen Jan Klaassen, wordt op rekening van de Munsterse Broeders[3)] geschoven.

Wanneer wij nu de auteurs die indirect de invloed van Tartuffe hebben ondergaan, verlaten en komen tot degenen die een directe bewerking van Molière's blijspel hebben gegeven, dan dienen wij allereerst stil te staan bij de *Steiloor*, de eerste Nederlandse vertaling. Dit toneelstuk dat zonder naam van den schrijver is verschenen, wordt in alle catalogi toegeschreven aan P. Schaak. Onder de Nederlandse biographische woordenboeken is dat van Van der Aa het enige dat zijn naam vermeldt, zij het dan ook met deze sobere aanduiding: ‘Pieter Schaak, tooneeldichter die bloeide in het midden der XVIIe eeuw. Men heeft van hem Steyloor en Ariodont en Polites of verloste onnoselheyt.’[4)] Hierbij onmiddellijk aansluitend vermeldt dit biographisch woordenboek nog een anderen Schaak, een zekeren Petrus. Hij ‘werd in 1654 als proponent beroepen in Bovenkarspel, in 1658 te Alkmaar, in 1667 te Amsterdam, waar hij den 17 Sept. 1678 in den ouderdom van 54 jaren overleed. Hij was een man van buitengewone geleerdheid en welsprekend leeraar, en een

1) *Asselijns Werken*, uitgegeven door Dr. A. de Jager, Wolters, 1878, p. 276.
2) *O.c.*, p. 270.
3) *O.c.*, p. 304-305 en *De Nieuwe Taalgids*, Jrg. 30, afl. 8, p. 416.
4) *O.c.*, XVII, 187.

der leermeesters van den hoogleeraar Salomon van Til.'[1] Spoedig rees bij mij het vermoeden, nadat ik de inhoud van de *Steiloor* eens goed overwogen had, dat Pieter Schaak en Petrus een en dezelfde persoon moest zijn, of liever dat de Dominee Schaak de auteur was van de *Steiloor*. Zoekend naar bewijzen vond ik in de 'Nareden', door Corver geschreven voor Zweerts' Tartuffe-vertaling, een passage die mijn hypothese kwam bevestigen: 'alleenlyk in ons *Vaderland* is dit *Spel* (Tartuffe) na den tyd van wylen Jacob van Ryndorp zeer zelden ten *Tooneele* gevoerd; zynde dit Stuk door gemelde *Directeur* vervaardigt geworden; doch dat zeer veel van het origineel van Molière verschilde: Dit voorgemelde en de *Steiloor* van *Dominé Schaak*, waaren toen de Stukken die men ten *Tooneele* voerde.'[2]

Maar dit is niet het enige bewijs. De *Steiloor* zelf komt dit gezegde van Corver nog versterken. In het 'Berecht' van de derde uitgave, verschenen, zoals we verder zullen zien, na de dood van den schrijver, leest men de volgende zinsnede, vermoedelijk geschreven door de uitgever zelf: 'en al 't geen men' er op (op deze vertaling) zoude kunnen berispen, is dat de overzetting al te ernstig en Godvruchtig geoordeelt wordt, om op een Tooneel te brengen, waar over men zich niet moet verwonderen, zo 't anders waar is 't geen men zegt; dat een *voornaam Predikant van Amsterdam*, zulks gedaan hebbe.'

Dit klopt volkomen met wat ons bekend is omtrent het leven van Dominee Schaak. Hij woonde sinds 1667 te Amsterdam en was een zeer geziene figuur onder de Amsterdamse predikanten.

Nu wij het als vaststaand mogen beschouwen dat Dominee Schaak de dichter is van de *Steiloor*, lijkt het me gewenst de gegevens, die het *Biographisch Woordenboek* ons over hem verschaft, aan een nader onderzoek te onderwerpen. De dominee zou, volgens Van der Aa, in 1678 op 54-jarige leeftijd overleden zijn. Waarschijnlijk heeft Van der Aa zijn gegevens ontleend aan Melchior Veeris' alphabetische lijst van predikanten van Noord-Holland. Deze schreef in 1705 aangaande Schaak: 'Gaande nu in het 51sté jaar van zyn Dienst'[3] en in het vervolg op zijn

1) *O.c.*, XVII, 187.
2) *O.c.*, p. 89.
3) *Kerkelijk Alphabeth behelsende de Naemen van al de Leeraren die onder de Synodus van Noord-Holland tzedert de Reformatie van het jaar* 1566 *tot in dit loopende jaar* 1705, *den Kerkendienst bekleed hebben en nu vermeerdert met een vervolg tot aen het Jaer* 1711. T' Amsterdam, 1711, p. 133.

werk in 1711 uitgegeven: ‘Gestorven tot Amsterdam Anno 1708, den 18 Sept. gaande in het 54ste jaar van zyn dienst.’[1] Nu heeft Van der Aa waarschijnlijk de woorden ‘zyn dienst’ opgevat als ‘zyn leven’ en als volgt geredeneerd. Schaak werd beroepen in 1654 als proponent, (die datum stond vast evenals de data van zijn andere aanstellingen tot predikant, n.l. in 1658, 1667). Hij is op 54-jarige leeftijd gestorven in 1708. Ergo zou hij proponent geworden zijn in het jaar, dat hij geboren werd. Het jaartal 1708 moest dus een vergissing van Veeris zijn, en steeds verder redenerend, dat Schaak waarschijnlijk op ongeveer 30jarige leeftijd voor het eerst beroepen werd, kwam hij tot de conclusie dat de dominee in 1678 overleden moest zijn. Maar Veeris stelde zijn predikantenlijst samen tijdens het leven van Schaak. Zijn gegevens betreffende predikanten, die toen nog leefden, zullen dus wel betrouwbaar geweest zijn, vooral als het markante figuren geldt als Schaak. Neemt men aan, dat Schaak op de normale leeftijd als proponent beroepen is, ± 25 jaar, dan kan men benaderend zijn geboortedatum vaststellen op 1629 en was hij dus ± 45 jaar toen hij de *Steiloor* schreef.

Bekijken wij, na deze uitweiding over den schrijver, eens nader de titel van zijn werk. Tartuffe is op ons Nederlands toneel ten doop gehouden onder de naam van *Steiloor*. Het woord heeft als zodanig ingang gevonden. Zo vinden wij het niet alleen bij Schaak, maar ook bij P. de la Croix[2] en Van Halmael[3] in de betekenis van: ‘huichelaar of schijnheilige’. Het *Nederlandsch Woordenboek* kent deze betekenis echter niet en omschrijft steiloor als een eigenwijs of waanwijs iemand in het volgend voorbeeld: ‘Voor alles wat naar de kerk zweemt, tot mijn Heer de Koster (die ondertussen een domme steiloor is) heeft mama een zekere hoogachting.’[4] 't Wil mij voorkomen dat het hier eerder de betekenis heeft van ‘schijnheilige’ die wij meerdere malen gevonden hebben. Het lijkt mij dat de term Steiloor in verband moet gebracht worden met ‘de steilen’ een andere benaming voor ‘de fijnen’, zoals die nog in verscheidene streken gebruikelijk is.

1) *Vervolg van het Kerkelijke Alphabeth*. p. 34.
2) *De Schynheilige, zijnde het gevolg van de Blyspelen genaamt Het Gedwongen Huwelijk en Lubbert Lubbertsz*. Amsterdam, 1686, p. 28.
3) *O.c.*, p. 23.
4) Deel XV, 1156.

Komen wij nu tot het stuk zelf. We kunnen in de volste betekenis zeggen, zoals H. van Loon in zijn proefschrift[1] uitdrukt, dat Schaak het Franse blijspel genationaliseerd heeft. In de 2e druk komt dit nog sterker tot uiting dan in de eerste; daar was de plaats van handeling nog niet aangeduid, maar in de latere uitgave speelt het stuk in een kamer van het huis van Domburg in Den Haag. De vertaler heeft aan dit product van Franse bodem een volkomen Nederlandse spheer weten te geven. Geestig zijn de namen die hij aan de personen geeft, zij duiden op een soort realistische symboliek.

De onnozele Orgon heet Domburg, wat natuurlijk niet op het Zeeuwse stadje duidt. Damis, die in het stuk van Molière met verschillende heren dreigt slaags te raken, nu eens met Tartuffe, dan weer met den deurwaarder, ook wel eens met zijn vader, krijgt de klinkende naam van ‘Vechthart’. Valère, die met een kuise liefde Mariane bemint, heet ‘Reinhart’. Monsieur Loyal, de deurwaarder van het hof, stelt zich aldus voor:

> Karst Goedbloed is myn naam, van Schutdorp in Westfranken.[2]

Als Vechthart echter hoort dat hij komt om hun op last van Tartuffe het huis te doen ontruimen, antwoordt hij:

> Zouw dat Karst Goedbloed zyn? 't is Pieter Drakebloed.[3]

Nederlandse vrouwennamen vervangen natuurlijk de Franse. Zo wordt Mariane Maria, Elmire Machtelt, Flipote heet Klaar enz.

Schaak volgt de Franse tekst vrijwel op de voet, behalve in het 1e bedrijf waar hij enige honderden verzen inlast, die ten duidelijkste bewijzen, wie hij hekelen wilde in deze Tartuffebewerking, want hij critiseert hier Nederlandse toestanden. Uit deze passage, en niet zoals Kalff[4] meent, uit enige verzen van een naschrift ‘Aan den Leeser’, dat men trouwens niet aantreft in de 1e en de 3e uitgave, blijkt duidelijk dat de dichter den ex-Jezuïet, Jean de Labadie, op het oog had. Zoals andere

1) *Nederlandsche vertalingen naar Molière uit de 17e eeuw*. Leiden, 1911, p. 51.
2) *O.c.*, p. 86.
3) *O.c.*, p. 88.
4) *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, V, 212.

dominee's voor hem hadden gedaan - Voetius[1)], Gentman[2)], Koelman[3)], Borstius[4)], Johannes van der Waeyen en Hermannus Witsius[5)] - voelt dominee Schaak het zijn plicht zijn kudde te beschermen tegen de invloed van de Labadisten. In 't licht van deze reeks van Anti-Labadistische geschriften, moeten wij zijn stuk bezien, dat verscheen in 1674, juist in de jaren dat de volgelingen van Labadie zich zeer beijverden om nieuwe aanhangers te winnen. Daar dominee Schaak nog andere kwaliteiten had dan die, welke meer speciaal eigen zijn aan predikanten en theologen, voerde hij de strijd tegen de sectarissen op een meer artistieke wijze, als toneelschrijver en dichter, daarbij niet nalatend, zoals wij zullen zien, zo nu en dan wapens uit zijn theologisch tuighuis te voorschijn te halen.

Het stuk van Molière speelt, zoals men zich herinneren zal, in Parijs, maar de bewerking van Schaak verplaatst ons naar Den Haag. Het Franse was een drama in de Katholieke Kerk, de dominee laat 't afspelen in Gereformeerd milieu, 't Franse en 't Roomse gaan er af, 't wordt Nederlands en Protestant: ‘Hy (Tartuffe) is van Parys, in Den Haag, en uyt het Pausdom in de Gereformeerde Kerk overgebragt, daar hy niet alleen zyn Frans, maar ook zyn Rooms vergeten heeft.’ Voortgaande, zet de dominee onomwonden, in het voorwoord van de 2e druk, uiteen de beweegredenen die hem aangezet hebben tot deze vertaling van Molière: ‘om de superstitie, de hypocrisie, de scheurzugt en andere Kerkelyke gebreken in ons Land in swang gaande, ten spiegel en verbeetering uit te beelden.’ Niet de schijnheiligheid uitbeelden was hoofddoel, maar de scheurzucht, de

1) *Godgeleerde vragen en antwoorden volgens de scheidingen en afwykingen van de kerken*. Amsterdam 1669.
2) *Bedenkingen wegens scheuringen en afscheidingen van de kerke*. Utrecht. 1669.
3) *Historisch verhaal nopens de Labadisten scheuring en veelerly dwalingen, met de wederlegging derzelver*, 2e druk, door Hillebrandus Janssonius, Leeuwarden, 1770.
4) *Van het dansen, kussen en omhelzen van J. Labbadie*. Amsterdam, 1671.
5) *Ernstige betuiginge der Gereformeerde Kercke, aen hare Afdwalende Kinderen. Meest voorgestelt met de woorden van de outste en voornaemste Leeraers dienende ter Wederlegginge van de Gronden van Sr. Jean de Labadie en de syne*. Amsterdam, 1670.

superstitie. Het stuk moest dienen, ‘om alle diegene te waarschouwen, welke van dusdanige Bedriegers verleyd zynde, deselve blindelings aanhangen om haar Standaart te volgen onder de naam van herstelling van het Koninkryk van Sion.’ Dit immers, het herstel van het Koninkrijk van Sion, was het gevleugelde woord dat de Labadie in zijn banieren geschreven had en dat de mensen tot hem trok. Schaak trok vooral te velde tegen degenen die: ‘de vrede der Kercke stooren, en meenen dat der selven stigting en welstant niet anders als door *scheuring* kan bevordert worden.’

In het gedicht ‘Aan den Leeser’ vindt men een duidelijke vingerwijzing - Schaak en Asselyn ontmoeten hier elkaar - in de richting van de Munsterse Broeders, wier moraal op dezelfde hoogte stond als die van de viervoeters, die men met eikels mest. Men kan de volgende strophen, speciaal de tweede, niet letterlijk opvatten, als men bedenkt hoe de Friese predikanten optraden tegen de Labadisten die zich in Wieuwerd gevestigd hadden, ze uitmaakten voor oproermakers en hen vergeleken bij de Munsterse wederdopers[1)]:

Leeser, wyl je my wilt vraagen?
Wie dat wierp dit Steyl-Oors beest,
Lob-oors komen veel van Schaagen,
Doch uyt Friesland wel het meest.

Munsterlandt teelt Steyle-Ooren,
Die met Eykels zyn gemest;
Maar dees Steyl-Oor, naar ik hoore,
Komt heel uyt een var gewest.

Dit gedicht, evenals de aangehaalde passages uit het voorwoord, waar al te duidelijk de dominee uit spreekt, zijn uit de derde uitgave, die na de dood van Schaak verscheen, verdwenen. De uitgever dacht waarschijnlijk meer succes te hebben met een stuk dat tegen de schijnheiligheid gericht was.

't Gedeelte waar de Hollandse dichter het meest afwijkt van Molière en zijn eigen gevoelens laat spreken, is het Ve toneel van het 1e bedrijf. De ontmoeting van Domburg met den schijnheilige heeft plaats op zijn landgoed in Brabant. Op het vroege ochtenduur klopt Steiloor met zijn knecht daar aan.

1) Cf. Van Berkum, *De Labadie en de Labadisten*. Sneek, 1851, II, 53.

Hy was een Jesuït, tot dees tyd toe geweest;
Maar door het vuur en ligt, van waarheid en Gods Geest,
Syn geest ontwolkt, en hy geworden tot een Christen.
Na zelfstryd, onderzoek, benauwtheyd, vraagen, twisten,
Vervolging, op het lest, was hy in groot gevaar
Der wreede loosheid, van Lojolaas kloosterschaar,
In 't holste van de nacht, gebrooken uit die banden.
De deugd en Godsvrucht straalde, in ongemeene glans,
Uit het gescheurd gewaat, en droef gelaat des mans.
'k Ontving hen, enz.[1)]

Het is opmerkelijk hoe wij hier, onder dit dichterlijk verzinsel, in grote lijnen weervinden het leven van Jean de Labadie, die, na in de Societeit van Jesus het priesterschap ontvangen te hebben, uit de orde trad, en na heel wat zielestrijd, na de werken van Calvijn gelezen te hebben, overging tot de gereformeerde kerk. Toen hij openlijk als afvallige optrad, werden hem, overeenkomstig de zeden van die tijd, de vervolgingen niet gespaard, en werden er in heel Frankrijk bevelen tot inhechtenisneming gegeven.[2)]

In de volgende verzen:

Hoe hy beroemd was, en gedraagen op de handen.
En had hy maar gewilt, de pauselyke banden,
Verdraagen om zyn ziel, geen wenschen deed hem nood;
Staf, myter, ja de pracht van 't Roomsche purperrood
Hing wis hem over 't hoofd; maar 't was de geest der waarheid,
Die hem, by 't sterrelicht der Schriftelyke klaarheid,
Wees na de zuiv're kerk, langs het hervormde pad,
Tot Christus parel, en onschattelyke schat;[3)]

doelt Schaak op zijn vermaardheid als predikant. In Parijs, waar hij geroepen was door de Jansenisten, stroomden duizenden naar de kerk waar hij preekte. In Amiens trof men Lodewijk XIII onder zijn gehoor aan[4)] en de bisschop van Amiens was zo opgetogen over hetgeen hij gehoord had, dat hij hem het kanunnikambt aanbood.[5)] Vervolgens beschrijft de dominee ons de periode van de Labadie's leven, na zijn toetreden tot de gereformeerde kerk:

1) *Steiloor*, 3e druk, p. 13.
2) Van Berkum, *o.c.*, I, 178.
3) *O.c.*, p. 13-14.
4) *Christelijke Encyclopedie*, III, 557.
5) Van Berkum, *o.c.*, I, 23.

Maar sint hy opentlyk, met eeds verbintenis,
Het Pausdom afging, en den gvouwel van de Mis;
En toegelaaten wierd, als herder zelf te preeken;
Hoe machtig in de Schrift! hoe wel begaaft in 't spreeken!
Hoe toonde hy zig op stoel, gelyk een blixemstraal!
Puf onze preekertjes! dit was een andre taal.
Zo ver als Jezus woord, dat van de Schriftgeleerden;
Ging haar te boven, 't woord van deezen nieuwbekeerden,
Daar zweefd en leefd in hem een wonderbaare geest,
Daar men iet Goddelyks, iet overaards, uit leest.[1)]

Hij werd openlijk als leraar der gemeente Montauban bevestigd in 1652 na onderzoek van de provinciale synode. Bij zijn komst in ons land, in Utrecht vooral, maakte zijn preken een overweldigende indruk.[2)] 't Was heel iets anders dan het tot nu toe gebruikelijke preken in de gereformeerde kerken. Onvoorbereid, voor de vuist weg, sprak hij tot het hart, meer dan tot het verstand.

In de volgende verzen:

Hy leest geen Formulier van Avondmaal of Doop.
Noch minder, uit een boek, die flaauwe kerkgebeden;[3)]

vinden wij een weerklank van de grieven die de synode tegen hem had. Hij verwierp alle formulier-gebeden, bekommerde zich niet om vormen of gewoonten bij predikatie of gebed.[4)]

De leer van de Labadie is duidelijk weergegeven in deze verzen:

Dit's een verborgentheid, om hooger op te haalen.
Dat Jezus, in zyn ryk op aard', zal zegepraalen,
Is in de Schriften klaar. Daar's een verandering,
Een zeldzaam schrikkeljaar, op hand, in alle ding.
Jeruzalem, dat nu in 't puin smoord van zyn muuren,
Zal ryzen uyt syn as: ten kan, ten zal niet duuren,
Dat d'ondeugd voert de vlag van Christus heil'ge schaar.
De gulde tyd word ryp van haare duizend jaar.

En Jesus haar Monarch, het bly triomphlied zingen.
Geen deugniet zal bestaan, als deze bloedvlag waaid,
Als Zions burgery een oegst van lyken maaid.[5)]

1) *O.c.*, p. 14.
2) A.M. van Schurman, *Eucleria.* Amsterdam, 1684, p. 255.
3) *O.c.*, p. 15.
4) V. Berkum, *O.c.* I, 63.
5) *O.c.*, p. 15.

Volgens de Labadie moet men twee tijdperken onderscheiden in de kerk van Christus, het eerste een van lijden, strijden, arbeid en kruis, het tweede een van zegepraal en eer, het duizendjarig rijk, dat hij vooral gepredikt heeft in zijn werk: *Le héraut du grand roy Jézus, ou éclaircissement de la doctrine de J. de Labadie, pasteur, sur le règne glorieux de J.C., Elzevier*, 1667.

In 't bijzonder verlangde Labadie, dat zijn volgelingen alleen maar gemeenschap zouden zoeken met de wedergeborene[1)], en zich zouden afscheiden[2)] uit een verdorven kerk. Dit was de zending die hij kwam vervullen onder de protestantse Nederlanders.

> De Koning Jezus zend ons dezen zyn heroud;
> Die hy die blyde maar, voor allen, heeft vertrouwd,
> Om voor zyn aangezicht den heirbaan te bereiden,
> En 't uitverkooren volk, van 't uitschot, af te scheiden.[3)]

Volgens de leer der Labadisten mochten geen kinderen van goddeloze en ‘onwederborene’ maar alleen die van gelovige ouders gedoopt worden, en dan nog alleen als zij tekenen droegen van Gods genade.[4)] Ook was het verboden met onherborenen aan te zitten aan het avondmaal.

> Hy geeft de kinders van den ruigen woesten hoop
> Zo licht niet, als men doet, in 's Drieheids naam, den doop,
> En maakt Gods kerk zo tot een enthof, voor den duivel.
> Byzonder ziet hy naauw en gaauw op 's Heeren zuivel.
> Hy keerd de honden en de zwynen, van den dis,
> En kent geen disgenoot, als die herbooren is.[5)]

De Labadistische leer van het huwelijk eist dat beide personen begenadigd en wedergeboren zijn[6)]; anders kan het huwelijk niet heilig zijn:

> Ook om den Echten staat van vlak en vloek te veiligen
> Lyd hy geen huwelyks verbond, als tusschen heiligen.
> Al 't ander noemt hy maar een beestelyke drift. enz.[7)]

1) Cf. J. de Labadie. *Wedergeboren of geen christen*, Amst. 1685.
2) J. de Labadie, *Over de afscheiding van goeden en kwaden, ten opzigte der kerkelyke vereeniging en gemeenschap*.
3) *O.c.*, p. 16.
4) Van Berkum. *O.c.*, II, 103.
5) *O.c.*, p. 16.
6) Cf. Yvon, *Le mariage chrétien*.
7) *O.c.*, p. 16.

Dit is het beeld van de Labadie zoals Domburg hem ziet, maar nu tekent zijn broer Goethart (Cléante uit 't Fransche stuk) hem ons zoo als hij in werkelijkheid is: een schijnheilige, die verzot is op een ongebreidelde macht. Zo ontbindt hij ieder huwelijk, waarvan een der partijen blijk geeft dat ze niet herboren is.

> Wat wil hy grooter macht, als 't breeken en het maaken
> Van ieder huwelyk? wat kan een Koning meer?[1)]

De Labadie wil voor Paus spelen in de gereformeerde kerk; hij erkent geen enkele macht boven zich.[2)] Machtswellust is 't enige wat hem bezielt:

> vergaap uw niet te zeer
> Aan zyn vergulde gryns, die hier is komen schuilen,
> Om voor een Pause-kroon, zyn rooden hoed te ruilen.
> De tieranny-zucht is 't, die hem tot scheur-zucht perst.
> Die de volmaaktheids band der kerk aan stukken knerst.[3)]

Zijn leer van het duizendjarig rijk, dat hij met het zwaard wil stichten, is al even verderfelijk, en doet het schrikbeeld van Jan van Leiden weer oprijzen voor de geest.

> Maar hier komt Jan van Leiden
> Weêr spooken uit zyn graf, om Munster te verleiden,
> En grondvest Zions muur in bloed en zieledwang.
> Dus raakt de boerekryg van Muntzer weêr ter gang;
> En zal 't weêrdoopend rot, zich eerlang uitgelaaten,
> Vertoonen moedernaakt, op d'Amsterdamse straaten.[4)]

Zoals Jan Beukelszoon, de bloedige terrorist, de Jacobijn van de anabaptistische revolutie[5)], in Munster het nieuwe Sion stichtte, zo zal Labadie eerlang in Amsterdam het rijk van Sion trachten te verwezenlijken.

Vatten wij onze indrukken van de *Steiloor* samen, dan is onze conclusie dat Molière's Tartuffe, die de huichelende Katholiek verbeeldt, in de Nederlandse *Steiloor* geworden is de huichelende protestant, die de gereformeerde kerk in gevaar brengt.

Een toneelstuk dat niet alleen verwantschap vertoont met de

1) *Ibidem*, p. 18.
2) Van Berkum. *O.c.*, I, 78.
3) *O.c.*, p. 18.
4) *O.c.*, p. 17.
5) *Christelijke Encyclopedie*, III, 117.

Franse *Tartuffe*, maar bovendien in sterke mate de invloed van de Nederlandse *Steiloor* heeft ondergaan, is *De Schynheilige* van Paul de La Croix. Naar het voorbeeld van Schaak heeft de La Croix als model voor zijn schijnheilige figuur een Labadist genomen. Schaak gaf ons een caricatuur van de Labadie zelf, de La Croix wil ons geven het portret van de doorsnee Labadist, omdat deze, volgens hem, in zijn soort, de volmaakste schijnheilige is: 'Ik laat, aldus het voorwoord, deeze schynheilige spreken als of hy uyt Vriesland van *Wiedwaard* kwam, niet om aan te wyzen dat die daar woonen schynheilige zyn, maar *om een schynheilige uit de fynste soort te verbeelden*.'[1)]

Er is geen twijfel mogelijk, de schijnheilige van Paul de La Croix is een Labadist, hij komt uit Wieuwerd. Fransijn[2)], het dienstmeisje uit het toneelstuk, kondigt hem aan als komend uit Friesland, en Karel[3)] (de schijnheilige) dient zich zelf even eens zo aan, en begroet Izabel, de vrouw van Lubbert, als gezant der Friese broeders.[4)]

De Tartuffe-vertaling van Jacob van Ryndorp vertoont maar zeer sporadisch reminiscenties aan de *Steiloor* van Schaak. Zulks is het geval met de volgende verzen:

> Daar is Dorine, ik veins, Laurens, sluit weg het boek
> Der Pzalmen, 't is genoeg gebeden, ik bezoek enz.[5)]

1) De La Croix, *o.c.*, p. 11.

2)
> Dat hier uit Vriesland is een Heer die na haar haakt,
> Een van die fyne, die daar by malkander leeven
> Die van een geest die nooit gekent was zyn gedreven.
> (*O.c.*, p. 8).

3)
> **Karel (tot Lubbert).**
> Waar is uw huysvrouw, van wiens deugd tot vreugd der vroomen
> My binnen Vriesland is roemruchtig voorgekomen.
> Haar deugd te hooren heeft de broederen beroerd
> En my uit yver hier tot Amsterdam gevoerd.
> Gansch Wiedwerd was verheugd,.... enz. (*O.c.*, p. 14).

4)
> Verligte zuster zyt gegroet, myn ingewanden
> Van heilig vier ontvonkt, voel ik vol yver branden
> De broederen en ook de zusters die verheugd
> In Vriesland stryen met de standaart van de deugd, enz.
> (*O.c.*, p. 19).

5) J. van Ryndorp, *Tertuffe of Schynheilige Bedrieger*, 's Gravenhage, 1733, p. 35. Schaak had vertaald:
Laurens, breng 't Bybeltje, dat ik steeds by my draage.

die bij Molière luiden:

> Laurent, serrez ma haire avec ma discipline etc.

Van Ryndorp's verzen hebben voor mijn gevoel iets typisch protestants. Zoals de katholiek die vroomheid veinst, te koop loopt met boetekleed en geeselriem, zo doet de protestant dit met het boek der psalmen.

Bruno Zweerts heeft geen bepaalde tendens in zijn vertaling gelegd. En Corver, die voor deze uitgave een ‘Opdracht aan de Huichelary’ schreef, komt er sterk tegen op, dat men dit stuk vooral beschouwt als een satire op de vromen of schijnvromen: ‘Men wil, zoo zegt hij, uwe (i.e. van de huichelary) magt *alleen bepalen* onder de *zoogenaamde Fynen*, en men noemt een waare Godsdienstige veeltyds zo schielyk een Huichelaar, als men iemand die met de misbruiken van Ernstige en Geestelyke zaaken den spot dryft, de scheldnaam van Atheïst, naar 't hooft werpt.’ De huichelarij, zo redeneert hij verder, heerst onder alle standen, onder de dichters en de toneelspelers, onder de handeldrijvenden en de ambachtslieden, onder de Practizijnen en de doctoren, en niet het minst onder de vrouwen.

Vanaf Zweerts, Corver en Nomsz, wordt het stuk van Molière niet meer gebruikt om schimpscheuten op de ‘Fijnen’ te geven. Corver zag in *Tartuffe*, die lange tijd niet meer was opgevoerd, een geschikt kasstuk. Dit is de reden waarom hij het uitgegeven en opgevoerd heeft: ‘om den aan Rotterdam grenzenden Schouwburgh, waar van ik tans een werkend lid ben, daar mede, zo veel my mogelyk was, te bevoordeelen, als zynde een Stuk dat op alle *Tooneelen de Bestierderen* der zelven veel winsten hebbe toegebracht.’[1)]

Zo blijft het ook gedurende de XIXe eeuw, op één uitzondering na. Bij Waling Dykstra[2)] vinden we de oude tendens van voor Zweerts weer min of meer terug. Zijn Orgon, Tjalke Pau, is in het godsdienstige rechtzinnig gereformeerd. Hij is een Friese heerboer, die renteniert op een groot dorp, en er een eer in stelt om geldelijke steun te verlenen aan alles wat, naar zijn rechtzinnig gereformeerde opvatting, bevorderlijk is voor de goede zaak. Tartuffe, Oebele Clûper, die den rechtzinnigen, goed gefortuneerden boer kent, wil daar partij van trekken en weet hem

1) Nareden, p. 3.
2) *Oebele Glûper, Blyspel yn fiif Bidrjuwen. Fry forfryske nei Molière's Tartuffe*. Holwert, 1882.

door zijn voorgewende vrome bedoelingen in te nemen. Tjalke wordt des te zekerder het slachtoffer, daar hij met zijn oprecht gemoed niet geloven kan, dat iemand die al zijn gesprekken doorspekt met aanhalingen uit de Schrift, een bedrieger kan zijn. Cléante, de ware vrome naar het hart van Molière, heet in het Friese stuk Reitse Friezema, die de vrijzinnige richting op godsdienstig gebied vertegenwoordigt. Tartuffe integendeel is een huichelende rechtzinnig-gereformeerde.

Utrecht.

J.J. SOONS

Over de volgorde van twee verbonden infinitieven.

In het Nederlands zijn een aantal werkwoorden die een infinitief zonder *te* achter zich (kunnen) krijgen: in de eerste plaats een groep hulpwerkwoorden van tijd, modaliteit of aspect, zoals *zullen, moeten, blijven, lopen, gaan* (zie de *Moderne Nederl. Grammatica* van Overdiep, § 270) en verder een aantal werkwoorden waarop een accusatief met infinitief kan volgen: verba van gewaarwording (*horen, zien*); *doen* en *laten* en - in beperkter gebruik nog enkele andere (*leren*; zie Overdiep, § 202); dus: hij *moet* hier *komen*, ik *hoorde* hem *zingen* enz. Komt nu het werkwoord waarop de infinitief volgt, zelf in de infinitief te staan, dan volgen twee infinitieven op elkaar, onmiddellijk, ongescheiden; tussenplaatsing van andere zindelen komt in normale taal niet voor; hij zal hier *moeten komen*, we willen hem dat lied *horen zingen*[1)]. Formeel hebben we ook een opeenvolging van twee infinitieven in zinnen als: we hebben hem *horen zingen*, hij heeft niet *kunnen komen*, waar de eerste infinitief een voltooid deelwoord vervangt. Ook deze verbinding betrek ik in mijn bespreking.

Bij *normale* accentuatie valt de klemtoon op de infinitief, die ook krachtens zijn betekenis in de groep domineert, en dus niet op die van de hulpwerkwoorden of andere begeleidende infinitieven: hij heeft niet *willen hòren* enz. (maar natuurlijk ook: *wìl* hij het niet doen, hij zal het *mòeten* doen). Over de volgorde van deze twee infinitieven wil ik hier enkele opmerkingen maken.

1) Gevallen als *veel te schrijven hebben* (ook *hebben te schrijven*), iets *te weten komen (komen te weten)*, waar van de ene infinitief een andere *met te* afhangt, blijven dus buiten bespreking.

In het algemeen beschaafd Nederlands komt, zoals men weet, de dominerende, de nader bepaalde (de geaccentueerde) infinitief achteraan; vaste uitdrukkingen als iets weten van *horen zèggen* (leven en *làten leven*) illustreren dat; afwijking van die volgorde wordt - enkele uitzonderingen die aanstonds ter sprake komen, daargelaten - als provincialisme gevoeld. Het Duits vertoont de omgekeerde volgorde: er wird *schlafen gehen*; ich habe es nicht *tun können*; enkele Nederlandse dialecten eveneens, en ook in het A.B. is soms de andere volgorde geoorloofd. Daarover aanstonds enkele woorden. Mijn opmerkingen gelden in hoofdzaak 17e-eeuwse taal.

Overdiep zegt in zijn *Zcventiende-eeuwsche Syntaxis*, § 20: Bij een verbinding van twee *infinitieven* staat die van het hulpwerkwoord nooit achteraan.[1)] Het door Overdiep verwerkte materiaal is omvangrijk en veelsoortig genoeg om deze regel voor het 'Hollands' der 17e eeuw *in het algemeen* te aanvaarden. Maar, er zijn uitzonderingen, zelfs is er één in het door hem gebruikte materiaal. In de *Spaansche Brabander*, vs. 315-16, vraagt Jan Knol aan Floris Harmensz., den 'hondtslagher vande Kerck': 'Seljer wel *ingaan durven*?' (in het huis van een aan 'de gave Gods' gestorvene) en het antwoord luidt: 'souw icker niet *ingaan durven*?' Op Bredero kom ik aanstonds terug.

Ik begin met Dirck Adriaenz Valcooch, bij wien we, om straks te vermelden redenen, vbb. mogen verwachten. Men vindt in zijn proza: by dat selve glas salmen *sien mogen* te studeren; daerna suldy daer op *schrijven mogen* (uitg. De Planque, resp. blz. 248, 251); in zijn poëzie o.a.: dat kennende.... salmen haer de selve (de Catechismus) tweemael *deurlesen laten* (De Planque, blz. 194; in rijm). Maar ook bij onze Amsterdamse kluchtspelschrijvers is de volgorde: dominerende infinitief-begeleidende niet zo ongewoon. In de *Sp. Brab.*, vr. 1942 leest men *gaan laten; Griane* 2604: *speulen gaen; Rodd. ende Alph.* 477: wat of hem desen Geck wel mach *duncken laten* (ook in de *Symen*, vs. 362); in de *Warenar*, vs. 316: je soutme niet *kennen willen*. Uit Van Moerkerken's *Het Nederlandsch Kluchtspel* laten zich gemakkelijk een aantal vbb. verzamelen; bijv. blz. 76: soo meugen wy 't effen *maken gaan* (blz. 133 en 170: *halen gaan*); blz. 104: eermender

1) Daarop volgt dan nog: 'De infinitief die een partic. vervangt, staat eveneens voorop'. - De regel wordt vermeld bij de behandeling van 'den mededeelenden hoofdzin', maar ik meen dat ze steeds geldt, in iedere hoofdzin, en ook in de bijzin.

een boot mee sou *winnen kennen* (uit een Zuidhollandse klucht; blz. 216: *wenschen kunnen*); blz. 76: ick sel.... mijn *gheseggheh laten* (blz. 166: 'kselse.... *rusten laten*); blz. 220 je moet.... *leggen blyven*. In al deze vbb. uit Van Moerkerken staat de slotinfinitief in rijmpositie.

Men ziet, de vbb. zijn niet zo schaars te vinden.[1)] Vooral in Amsterdam moet, dunkt mij, de van hedendaagse spreektaal afwijkende volgorde niet zo ongewoon zijn geweest; benoorden het IJ, in het Zaans, is de enig-mogelijke volgorde, ook heden nog: dat hadje wel *lête kenne*, ik heb et maar *loope lête* (zie Boekenoogen, De Zaanse Volkstaal, § 177). Boekenoogen geeft een enkel vb. uit vroegere taal (Soeteboom)[2)] Dezelfde woordorde heeft het Drechterlands (Karsten, § 162): ze hadde *zitte moeten*; moeten zitten is daar uitgesloten. Daarbij vermeld ik nog een vb. uit een Westfriese klucht, een klucht die verschillende Westfriese dialecteigenaardigheden vertoont, nl. de klucht van *Jacp Rontvoet* door J.F. Vijgh (Hoorn 1645); soud een Meyt.... soo langh niet *wachte kenne* (zie Van Moerkerken, blz. 229). Of het gehele gebied van Noord-Holland benoorden het IJ hier eenzelfde weg gaat als het Zaans en Drechterlands weet ik niet, vermoedelijk wel.

Met meer kennis van zaken kan ik spreken over het Fries, waar ook de enig-mogelijke constructie is: de modale (of andere begeleidende) infinitief aan het slot (ook in het stadsfries)[3)]. Bij verba van *beweging en rust* is de constructie met een infinitief zonder *te* in het Fries ongewoon (*sitten bliuwe* = blijven zitten, *stean bliuwe*, maar voor *gaan werken, komen slapen* enz., heeft het Fries geen volkomen gelijke constructie). Verder merk ik op, dat het Fries niet kent de infinitief die het volt. deelw. vervangt; *ik heb het horen zeggen*: ik hab et *sizzen hjerd*; hij heeft niet kunnen

1) Uit Vondel noteerde ik: (ik)most zoo *harden leeren*, Feniciaensche, vs. 413.
2) Hij bespreekt in § 177 de plaatsing der van een ander (modaal) werkwoord afhangende infinitieven en dus ook vbb. als: of je er ientje *hebbe magge* (nooit *mag hebbe*). Merkwaardig is dat in het kluchtfragment *Van een Huysman en een Barbier* (m.i. van Bredero, zie Ts. 55, blz. 194 vlg.) soms ook de neiging aan den dag komt om het modale hulpwerkw. (vervoegd of infinitief) achteraan te zetten: souwe mekaer gien vrientschap *doen moeten* (vs. 97), maar ook: waar ofse de kost me *crijghen meugen* (vs. 172; zie bijv. ook vs. 111).
3) Vgl. hierbij de constateringen van G. Knop met betrekking tot het Terschellings in *Onze Taaltuin* III, blz. 110.

komen: hy hat net *komme kend* (komen gekund).[1] Men lette op *sizzen* met *n* naast *komme*. Bij de verba van gewaarwording, ook bij *blijven* (zie het vb. hierboven) gaat een verbaalvorm vooraf op *n*, een vorm dus die formeel geen infinitief is: de normale infinitief eindigt in het Fries op *e*: hy scil et *lizze litte* (laten liggen), hy hat et *lizzen sjoen* (zien liggen). Verder kan de toestand in het Fries en de historische ontwikkeling van de groep hier onbesproken blijven.

Ik kom nu tot hedendaags Nederlands: regel is daar de volgorde: begeleidende infinitief - dominerende infinitief, maar omgekeerde volgorde is in enkele gevallen mogelijk, en wordt door den een meer als ‘afwijkend’ gevoeld dan door den ander. Gewoon is toch wel een bevel: *zitten blijven, staan blijven*; vgl. ook een *zittenblijver* (in speciale betekenis); daarnaast ook hij is *zitten gebleven*? Mijn Nederlands (Hollands) taalgevoel laat mij hier in de steek. De verbinding tussen de twee werkwoorden is innig, nadert tot een compositum.

Men zegt ook: hij zal wel *zitten blijven*, maar niet: hij mag *eten blijven*, je moet *hopen blijven*. Bekend is (o.a. uit Van Eeden's Nachtliedje) *slapen gaan*; verder: laat ons *dansen gaan* (o.a. in een kinderliedje), maar ook hier zijn het weer een paar vaste verbindingen; niet: we zullen *tennissen (beginnen) gaan* enz.

In de door mij gegeven vbb. is het begeleidende werkwoord een werkwoord van rust of beweging, de andere infinitief is een echte, niet één die een deelwoord vervangt (maar vgl.: hij is *zitten gebleven*?).

Wanneer ik nu nog even een sprong terug doe naar het Middelnederlands, dan geschiedt dat enkel om te laten zien dat ook daar dergelijke constructies in gebruik waren; over systematisch verzameld materiaal uit die periode beschik ik niet: *Floris ende Blancefloer* 2607: oft ghi wilt *spelen gaan*; Gloriant 1142: men sal u ene sotternie *spelen gaen*. Aldus luidt ook de slotregel van de Lancelot van Denemarken. Verder in de Gloriant (buiten rijm): dan seldi Gloriant *hanghen doen* ane enen boem (vs. 990-91); in de ‘clute’ van Nu noch: dat zal ik u *weten laten* (vs. 153). In het *Mnl. Wdb.* vindt men enkele andere vbb. met *laten: hem genoegen laten, hem* in allen dinghen *gewerden laten*, enen *varen laten*. Aldaar ook met de deelwoordsvorm: hi hevetse alle

1) Voor het Gronings geldt hetzelfde: ik heb 't *zeg'n heurd* (Schuringa § 193); vgl. verder voor de volgorde in 't Gronings, die, meen ik, dezelfde is als in 't Fries, Overdiep, *Onze Taaltuin* I, 46.

slapen ghelaten; vgl. Stoett, *Mnl. Syntaxis*, § 273: Ten venstren es si *liggen gegaen*, waarnaast: als hi was *slapen gaen* ghesont (§ 274). Maar ik begeef mij met deze constructies buiten de te voren gestelde grenzen.

Mijn doel was om te lateen zin (*zien te laten* zegt een Fries!), dat de volgorde van twee verbonden infinitieven in hedendaags Algemeen Beschaafd bijna zonder uitzondering is: infinitief van het hulpwerkw. (begeleidend werkw.) - infinitief van het bepaalde werkwoord (ook bij een groep van drie of meer infinitieven komt deze - de geaccentueerde - aan het slot: ik zou het je hebben willen zien *doen*) - dit in scherpe tegenstelling met sommige dialecten; verder dat in 17e-eeuwse Hollandse taal dezelfde regel geldt - met een aantal uitzonderingen, bijna alle uit kluchtentaal (gemeenzame taal) verzameld; dat ook in Mnl. dialecten vbb. van de omgekeerde volgorde voorkomen.

Amsterdam.

A.A. VERDENIUS.

Reinaert en Vondel.

> ‘Want waerheyd (dat 's al oud) vind nergens heyl nocht heul:
> Dies roemt men hem voor wijs, die vinger op den mond leyd.
> O kon ik oock die konst....’.

Deze regels van Roskam herinneren min of meer aan het laatmiddeleeuwse volksboek van Reinaert: ‘Soe wie hem in reynaerts consten stellen wil ende die loesheyt bedriven, die sijn nu liefghetael ende wel ghehoort biden heren.... Soe wie reynaerts konst niet plegen en wil, die en doech nu ter werelt niet in ghenen staten die machtich sijn.... *Trouwe ende waerheyt die sijn alle verdreven*’. (Die historie van Reynaert die vos, naar den druk van 1479, uitg. J.W. Muller en H. Logeman, 1892, bl. 154).

Of het nu waarschijnlijk is, dat Vondel regelrecht op het oude verhaal doelde? Behalve dat zijn tussenzin ‘dat's al oud’ op een of andere tekst schijnt te zinspelen, bestaat er aanleiding om een bewuste verwijzing te onderstellen in het feit dat twee andere hekeldichten uit dezelfde periode ook Reinaert aanhalen (Van den vos Reinaerde, uitg. J.W. Muller, 1914, bl. LV). Vooreerst noemt de Rommelpot het beklaagde slachtoffer niet anders dan bij de naam van Cantecleers dochter Coppen; en verder zingt Vondel nog duidelijker ‘een nieu lietgen van Reyntgen de Vos’. Het lijkt trouwens wel verstaanbaar, hoe de dichter bij zijn spotverzen vanzelf de volkstoon aanslaat en dan populaire motieven komt te raken. Onweerstaanbaar breekt bij humanistisch geschoolde kunstenaars door alle antieke reminiscenties telkens de overlevering van inheemse poëzie heen. Hier klinkt de natuur boven de leer.

G.B.

‘Spelling pronunciations’ in het Nederlands.

Dat de taal die men leest, in velerlei opzicht verschilt van de taal die men spreekt, is niets nieuws. Meer doordacht en gemodeleerd als de neergeschreven taal is, is zij systematischer, maar ook gecompliceerder in zinsbouw dan de gesproken taal. De kostelijke nuanceringsmiddelen van gebaar en intonatie verlenen aan de gesproken taal een directheid, die de geschreven taal ontbeert en waarvoor zij vaak een aanvulling moet zoeken in grotere omslachtigheid.

Ook in het woordgebruik verschilt het gelezene veelal van het gesprokene. Voor het Nederlands geldt dit in biezondere mate, omdat de geschreven en gelezen taal de sporen draagt van haar zuidnederlandse afkomst, en zodoende woorden bevat die aan de noordnederlandse omgangstaal tot heden toe vreemd zijn gebleven, of indien zij er al in opgenomen zijn, zich door hun meer of minder deftig gewaad als halve vreemdelingen doen kennen.

Het is boeiend om na te gaan, in hoeverre de gesproken taal van uiteenlopende sfeer, èn stilistisch-syntactisch èn lexicologisch van de gelezen taal invloed ondergaat, zodat de afstand tussen beide wordt verkleind. Een invloed die zich in de eerste plaats doet gelden bij degenen die met het boek vertrouwd zijn en zich in hun gesproken taal daarbij aansluiten, maar via dezulken zich ook in ruimer kring kan verbreiden.

Men kan ook de vraag stellen, of het uiterlijk van de gesproken taal, de ‘klankvorm’, de ‘uitspraak’, invloed ondergaat van uiterlijk der gelezen taal, m.a.w. of en in hoeverre de k l a n k bepaald wordt door de l e t t e r . Met zodanige invloed van het lezen op het spreken zal dit opstel zich bezighouden.

In het algemeen moet men vaststellen dat deze invloed van letter op klank gering is. Er zijn talen genoeg die in hun geschreven en gesproken vorm zodanig uiteenlopen, dat men geneigd zou zijn zulk een invloed ten enenmale te loochenen. Het klankenstelsel van een taal kan zeer ingrijpend veranderen zonder dat hiervan iets blijkt in de eenmaal aangenomen en traditioneel geworden spelling. Het resultaat van een vrij rasse taalontwik-

keling tegenover een conservatieve schrijfwijze zien wij b.v. in het Frans. Wanneer wij de tegenwoordige spelling van het Frans beschouwen in verband met het klankstelsel, dan moeten wij constateren dat de schrijfwijze wel heel ver verwijderd is van het ideaal van een fonologische spelling: voor elke klank één teken. De klank [o] b.v. wordt voorgesteld door een lange reeks van uiteenlopende spellingen in *zéro, dos, pierrot, au, aux, haut, beau, beaux*.

Het conservatisme van de geschreven taal gaat zover, dat het geschreven Frans welhaast een geheel ander grammaticaal systeem te zien geeft als de gesproken taal laat horen. Wanneer het Frans nog nooit was neergeschreven en uit de mond van sprekers moest worden opgetekend, zou de waarnemer zonder twijfel vaststellen dat deze taal het verschil tussen enkel- en meervoud bij de substantiva niet door een vormverschil aan het woord zelf aanduidt: (*le*) *livre* is volkomen gelijk aan (*les*) *livres*; alleen het begeleidend lidwoord heeft het verschil in getal aan. Waren er niet enkele geïsoleerde gevallen als *cheval-chevaux*, dan zou men het vermoeden durven wagen dat er nooit een andere toestand had bestaan. Want de resten van de meervouds-*s* vóór vocalisch beginnende woorden als in *faits et gestes* zou wellicht de niet historisch gefundeerde waarnemer willen verklaren als uitgegaan van het lidwoord, dat regelmatig een 'overgangs-*z*' vertoont vóór een woord dat met een klinker begint: [le] in *les livres*, maar [lez] in *les amis*.

Evenzo moet de onbevooroordeelde waarnemer vaststellen dat het werkwoord in het enkelvoud geen persoonsuitgangen kent: *je donne, tu donnes, il donne* zijn volkomen gelijk en de persoonsaanduiding is voldoende aanwezig in de persoonlijke voornaamwoorden die voorafgaan.

Duidelijk voorbeeld dat de taal haar gang gaat onafhankelijk van wat de spelling meent te moeten vasthouden. Niet zo groot is de afstand tussen geschreven en gesproken taal in het Engels, dat ons in ieder geval niet in papier en inkt een vroeger morfologisch systeem voorgoochelt. Daarentegen is de spelling veel onsystematischer dan die van het Frans, zodat degene die van de geschreven taal uitgaat, gelijk de niet-engelse studerende wel genoodzaakt is te doen, heel wat uitspraakregels met heel wat uitzonderingen heeft te verwerken, terwijl omgekeerd het engelse kind, dat al spreken kan, lange kronkelwegen moet bewandelen om Engels te leren lezen.

En toch, datzelfde Engels, welks snelle klankverloop de spelling

zo radikaal heeft doen verouderen, kent zijn ‘spelling pronunciations’, die tonen dat het geschreven woordbeeld, ook bij de schijnbaar volkomen onafhankelijkheid tussen geschreven en gesproken taal, zijn invloed op de uitspraak laat gelden.[1)] Men kan er b.v. bij Jespersen in zijn *Modern English Grammar*, afd. *Sounds and Spellings*, verscheidene vinden. Niet zelden is een geleerddoenerige spelling de oorzaak van een geleerde uitspraak. Zo zal *nephew* ‘neef’ (uit fr. *neveu*) zijn [f] in plaats van de oudere en nog niet onbekende [v] wel danken aan de spelling met *ph*. Zo ook hebben *theater, apothecary, throne*, die met *t* uit het Frans waren overgenomen, hun [Þ] gekregen nadat men ze geleerd met *th* was gaan spellen. Er zijn ook wel andere gevallen van spelling pronunciation in het Engels, waarbij de geleerdigheid niet in het spel is, maar het is toch niet zonder belang erop te wijzen hoe de ge-letter-den soms de uitspraak volgens de letter bevorderen. Soortgelijke factoren zullen wij ook in het Nederlands aan het werk zien.

In vergelijking met de franse en de engelse orthografie is de Nederlandse vrij behoorlijk te noemen. Het streven naar vereenvoudiging is daarvan, zo vreemd het klinken moge, een duidelijk bewijs. Er was over vereenvoudiging in dien zin dat twee spellingen voor één klank worden afgeschaft, althans nog te pràten: vereenvoudiging van de franse en engelse spelling zal wel een hopeloos pogen blijven. Wanneer wij de kwestie van het femininum en masculinum en van de naamvals-*n* - overigens niet zo heel nietige kwesties! - hier met stilzwijgen voorbijgaan, dan zijn er tussen de geschreven en de gesproken taal geen ingrijpende verschillen die het morfologisch systeem raken. De imperatief meervoud op -*t* is misschien het enige, vrij onschuldige, voorbeeld van zulk een verschil, en het is te voorzien dat die -*t* ook in het schrift binnen niet te lange tijd zijn natuurlijke dood zal sterven. Geen schoolmeester, hoe streng hij de grammatica-regels handhaaft, zal zijn rumoerige discipelen tot stilte trachten te brengen met een ‘zwijgt!’: de man zou er de wanorde slechts mee vergroten. Onder zulke omstandigheden moet toch een jonger geslacht van taalpaedagogen vanzelf wat toegevender komen te staan tegenover

1) Aan hetzelfde verschijnsel in het F r a n s heeft Vl. Buben een speciale studie gewijd, *Influence de l'orthographe sur la prononciation du français moderne* (Bratislava 1935), die mij alleen uit een bespreking bekend is.

een vormverschil dat in de beschaafde gesproken taal geen steun meer vindt.[1)]

Ook de s p e l l i n g in engere zin van het Nederlands is zo kwaad niet. Zeker, er blijven bezwaren, ook de vereenvoudiging meegerekend. Zo blijft het verschil tussen *ei* en *ij* een last, evenzo dat tussen *auw* en *ouw*, en er zal voorlopig wel geen kans zijn deze last te verlichten. Maar mèt die bezwaren kan de nederlandse spelling de vergelijking met de engelse en franse glansrijk doorstaan.

De klankontwikkeling van het Nederlands heeft, evenals die van het Frans en Engels, van de schrijfwijze weinig invloed ondervonden. De zojuist vermelde onderscheiding tussen *ei* en *ij* heeft het samenvallen van dit vroeger ook fonologisch onderscheiden tweetal niet kunnen verhinderen. En er zijn andere gevallen van on-fonetische orthografie, die stellig nooit tot spelling pronunciations aanleiding zullen geven. Het teken *d* in *hoed* wegens *hoeden*, de *b* in *web* naast *webben* heeft geen schijn van kans ooit nog iemand ertoe te verleiden om de stemhebbende consonant aan het woordeinde te s p r e k e n . Evenmin hield - of houdt - de *ch* in *visch, wasschen, tusschen* e.d. de mogelijkheid in van een werkelijk gesproken *ch*-klank. Aan een mogelijkheid van lees-uitspraak zou men eerder kunnen denken onder de nieuwe spelregeling, die de niet gesproken *ch* alleen handhaaft in de uitgang *-isch*. Het feit immers, dat dit de e n i g e positie zal zijn, waarin deze klankwaardeloze *ch* nog voorkomt, alsook de omstandigheid dat de uitgang bijna uitsluitend gebezigd wordt in bastaardwoorden van meer of min geleerd uitzien, zou ertoe kunnen verleiden zulke woorden van uitheems uitzien ook een uitheemse klank te geven. En inderdaad heeft een anonymus, die zich ‘Een Nederlander van overzee’ tekent, in een circulaire erop gewezen dat voor vreemdelingen de verleiding om *-iesj* te spreken reeds thans onweerstaanbaar is. ‘Zelfs vreemdelingen, die lang in Nederland of Indië hebben vertoefd, houden vaak vol te zeggen: “Indisje”.’ En het zou niet de eerste maal zijn

1) Militaire commando's als *staat! geeft acht!* zijn slechts geïsoleerde resten. Dialectisch komt het onderscheid tussen enkel- en meervoud nog wel voor; meestal echter is òf de vorm op *t* alleen in gebruik òf wordt de keuze tussen de vorm met en die zonder *-t* bepaald door verschillende omstandigheden, die met de getalsonderscheiding niets hebben uit te staan. Zie hierover Overdiep, *Onze Taaltuin* IV, 239 vlgg. en over de middelnederlandse vormen dezelfde, *ald.* 332 vlgg.

in de nederlandse taalgeschiedenis, dat zulk een vreemd tintje ‘gedistingeerd’ werd en er daarom in ging.

Maar dat zijn toekomstbespiegelingen van naar wij mogen hopen onvruchtbare soort. Wij houden ons hier aan de betrouwbare gegevens van het heden en van het verleden, om na te gaan of ook het Nederlands ‘spelling pronunciations’ kent.

In de eerste plaats komen voor uitspraak ‘op de letter’ in aanmerking v r e e m d e w o o r d e n , die etymologisch niet doorzichtig zijn, dus aan geen bekend woord kunnen worden vastgeknoopt, en voorts n a m e n , die hoewel uit nederlandse elementen bestaande, toch vaak als on- of verkeerd begrepen formules worden opgelezen. Volksetymologische vervorming is een hulpmiddel dat uitkomst geeft vooral bij mondelinge ontvangst van het woord, uitspraak volgens de letter is het lot dat veelal het gelezen woord overkomt.

Ik heb hier niet alleen het oog op de ‘op z'n hollands uitgesproken’ vreemde woorden, zoals men die uit de mond van eenvoudige mensen kan horen. De variété-artist, die hiermee een goedkoop-komisch effect behaalt, en het publiek dat er om lacht, maken zich waarschijnlijk zelden bewust, dat in de behandeling van vreemde woorden door de ‘ontwikkelden’ die het weten kunnen, inconsequenties voorkomen die voor de eenvoudigen verbijsterend zijn. Men moet het maar weten, dat men wel *compromis* met *s* (en de *i* van *pit*) mag spreken, maar niet *chassis* of *parti-pris* of *soumis*; of wel waarom *genie* niet met hollandse *g*, doch *geniaal* wèl daarmee mag gesproken worden; waarom studenten een [kɔ.r] vormen, maar muzikanten een [kɔrps]; waarom *architekt* een *arsjitekt* naast zich heeft, terwijl wie *arsjief* zou willen wagen naast *archief*, zich met dat woord alleen al als onontwikkeld man zou doen kennen! En de degelijk klassiek gevormden van een wat oudere generatie, die toch wel héél ver van het profanum vulgus afstaan, wat een grove spelling pronunciations van het Latijn veroorloven zich die!

Wij verlaten dus het terrein van de vreemde woorden, omdat hier biezondere gelegenheid is tot velerlei afdwalingen en de grilligste oplossingen in uitspraakkwesties worden aanvaard, zodat er ternauwernood een redelijke en algemeen geldige maatstaf tot beoordeling overblijft.

Bij echt nederlandse woorden is er allereerst aanleiding tot spelling pronunciations daar, waar vroegere schrijfwijzen in gebruik zijn gebleven, die voor den tegenwoordigen lezer andere

klanken voorstellen dan er mee zijn bedoeld. Dit komt vooral in eigennamen, in het biezonder in plaatsnamen voor. Zo kan men behoorlijk ontwikkelde Nederlanders *Oisterwijk* met [ɔi] horen spreken. Sommigen geven zich ook moeite om *Oirschot* de klank te geven die de spelling schijnt te eisen, terwijl *Ooltgensplaat* wel door de grote meerderheid met *g* zal worden gesproken, tenzij de spreker òf door gewenning uit oudere literatuur de waarde van *-tgen* heeft leren kennen, òf in de omgeving van de plaats zelf bekend is, alwaar de naam steevast *Ooltjesplaat* luidt.

Er zijn meer plaatsnamen, die min of meer toevallig een bepaalde officiële schrijvorm hebben verkregen en bij de uitspraak waarvan de gemiddelde Nederlander zich naar die vorm richt. Een eigenaardige vermaardheid geniet *Kuilenburg*, dat zich beroemen mag op het grootste aantal gangbare schrijfwijzen voor zijn naam: ik meen dat het er zeven zijn. Eén daarvan, *Culemborg*, is de vorm die, misschien wegens zijn voorname ouderwetsheid, buiten K. zelf het meeste succes heeft gehad in de uitspraak. - De talrijke plaatsen met *-hem* als laatste lid, dat in loco gewoonlijk overal dezelfde of ongeveer dezelfde klank heeft, kunnen in de uitspraak van verderaf wonenden zeer grote variatie van klank krijgen, vooral wanneer aan de *h* van *-hem* een *k*-klank voorafging. Men vergelijke b.v. *Deutekum* met *Doetinchem, Winsum* met *Windesheim, Beusekom* met *Beusichem*, die elkaar nauwelijks als identisch meer herkennen of erkennen, evenmin als *Woudrichem, Woerkom* en *Workum*.

Buiten de namen treft men oude schrijfwijzen, die voor den lezer misleidend kunnen zijn, nog slechts aan in enkele alleenstaande gevallen, als het woord *heir* ‘leger’. De spelling met *ei* (*ey*) is door de statenvertalers vastgesteld, niet alleen in dit woord, maar ook in andere van soortgelijke fonetische gedaante als *beer* en *veer*. Dat zij zich alleen heeft gehandhaafd in het woord *heir*, daaraan zal een streven naar opzettelijke differentiatie tegen het andere woord *heer* wel niet vreemd zijn, al kan ik niet den grammaticus aanwijzen, op wiens gezag deze scheiding is volgehouden. Hoe dit zijn, de schrijfwijze heeft de uitspraak met [ɛi] stellig bevorderd, en nog heden heeft het oudtestamentische *heir* in sommige kringen juist door die klank een eigenaardige archaïstische wijding. Het schijnt dat in de vorige eeuw de diphthongische uitspraak veel algemener was dan thans, en ook in geletterde kringen gewoon: immers De Vries en Te Winkel verklaren in de eerste druk van hun *Grondbeginselen* (1863)

uitdrukkelijk dat zij de spelling *heir* hebben verkozen, omdat deze ‘de beschaafde uitspraak beter vertegenwoordigt’.

Dit zijn dus allomaal van tegenwoordig standpunt min of meer abnormale schrijfwijzen. Laten wij ook deze rusten, om tot de gewone spelling over te gaan, dan valt het eerst ons oog op de interessante wisselwerking tussen spelling en spraak, die wij aantreffen in woorden met een *d* tussen klinkers.[1)] Over een groot gedeelte van het nederlandse taalgebied is de klank *d* in deze positie uitgevallen (*broer, weer, mee, scha, houen*), in een beperkter gebied overgegaan in *j* (*braaien, rooie, goeie*). De vormen, waarin *d* is uitgevallen, zijn in de spelling tot zekere hoogte aanvaard: *mee, weer, buil, roer, kou* enz., maar niet zelden staan naast de *d*-loze vormen nog vormen met *d*, die dan onmiskenbaar wat verzorgder of deftiger aandoen (*mede, weder, buidel, koude* e.d.) Tegenover de *j*-vormen is de schrijftaal echter afwijzend gebleven op een enkele uitzondering als *ooievaar, rooien* (ww.) na kan men zeggen dat de *j*-woorden niet worden geschreven. Hoewel geen beschaafd Nederlander ertoe komen zal van een *goe*d*e fiets* of een *ro*d*e wang* te s p r e k e n , maakt een g e s c h r e v e n *goeie fiets* of *rooie wang* altijd nog de indruk van wat al te familiare, ongedistingeerde lospennigheid.

Dit conservatisme van de spelling is aanleiding geweest tot spelling pronunciations vooral in deftige, boekachtige woorden, en tot het interessante spel van fijnere vormen mèt en minder fijne vormen zònder *d*, dat ieder beschaafd Nederlander bij het mondeling gebruik van zijn taal meespeelt. Zo vast de *d* is in *wederkerig*, zo onmogelijk is hij in *weer; medeklinker* zegt iedereen, *medegaan* is van een onwaarschijnlijke statigheid; tussen *broer* en *broeder* is de stilistische nuance bijna tot een betekenisverschil uitgegroeid. En van een gestorvene te spreken als van *een betreurde dooie* is zo onmogelijk dat met *een dooie*, van een mens gezegd, meestal een levende bedoeld is!

1) De biezonderheden, die zich bij de ontwikkeling van de intervocalische *d* hebben voorgedaan, worden hier niet besproken. Een ruw overzicht is voldoende. Voor uitvoeriger behandeling van de feiten en hun verklaring - die niet voor het eerst hier ter sprake komen! - moge ik verwijzen naar de heldere uiteenzetting bij Schönfeld, *Hist. Gramm.*[3] p. 36-43 en de *ald.* p. 248 vermelde literatuur. Wie deze verwijzing volgt, zal bemerken dat ik verschillende voorbeelden aan Schönfeld heb ontleend.

Deze nauw luisterende schakeringen voelt ieder Nederlander aan, en het is overbodig nog meer voorbeelden te geven van deze zeer biezondere strijd tussen de uitspraak volgens de spelling en die volgens het laten we zeggen 'natuurlijke' klankverloop. Het is waar dat men de zaak wat al te simplistisch opvat, wanneer men alles zonder uitzondering wil verklaren uit de tegenstelling van leestaal en spreektaal. Er zijn dialecten die heel wat *d*'s tussen vocalen bewaard hebben, en vroeger waren er meer zulke dialecten dan thans. Aan zulke dialecten met werkelijk g e s p r o k e n *d*-klanken ontleent en ontleende de schrijfwijze een steun voor het behoud van de letter *d*. Verder: wanneer men aarzelt om bij *brood* het meervoud *brooien* of bij *hoed* het meervoud *hoeien* te maken, dan zal daartoe zeker voor een deel het gelezen woord hebben meegewerkt; voor een ander deel echter ook een reactie tegen al te storend vormverschil tussen bijeenbehorende woorden. Al deze en enkele andere complicerende omstandigheden doen intussen niet af aan de globale juistheid van de mening dat de woorden met *d* tussen vocalen gevallen van spellingpronunciation zijn, woorden die veelal door hun mindere gemeenzaamheid nog duidelijk herinneren aan hun min of meer geleerde, boekachtige afkomst.

Ik wil alleen nog wijzen op een aardige bijkomstigheid, waardoor een vrij groot aantal van deze *d*-woorden zich doen kennen als vormen die in leven zijn gebleven door en wortelen in de schriftelijke traditie. In een ouder stadium van het Nederlands gingen veel nomina in onverbogen vorm op -*e* uit. Van de substantiva behoorden daartoe niet alleen feminina als *brugge, minne, siele, sake, sprake, smerte, tonge* en talloze andere, maar ook masculina als *hane, hase, here, lerare, sondare* en neutra als *beelde, bedde, ende*. Adjectiva met deze uitgang waren *blode, gele, vale, coene, reine, scone* e.a. Het grote merendeel van deze woorden heeft in de nieuwere taal de -*e* verloren; enkele lange vormen leven nog voort en hebben een duidelijk archaïstische tint. Ik herinner aan *ere, vreze, ure* naast de gewonere *eer, vrees, uur*.

Nu is het merkwaardig dat tal van woorden met intervocalische *d* zich in uiterlijk bij dit archaïstisch type aansluiten. Zij zetten, leeswoorden als zijn in oorsprong zijn, het zoëven beschreven oudere taalstadium onveranderd voort, en hebben aan de grote massa van andere woorden met *d* die van lees- tot spreekvormen werden, een zo krachtige steun ontleend dat zij aanmerkelijk minder archaïstisch aandoen dan *ere, vreze, ure* e.d. Ik noem

b.v. *bede, bode, genade, hoede, heide, rede, schade, weide, vrede, zede*, een lijst die de lezer zelf gemakkelijk verlengen kan. Sommige van die woorden dragen nog wel het stempel van deftigheid, dat te duidelijker uitkomt, wanneer er een gewonere vorm zonder *d* naast staat, zoals *koude* naast *kou, weide* naast *wei, blijde* naast *blij, moede* naast *moe*, maar verscheidene ervan zijn toch zo gewoon geworden, dat er òf geen *d*-loze vorm meer van bekend is, zoals *bode, rede* 'redevoering', *vrede (vree* in *laat me met vree* is bijna een ander woord geworden), *zede*, òf dat juist de gesyncopeerde vorm eerder literair aandoet, zoals *bee, gena*. De woorden met *d* tussen vocalen en *-e* aan het eind hebben een veel vastere positie verkregen dan *ere* of *vreze* of *vrouwe*. Men zou de voorspelling durven wagen dat *ere* en *vreze* over één of twee generaties even onmogelijk zullen zijn als *tonge* en *rugge* thans zijn. Maar *bode, zede, vrede* zullen dat lot zeker niet delen. Bij woorden als *ere, ure, vreze*, behoeft maar even toegegeven te worden aan de algemene neiging tot apocope van de slot-*e*, en zij sluiten zich aan bij een reeds lang gewone spreektaalvorm. Dat is echter ondenkbaar bij *schade* of *vrede*. Een apocope-vorm *schaad* of *vreed* is onmogelijk: er zijn maar twee oplossingen: òf aansluiting bij de gesproken vorm *scha, vree*, òf behoud van de volle leesvorm *schade, vrede*. En aangezien terugkeer tot de eerste juist door de leestraditie veelal uitgesloten is, handhaven zich *schade* en *vrede*.

Dat **bood, *schaad, *vreed* e.d. werkelijk onmogelijk zijn, blijkt aardig uit een vergelijking met andere woorden die de slot-*e* hebben behouden zoals *ellende, schaamte, schande, zonde*. (Waarom deze en andere woorden weerstand hebben geboden aan de algemene neiging tot afwerping van de slot-*e*, is een vraag die voor vele gevallen bevredigend is te beantwoorden, maar die hier onbeantwoord kan blijven). Bij *schaamte, schande, ellende* e.d. is apocope niet ondenkbaar: een dichter kan zonder bezwaar *schaamt'* laten rijmen op *gij kwaamt* en *schande* tot *schand'* maken als het vorige vers op *vaderland* eindigde, maar geen *nood* is in staat om *bode* te apocoperen tot *bood'*, geen *smaad* kan *schade* maken tot *schaad'*, geen *eed* kan *vrede* breken tot *vreed'*. Zo zien wij het eigenaardig paradoxale geval dat bij woorden, die van het standpunt der 'ongestoorde' klankontwikkeling twee ouderwetscheden in zich verenigen, nl. de *d* en de *-e*, de neiging tot modernisering veel zwakker is dan bij andere, die slechts op één punt antiek zijn.

Zoveel over de geschiedenis van de *d* tussen klinkers, een voorbeeld van invloed van het gelezene op het gesprokene zo ingrijpend en vèrstrekkend, dat de aandacht hierop al lang is gevallen. Daarmede vergeleken zijn de andere gevallen van spelling-pronunciation in het Nederlands van gering belang. Zoals reeds gezegd, de nederlandse spelling is nog zo kwaad niet en geeft daardoor tot leesvormen niet zeer veel aanleiding.

Toch heeft de Nederlandse orthografie ook haar zwakke punten. Zulk een zwak punt is het letterteken *e*. Deze letter kan door zijn veel-betekenend-heid moeilijkheden geven. In een woord als *wegnemen* heeft men in elke lettergreep het teken *e*, en telkens heeft het een andere klankwaarde. De bezwaren hiervan zijn allang gevoeld. Reeds Verdam dacht aan het teken ə ter aanduiding van de onduidelijke, doffe klank. Voorts is herhaalde malen, wanneer spellingkwesties in het geding waren, gepleit vóór het dubbele teken *ee* in alle gevallen waar *ee* gesproken wordt èn in open èn in gesloten lettergreep, om daardoor de 'meerzinnigheid' van de enkele *e* te beperken tot 'dubbelzinnigheid'.

Wanneer wij afgaan op wat de spelling pronunciations ons leren aangaan de mogelijkheid van verwarring, dan zouden wij geneigd zijn de bezwaren van het *e*-teken voor de *ee*-klank in open syllabe gering te achten. Leesvormen als *gévangénis* en *bibbéren* zijn theoretische aardigheden; mij is geen geval bekend dat deze verheldering van [ə] tot [e.] algemeen gangbaar is geworden.[1)] Daarentegen zijn de woorden waarin [ə] in gesloten syllabe tot [ɛ] is ver-lezen, vrij talrijk.

Ik begin met een voorbeeld uit de gevaarlijke zone. De redenaar, die zoals men dat noemt 'de uitgangen laat horen' in *op* [dɛn] *dag der vergelding, de ernst van* [dɛn] *toestand*, toont door zijn [ɛ]'s, dat het woord *den* bij hem niet op levende mondelinge traditie berust, maar een kunstmatige leesvorm is, evengoed als het tweesyllabige *ene* [e.nə] bij vrouwelijke substantiva, dat men van sprekers van een oudere generatie nog wel hoort. Hoe het lidwoord *den* klinkt in natuurlijke gesproken taal, kan men waarnemen aan het [dən] van den Benedenmoerdijker, en ook wel bij boven- en benedenmoerdijkse beschaafde Nederlanders in eigennamen als *Den Haag, Van den Heuvel, Van den Berg*, waar de oude naamvalsvorm werkelijk mondeling is overgeleverd.

1) De p l a a t s n a a m *Enschedé* laat ik buiten beschouwing.

Een gelezen vorm is ook wel het *den* in de z.g. ‘staande uitdrukkingen’, waar ook de minder ouderwetse redenaar de uitgang laat horen, zoals *om den brode, uit den boze*. Men hoort in zulke verbindingen ook wel de ‘natuurlijke’ [ə], maar meer de leesklank [ɛ]. Nog zeldzamer is de [ə] in de nieuwe preposities *ten, ter*, ontstaan uit *te* en een casus van het lidwoord: deze vormen hebben zich alleen als boekenwoorden staande gehouden en zijn van het papier naar de mond van geletterde sprekers gekomen zonder hun afkomst te verloochenen.

Trouwens ook *der* is aan de uitspraak met [ɛ] terstond als een leesvorm te herkennen. Wanneer men naast elkaar plaatst *de kinderen der zee* en *de kinderen d'r speelgoed*, dan hoort men aan de tweede genitiefvorm hoe een *der* met ongebroken mondelinge traditie zich ontwikkelt. Het eerste *der* is weer een vorm, die uitsluitend in de geschreven taal voortleeft en in ongedwongen gesproken taal geen houvast meer heeft. Vandaar de spellinguitspraak. Een vaste bijwoordelijke verbinding als *indertijd* daarentegen, terecht als één woord geschreven, is blijkbaar geregeld gesproken en bevat een *der* met onduidelijke vocaal, zoals wij verwachten. En ook in eigennamen, die hoezeer ‘versteende’ vormen toch g e s p r o k e n vormen zijn, wordt een *der* gehoord met de [ə] van een echte zwakke vorm: *Van der Brugge, Van der Vliet*.

Merkwaardig is het dat *der* buiten zulke tot formule geworden verbindingen als levend taalelement, b.v. in *de kinderen d'r speelgoed, Marie d'r hoed*, hoewel het beschaafd mag heten, in de geschreven taal - voorzover det daar al wordt toegelaten - alleen optreedt in de wat losgeknoopt aandoende apostrof-vorm. Een volkomen consequente en waardige spelling zou wezen *der: de kinderen der speelgoed, Marie der hoed*, maar deze schrijfwijze is onmogelijk, omdat dit letterbeeld zonder twijfel den lezer er toe zou brengen [dɛr] te spreken: zó vast zit de leesvorm van *der*. Enigszins anders moet men wellicht oordelen over oude naamvalsvormen als *dermate, dergelijke, derhalve*, waarvan sommige als vaste verbindingen reeds in de middeleeuwen voorkwamen. Hoewel ook deze *der*-woorden geenszins tot de gemeenzame taal van eenvoudigen horen, en zonder de geschreven traditie zeker hun bestaan niet hadden kunnen volhouden, kan men zich toch denken dat in deze koppelingen, waarin het eerste lid steeds geaccentueerd was, vanouds een duidelijke klinker is gesproken. Men moet trouwens dit *der-*, evenals *des-* in *desgelijks, deswege* enz.

beschouwen niet als genitieven resp. datieven bij het lidwoord *de*, maar bij het demonstratief pronomen *die, dat*, waarbij verzwakking van de vocaal niet was te wachten.

Wel is verzwakking te wachten in *des* als genitief bij het lidwoord *de* of *het*, voortlevend uitsluitend nog in oude formules als *de heer des huizes, de dochter des konings*. En wanneer hier *des* bijna onveranderlijk met [ɛ] gesproken wordt, dan doet het zich daarmee al weer als leesvorm kennen. Wij hebben hier niet, als bij *der*, een volkse vorm met [ə] ernaast, maar zulk een uitspraak moet stellig zijn voorafgegaan aan de nòg verder verzwakte vorm die wij waarnemen in andere vaste genitiefverbindingen als *'s konings dochter, 's lands middelen*. Deze laatste, hoezeer op hun beurt archaïstisch geworden, weerspiegelen ons toch nog het klankverloop van een werkelijk in de volkstaal levende genitief bij het lidwoord.

Men kan zich afvragen, of wij niet ook een spoor van een werkelijk verzwakt *des* [dəs] mogen herkennen in ons bijwoord (of voegwoord) *dus* 'ergo'. Natuurlijk moeten wij hierin een voortzetting zien van het reeds mnl. en oudere *dus*, dat oudtijds vooral 'sic' betekende, vanwaar men gemakkelijk tot 'ergo' kwam. Nu kennen wij al van de middeleeuwen af een *des* = 'dies, daarom, derhalve', dat men tot in de 19e eeuw toe bij dichters aantreft. Opmerkelijk is echter, dat de dames Wolff en Deken, die een proza schreven dat voor hun tijd zeker niet stijf of ouderwets mag heten, talloze malen dit *des* gebruiken in zwakke accentpositie en dezelfde functie als ons tegenwoordige *dus*. Zij leggen dit in de mond of geven het in de pen van diegenen onder hun personages, die zich onderscheiden door vlotte, ongedwongen schrijftrant en blijkbaar zich nauw aan de gesproken taal aansluiten, zoals Daatje Leevend en Martha de Harde. Een halve eeuw later, in de Camera, zien we dit *des* in proza niet meer. Zou het niet kunnen dat Wolff en Deken met hun schrijfwijze in een richting wezen, waarin wij bij de historische verklaring van *dus* goed zouden doen ze te volgen? Kan in ons *dus* niet mede zijn opgegaan dat oudere *des*, dat in verzwakte vorm [dəs] luidde, dus in klank niet ver van *dus* afstond? De vraag is waard gesteld te worden. Voor een bevestigend antwoord zou kunnen pleiten, dat zulk een etymologie van *dus* tegelijkertijd het algeheel teloorgaan van de oude betekenis 'zo' aardig belicht.

(*Slot volgt*).

C.B. VAN HAERINGEN.

Een woordenschatonderzoek bij zesjarige kinderen.

Sinds *Preyer* in 1882 ‘Die Seele des Kindes’ publiceerde, een boek waarin vooral de eerste stadia van de kinderlijke taalontwikkeling werden behandeld, hebben verschillende psychologen en taalkundigen zich met de studie der kindertaal beziggehouden. *Ament* schrijft in 1899 de eerste samenvattende monografie. We vinden bij hem sterk intellectualistische opvattingen; er wordt getracht de eerste taaluitingen vooral verstandelijk te verklaren, de zelfstandigheid en de oorspronkelijkheid van het kind bij de schepping van zijn taal worden sterk overschat. Het bekende werk van *Clara* en *William Stern* ‘Die Kindersprache’ (1907) is een reactie op dat van Ament. De kinderlijke taal is bij de Stern's minder verstandsproduct dan wel uiting van affecten en begeerten, tegenover de autonomie van het kind stellen zij zijn passiviteit, de kindertaal is meer product van nabootsing dan persoonlijke schepping.

Na 1907 worden tal van onderdelen van het grote taalgeheel nader onderzocht, via observatie, experiment, of een combinatie van beide: woordenschat - zinsbouw - begripsvorming. Meer en meer krijgt men oog voor de invloed van psychologische en sociologische factoren.

Over het eindstadium van de kinderlijke taalontwikkeling vóór de leerplichtige leeftijd is dus vrij veel bekend. De taal van het zesjarige kind nadert wat woordenschat, flexie en zinsbouw betreft, langzamerhand het niveau van de elementaire omgangstaal. Het normale kind is over de periode van gebrekkig uitdrukkingsvermogen en gebrekkige zegging in hoofdzaak heengegroeid. Zijn woordenschat heeft een aanzienlijke omvang. *Bigot*[1)] geeft de woordenschat van Guy B. op een leeftijd van 2 jaar en ± 1 maand. Toen reeds kende Guy 231 substantiva, w.o. 34 eigennamen, 58 verba, 28 adjectiva, 33 andere woorden, in totaal 350 woorden. Deze cijfers voor een tweejarig kind kloppen volkomen met de tellingen van *Mrs. Nice*, die tot 300-400 kwam. Op zesjarige leeftijd bezit het kind een woordenschat van 2500-3000 woorden. Deze schatting steunt op vergelijking van verschillende kinderen door *Stern*, op tellingen van *Alice Descoeudres*, op de samenvattende resultaten van een

1) *Bigot*: Het kind p. 124 e.v.

aantal Amerikaanse onderzoekingen en op een onderzoek door *Miss Smith*[1].

Hoe staat het nu met het gebruik van dit omvangrijke materiaal? Het schijnt voldoende te zijn voor nagenoeg alle situaties, waarin het zesjarige kind kan komen te verkeren. Zowel voor zijn geestelijk leven als voor de uitingen van zijn lichamelijke activiteit verschaft het hem de nodige uitdrukkingsmiddelen. Grammatisch kent het kind vrijwel het gebruik van alle woordsoorten, kent het ook het gebruik van de samengestelde zin, tot zelfs in vrij gecompliceerde verstandelijke constructies. De verschillende accenten hanteert het nagenoeg feilloos. Als geheel gezien mogen we zeggen:

Het zesjarige kind is rijp voor een opzettelijk, schools-georganiseerd taalonderwijs.

Verklaarbaar is het, dat op dit moment de belangstelling der psychologen voor de kindertaal verslapt: de vrije taalgenese is voltooid en schoolse invloeden beginnen te vormen en te vervormen. De didactici treden in hun plaats, althans: behoren in hun plaats te treden. Maar hier is er een breuk: de taaldidactiek der Lagere School negeert vrijwel algemeen de waardevolle, voor haar onmisbare resultaten der taalpsychologische observatie. Zij heeft haar eigen inzichten, gegrondvest dikwijls - helaas - op niets dan verouderde routine. Zij tracht niet, na zorgvuldige bestudering van haar toekomstig arbeidsmateriaal, een dóórlopende ontwikkelingsgang te scheppen. Zij onttrekt zich ongeveer een jaar lang aan de zorg voor de ontwikkeling van het taalvermogen, gunt de voorrang aan de technische beheersing van de lees- en schrijfkunst, verschijnt meestal pas tegen het eind van het eerste leerjaar weer op het toneel. En dan niet als taaldidactiek, maar als spellingsonderwijs. De taalgroei van het jonge kind wordt dus vrij abrupt afgebroken, in plaats van ze, als de kostbaarste van alle schoolse schatten, met de grootste behoedzaamheid op te kweken.

De klassikale school maakt het noodzakelijk, dat voor alle onderwijs een gemeenschappelijke grondslag wordt gelegd.

De onderwijzeres in de aanvangsklaase heeft de verantwoordelijke taak haar onderwijs aan de individueel zo verschillende taalschat van tientallen kinderen aan te passen. Wat mag ze

1) Zie voor bijzonderheden: Die Kindersprache 14e HS. 1. Wortschatzzahlungen und Niveaumessungen.

veronderstellen als bekend, wat zal als louter klinkklank over de hoofden van haar jonge leerlingen heengaan?

Voor geen tween kinderen staat het taalpeil, wat omvang en rijpheid betreft, op gelijke hoogte. Gemakkelijk is het nu, uniformiteit te decreteren door een absolute negatie van de voorschoolse taalontwikkeling, moeilijker, om door experimenteel onderzoek althans enig denkbeeld te krijgen van het niveau, waarop het eerste moedertaalonderwijs zich moet bewegen. Dit laatste was het eigenlijk doel van onze arbeid.

Wij hebben ons in deze studie beperkt tot een onderzoek naar de actieve taalbeheersing van kinderen in de eerste maand van hun leerperiode. En dan nog uitsluitend tot een onderzoek naar de actieve woordenschat. Onderzoekingen naar en analyse van de voorstellingsschat der leerlingen zijn veel moeilijker en geven veelal nog vrij onbetrouwbare en weinig overzichtelijke resultaten. Gevaarlijk blijft ook steeds een onderzoek naar de passieve woordenschat, omdat kinderlijke ijdelheid, kinderlijke gemakzucht en kinderlijke suggestibiliteit zo licht leiden tot een ja, waar een neen als antwoord gegeven moest worden.

Het onderzoek werd als volgt ingericht. Van 100 woorden zou worden onderzocht, of de kinderen ze zelfstandig kenden of konden gebruiken. Deze 100 woorden verdeelden we naar een principe, dat we in gewijzigde vorm overgenomen hebben van *Decroly*[1], nl. dat van de centres d'intérêt, door ons genoemd levenskringen. En wel in groepen van 40 - 20 - 20 - 20, overeenkomstig de belangrijkheid van iedere levenskring. We willen gaarne toegeven, dat zowel de schatting der belangrijkheid voor het kind, als de toewijzing van een bepaald aantal woorden, in vrij hoge mate onderworpen zijn aan subjectieve inzichten. De levenskringen gaven we de volgende namen: 1. Het kind en zijn omgeving; 2. het kind en zijn verzorging; 3. het kind en zijn bezigheden; 4. het kind en de wereld. De woorden van iedere levenskring werden weer zodanig gekozen, dat zoveel mogelijk onderdelen vertegenwoordigd waren, een verdeling, waarbij we profiteerden van een onderzoek van *H. Pohlmann*[2]. Men vindt ze in Tabel I.

Deze tabel eist nog nadere toelichting. Eerst wordt gevraagd naar enkele gegevens over de kleine proefpersonen. Daarna volgen in vier kolommen de woorden uit de vier levenskringen,

1) Zie o.a. *Amélie Hamaïde*: La méthode Decroly.
2) In *Meumann*: Pädagogische Monographien als Deel XIII: Beitrag zur Psychologie des Schulkindes.

TABEL I. WOORDEN

Naam: . . . . . Leeftijd: . . . . . jaa
School: . . . . . Aard v/d School: . . . . . Geslacht: . . . . . .
Woonplaats: . . . . . Beroep van vader: . . . .

		I. Het kind en zijn omgeving.		
1	P	grootmoeder	A	b
2	P	visite		wb
3	M	naaister		wb
4	P	ouders		wo
5	P	kamer	B	b
6	P	keuken		b
7	P	schuur		wb
8	P	serre (p) zolder (s)		wo
9	P	ledikant	C	b
10	P	gordijn		b
11	P	radio		wb
12	V	kalender		wo
13	P	melkkan	D	b
14	P	stoffer en blik		wb
15	P	sloop		wb
16	P	teil		wo
17	P	kachel	E	b
18	P	kaars		wb
19	V	steenkool		wb
20	P	schemerlamp (p) test (s)		wo
21	V	klos	F	b
22	P	hamer		b
23	V	stuiver		wb
24	V	kristal		wo
25	P	konijn	G	b
26	D	kraaien (v. e. haan)		b
27	V	geranium		wb
28	P	kanarie		wo
29	V	zoet (suiker laten proeven)	H	b
30		krom (tekenen)		wb
31	V	kleverig		wo
32	V	paars		wo
33	P	wolken (of wijzen in de lucht)	I	b
34	M	regenboog		wb
35	P	bliksem		wo
36	M	hagel		wo
37	M	ruzie	J	b
38	M	gehoorzaam		wb
39	M	eerlijk		wb
40	P	gezin		wo

		II. Het kind en zijn verzorging.		
41	V	boterham	K	b
42	V	limonade		wb
43	V	meel		wb
44	V	vermicelli		wo
45	D	verslikken		wo
46	V	schoen	L	b
47	V	muts		b
48	V	handschoen		wb
49	VP	cape		wb
50	V	kraag		wo
51	V	spons	M	b
52	M	zwemmen		b
53	V	kuit		wb
54	D	ademhalen		wo
55	D	hart		wo
56	M	dokter	N	b
57	V	watten		wb
58	V	bril		wb
59	V	pleister		wo
60	V	zalf		wo

AANDUIDING I

A verwantschapsnamen.
B vertrekken van de woning.
C meubilering.
D huish. artikelen.
E verwarming en verlichting.
F instrumenten, geld, materialen.
G dieren, planten en dierengeluiden.
H zintuigl. waarneembare eigenschappen, tastkwaliteiten, kleuren.
I natuurverschijnselen.
J sociale en ethische begrippen.

ISCHATONDERZOEK.

ar, ... maanden
. . . . . Bijzonderheden:
. . . . . enig kind . . . . . dienstpersoneel . . . . . .
. . . . . oudste kind. . . . . veel reizen . . . . . enz.

		III. Het kind en zijn bezigheden.				IV. Het kind en de wereld.	
61	P	springtouw	O	b	81	P	huis	T	b
62	P	hoepel		wb	82	P	brug		b
63	P	vlieger		wb	83	M	bakker		b
64	P	meccano		wo	84	P	fiets		b
65	M	verstoppertje spelen	P	b	85	M	plukken		b
66	P	schooltje spelen		b	86	P	winkel		wb
67	P	blindemannetje		wb	87	P	tram		wb
68	V	dammen		wo	88	M	wandelen		wb
69	D	tekenen	Q	b	89	P	slootjespringen		wb
70	V	lei		wb	90	P	goot		wo
71	D	afstoffen	R	b	91	P	kei		wo
72	P	gieten		b	92	P	schaduw (in de sch)		wo
73	P	schrobben		wb	93	P	lantaarn		wo
74	M	poetsen (van schoenen)		wb	94	P	laan		wo
75	M	voeren		wo	95	P	trein	U	b
76	M	wieden		wo	96	P	boot		b
77	M	krabben	S	b	97	M	autobus		wb
78	P	horens		wb	98	P	vliegmachine		wb
79	D	aaien		wo	99	P	haven		wo
80	M	likken		wo	100	P	rails		wo

DER GROEPEN.

K voeding.
L kleding.
M hygiëne.
N ziekte, -verzorging, -behandeling.
O spel met levenloze voorwerpen.
P sociale spelen.
Q vrije bezigheden.
R „arbeid".
S omgang met dieren.
T straat, dorp, stad.
U op reis.

b = bekend.
wb = waarschijnlijk bekend.
wo = waarschijnlijk onbekend.

TOELICHTING.

P = plaatje.
V = voórwerp.
D = dramatiseren.
M = mondeling toelichten.

Let op nrs 8 en 20.

p = platteland.
s = stad.

genummerd 1-100. Achter het nummer is door *P, V, D, M* aangegeven, met welke hulpmiddelen het gewenste woord aan het kind moest worden ontlokt, via een *p*laatje, een *v*oorwerp, *d*ramatisatie of *m*ondelinge toelichting. Deze nauwkeurige aanwijzingen waren ononbeerlijk ter verkrijging van de noodzakelijke uniformiteit. De letters A, B, C, D enz. verwijzen naar de groepen, waaruit de woorden van iedere levenskring gekozen waren. De letters b - wb - wo geven aan, of de proefleiders de woorden b(ekend), w(aarschijnlijk) b(ekend) of w(aarschijnlijk) o(nbekend) achtten.

Voor ons zelf maakten we op deze wijze het onderzoek interessant door onze eigen inzichten omtrent de vertrouwdheid van zesjarige kinderen met de Nederlandse woordenschat door die kinderen zelf te laten controleren. Als bekend veronderstelden we 34 woorden, als waarschijnlijk bekend eveneens 34, als waarschijnlijk onbekend 32. Volgens deze opzet viel een gemiddelde van ± 50 goede antwoorden per kind te verwachten.

Bij nadere beschouwing zal blijken, dat bij de keuze en indeling der woorden met tal van factoren rekening is gehouden. Schakeringen in sociale welstand b.v. kunnen o.a. naar voren treden in de groepen B t/m F, K, L, O, Q; lokale verschillen vooral in de groepen I en S. Kennis van natuurverschijselen, omgang met dieren verwacht men hoofdzakelijk ten plattelande. Sekse-verschillen in de groepen O t/m R, persoonlijke voorkeuren eveneens in deze groepen. Verder b.v. in groep S. Enz.

Het spreekt vanzelf, dat de hier gevolgde wijze van onderzoek zich niet leent voor het massa-experiment. Zo ergens, is hier individueel onderzoek vereist. We besloten daarom van een aantal scholen, in totaal 11, naar gelang van de beschikbare tijd, 2, 3 of 4 leerlingen te kiezen, nl. van 5 Amsterdamse, 2 middenstandsscholen en 3 volksscholen, van 5 plattelandsscholen, 2 in de omgeving van Amsterdam en 3 op het platteland van Groningen, en van 1 school uit de stad Groningen. Het onderzoek vorderde voor iedereen leerling ongeveer een uur. In totaal werden 32 kinderen onderzocht.

We kunnen in dit tijdschrift het verkregen materiaal niet volledig uitwerken en bespreken en willen hier volstaan met de publicatie van enkele onzer voornaamste tabellen en een korte toelichting van enkele der belangrijkste cijfers.

In tabel II zijn te verkregen kwantitatieve resultaten neergelegd. De tabel op zich zelf behoeft geen verdere toelichting.

We beginnen nu met een bespreking van de cijfers in de laatste

kolom. Wanneer de ontwerpers van dit onderzoek, die hun woordenlijst ontwierpen na uitvoerige studie en zorgvuldige overweging, buitendien werden geassisteerd door enkele ervaren leerkrachten, die geacht konden worden de kinderlijke woordenschat bij de aanvang van de leerplichtige leeftijd te kennen, juist geschat hadden, dan zonden de 32 kinderen ieder afzonderlijk actief kunnen gebruiken ± 50 woorden, de b(ekende), en ongeveer de helft van de w(aarschijnlijk) b(ekende); in totaal dus 32 × ± 50 = ± 1600 goede antwoorden hebben gegeven.

Wat blijkt nu echter?

In totaal kregen we 2251 goede antwoorden, *inplaats van ± 50% dus ruim 70%*.

Een merkwaardig resultaat, enerzijds enigszins teleurstellend voor het vertrouwen, dat de ontwerpers stelden in studie en ervaring, anderzijds verblijdend, omdat het actieve woordbezit der jonge kinderen zoveel groter bleek te zijn dan verwacht werd.

In het algemeen onder-

TABEL II.

SCHOOL.	aantal onderzoekte IIc.	GEVRAAGDE WOORDEN. totaal	levenskring I.	levenskring II.	levenskring III.	levenskring IV.
Cabotschool (A'dam).	3	300	120	60	60	60
O L. S. Eelde	3	300	120	60	60	60
O. L. S. Garmerwolde.	3	300	120	60	60	60
O. L. S Groningen.	3	300	120	60	60	60
O. L. S. Halfweg.	4	400	160	80	80	80
O. L. S. Hoogkerk.	2	200	80	40	40	40
O. L. S. Ilpendam.	3	300	120	60	60	60
Jekerschool (A'dam).	2	200	80	40	40	40
Leliegrachtschool („).	3	300	120	60	60	60
Montessorischool („).	3	300	120	60	60	60
Niasschool („).	3	300	120	60	60	60
		3200				

GEKENDE WOORDEN. levenskring I.	levenskring II.	levenskring III.	levenskring IV.	totaal	In percenten.
82	50	50	48	230	76,6 %
70	44	44	42	200	66,7 „
68	31	37	37	173	57,7 „
86	46	53	50	235	78,3 „
101	60	66	62	289	72 „
33	24	22	27	106	53 „
78	46	50	52	226	75 „
56	33	32	36	157	78,5 „
58	47	37	40	182	60,1 „
93	52	52	55	252	84 „
69	44	43	45	201	67 „
				2251	

schat men de woordenschat van jonge kinderen en houdt de school te weinig rekening met de resultaten van de voorafgaande taalgroef.

De school moet de sociale basis van de voorschoolse taalontwikkeling niet loslaten. Snijdt men de kinderlijke taal los van haar sociale wortels, dan loopt ze groot gevaar te atrophiëren door gebrek aan voedingsstoffen. Als daartegenover het kind van zijn eerste schooldag af vertrouwd geraakt met de gedachte, dat zijn niet-schoolse ervaringen bruikbaar materiaal leveren voor schoolse prestaties, dan groeien school en 'leven' tot een innige eenheid, waardoor grote taalwinst mogelijk wordt.

Dewey[1] zegt het zo:

'Denk aan de ongerijmdheid van taal te moeten leren als een ding op zich zelf. Als het kind, voordat het naar school gaat, ook maar iets doet, dan is het praten over dingen waarin het belang stelt. Maar wanneer de school geen beroep doet op die levende belangstelling, wanneer de taal er alleen gebruikt wordt voor het opzeggen van lessen, dan is het niet verwonderlijk dat onderwijs in de moedertaal een van de moeilijkste schoolvakken is geworden... Wanneer men zich echter in maatschappelijke zin bij het taalinstinct aansluit, dan heeft men het grote voordeel van voortdurende aanraking met de werkelijkheid. Het gevolg is dat het kind altijd iets in zijn gedachte heeft om er over te praten. Het heeft iets te zeggen, een gedachte uit te drukken, en een gedachte die niet iemands eigen gedachte is is er geen. Volgens de oude methode moet het kind iets zeggen dat het alleen maar van buiten heeft geleerd. Dat is het grote verschil in de wereld, het verschil tussen iets te moeten zeggen en iets te zeggen te hebben.'

Deze inzichten vonden in de verrassende uitkomsten van het woordenschatonderzoek een bevestiging.

De op grond van theoretische beschouwingen en experimenteeldidactisch onderzoek te verwachten taalwinst hebben we ook werkelijk weten te verkrijgen. Het onderzoek werd, zoals gezegd, vooral opgezet om enig denkbeeld te krijgen van het niveau, waarop het eerste moedertaalonderwijs zou kunnen beginnen. We zochten een taalmethodiek, die vanaf de eerste schooldag alle onderdelen van het taalgeheel, voorzover ze voor de L.S. van betekenis zijn, onderwees, dus lezen met het complement

1) *John Dewey*: School en Maatschappij pag 104-105.

schrijven, spreken, stellen en spellen. De oefenstof zou natuurlijk sterk sociaal gericht zijn.

Op deze methodiek zelf kunnen we hier niet ingaan[1)]. We moeten hier volstaan met enkele bewijzen over te leggen, dat met een anders-gerichte methodiek en met anders-geaarde oefenstof het taalonderwijs reeds in het eerste leerjaar veel vruchtdragender kan zijn dan men tot nu toe meende. Uit den aard der zaak zijn dit schriftelijke bewijsstukken. We drukken hieronder af enkele opstelletjes van leerlingen ener Amsterdamse volksschool.

1) ans helpt moeder
guus huilt
guus wil ook helpen
guus mag ook helpen
nu huilt guus niet meer

Dit opstelletje werd gemaakt na ± 3½ maand schoolgaan.

De volgende opstelletjes zijn gemaakt aan het eind van het eerste leerjaar; bij plaatjes.

2) pim en zus spelen brievenbus.
een brief voor tante.
een voor moeder en vader en het kind.
een was er voor het kleine zusje.
en er is ook een brief voor pim (van) zijn oopaa.
tante we krijgen in junie een beebie.
we hebben een brief van de oojfaar gehat.
moeder koopt vast al goet voor het kind. gerrit.

3) een roos.
die roos is ros.
en die roos ruikt lekker.
en er komt een bij aan.
die gaat in de roos.
wat doet die bij in de roos?
hij haalt honing uit de roos.
en waar brengt die bij het heen?
naar de bijenkorf.
en daar vliegen een boel bijen.
en die bijen gaan in de bloemen.
die halen ook honing uit de bloemen. Anton.

1) Men vindt ze in: Van Kindertaal tot Moedertaal, 1e gedeelte: Het globale leesonderwijs door *F. Evers, R. Kuitert* en *I. van der Velde*.

4) jan op het ijs.
jan heeft schaatsen.
hij gaat naar het ijs.
maar hij kan haast niet rijden.
en hij valt steets om.
en dan huilt hij soms.
kijk daar valt al een traan. emiel.

De treffende uitkomsten van het woordenschatonderzoek bleken dus niet voort te komen uit een afzonderlijke taalfunctie, ze gaven een beeld van het gehele taalvermogen. Zoals het actieve woordbezit groter bleek dan verwacht werd, bleek het gehele taalvermogen der leerlingen groter dan wij vermoedden. In de openbaring van dit feit ligt voor ons de grote waarde van het onderzoek.

Een andere rangschikking van het materiaal illustreert het verheugende resultaat eveneens zeer duidelijk. We hebben van ieder der 100 'prikkelwoorden' nagegaan, bij hoeveel leerlingen het bekend was.

Tabel III licht nader in over de woordfrequentie van zesjarige beginnelingetjes der L.S.

Veertien woorden, de nrs. 5 kamer, 17 kachel, 22 hamer enz. waren bij alle 32 proefpersonen bekend; *elf* woorden, de nrs. 6 keuken, 13 melkkan enz. bij 31 proefpersonen enz. Wanneer we hier nu ook een deling in drieën maken en de woorden onderscheiden in *algemeen-bekende* (bekend bij 32 t/m 22 leerlingen), *minder-bekende* (bekend bij 21 t/m 11 leerlingen) en *weinigbekende* (bekend bij 10 t/m 0 leerlingen), dan blijkt dat tot de groep algemeen-bekende behoren *62* woorden, tot de minder bekende *26* woorden, tot de weinig-bekende *12* woorden. Vergeleken bij de opzet betekent dit een aanzienlijke verschuiving naar de bekende woorden: 62 in plaats van 34. De kennis der kinderen was inderdaad vrijwat groter dan wij vermoedden.

Uit Tabel III valt meer merkwaardigs af te leiden. Hoe staat het met de spreiding van de woorden uit de drie bovengenoemde groepen over de vier levenskringen, waaruit de 100 prikkelwoorden gekozen zijn:

Bij 32 ll. bekend:

tabel III

5 kamer	I B
17 kachel	I E
22 kamer	I F
46 schoen	II L
52 zwemmen	II M
56 dokter	II N
58 bril	II N
62 hoepel	III O
77 krabben	III S
79 aaien	III S
81 huis	IV T
84 fiets	IV T
85 plukken	IV T
86 winkel	IV T

Bij 31 ll. bekend:

6 keuken	I B
13 melkkan	I D
21 klos	I F
47 muts	II L
51 spons	II M
69 tekenen	III Q
74 poetsen	III R
82 brug	IV T
83 bakker	IV T
41 boterham	II K
48 handschoen	II L
61 springtouw	III O
70 lei	III Q

Bij 29 ll. bekend:

43 meel	II K
50 kraag	II L

78 horens III S

Bij 28 ll. bekend:

10 gordijn I C
25 konijn I G
33 wolken I I
66 schooltje spelen III P
87 tram IV T

Bij 27 ll. bekend:

37 ruzie I J
75 voeren III R
80 likken III S
96 boot IV U

Bij 26 ll. bekend:

9 ledikant I C
49 cape II L
90 goot IV T
95 trein IV U
97 autobus IV U
100 rails IV U

Bij 25 ll. bekend:

18 kaars I E
23 stuiver I F
45 verslikken II K
57 watten II N

Bij 24 ll. bekend:

1 grootmoeder I A
14 stoffer en blik I D
63 vlieger III O
65 verstoppertje spelen III P
73 schrobben III R

Bij 23 ll. bekend:

15 sloop I D

71 afstoffen	III R

Bij 22 ll. bekend:

11 radio	I C
36 hagel	I I
92 schaduw	IV T
93 lantaarn	IV T

Bij 20 ll. bekend:

2 visite	I A
16 teil-tobbe	I D
38 gehoorzaam	I J
89 slootjes springen	IV T

Bij 19 ll. bekend:

8 serre (p) zolder	I B
34 regenboog (s)	I I

Bij 18 ll. bekend:

30 krom	I H

Bij 17 ll. bekend:

7 schuur	I B
12 kalender	I C
32 paars	I H

Bij 16 ll. bekend:

42 limonade	II K

Bij 15 ll. bekend:

31 kleverig	I H
35 bliksem	I I
67 blindemannetje spelen	III P

Bij 14 ll. bekend:

59 pleister	II N

Bij 13 ll. bekend:

29 zoet	I H
54 ademhalen	II M

Bij 12 ll. bekend:

44 vermicelli	II K
55 hart	II M
64 meccano	III O

Bij 11 ll. bekend:

3 naaister	I A
91 kei	IV T

Bij 10 ll. bekend:
Bij 8 ll. bekend:

Bij 7 ll. bekend:

4 ouders	I A
68 dammen	III P
76 wieden	III R
94 laan	IV T

Bij 6 ll bekend:

28 kanarie	I G

Bij 5 ll. bekend:

39 eerlijk	I J

Bij 4 ll. bekend:

53 kuit	II M

Bij 3 ll bekend:

27 geranium	I G
99 haven	IV U

Bij 2 ll. bekend:

40 gezin	I J

Bij 0 ll. bekend:

Samenvatting:

Bij 32 ll.	14 w.
31	11
30	5
29	3
28	5
27	4
26	6
25	4
24	5
23	2
22	3
	-----
	62 w.
	bekend
	geacht
	34
	=
	182 %
Bij 21 ll.	4 w.
20	4
19	2
18	1
17	3
16	1
15	3
14	1
13	2
12	3
11	2
	-----
	26 w.

	waarschijnlijk bekend geacht.
	34
	=
	76 %
Bij 10 ll.	1 w.
9	0
8	0
7	4
6	1
5	1
4	1
3	2
2	0
1	2
0	0
	-----
	12 w.
	waarschijnlijk onbekend geacht.
	32
	=
	37 %

I.	Het kind en zijn omgeving - 40.
II.	Het kind en zijn verzorging - 20.
III.	Het kind en zijn bezigheden - 20.
IV.	Het kind en de wereld - 20?

We nemen eerst de groep der 62 algemeen-bekende woorden, daarna die der 26 minder-bekende en ten slotte die der 12 weinigbekende woorden.

Van de groep der 62 algemeen-bekende woorden behoren 18 tot de I, 14 tot de II, 16 tot de III, en weer 14 tot de IV levenskring, in percenten resp. 45 % - 70 % - 80 % - 70 %.

Bij de groep der 26 minder-bekende woorden kregen we: 15 (I), 5 (II), 2 (III), 4 (IV), in percenten 37,5 % - 25 % - 10 % - 20 %.

Bij de 12 weinig-bekende woorden:

7 (I), 1 (II), 2 (III), 2 (IV), in percenten 17,5 % - 5 % - 10 % - 10 %.

Het gunstigst is de positie van de III levenskring - 80 % algemeen-bekend, wat men wel als een nieuw bewijs kan beschouwen voor het theoretisch algemeen aanvaarde, doch practisch niet steeds genoeg gewaardeerde feit, dat het kind, en stellig het jonge kind, het snelst, het meest en het best leert, wanneer zijn aangeboren lichamelijke en geestelijke activiteit zoveel mogelijk in het leerproces wordt betrokken. Vooral voor een natuurlijk-verlopende taalontwikkeling is deze dubbele activiteit een onmisbare voorwaarde. Ook hierom heeft de taalmethodiek der L.S. de plicht, de lichamelijke en geestelijke activiteitsdrangen regelmatig te prikkelen, wat het best kan geschieden door de leerstof van het aanvankelijk lees- en taalonderwijs te koppelen aan dezelfde milieus, waarin het kind, voor het de school binnentrad, zijn taalvermogen geoefend heeft. De taalgroei van het jonge kind mag niet, zoals op tal van scholen helaas nog gebruikelijk is, onderbroken worden om in het eerste leerjaar de techniek van het lezen en schrijven te leren beheersen, integendeel, de techniek van het lezen en schrijven moet in het taalonderwijs worden geïncorporeerd.

In onze slotbeschouwingen willen we antwoord geven op de vragen:

1°. Hoe verhouden zich de uitkomsten bij grote-stadskinderen tot die van plattelandskinderen?

2°. Hoe verhouden zich de uitkomsten bij kinderen van middenstandsscholen en die van volksscholen?

3°. Hoe verhoudt zich de woordenschat van ± 6-jarige jongens tot die van evenoude meisjes?

Ad 1. Tot de grote-stadsscholen rekenen we met de vijf Amsterdamse de ene Groningse, de nrs. 1 - 2 - 3 - 4 - 7 - 9. De overige vallen in de plattelandsgroep.

We krijgen dan:

De 17 grote-stadskinderen gebruikten gezamenlijk actief 1257 woorden, gemiddeld 73,9. De 15 plattelandskinderen samen 994 woorden, gemiddeld 66,3.

Reeds bij de aanvang van de schoolleertijd bestaat er dus bij de plattelandsjeugd een vrij aanzienlijke achterstand. We behoeven niet aan te nemen, dat deze achterstand veroorzaakt wordt door eenzijdige samenstelling der prikkelwoorden in de richting van grotestads-kindertaal. Evenmin kan de achterstand toegeschreven worden aan grotere schuchterheid en bedeesdheid der dorpskinderen. Volgens de notities van den proefleider beschouwden de meeste kinderen het onderzoek als een interessant spel. Aanvankelijke schuchterheid kwam zowel in de stad als op het platteland voor, doch verdween steeds spoedig voor een toenemend geïnteresseerd zijn.

We moeten wel concluderen, dat de grotere alzijdigheid van het grotestadsleven de kinderen een aantal voorstellingen en begrippen toevoert, waarvan plattelandskinderen gespeend blijven. Daar komt bij dat op het ‘echte’ platteland het contact tussen de kinderen onderling veelal geringer is door de grotere afstanden. Buitendien zal het feit dat plattelandskinderen in de regel meer dan grotestandskinderen huishoudelijke hulp en hulp in het onderlijk bedrijf verlenen, wat neerkomt op een sterkere geestelijke isolering van die kinderen, ook nog een oorzaak zijn van de kwantitatieve achterstand.

Boven aan de lijst staat een Amsterdamse Montessorischool. Dit zal geen toeval zijn. De onderzochte leerlingen hadden allen het Voorbereidend-Montessori-onderwijs achter de rug, evenals trouwens vele andere proefpersoontjes het gewone Voorbereidend Onderwijs, of, op het platteland, een bewaarschool. Maar het Montessorionderwijs met zijn voortdurende opzettelijke en systematische oefening van de zintuiglijke vermogens brengt de kinderen tot scherper en sneller waarnemen. Hun individuele weetgierigheid wordt in het vrijere onderwijs eerder bevredigd;

er is geen noodzaak, die tot wachten en.... daardoor vergeten leidt. Niet alleen dat de woordenkennis van deze leerlingen groter was, ze beschikten er ook gemakkelijker over en antwoordden sneller en meer onbevangen. Dit laatste zal wel weer gevolg zijn van de meer directe omgang tussen onderwijzeres en leerling en tussen de leerlingen onderling.

Merkwaardig is ook, dat de beide Noordhollandse plattelandsscholen: Ilpendam en Halfweg, vrij aanzienlijk boven de Groninger plattelandsscholen: Eelde, Garmerwolde en Hoogkerk uitkomen: 73,6 gemiddeld tegen 60 gemiddeld. Het zal niet gemakkelijk zijn de oorzaken van dit verschijnsel op te sporen. Heeft Amsterdam een sterkere cultuuruitstraling dan Groningen? Heeft het bevolkingskarakter hier invloed? Of spreken - het aantal proefpersonen is klein - toevallige persoonlijke oorzaken? Het zou overigens een aantrekkelijke opgave zijn de invloed van de grote stad als beschavingscentrum op de kindertaal der omliggende dorpen te bestuderen.

Ad 2. Middenstandskinderen in de grote stad tegenover volkskinderen.

Afgaande op de beroepen der vaders, in verband met inlichtingen van de betrokken schoolhoofden, vallen 7 leerlingen onder de eerste groep, eveneens 7 onder de tweede groep. De 7 eersten kennen gezamenlijk 574 woorden, gemiddeld 82; de 7 laatsten 448, gemiddeld 64. Volkskinderen van middenstandskinderen 78,5 %.

Van de plattelandskinderen (de stad Groningen is wegens onvoldoende gegevens op dit punt buiten beschouwing gelaten) vallen 5 onder de eerste, 10 onder de tweede groep. Resultaten: De 5 middenstandskinderen gezamenlijk 390 woorden, gemiddeld 78, de 10 volkskinderen 604, gemiddeld 60,4. Volkskinderen van middenstandskinderen 77,4 %.

De bekende achterstand in taalontwikkeling van het volkskind wordt hier wederom met nieuwe gegevens aangetoond.

Ad 3. Totaal zijn onderzocht 15 jongens en 17 meisjes. De jongens hadden gezamenlijk 1081 goede antwoorden, gemiddeld 72,1; de meisjes 1170, gemiddeld 68,8, een licht overwicht dus van de jongens.

De onderzoekingen, beschreven in Mededeelingen van het Nutsseminarium voor Paedagogiek No. 18, leverden als resultaat, dat jongens aan het eind van het zesde leerjaar van

een lagere school groter woordenschat bezitten dan meisjes, 138,4 woord tegenover 118,7 woord.[1)] Gecombineerd met de uitkomst nierboven genoemd komen we tot de conclusie, dat de woordenschat van de jongens gedurende de gehele Lagere schoolleeftijd groter is dan die van de meisjes, tenzij zich het onwaarschijnlijke geval zou voordoen, dat de meisjes in de loop der L.S. eerst de oorspronkelijke achterstand inhalen en daarna weer verliezen. De voorsprong, die normaliter het jonge, drie tot vijfjarige meisje heeft op den evenouden jongen, een voorsprong verkregen door haar grotere sensibiliteit en receptiviteit in de eerste puberteit, schijnt op zesjarige leeftijd reeds weer verloren te zijn gegaan. Misschien is dit feit kinderpsychologisch te verklaren. Het zevende levensjaar betekent een ommekeer in de psychische ontwikkeling van het kind, van de periode der egocentrische belangstelling geraakt het in de periode van een objectieve belangstelling voor de werkelijkheid. Deze zin voor de werkelijkheid, die een uitbreken betekent uit de gebondenheid aan de eigen persoon, treedt bij de jongens vermoedelijk eerder op dan bij de meisjes, de ‘man’ is nu eenmaal meer sociaal, objectiever en realistischer aangelegd dan de ‘vrouw’. Deze verruiming van de belangstelling toont zich natuurlijk in de woordenschat. In alle levenskringen zijn de jongens de meisjes vooruit, slechts in II: Het kind en zijn verzorging, het specifiekvrouwelijke, evenaren de meisjes de jongens. Men zie de volgende tabelletjes:

		totaal				gemiddeld			
		I	II	III	IV	I	II	III	IV
jongens	15	378	224	235	244	25,2	14,9	15,7	16,3
meisjes	17	416	253	251	250	24,5	14,9	14,8	14,8

Hieruit blijkt dat de voorsprong der jongens juist in de IV levenskring: Het kind en de wereld, het grootst is. Een duidelijk bewijs voor een verruimd geestelijk leven, via een versterkte belangstelling voor de realiteiten der niet-persoonlijke wereld.

R. KUITERT en I. VAN DER VELDE.

1) *1. van der Velde*: Woordenschatonderzoekingen bij leerlingen van zesde klassen van Amsterdamse Lagere Scholen. Zie aldaar p. 64.

Een teken des tijds: een wiskundige die met een minister over taal disputeert.

Tekenen des tijds zeggen vaak meer dan argumenten; maar als zo'n teken daarenboven makkelijk te beredeneren is, dan kan het nog veel meer zeggen; dit moge uit het volgende blijken.

Een wiskundige, Dr. H.B.A. Bockwinkel, lector aan de universiteit te Utrecht, schreef een boek over ‘Taaltucht’. Het had ook ‘Taalvernieuwing’ kunnen heten, ook ‘Verstik het nieuwe leven niet!’ en dan had bij die titel vooral ook het slot van Schr.'s betoog gepast; dit luidde blz. 63 als volgt ongeveer: Excellentie, ik voorspel U een boze droom; dan zult U zich zien in het deftige Spaanse costuum van een landvoogd en aldus ter verantwoording geroepen door de koning; en als U dan zult zeggen: ‘De schuld van mijn echec is De Vooys, en Royen!’, dan zal U worden tegengeworpen: ‘Neen, neen! niet de Vooys en Royen, maar gij, gij!’

De Vooys en Royen en al hun verwanten, wat zijn ze in ons geval anders dan wat Geel en Hildebrand eens waren. Vergelijkt men died'r taal met de taal van anderen uit hun tijd, dan merkt men,.... ‘dat ze minder deftig waren,’ is men gewoon aan te vullen; een Leids hoogleraar was gewoon te zeggen dat beide auteurs de taal ‘het communiepakje hadden uitgetrokken’ of ook ‘het Zondagspakje’. Toch was dat nog maar half gezegd, want al die taaldeftigheid had - en heeft nog altijd - ook een verholen zijde; die is slechts op indirecte wijze, ‘deftig’ te noemen; 't is meer een zeker ‘onvermogen’; om zich namelijk uit de psychische knel van de schrijfsituatie los te maken. Wat dat is? Men zie eens naar een kind dat lopen leert. Het worstelt met z'n te korte benen, z'n te dikke buikje, z'n te zware hoofd. Maar de overwinning komt spoedig. In geestelijke dingen gaat dat niet zo gauw, praten leren duurt langer. Maar ook dat vlot, want.... de Natuur helpt. Waar de Natuur z'n hulp weigert? Waar niet gepraat maar geschreven moet worden! En daar moet dan de School helpen.

En als dan ten slotte het kind de School weer verlaat, dan kan het schrijven?

Ja, wat de praattaal betreft, bijvoorbeeld ‘de pot is leeg’ en ‘het geld is op’. Maar als het ‘hogere’ dingen betreft, schreef

eens een leraar....![1)] dingen uit de Staatkunde, de Geschiedkunde, de Scheikunde, de Letterkunde, de Taalkunde, de methode van de Wiskunde en van allerlei andere kundes! Dan is het o zo moeilijk om te schrijven zoals men gewoon is te spreken. Trouwens, het spreken zelf is dan al moeilijk. Er zijn geleerden die het in hun vak toch nooit zo ver brengen dat ze over hun stof kunnen spreken zoals een huisvrouw over het linnengoed en een keukenmeid over de vleespot; men ziet dat zelfs aan hun betrokken gezicht; 't is of ze over een bodem lopen die ze weten dat ondermijnd is, ondermijnd voor hen althans, want hun ontging de primaire grondslag van hun vak, de grondslag namelijk die voor alle vakken gelijk is, de principes van de menselijke kennis, principes die in de grammatica te vinden moesten zijn. Maar dat is nu eenmaal niet zo, en als men dat toch niet aan sommige geleerden merkt, komt dat eenvoudig omdat ze taalbegaafd zijn; de meesten echter zijn dat niet, en daarom doen zulke halve geleerden liever aan schrijven dan aan spreken, want in de eerste situatie is een benauwd gezicht en een angstvallig gestrompel heel geen schande; de méésten doen dan zo, ook niet-geleerden; want voor ieder mens is hoogschrijven een lastig geval, voor velen zelfs als het een beetje gewichtig over linnengoed of vleespotten gaat, bijvoorbeeld over ‘de noodzakelijkheid van het wederom vullen der potten’; ook aan keukenmeiden of koks ontvalt dan de natuurlijkheid die aan het spreken a.h.w. ingeboren is; het smakelijk ritme van de causeur en daarmee parallel de vlotte gang van de begrippen die het oordeel samenstellen, dat alles verdwijnt. En wat komt er dan voor in de plaats? Zie nog eens, wat het kind in de loopbox of aan de leiband doet: de kleine steunt of hangt dan aan k u n s t m a t i g e loopmiddelen. En zo worden ook de denkmiddelen voor iemand die minder goed schrijven kan, meer kunstmatig. Die middelen zijn:

1°. Voortgezette zinscentratie, 2°. Doorzetting van de substantie.

Als een mens naar die middelen grijpt en zich daar dan aan vast houdt, wordt zijn taal natuurlijk minder ‘los’, zei men altijd terecht, zonder echter te weten waarin dat ‘losse’ en dat vaste of ‘stijve’ eigenlijk bestond; ‘deftig’ noemde men daarom ook dat ‘stijve’ wel; maar dat het nog iets anders is, moge blijken uit een proefje. 't Is uit de tijd van vóór Geel en Hildebrand en wij ontlenen het aan een geïllustreerde liefdesgeschiedenis;

1) *De N. Taalgids* 1, blz. 2.

't is een volzin die onder een gravure van Vinkeles staat (1773), waarop een gepruikte jongeling die eene schoone dame te voet valt:

> Om U, dierbaarste der vrouwen, ben ik, in alle wederwaerdigheden,
> hoedanigen eene hoopelooze liefde kan uitwerken, gevallen.

Wie dit hardop leest, zal nog iets anders merken dan pruikerige deftigheid, namelijk die gekke klemtoon op ‘gevallen’. Dat zit 'm in de vreemde zinsconstructie die een gevolg is van de onnatuurlijke taalsituatie, de schrijfsituatie; over dat gevolg en de meest directe oorzaak er van, de ‘voortgezette centratie’, is nog pas geschreven, in de Februari-aflevering, met het oog op de radio-taal (‘Het hinkende paard’).

Maar behalve die abnormale structuur is er nog een tweede middel in de schrijverswederwaerdigheid; dat is de greep naar een pas gebruikt s u b s t a n t i e f, want substantie, - zo goed als centratie -, raakt de kern van het menselijk denken, en op zo'n kern is natuurlijk ieder belust die z'n denkgang zwak voelt worden. Een voorbeeld van dat tweede geval vond ik nog pas in het verslag van een examencommissie. Het betrof daar de eerstmalige toepassing van een nieuwe regeling om de candidaten op het uiteraard vermoeiende examen in het gevlij te komen. De rapporteur bedoelde te z e g g e n hetgeen hieronder links staat, maar hij s c h r e e f hetgeen de lezer rechts vindt:

Een definitief oordeel over deze nieuwe r e g e l i n g spreekt de commissie nog niet uit. De b e d o e l i n g was, het mondeling examen voor de candidaten minder vermoeiend te maken. Vroeger werden dezen meer dan twee uren met de gehele examenstof bezig gehouden; thans kunnen zij na afloop van het taalkundig gedeelte zich enige maanden uitsluitend wijden aan de voorbereiding van het examen letterkunde.	Een definitief oordeel over deze nieuwe r e g e l i n g spreekt de commissie nog niet uit. Z i j i s i n g e s t e l d in het belang der candidaten, die nu niet een vermoeiend mondeling examen, de gehele examenstof o m v a t t e n d, een examen, dat meer dan twee uren duurde, behoeven te o n d e r g a a n; na afloop van het taalkundig gedeelte kunnen zij zich enige maanden uitsluitend aan de voorbereiding van het examen letterkunde wijden.

Bij de vergelijking valt nu direct op, dat links de substantie ‘regeling’ niet werd doorgezet; dat gebeurde rechts wel, namelijk in de zin: ‘zij is ingesteld’. In plaats daarvan werd links aan de p e r s o n e n gedacht die die regeling ontwierpen, althans over hun ‘b e d o e l i n g’ werd geschreven. Is dat in elk geval niet

reëler? Wat doet eigenlijk een regeling-zelf? Ja, in een bijna kapot geregelde maatschappij laten de mensen (die dan half dood zijn!) alles op de regeling aankomen of op een wet of op een systeem, maar echte Nederlanders doen dat nièt. Daarom hielden nog pas onze voetballers, in zeer ongunstige omstandigheden, tegen de Duitsers stand; die lieten het op hun ‘systeem’ aankomen. Ongeveer zo doen veel Nederlanders als ze schrijven; dan houden ze het stokstijf met een eenmaal geschreven substantief (i.e. ‘regeling’), en dan moet verder ook heel de rest zich, wat de constructie betreft, bij die vasthoudendheid aansluiten. Stijf als dat dan wordt! onnederlandse participen (zie boven rechts: ‘omvattend’), voortgezette zinscentratie, met een hinkend paard achteraan (zie boven rechts ‘ondergaan’)....

‘Maar dat is heel voornaam!’, roepen dan sommige lezers van zo'n geschrift uit, ‘tuchtlievend zelfs!’

Dat begrijpen we. Want bij hun hulpeloze greep naar het gepasseerde substantief ‘regeling’ moeten zulke schrijvers die substantie doorzetten, met een voornaamwoord (i.e. ‘zij’); en omdat zij dat dan niet zomaar kunnen ontlenen aan de ‘losse’ taal en zij er dus opzettelijk over moeten denken, vinden zij het gemakkelijker, zich te onderwerpen aan de tucht van een geslachtslijst. Zo kust de slaaf de ketting, die hem bindt aan degene die hem te eten geeft. En wie zo iets nièt doet, omdat hij het niet hoèft te doen? Die wordt dan door de ander gelijk gesteld met de ‘wilden’, de ‘cultuurlozen’. Zo iets geschiedt in Nederland, niet in de kringen van voetballers maar van intellectuelen! Daar geeft men af op degenen in wie de ziel, na eeuwen van geleidelijke cultuurgroei, er eindelijk in slaagde, de worsteling met het materiële, de pen en de inkt, te boven te komen! En wie dat dan zielkundig verklaart, - niet zonder enige nationale trots -, die doet aan ‘populaire psychologie’[1)], zegt men dan aan de ‘Vrije Universiteit’. Wat zou Hildebrand daarvan gezegd hebben? Ook hij was reeds ten dele uit de schrijfsituatie vrij gekomen, zo goed als Geel[2)]; nog beter slaagde

1) Aldus Dr. Wille's critiek (op de taalstudies van Simons) in zijn boek *Taalbederf door de School van Kollewijn*.
2) Zie, hoe deze in zijn triumf spot met ‘Hein Knap’, die, trots op z'n schrijftaal-centratie, danst op de reeks onnatuurlijke accenten: ‘Ik ben knap in, handig mèt, onweerstaanbaar door de kracht vàn, benijdbaar òm, de veelheid van mijn schrijftaalmogelijkheden’ (Jacob Geel, *Nederlandsche Bibliotheek* blz. 119).

Multatuli; na dezen zo vele Tachtigers, en tegelijk met dezen de mannen van *Taal en Letteren* en na dezen weer zo vele *Taalgids*-auteurs. Maar de laatsten trof in het geluk een ongeluk. Tegen hen immers was het, dat nu al die schrijvers die heel niet begrepen wat er met hun gelukkiger medemensen was gebeurd, te hoop liepen en hun bij monde van allerlei 'cultuurdragers' verweten, dat zij het waren, - zij, zij! -, die met hun 'losse' taal als lieden 'zonder boord' waren, 'zonder handschoenen' ('ce ne sont que des gueux!'). En waarom juist zij? Omdat zij het waren die de eindelijk verworven schrijfpraktijk van letterkundigen, van geschied- en schei- en staatkundigen, in korte conclusies hadden gevat; nu waren die 'losheden' gaan schitteren als kristallen, en nu zag men ze pas!

En bij die 'nieuwlichters', die 'taalbedervers', heeft zich nu ook een wiskundige gevoegd.

Ziedaar het teken des tijds!

Thans gaat de blijdschap om de triumf en ook de behoefte om zich het karakter van die triumf bewust te maken, zo algemeen worden, dat in alle kringen ook de t h e o r i e van de nieuwe praktijk wakker wordt. Er wordt nu niet alleen overal losser geschreven, men gaat ook òver die losheid schrijven, ook buiten taalkundige kringen; de taalkundigen moeten voortmaken, er zou anders weleens buiten hen om een nieuwe spraakkunst kunnen ontstaan, want onder 'leken' blijkt men over een gezond oordeel te beschikken. Al weet men er niets van sanskrit noch van oudhoogduits of angelsaksisch, tot de primaire grondslag van de taalkunde is men er doorgedrongen. De vakkundigen kunnen nu verbaasd staan, hoe een 'leek' zo principiëel en tegelijk zo gedetailleerd over het onderwerp kan handelen, met zoveel feitenkennis, met zoveel geoefend denkvermogen! Dezelfde vergelijkingen die wij boven tussen gesproken en geschreven taal uitvoerden, levert Dr. Bockwinkel herhaalde malen. Niet alleen met oordeel, ook met onafhankelijkheid, niemand ontziet hij, zelf een lid van de Hoge Raad moet er eens aan geloven; en dat geschiedt dan meestal volledig, d.i. uit het oogpunt van de z i n s bouw, van de s u b s t a n t i e -doorzetting en van het betreffende spraakkunstig g e s l a c h t . Niet alleen met oordeel, onafhankelijkheid en volledigheid, ook met welsprekendheid. Zeer suggestief weet hij de 'hooiwagenstijl' van Mr. Taverne te schilderen en het werk van Prof. Wille als een 'holle-bolle-Gijsboek' te karakteriseren. En het meest opmerkelijke is, dat

bij die polemist het vuur niet, zoals bij Taverne en Van Ginneken, ontaardt in een apostelschap dat om geboden van de Sinaï roept en om straffen voor de overtreders; hij wil leven en laten leven. Hij weet, dat er nu eenmaal mensen zijn die het in de schrijfsituatie nooit meer zonder leiband of loopbox kunnen stellen; hun laat hij dus de oude grammatica en de daarbij horende geslachtsleer, hetzij met de oude, hetzij met een nieuwe woordenlijst. Maar tegen hun laatdunkendheid en hun heerszucht ('hun zucht om ons allen aan hen gelijk te schakelen'), daartegen verzet hij zich.

Uit dit menskundig oogpunt, uit dit oogpunt van de vrije en actieve Nederlander, is het, dat men de strijd moet bezien die Dr. Bockwinkel tegen het trage Behoud heeft aangebonden. Hij mag vertrouwen dat hij ook in dezen de overwinning zal behalen, want de tijd dat de psychische dwang van de schrijfsituatie gerugsteund wordt door de physieke[1)] dwang van de Overheid, is nu toch heus voorbij. Van dat feit zijn we allen overtuigd, en van die overtuigdheid is Dr. Bockwinkel ons een welkome tolk.[2)]

M.R. DIJKMAN.

Losse taal.

Een musicus zei eens: 'Juist die kunstwerken die zomaar uit de mouw lijken geschud, daar is dikwijls het hardst aan gewerkt.' In a l l e opzichten precies te schrijven zoals men spreekt, is niet de hoogste kunst, maar toch wel de moeilijkste, en dit kan dan zowel de compositie van het geheel betreffen als het verband tusschen zinsdelen en dat tussen opeenvolgende zinnen. Zelfs wat iemand dan niet volkomen geslaagd wil noemen, zal hij daarom toch niet gauw nadoen, noch bijvoorbeeld de *Adriaan*-tjes van Van Deyssel, en zeker niet de *Sara Vierhout* van Josine Reuling.

PH. J. SIMONS.

1) De Overheid dwingt weliswaar niet meer met het schavot; maar de officiële examens in Rijk en Gemeente beslissen over iemands maatschappelijke positie, dus over 'de vleespot' e.d.

2) De titel van zijn boek (120 blz.) luidt: *Taaltucht door 'de School van Kollewijn*'. ('Niet in de boekhandel. Het boek wordt franco toegestuurd, nadat f 1,25 is gegireerd op postrekening 59648 van Dr. Bockwinkel te Utrecht.')

Een boek over Arij Prins.[1)]

Men kan van *Sint Margaretha*, van *Dragamosus*, van *de Heilige Tocht*, van al die kleurige fresco's, die visionnaire evocaties, genieten, zonder zich erom te bekommeren wie de schepper ervan was, hoe hij leefde en werkte, welke voorstudies hij maakte voor zijn realistisch-fantastische verhalen. Doch als men dat wèl wil weten, als men zich interesseert voor de persoonlijkheid van deze proza-dichter, zijn levensomstandigheden, de evolutie van zijn kunstenaarschap, zijn voorkeuren en werkwijze, dan kan men in het met ijverige liefde zorgvuldig bewerkte proefschrift van Uri alles vinden wat men zoekt.

Nauwkeurig gaat hij de invloeden na die op Prins gewerkt hebben, in de eerste plaats die van de Haagse schilderschool, de invloed van Jozef Israëls en anderen. Het sprak vanzelf dat de picturaal aangelegde jongeman de omgang zocht van Offermans, de Bock, Zilcken, de Zwart, van Isaäc Israëls en Breitner. Gelijktijdig openbaarde zich zijn belangstelling voor het nieuwe franse realisme. In liefde daarvoor voelde hij zich verbonden met Van Santen Kolff - die pionier -, Frans Netscher en Van Deyssel. Het eerste werk van Prins (b.v. de verhalen verenigd in de bundel *Uit het Leven*, in het najaar van '85 bij Mouton uitgegeven) toont hem als schilderend en realistisch verbeelder van gewone mensen, volksmensen vooral. Zijn artikelen van die dagen in *De Amsterdammer* zijn gewijd aan franse realisten: Zola, Desprez, Caze, Paul Margueritte.

Het vertrek van Prins naar Hamburg in September '85 zou voor zijn kunst van grote betekenis worden. Hij werd afgesneden van de persoonlijke omgang met de hollandse jonge vertellers, kwam in contact - eerst schriftelijk daarna persoonlijk - met franse schrijvers die de reactie vormden tegen de naturalistische school, zoal niet wat hun schrijfwijze dan toch wat hun ideeën en onderwerpen betrof: Huysmans, Barbey d'Aurevilly, Villiers de l'Isle Adam, Bloy.

1) *Leven en werken van Arij Prins, een bijdrage tot de studie van de beweging van tachtig*, proefschrift Leiden, door S.P. Uri (J. Waltman Jr., Delft, 1935).

De gesprekken met Huysmans, die hij in Parijs herhaalde malen bezocht, de briefwisseling met hem, het lezen van diens boeken, ze moeten in sterke mate Prins beinvloed hebben, en bij hem het verlangen gewekt zijn onderwerpen elders dan in modern-hollandse volks- of burgerkringen te zoeken. Verzekerde Huysmans niet telkens in zijn brieven aan Prins dat het naturalisme dood was, dat niemand meer aandacht schonk aan het verschijnen van een Zola-roman, lang vóór Van Deyssel zijn bekende woorden sprak?

Zo kwam ook Prins, vóór Van Deyssel, terug van zijn bewondering voor Zola en diens discipelen. Prins zelf schreef - zoals men weet - zijn verandering uitsluitend toe aan zijn verhuizing naar Duitsland en de invloed van het duitse milieu, oude kunst, middeleeuwse steden en kastelen, doch Uri heeft mij ervan overtuigd dat Prins zich in de oorzaken van zijn bekering gedeeltelijk vergist moet hebben. De droomverhalen die hij in de *Nieuwe Gids* begon te publiceren, doen ongetwijfeld denken aan die van Huysmans (zoals de droom in *En Rade*) en van Poe.

In een artikel over Huysmans in de *Nieuwe Gids* (5e aflevering '86) waardeert hij bij deze de ‘hooge moeilijke kunst’, die slechts voor weinigen, ‘les raffinés’, toegankelijk is. Evenals Huysmans gaat hij de exotische, fantastische of diabolische kunst van Gustave Moreau, Odilon Redon, Félicien Rops bewonderen. Groot verzamelaar als hij was kocht hij verscheidene stukken van hen aan.

Zijn belangstelling voor de middeleeuwen werd in hoge mate verlevendigd door de reis die hij in de zomer van 1888 met Huysmans in Duitsland maakte, met de bedoeling ‘wat oude schilderijen en oude steden’ te zien, en waarbij ze Berlijn, Weimar, Erfurt, Gotha, Eisenach, Kassel, Soest en Keulen bezochten. Het was onder de indruk van die reis dat Prins *Een executie* schreef, dat in 1888 in de *Nieuwe Gids* verscheen, in 1890 gevolgd door *Sint Margaretha*.

Veel belangrijks deelt Uri in zijn boek mede over de documentatie van Prins, de bronnen waaruit hij zijn stof putte, de schilderijen die hem inspireerden: historici als Michelet, boeken over kostuumgeschiedenis, heiligenlevens, doeken en prenten van Cranach, Grünewald en andere primitieven, doch ook van romantische schilders, Géricault en Delacroix.

Natuurlijk behandelt Uri ook de stijl van de latere proza-

gedichten, die zozeer verschilt van het wel schilderende doch volstrekt niet extravagante proza der eerste vertellingen. Waarschijnlijk is ook Prins meegevoerd door de woordkunst-koorts, de beschrijvingswellust, die in die dagen in Holland woedde. Het impressionistisch proza van Van Deyssel en het weeldrigpicturale van Van Looy hebben vrij zeker Prins beinvloed, doch ook moeten de Fransen - en in de eerste plaats niet zozeer Goncourt als wel Huysmans - genoemd worden als zijn voorbeeld.

Het schilderen zonder werkwoord komt ook bij franse impressionisten herhaaldelijk voor, doch Prins gaat door zijn gebruik van infinitief in plaats van werkwoord-in-persoonsvorm, in woordkoppelingen, in neologismen, oneindig verder dan de Fransen.

Aardig komt dat uit in de vertalingen die de Belg Georges Khnopff in 1904 gemaakt heeft van de verhalen uit de bundel *Een Koning*.

Prins heeft de hoop gekoesterd dat die vertalingen in Frankrijk zouden worden uitgegeven, en zond ze aan zijn vriend Huysmans ter beoordeling, in de verwachting dat deze een voorrede ervoor zou willen schrijven. Doch Huysmans was over de vertalingen niet best te spreken. Hij vermoedt wel, door de sluier van een natuurlijk onverwezenlijke vertaling, een bizondere stijlkunst - ‘un art de style spécial’ -, iets als *Salammbô* en *Herodias* van Flaubert. Maar de vertolking, ‘fatalement inoriginale’, maakt dat men over deze ‘tableaux sensitifs d'art’ niet oordelen kan. Maeterlinck, als hij Hollands kent, zou misschien het proza van Prins kunnen toelichten, en het persoonlijke aantonen van een stijl, waarvan Huysmans vaag de pracht bespeurt, onder de banaliteit van de vertaling (brief van 26 Juli 1904). En later (Sept. 1904): ‘Vous êtes aussi intraduisible en français que moi en hollandais ou en allemand. C'est là l'embêtement des stylistes’.

Inderdaad wekken de bewerkingen van Khnopff wel de indruk dat Prins een hollandse Flaubert is, de Flaubert van *Saint Julien l'Hospitalier* en de vertellingen die Huysmans noemde. Er is overeenkomst tussen beiden. Men denke aan hun nauwgezette voorarbeid, de langzaamheid waarmede zij hun kunstproza boetseerden, hun liefde voor verre en vreemde tijden, hun genegenheid voor het bizarre. Zijn drukke koopmansleven liet Prins slechts weinig tijd voor literaire arbeid. Zou hij meer en

anders gewerkt hebben als hij zijn dagen aan artistieke schepping had kunnen wijden?

Khnopff laat, door zijn vertaling, Prins tot Flaubert naderen, omdat hij veel van de originaliteit van het hollandse proza doet verdwijnen, de infinitieven door het verbum finitum vervangt, de eigenaardig samengesmede woorden scheidt en omschrijft, het strofisch ritmisch karakter niet altijd behoudt. Toch is zijn overzetting, wat de betekenis van woord en zin betreft, over het algemeen nauwkeurig, en treft ze soms door gelukkige vondsten bij de weergave.

Ziehier een voorbeeld, enige zinnen uit *Dragamosus* genomen, in het begin van het verhaal, beschrijvend de slaapzaal en de bruid, wachtend de oude koning:

> Door rood glas, uit zeven lampen tuiten,
> hoog in één slinger-schommeling
> het licht bloed-week helderen de boven-zaal,
> waar cirkel-rijen bonte-steenen vogels in ovalen,
> en laag-onder sluyeren de ingesloten rooie nacht
> om zware meubel-stukken in roerloos-somber glimmen.
> Vaal in het midden het hoog bedde-witte,
> waarop wachten het innige mysterie Markowefe,
> zonder kroon, in wiege-kinder-langen rok van bloeme-lila met roomedie
> bedde-af in gaze golving. [harten,
> Statelijk de handen-bleekheid boven-op in vinger strengeling
> als samen-bloemenstengels,
> en slange-kronkelen gouden banden met oog-robijnen
> om de boven-haare weekheid.

En Khnopff:[1)]

> Au travers du verre, couleur de sang, de sept becs de lampe,
> la lumière, haute dans un balancement,
> éclaire d'un rouge pâle le dessus de la salle,
> où des cereles d'oiseaux de pierre bigarrrée, en des ovales,
> et, basse, la nuit rouge enclose tisse un voile de tristesse
> autour des lourdes masses des meubles aux reflets immobiles et sombres.
> Terne, au milieu, la haute blancheur du lit,
> où attend la révélation de l'intime mystère Markowèfe,
> sans couronne, dans une longue robe, comme une enfant au berceau,
> [lilas, avec des coeurs crême,
> qui descend du lit en flots de gaze.

1) *La Revue de Hollande*, 2e année, No. 2, août 1916, bl. 166.

Suave est la pâleur des mains levées, dont les doigts sont enlacés,
ainsi que des tiges de fleurs;
autour de la mollesse blonde des cheveux,
c'est un serpentement de bandes d'or, aux yeux de rubis.

In '*des* lourdes masses *des* meubles' zal '*des* meubles' een drukfout zijn voor '*de* meubles', terwijl 'tisse un voile de tristesse' het beangstigende 'onheil-sluyeren' niet voldoende weergeeft. Waarom '*la révélation de* l'intime mystère'? Statelijk is niet 'suave'. Hoe banaal-omschrijvend is 'dans une longue robe' etc. naast het Hollands!

Men ziet het: het prozagedicht van Prins is iets anders geworden; wat voor ons de schoonheid ervan uitmaakt, is verdwenen. En bij deze vergelijking bedenken we hoe jammer het is dat Uri, in zijn overigens verdienstelijk boek, niet een hoofdstuk gewijd heeft, louter esthetisch, juist aan die schoonheid van het Prinselijk proza. Zo'n hoofdstuk, waarin hij, alle mogelijke bronnen, invloeden en reminiscenties vergetend, de kostelijke eigenschappen ervan had beschouwd, zou een magnifieke bekroning geworden zijn van zijn vlijtige studie.

Hilversum.

P. VALKHOFF.

Boekbeoordeling.

Dr. Jos. J. Gielen, *Handleiding bij de studie der Nederlandse Letterkunde* (Purmerend - J. Muusses - 1936).

In dit lijvig boekdeel van 440 blz. met een overzichtelijke Inhoudsopgave en een zorgvuldig samengesteld Register heeft de schrijver een handleiding willen geven bij het letterkundig onderwijs op de midd. school en kweekscholen en bij de hoofdaktestudie. Waarschijnlijk heeft vooral de gedachte aan de laatstgenoemde studie Dr. Gielen gebracht tot zijn indeling in *Begrippen, Geschiedenis, Overzichten en Toepassingen*, die voor het middelbaar onderwijs wel bezwaren meebrengt. Immers in het deel *Begrippen* wordt al dadelijk over literatuurstromingen en werken gesproken op een wijze, alsof deze reeds aan den lezer bekend zijn: de Frankische romans, de mysteriespelen, de Tachtigers, de naturalisten, enz. enz. Inderdaad mag men dit van hen die voor de hoofdakte studeren, aannemen, maar op de midd. school zal men toch beter doen met de letterkundige

geschiedenis, aan de hand van de werken zelf (of van een bloomlezing), te beginnen en daaraan de bespreking dar ‘Begrippen’ te verbinden. Ook een paragraaf als die over ‘Stijl’ in dit deel van het boek herinnert met zijn ouderwetse opsomming van stijlfiguren aan de voorbereiding voor het hoofdakte-examen. De schrijver maakt trouwens zelf op blz. 35 de opmerking: ‘de levende kunst en de levende taal storen zich niet aan een schoolse indeling, zoals wij die hier om studieredenen geven.’ Zo zou voor het gebruik op de midd. school het te zeer op het examen africhtende hoofdstuk over ‘De bouw van Kunstwerken’ (blz. 340 vlg.) in het deel *Overzichten* m.i. beter gemist kunnen worden. Hier wordt den leraar het werk uit handen genomen, wat vooral minder gewenst is, omdat hier de persoonlijke keuze der te bespreken werken en de zienswijze van den docent van zo groot gewicht zijn. Hetzelfde geldt, dunkt mij, voor het hoofdstuk ‘Natuurpoëzie in de Ned. Letterkunde’ (blz. 368 vlg.) in dit deel, dat wel eveneens vooral voor de hoofdakte-candidaten bedoeld zal zijn. Hoeveel moois het ook bevat, het hangt er te los bij en is te zeer een op zich zelf staande studie gebleven.

Wanneer wij over deze bezwaren heenstappen (mogelijk kunnen zij bij een herdruk door een andere indeling en volgorde ondervangen worden?), valt er in dit nieuwe handboek veel toe te juichen. Dr. Gielen spreekt zelf de hoop uit er ‘verdieping van inzicht, bestrijding van verbalisme en het openen van perspectieven’ door te bereiken. Ik geloof dat dit den schrijver inderdaad gelukken zal. Zijn belezenheid heeft hem niet verleid tot te grote uitvoerigheid of een opsomming van namen en feiten; zijn wetenschappelijke zin en goede smaak hebben hem weerhouden van een uitstalling van geleerde of mooi-klinkende woorden en een veelheid van citaten. Waar geciteerd wordt, heeft schrijver het citaat ruim genomen, waardoor aan het geciteerde werk recht wordt gedaan en den lezer een zekere rust en gevoel van stabiliteit gegund wordt. De hoofdlijnen zijn scherp getrokken en in overeenstemming daarmee is de inhoud in de onderdelen, behalve bij de naar schrijvers mening belangrijke personen en stromingen, beknopt gehouden. Soms wel eens te beknopt. Zo mist men in de paragraaf over de ‘Bloei’ der M.E., waar de scholastiek ter sprake komt, de bespreking der mystiek. Alleen naar aanleiding van Hadewijch en Van Ruusbroec wordt deze machtige factor voor de schoonste middeleeuwse lyriek en prozageschriften g e n o e m d . In ruim één bladz. wordt met de hoofdpersonen der

Vroeg-Renaissance afgerekend: Anna Bijns, Marnix, Van der Noot, Van Mander, Van Hout (hoe moeten wij bij dezen dichter de mededeling ‘eveneens naar het Noorden gevlucht’ verstaan?), Roemer Visscher, Spieghel en Coornhert (heeft deze werkelijk tweemaal gevangen gezeten?). En om een voorbeeld uit later tijd te noemen: 't is waar dat de talrijke Arcadia's der 17e en 18e eeuw in ons land weinig wezenlijke kenmerken van de arcadische roman vertonen (Heemskerk's *Batavische Arcadia* doet dit overigens evenmin!), maar 't is toch te boud gesproken, dat de *Batavische* de enige representant in onze letterkunde zou zijn en dat de overige ‘zangen’ waren. Ik denk o.a. aan de ‘arcadia's’ van Lambert van den Bos.

Ook is 't jammer, dat Dr. Gielen in zijn uitstekende en uitvoerige behandeling van de Romantiek, bij de vermelding van Potgieter's afkeer van het humoristisch realisme - de ‘copiëerlust des dagelijkschen levens’ - niet een nadere uiteenzetting heeft gegeven van de betekenis van het realisme voor ‘de’ Romantiek en voor de romantiek van alle tijden. Een der grote verdiensten van Dr. Gielen's boek lijkt mij juist de aanvaarding van de beschouwing der Tachtiger-Beweging en die der Jongeren als gedeeltelijke voortzetting (of wil men liever herleving) der Romantiek, een opvatting waarmee Verwey e.a. zijn voorgegaan. Dr. Gielen heeft radicaal gebroken met de conventionele indeling in de bestaande schoolboeken door de Romantiek van ± 1780 tot op heden te laten doorlopen. Daarbij heeft hij tevens de overeenkomende kenmerken van Renaissance en Romantiek duidelijk naar voren gebracht en de van het ‘romantische’ a f w i j k e n d e eigenaardigheden der Tachtigers en der Jongeren volstrekt niet verdoezeld. Maar daarom was een nauwkeurige bepaling van de verschillende houding in deze literatuurperioden t.o.z. van het realisme dubbel gewenst. De Romantici tekenden immers wel al protest aan tegen de 18e eeuwse zgn. ‘klassieke’ schoonheidseisen, maar zij zochten het realistische te uitsluitend in de contrastwerking en offerden daaraan desnoods het zuivere realisme op: de lijnen werden te zwaar ‘aangezet’, licht en donker te fel en te vaak naast elkaar aangebracht. Wel héél anders is 't met de grauwe werkelijkheidsschildering in zoveel naturalistisch werk der Tachtigers en de koele, nuchtere klaarheid der ‘Nieuwe Zakelijkheid’, waarover Dr. Gielen heel goede dingen zegt. Maar het merkwaardige verschijnsel doet zich toch voor - en van hoeveel belang is dat juist voor schrijvers opvatting omtrent

het verder verloop der Romantiek! - dat, terwijl in het werk der Romantici (m.n. in Frankrijk: o.m. in Janin's *L'Ane mort et la Femme guillotinée*, Hugo's *Le dernier Jour d'un Condamné*, sommige proza- en dichtfragmenten van Gautier en in tal van *Physiologieën*) de verbeeldingswereld elk moment overgaat in het felste realisme, dat dan zelfs in engere zin ‘naturalisme’ genoemd zou kunnen worden, in de naturalistische romans van Flaubert, de gebrs. de Goncourt, Zola, Querido e.a. (om van de Jongeren niet eens te spreken) telkens de dichterlijke verbeelding en zeer persoonlijke visie van den schrijver een ‘romantische’ sfeer schept.

Over 't algemeen zijn echter de blz. over de zo uiteenlopende en toch weer zo verwante kunstopvattingen der Romantiek, Tachtigers en Jongeren zeer geslaagd. Zij leiden als van zelf tot een juiste waardering ‘van de jongste letterkunde.... wat toch altijd de hoofdzaak blijft’. Een standpunt dat men al dan niet met den schrijver kan delen, maar waaraan in elk geval zijn werk een groot deel van zijn belangrijkheid en frisheid ontleent en dat het in de goede zin van het woord actueel maakt. Achter de zo objectief mogelijk meegedeelde feiten en beschouwingen voelt men den enthousiasten mens met eigen positieve overtuiging en levenshouding, die waardering voor anderer inzichten geen moment verwart met kleurloze neutraliteit.

Hier en daar plaatste ik onder het lezen een vraagteken, zo in de ‘Vormen der woordkunst’ bij de naam Immerzeel als schrijver van *De Reis van Pieter Spa* (waarom ontbreken bij het ‘Reisverhaal’ nagenoeg alle modernen met Couperus te beginne?) en bij de rangschikking van Henriette Roland Holst's *Thomas More* onder de biografieën. Maar de verdere opsomming van dergelijke detail-critiek zou aan de totaal-indruk van mijn waardering, geheel tegen mijn bedoeling in, afbreuk doen. In de stellig spoedig te verwachten herdruk zullen zulke kleine oneffenheden ongetwijfeld weggevijld zijn!

Baarn.

E. JONGEJAN.

Aankondigingen en mededelingen.

Vondels Werken in één deel.

Bij de firma H.J.W. Becht te Amsterdam verscheen een aantrekkelijke en goedkope uitgave van Vondel's dichtwerken en oorspronkelijk proza. De bewerking was opgedragen aan Albert

Verwey, die zich met grote toewijding van die taak kweet. Zijn bedoeling was ‘in de eerste plaats Vondel in handen te brengen van zoveel mogelijk Nederlanders’. Daartoe werd het werk overzichtelijk naar genres gerangschikt en in de nieuwe spelling overgebracht, terwijl de toelichting tot het nodigste beperkt bleef. Voor een grondige commentaar verwijst de bewerker naar de W.B.-uitgave. Wel schreef hij een uitstekende *Inleiding* (blz. XIII-XXXXIII), die een eigen kijk geeft op de kunst van de grote dichter, en een welkome aanvulling biedt op *Vondels Vers*, in 1927 eveneens als ‘inleiding’ bedoeld.

Nieuwe proefschriften.

Te Utrecht werden in de eerste helft van deze cursus de volgende proefschriften verdedigd:

Dr. J.J. Mak: *De Dietse vertaling van Gerlach Petersen's Soliloquium*, met een inleiding over *De moderne devotie*.

Dr. Wolfgang Schmitz O.F.M.: *Het aandeel der Minderbroeders in onze Middeleeuwse Literatuur. Inleiding tot een bibliografie der Nederlandse Franciscanen*.

Mej. Dr. A.M.E. Draak: *Onderzoekingen over de roman van Walewein*.

Mej. Dr. A.R. Hol: *Een tegenstelling Noord-Zuid in de praeterita en participia van de sterke werkwoorden. Een dialectgcografisch onderzoek*.

Te Amsterdam:

Mej. Dr. S. Geleerd: *Les Traductions hollandaiscs de Racine au XVIIe et au XVIIIe siècles*.

J.J. Starter's Friesche Lusthof.

Door de zorg van de K.V. ‘Het Nederlandsche Lied’ verscheen in 1936 een uitgave van deze tekst (niet geheel compleet), met de muziek en pianobegeleiding van J.H. Garms.

Gysbert Japicx Wirken

verschenen in een keurige nieuwe uitgave, in opdracht van het *Friesch Genootschap* bezorgd door J.H. Brouwer, J. Haantjes en P. Sipma (Boalsert-A.J. Osinga - 1936). Het eerste deel bevat alle teksten, ook van de Nederlandse gedichten. Bij de verschijning van het beloofde tweede deel, met de toelichting en commentaar, komen wij op deze uitgave terug.

C.D.V.

Uit de tijdschriften.
(Januari-Februari).

De Gids. Jan.

H. Marsman publiceert, als omgewerkte lezing, een studie over *Herman Gorter*, met de bescheiden ondertitel ‘Aanteekeningen bij zijn poëzie’.

De Nieuwe Gids. Jan.

W. Kloos schrijft, naar aanleiding van ‘De Vreemdeling’ van Anton Coolen, grotendeels over zich zelf.

Febr.

Een opstel van J.A. Russell: *Dutch poetry and the revival romantic* behandelt als eerste gedeelte ‘The heritage of Vondel’. - W. Kloos zegt *Iets over een aankomende dichter*, namelijk Barend de Goede.

De Stem. Jan.

Het *Critisch Bulletin* bevat de volgende boekbeoordelingen: A. van Schendel's *De Rijke Man*, door Tonia de Bilt; Ina Boudier-Bakker's *Paul*, door C. Veth; A. Coolen's *De drie gebroeders*, door C.J. Kelk en Joh. Fabricius' *Flipje*, door Emmy van Lokhorst.

Groot-Nederland. Jan.

In de nieuwe jaargang is dit tijdschrift geheel van karakter veranderd: verscheiden vroegere medewerkers aan *Forum* zetten hier hun werk voort. De poëzie, het nieuwe proza en de letterkundige kritiek krijgen een ruime plaats. S. Vestdijk schrijft *Over vertaalde gedichten*, naar aanleiding van de bloemlezing *Uit de Wereldpoëzie*, door Johan de Molenaar, en over Verwey's jongste bundel (*In de Koorts van het Kortstondige*). - J. Greshoff beoordeelt *de Rijke Man* van A. van Schendel.

Febr.

H. Marsman beoordeelt De poëzie van Hendrik de Vries. - Een weinig gewaardeerde periode van onze letteren is het onderwerp van P. Geyl's artikel: *Nederlandsch Letterkundig leven 1688-1740*. - S. Vestdijk schrijft over *Katholieke dichters*; J. Greshoff over E. du Perron (*Blocnote Klein Formaat* en *Graffite*).

Stemmen des Tijds. Jan.

C. Tazelaar beoordeelt *De nieuwe roman van A. den Doolaard*, n.l. *De groote Verwildering*. - P.J. Meertens schrijft over Seerp Anema's *Eerherstel voor Schaepman's Aya Sofia*.

Febr.

In een *Kroniek der Poëzie* geeft P.J. Meertens onder het opschrift *Bloemlezingen aan de lopende band* een beschouwing over twee bloemlezingen uit het werk van jong-Protestantse dichters en schrijvers (*Spectrum* en *Werk*, door Jan H. Eekhout), beide in 1936 verschenen.

Opwaartsche Wegen. Jan.

Roel Houwink geeft een korte beschouwing *Bij den laatsten bundel van Jan Slauerhoff*. - Tom de Bruin beoordeelt de roman *Heden ik, morgen gij* van H. Marsman en S. Vestdijk.

Febr.

In de *Poëzie-kroniek* beoordeelt G. Kamphuis de bundels *Machten* van Jan Eekhout, *De Doortocht* van Muus Jacobse en *Tusschen twee Vuren* van Barend de Goede. - Roel Houwink beoordeelt *Wegen der poëzie* van G. Stuiveling. - C. Thunissen schrijft over *Letterkundig Daltonisme*, naar aanleiding van Seerp Anema's *Eerherstel voor Schaepmans Aya Sophia*. - Hanno van Wagenvoorde beoordeelt de dichtbundel *De pothoofdplant* van Jaap van Hattum.

De Werkplaats. Febr.

K. Heeroma beoordeelt met weinig ingenomenheid de beide bovengenoemde bundels *Spectrum* en *Werk (Spectraal-analyse)*; vooral de inleiding van de eerste prikkelt hem tot scherp verzet. - J. van Ham bespreekt een aantal *Romans van de zee*, in de laatste tijd verschenen, en *De Rijke Man* van A. van Schendel. - W.A.P. Smit maakt een *Aantekening* bij de rede van Dr. Enno van Gelder ‘Ratio artis perditrix’, opgenomen in de jongste Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Roeping. Jan.

J.A. Veraart schrijft een polemisch artikel *Brom over Schaepman*, voornamelijk op politiek gebied.-Gerard Knuvelder bespreekt de nieuwe, gemoderniseerde uitgave van *Carel van Mander's Schilderboek*.

Dietsche Warande en Belfort. Dec.

Pierre van Valkenhoff wijdt een uitvoerig artikel aan de nagedachtenis van *Jacobus Revius*.

Jan.

Anton van Duinkerken schrijft een uitvoerig artikel over *Maria Viola*, het pionierswerk dat zij in *Van onzen tijd* verrichtte, haar gedichten en haar kunstkritiek. - R. Brulez vond in de herdruk van *Vincent Haman* aanleiding tot een artikel: '*Willem Paap of alles komt terecht*....'

De Vlaamsche Gids. Jan.

Paul de Ryck geeft onder het opschrift *Met veertien Jonge Dichters, of die het kunnen worden* een een beredeneerde aanvulling van de bloemlezing 'Nieuwere klanken van de jongste lichting in Nederland en Vlaanderen', samengesteld door Robert Franquinet.

Febr.

Maurits Sabbe schrijft een gevoelvol *In Memoriam Prof. Dr. Jozef Vercoullie*. - Julius Pée publiceert een lange reeks *Multatuliana, bij de vijftigste verjaring van Dekkers dood*.

Leuvensche Bijdragen XXVIII, afl. 1-2.

In een artikel *Waals en Germaans* gaat Marius Valkhoff de wisselbetrekkingen tussen de Waalse en Vlaamse dialekten na. Achtereenvolgens geeft hij een *Overzicht der onderzoekingen* en *Resultaten en Problemen*. - B. van den Berg (*De palatalisatie van Germaanse a > e voor r + gutturaal en labiaal in Zuid-Nederland*) ontwierp een kaart voor het woord *warm*, met uitvoerige toelichting. - J.L. Pauwels betoogt, op grond van een persoonlijk onderzoek te Turnhout, tegenover Schrijnen, dat *Polyonomie bij Bloemnamen* inderdaad bestaat.

Verslagen en Mededeelingen van de Kon. Vlaamsche Academie. Mei-Juni.

Maurits Sabbe geeft een derde bijdrage *Uit den Taalstrijd in Zuid-Nederland tussen* 1815-1830, handelend over J.B. Plasschaert, meier van Leuven, die in een Franse brochure van 1817 betoogt, dat het Frans in België werkelijk de nationale taal is. - A.H. Cornette karakteriseert *Vondels Leeuwendaelers* in een lezing, bestemd als inleiding tot een vertoning in 1936. Aan het slot vindt men de verslagen van de keurraden over de prijsvragen van 1936.

Juli.

Deze aflevering is aan Erasmus gewijd. Jozef Muls leidt de viering in. Maurits Sabbe schrijft over *Erasmus en zijn Antwerpsche vrienden* een studie, die reeds te voren in *De Gids* verschenen is. - J. van Mierlo's bijdrage is getiteld: *Erasmus, een Levensbeeld*. - Leonard Willems lost een prioriteitsvraag op, door aan te toonen dat *Jan van den Dale* zijn *Stove* niet bewerkte naar de *Uxor mempsigamos* van Erasmus (1523), aangezien Jan van den Dale in 1522 gestorven is, en zijngedicht waarschijnlijk vóór 1516 geschreven werd. Hij heeft dus Erasmus de stof geleverd voor een van zijn geestigste *Colloquia*.

Aug.

Leonard Willems (*Aanteekeningen over Middelnederlandsche Schrijvers*) toont aan dat Willem van Alflighem een Latijns historisch gedicht geschreven moet hebben, dat verloren

gegaan is, en waarop zijn roem als ‘bonus metricus’ berustte. - Maurits Sabbe vervolgt zijn artikels *Uit den Taalstrijd in Zuid-Nederland tussen 1815-1830* met een beschouwing over de Noord-Nederlandse onderwijzer Petrus van Genabeth, die stand hield ‘op de voorposten te Doornijk en te Brugge’. - E. Blancquaert wijst op *Noord- en Zuid-nederlandsche Schakeeringen in de Beschaafd-Nederlandsche Uitspraak*, en bepleit ‘een standpunt van groter ruimte - ik zou haast zeggen meer verdraagzaamheid - in onze opvattingen over Standaard-uitspraak van het Nederlands.’

Onze Taaltuin. Jan.

Als fragment van een proefschrift publiceert H.L. Bezoen een artikel over *Het taalkundig geslacht te Enschede*. - G. Stuiveling wijst op fouten in *Uitgeverstaal*. - G.S. Overdiep geeft, als voorproeve uit de nieuwe bewerking van zijn Moderne Nederlandsche Grammatica, een beschouwing *Over aspecten*. - Jos. Schrijnen stelt de Corsicaanse atlas voor taal- en volkskunde ten voorbeeld aan de toekomste Nederlandse (*Taal- en volksleven op Corsica*). - G.S. Overdiep (*Volkstaal en algemeene taal*) bepleit vrijheid in het gebruik van de buigings-n en de pronominale aanduiding.[1] - F. Jansonius maakt opmerkingen over de stijl van *‘Bint’ en ‘De Kleine Republiek’*.

Febr.

G.S. Overdiep geeft verslag van interessante intonatieproeven, in het Groningse Instituut opgenomen (*Zinsklankvorm en intonatie*). Van zijn hand zijn ook twee kleinere bijdragen over *De taalstijl van Huygens* en *Stijgende tweeklanken in Nederlandsch*.

Tijdschrift voor Taal en Letteren XXV, afl. 1.

L.C. Michels wijdt een uitvoerig artikel aan *Apollonia van Veen* en haar

1) Het doet ons genoegen dat Prof. Overdiep zo dicht bij de vereenvoudigers blijkt te staan. In een noot zegt hij: ‘Die vrijheid zou o.a. insluiten, dat Hollanders de *-n* volkomen afschaffen; dat anderen hetzij een bepaalde groep van woorden in den 3den en 4den naamval, hetzij een groep van woorden bij bepaalde gevoelswaarde (ook als casus emphaticus) met een -nvorm verbonden al naar hun *volkstaal*-gevoel.’ Wij maken daarbij opmerkzaam op het feit - dat natuurlijk Overdiep bekend is - dat *in geen enkele streek van Noord- of Zuid-Nederland* deze n dient om de 3de en 4de nv. van de eerste te onderscheiden, m.a.w. dat deze n op grond van ‘*volkstaal*-gevoel’ slechts als *geslachts*-teken gebruikt zou kunnen worden.

'familie en vrienden'. Uitgangspunt is de ontdekking van een handschrift van Vondels gedicht *Aan Apollonia van Veen*, dat een strofe meer bevat dan de bekende druk (W.B. III, 395-396). - Ed. A. Serrarens beoordeelt de bloemlezing *Dichters der Middeleeuwen* van A. van Duinkerken en W. Beuken. Ondanks aanmerkingen en bezwaren begroet hij dit werk met vreugde. - Jos. J. Gielen beoordeelt het boek van Herbert Junkers over *Niederländische Schauspieler und niederländisches Schauspiel im 17. und 18. Jahrhundert in Deutschland*.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde LVI, afl. 2-3.

C.G.N. de Vooys levert een bijdrage tot *Zuivering van zestiende-eeuwse teksten*. - J.H. van Lessen schrijft over etymologie en betekenis van *Warf* en *Werf*. - A.M. van 't Oever maakt aanmerkingen op *Het Engelsch in de laatste afleveringen van het Middelnederlandsch Woordenboek*. - D. Th. Enklaar vond *Het voorbeeld van Lodenstein's 'Medicijnmeester'* in een esbatement, in 1561 te Antwerpen vertoond. - A.A. van Rijnbach publiceert *Een onuitgegeven brief van Jacob Cats*. - K. Heeroma tracht het werkwoord *lierelauwen* te verklaren. - G.A. Nauta bespreekt *De bron van Milenus Clachte*, van Houwaert. - L.C. Michels geeft een aanvulling bij een vorig artikel van O. de Neve over *Das*. - Breed opgezet is een opstel van H.A. Höweler: *Uit de geschiedenis van het Haagsche Dichtgenootschap 'Kunstliefde spaart geen vlijt' 1772-1818*, geput uit het archief van dat genootschap. Achtereenvolgens wordt nagegaan: de organisatie, de werkzaamheden en de betrekkingen van Bellamy tot 'Kunstliefde'. - J.A.N. Knuttel (*Vroege Nederlandsche Letteren*) lokaliseert de *Renout van Montalbaen* in Brabant, en acht het gewenst in onze letterkunde *Lotharingen* (d.i. Brabant en Limburg) *en Vlaanderen* te onderscheiden. - J.J. Soons toont aan dat niet M. Corver, maar Bruno Zweerts de *Tartuffe* vertaald heeft.

Neophilologus XXII, afl. 2.

B.H. Wind geeft een samenvatting van *Les contributions néerlandaises au vocabulaire du français belge*, beginnende met de woorden, ontleend aan het Middelnederlands en het hedendaagse Nederlands. - J.F. Buisman Jr. gaat na welke gedichtjes van *Spiegel*, gedrukt achter Roemer Visscher's 'Brabbeling', aan *Marot* ontleend zijn. - Leo Spitzer en J.J. Salverda de Grave geven onderstellingen omtrent de etymologie van *krakeel*.

Levende Talen. Febr.

Dit nummer bevat de voordracht van W.L.M.E. van Leeuwen *Over de samenwerking van de leraren in de verschillende talen aan één school*. - Gerlach Royen's voordracht over *Grammatika en Syntaxis* en die van R. Kuitert over *Noodzakelijke veranderingen in het toelatingsexamen* zijn eveneens onverkort afgedrukt. - R. Kuitert beoordeelt o.a. de bundels *Nieuwe Nederlandse Poëzie*, verzamelt door H. Godthelp, en het *Tabellarisch Overzicht van de Vier Literaturen* door A.J. Schneiders en P.H. Greiner.

Eigen Volk. Jan.

J. Krul en Henri ter Hall schrijven over *Spreekwoorden*. - M. Mieras Jr. geeft een proeve van Zuid-Bevelands dialekt.

De Socialistische Gids. Jan.

G. Karsten geeft een duidelijk overzicht over *De Spellingstrijd van Siegenbeek tot Slotemaker de Bruine*.

Vondelkroniek VIII, nummer 1.

B.H. Molkenboer leidt *Het Vondeljaar 1937* in met een lofrede op de dichter. - J.F.H. Sterck vergelijkt *Twee vertalingen van Sophompaneas*, nl. die van Vondel en een anonieme - gelijk Sterck aantoont, - door de jonge Pieter de Groot gemaakt en aan zijn moeder opgedragen. Deze aardige vondst wordt door enige paralelle plaatsen toegelicht. - B.H. Molkenboer bestrijdt de mening van A. Zijderveld in een artikel *Heeft Vondel Spinoza niet bestreden?* - Een lange reeks *Kanttekeningen* besluit de aflevering.

Die Huisgenoot. Jan.

M.S.B. Kritzinger beoordeelt *Knap Kêrels en Mooi Nooiens* van Marie Linde als ‘'n Interessante Bundel Kortverhale’. - P.J. Nienaber vindt in *Ons Oorlogsliteratuur* slechts ‘romans nog almal volgens die ou patroon’. Dezelfde auteur schrijft over *Psigo-analise en Literatuur*. - F.E.J. Malherbe behandelt met behulp van een schema uit Jespersen's Philosophy of Grammar *Anglisismes in Afrikaans*, niet alleen in woordenschat en zinsbouw, maar ook in de uitspraak van bastaardwoorden en buitenlandse eigennamen.

Museum.

L.C. Michels beoordeelt uitvoerig de nieuwe uitgave van A. Poirters' *Het masker van de wereld afgetrocken*, bezorgd door J. Salsman en Edw. Rombauts.

C.D.V.

Honderd jaar letterkundige kritiek in De Gids.

Letterkundige tijdschriften zijn graadmeters voor het peil dat in een bepaalde periode bereikt is. De geschiedenis van hun opkomst, bloei en verval, van hun onderlinge strijd kan uiterst leerzaam zijn.

De Gids, die in Januari laatstleden het honderd-jarig bestaan herdacht, heeft vanouds een breder terrein bestreken. Velerlei wetenschap en kunst was erin vertegenwoordigd. Op politiek, godsdienstig en algemeen-cultureel gebied was het tijdschrift lange tijd het voorname orgaan van de liberale bourgeoisie. Menigeen zal dus het jubileum-nummer van Januari met belangstelling tegemoet gezien hebben: een terugblik op een zo belangrijk verleden kon boeiend zijn. Van de redakteur Colenbrander, die zich reeds vroeger in het Gids-archief verdiept had, en daaruit interessante dokumenten heeft gepubiceerd, mocht men een historische samenvatting verwachten. In plaats daarvan geeft hij opnieuw een overvloed van materiaal, beredeneerde lijsten van Gidsredacteuren, van Gidsproblemen en politieke verhandelingen, voor toekomstige studie van de Gidsgeschiedenis ongetwijfeld van belang, maar voor de tegenwoordige lezer in hoofdzaak onverwerkte stof. Aangezien daarmede twee-derden van de aflevering gevuld is, bleef er slechts voor een drietal kleinere bijdragen plaats. Twee daarvan zijn vrij willekeurige grepen uit de onderwerpen die in De Gids ter sprake kwamen, nl. ‘De Gids en Indië’, en de bouwkunst. Het derde, dat stellig niet mocht ontbreken en dat een ereplaats verdiende, is gewijd aan de letterkundige kritiek. Immers, de stichters van het tijdschrift wilden allerleerst ‘gidsen’ zijn op letterkundig gebied.

De taak om de onvergankelijke verdienste van De Gids als kritisch orgaan te gedenken werd opgedragen aan de tegenwoordige Kroniek-schrijver, de jongste redakteur, Anton van Duinkerken. Zijn bijdrage is de meest teleurstellende in dat feestnummer. Dat in de karig toegemeten ruimte niet naar volledigheid gestreefd werd, zal niemand hem kunnen verwijten; wèl dat zijn betoog, ondanks menige goede opmerking, oppervlakkig, zijn karakteristiek vaak onjuist is. Het is een gelegenheidsopstel in de slechte zin van het woord. Men krijgt de sterke indruk: het hart van de schrijver is elders; dit vanouds liberale orgaan is voor hem een huurhuis, waar toevallig een kamer

leeg stond; geen oud familiebezit, waar hij met piëteit zijn intrek nam. Het opstel bestaat uit vijf korte paragrafen, waarvan de eerste de voorgeschiedenis behandelt. Al dadelijk treft ons de te simplistische voorstelling alsof de periode van zelfgenoegzaamheid en saaie onbeduidendheid zich uitgestrekt zou hebben tot 1837, tot de oprichting van De Gids; alsof de *Vaderlandsche Letteroefeningen* vóór 1837 geen aanvallen van jongeren te doorstaan hadden: alsof 'Feith de eenige was die in hun tijd onvoorwaardelijk smaak had' (blz. 396). In plaats van Lulofs en Schrant, die terloops een 'eervolle vermelding' krijgen, zou men toch eer denken aan Staring en Kinker, aan David Jacob van Lennep en Geel. Ook in de slechtste tijden ontbreken geen mannen van talent en smaak, al komen ze niet tot de ontwikkeling die een rijker voedingsbodem hun had kunnen schenken.

Om het ontstaan van De Gids te begrijpen, is meer nodig dan vage algemeenheden over de geest van de *Letteroefeningen*; ook de bladzijde over Bilderdijk had in dit verband gevoeglijk achterwege kunnen blijven. Daarentegen had de schrijver er op kunnen wijzen, dat reeds rondom 1830 symptomen van opleving zich vertoonden, en aspirant-leiders te voorschijn kwamen: de eerzuchtige romanticus Adriaan van der Hoop, de begaafde, vroegrijpe Jacob van Lennep. Men denke aan hun strijd in de weekbladen *Apollo, Argus* en *Mercurius*, aan het eerste optreden van Drost in *De Vriend des Vaderlands*. Een onvergefelijke fout is, dat de naam van deze geboren jonge leider niet genoemd wordt, in verband met zijn stichting, *De Muzen*, van 1834. Immers, zonder deze voorganger zou *De Gids* niet ontstaan zijn. Hij heeft reeds hetzelfde beginselprogram ontwikkeld, dezelfde leidende gedachten uitgesproken en toegepast. Bovendien waren zijn medewerkers de latere Gids-redakteuren, zodat men veilig kan zeggen dat de Gidsbeweging, ondanks het tweejarig intermezzo, in 1834 begonnen is. Waar blijft in deze inleiding de naam van Potgieter? Deze nam toch onmiddellijk zijn plaats naast Bakhuizen in. Niemand zal de betekenis van Bakhuizen's magistraal opstel over *Vondel met Roskam* en *Rommelpot* ontkennen, maar betwistbaar is de stelling, dat dit 'voor de latere Gidskritiek, tot 1865, voorbeeldig blijven zou' (blz. 400). Zijn kultuurhistorische beschouwing van de letterkunde was inderdaad verrassend nieuw, maar dat geldt niet minder voor de kritischaesthetische en opbouwende letterkundige kritiek van Potgieter. Daaraan ontleende het tijdschrift bij zijn verdere ontwikkeling

betekenis en gezag. Huet heeft meer het voorbeeld van Potgieter en van Sainte Beuve voor ogen gehad dan dat van Bakhuizen.

De periode 1837-1862, de grote tijd van *De Gids*, door Potgieter's letterkundige kritiek beheerst, wordt in 2½ bladzijde afgehandeld. Erger dan deze beknoptheid is de mistekening van zijn persoonlijkheid en zijn omgeving. Verwey heeft Potgieter terecht gekarakteriseerd als de 'teleurgestelde': als idealist waren zijn verwachtingen te hoog gespannen; huiselijk geluk, zo vurig begeerd, heeft het lot hem niet geschonken. Maar mag hij daarom een 'tragisch mensch' genoemd worden, die zichzelf soms een 'mislukkeling' achtte? Daarvoor was zijn leven te rijk, zijn gegrond zelfbesef, zonder ijdelheid, te groot. Was het 'rond Potgieter benauwd en duf' in Holland? Zeker, hij heeft de Jan Salies gohaat en afgestraft, maar om zich heen zag hij jongeren als Gerrit de Clercq, Vissering, Quack, die het liberale enthousiasme, dat in de periode 1845-1853 bezieling schonk, ten volle deelden, en ook op letterkundig gebied verheugde hij zich over de verschijning van jonge, veelbelovende krachten. Het is dan ook niet juist dat hij 'heelemaal alleen op een slagveld staat.'

Ten onrechte wil Van Duinkerken 'de dichter buiten beschouwing laten blijven': m.i. zijn de dichter en de criticus één, en is de een zonder de ander niet te begrijpen. Even onjuist is het, in de humane persoonlijkheid een belemmering te zien voor de kritiek: 'Potgieter had niet fatsoenlijk moeten zijn. Hij had zijn haat moeten uitspuwen, evenals Multatuli, inplaats van dien diepgewortelden haat te verwerken in allerhande aangekleede stijlfiguren.' Maar dan was hij geen Potgieter geweest! Zijn 'fatsoen' was niet burgerlijk-bekrompen; het kwam voort uit oprechte humaniteit. Van de radikale, onevenwichtige Multatuli had hij later een instinctieve afkeer. Scherp kon hij zijn, zowel in zijn jonge jaren, in de 'blauwe beul', die pruldichters in enkele regels afmaakte, als op rijpe leeftijd bij intieme oordeelvellingen: daarvoor leze men slechts de brieven aan Busken Huet, maar iemand in het publiek kwetsend te behandelen, streed tegen zijn natuur.

Bij de waardering van Potgieter als 'een groot criticus' missen wij nog een element, waar Verwey met nadruk op gewezen heeft: zijn dichterlijke studie van buitenlandse letterkunde, Franse en Engelse vooral, waardoor De Gids ook voor de latere vergelijkende litteratuurstudie baanbrekend werk verrichtte, dat herdenking verdiende.

De derde afdeling, aan Busken Huet's kritiek gewijd, kan ons evenmin bekoren: naast aardige opmerkingen staat weer een reeks van blijkbare onjuistheden. ‘De droom eener nationale grootheid’ heeft Huet nooit gedroomd; de pessimistische *Nationale Vertoogen*, waarop Van Duinkerken zich beroept, zou men eer anti-nationaal kunnen noemen, want in deze laatste levensperiode had de schrijver bitter weinig sympathie voor zijn land en zijn landgenoten. Dat ‘Hooft en Breeroo voor hem als de dierbaarste landgenooten léefden’, geldt ten hoogste voor de eerste, de renaissancist; het rauwe realisme van de zeventiende-eeuwers had voor hem weinig aantrekkelijks. Een uitstekend prozaïst was Huet ongetwijfeld; maar ook ‘een novellist, zooals zijn eeuw er weinig kende’? Geestigheid in spot en sarkasme zal niemand hem ontzeggen, maar voor eigenlijke ‘humor’ was hij te sceptisch en te pessimistisch aangelegd: een vergoelijkende glimlach is op Huet's gelaat nauwelijks denkbaar.

De laatste alinea van deze afdeling bevestigt allerminst de benaming ‘romanticus’, die daar op Huet toegepast wordt. Ten slotte had ook opgemerkt dienen te worden dat de kritiek van Huet eerst tot volle ontwikkeling kwam nà de betrekkelijk korte, vierjarige Gids-periode. Dat hangt ten nauwste samen met de crisis van Januari 1865, een keerpunt in de Gids-geschiedenis, dat in Van Duinkerken's opstel ten onrechte bijna stilzwijgend voorbijgegaan werd, al heeft Colenbrander, in ander verband, er aandacht aan gewijd. Huet's *Aurora*-kritiek was slechts de druppel die de emmer deed overlopen. Er heerste ontstemming in brede kringen. In deze periode van liberale zelfgenoegzaamheid kon men slecht verdragen, dat gevierde middelmatigheden door Huet bespot of gegeseld werden. Men herademde, toen de rustverstoorder belet werd, zijn afbrekend werk in het eerste vaderlandse tijdschrift voort te zetten. Van de ‘eer’ der vaderlandse letteren hadden Potgieter en Huet een andere opvatting dan de toenmalige novellisten en dichters.

Van Duinkerken stelt ook aan Huet een onvervulbare eis: hij had zich los moeten maken van Potgieter's *esprit de suite*, en de kritiek moeten ‘vernieuwen’. In welke geest dat had moeten geschieden, blijkt niet. Wel beweert hij: ‘Toen Huet, met Potgieter, heenging uit de redactie van *De Gids*, in 1865, was er gelegenheid tot de verzuimde vernieuwing.’ Maar daarop laat hij, niet zonder komisch effekt, volgen: ‘Alleen de vernieuwer ontbrak’. De overgebleven redakteuren ‘wisten dat *De Gids*

ophouden zou een vast voertuig te zijn van letterkundige kritiek', getuigde Quack. Inderdaad heeft het tijdschrift in 1865 de leiding van de litteraire kritiek verloren, en sedert nooit volledig herwonnen. Het behield de leiding op velerlei ander gebied en verenigde het puik van het liberale intellekt: voor beoefenaars van wetenschap, voor politici bleef het een onderscheiding, in *De Gids* opgenomen te worden, maar Potgieter kon op de Beurs verzekeren, dat onze letterkundige kritiek voortaan uit Indië kwam.

Huet's taak kon niet geheel onvervuld blijven. Een zonderlinge vergissing begaat Van Duinkerken, als hij schrijft: 'Onder de overblijvenden koos men J.N. van Hall'. Deze redakteur trad namelijk eerst vijftien jaar later, in 1880, op.[1)] De keuze viel eerst op Schimmel, die in 1866 en 1867 merkwaardigerwijze juist dezelfde werken van Van Lennep en van Schaepman gunstig beoordeelde, die door Huet buiten De Gids zo vernietigend onderhanden genomen werden. Na hem was Simon Gorter aan het woord, van wie Potgieter vrij goede verwachtingen koesterde, maar die reeds in 1871 overleed. De eerste bijdrage van Allard Pierson dagtekent reeds van 1872; een belangrijke aanwinst en een belofte van verdere medewerking.

In de paragraaf, aan de periode 1865-1982 gewijd, waarin de auteur zich eigenlijk beperkt tot een karakteristiek van J.N. van Hall, verwacht de lezer een schets van de strijd met *De Nieuwe Gids*, tussen 1885 en 1887. Hij verneemt nu alleen iets over het 'aanpassingsvermogen' van Van Hall, die de Tachtigers door zijn bloemlezing populair hielp maken, al was hij zelf 'een man zonder litterair ideaal.' Dat intussen meegaan iets anders is dan leiding geven, beseft ook Van Duinkerken, die ons inziens weer te ver gaat, als hij schrijft: 'Indien De Gids tusschen 1865 en 1902 over de letterkunde gezwegen had, zou er niets gemist zijn dan een beetje ergernis' (blz. 410). Wij hierinnerden reeds aan Allard Pierson, en denken o.a. ook aan een fijne geest als Byvanck, die De Gids in deze periode met voortreffelijke kritische studieën verrijkten. Pierson's 'Oudere Tijdgenooten' en 'Jongere Tijdgenooten', zijn opstel over Swinburne kunnen de vergelijking met essays van jongere auteurs nog steeds glansrijk doorstaan.

Waarom met het jaar 1902 een nieuwe en laatste periode geopend wordt, is ons niet duidelijk. Veeleer zou men bij 1890, het begin van de 'aanpassing', een scheidslijn kunnen trekken.

1) Vgl. blz. 288 van dezelfde Gids-aflevering.

De voorspelling van Verwey bij het vijftig jarig jubileum: ‘De Gids gaat dood’, was niet in vervulling gegaan, doordat het tijdschrift, na een kort verzet, zich gewonnen gegeven had, en steun zocht bij de jongere generatie, zonder door deze als gezaghebbend orgaan aanvaard te worden. Toen *De Nieuwe Gids* uiteenviel, hebben de beste krachten een nieuw orgaan gevonden dat, met *De Kroniek*, andere opkomende krachten aantrok, en in belangrijkheid voor de letterkunde *De Gids* verre overtrof. Voor de dichtkunst werd in 1905 *De Beweging* een toongevend orgaan onder de gezaghebbende, doelbewuste leiding van Verwey, die voor de moderne letterkunde een betekenis had, te vergelijken met die van Potgieter in de bloeitijd van *De Gids*. Zonder deze ontwikkeling in het kamp van de jongeren er naast te stellen is de geschiedenis van de letterkundige kritiek in het oude orgaan eigenlijk niet te schrijven en stellig niet te begrijpen. Was die geschiedenis inderdaad belangrijk geweest, dan zouden twee bladzijden zeer onvoldoende geweest zijn om daarvan zelfs maar een oppervlakkig denkbeeld te geven. Enige terughouding was begrijpelijk, omdat de besroken critici nog tot de levenden behoren. De geschiedenis van deze laatste periode zal de gevolgen van de ‘aanpassing’ moeten beschrijven. Na Van Nouhuys ontbreekt de naam van Johan de Meester. Scharten wordt met lichte ironie aan kant gezet: hij is ‘objectief’, ‘substantieel’, maar dat dit allesbehalve lof betekent, leest men tussen de regels. Schijnbare lof bevat ook de verzekering dat *De Gids* na 1912 ‘zich voor de nieuwste richtingen open stelde’, want dat staat niet gelijk met het ‘ademen van een nieuwe geest.’ Het tijdschrift wordt steeds meer een doorgangshuis. Just Havelaar en Dirk Coster trekken er weldra uit om een eigen orgaan te stichten. Van Eyck voelt zich er blijkbaar ook niet thuis. Dan volgen nieuwe proefnemingen met A. Roland Holst, Nyhoff, Marsman en ten slotte wordt de leiding van de Literaire Kroniek toevertrouwd aan een redakteur van *De Gemeenschap*.

Verjongd is *De Gids* in de laatste kwart-eeuw zonder twijfel, en door menige belangrijke letterkundige studie en kritieken bracht het bijdragen van blijvende waarde, die in een toekomstige studie over de ontwikkeling van deze kritiek een plaats verdienen. Een orgaan met een eigen karakter onder vaste leiding, met algemeen erkend gezag, is het tijdschrift sedert Potgieter's heengaan niet meer geweest. Kenmerkend is dat na de jongste crisis niet meer de Redaktie zich uit, maar dat men ‘stemmen

uit de Redaktie' hoort, die vaak een verschillende klank hebben en elkaar soms tegenspreken. Van een verzameling van bijdragen, die ook in andere tijdschriften hadden kunnen staan, kan geen leiding uitgaan. Op ander gebied kan het oude liberale orgaan nog gids-diensten bewijzen; op letterkundig terrein heeft het geen aanspraak meer op de trotse naam van 'De Gids', die het in zijn beste dagen met ere droeg.

Een overzicht in vogelvlucht van de honderdjarige levensloop had leerzaam en boeiend kunnen zijn. Dat Van Duinkerken's poging in de meeste opzichten tekort schoot, menen wij in deze bladzijden aangetoond te hebben.

C.G.N. DE VOOYS.

Een achttiende-eeuwse latinist over spelling.

David van Hoogstraten, de vader van de geslachtslijst, geldt als het type van de achttiende-eeuwse classicus. Dat er tijdgenoten waren met andere opvattingen blijkt uit het volgende:

De 88-jarige rector van de Utrechtse Latijnse school, Samuel Petiscus, gaf in 1724 de tweede druk uit van zijn breed opgezet *Lexicon Latino-Belgicum*. In het *Voorbericht* schreef hij: 'Ik ben een Rector van de oude mode. Dezen eertitel heeft my voor eenigen tyd, by den wyn, die naer Salomons zeggen een spotter is, eenen gegeven, wien spel en eenigste vermaek is eerlyke lieden te bespotten, ja te lasteren. Het zy zo. Ze is weinig van belang. Raekt ook myne koude klederen niet. Evenwel moestze in dit Werk niet gezien worden. Daerom heb ik my in de spelling der woorden, van my in dezen bygebragt, benaerstigt, de cierlykheit van onze Moedertael, tot welke geleerde en geestige woordenzifters en taelzuiveraers dezelve in onze dagen gebragt hebben, zo veel 't een man van de oude mode doenlyk was, op te volgen. Doch zal die alle niet voldoen. Die Heeren zyn 't noch niet eens. Een ieder speld op zyne wyze. De een schryft *plaetsen, een pars, Zweden, verzocht, berecht*, enz. De ander *plaatzen, een pers, Sweden, verzogt, berigt*, enz. Ja, die te voren *berecht* en *cierlikheit* geschreven had, schryft daer naer *bericht* en *sierlikheit*, enz. Dus blyft de zwarigheit my by, als met den eenen spelle, de ander myn spelling zal wraken.'[1)]

Uit deze aanhaling blijkt niet alleen, dat van een vaste spellingtraditie in de achttiende eeuw nog geen sprake is - een bekend feit, al acht de tegenwoordige leek zijn spelling in hoofdzaak eeuwen oud! - maar ook, dat het grammatisch gezag van Moonen en Sewel nog lang niet gevestigd was.

Bij een Latinist van gevestigd gezag zou men verwachten dat de op klassieke leest geschoeide naamvalsleer in de moedettaal streng in acht genomen zou zijn. Het tegendeel is het geval. Bij voorkeur gebruikt deze Rector in de nominatief van mannelijke persoonsnamen *den*, b.v. 'Verwagt *den* Lezer voorbeelden?' '*Den* Schryver word niet ligtelyk ontdekt', enz. Voor dit gebruik kon hij zich trouwens beroepen op het illustere voorbeeld van Hugo de Groot.

C.D.V.

1) Aangehaald naar de derde uitgave, van 1738, bezorgd door Arn. Henr. Westerhovii. OOk deze geleerde schrijver achtte het dus niet nodig, spelling en buiging te normaliseren!

‘Spelling Pronunciations’ in het Nederlands. (*Vervolg van blz.* 108).

Er zijn meer van die [ɛ]'s, die tot de leestaal behoren. Wanneer de grammatische handboeken ons leren dat *het* met *h* niet tot de gesproken taal behoort, behalve in uitdrukkingen als *dat is hèt boek van het seizoen*, dan is dat juist: het lidwoord luidt inderdaad nooit anders dan [ət] zònder *h* en met [ə]. Historisch is trouwens dit lidwoord geen verzwakking van *het*. Doch dat daargelaten. Wat ons hier interesseert, is dat ook dat enige [hɛt], dat in gesproken taal voorkomt, sterk naar de leeslamp riekt, èn door zijn *h* èn door zijn [ɛ]: het is een uitdrukkelijk gespelde vorm van het lidwoord.

Of misschien de *h* in het lidwoord ook in niet-emfatische positie enige carrière zal maken? D.w.z. of een komend geslacht in *zet het boek op het rek* werkelijk tweemaal *h* zal spreken? Voorlopig schijnt de kans daarop niet groot: [ət] is het enig mogelijke, maar men weet niet wat er gebeurt. In ieder geval heeft de s c h r i j f w i j z e , die het gevaar voor zulk een ‘letter’-uitspraak definitief zou afwenden, geen schijn van kans: dat zou *et* moeten zijn. Een enkele benedenmoerdijkse auteur heeft het met *et* geprobeerd, maar is met deze schrijfwijze een vrijbuiter gebleven. Met zulk een *et* zou de uitspraak [ət] voorgoed beschermd zijn. De *'t*, een schrijfwijze die blijkbaar van het lager onderwijs uit gepropageerd wordt, is geen geschikt beschermingsmiddel. Het kan slechts meewerken tot het denkbeeld alsof de vorm met *h* eigenlijk de ‘volledige’, volle vorm is en zodoende een lees-uitspraak met *h* bevorderen. De apostrof plaatst immers *'t* als afkorting op één lijn met *d'* in *d' een en d'ander, z'* in *z'is goed gezond* tegenover *de* en *ze*.

Die *'t*-spelling zal wel voortgekomen zijn uit het streven naar de z.g. ‘natuurlijke leestoon’. Dit op zich zelf loffelijk streven heeft ertoe geleid dat men in zeer ruime, al te ruime mate is gaan gebruik maken van *'t*, zelfs daar waar het een fonetische acrobatentoer of zelfs een onmogelijkheid zou zijn het woordje geheel vocaalloos te spreken, zodat de leestoon door dat *'t* er vooral niet ‘natuurlijker’ op kan worden, b.v. in *ik heb 't pas gehoord, je zult 't bekennen, hij wist 't niet*.

Eigenaardig is, dat men nooit de gesproken werkelijkheid heeft aangedurfd met het enclitische persoonlijke voornaamwoord van de 3e persoon mannelijk. Ieder beschaafd Nederlander zegt *dat doet ie niet, daar gaat ie*,[1)] maar niettegenstaande opwekking en voorbeeld van sommige voorgangers van de spellingvereenvoudiging is en blijft er *hij* geschreven. Men vindt *ie* bijna alleen, wanneer het de bedoeling is, onbeschaafde taal of dialect weer te geven. Wie het Nederlands alleen uit geschriften bestudeert, moet tot de conclusie komen, dat *ie* zoal niet ordinair, dan toch ten minste zeer familiaar is. En het kind dat lezen leert, leesspelt steeds braaf *gaat hij, doet hij* enz., zodat het grote moeite kost den wat gevorderden leerling *ie* te laten lezen waar *hij* gedrukt staat. Onmogelijk zou dit toch niet zijn: zonder bezwaar leest men *een* als [ən], ook *mijn* en *zijn*, waar dit pas geeft, als [mən] en [zən]. Hiervoor zijn schrijfwijzen als *'n* en *m'n* niet nodig. Maar *hij* als *ie* te lezen valt wel heel moeilijk. Of nu de hardnekkigheid van [hɛi] bij het lezen ook nog eens een inversievorm [hɛi] in de gesproken taal zal introduceren? Onmogelijk is het niet.

Wij keren terug tot de [ə] die tot [ɛ] is gepromoveerd. Een aardig voorbeeld van een boekenwoord, dat aan zijn [ɛ] als zodanig is te herkennen, is het onmisbare woordje *men*. Het wordt toch wel terecht opgevat als een verzwakking van *man*, al zou de tegenwoordige uitspraak enigszins voet geven aan de vroeger wel geopperde mening, dat het een oude meervoudsvorm zou zijn van *man*, vgl. engels *men*. Dat er, vooral in de 17e eeuw, nog al eens een meervoudig gezegde bij voorkomt, behoeft ons tot die mening niet over te halen: de eigenaardig-vage betekenis, waarbij de notie van het getal op de achtergrond blijft, laat om zo te zeggen de keuze van het getal bij het werkwoord vrij, en bovendien kon het volkomen parallel toegepaste *ze* tot een meervoudig gezegde aanleiding geven. Zeker is, dat het in vroeger

1) Wij zullen hier de vraag laten rusten, of hier niet veel sprekers - o.a. degenen die uit Holland geboortig zijn - eigenlijk het aanwijzend voornaamwoord *die* gebruiken, dat na *-t* van de voorafgaande werkwoordsvorm niet van *ie* is te onderscheiden (vgl. *daar gaat die man* met *daar gaat (d)ie*), maar in andere posities herkenbaar wordt als *daar ging die, dat wil die niet*, casu quo met verscherpte consonant in *dat is tie niet, toen brak tie*. Zie hierover Overdiep, *Onze Taaltuin* III, 161 vlgg., waar de 25 jaar oudere beschouwingen van Tinbergen, *N. Taalg.* II, 244 vlgg. over dit onderwerp niet worden vermeld.

tijd als [mən], eventueel [mə] gesproken is, zoals men van een verzwakte vorm verwacht. Er zijn voorbeelden te over uit de 17e eeuw en later, die dit bewijzen, en in het Zuidnederlands komt tot heden [mə] wel voor. In het Noorden echter is het in de gesproken taal van ongeletterden ten enenmale in onbruik geraakt? Waarom? Werd het wellicht te lastig, dat *men, me, m'* moeilijk te onderscheiden was van *me* 'mij' of *m'n* 'mijn', of wel van het enclitische *-me* = *we*, b.v. in *dan game niet* 'dan gaan we niet'? Hoe dit zij, benoorden de Moerdijk kent men het niet meer; het is vervangen door *je* of *ze*.

Maar even onbekend het is in de volkstaal en de gewone gesproken taal van beschaafden, even ongaarne mist men het in de geschreven taal en de daarbij aansluitende taal van het mondeling betoog. Mijn indruk is, dat het de laatste decennia veld wint: een dertig jaar geleden werd het nog wel 'stijf' gevonden in een stijl die zich als vlot wou aandienen, het was toen nog meer, naar het grapje van Van Lennep, 'niet een onbepaald voornaamwoord', maar 'bepaald een voornaam woord'. M.a.w. het toonde zijn papieren afkomst nog duidelijker dan thans, nu het hoe langer hoe gebruikelijker wordt ook in meer losse stijl en in gesproken taal niet meer wordt vermeden. Het is inderdaad een gerieflijk woordje: men vermijdt er een al te persoonlijke constructie mee, zonder te vervallen in de nogal omslachtige en veel gelaakte passieve constructie met *worden*. Het is vooral de hevige oppositie bij taalschutters tegen dit *worden* - m.i. een zeer overdreven oppositie trouwens -, die het gebruik van *men* in de hand heeft gewerkt. Intussen, hoe gebruikelijk ook, het is als leesvorm te herkennen aan zijn [ɛ].

Deftige afkomst van woorden manifesteert zich dus meermalen aan de spelling pronunciation. Deftige afkomst bij nederlandse woorden nu is niet zelden zuidnederlandse afkomst. Men lette maar op de 'standing' van het zuidndl. *gij* tegenover noordndl. *jij*, op *schoon* tegenover *mooi*, op *geheel* tegenover *heel* en meer zulke woordparen, waarin telkens het statige woord van zuidnederlandse herkomst is. Zuidnederlandse woorden nu zijn bij uitstek schrijftaalwoorden, die aanvankelijk vooral gelezen werden. Zulk een leesvorm herkennen we in het prefix *her-*, dat naar de zeer aannemelijke hypothese van Van Ginneken zonder *h* uit het Frans is overgenomen, het eerst in dialecten aan de taalgrens liggende. In die dialecten zal het allicht eerst

er- [ər] zijn geweest, althans zou het dat in zijn ongeaccentueerde positie geworden zijn, wanneer het in het algemene Nederlands een echt volkse vorm was. Dat is het echter niet, en de boekigheid ervan horen we altijd nog aan de lees-uitspraak [hɛr] naast b.v. het inheemse voorvoegsel *ver-* in *vertellen, verdoen* enz., dat behalve in de opzettelijke contrastaccentuering *vèrkoop* (tegenover *inkoop*) nooit anders dan met [ə] wordt gesproken.[1)]

Enigszins uitheems van herkomst is ook het voorvoegsel *er-*, alleen gebruikelijk in statige woorden als *erlangen, ervaren* e.d., en nooit in het westen van het nederlandse taalgebied inheems geweest. Zo wordt dan dit prefix, de ongeaccentueerde tegenhanger van *oor-*, niet gesproken met de onduidelijke vocaal [ə] die men zou verwachten, maar het heeft de leesklank [ɛ].

Is *ordéntelijk* ook als een leesvorm met [ɛ] voor [ə] uit *órdentlijk* op te vatten? Misschien ten dele. Maar er komt hier een andere factor bij. Er is in het Nederlands een neiging om in lange woorden, vooral bijvoeglijke naamwoorden met een achtervoegsel gevormd, de klemtoon wat naar achteren te verschuiven, gelijk in *hartstóchtelijk* naast *hártstocht, noodlóttig* naast *nóodlot, voordélig* naast *voórdeel*, voorts *boetváardig, waarách tig* e.d. Aan deze neiging nu zal de overgang van *órdentlijk* tot *ordèntelijk* wel niet geheel vreemd zijn, en wanneer eenmaal deze neiging vat kreeg op het woord, viel het moeilijk om onder de klemtoon de [ə] te handhaven. Want [ə] komt zelden in geaccentueerde positie voor.[2)] Maar dat de klank [ɛ] is geworden, zal toch wel mede aan het gelezen woord te danken zijn. In hoeverre daarbij de differentiatie van betekenis tussen *ordelijk* en *ordentelijk* heeft meegewerkt, zal ik niet trachten uit te maken. Het betekenisverschil zou wel secundair kunnen zijn, opgekomen nadat het klankverschil eenmaal bestond. Misschien is het ook min of meer kunstmatig

1) Een aardig geval van een leesvorm *vèr-* in een geslachtsnaam is te Leiden uitgegaan van de academische kringen. De vroegere academische pedel *Verra* werd door professoren en studenten steeds *Vèrra* genoemd, waarmee de naam een interessante 'spaanse' of 'italiaanse' klank kreeg. Beter wist het echter de leidse burgerij, die den man *Verrá* noemde, met [vər]: *Verrá* is inderdaad een zuiver nederlandse naam, die zich verhoudt tot *Van der A(a)* als *Verschoor* tot *Van der Schoor, Vervliei* tot *Van der Vliet* enz.

2) Ondenkbaar is beklemde [ə] niet. B.v. *hij is de man in Den Haag; niet we, maar wij; 'te Amsterdam' is deftiger dan 'in Amsterdam'; onder de spelers bevond zich één speelster*.

bevorderd, nadat er een *órde(n)lijk* en een *ordéntlijk* zonder verschil in betekenis naast elkaar voorkwamen. Het doublet zou dan enigszins te vergelijken zijn met *werkloos* tegenover *werkeloos*, waar de poging tot differentiatie niet is geslaagd. In ieder geval is het opmerkelijk, dat *eigéntelijk, opéntelijk, wezéntelijk*, waar geen bijkomstig betekenisverschil meewerkte, niet zijn opgekomen, al boden vroegere schrijfgewoonten (*eigentlijk* enz.) daaraan een even goede kans als aan *ordéntelijk*. Het Zweeds, dat toevallig al deze woorden uit het Nederduits of Hoogduits heeft ontleend, heeft zowel *egéntlig, offéntlig, väséntlig* als *ordéntlig*: blijkbaar is daar het proces volkomen mechanisch verlopen.

Boven is de tegenstelling ter sprake geweest tussen de zuidnederlands gekleurde geschreven taal en de op het hollands dialect gebaseerde gesproken taal. Het is zeer waarschijnlijk dat heel wat taalvormen, die thans voor vulgair of onbeschaafd gelden, dit geworden zijn tengevolge van de invloed van de brabantse schrijftaal. Een in Holland gangbare vorm kon in de vulgaire hoek gedreven worden doordat hij in de schrijftaal niet werd aanvaard.[1)] Dat is wellicht het lot geweest van *docht* en *brocht* tegenover *dacht* en *bracht*; zeer waarschijnlijk is het zo gegaan met *of*, dat het heeft moeten afleggen tegen *af*. En er zijn meer vormen, waarvan men dit op goede gronden kan vermoeden. Als men dan inderdaad *af, bracht* en *dacht* van taalhistorisch standpunt als leesvormen moet beschouwen, dan moet erbij toegegeven worden dat de strijd tussen lees- en spreekvorm voorgoed is beslist. Van tegenwoordig taalstandpunt uit kan men *af* en *bracht* geen leesvormen meer noemen.

Interessanter is een geval, waar de strijd tussen noordnederlandse gesproken vorm en zuidnederlandse leesvorm nog niet is beslecht, nl. het woordje *aan*. Ieder beschaafd Noordnederlander boven de grote rivieren spreekt *an* als voorzetsel. Men zit *an de tafel*, Arnhem ligt *an de Rijn* enz. Ook als bijwoord is *an* het gewone: je hebt er *niet veel an*. Maar van de vroegste schoolbanken af leert men *aan* lezen, en het is interessant de verdeling van *an* en *aan* in de gesproken taal van beschaafde Nederlanders waar te nemen. Vooral bij de samenstellingen met *aan-* als eerste lid kan men hier hoe *an-* zich taai verzet wanneer

1) Hierover is het laatst gehandeld door Heeroma, *Hollandse dialektstudies*, vooral p. 113 vlgg.; vgl. *N. Taalg.* XXX, 302 vlgg.

het woord wat gemeenzamer is: het eten *brandt an*, een pijp wordt *angestoken*, een jongen komt hard *anlopen*, maar een *anloophaven* is vrijwel onmogelijk. Men *raakt* een hete plaat eventjes *an*, maar men komt met allerlei mensen in *aanraking*. Een jas wordt *angedaan*, desnoods kan men iemand ook nog verdriet *andoen*, maar *aandoening* zal zelden met *an-* meer worden gehoord. *Aandeel, aandrang, aandrift* zijn wel al algemeen in de gesproken taal *aan-* woorden geworden. En het is te voorzien dat het aantal vormen waarbij *an-* onmogelijk is, steeds zal toenemen. Voorlopig ziet het er nog niet naar uit dat *an* als voorzetsel ook eenmaal zal worden teruggedrongen. Maar wel zal zijn strijd zwaar zijn, omdat er wel nooit meer een geschreven *an* zijn steun zal komen bieden.

Uit de totnogtoe behandelde spelling pronunciations zou men de indruk kunnen krijgen alsof dit uitsluitend preciositeiten waren, uitgegaan van de z.g. ‘ontwikkelde kringen’. Maar ook de ‘eenvoudige man’ kan de auteur zijn van ‘leesvormen’. Hij ziet immers altijd min of meer op tegen de geschreven taal, ook al bevat die geen uitheemse woorden, als het betere, mooiere, fraaiere. Hoe meer zijn eigen dialect afwijkt van de taal van het boek, en hoe minder hij gewend is te lezen, hoe dieper deze magische eerbeid kan worden voor de gelezen letter. De wijze waarop zo iemand de letters verwerkt, nadert tot die waarop men een onbekende taal leest, zich daarbij streng houdend aan de gespelde vorm.

Zo zijn er bepaalde ‘letterlijkheden’, die stellig van de minder ontwikkelden zijn uitgegaan. In Noord-Nederland moet als zodanig gelden het achtervoegsel *-lijk* als [lɛik] gesproken, zoals ik het in mijn jeugd nog wel gehoord heb van voorlezers en omroepers: *mogelijk, fatsoenlijk* e.d. Iets anders ligt het geval in Vlaanderen, waar deze uitspraak ook lang niet onbekend is: ten dele is het ook daar te wijten aan het ‘spreken op de letter’, dat in het zuiden bij gebreke van een beschaafde omgangstaal zo lang als surrogaat heeft gediend; ten dele ook berust de uitspraak met duidelijke tweeklank op het eigen dialect, dat in bepaalde streken ook een duidelijke vocaal, zij het dan niet een tweeklank, laat horen.

In de middeleeuwen, in de eerste tijd van de literaire ndl. overlevering zal zulk een verhouding tegenover de geschreven taal als het onbekende, vreemde, maar allicht betere, zeer gewoon

zijn geweest. De geringe vertrouwdheid bij het lezend en schrijvend publiek met vaste correlaties tussen schrift en klank, minder zwaarwichtig gezegd: de geringe vaardigheid in het lezen en schrijven - voorts de afwezigheid, althans zwakke aanwezigheid van een algemene cultuurtaal bòven het plaatselijk en persoonlijk dialect, kon gemakkelijker dan thans aanleiding geven tot lezen volgens de letter. Daarom moeten wij wat voorzichtigheid in acht nemen tegenover die interessante gevallen waar het rijm schijnt te wijzen op een uitspraak die ons voor het minst bevreemdend voorkomt. Men kan nog wel aanvaarden dat een woord als *coninc* een sterk bijaccent had op de tweede syllabe, zodat een rijm als *conínc - dínc* fonetisch aannemelijk was. Dit temeer omdat de schrijfwijze van een woord als *coninc* nergens wijst op verdoffing in de tweede syllabe (nooit b.v. *conenc* geschreven). Maar wanneer een middeleeuws dichter ons een rijm voorzet als:

> ..... *bi welken dic duvèl*
> *lude becorende es in dit spel*,

dan moeten we ons toch wel een goedwillig voordrager denken, die inzake spelling pronunciations tot het een en ander in staat was, en mogen geenszins hierop een gevolgtrekking baseren omtrent de normale uitspraak van het woord *duvel*.

Met zulk een voor modern gehoor onmogelijke mate van letterknechting moet men ernstig rekening houden bij enkele andere kwesties van rijm, die zich voordoen in de middeleeuwse literatuur. Wanneer wij b.v. rijmen zien als *verhoghet* (‘verhoogd’ of ‘verhoogt’) op *joghet* ‘jeugd’, dan weten we zo goed als zeker dat het eerste [o:] en het tweede[ø:] in de beklemde syllabe had, zodat het rijm zeer onzuiver was. Zou het misschien zo zijn, dat de middeleeuwse schrijver eerder dan wij met ‘ogenrijm’ genoegen nam en dat zulk ogenrijm bij de declamatie wel eens tot werkelijk klankrijm werd, d.w.z. dat de middeleeuwse lezer of ‘spreker’ (in middeleeuwse zin) inderdaad *verhoghet* op *joghet* liet rijmen, al vond deze gelijkheid van klank niet de minste steun in de werkelijke taal van lezer en hoorder? Zulk een betrekkelijke grofheid in de onderscheiding zou vreemd afsteken tegen de zuiverheid en nauwkeurigheid, waarmede sommige dichters de verschillende lange *ē*-klanken uiteenhouden, die naar ons gehoor minder verschild zullen hebben dan de klanken van *verhoogd* en *jeugd*. Maar aan de andere kant, wie *spel* op *duvèl* laat rijmen, van zo

iemand kunnen wij op het gebied van leesrijm wat verwachten!

Eenvoudige mensen zijn het stellig ook geweest die aan het dubbele teken *ng* een klankwaarde meenden te moeten toekennen van twee consonanten, waarvan de tweede spirant is. Multatuli heeft zich met zijn *jonchelinchen* zeker kleine luyden voorgesteld. Zulk een lees-uitspraak heeft echter geen succes gehad, zodat wij ons hier er niet verder mee behoeven te bemoeien. Wanneer men in het oosten van ons land spirant hoort in woorden als [rəɣe.rəɣə] ‘regering’, [vərvarsəɣə] ‘verversing’ dan moet men hierin geen aansluiting zien van deze min of meer deftige *-ing*-woorden bij de gelezen vorm, maar de nawerking van een klankverloop, dat reeds in de middeleeuwen in aangrenzende nederduitse dialecten is waar te nemen.

Het enige voorbeeld dat hier misschien voor bespreking in aanmerking zou komen is [konəɣɪn], dat naast het gewonere [konəŋɪn] (*koningin*) veld begint te winnen. In Den Haag is het eerste zelfs al een tikje fijner dan het tweede, ongeveer de verhouding als tussen *bridzjen* en *britsjen* of tussen *portemonnaie* met *è* en met *é*. Naar Mr. J.H. Kramers te Leiden mij mededeelde, is *koningin* met spirant de gangbare vorm in diplomatieke kringen. Vandaar zal het dan in Den Haag zijn overgenomen door degenen die op gedistingeerde uitspraak prijs stellen. Of het nu als spelling pronunciation is aan te merken, zou ik niet durven uitmaken, zolang de biezonderheden van de ontwikkeling der oude verbinding [ŋ] + [g] (occlusief) zo weinig bekend zijn. Wel kunnen we vermoeden, dat de positie van [ŋ] in *koningín* vóór de beklemde syllabe de spirant heeft bevorderd: [ŋ] komt als beginklank niet voor, en omdat de eerste syllabe gewoonlijk de klemtoon draagt, kon [ŋ] vóor de klemtoon wat vreemd aandoen. Naar de ligging van het accent regelt immers de Nederlander ook de uitspraak van het *ng* gespelde uitheemse namen: wij spreken b.v. *Dingáan, Bengálen, Angóla* en *Angóra* met spirant, maar *Ingermanland* en *Bangö* met [ŋ].

Mocht inderdaad [konəɣɪn] met *jonchelinchen* op één lijn zijn te stellen, dus een voorbeeld zijn van een leesvorm, dan zou dit woordpaar ons duidelijk tonen hoe moeilijk het kan zijn, te scheiden tussen wat is voortgekomen uit het mis-lezen van de eenvoudigen of uit het over-netjes lezen van de intellectueel beter gesitueerden. De diepste oorzaak is trouwens in beide gevallen dezelfde: neiging tot correctheid in het overdrevene, verkeerd begrepen correctheid, hypercorrectheid als men wil.

Zulk een hypercorrect navolgen van de gespelde vorm hebben wij, naar ik meen, ook in de woorden van het type *zenuw, geluw, zwaluw*. De geschiedenis van deze vormen maakt het toch wel zeer onwaarschijnlijk, dat hier werkelijk vanouds een [y]-klank zou gesproken zijn. Er kan geen redelijke twijfel aan zijn dat in de middeleeuwen de vocaal in de middensyllabe van *senewe* de onduidelijke klinker [ə] was, en heel vaak vindt men dan ook, speciaal in de oudste teksten, *swalewe, senewe* e.d. met *e* geschreven, de gewone weergeving dus van de [ə]. Nu zal deze onduidelijke klinker wat *oe*-achtig gekleurd zijn door de volgende *w*, die in veel streken, misschien wel overal, bilabiaal was, en dit effect is dan door sommige schrijvers tot uiting gebracht met het teken *u*. Waarom juist dit teken is gekozen, kan in het midden worden gelaten. Een *o* of een teken voor de *oe*-klank ware wellicht juister geweest, maar de verbinding *ow* was ongewoon en de schriftelijke voorstelling voor de *oe*-klank was weifelend. Misschien kon het *u*-teken voor lezers en schrijvers uit sommige streken, speciaal vóór *w*, nog wel dienen om iets *oe*-achtigs aan te duiden. Men denke aan de klankwaarde die de letter *u* nog heden heeft in de tweeklank *eeu*: vgl. b.v. *meeuw* met *meewarig, Zeeuw* met *zeewaardig*. Hoe dit zij, de ontwikkelingsgeschiedenis van *zenuw, zwaluw* e.d., alsook de oudste schrijfwijzen, maken het hoogst waarschijnlijk dat wij in het ‘onbeschaafde’ [ze.nəwə] de voortzetting hebben te zien van een ‘natuurlijke’ ontwikkeling. Maar de spelling heeft het *u*-teken aanvaard en vandaar onze keurige spelling-uitspraak met [ə], die het in de beschaafde taal voorgoed gewonnen heeft. En de [ə] is zó on-netjes geworden, dat de bekende *zenebladen* in de mond van eenvoudigen ook al niet meer door de beugel kunnen, en soms, deels volksetymologisch deels hypercorrect, tot *zenuwbladen* worden verfraaid.

De totnogtoe besproken voorbeelden van spelling pronunciation waren meestal te herkennen door beschouwing van de historische gegevens over de ongedwongen klankontwikkeling. Op iets onzekerder terrein komen wij, wanneer we de tegenwoordige tijd naderen, en de historische gegevens ons in de steek laten. Maar hier zijn het andere overwegingen, die ons kunnen leiden tot het vaststellen of vermoeden van een leesvorm in gesproken taal.

Zo meen ik dat wij woorden als *gans, mens, wens*, woorden dus met de verbinding vocaal + nasaal + s ‘op de letter spreken’. Er zijn toch in het nederlandse taalgebied niet veel streken aan

te wijzen, waar niet de ontwikkeling heeft plaatsgevonden, die wij in en buiten het Germaans vaak waarnemen in verschillende perioden, nl. van korte vocaal + nasaal + spirant tot lange genasaleerde vocaal + spirant: [γɑ̃:s], [mɛ̃:s] e.d. Wij mogen dus veilig zeggen dat dit een algemeen-nederlandse neiging is. Edoch.... ongelukkig wie aan deze neiging toegeeft: duidelijk moet de nasale medeklinker ten gehore komen, op straffe van zich als onbeschaafd spreker te doen kennen: [mɛns] enz. Een zekere mate van nasalering der vocaal is toegelaten en ook gewoonlijk aanwezig: voor het verschil tussen genasaleerde en ongenasaleerde klinkers is het nederlandse oor niet zo gevoelig als het franse, omdat in het Nederlands niet, zoals in het Frans, genasaleerd en ongenasaleerd scherp fonologisch gescheiden zijn. Maar: de *n* moet gesproken worden, want.... hij s t a a t er. Men heeft zich weleens vrolijk gemaakt over de pedantische preciesheid, die ertoe aanspoorde om toch vooral de *t* in woorden als *kastje, kistje* te laten horen, omdat die *t* er toch s t o n d . Maar ik vrees dat er in ons *ga*n*s*, *me*n*s*, *we*n*s* niet minder pedanterie in het spel is. Of liever geweest is, want het pleit is onherroepelijk beslist. Niemand, die het thans nog voor [[γɑ̃:s, mɛ̃:s]] e.d. zou durven opnemen.

Misschien kan men hier spreken van een remmende invloed door het geschreven woordbeeld. Een klankverloop, dat zeker zou zijn ingetreden, is tegengehouden of teruggezet door invloed van of hernieuwde aansluiting bij de lettors. Zoiets is misschien ook gebeurd met de verkleinuitgangen. Na bepaalde medeklinkers heeft het hollands dialect niet *-je*, maar *-ie*, b.v in *boekie* en *koppie*, en het is zeer wel mogelijk dat deze uitspraak zich verbergt achter oudere spellingen met *-ie* en *-ye* en *-je*. Uit de literatuur over de verkleinuitgangen, die in de laatste twaalf jaren zeer rijkelijk heeft gevloeid en waarin nogal uiteenlopende meningen zijn verkondigd, is wel zoveel als communis opinio vast te stellen dat de vormen met *j* ouder zijn dan die met *-ie*. Voorzichtigheidshalve kunnen wij dan in het midden laten of *boekie* uit *boekje* is ontwikkeld of uit *boekjie*, en alleen erop wijzen dat eenzelfde verloop is waar te nemen bij het enclitisch voornaamwoord van de tweede persoon: *hebbie, werkie* ‘heb je’ enz. Allicht zullen vormen als *boekie* en *koppie*, die dan als relatief jong zijn te beschouwen, het eerst opgekomen zijn in de stadsdialecten, het milieu waaruit het beschaafde Nederlands is voortgekomen. Dat is a priori even waarschijnlijk als dat het nieuwe van de lagere standen of het

platteland zou zijn uitgegaan. En onder oudere beschaafde mensen was tot voor kort dat *boekie* en *koppie* nog wel gangbaar, terwijl *boekje* en *kopje* min of meer gedwongen-verzorgd aandeden.[1)] Maar een jonger geslacht heeft deze algemeen-hollandse neiging, die bovendien steun vond in deminutiefformaties van andere dialecten (waar de ontwikkeling wellicht niet altijd dezelfde was, maar dat doet hier minder ter zake), onderdrukt, zodat thans *boekie* e.d. in beschaafde mond nog slechts voorkomen in ogenblikken van opzettelijke gemoedelijkheid of in hevige opwinding (deze twee uiteenlopende gemoedstoestanden leiden vaak tot gelijke taal-uitingen), maar in algemeen gebruik zijn verburgerlijkt, of beter, wanneer de ontwikkeling hier juist is geschetst: zich gehandhaafd hebben alleen in de midden- en lagere standen. En wat zou de factor geweest zijn, die de richting van de beschaafde taal heeft bepaald? Toch wel allerhoogstwaarschijnlijk de schrijfwijze. Zo beschouwd, zouden ook *boekje* en *bloempje* tot de spelling-pronunciations moeten worden gerekend.

Ten slotte moge ik nog de aandacht vragen voor een interessante strijd tussen gelezen en gesproken vorm, die wij nog dagelijks zich voor onze oren horen afspelen, en waarvan de uitslag niet met zekerheid is te voorspellen. Die strijd gaat om de -*en* in woorden als *spelen, lezen, jassen, boeken*. In een zeer groot gedeelte van het nederlandse taalgebied - werkelijk niet in Holland alleen! - is de -*n* aan het eind van zulke woorden afgevallen; zijn vroegere aanwezigheid blijkt alleen nog waar een hiaat erdoor wordt vermeden, b.v. *handen en voete, geven en neme*. Toch blijft er iets aan die uitgang -*e*, die hem in bepaalde taalsfeer bezwaarlijk maakt. Meestal moeten wij de -*n* laten horen in poëzie - niet in àlle poëzie: ik herinner slechts aan Mevrouw Roland Holst, die zelf door haar schrijfwijze herhaaldelijk uitdrukkelijk aangeeft, dat zij de -*n* niet gesproken wenst -, veelal zullen wij ook bij de voorlezing van proza, wanneer dit niet bepaald gemeenzaam is, geneigd zijn de -*n* te spreken. En verscheiden goede improvisatoren van apocoperenden huize zullen in een niet neergeschreven rede veelal de volle uitgangen laten horen. Er glippen wellicht-meer apocoperingen door de mazen van het net dan zij zelf zich bewust zijn of willen erkennen, maar het streven om de -*n* tot zijn recht te laten komen, is er toch.

1) Ik ga hierbij af niet alleen op eigen herinnering, maar ook op een vriendelijke mededeling van Prof. J.W. Muller.

De volle uitgangen', zei ik zoëven. Waarom heten die uitgangen 'vol', zodat een *jasse, spele* e.d. min of meer het minderwaardigheidsmerk van onafheid, onvolledigheid krijgt? Voor een deel stellig, omdat de spelling de uitgang bewaart. Men kan de tegenwerping maken, dat heel wat beschaafde Nederlanders uit het noorden en oosten van het land en ook wel uit andere hoeken, de *-n* laten horen ook in gewone spreektaal. Zeer zeker, al moet opgemerkt worden dat het *werkng* en *loopm* van den Groninger en Drent evenmin de 'volle vorm' geven als het *werke* en *lope* van andere Nederlanders. Is het niet eerder zó, dat die noordoostelijke eigenaardigheid behoorlijk beschaafd blijft aandoen, òmdat de schrijfwijze de *-n* bewaart? De waarheid zal wel aan beide kanten liggen: de *-n* blijft gehandhaafd in de spelling mede omdat Nederlanders uit bepaalde streken hem spreken, en de *-n* wordt in taal, die zich als verzorgd aandient, gesproken omdat de spelling de *-n* handhaaft. Ten slotte is het een toestand, die niet zo heel veel verschilt van die met de *d* tussen klinkers.

Dat deze *-n* als algemeen gangbare spelling pronunciation in het beschaafde Nederlands zijn weg zou vinden, m.a.w. dat *spele* en *jasse* zouden afzakken tot het vulgaire, lijkt voorshands niet waarschijnlijk. Maar de houding van de geschreven taal is stellig afwijzend, ja bepaald depreciërend. Als men uitsluitend afging op boek en krant, zou men tot de conclusie komen dat de *-e* in *geve, spele, boeke* steeds samengaat met erkende vulgarismen als de *ei* in *bein* 'been' en *stein* 'steen' of de *ai* in *fain* 'fijn' en *ais* 'ijs'. Het is te begrijpen dat onder zulke omstandigheden het elementaire leesonderwijs nog niet de uitspraak *geve* en *boeke* durft propageren. En zo is het geenszins uitgesloten, dat *geve* en *boeke* eenmaal het lot van *boekie* en *bloempie* zullen delen.

In een tijd als de onze, waarin ieder over taalaangelegenheden het eerst leert nadenken naar aanleiding van de schriftelijke afbeelding der taal, waarin het juist hanteren van die schriftbeelden het kriterium is van een zeker peil van geestelijke ontwikkeling, waarin krant en reclame ook den ongeletterde steeds weer tot lezen dwingen - in zulk een tijd is de kans groot, dat het klankverloop in de gesproken taal mede bepaald wordt door de letter.

Den Haag, December 1936.

C.B. VAN HAERINGEN.

Goois uit het midden der 18e eeuw.

In De Denker 2, 385 vgg. (a^0. 1764) komt een brief voor van Crelis Daniels Gooyer, geschreven in Goois dialekt. De redakteur van De Denker zegt ter inleiding: ‘Ik heb geene verdere verandering willen maaken in den brief van mynen nieuwen Gooyschen Correspondent, dan welke volstrekt noodig was, om denzelven verstaanbaar te maaken; voor het overige geeve ik dien, zo als ik hem ontvangen heb.’ Wat de redacteur er in veranderd kan hebben, weten wij niet, maar het typisch-Gooise van de taal heeft hij in ieder geval niet al te sterk aangetast. Uit welke Gooise plaats de briefschrijver stamt, kan ik uit de inhoud niet opmaken: het is een dorp met blijkbaar nogal wat boomgaarden en er is ook een fabriek. Er wordt in de brief ook nog over ‘Varensgezellen’, nader aangeduid als ‘Vissers’, gesproken, maar dat dezen de hoofdbevolking van het dorp zouden zijn, blijkt niet. Ik betwijfel dus zeer of het dorp Huizen is.

Het Gooise dialektmateriaal uit de brief lijkt me belangrijk genoeg om het aan een nadere beschouwing te onderwerpen en te vergelijken met het moderne Goois. Ik beschik helaas alleen maar over modern materiaal uit Huizen (opgetekend in 1934). Ik duid het oude materiaal aan als ‘Gooyer’, het nieuwe als ‘Huizen’.

Gooyer maakt geen onderscheid tussen de vanouds lange *â* en de gerekte korte *a*. Voor beide schrijft hij doorgaans *ca*, een enkele maal *aa*. Het heeft er alle schijn van, dat deze *aa*-spelling eenvoudig een inkonsekwentie van de schrijver is. Met *aa* komen voor de woorden *waaragtig* (naast *wear*), *maar* (naast *mar* en *mear*), *praatte* (naast *preaten* en *preatjes*), *laa, knaapen, snaphaanen, vaar* (vader), *allegaar* (naast *allegear*), *menkaar* (naast *mekear*), *aare* (andere). In alle andere *a*-woorden wordt uitsluitend *ea* gespeld. Enkele voorbeelden: *dear, wear, stean, slean, edean, hear* (subst.) *jear, leaten, kwead, nea; meaken, zeak, kleagen, pleats, Seaterdag, eheald, bleadje, vandean*. Huizen maakt evenmin onderscheid tussen de vanouds lange en de gerekte korte klank, maar kent naast de [ae.] (die wsch. gelijk staat met Gooyers *ea*) een donkerder klank [a]. De geciteerde voorbeelden van Gooyer zijn in Huizen als volgt: [dae.r, wa.r, stae.n, slae.n, ədae.n, ja.r, lae.tən, kwa.t, nae.]; [ma.kən, kla.gən, plae.s, zae.tərdax, əha.lt, vanda.n] (haar, zaak en blaadje ontbreken in mijn materiaal).

Moet men hier de conclusie uit trekken, dat in Gooyers tijd het Goois nog geheel een *ae*-dialekt was en dat dus pas in de laatste 150 jaar de [a.] in een groot aantal woorden de [ae.] zou hebben verdrongen? Dit zou wel overeenstemmen met de voorstelling, die ik mij over de ontwikkeling van het Goois gevormd had. Eigenlijk klopt het wat al te mooi, want ik had nooit gedacht, dat het Goois nog zo betrekkelijk kort geleden een zuiver *ae*-dialekt zou zijn geweest. Juist het feit, dat de *aa*-spelling in Gooyers tekst zo zeldzaam is en daarbij blijkbaar niet vrij van achteloosheid, doet mij aan zijn betrouwbaarheid in deze twijfelen. Maar, vraagt men zich anderzijds af, hoe is het mogelijk dat Gooyer, die zoals men verder zal zien het Goois toch werkelijk wel goed kende en niet maar een dialekt op eigen hand fabriceerde, ten opzichte van de verdeling van [ae.] en [a.] zo weinig zorgvuldig is geweest? Gooyers regelmatige *ea*-spelling stelt mij voor een raadsel, dat ik niet kan oplossen.

In de *ae*-dialekten sluit de voor *r* + dentaal gerekte *a* en *e* zich steeds bij de vanouds lange en in open syllabe gerekte *a* aan. Ook Huizen kent [bae.rt] zowel als [wae.rt]. Gooyers enige voorbeeld hiervan is *weard*. Zijn taal stemde op dit punt dus waarschijnlijk wel overeen met het tegenwoordige Goois.

Gooyers enige voorbeeld van gm. *ê* is *hier* en stemt overeen met Huizen.

Gm. *î* en *û* zijn bij Gooyer gediftongeerd. De gediftongeerde *î* wordt onderscheiden van de diftong uit gm. *ai*. Gooyer spelt *my, smyten, myn, wyf, blyven*, tegenover *klain, ezaid, allebay*. Hij vergist zich alleen een keer als hij *kraygen* schrijft. Waarschijnlijk was de toestand bij Gooyer precies hetzelfde als in het tegenwoordige Huizen. Daar is de giftong uit gm. *î* nl. een klank die tussen [ai] en [ɛi] in ligt, terwijl de diftong uit gm. *ai* een [a.i] is. Vbb. [blaiven, brai] tegenover [kla.in, a.igən]. De diftong uit gm. *û* is in Huizen regelmatig [ÆÉi]. Gooyer schrijft ook *ui*, b.v. *huis, tuin, kruid, gebruik*. Zijn enige voorbeeld van *ui*[2] nl. *duit* is ook met *ui* gespeld. Op het punt van de diftongen stond de taal van Gooyer waarschijnlijk dus op hetzelfde standpunt als Huizen. Opmerkelijk is nog Gooyers *nywe* (nieuwe) en *nyt* (niet). Huizen kent ook [nɛiw].

Gm. *ô* is bij Gooyer regelmatig *oo*, of met umlaut *eu*. Voorbeelden: *too* (toen), *hoowel* (hoewel), *mooten* (moeten), *voot, good, doon* (doen), *beroomt* (beroemd), *hooven* (hoeven); *meuite* (moeite), *bemeuien* (bemoeien), *verzeuk* (verzoek), *vleuk* (vloek), *geneugzam*

(genoegzaam), *preuven* (proeven), *neumde* (noemde). In Huizen is gm. *ô*, wanneer er geen umlautsfactor volgt, [o.ə] voor dentalen, [o.] in andere gevallen. Bij umlaut treedt [ø] op. Voorbeelden: [to.] (toen), [ho.nE.r] (hoeneer, wanneer), [vo.ət] (voet), [go.ət] (goed), [vro.x] (vroeg), [ro.pən] (roepen); [mø.i] (moe), [zø.kən] (zoeken), [gənø.gən] (genoegen), [prø.vən] (proeven), [nø.mən] (noemen). In het tegenwoordige Huizen wordt de [o.] of [o.ə] al in vele woorden door [u] verdrongen onder invloed van het A.B. Bij Gooyer is daar nog geen spoor van te bekennen. Behoudens dit iets konservatievere standpunt stemt Gooyers materiaal geheel met Huizen overeen. Het onderscheid tussen [o.] en [o.ə] vond Gooyer waarschijnlijk niet belangrijk genoeg om het aan te duiden.

Gm. *a* voor *r* + konsonant wordt niet gepalataliseerd. Voorbeelden bij Gooyer: *hard, arg, arm, darp, margen, varken*. Voorbeelden uit Huizen: [hart, arəx, narəm, darəp, marəgən, varəkən]. Ook op dit punt is het Goois in de laatste 150 jaar dus niet veranderd. Verder hebben zowel Gooyer als Huizen *of* voor *af*. De in open syllabe gerekte gm. *a* is hiervoor al behandeld.

Gm. *e* voor *r* is bij Gooyer vertegenwoordigd door de volgende voorbeelden: *hart* (hart), *weard* (waard), *veer* (ver); *bederven, herberg*. Huizen kan daar tegenover zetten: [hart, wae.rt, vE.r; stɛrəvən, vɛrəgən] enz. De toestand is dus ook hierbij niets veranderd. Voor nasalen blijft *e* (gm. *e* of daarmee samengevallen umlauts-*e*) bij Gooyer niet ongewijzigd: *minsen* (mensen), *daynken* (denken). Huizen heeft ook [mEns], maar [dɛŋkən]. Hier is dus een verschilpunt. Vgl. Gooyers *drynken* tegenover Huizens [drEŋkən].

Voor in open syllabe gerekte *e* schrijft Gooyer *ee breeken, geeven, steelen*. Hij maakt geen onderscheid tussen de rekkings-*e* en de *ee* uit gm. *ai: gemeene, deel, meer* enz. Dit is in overeenstemming met Huizen. Op dit punt dus geen verandering.

Oude *i* voor nasaal wordt bij Gooyer *y: vynden* (vinden), *wynter* (winter), *twyntig* (twintig), *drynken* naast *ik drink* (drinken). Huizen heeft voor *n* + dentaal de oude *i* ook steeds tot [ɛi] ontwikkeld, b.v.: [vɛindən, wɛint, dɛinsdax] enz. Voor gutturale nasaal echter [E] b.v. [drEŋkən]. Vgl. Gooyers *daynken* naast Huizens [dɛŋkən].

Bij rekking in open syllabe wordt oude *i* in Gooyers spelling meestal *ee* b.v. *weeten*, maar soms ook *eu: veul*, of *i: bitje* (beetje), *mi* (mee). De overeenkomstige Huizense woorden luiden: [we.tən,

vyl, bitjə, mi]. Behalve dat *eu* soms iets vernauwd is, is de toestand op dit punt due ook niets veranderd.

Voorbeefden van gm. *u*, gerekt in open syllabe, zijn bij Gooyer: *veur* (voor), *weunen* (wonen), *zoemer* (zomer). Huizen heeft daarvoor: [vür], [wo.ənən] en [zumər]. Bij *veur* dus een lichte verandering, bij *weunen* een binnendringen van de vorm uit de algemene taal.

Opmerkzaamheid verdienen nog Gooyers woorden *geluk, schudden* en *plokken*. Huizen heeft [gəlük, sxüdən, plükən].

Gm. *ai* wordt, voor zover het een tweeklank heeft opgeleverd, door Gooyer met *ai* of *ay* weergegeven. Een enkele maal schrijft hij bij vergissing *ei: ereis* naast *een aare rais, veilig*. Ook in de gevallen waar de algemene taal *ei* heeft van andere herkomst dan gm. *ai* schrijft hij *ay* of *ai: elayd* (gelegd), *plaisierig*. Vgl. ook nog het hierboven vermelde *daynken* (denken). Deze *ai* wordt onderscheiden van de gediftongeerde gm. *î*. Huizen doet evenzo, zie hiervoor.

Gm. *ai*, voor zover het een monoftong heeft opgeleverd, is zowel bij Gooyer als in Huizen samengevallen met in open syllabe gerekte gm. *e*. Zie hiervoor.

Gm. *au* levert een monoftong op, die Gooyer met *oa* weergeeft: *groat, altoas, schoan, moaije, zoa, oak, loapen, geloaf, boam*. Met *oa* spelt hij ook de voor *r* + dentaal gerekte *o: woard, oardeel*. Huizen heeft als representant van gm. *au* [ò] d.w.z. de klank van de *oo* in *woord*: [grò.t, bò.m] enz. Gooyers *oa* is dus wel gelijk te stellen met Huizens [ò]. Gooyer schrijft soms ook bij vergissing *oo* b.v. *hoofd, toombank* (toonbank), *groote* (naast *groat*). Een vergissing in de andere richting is waarschijnlijk Gooyers spelling *koaken* (koken), want in open syllabe gerekte *o* spelt hij anders met *o* b.v. *over*. Vermoedelijk is er dus wat betreft de representatie van gm. *au* volledige overeenstemming tussen Gooyer en Huizen.

Voorbeelden van gm. *iu* zijn bij Gooyer *vuur, sturen* en *beurtlui*. Ook Huizen heeft [vy.r, sty.ren] enz. Gm. *io* wordt soms *ee*, soms *ie*. Gooyer schrijft *dee, deen* (die, dien), *neemendal* (vgl. echter *nyt*) en *vreend*. Huizen heeft [de.] (die) maar [vri.nt]. In andere gevallen schrijft Gooyer *ie* b.v. *dieven, diep, vier*. Huizen heeft ook [lif, dip, bi.r] enz. Als Gooyers spellingen *neemendal* en *vreend* de werkelijke toestand goed weergeven is de *ee*, die wsch. oud is (vgl. de *oo* uit gm. *ô*), in de laatste 150 jaar iets verder teruggedrongen.

Over Gooyers konsonantisme is het volgende op te merken. Inlautend *sch* is bij hem al tot *s* geworden, b.v. *minsen, vissers*. Huizen natuurlijk idem. Intervokalische *d* is bij Gooyer regelmatig vervangen door *w* of *j*. Voorbeelden: *zouwen, behouwen, gooje* (goede), *noaijen* (nodigen), *te vreeje, tyjen* (tijden). Dit is in overeenstemming met Huizen. Gooyer kent evenals Huizen de gutturalisering van *n* na *a* of *o* voor dentaal. Voorbeelden bij Gooyer: *mangd, mankje* (mandje), *hangd, brangd, langd, angers* (anders); *onger* (onder), *rongd, zonger* (zonder). Uitzonderingen zijn *want* en *ons*. Voorbeelden Huizen: [laŋt, haŋt, braŋt] enz.; [oŋər, hoŋt, moŋt] enz., maar [ons]. Gooyer schrijft nog *verkoft* i. pl. v. *verkocht*, zoals Huizen heeft. Huizen heeft echter nog als relikt [afər] (achter) bewaard.

Bij Gooyers werkwoordsvormen valt op, dat het plur. der praet. van sterke verba (en het plur. der praet. praes.) zich aansluit bij het sing.: *zy nammen, gafven, kwammen, wassen* (waren), *kannen, maggen*. Verder dat het part. perf., gevormd wordt met prefix *e-* en dat de stamvokaal bij de part. der sterke verba soms umlaut vertoont: *eweest, edrukt, ofehakt; eschreeven, eleezen; eholpen, eworden; besteulen, ontbeuden, verleuren, ofeneumen* (bestolen, ontboden, verloren, afgenomen). Dit stemt in grote trekken overeen met het tegenwoordige Goois, vgl. Hol, Tegenstelling Noord-Zuid 125 vgg. Nog wijs ik op Gooyers *leggen* (liggen) en *zellen* (zullen) in overeenstemming met Huizen.

Overziet men deze vergelijking van Gooyer en Huizen, dan blijken de veranderingen, die het Goois in de laatste 150 jaar ondergaan heeft, over het algemeen van heel weinig betekenis te zijn. M.a.w. het Goois is met recht altijd voor een konservatief dialekt gehouden. Het enige verschilpunt van belang is, dat Gooyer regelmatig *ea* schrijft waar de algemene taal [a.] heeft, terwijl Huizen maar in het kleinste deel dezer gevallen [ae.] kent. Voorlopig dienen we, zoals ik hierboven reeds betoogde, Gooyer op dit punt nog even te wantrouwen. Op alle andere punten kunnen we zijn gegevens dankbaar aanvaarden.

K. HEEROMA.

Emphasis zonder -n.

De termen ‘casus emphaticus’ en ‘emphatische -*n*’ in *Onze Taaltuin* (V 280) deden me weer aan Willem Bilderdijk denken, die ondanks alles toch maar kostelik blijft, wanneer hij zich in taalkundige beschouwingen vermeit. Laat me ter inleiding van dit artikel over de emphatiese niet-*n*, de passage uit zijn *Nederlandsche Spraakleer* (1826) aanhalen, waarin Bilderdijk de ‘nederlandse’ casus emphaticus ter sprake brengt. Voor het mannelik luidt de ‘nadrukkelijke’ naamval *eenen braven man* en *den braven man*. Formeel verschilt hij niet van de accusativus, die bij Bilderdijk de ‘aanbrengende’ heet; en wat de *-(e)n* betreft, al evenmin van de ‘toedrijvende’ (dativus) en de ‘aftrekkende’ (ablativus): *eenen (den) braven man* (blz. 93). Bilderdijk mocht dan tegen de verlatijnsing van het Nederlands uitvaren, hij wenste niettemin ‘aan de gewone Latijnsche vorm te gemoet te komen, die toch ieder in 't hoofd is geprent’ (92). Immers:

‘Willekeurigheid en zucht om onze taal, zoo veel men slechts kon, te verlatijnen, heeft onderscheidingen doen opdringen waar de taal die niet kende, en wezendlijk by haar oorspronkelijke eenvoudigheid bleef. De eerste oorzaak daarvan is in mijne Verscheidenheden aangegeven, en de voorliefde voor het Latijn, veelal geleerd eer nog het verstand gevormd was, en 'tgeen derhalve daar eene wending aan gaf, was steeds eene algemeene krankheid, omdat men deze taal het *vehiculum Sapientiae* rekende. En immers deze Godheid aanbad ieder eeuw in die gedaante waarin hy ze zich voorstelde, en haren wagen zoo wel als de Godin-zelve. De Indianen laten zich met vreugde onder den kar harer Godin verpletteren; wy, onze natuurlijke taal. De mensch is zich overal gelijk.

De Taalleeraars namen dus de Latijnsche naamvallen en de benamingen daarvan, aan; en dit, of in het Latijn-zelf, of vertaald; en, die overnemende of zy op onze taal pasten en met heur aart strookten of niet, vergaten zy die naamvallen die onze taal eigen zijn, maar die zy met hun verlatijnschd hoofd, de bron der taal zelfs niet kennende, vergaten of onbekwaam waren om op te merken. Dus spreken zy nimmer van den naamval *van nadruk*, en dien *van afgezonderheid* of *onverbondenheid*, die men in 't Latijn *casus emphaticus* en *casus absolutus* zou noemen;

welke, beide, zekerlijk niet van den *algemeenen gebogen naamval* onderscheiden zijn in de byvorm van 't woord, maar, by aldien men overéénkomstig de Latijnsche Grammatica onderscheiden wil, even zoo wel onderscheiden hadden moeten worden en hunnen naam hebben, als men de andere casus onderscheidde, en er byzondere namen aan gaf' (90 v.).

Wij laten Bilderdijk verder in zijn taaltuin doorwerken; ook laten wij elke emphatiese -*n* voor wat ze moge zijn of niet zijn. Ons interesseert voor het ogenblik nu eens alleen emphasis zonder -*n*. Het materiaal en zelfs veel van hetgeen daarbij hoort, danken wij aan fr. Victor van Nispen te Tilburg, wat wij hier dankbaar maar zonder diens voorkennis vermelden.

Men weet dat o.m. in het Noordbrabants bij mannelike substantieven in bepaalde fonetiese d.i. in bepaalde sandhiomstandigheden - vóór klinkers, (schijnbare) *h, d, t, b* en soms voor *r* - de voorafgaande attributen een -*n* vertonen. Deze -*n* heeft niets meer met enige naamvalsonderscheiding te maken. Want die buigings-*n* treedt uitsluitend op, maar dan ook altijd, wanneer de vereiste sandhi-voorwaarden er zijn. Deze -*n* dient m.a.w. nooit ofte nimmer ter onderscheiding van welke syntaktiese funktie ook: 'As *den* dood komt, dan moete mee: Hij is klaar veur *den* dood. Hij moes 's hier kommen, *den* deugeniet!: *Den* deugeniet uithangen doet ie, anders niks!'

Men weet ook dat dialektizerende koinê-schrijvers, al dan niet vanwege de 'sfeer' met hun dialektiese -*n* heel wat sollen. L.C. Michels[1)] meende 'vooraanstaande vertegenwoordigers der regionale letterkunde' naar aanleiding daarvan te moeten advizeren, er toch voor te zorgen dat zij 'niet, zoals veelvuldig gebeurt, door foutieve aanwending van de zgn. brabantse *n* bij buitenstaanders een onjuiste indruk wekken van de werkelijke toestand op dat punt. Hoe brabants een pastoor ook moge zijn, *den* pastoor is geen Brabants.'

Zulke auteurs laten zich trouwens meestal al heel gauw in de kaart kijken. Zo schrijft bijv. A. Coolen gewoonlik '*de* pastoor': 'Dan pakt *de* pastoor.... 'n groot kasuifel'. Maar even daarna schiet hij in *Kinderen van ons volk* (10) zijn -*n*-doel driemaal lelik voorbij: 'en mee één gebaar schiet deN pastoor Graaitje van Doruske Timmer deN roojeN kasuifel aan'. Wanneer dezelfde auteur blz. 15 op: 'God zegene oe, zegt *de*

1) *Tschr. voor Taal en Letteren* XXIV, 1936, blz. 228.

pastoor' haast onmiddellik volgen laat: 'Da zal Hem spijten, zogt *den* pastoor', dan kan zulke inkonsekwentie aan geen opmerkzaam oog ontgaan.

Wanneer een brabantizerende auteur evenwel 'den ouwe pastoor en de*n* ouwe*n* brouwer' schrijft, in elk denkbaar zinsverband, dan is er vanzelf geen sprake van zich niet gelijk blijven. Al evenmin wordt de -*n* foutief aangewend of weggelaten in zinnen als deze: 'Dieë*n* ouw*e* pikhaak gebruik ik nie meer. De*n* emmer hangt aan d*e* puthaak. Ge moet er dieë*n* dooi*e* maast uithalen. Hij viel in ene*n* diep*e* mooskuil'. Deze voorbeelden veraanschouweliken meer dan voldoende, dat de -*n* telkens verschijnt voor een vokaal, *b*- en *d*-, niet enkel wanneer het gebezigde substantief (brouwer, emmer), maar ook wanneer de attributen voor dat maskulinum met de -*n*-vragende klanken beginnen (ouwe, dooie, diepe). Men zegt dus '*den* ouwe pastoor' maar '*de* pastoor', '*de* goeien dokter' maar '*den* dokter'. Het bezigen of niet-bezigen van de -*n*-vorm bij maskulina wordt uitsluitend door de beginklank van het volgende woord gekonditioneerd.

Maar nu komt de emphatiese 'uitzondering', die men met assistentie van niet-emphatiese gevallen zò zou kunnen uitkiezen, dat een 'nominatives' *de* tegenover een 'akkusatives' *den* kwam te staan. Wèl zou dat geen taalkunde zijn, maar boerenbedrog. Ik geef nu verder voornamelik mijn zegsman het het woord, want ik weet hoe gevaarlik het is dialektfinesses te willen bespreken, wanneer men het dialekt zelf niet als zijn moedertaal kent - al zijn ook weer niet alle dialektsprekers in staat er bepaalde finesses taalkundig uit te halen.

Dit kon mijn zegsman wel, die zich overigens ter kontrolering nog tot verschillende tilburgse dialektsprekers wendde, tot een enkele uit de Peel (Liessel), en tot twee uit het Kempenland (Steensel). Al deze Brabanders stemden omtrent de uitspraak van de volgende zinnen volkomen overeen: 'De*n* duvel zat 'm op z'n hielen. Dieë*n* duvelse kwajongen heê 't 'm weer gelapt. Dieë rooie*n* duvel van onze*n* buurman zat weer aan de kersen. De*n* duvel was aan 'm verschenen. Dan is er de*n* duvel mee gemoeid. De*n* duvel haalt 'm nog 's, de*n* dieë.'

Maar bij het volgende geval was er bij alle 'kontroleurs' aarzeling: 'Dâ mag de(*n*) duvel weten!' Bij nader onderzoek bleek, dat men ongetwijfeld *de duvel* zei, wanneer het zinnetje met gevoel geladen was, alias met een sterker emphaties aksent

werd gesproken. Dat kwam nog duideliker uit bij zinnen die er zich beter voor leenden: ‘Om *de* duvel niet![1)] Hij liep as *de* duvel!!’ In dergelijke gevallen, waarin het affekt sterk tot uiting komt, hoort men beslist *de*, en niet het gewone *den* van de kalmer konstaterende uitspraken; terwijl de *d* na *as* bijna als *t* wordt uitgesproken. Ontbreekt de emphase, dan zal men juist andersom ‘assimileren’: ‘a*z* de*n* duvel’. Zo ook in: ‘Vooruit, as *te* bliksem!!’ Die ‘gespannen’ uitspraak van de *d* hoort men ook in: ‘Om *de* donder nie!’ De ‘anomalie’ van ‘de: den’ in kontrasten als: ‘*De* bliksem dor ie is!’ en: ‘*Den* bliksem sloeg in’, is hiermee voldoende verklaard.

Dat *de* hier niets met de ‘nominatief’ of met enige ‘andere’ syntaktiese funktie heeft uit te staan, moge ten overvloede nog uit de volgende emphatiese zinnen blijken: ‘Al most 't v a n *de* duvel kommen, kommen zal 't! Te dom om v o o r *de* duvel te dansen!!! (Let wel op de !!!). Hij is v o o r *de* duvel niet bang! Hij wit v a n *de* dúvel geen kwaad (Maar dan met !!!). Hij is v a n *de* dúvel bezeten om te fietsen!!!’ Het opmerkelike is, maar het is nu helemaal niet meer opmerkelik, dat in deze vijf voorbeelden de *-n* weer verschijnt, zodra de sterke gevoelsgeladenheid ontbreekt.

Daarentegen zal in zinnen als: ‘Sakkers*e* duvel! Vergimd*e* duvel!! Wâ worde toch oud! Wâ oud!? D*e* duvel is oud!’, het aksent, vooral het melodies aksent gewoonlik wel van die aard zijn, dat de *-n* wegvalt. Mijn zegsman meende een nieuwe vraag mijnerzijds aldus te moeten beantwoorden. Ik citeer nu letterlik. Men zal dan kunnen opmerken, dat iets in het voorafgaande ‘herzien’ werd:

'k Geloof de oorzaak van de *n*-‘wegval’ ten slotte te moeten zoeken in de ‘gespannen’ uitspraak van de *d*- van duvel, die optreedt bij 'n bepaald melodisch-dynamisch accent. Geeft men z'n misprijzende verachting te kennen, dan zegt men: ‘Vergimde*n* duvel, dor ge zijt!’ De melodie vertoont weinig afwisseling. Men zegt het bijna eentonig met 'n daling naar 't eind, terwijl de melodie even boven de grondtoon blijft zweven.

Raakt men daarentegen opgewonden, en ontlaadt zich 'n zekere drift in de zin, zoals bijv. bij iemand die op 't punt staat om tot handtastelijkheden over te gaan, dan zegt men: ‘Vergimd*e* duvel dor ge zijt!!!’ 't Tempo is sneller. Tijdens ‘vergimde’ stijgt

1) Dit geval komt aanstonds opnieuw ter sprake.

de toon reeds tamelijk hoog. Daarna is er 'n korte onderbreking van de stem, tijdens welke de tong enz. zich spant, om ‘duvel’ met kracht uit te spreken. De *d-* van duvel klinkt dan ook tamelijk scherp (fortis?). Mogelijk is ook, dat de wegval van de *-n* niet 't gevolg is van de gespannen uitspraak van de *d-*, maar dat zowel de wegval van de *-n*, als de gespannen *d-* 't gevolg zijn van de hogere mate van energie, waarmee de hele zin wordt uitgesproken.

‘We merken hetzelfde verschijnsel op bij: ‘Dieë verrekte ezel!!’, waarbij dan de *e-* van ezel met ‘festem Ansatz’ (strottenhoofdploffer) gezegd wordt.’

Ten slotte meende mijn zegsman toch enkele gevallen apart te moeten plaatsen: ‘Om *de* dood nie! Om *de* duvel nie! As *de* bliksem!’, want in deze en soortgelije ‘affektieve’ verbindingen[1)] behoeft het emphaties aksent niet zo sterk te zijn, om zonder *-n* te verschijnen. ‘Ze hebben alle drie de waarde van 'n interjectie, waarbij 't substantief voor de spreker in 't geheel geen inhoud meer heeft. Er schijnt 'n vaste vorm te zijn ontstaan tengevolge van de grote frekwentie.’ Nadat m.a.w. in zulke eerst sterker geladen uitroepen de *-n* was ‘opgeruimd’, is die *-n* ook weggebleven toen die uitroepen tot een soort interjekties verzwakten. Er is als bij een formule geen wisseling meer. ‘'t Lijkt me zelfs onwaarschijnlijk, zo besloot mijn zegsman, dat iemand zou zeggen: ‘Om de*n* dood nie!’.’

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

Over het 17de-eeuwse werkwoord en substantief *verlangen*.

Maer 't schijnt verlangen daer zijn naem af heeft gecreghen,
Dat ick den Tijdt, die ick vercorten wil, verlang.
(P.C. HOOFT)

Vondel gebruikt herhaaldelijk een werkwoord *verlangen*, als ook de gesubstantiveerde infinitief, in betekenissen en constructies, die wij niet meer kennen, die ook in het 17de-eeuws reeds zeldzaam waren geworden, naar het mij voorkomt; althans de voorbeelden die ik noteerde en hier behandel, komen alle in rijmpositie voor. Ik begin met het werkwoord.

In Herscheppinge VII, vs. 1103 vlg. beschrijft Cefalus zijn

1) Ik denk hier aan het boven aangehaalde: ‘Oin *de* donder nie’, dat mij toeschijnt in dezelfde kondities te verkeren.

gelukkig leven: 's Ochtends vroeg begeeft hij zich ter jacht en moe geworden zoekt hij de schaduw

> En 't koele luchtje, dat ten heuvel af quam stijgen.
> In 't steeken van de zou des middaghs afgemat,
> Zocht ik een luchtje: *my verlangde*, en 'k wenschte dat
> Een luchtje myne leên, nu jaegens moe, ververschte (vs. 1121).

Hier treffen we het onpers. *verlangen*, waarvan het Mnl. Wdb. vele vbb. geeft (vgl. o.a. ook Hooft's Warenar, vs. 1484: Mijn verlangt naede Craem-vrou).

Michels geeft in zijn commentaar bij de Herscheppinge (Vondel-uitgave Dl. VII, blz. 658) de uitdrukking *my verlangde* (hier absoluut gebruikt) weer door: ik wachtte bij voortduring (expextabam) en vestigt de aandacht *'op het voortleven van het begrip lang'*, dat hier te constateren valt, onder verwijzing naar twee andere plaatsen uit Vondels werk. Men kan hier ook vertalen: ik zat in gretige afwachting; ik wachtte *met ongeduld* is misschien iets te sterk, maar dit laatste begrip komt in hierna te bespreken vbb. duidelijker aan den dag.

Een uitdrukking *laat u niet verlangen*[1] vindt men in Vondels Zungchin. Jasmijn maakt zich ongerust over het uitblijven van zijn zoon, 'van droefheit sluit (zijn) hart'. Adam, een priester, tracht hem gerust te stellen, tot kalmte te brengen:

> Geef reden plaets. Waertoe dees ongelaetenheid?
> .... Ay *laet u niet verlangen*:
> De moeder zal den zoon eerlang ten hove ontfangen (vs. 997-99).

De vertaling is hier: beheers uw ongeduld, geef u niet over aan wanhoop.

Een persoonlijk geconstrueerd werkw. *verlangen* gebruikt Vondel in Lantgedichten II, vs. 411 (W.B. uitgave, Dl. VI, blz. 243) en hier treedt vooral het gevoel van onzekerheid, dat met het lang-wachten gepaard kan gaan, als gevolg daarvan kan optreden, op de voorgrond. Vondel beschrijft hoe een leger zich in slagorde stelt voor 't aengaen van den slagh, *daer d'oorloghskans verlangt*, en midden onder stael en spits *in twijfel hangt*. De laatst gecursiveerde woorden zijn te beschouwen als een variatie van dit intransitieve verlangen: de beslissing laat op zich wachten, de uitslag blijft hangende, onzeker.

In Aen. X, 464 wordt beschreven hoe een schip 'op den hoogen bult van eene bancke' bleef hangen,

1) Ook in Mul. taal voorkomend; zie Mnl. Wdb. VIII, 1971.

Op 't blinde zant stiet en *in twijfel most verlangen*.

d.i. in onzekerheid over zijn lot vertraagd werd, moest afwachten, of het vlot zou raken of niet. De prozavertaling heeft hier: lang in twijffel *verlet* wiert.

Ik kom nu tot de gesubstantiveerde infinitief. Hier zien we het zoëven besproken element onzekerheid[1)] overgaan tot *ongeduld, spanning*; en vervolgens tot *onrust, zorg, kommer*. Vooral de uitdrukking *met verlangen* gebruikt Vondel dikwijls in geheel andere betekenis dan wij nu daaraan hechten.

In de Feniciaensche of Gebroeders van Thebe krijgt Eteokles de tijding dat een Griek is gevangen genomen. Hij vraagt: wat bootschapt hy? Ik hoore *met verlangen* (vs. 762). Ik zou willen vertalen: met spanning, met ongeduld; vertel het mij *aanstonds*.

Een overeenkomstige plaats geeft de *Ifigenie*, vs. 265-66:

Koom herwaert. Zeghme nu, hoe kreeghtge hem gevangen,
En op wat wijs? 'k wensch dit te hooren *met verlangen*.

'Vrij gewrongen en pleonastisch uitgedrukt' tekent Van Lennep hierbij aan. Maar hij wordt enigszins misleid door 19de-eeuws taalgevoel en ziet in *verlangen* een synoniem van *wensen*. Uit de voorafgaande vbb. blijkt de nuancering in betekenis tussen ons *verlangen* en dit werkwoord. Men zou hier vrij kunnen vertalen: onmiddellijk, zonder uitstel.

Een veel groter verschil tonen de volgende voorbeelden, waar het begrip *onrust, zorg, kommer* op de voorgrond komt, de zorg die uit de onzekerheid wat de toekomst zal brengen, voortspruit.

Uit Lantgedichten III haal ik aan de volgende regels (in de passage worden de symptomen van een veeziekte beschreven):

Het koude zweet, een veegh merckteken, baert *verlangen*,
En zorgh en achterdocht (vs. 680).

De drie substantieven zijn vrijwel synoniem: de prozavertaling heeft alleen: 'zijn koudt zweet, een veegh teicken, *baert achterdocht'* (bekommering, vrees).

Met *kommer* vinden we het woord verbonden in Aen. IV, vs. 996: Dido's zuster bestijgt, het ergste vrezende en reeds wetende, de brandstapel waarop de zieltogende Dido ligt:

Dus stijghtze al kermende, *met kommer en verlangen*
Den houten stapel op.

1) Door *onzekerheid*, twijfel is het substantief *verlangen* weer te geven in een plaats uit een kluchtspelfragment (bij Van Moerkerken, blz. 503, vs. 172): help me *uit 'et verlangen*, bin ik Aegje Freeke niet?

Een overeenkomstig voorbeeld geeft Aen. VII, vs. 98, waar *met groot verlangen* mag worden weergegeven door: met grote zorg, in angstige spanning.

Ten slotte nog een geheel andere betekenis-ontwikkeling die bij deze gesubstantiveerde infinitief valt waar te nemen. Het wachten kan lang vallen, wanneer en omdat men iets vurig begeert, wenst (zie de hierboven aangehaalde verzen van Hooft). Bij ons tegenwoordig werkwoord en substantief verlangen is begeren, wensen (wens, begeerte) de normale betekenis geworden. Bij Vondel kan *verlangen* (subst.) naderen tot: voorwerp van liefdevolle zorg, belangstelling, toewijding, ook die zorg, toewijding, liefde zelf, de abstracte betekenis, die natuurlijk primair is.

Van Polyfemus wordt Aen. III, vs. 920 gezegd:

> De ruige schapen, al zijn *wellust en verlangen*,
> Geleiden hem.

De prozavertaling heeft: Ruige schapen, *zijn eenigh vermaeck*, vergezelschappen hem.

In *Lantgedichten* IV, vs. 218, in een passage, waar de verschillende werkzaamheden der bijen worden beschreven, leest men:

> d'Een voedt d'aenkomende gebroetsels *met verlangen*,

d.i. met lust en toewijding.

Met genegenheid, liefde moet men het woord weergeven in Aen. IX, vs. 377:

> Zoo spreeckt hy, valtze bey, met *hartelijck verlangen*,
> Om hunnen hals.

En ten slotte Feniciaensche, vs. 1899 (Antigone spreekt, die, ondanks het verbod, haar verslagen broeder Polynices wil begraven):

> 'k Zal hem begraven *met verlangen*,
> Al zoude ik hier den hals aen hangen.

Het leek mij nuttig deze voorbeelden, alle uit Vondel, bij elkaar te plaatsen; de 17de- en 18de-eeuwse Wdbb. die ik raadpleegde, geven niet voldoende opheldering.[1)] Wel vindt men verschillende der hier behandelde betekenissen in het Mnl. Wdb. met voorbeelden toegelicht.

Amsterdam.

A.A. VERDENIUS.

1) Bij Oudemans, *Bijdrage* enz. vindt men i.v. *verlangen* nog een plaats uit Vondel, waar *met verlangen* wordt weergegeven door: met genoegen; aldaar ook *verlang*: belangstelling (‘men luistert *met verlang*’).

Boekbeoordelingen.

Franck-Van Wijk, *Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal, Supplement door* Dr. C.B.v. Haeringen. 's-Gravenhage (Nijhoff), 1936. f 6,50 (geb.).

Het is een blijvende verdienste van V e r c o u l l i e , dat hij in 1890 het eerste, op moderne leest geschoeide ‘Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal’ schreef. Het was evenwel niet zozeer bestemd voor de vakgenoten als wel in de eerste plaats voor de beschaafde leek, die zich interesseerde voor de geschiedenis van de Nederlandse woordenschat.[1] En de behoefte aan een dergelijk, practisch ingericht boek, dat zich in de wijze van bewerking aan S k e a t 's ‘Concise etymological Dictionary of the English language’ aansloot, blijkt het best uit het feit, dat nog in 1925 een derde, zeer vermeerderde uitgave verscheen. Het strekt de toenmalige Nederlandse taalwetenschap niet tot eer, dat het een Duitser moest zijn, die K l u g e ' s beroemd ‘Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache’ pasklaar maakte voor ons taalgebied: de bekende Bonn'se hoogleraar F r a n c k , die, hoezeer steunende op K l u g e , toch veel eigens aan zijn werk wist te geven; is er nog niet onlangs[2] op gewezen, dat hij de betekenis van de klanknabootsing daarbij in het volle licht heeft gesteld? In 1892 voltooide hij zijn boek, en eerst dertig jaar later verscheen een nieuwe bewerking hiervan van de hand van V a n W i j k . Deze bepaalde zich niet tot het geven van de nodige aanvullingen en verbeteringen, maar hij maakte feitelijk een nieuw boek, dat zich kon meten met de allerbeste etymologische woordenboeken van andere talen. Voor het Nederlandse taalgebied bestond zijn hoofdverdienste hierin, dat hij, uitnemend kenner van de Nederlandse dialecten, deze in ruime mate gebruikte voor de etymologie der woorden; voor het Germaans overwoog hij zorgvuldig de verschillende mogelijkheden, en voor het. Indogermaans gaf hij wijde, misschien wel eens te wijde uitblikken. Toen de oplage van dit boek uitverkocht was, besloot de uitgever, een onveranderde herdruk te geven, terwijl een

1) De verdienste springt nog meer in 't oog, als men ziet, wat soms anderen, veel later, ervan gemaakt hebben (vgl. N.T. 5, 255 v.v.).
2) Ts. 55, 246.

supplement de aanvullingen en wijzigingen zou bevatten. Het valt te vermoeden, dat de bekende tijdsomstandigheden de oorzaak van dit besluit zijn geweest, maar desniettemin is het te betreuren, zowel omdat hierdoor de gebruiker genoodzaakt is, tweemaal elk artikel op te zoeken, als omdat op deze wijze de nieuwe bewerker - V a n H a e r i n g e n - zijn vrijheid kwijt was; het was hem niet mogelijk, het boek opnieuw te schrijven, maar hij moest passen en meten om aansluiting bij het origineel te krijgen. Slechts in één opzicht verschilt het Supplement principiëel van het Woordenboek zelf: V.W. had indertijd, opzettelijk[1], geen literatuurverwijzingen gegeven; en velen[2] hebben dat betreurd; met des te meer vreugde kan geconstateerd worden, dat V.H. er op uitgeweest is, de voornaamste literatuur sedert 1912 te vermelden, en ik meen, dat hem daarbij niet veel ontgaan is.[3] Een tweede afwijking is de spelling; het ligt voor de hand, dat V.H. de spelling-1934, aan de totstandkoming waarvan hij zo'n werkzaam aandeel heeft gehad, ook voor het Wb. gebruikte, al moesten de titelwoorden ter wille van de alfabetische volgorde in de oude spelling gedrukt worden.

Het Supplement bevat twee groepen van woorden; ten eerste die, welke reeds bij V.W. voorkwamen; ten tweede die, welke nieuw zijn opgenomen; daaronder vrijwat jonge woorden die uit een oogpunt van woordvorming of betekenisontwikkeling van belang zijn (vele naar Mej. v. Lessen's bekende dissertatie[4]; maar ook woorden als *beton, bolsjewiek, bulletin, film, giro, linoleum, radio, stemvee* ontbreken niet. Ook het Bargoens komt tot zijn recht, doordat de Schr. geprofiteerd heeft van Moormann's studiën over dit onderwerp. In elk artikel valt de nadruk zoveel mogelijk op het specifiek Nederlandse gedeelte, maar ook de Germaanse achtergrond is goed bijgehouden; daarentegen heeft V.H. zich meer dan V.W. beperkingen opgelegd ten aanzien van het Indogermaans, en ieder zal dat kunnen billijken. Met

1) Voorrede XIII.
2) Zie b.v. mijn recensie I.F. 32 Anz. 62.
3) Hier en daar beperkt V.H. zich er toe, om te spreken van ‘anderen’, ‘een andere etymologie’, ‘is wel vermoed’, ‘wordt wel beschouwd’ enz., of hij debatteert tegen een ongenoemde. Waarom niet overal man en paard vermeld?
4) Waarom bij *tjokvol* niet naar haar afleiding uit eng. *chockfull* verwezen?

de registers bevat het Supplement niet minder dan 235 bladzijdan, tegenover de 897 bladzijden van V. Wijk.

Wie zelf nooit dergelijk woordenboekwerk heeft verricht, kan niet voldoende beseffen, welk een moeilijk en minutieus werk in deze 235 bladzijden is samengevat. Uit boeken, maar vooral uit alle mogelijke tijdschriften en uit verspreide verhandelingen moest de stof bijeengegaard, geschift en op de juiste wijze geschat worden. Bij vergelijking van de aantekeningen, die ik zelf in de loop der jaren bij V.W. gemaakt heb, kom ik tot de slotsom, dat V.H. zeer nauwkeurig werk heeft geleverd, op tal van plaatsen met eigen opvattingen voor den dag is gekomen en in de beoordeling van andermans arbeid over 't algemeen het juiste midden heeft weten te vinden. Zijn critische terughoudendheid tegenover in de lucht zwevende hypothesen uit hij meermalen niet zonder zekere humor: ‘scherpzinnige, maar toch wel overbodige verklaring’, ‘het voetstoots aannemen van ablaut (is) een al te forse maatregel’; ‘te ergdenkend’; ‘men moet voorzichtig zijn met verklaringen die deze benaming folkloristisch te interessant maken’. In 't bijzonder L ö w e n t h a l komt er - terecht - slecht af met epitheta als: ‘volkomen zwevend’, ‘slechts als etymologisch curiosum zij vermeld de inval’, ‘even poëtisch als onzeker’. In de verschillende artikelen komt goed tot zijn recht, dat naast de klankwettige ontwikkeling andere factoren van belang zijn: ontlening uit verschillende kringen en dialecten, relicten - waarmee V.H. zeer voorzichtig is - en dgl.; men leest over associatieve invloeden, het streven naar expressieve klankvormen, de zucht naar distinctie enz.

Het spreekt vanzelf, dat volledigheid nooit te bereiken is; en het is dan ook geenszins een aanmerking, maar alleen een tastbare uiting van belangstelling, indien ik hier enkele voorbeelden geef van woorden die ik node gemist heb; van verwijzingen, die ik gaarne had zien opgenomen. Zo ontbreken b.v. *alk* (Ts. 53, 88 v.v.), *apegapen, bietebauw (: bijtebauw), dobbe, dotter, patrijspoort* (vgl. V e r c o u l l i e , die méér woorden bespreekt, welke opneming verdienen); zo ware b.v.s.v. *knabbelen, knap* nog wel meer dan onder *gnuiven* staat, toe te voegen over de merkwaardige verhouding *kn: gn*. Wanneer V.H. naar 't voorbeeld van V.W. interessante woorden bespreekt, die als titelwoord niet zouden passen als zijnde verouderd of slechts zeer beperkt in gebruik, waarom dan ook niet *boskaren* (PBB. 17, 435), *ort, reeuw, twinter, voldongen, vormecnie* e.a.? Folkloris-

tisch interessant is *hazelworm*, alsook de verhouding *heks-hagedis* (R i e g e r W.u.S. 7, 136 v.v.). V.H. heeft veel gebruik gemaakt van F r i n g s ' Germania Romana; had hij aan de hand daarvan ons ook niet nader kunnen inlichten over de geografische verdeling en de veelheid van vormen bij *kevie : kouw : kooi*; vol. ook hetzelfde boek over *gemelijk, mank-verminken, degel : diggel* (vgl. ook Ts. 48, 180), *sikkel*. Of nemen wij b.v. *dorp* en vergelijken wij de D. Sprachatlas: men krijgt de indruk, dat er oorspronkelijk twee typen in 't Westgermaans naast elkaar stonden: een vooral noordelijk **parpa*- en een zuidelijk **purpa*-; het eerstgenoemde splitste zich in fri. *therp, terp* en in saks. *tharp, darp; terp* is ook bewaard in 't noordfries, terwijl *derp* zich uitstrekt tot in Oost-Pruisen. Naast het type *dorp*, dat over 't algemeen de overwinning behaalde, stond een gemetatheseerde vorm *drop*, in verschillende plaatsnamen bewaard (*Geldrop, Vlodrop* e.a); ook bij *derp* schijnt een dergelijke vorm voor te komen: *Pildrep* (Fontes Egmundenses blz. 82 r. 23). *Hesp* 'ham' (Suppl. s.v. *haspel*) is ook in Brandenburg verbreid (Teuthonist. 1, 63 v.). Bij *plunje* hadden wij graag vernomen, wáár de vorm *plundje* voorkomt; voor *lichtekooi* valt te verwijzen naar E r n é , Twee spelen van de hel blz. 77 v.V. W i j k (Aanv.) wijst s.v. *hellebaard* op een verklaring van mnl. *helm* 'roerpen', die waarschijnlijk berust op S p e r b e r (W.u.S. 3, 77 vlg.); ik betwijfel, of de verwijzing door V. H a e r i n g e n naar V o g e l daartegenover veel zin heeft, gegeven ook de duidelijke afbeeldingen bij S p e r b e r . Bij *das* mis ik een verwijzing naar H o o p s R.L. (s.v. Dachs)[1)], bij *duin* naar de uitvoerige behandeling van dit woord door F ö r s t e r , Keltisches Wortgut im Englischen. Indien s.v. *schoft* (I) gesproken wordt van 'de oude verklaring', dan kan opgemerkt worden, dat die in nieuw verband besproken is door H o r n (Festschrift Behaghel 1924 blz. 75). Onder het lemma *fiets* worden wel genoemd W. de V r i e s en O v e r d i e p , maar niet het oudere artikel van K l o e k e (Ts. 43, 166), noch ook B u r g e r s d i j k (Album-Vercoullie blz. 69 v.v.); wat de zaak zelf betreft, verdient ook de gedocumenteerde verklaring als klanknabootsing door de conservator van het Archief van de A.N.W.B. (Kampioen 48 (1931), 109) de aandacht.

De suffixen komen er soms wat schraal af; zo b.v. het suffix *-ij*, dat het best behandeld is door S p i t z e r (Zs. f. roman.

1) Men zie nu ook Ts. 55, 177 v.v. en 56, 95 v.

Philol. 51, 70 v.v.), die interessante opmerkingen maakt over 't verschil van *-ij* en *-erij*. De tendenz van *-erij* is in onze tegenwoordige taal pejoratief; zo gebruikte Multatuli *staatkunderij*[1] en *letterkunderij*[2]. Een aardige polemiek trof ik voor enige jaren in 't Handelsblad[3] aan, waarin prof. L. Polak de redactie kapittelt over 't gebruik van 't woord *vrijdenkerij*; hij zegt: dat is even krenkend als voor gelovigen een term *geloverij*. De redactie ontkende - ten onrechte - in haar antwoord het element van geringschatting; vgl. *bouwerij* e.a.

Indertijd heeft M i k l o s i c h gezegd: 'Alle Lexikographen sind Sünder, ich auch', en ik vermoed, dat de Schrijver van het Supplement wel bereid is, deze woorden tot de zijne te maken. Maar de *gebruiker* van *dit* woordenboek gevoelt bewondering voor V a n W i j k, wiens werk na 24 jaar nog zo bruikbaar is, gevoelt bewondering voor V a n H a e r i n g e n, aan wiens talent wij te danken hebben, dat het opnieuw bij is.

Hilversum.

M. SCHÖNFELD.

A.M.E. Draak, *Onderzoekingen over de roman van Walewein*. Haarlem, 1936.

In zijn 'Walewein-studies' in Tschr. 44, 51 v.v. heeft S. Eringa de Walewein trachten te verklaren als een symbolische roman. De thans verschenen studie van Mej. Draak opent hele andere perspectieven, en men moet toegeven, dat van het betoog van Eringa niet zo heel veel is overgebleven. Maar niettemin hadden de oordeelvellingen van mej. D. wel wat anders geformuleerd kunnen worden. Zij verwijt haar voorganger o.a. dat hij zich heeft bezig gehouden met een studieobject, de Keltische letterkunde, dat hij slechts uit de tweede hand kende, waardoor hij allerlei vergissingen heeft gemaakt. Dat is 'een treffende illustratie van het gevaar dat verbonden is aan het zoeken van parallellen in een letterkunde die men niet bestudeerd heeft' (blz. 9). Maar is niet ieder onderzoeker steeds weer verplicht tot tweedehandse kennis zijn toevlucht te nemen? Het is nu eenmaal niet mogelijk om steeds, wanneer men een gegeven van een verwant studievak nodig heeft, dit vak in extenso te gaan bestuderen. Mej. Draak's eigen werk levert daarvan al

1) Genoemd door D e V o o y s Gesch. v.d. Nederl. taal blz. 156.
2) Max Havelaar (ed. Elsevier) blz. 268 noot 4.
3) Avondblad van 20 Oct. '32 blz. 10.

het bewijs. Zij vergelijkt sprookjesversies bij volkeren verspreid over de hele aarde, bij de Albanezen zogoed als bij de bewoners van de Philippijnen, en zal toch wel niet de literaturen van al deze volkeren bestudeerd hebben. Ook zij steunt steeds op gegevens uit de zoveelste hand. Het denkbeeld van Eringa blijkt nu niet op te gaan, maar dat is het lot van zovele philologische betogen waarin een groot stuk hypothese moet blijven. Deze principiële opmerking wilde ik maken alvorens de studie van mej. D. zelf te bespreken.

De schrijfster is uitgegaan van een studie van W.P. Ker van 1894, die hier te lande geen aandacht heeft getrokken, en waarin wordt aangetoond dat de Walewein in grote trekken overeenstemt met een alom verbreid sprookje. Het is het sprookje dat bij Aarne en Thompson, The Types of the Folk-tale, onder de nummers 550 en 551 (een scheiding, die niet in elk opzicht juist is) wordt behandeld. Geen van de daar vermelde sprookjes evenwel kan het directe voorbeeld van den Waleweindichter zijn geweest; op blz. 130/1 reconstrueert mej. D. dit voorbeeld. Het feit, dat de roman daarmee niet in elk opzicht overeenstemt, dat er wijzigingen zijn en verplaatsingen van episodes, wordt toegeschreven hieraan dat de figuur van den ridder Walewein anders in een verkeerd daglicht zou zijn komen te staan; zo is b.v. de rol van den vos, die in het sprookje de leiding heeft ‘ingekort, omdat een held als Walewein niet in een afhankelijke positie gedacht kan worden’ (blz. 130).

Elimineert men nu uit de roman de gedeelten die uit het sprookje stammen, dan blijven nog verschillende episoden over die aansluiten bij de ridderlijke epiek en door de schrijvers als ‘einlagen’ tussengevoegd zijn. Het detailonderzoek dat hieraan is gewijd (blz. 135-199) brengt allerlei interessante vondsten. Zo wijst het gedeelte van den dankbaren dode op bekendheid met religieuze literatuur, in het bijzonder met die uit de exempelen. De bekende mechanische boom met vogels blijkt werkelijk in Byzantium bestaan te hebben (blz. 177 e.v.). Een uitvoerige en scherpzinnige analyse wordt opgezet naar aanleiding van de episode van het geschonden gastrecht (blz. 183 v.v.) met het resultaat dat blijkt dat de Walewein invloed moet hebben gehad op de roman van Moriaen.

Tot besluit volgt een bespreking van het vraagstuk der oorspronkelijkheid, en in verband hiermee dat van het aandeel der beide dichters. Afwijkend van Jonckbloet en Overdiep wil

Schr. de grens leggen bij vss. 7843/4 (in plaats van 7835). Een overtuigend bewijs voor de oorspronkelijkheid kan weliswaar niet worden geleverd, maar verschillende argumenten tezamen doen toch wel de indruk ontstaan dat Penninc hier geen Franse roman nawerkte, maar zelfstandig een hem bekend sprookje tot een ridderroman herschapen heeft.

Dit hele betoog is m.i. voortreffelijk opgezet en uitgewerkt, en men kan er wel niet aan twijfelen of inderdaad het bedoelde sprookje de grondslag van de roman vormt. Had men alleen met enkele losse sprookjes*motieven* te doen, zoals die ook in andere romans wel voorkomen (in Karel en Elegast b.v.), dan zou dit zoveel niet te betekenen hebben; maar de elementen van het sprookje vindt men stuk voor stuk in de Walewein terug en dit alleen al is veelzeggend genoeg.

Op scherpzinnige wijze brengt Schr. af en toe het sprookje weer tevoorschijn, waar het in de roman om de een of andere reden is weggewerkt. De ‘queste’ wordt daar b.v. ondernomen door drie broers, waarvan slechts één in zijn onderneming slaagt. Op de terugtocht wordt deze nu door de beide teleurgestelde anderen overvallen. In de Walewein trekt slechts één man op avontuur uit: Walewein zelf. De overval aan het slot had dus achterwege kunnen blijven. Maar deze geschiedt toch, wanneer Walewein bij een bron is gaan slapen en hem Ysabele door een zwarten ridder wordt ontroofd (vs. 9622 v.v.). Hier dringt het sprookje zich nog weer naar voren.

Misschien is deze scherpzinnigheid hier en daar wat te ver gedreven. In het sprookje doet de held eerst een poging om het door hem begeerde object te stelen. Natuurlijk past zo iets niet voor een edel ridder als Walewein. Hij gaat openlijk naar koning Wonder toe en zet de zaak uiteen. Als hij zijn verhaal gedaan heeft en zijn vrees uitspreekt dat hij zijn doel wel nooit bereiken zal, antwoordt Wonder (vs. 1226):

> ..... Godweet,
> Here Walewein, addijt ghevaen,
> So waerdi groter pinen ontgaen
> Die jou nu te doghene steet.

Hier nu, meent mej. D. (blz. 84), zinspeelt Wonder op een, in de roman niet vermelde, poging om het schaakbord te stelen (een paar verzen eerder spreekt Walewein zelf ook van ‘vaen’); een poging die in de roman niet verhaald is, als Walewein onwaardig, maar die hier nu onwillekeurig weer doorbreekt. Was

dit juist, dan zou Penninc in de eerste plaats op de voet een bepaalde tekst hebben moeten volgen, want het gaat hier om een paar losse woorden, niet om een hele scéne, en het hele betoog wijst juist op het tegendeel. Maar in de tweede plaats wil Wonder, dunkt mij, niets anders zeggen dan dat Walewein beter gedaan zou hebben het bord te vangen toen het bij Arthur kwam binnenzweven; dan had hij zich heel wat last kunnen besparen.

Doch zo iets betreft slechts een enkel detail. In het algemeen kan men zeggen dat in deze studie een voortreffelijke bijdrage is geleverd tot de kennis van de bouw van een van de voornaamste werken uit onze middeleeuwse letterkunde.

Soest.

TH. H. D'ANGREMOND.

Dr. Julius Pee, *Multatuli en de zijnen* (Amsterdam - Wereldbibliotheek N.V. - 1937).

De uitgebreide Multatuli-litteratuur is, na lange stilstand, vermeerderd met het bovengenoemde werk. Het is eer een aanvulling dan een verrijking. De schrijver is een Multatuliaan van de oude soort, die alles wat op zijn held, zijn familie en omgeving betrekking heeft, even belangrijk vindt en met volhardende ijver verzameld heeft. Niet alleen de beide kinderen, maar zelfs neven en nichten krijgen een uitvoerige beurt, met portretten. Er staat dus in dit uitgebreide boek veel overbodigs. Wat Meerkerk en De Gruyter omtrent Dekker's leven en werken te boek gesteld hebben, behoefde niet herhaald te worden, tenzij er nieuwe gezichtspunten te openen waren.

De schrijver had dus beter gedaan, zich te beperken tot een toegelichte uitgave van de nog onbekende dokumenten: de brieven van Tine aan Potgieter, de brieven aan Funke en enkele andere, die inderdaad een uitgave verdienden. De figuren van Tine, van Mimi, de verhouding tot zijn kinderen komt daardoor in helderder licht.

Leven en werken zijn bij Multatuli niet te scheiden, maar wie te eenzijdig en te anekdotisch het leven beschrijft, gelijk Meerkerk en Pée, verkleinen deze merkwaardige figuur. De grote verdienste van De Gruyter's werk, dat nog steeds het standaardwerk blijft, is dat hij het juiste evenwicht vond, de werken uit het leven verklaarde en met begrijpende menselijkheid, zonder overschatting, de betekenis ervan, ook voor de latere generaties, vaststelde.

C.D.V.

Kroniek en kritiek.

Pleonastische aanduiding.

In verzorgde stijl, gesproken en geschreven, pleegt men pleonastische aanduiding te vermijden. In het familiare ‘de man die zei’ laat men dan *die* achterwege. Er is echter een soortgelijk pleonastisch gebruik van *haar* en *zijn*, dat sommige auteurs, vooral journalisten, als voornaam schijnen te beschouwen. Zinnen als: ‘De commissie besloot in *haar* vergadering van gisteren’, ‘De gemeenteraad herriep *zijn* besluit van 1 April’ zijn schering en inslag, terwijl toch het lidwoord hier volmaakt duidelijk zou zijn. Dit gebruik berust niet op omslachtigheid in het spreken. Niemand zal vragen: ‘Wat heeft de commissie in *haar* vergadering van gisteren besloten?’

Nu de voornaamwoordelijke aanduiding weer de volle aandacht heeft, lette ik eens enige dagen op dat overbodig gebruik. De voorbeelden waren talloos. Sommige schrijvers, en daaronder zeer goede, bleken er aan verslaafd. Vaak wordt de uitdrukking kernachtiger als het possessief geheel wegblijft, b.v. ‘de algemene mensenliefde, die (haar) oorsprong en (haar) doel vindt in de liefde tot God.’[1)] Of: ‘Reeds eerder had deze industriële onderneming blijk gegeven van (haar) goede wil.’ ‘de Regering zal (haar) maatregelen nemen.’

Ook de *haar*-aanduiding van abstracta wordt door velen als overbodig of onnodig gevoeld. Voor het Nederlandse taalgevoel, voorzover het niet door een zeker soort schrijftaal vervormd is, blijft de volle vorm *haar* te menselijk, te seksueel.[2)] Als een bekend auteur schrijft: ‘een bijzaak, die men heel wel eerbiedigen kan zonder *haar* te overschatten’, dan is ‘zonder overschatting’ korter en even duidelijk. Als ik dit zou schrijven, deed ik dat niet om *haar* te ‘vermijden’, want *haar* kwam in het geheel niet bij mij op.

Taalpaedagogen, die bij hun leerlingen op verzorgde stijl aandringen, zullen goed doen, op dit verschijnsel te letten. Dan wordt ook de moeielijkheid ondervangen, die Minister Slotemaker de Bruine in de Tweede Kamer triomfantelijk opperde: hoe zal men voortaan weten of men schrijven moet: ‘De wet en haar (of zijn?) toepassing!’ Mogelijk geen van beide! Meestal

1) Anton van Duinkerken, bij wie deze aanhaling voorkomt, schrijft in hetzelfde artikel: ‘de nieuwe levensbeschouwing door *zijn* element.’
2) Dat *zijn* en *haar* vaak te ‘persoonlijk’ aandoen, is reeds betoogd door Gerlach Royen: *Pronominale problemen in het Nederlands*, blz. 28-29.

bedoelt men eenvoudig: ‘Toepassing van de wet.’ Wil men nadrukkelijk te kennen geven dat de compositie van het volgend betoog een splitsing in tweeën vereist, dan zegt men veel duidelijker: Aard (of: Inhoud, of: Karakter, of: Strekking) en toepassing van de wet. Het komt mij voor, dat het gebruik van het possessief in dergelijke opschriften aan Franse voorbeelden ontleend is, waar intussen *son* en *sa*, zich aansluitend bij het genus van het volgende substantief, niet op één lijn te stellen zijn met onze sterker seksuele aanduidende woorden *zijn* en *haar*.

Wie de voornaamwoordelijke aanduiding bestudeert, dient dus ook op deze niet-aanduiding te letten. Als daarmee een kernachtiger zegging bereikt wordt, kan men allerminst van verarming spreken.

Geslacht in dialekt als grondslag voor algemeen taalgebruik?

Elke beoefenaar van de taalkunde zal Van Ginneken dankbaar zijn voor de beide dialektkaartjes (*Onze Taaltuin III*, 33 en V, 355), waarop de geslachtsvormen van het bepaalde en het onbepaalde lidwoord begrensd worden. Maar als hij daarvoor ‘ook de belangstelling van het grooter publiek gaande wil maken’, is een ernstige waarschuwing niet misplaatst. De verouderde romantische taalbeschouwing dat het dialekt de ‘natuurlijke’ taal is, en het Algemeen Beschaafd als een ‘kunstmatige’, een ‘genivelleerde’ taal wel onmisbaar, maar eigenlijk minderwaardig is, vindt onder leken, vooral partikularistisch gezinde Zuid-Nederlanders, nog steeds aanhang. De bedoelde kaartjes wekken licht de gedachte dat er een ‘nivellering’ dreigt, die een zeer groot deel van de Nederlanders - in ongeveer de helft van het taalgebied - aan onderdrukking of verongelijking blootstelt.

Gesteld dat een vreemdeling lust zou krijgen de gesproken taal in het Nederlandse taalgebied uitvoerig te bestuderen en in kaart te brengen. Hij gaat bij een langdurig verblijf in steden en dorpen overal luisterend en waarnemend rond: in boerenhoeven en dorpsherbergen, in straten en stegen, maar ook in kerken, kloosters en scholen, in kantoren en winkels, in vergaderingen van arbeiders en middenstanders, in gemeenteraden en in het parlement. Zijn overvloedig materiaal zou moeielijk in één kaart samen te vatten zijn: er zijn te veel lagen boven elkaar; de kleuren zouden vervloeien of vlekkerig aangebracht moeten worden. Maar één conclusie zou vaststaan: kaartjes als die van Van Ginneken zijn veel te simplistisch om ook maar enigszins het

werkelijke taalgebruik te benaderen. Zelfs aan de toestand van vijf eeuwen geleden souden ze niet geheel beantwoorden. De romantisch aangelegde Van Ginneken is steeds tot uitersten geneigd: voorkeur voor een Chinees-gefixeerde schrijftaal is nu weer omgeslagen in dialektverheerlijking. Zijn bedoeling blijft intussen duister. 'Minister Marchant was over deze diepe verschillen (nl. van de lidwoordvormen) heengeglipt. En met volle reden heeft zijn opvolger deze haastige nivelleering[1)] teruggenomen.' Meent Van Ginneken nu, dat een verstandige Minister met verstandige raadgevers op die 'verschillen' een algemeen aanvaardbare geslachtsregeling zou kunnen grondvesten? Blijft hij de tegenwoordige Minister met zijn 'mannelijke zelfstandigheden' gelukwensen?

Van nivellering op taalgebied zijn ook wij tegenstanders. Eenheid-in-verscheidenheid blijft bij een algemene taal mogelijk: het Zuiden behoeft het Noorden niet slaafs te volgen. Maar als Van Ginneken door een 'welgewikt geven en nemen' op dialektische grondslag tot een nieuwe Noord en Zuid bindende geslachtsregeling meent te kunnen geraken, dan zullen weinig taalgeleerden hem op dit glibberige terrein volgen! Wat niet wegneemt dat zijn kaartjes onder de niet-taalkundigen in het konservatieve kamp opgeld kunnen doen.

C.D.V.

Aankondigingen en mededelingen.

Beknopte Handelingen van het dertiende Vlaams Philologencongres (Gent 1936).

In een boekdeel van 178 bladzijden verscheen een verslag van het verhandelde op het Gentse kongres van verleden jaar. De verslagen van de lezingen, hoewel zeer beknopt, geven een indruk van de veelzijdige onderwerpen en van toenemende bloei.

Die Afrikaanse Boek 1936.

Een aantrekkelijk Jaarboek, uitgegeven door 'Die Afrikaanse Skrywerskring'. De bedoeling is, een beeld te geven 'van ons

1) Wij herinneren er *nogmaals* aan, dat deze 'nivelleering' door Marchant ten onrechte ontleend werd aan de regeling-Terpstra, waarvan Van Ginneken zich beroemde de geestelijke vader te zijn, en die hij nog 'strikt noodzakelijk' achtte in zijn *Grondbeginselen*, dus in de periode toen hij in het spellingsvraagstuk het meest aan de rechtervleugel plaats genomen had!

letterkundige groei in die afgelopen jare.' Voorop gaan een aantal opstellen over de bekendste schrijvers, van verschillende hand (*Gesprekken met en persoonlike Herinnerings aan Afrikaanse skrywers*). Dan volgen rubrieken met *Poësie, Skrywerskringkritieken, Kortverhalen, Ander artikels, Sketse* en *Die Jongeres*. Een groot aantal portretten versiert deze uitgave.

Vondel en de Duitse letterkunde.

Dr. Th. Weevers zond ons een doorwerkte studie over *Vondel's influence on german literature*, opgenomen in 'The modern language review' van Januari 1937.

De vrouw van Busken Huet.

Men vestigde onze aandacht op een belangwekkende studie over dit onderwerp, verscholen in het jaarboek 'Haarlem' van 1935, van de hand van de heer R. Zuidema. Uit de briefwisseling van Anna Busken Huet met haar man en met de familie Potgieter zijn tal van aardige trekjes ontleend, die de schrijver voor zijn portret van deze beminnelijke vrouw te pas kon brengen.

Nieuwe proefschriften.

Te Utrecht werden de volgende proefschriften verdedigd:
Dr. L.M. van Dis: *Reformatorische rederijkersspelen uit de eerste helft van de zestiende ceuw*.
Dr. K. Fokkema: *Het Stadsfries*.
Dr. W.G.J.A. Jacob: *Het dialect van Grave*.

Uit de tijdschriften. (Maart-April).

De Gids. Maart.

Anton van Duinkerken oordeelt in de *Kroniek der Nederlandsche letteren* geringschattend over Julius Pée's boek, aan Multatuli gewijd.

April.

P. Valkhoff geeft een letterkundige studie over *Joris-Karl Huysmans en Ary Prins*, waarin grotendeels het werk en het leven van de Franse schrijver behandeld wordt, maar ook zijn invloed op de Nederlander. - *Bij den dood van Albert Verwey* gaat Anton van Duinkerken uitvoerig na: de opvatting van het dichterschap, het geloof, de levensleer en de doodsbeschouwing van de ook door hem zeer gewaardeerde dichter.

De Nieuwe Gids. Maart.

J.A. Russell vervolgt zijn studie *Dutch poetry and the romantic revival* met een beschouwing over de achttiende eeuw. - H.H.J. Maas schrijft over *Richtingen in de hedendaagsche letterkunde*, naar aanleiding van twee Duitse boeken (van G.K. Brand en W.M. Mahrholz) en een Franse studie van M. Raymond. - W. Kloos schrijft *Over een der beste Nieuwe Nederlandsche dichters*, nl. J.J. van Geuns.

April.

Max Kyzer herdenkt *De dichter Albert Verwey* in een tweeslachtig artikel, doordat hij geen overeenstemming weet te brengen tussen zijn waardering en het van Kloos overgenomen wanbegrip omtrent Verwey's poëzie. - In het derde gedeelte van bovengenoemde studie van J.A. Russel bespreekt hij *The influence of Young, 'Ossian' and the ballads*. - W. Kloos noemt J. Pée's werk *Een uiterst belangrijk want objektief boek over den merkwaardigen Multatuli*, en geeft daarbij zijn eigen herinneringen aan vroege Multatuli-lektuur.

Groot-Nederland. Maart.

D.A.M. Binnendijk geeft een beknopte beschouwing over *Nijhoff's proza*. - J.A. Rispens wijdt een *In memoriam P. van Renssen*, waarachter nagelaten *Aanteekeningen en Aphorismen over Literatuur* van deze jonggestorven dichter. - Het *Poëtisch Maandbericht* van S. Vestdijk handelt over het jongste werk van Nijhoff, J. van Hattum, J.J. van Geuns, F.W. van Heerikhuizen en Ludo van de Wijgaert.

April.

Albert Verwey wordt herdacht door H. Roland Holst, R.N. Roland Holst, Vestdijk (over *Tweezijdig Dichterschap*) en Menno ter Braak. - D.A.M. Binnendijk schrijft over Coenen's nalatenschap (*Onpersoonlijke Herinneringen*). - J. Saks behandelt *Het ontslag van Ed. Douwes Dekker als assistent-resident te Lebak*, dat hij toeschrijft aan de bevrediging van zijn ijdelheid en andere impulzen.

Nederland. Maart.

A. Hallema wijdt een opstel aan *Jan Frans Willems*, die in zijn *Belgisch Museum* eenheid in spelling en taalgebruik met Noord-Nederland bepleitte.

Stemmen des tijds. Maart.

In de *Kroniek der Poëzie* van P.J. Meertens zijn de talrijke dichters uit de socialistische en individualistische groep aan de beurt, die alle vrij uitvoerig besproken worden. - C. Tazelaar beoordeelt *Twee boeken van humor*, n.l. *Flipje* van J. Fabricius en *Intieme Revue* van Henriette van Eyck.

April.

P.J. Meertens eert Albert Verwey in de eerste plaats als de ‘wijze’. - A. Hallema behandelt *Parodieën op het Onze Vader door Roomschen en Geuzen uit verschillende tijden*. - J. Hovy schrijft een musicologisch opstel: *Moderne opvattingen van oude liederen gebrandmerkt*. - C. Tazelaar bespreekt J. Pée's *Multatuli* en de *Vrouwenspiegel* van A.H.M. Romein-Verschoor. - P.J. Meertens beoordeelt in de *Kroniek der Poëzie* voornamelijk Katholieke dichters, o.a.A. van Duinkerken van Van Oosten.

De Stem. Maart.

Anthonie Donker beoordeelt in de *Poëziekroniek* de bundel *Onvoltooid verleden* van D.A.M. Binnendijk.

April.

Pierre van Valkenhoff schrijft een degelijk gedokumenteerd herdenkingsopstel over *Constantijn Huygens*.

De Socialistische Gids. Maart.

G. Karsten besluit zijn duidelijk overzicht van *De spellingstrijd. Van Siegenbeek tot Slotemaker de Bruine*.

Opwaartsche Wegen. Maart.

De redaktie stelde een enquête in naar *Peil en karakter van ons hedendaagsch proza* en publiceert het beknopte antwoord van H. Marsman.

April.

Roel Houwink schrijft een woord van waarderende herdenking *Bij het overlijden van Albert Verwey*. - Anton van Duinkerken zegt zijn mening over *Peil en karakter van ons hedendaagsch proza*: in onze romankunst mist hij boeiende objektiviteit en scheppingskracht. - Tom de Bruin beoordeelt *De Groote Verwildering* van A. den Doolaard.

De Werkplaats. Maart.

H. de Bruin ontwikkelt zijn bezwaren tegen Wilma's laatste roman: '*Wij groeten de broeders*'. - J. Haantjes beoordeelt *De drie gebroeders* van Antoon Coolen (*Een dichter ontmoet een volk*). - In de *Kroniek der Poëzie* bespreekt K. Heeroma de *Wegen der Poëzie* van G. Stuiveling.

April.

W.A.P. Smit schrijft een woord ter herinnering *Bij de dood van Albert Verwey*. - K. Heeroma opent een *Kroniek der Poëzie*, waarin niet minder dan 'twee-en-twintig poëtische schrifturen' besproken zullen worden, in vijf groepen verdeeld. Voorop gaan de Protestantse en de Jong-Katholieke dichters. - J. van Ham oppert ernstige bezwaren tegen het *Beknopt Handboek van de Nederlandse Letterkunde* door C. Tazelaar.

Roeping. Maart.

Zeer waarderend wordt *Albert Verwey herdacht* door Gerard Knuvelder.

April.

Het zevende van de *Pentekeningen of Geschreven portretten*, door F. van Oldenburg Ermke, is getiteld: *Jan Greshoff of de zelfverlochening*.

De Vlaamsche Gids. Maart.

M. Rutten verzorgt de *Kroniek van de Nederlandsche Poëzie*, waarin o.a. besproken worden S. Vestdijk, J. Reddingius, R. van Genderen Stort, F. van den Driessche en V.J. Brunclair.

April.

Lode Monteyne schrijft in zijn *Kroniek van het Proza* o.a. over *Paul* van Ina Boudier-Bakker en *Het Leven drijft* van André Demedts.

Dietsche Warande en Belfort. Maart.

Herman H.M. Maas vraagt waardering voor *Een vergeten dichter*, n.l. Jacob Israel de Haan, die tien jaar geleden in Jeruzalem vermoord werd.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Sept.

J. van Mierlo bestrijdt de mening van Jac. van Ginneken, dat '*Het leven van Sinte Lutgart oorspronkelijk Limburgsch*' zou zijn.

Leuvensche Bijdragen. Bijblad, afl. 1 en 2.

L. Grootaers publiceert Vragenlijst No. 19 van het *Zuidnederlandsch Dialectonderzoek*. - R.F. Lissens beoordeelt twee boeken van buitenlanders over Vlaanderen, n.l. *Literarisches Schaffen und Volkstum in Flandern* van Lili Sertorius en het proefschrift van Cath. C. Ter Haar: *Nederland en Vlaanderen*.

Onze Taaltuin. Maart.

In een artikel *De structuur van het gesprek* wil Jac. van Ginneken geven 'een eerste proeve der beschrijvende en verklarende gesprekleer', waarbij hij twaalf typen onderscheidt. - P. van der Meulen schrijft *Iets over woordschikking in het Stadfriesch*. - J. Naarding oordeelt ongunstig over Heeroma's studie: *De Nederlandse benamingen van de uier*, z.i. maakt de schrijver misbruik van de expansie-theorie door willekeurige of gewaagde interpretatie. - Jac. van Ginneken betoogt dat voor *Het glossarium*

Bernense gebruik gemaakt is van het Limburgse Leven van Jezus. - G.S. Overdiep beoordeelt het proefschrift van Mej. A.M.E. Draak: *Onderzoekingen over de roman van Walewein*.

April.

Jac. van Ginneken ontwierp een kaartje van de vormen die *Het onbepaalde lidwoord* in verband met het geslacht in de Nederlandse dialekten vertoont, en geeft daarbij een toelichting. - Uitvoerig behandelt P. Peters, eveneens bij een

kaartje, *De geslachtsvormen van het adjectief in de Nederlandsche dialecten*. - P. Sipma wijst op *Friesch in Neerlands taaltuin*, n.l. friesismen in de taal van de merkwaardige 17de-eeuwse vertaler N.J. Wieringa.

Levende Talen. April.

C.A. Zaalberg bepleit *Wenselijke betutteling* in schooluitgaven van moderne schrijvers. - A.J. Schneiders (*Onze klassick de 'Elkerlyk'*) acht, 'het geheel lezen en grondig bespreken' van dit drama in de klas ongewenst. - G.W. Wolthuis geeft aantekeningen bij de tekst van *De Wiskunstenaars of 't gevlugte Juffertje*. - Dezelfde schrijver prijst het leerboek over *Nederlandse Letterkunde* van A.J. de Jong.

Neophilologus XXIII, afl. 3.

B.H. Wind vervolgt haar opstel: *Les contributions néerlandaises au vocabulaire du français belge*.

Volkskunde XL, afl. 4-6.

J.J. Mak vervolgt zijn bijdrage *Over raadsels, in het bijzonder de Oud-Noorsche*. - V. de Meyere begint een nieuwe reeks van *De Vlaamsche Vertelselschat*; J. Beirens vervolgt zijn bijdrage over *Volksweerkunde in spreuken en rympjes. De regen*. Maurits de Meyer publiceert opnieuw *Onuitgegeven sprookjes uit de verzameling van Alfons de Cock*.

Een reeks Dokumenten, boekaankondigingen en reprodukties van *Vlaamsche Volksprenten* besluit de aflevering.

Literaturblatt für Germ. und Rom. Philologie. Maart.

O. Behaghel beoordeelt het derde deel van Overdiep's *Zeventiendeeeuwsche syntaxis*.

Die Huisgenoot. Febr.

F.E.J. Malherbe besluit zijn artikel *Anglisismes in Afrikaans*. - D.B. Bosman geeft *Antwoorde op Taalvrae*. - De redactie wijst op de noodzaak, het *Afrikaanse volkslied* meer in zwang te brengen, en commenteert met getemperd optimisme het denkbeeld van een Belgisch lezer, om in Belgisch Kongo het Vlaams door Afrikaans te vervangen. - J.B. bespreekt *Die Afrikaanse Boek* 1936.

Maart.

A.C. VerLoren van Themaat vertelt van haar ontmoetingen met Hein Boeken. - P.C. Schoonees eindigt zijn bespreking van *Verlaten Vlaktes* door T.C. Pienaar.

Museum. Maart.

D.C. Tinbergen beoordeelt de bloemlezing *Dichters der Middeleeuwen* door A. van Duinkerken en W. Beuken.

April.

G. Kazemier beoordeelt de *Mededelingen II van het Frederik van Eeden-Genootschap*.

C.D.V.

Uit de praktijk van de voornaamwoordelijke aanduiding. Een statistische bijdrage.

De lezers van ons tijdschrift weten sinds vele jaren, door opstellen van Ph. J. Simons, van Gerlach Royen, dat de voornaamwoordelijke aanduiding in het Nederlands ons voor velerlei ingewikkelde problemen plaatst: er is verschil tussen Noordelijk en Zuidelijk spraakgebruik, tussen spreken en allerlei schrijfstijl; men heeft de letten op 'aanduiding' tegenover 'vervanging', op de aanduiding door demonstratieven of door het vage 'het', op veelvuldige niet-aanduiding en de oorzaken daarvan.

Voor de grondige studie van al deze vraagstukken zou men èn de historische ontwikkeling èn de hedendaagse praktijk moeten nagaan. De spoedopdracht van Minister Slotemaker de Bruine aan een speciale kommissie bood geen gelegenheid om voldoende materiaal te verzamelen. Z.E. wilde weten *a*) welke regels zouden moeten gelden voor 'de voornaamwoordelijke aanduiding van of met betrekking tot mannelijke personen en mannelijke dieren'.

b) 'in hoeverre ook voor andere dan de onder *a* bedoelde woorden de speciale regels zullen kunnen gelden, die daarvoor worden aanbevolen.'

De eerste vraag levert geen moeilijkheden op, maar de formulering van de tweede vraag is niet gelukkig. De bedoeling moet zijn: welke substantieven, behalve namen van levende mannelijke wezens, worden met *hij* en *zijn* aangeduid? In de gedachtengang van de Minister is de vraag waarschijnlijk zó te vertalen: Noem mij groepen van 'mannelijke zelfstandigheden', waarmede ik mijn Koninklijk Besluit kan verduidelijken en uitvoerbaar maken, zodat bij die woorden ook de naamvals-*n* gered wordt.

Deze verborgen bedoeling verklaart tevens, waarom *niet* gevraagd werd aaar de aanduiding met *zij-haar* of met *het*. Nadrukkelijk wordt ook de opdracht beperkt tot 'de hedendaagsche Nederlandsche schrijftaal'. Elk deskundige mist ook een derde, principiële vraag: In hoeverre bestaat er congruentie tussen de nominale classificatie (d.w.z. de drie, of twee, taal- kundige 'geslachten') en de voornaamwoordelijke aanduiding? Leken gaan er ten onrechte van uit, dat er een volstrekte congruentie bestaat, of tenminste behoorde te bestaan.

Voor een objektief-wetenschappelijke beantwoording van de tweede ministeriële vraag volgen hier enkele statistische gegevens, deels met hulp van leerlingen bijeengebracht. Het zijn slechts steekproeven, in veel opzichten leerzaam, omdat niet alleen de aard, maar ook de frequentie van de voornaamwoordelijke aanduiding met *hij-hem-zijn*, naast *zij-haar* van belang zal blijken. Verrassend was voor mij vooral het onderzoek van enkele oudere auteurs, bij wie men een veelvuldig gebruik van *hij* en *zij* zou verwachten. *Niet* geteld werd de aanduiding van onzijdige substantieven (met *het-zijn*) en van alle meervouden, omdat daar slechts het pers. vnw. *zij (ze)* mogelijk is, terwijl het vrouwelijke possessief *haar* naast *hun* zeer zeldzaam is, en bij jongere auteurs vrijwel ontbreekt.

Voorop gaan een zestal auteurs uit het midden van de negentiende eeuw:

In **Potgieter's** *Blauwbes* (13 blz.) vond ik slechts 10 aanduidihgen van deze soort: éénmaal *hem* (bij *zomer*), 2 maal *zijn* (bij *jak* en *genie*), 2 maal *zij, ze* (bij *inleiding, radeloosheid*), 2 maal *hare* (bij *Republiek* en *poëzie*) en 3 maal *die(n)* (bij *de l, weerzin, kreet*).

In **Alberdingk Thym's** *De organist van den dom* (24 blz.) werden slechts 7 mnl. en vr. woorden aangeduid, waaronder 2 maal *hij-hem* (bij *weg* en *tabbaard*), 1 maal *zijn* (bij *geest*), 4 maal *ze, haar* (bij *zon, harp, stad* en *spreuk*).

Bij **Bosboom-Toussaint**: fragment van 20 blz. uit de *Leicester*-cyclus 13 aanduidingen, waaronder geen mnl. en 5 vrouwelijke (bij *verhouding, intentie, magistraat, partij* en - foutief! - bij *dolk*) tegen 6 maal *die* (bij *bond, tegenwerking, souvereiniteit, inkwisitie, handel, bekwaamheid*, terwijl de stedennamen *Amsterdam* en *Utrecht* (door personificatie?) met *haar* aangeduid werden.

Bij **Schaepman**: *Alb. Thijm* (in 'Menschen en Boeken'). Op 10 blz. geen enkele aanduiding met *hij* of *zijn*; het vrouwelijke *haar* kwam 2 maal voor: bij *kunstvaardigheid* en - foutief - bij *zinsbouw*. Daarnaast 3 maal het meerv. vr. *haar* (bij *wetenschappen, Middeleeuwen, scholen*).

Bij **N. Beets**: *Het doen door laten*: op 13 blz. geen enkele mnl. aanduiding, en slechts 2 vrouwelijke (bij *spreuk, fortuin*) + 2 vrouwelijke meerv. *haar*. Eénmaal *deze* (bij *maatschappij*).

Bij **Busken Huet**: *P.C. Hooft* (Lit. Ph. en Kr. I): op 10 blz. éénmaal *hij* (bij *brief*) naast 5 maal *zij-haar* (bij *vervoering, tegenkanting, genegenheid, editie, ader*).

Uit de oudere tijdgenoten koos ik een vijftal; van ieder onderzocht ik ongeveer 10 bladzijden, met de volgende uitkomst:

Kloos: *Inleiding op Perk*: 10 aangeduide woorden, waarvan 6 met het possessief *haar* (n.l. *fantasie, uitdrukking, menschheid, poëzie, literatuur, school*), 3 met het possessief *zijn* (n.l. *roem, geur, toestand*), 1 met het pers. vnw. *zij (school)*. Gevallen van *hij, hem* ontbreken.

Verwey: *Het leven van Potgieter*: éénmaal *zij* (stad), 5 maal *haar* (bij *leer, kamer, eeuw, overheid, schets*). Geen mannelijke aanduiding.

Van Deyssel: *Nieuw Holland*: 9 aangeduide woorden, waaronder 6 met vrouwelijke vnw. *zij, haar* (bij *taal, literatuur, voorspelling, overtuiging, kunst, mode*), eenmaal *zijn* (bij *geest*); 2 maal *die (twijfel, afkeuring)*. Geen *hij* of *hem*.

Van Eeden: *Gorter's Verzen* (Stud. I): 4 aangeduide woorden, waarvan 3 met *zij, haar* (n.l. *kunst, reeks, menschheid*); eenmaal *zijn* (bij *ritus*); geen *hij* of *hem*.

Couperus: *Kindersouvenirs*: op 19 blz. zijn slechts 5 woorden aangeduid, waaronder 3 met *die (badkamer, ziel, figuur*); éénmaal *zij (ziel)*, eenmaal *hem (sigarenkoker)*.

Voor definitieve gevolgtrekkingen zijn deze fragmenten en dus ook de getallen te klein, maar er blijkt opnieuw uit

1^0 dat (behalve bij voorwerpsnamen) de mannelijke aanduiding bij abstracta vrijwel niet voorkomt;

2^0 dat de frequentie van de vrouwelijke aanduiding bij de verschillende auteurs uiteenloopt, en in nauw verband staat met hun stijl. Dat geldt vooral voor het *haar*-gebruik, dat voor sommigen blijkbaar onmisbaar is, terwijl anderen er een spaarzaam gebruik van maken.

Een voorlopig onderzoek bij een jongere generatie toonde aan dat er ook schrijvers zijn, bij wie de geslachtelijke voornaamwoordelijke aanduiding uitzondering is, of vrijwel niet voorkomt. Daarvoor raadpleegde ik de drie bundels *Het Nieuwe Nederlandse proza in novellen*. Enkele cijfers volgen hier:

Van Schendel: *De Luistervink*: geen mnl., 5 vr. aanduidingen (*gracht, ondeugd, neiging, nieuwsgierigehid, kruik*).

Aart van der Leeuw: op 12 blz. 6 aangeduide woorden, waarvan 2 mnl. met *hij* en *zijn* (n.l. *hemel* en *zomer*), 4 vr. (n.l. *voornaam, bloem, natuur, stem*).

Werumeus Buning: geen mnl., 4 vr. aanduidingen (*roos, wereld, sloep, zee*).

Frits Hopman: geen enkele aanduiding!

A. Roland Holst: geen mnl. of vr. aanduiding op 8 blz.! slechts 2 maal *die* (bij *stem* en *ring*).

Albert Kuyle: op 5 blz. 3 aanduidingen: *haar* bij *kust* en *wevervogel*(!); *die* bij *reep*.

Een opmerkelijke tegenstelling vormt

Carry van Bruggen: met 10 aanduidingen op 12 blz. waarbij geen enkele vrouwelijke, maar 6 mannelijke (*dag, avondwind, zomerwolk, wind* - met personificaties! - *trein, stad*) en 4 maal *die* (bij *buik, toren, dag, murmeling*).

Bij al deze becijferingen beperkten wij ons, gelijk reeds nadrukkelijk opgemerkt werd, tot de aanduiding van enkelvoudige woorden òf door *hij, zijn* òf door *zij, haar*. Statistisch heeft dit een bezwaar: de verhouding tot het totale aantal aanduidingen: bij onzijdige woorden, bij meervouden, maar vooral ook door voornaamwoordelijke bijwoorden, komt niet uit. Wij beschikten echter over volledige gegevens voor één geheel werk: *De Waterman* van A. van Schendel. Daarin komen, behalve de aanduiding van levende wezens, 168 gevallen voor. Opmerkelijk is nu dat daarbij 77 voornw. bijwoorden zijn. Van een *hij*-aanduiding werd maar één geval aangetekend (bij *gulden*), naast 9 maal *zij* en *haar*. Deze getallen worden overtroffen door het aantal demonstratieven, n.l. 10 maal *die* en 3 maal *deze*.

Een kleine steekproef in geschriften van geschiedschrijvers, van wie telkens een tiental bladzijden onderzocht werden, leverde de volgende uitkomst:

	hij, hem	*zijn*	*zij*	*haar*
R. Fruin.....	0	0	3 republiek vloot partij	1 school
P.J. Muller.....	1 raad	1 staat	4 unie commissie vereeniging legermacht	2 republiek vloot
P.J. Blok.....	0	0	3 benoeming partij reductie	3 republiek vloot partij

	hij, hem	*zijn*	*zij*	*haar*
G.W. Kernkamp.	1 indruk	0	4 methode soort welsprekendheid redevoering	2 soort wetenschap
J. Huizinga.....	0	0	1 cultuur	4 vraag handeling categorie theorie
P. Geyl.....	1 stijl	1 stijl	3 werkzaamheid philologie kerk	3 vrijheid begrenzing oudheid

Ten slotte geven wij nog dergelijke gegevens, opgetekend uit akademische redevoeringen van taalgeleerden, telkens op een tiental bladzijden.

	hij, hem	*zijn*	*zij*	*haar*
A. Kluyver.....	0	0	2 analogie belangstelling	2 maatschappij natuur
J.W. Muller.....	0	2 stand adel	2 letterkunde taal	2 letterkunde benaming
F. Stoett.....	0	0	3 studie romantiek taal	3 taal spraakkunst renaissance
J.H. Kern.....	1 taal	1 taal	0	0
Jac. van Ginneken	0	0	3 linguistiek wetenschap psychologie	7 linguistiek wetenschap psychologie taal verdeling school eisch

	hij, hem	*zijn*	*zij*	*haar*
C.G.N. de Vooys	0	2 roman taal	0	0
J. Wille.....	0	0	5 vraag kunst bewijsvoering scheiding poëzie	4 wetenschap analyse historie mythologie
G. Royen.....	0	0	2 linguistiek koinè	2 taal wetenschap
G.G. Kloeke....	0	0	0	0
A.A. Verdenius..	0	0	1 taal	2 jeugd taal

De lezer die het geduld gehad heeft, deze getallen te bezien en te vergelijken, zal met mij verwonderd zijn over de geringe frequentie van de onderzochte aanduiding: bij de meeste auteurs minder dan één geval per bladzijde. De mannelijke pronomina zijn ze erschaars: voor ons taalgevoel zijn ze bij abstracta te ‘persoonlijk’, te ‘menselijk’. De herhaaldelijk voorkomende mannelijke substantieven (bij historici b.v. *oorlog, strijd, staat, tijd, bloei*, enz., bij taalkundigen: *regel, naamval, vorm, invloed, uitleg*, enz.) worden gewoonlijk *niet* aangeduid of met *die*.

Vrouwelijke pronomina zijn talrijker. De kommissie-Van Haeringen[1)] toonde dus een juister inzicht dan de Minister, door juist de aandacht te vestigen op bepaalde woordgroepen, waarbij de vrouwelijke aanduiding in hedendaagse geschreven taal min of meer gebruikelijk is.

Intussen lijkt het mij niet onbedenkelijk, daaraan voorschriften voor het onderwijs te ontlenen. Invuloefeningen met *hij* of *zij* zouden het onvermijdelijk, soms taalbedervend, gevolg zijn. Het veelvuldig gebruik van *zij* en *haar* achten sommige schrijvers onmisbaar, doch anderen voelen er geen behoefte aan, en drukken

1) *Geslacht, verbuiging, voornaamwoordelijke aanduiding*. Rapport van Z.E. den Minister van Onderwijs ('s Gravenhage - G.B. van Goor Zonen's U.M. - 1936), blz. 22.

zich niet minder duidelijk uit. In de oratie van Kloeke b.v. wemelt het van vrouwelijke woorden als *taal, overlevering, opvatting, gevolgtrekking, vergelijking, gissing, opschuiving, methode, dialektgeografie, ontwikkeling, aanleiding, verklaring, uitspraak*, maar geen van die woorden wordt pronominaal aangeduid of vervangen! Eenzelfde verschijnsel merkten wij op bij litteratoren. Men zal moeilijk kunnen volhouden dat een 'verarmde' stijl ontstaat, waar deze pronomina ontbreken. Omgekeerd zal geen taal- en stijlkundige een vermijding of bestrijding van het *zijhaar*-gebruik aanbevelen, overtuigd dat dit gebruik ten nauwste met bepaalde stijlbehoefte samenhangt. Het gepaste gebruik dient hij te eerbiedigen; het ongemotiveerde gebruik en het misbruik zal geweerd moeten worden. Er bestaat namelijk een onnatuurlijke toepassing van *zij* en *haar*, voortkomend uit verschillende oorzaken. Bij vertaling uit het Frans en het Duits wordt vaak *elle* en *sie* klakkeloos in *zij* overgebracht. Journalisten tonen een voorkeur voor *zij*, waar in idiomatisch Nederlands *het* vereist is, b.v.: 'De fascisten en de monarchisten zullen in één partij worden verenigd. *Zij* (lees: *Het*) zal de enige partij van het rebellen-Spanje zijn.' Of, nadat over een opvoering gesproken is: '*Zij* (lees *Het*) was een belangrijke praestatie.'

Eigenaardig is ook het misverstand dat in verzorgde stijl de aanduiding en vervanging door *die* te 'spreektaal'-achtig zou zijn. Vroeger hebben wij reeds opgemerkt, dat met volle klem vooropgeplaatst, *haar* onmogelijk, en *die* soms onvermijdelijk is. Maar ook de beste letterkundige taal, sinds de zeventiende eeuw, levert voorbeelden. Uit Verwey's *Proza* tekende ik o.a. aan: 'Zij lokken *die* (de stem) dan ook tot zich'; 'Hoezeer *die* (de voordracht) dramatisch was'; 'Hij trachtte *die* (de idee) waar te maken.'

Geheel on-Nederlands lijkt mij een constructie, die ik bij H. Roland Holst herhaaldelijk aantrof, nl. een voorzetsel met zaaknaam in plaats van het voornaamwoordelijk bijwoord, b.v. van *boeken* gezegd: *in hen* lezen, of van *poezie: met haar* ingenomen zijn.

Uit dit alles blijkt dat ook in de schoolgrammatica een te simplistische behandeling van de voornaamwoordelijke aanduiding schadelijk kan zijn.

C.G.N. DE VOOYS.

De ongelukkige trits.

Na in strijd met de n e d e r l a n d s e taalwerkelikheid te hebben opgemerkt, dat ‘iedereen’ van de *boot* zegt ‘dat *hij* op tijd is aangekomen’, ondanks de V die er ‘in de oude woordenlijst achter’ stond; na een soortgelijke opmerking plus een kleinere onjuistheid over *auto* besloten te hebben met de konstatering: ‘Koenen noemt ‘auto’ V, Van Dale daarentegen M!’, eindigen de auteurs van de brochure: *Wat veranderde in 1936 in de Nieuwe Spelling van het Nederlands?* hun betoog als volgt (blz. 7): ‘De zaak is, dat het aantal *hij*-woorden zich in de loop der tijden ten koste van de *zij*-woorden heeft uitgebreid en dat er ook nog ‘twijfelgevallen’ zijn, zoals sedert eeuwen in staande uitdrukkingen een zelfde substantief nu eens met *der*, dan weer met *des* voorkomt. Vandaar dat we nu nog als oud erfgoed in de taal hebben: *destijds* en *indertijd, ter wereld* en *‘ondank is 's werelds loon’, des nachts* en *te midder nacht*, enz.’

Wij laten nu rusten, dat het ontleende *boot* (uit meng. *bôl*) in het Middelnederlands mannelik was; dat dus van daaruit bezien de officiële V niet in de richting vr.>m. wijst. Ook zwijgen we over de V bij *auto* in het ene tegenover de M in een ander woordenboek, al is hier zeker geen sprake van genus v e r a n d e r i n g , wat trouwens de auteurs niet ‘zeiden’. Juist het kunstmatige d.i. het ‘niet-bestaan’ in de koinê van de *-n* als mannelikheidsindex, brachten De Vries en Te Winkel en hun opvolgers aan de Woordenlijst ertoe - al meenden ze misschien andere motieven te laten gelden - om allerlei jongere ontleningen gewoonweg als vrouwelik te registreren: automobiel, benzine, bioskoop, cinema, motor, race, radio, tandem, tunnel, zeppelin enz., alhoewel zulke woorden in zuidelike dialekten ‘kennelijk’ maskulinies voorkomen. Men doet derhalve goed het ‘dubbel’ genus bij zulke ontleningen niet zomaar op één lijn te stellen met woorden, die in de loop der eeuwen werkelik van klasse veranderden.

Maar we zouden niet ingaan op deze kwesties, en we zullen evenmin aantonen dat de ganse passus blz. 6 v. over het ‘geslacht’ een grondige herziening behoeft, wil hij wetenschappelik verantwoord zijn. Wij wilden ons beperken tot ‘de ongelukkige trits’ voorbeelden, die ter illustratie dienden van *zij*-woorden

die tot *hij*-woorden werden. Welnu noch *destijds*, noch *'s werelds* loon, noch *des nachts* bewijzen op zich zelf beschouwd, iets omtrent de mannelikheid van de substantieven tijd, wereld, nacht - waarvan het middelste trouwens in de officiële lijst met een V gemerkt staat. Wij menen goed te doen ons betoog wat breder uit te bouwen, omdat het telkens 'principiële' kwesties geldt.

In het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (IIIII) wordt het bijwoord *destijds* aldus verklaard: 'Uit *Des*, 2den nv. van *de* en *Tijd* in den vorm van den 2den nv. Daarnaast eene enkele maal *diestijds*.' Ook *desmaals* wordt met dezelfde bewoordingen omschreven; alleen wordt daar geen melding gemaakt van een *dies*-variant. Daarentegen lezen wij bij *desnoods*: 'Uit *Des*, 2den nv. onz. van *de* en *Nood* met *-s*.' Dezelfde formulering moet mutatis mutandis ook *desondanks* verduideliken. Bij *desgelijks* (mnl. desgelikes) en bij *desgelijke* (mnl. desgelike) staat enkel: 'Van *Desgelijk*' - welk 'aanw. vnw.' (mnl. desgelijc) heet te bestaan: 'Uit *Des* 2den nv. onz. van *de* en *Gelijk*. Thans verdrongen door *dergelijk*' (mnl. derregelike[1)], dat op zijn beurt wordt uitgelegd als: 'Uit *Der* 2den nv. mv. van *de* (vnw.) en *Gelijk*. Daarnaast, vooral vroeger, *Diergelijk*.' Bij *derhalve*, 'vroeger ook *dierhalve*', vindt men dezelfde formulering. Maar bij *dermate* lezen wij: 'Uit *Der*, 3den nv. van *de* (vnw.) en *Maat* in den vorm van den 3den nv.'; terwijl *dervoege*, waarnaast ook *diervoege*, heet ontstaan te zijn 'uit *in d(i)er voege*', juist gelijk *derwijze* naast *dierwijze*, dat 'uit *in d(i)er wijze*' werd geabstraheerd.

Laat me bij *dermate* alleen het volgende opmerken. Daar Verdam, *Mnl. Wdb.* IV 1222, ter inleiding van gelijksoortige mnl. verbindingen, wijst op *Teuth.*: in wilker maten, in sulker maten, in deser maten, in gheynre maten, in alle der maten, zou men *dermate* op dezelfde manier willen verklaren als boven *(in) dervoege, (in) derwijze* - tenzij men er de voorkeur aan geeft het aan de kant van *dergelijk* en *derhalve* te plaatsen, wat

1) Verdam, *Mnl. Wdb.* II 138, noemt bovendien nog *dier(e)gelike* en *desergelike*, zonder zich over de grammatiese funktie van die *-γ*-vormen uit te spreken. Het ligt voor de hand ze met *Mnl. Wdb.* II 1252 als meervoudige genitieven van *dat* en *dit* op te vatten; alhoewel mnl. *in der ghelike, in dier gelijc* ons voorzichtig moet stemmen, zoals we aanstonds zullen zien.

intussen minder aanlokkelik lijkt. Overigens vergelijke men voor mnl. *in der ghelike* en *in dier ghelijc* het *Mnl. Wdb.* II 1259 naast 1252[1)].

Bij *deswege* noteert het *Wdb. der Ned. Taal*: 'Uit *Des*, 2den nv. onz. van *de* en *Wege*, 3den nv. van *weg*. Daarnaast *Deswegens* uit *Des* en *Wegens*.' Het type *desbetreffend, desbewust* (kol. 2434 v.v.) bevat telkens de toevoeging: '*Des*, 2den nv. onz. van *de*'. Tot besluit van deze opsomming citeer ik nog *diesvolgens*, waarbij verwezen wordt naar *diensvolgens*, dat de boodschap weer doorgeeft naar *dienvolgens*: 'Uit *Dien*, 3den nv. onz. van *die* en *Volgens*; daarnaast *Diensvolgens* en vroeger *Dienvolgende*.'

Wij zullen nu niet in alle finesses nagaan, in hoeverre de voorafgaande omschrijvingen n i e t g e l u k k i g zijn uitgevallen. Wie zich de moeite getroost, om al deze bij elkaar horende gevallen krities te vergelijken, plus hetgeen s.v. *de* (2315), *die* (2511), *des* (2433), *dies* (2589) met de daarbij in kol. 2590 aansluitende samenstellingen (diesgelijk, diesniettegenstaande, dieswege, dieswil) te lezen is, zal moeten erkennen dat de bewerker van deel IIIII niet alles even duidelik en bevredigend heeft opgelost. Voor de volledigheid zie men ook nog s.v. dewijl (2476), dienaangaande (2526), dienovereenkomstig (2539), dienthalve en dientengevolge (2554).

De verwijzing van *diesvolgens* via *diensvolgens* naar *dienvolgens* maakt niet veel wijzer. Misschien brengt die omweg zelfs op een dwaalspoor, al kan het toegevoegde *dienvolgende* weer eventjes in de goede richting helpen, en zou de vergelijking van *desvolgende* (2441) weer helemaal in het rechte spoor kunnen brengen. Het spreekt immers haast vanzelf, dat we hier twee uitgangspunten hebben, en wel: *desvolgende* en *dienvolgende*. Het laatste woord werd met de sekundaire adverbiale *-s* tot *dienvolgen(d)s*, terwijl *diesvolgens* naast het genoemde *desvolgende* op een ouder **diesvolgende* schijnt te wijzen. Daarentegen bevat *diensvolgens* geen genitief, maar *dien* de datief van 'dat', plus een latere proleptiese *-s-*. Alleen blijft de mogelikheid bestaan, dat de dubbelvorm *dienvolgens : diesvolgens* tot *diensvolgens* kontamineerde. Wij komen op die 'voorbarige' midden-*s* nog terug.

1) Voor verdere spekulaties en komplikaties verwijs ik naar got. *in pizai halbai* 'in dit opzicht', en Weigand-Hirt, *Deutsches Wörterbuch*[5], s.v. derhalben, dergleichen, dermassen.

De klankverhouding van *des-* en *dies-* in al de boven vermelde koppelingen levert geen moeilikheid op. Wij hebben telkens te doen met de verzwakte (proklitiese) tegenover de volbetoonde genitief bij het pronomen *dat*. Wel is die genitiefvorm o.m. in het type *desbetreffende* funktioneel van rol veranderd. Verdam, *Mnl. Wdb.* II 76, formuleert die rolverwisseling aldus: 'Meermalen staat de 2de nv. *des*, zooals ook *das, dies* en *dis*, waar men een anderen nv. van het vnw. zou verwachten, bij ww. en voorzetsels.' Een en ander is intussen zo bekend, dat wij daar niet langer bij behoeven stil te staan[1]. Buiten de besproken komposita komen beide pronominale genitieven nog voor in: wat *dies* meer zij, *des* te bete, enz.[2]. *Insgelijks* (mnl. insgelijks) herleidt men zeer terecht tot *in des ghelike* 'op de wijze daarvan (van dat)', plus sekundaire bijwoordelike *-s* (*Mnl. Wdb.* II 1256 en 1252 v.) Toch dwingt mnl. *inghelycs* (als 'in ghelike des' opgevat) tot enig voorbehoud, daar deze verbinding met *insghelyck* (Kil.) tot de kontaminatievorm *insghelijcs* kan hebben geleid, of hoe men de verhouding tussen die twee oudere varianten met één *s* wil noemen[3].

Wij zijn tans voldoende voorbereid om tot ons uitgangspunt *destijds* terug te keren. Er bestaat geen enkele noodzaak, er is zelfs geen aanleiding om dit bijwoord als genitief van 'de tijd' op te vatten. Men stelle het liever met *desmaals* op één lijn naast *desnoods, desgelijks*. In al deze gevallen hebben wij dezelfde pronominale genitief *des*, die telkens afhangt van de substantieven: tijd, maal, nood, gelijk[4], terwijl de slot-*s* steeds sekundair adverbiaal is. Blijkens een ouder *deswegen* (vgl. hd. deswegen) is er alles voor, om ook *deswegens* op dezelfde manier te verklaren, m.a.w. niet als een direkte koppeling van *des* + *wegens*, maar

1) Vgl. nog Stoett, *Mnl. Spraakkunst Syntaxis*^{3}, blz. 39.
2) Zie nog *Wdb. der Ned. Taal* IIIII s.v. *dies* (2589). - Waarom de bewerker na *de* wel de koppelingen met *der-* en *des-* opsomt (2317), maar bij *die* (2511) geen enkel kompositum vermeldt, is niet duidelik; te minder nog daar hij bij *deze* (2487) wel *dezenthalve* ter sprake brengt, en naar *dezerzijds, ditmaal* verwijst.
3) Zie *Wdb. der Ned. Taal* VI 1908 s.v. insgelijks; *Mnl. Wdb* III 863 s.v. *ingelycs* en 923 s.v. *insgelycs*.
4) Zie *Mnl. Wdb.* II 1255 s.v. gelike, en *Wdb. der Ned. Taal* IV 1171 s.v. gelijk. Men vergelijke aldaar ook kol. 1172: *van 's gelijken* 'in gelijkheid daarmee > evenzo'.

als *des* + *wegen* en een pas later toegevoegde adverbiale -*s*[1)].

Naast het al mnl. *desmaals* vergelijke men nog het mnl. *diesmaels* en *diesmale*, die uitsluitend in verbinding met voorzetsels voorkomen: *vor desmaels* 'vroeger', *van d(i)esmaels* 'sedert die tijd'. Evenzo in voegwoordelike verbindingen als: tote diesmale dat: tote diesmaels dat, vore diesmale dat: vore diesmaels dat (*Mnl. Wdb.* II 180). Wat de adverbiale -*s* betreft herinner ik verder terloops aan: dikmaals, namaals, toenmaals, veelmaals, voormaals e.a. (vgl. nog *Mnl. Wdb.* IV 964). - Van *desnoods* geeft Van Wijk de volgende verklaring: 'Met bijwoordelijke -*s* uit *des nood (zijnde)*, absolute constructie van geleerd maaksol bij de uitdrukking mnl. *des is noot* 'daaraan is behoefte, dat is noodig'.' - Wat *desgelijks* betreft zijn de mnl. vormen zonder -*s: desgelijc* en *diesgelike* ouder dan die met -*s: desgelijcs, diesgelijcs*. - Wij namen *desondanks* niet op in de vorige alinea, omdat dit klaarblijkelik een jongere analogiese vorming is naar *desniettemin, desniettegenstaande*. Voor het 'achter'-zetsel *ondanks* zij aan het mnl. bijw. *ondancs* herinnerd, en aan de absolute genitieven van het type *mijns ondancs*, waarnaast zich later (hoe dan ook) de wending *ondanks mijzelve* enz. ontwikkelde[2)].

Rest nog weer *destijds* (zelden *diestijds*), dat blijkens de lexikografiese gegevens[3)] een zeer jonge - 19de-eeuwse? - formatie moet zijn, waarbij men het eerst denkt aan analogiese navolging van *desmaals*. Het op-één-lijn-stellen van daarnet moet men derhalve cum grano salis verstaan. Maar de inzet was, dat zulke analogieën van adverbialen huize ons niets zeggen omtrent het genus van de daarin betrokken substantieven.

Bij *'s werelds* loon kunnen wij kort zijn. Zulke voorafgaande -*s*-genitieven zijn allerminst een afdoend bewijs voor de nietvrouwelikheid van het betreffende woord. Men behoeft slechts aan Van Lennep te herinneren: 'Het hooge aanzien, waarin *'s bruids* vader ten hove stond'; of aan Bosboom-Toussaint: 'de gesequestreerde goederen van *uws moeders* zijde'. Enz. enz.

1) Zie *Wdb. der Ned. Taal* IIIII s.v. deswege; *Mnl. Wdb.* IX 1848 v.; Franck-Van Wijk, *Etym. Wdb.* s.v. wegens; Fr. Kluge, *Etym. Wtb.*[8] s.v. weg, maar vooral nog Weigand-Hirt, *Deutsches Wtb.*[5] s.v. 2 wegen, deswegen.
2) Zie verder *Mnl. Wdb.* V 300 v., 302 v. en 305 s.v. ondanken; *Wdb. der Ned. Taal* X 1187 v.
3) *Wdb. der Ned. Taal* IIIII 2441.

Maar ook Haspels schrijft nog: ‘Haars vaders schrijftafel, *haars moeders* glazenkast en werktafel met groenen zak.... ja, dat was weer Leiden.’ Wie in dit laatste voorbeeld analogiese nawerking van ‘haars vaders’ wil laten gelden, kan zo'n argument niet bij Alb. Kuyle lanceren, die nog zeer onlangs schreef (Dec. '36): ‘Zooals reeds eenige malen ontvalt hem de zekerheid ten opzichte van *zijns dochters* keus.’

Trouwens zelfs wanneer we bij Plantijn ‘beschrijvinge *des werelts*’ aantreffen, moet men niet te gauw willen zijn met zijn juichkreten. Men denke nu niet aan Marnix van St. Aldegonde, die *des werelts* naast *inde werelt* bezigde, want die dubbelheid brengt ons niet heel veel verder. Dat doen wel verbindingen als: ‘de seven Weedommen *onses liefs Vrouwen*’, ‘de schamelheyt *onses Moeders* der H. Roomscher Kercke’. Wil iemand uit de genitieven *des vrouws, eens vrouws* uit de *Twe-spraak* tot de maskuliniteit van dat nomen konkluderen, dan komt hij met die spraakkunst zelf in botsing. Want deze dient die buigingen als vrouwelik enkelvoud aan. Toch was dáárom alleen zo'n genitief nog geen levende ‘eyghenscap *des Nederduitschen taals*’! Zelfs Van Heule blijft nog van de historiese werkelikheid verwijderd, wanneer hij bij *des waerelts, des lochts, des wijsheyts* opmerkt: ‘deze manier en mach niet dan op zeekere voetstappen der Geleerden na gevolgt worden’[1)]. Deze geleerdheid stak het bestaande levende Nederlands werkelik de loef af. En Stoett sloeg de spijker kort maar krachtig op de kop, toen hij schreef[2)]: ‘In Holl. teksten der 15de eeuw bewijzen vormen als *des maghets* en *des vrouwen*, dat *des* en *der* niet meer tot de levende taal behoorden.’ Men let op ‘des EN der’ en op de ‘15de eeuw’! Ook G. Gezelle kent nog: ‘de laatste telg *uws moeders*’. Enz.

Overigens zij terloops vermeld, dat *wereld* niettemin in verschillende zuidnederlandse dialekten mannelik is geworden, zoals men bij A.E. van Beughem[3)] kan zien; in andere bleef het woord vrouwelik ‘juist’ als in de officiële lijst. Maar met dat al zou men ter ‘akademiese’ verpozing de vraag kunnen stellen, of de genitief in ‘ondank is *'s werelds* loon’ wel met *des werelds* geïdentificeerd mag worden. Iemand toch zou kunnen betogen,

1) Zie Kollewijn, *Opstellen over Spelling en Verbuiging*^{3}, blz. 45 v.v., 129.

2) *Mnl. Spr. Syntaxis*^{3}, blz. 55.

3) *Bijdrage tot de studie van het geslacht der zelfstandige naamwoorden in de Zuidned. dialecten*, blz. 31.

dat *'s* geneties beschouwd louter voorbarigheid was van de slot-*s* in *werelds*; waartegenover een ander niet minder akademies zou kunnen wijzen op de slotklank van het onmiddellik voorafgaande *is*, en die *'s* tot iets 'grafies' reduceren, wanneer men er ten minste geen variatiegeval op het gebied der metanalyse van wil 'maken'. En dan zou '*ondank is *werelds* loon' geen haar beter zijn, dan de talloze genitieven van het type: uit *aardes* hart. Gelukkig evenwel mogen wij zulke akademiese gissingen terzijde laten, die trouwens voor een deel vervallen bij Noto Soeroto: ''t Zwalkt op *'s werelds* zee', en bij Alb. Verwey: 'op de zuilen daar *'s kerks* deur in kraakte'.

Wij brachten boven bij *diensvolgens* reeds de mogelikheid van 'een proleptiese -*s*' in het geding. Zulke buigingsvoorbarigheden zijn geen zeldzaamheid. Laat me volstaan met voor het type 'van die *hele* gele handschoenen' naar *Ons Eigen Blad* (XXIV blz. 451 v.v.) te verwijzen, waar ook van gevallen als: *ten* uwen behoeve, *ter* uwer ere gesproken wordt. En wanneer Carel Scharten zegt dat 'de schrijver ons iets *waarlijks* groots doet zien'; of Van Duinkerken verklaart: 'Elk land heeft echter grote mannen, die iets *specifieks* nationaals hebben', dan is de -*s* van de gekursiveerde bijwoorden wederom onbewuste voorbarigheid.

Welnu *des nachts*, het derde voorbeeld van de trits, is eveneens een voorbarigheidsgeval - altans naar onze overtuiging - al ligt het histories verloop hier niet zò op de vlakke hand. Laat me hier in het kort herhalen en aanvullen, wat ik elders naar aanleiding van de *'s* in: 's nachts, 's daags, 's morgens, 's zomers enz. betoogde.

Stelt men 'driemaal *'s jaars*' naast 'driemaal *'s maands*, driemaal *'s weeks*', dan verwondert die dubbele *s* toch zeker bij het vrouwelike *week*; wanneer wij *maand* vanwege de vroegere en nog dialektiese mannelikheid even ter zijde mogen laten: 'Viermalen *'s weeks* wandelde hij naar de Pastory' (Van Lennep); 'de armelijke soutane, die hij *des weeks* placht te dragen' (Scharten-Antink). Ondanks het vollere *des weeks* zie ik in tijdsbepalingen van het type '*sweeks*' een geanticipeerde *s*-, die daarna ondanks de bijwoordelikheid van die slot-*s* als genitiefteken werd opgevat, en mitsdien tot *des* kon of 'm o e s t' worden aangevuld. Alleen zal vanzelf, bij de verbreiding van het *s*-: -*s*- type, de analogie de behulpzame hand geboden hebben.

Het adverbiale mnl. *nachts* met één -*s*, hoewel in zekere zin

genitivies van oorsprong, had feitelik zijn -*s* in bijwoordelike funktie gokregen. In de oudgermaanse talen was *nahtes*, of een daarmee korresponderende vorm, een analogie-formatie naar de adverbiale genitief van ‘dag’. Deze vormoverdracht is in verbindingen als ohd. *tages indi nahtes* (8ste eeuw), ags. *daeges and nihtes* alleszins begrijpelik. Voor het mnl. vergelijke men: ‘Sonne ende mane, die sterre scone, die ons *daghes ende nachtes* die claerheit gheven’ (*Mnl. Wdb.* IV 2064). Evenals in het latere Oudhoogduits (11de eeuw) en het Middelhoogduits *des nahtes* en *eines nahtes* in gebruik kwamen, wordt in het Middelnederlands het oudere *nachies>nachts* uitgebreid tot *snachts, tsnachts, des nachts, eens nachts, des selfs nachts, dies nachts*. Al deze -*s*- verbindingen zijn van jongere datum. Feitelik zijn het pseudogenitieven, al werden ze dan misschien als echte genitieven ‘opgevat’. In het Duits bleef *Nacht* nochtans vrouwelik ten spijt van het bijwoordelike ‘*des Nachts*’ (naast het primitievere *nachts*). Voor het Nederlands zou men het histories verloop zo kunnen schematizeren: het adverbiale (analoog-genitiviese: daghes ende nachtes) *nachts>snachts>'s nachts>des nachts*. Uit het Duits, waar *die Nacht* ondanks *des Nachts* vrouwelijk bleef, zien wij dat de maskulinizering van het nederlandse femininum *nacht* slechts een tref is geweest, anders dan bij *'s weeks*, (*'s maands*). Evenzo bleef die tref uit bij *heel(s)huids, luid(s)keels, ylshands* (Streuvels: *ijdels hands*), *weerszijds* e.a. (Vgl. Franck-Van Wijk s.v. weers-: ‘in (a a n , v a n) w e e r s k a n t e n , w e e r s z i j d e n , met secundaire *s*, mnl. *in wēdersîden* ‘aan weerskanten’’).

Zouden nu bij zulke samenkoppelingen -*s*-prolepsen niet voor de hand liggen? Al behoeft deze opvatting niet èlke analogiese inwerking van het type *goedsmoeds* uit te sluiten. Alleen is er voor analogie-mogelikheid meer nodig dan enkel ‘gelijkheid’ van woordtype. Van Haeringen stelde dan ook het verloop minstens te simplisties voor, toen hij in het *Supplement* s.v. o n d e r s h a n d s bijw. meende: ‘Opgekomen naast onderhands[ch] bnw. naar het voorbeeld van koppelingen, waarin een genitief-*s* op zijn plaats was (vgl. b u i t e n s l a n d s . Bij Hooft *benedens hants*; ook b o v e n s h a n d s komt voor)’. Later lezen wij s.v. v o o r s h a n d s : ‘Evenmin als de aan te nemen oudere vorm **voorhands* bij Kil. Het Mnl. kent *vorhant* ‘op handen’.’ Trouwens ook *onderhande* bijw. ‘onder de hand, gaandeweg’. Alhoewel J.H. van Lessen[1)] enigszins anders tot de oplossing zocht te

1) *Samengestelde naamwoorden in het Nederlandsch*, blz. 157 v.v.

geraken, is ook zij m.i. daar niet volkomen in geslaagd. Wij citeren slechts één alinea, maar willen daarmee allerminst te kennen geven dat wij het niet-geciteerde kunnen onderschrijven: 'Hoewel *beneden* in het Mnl. niet met een genitief voorkomt, meen ik dat *benedendams, benedenshands, benedenstrooms* en *benedenswinds* toch wel oude vormen kunnen zijn. *Ondershands, overshands* en *voorshands* moeten echter wel analogievormen zijn naar *benedenshands* en *bovenshands*[1]. Daar *beneden, binnen, buiten*, enz. zoowel met een genitief als met een datief voorkwamen, werd dat ook bij andere praeposities toegepast' (blz. 159 v.). Komt 'beneden' nu wèl of niet voor met een genitief? Of is alles misschien nog gekompliceerder? Of moet men het misschien zelfs geheel anders opvatten?

Laat me vooropstellen dat de (latere) gelijkluidendheid van het suffiks -*s*(*ch*), de adverbiale -*s* en de nòg genitiviese -*s* de rekonstruktie en chronologie van de hierbij horende gevallen vrij ingewikkeld maakt; terwijl orthografiese bevangenheid nog meer moeilikheden kan scheppen dan er al waren. Het is daarom geen wonder dat de uiteenzettingen van mej. Van Lessen (blz. 147-160) niet zò vlot verliepen, dat ze onmiddellik en volkomen overtuigen. Toch zal ik de serie vraagtekens, die men naast haar beschouwingen moet zetten, tans niet aan de orde stellen. Ik wil liever een afwijkende mening geven, die misschien tot meer afdoende oplossing kan brengen dan tot nu toe het geval was.

In *Ons Eigen Blad* XXIV (1936) besloten wij het artikel *Krypto- en pseudo-naamvallen* (blz. 552-560) met de aankondiging van een vervolg daarop, dat *Raadsels en wat dies meer zij* tot opschrift zal dragen, maar niet meer in 1936 is verschenen. Het eerste artikel schonk met name de nodige aandacht aan de bijwoordelike -*s*. Al gaat die -*s* histories op die genitiefuitgang terug, ze is later toch zuiver adverbiaal geworden, en kon toen zelfs bij feminina en andere woorden verderwoekeren, waar de genitief-*s* een onmogelikheid was: terloops, enerzijds, ter spraaks, aanstonds, wijdwieks, van nieuws, van eigens, eigens, waarempels niet, ondanks, jegens, enz. enz.

In zake het type *bovenshands* domineert voor ons de vraag: gaat het bijwoordelike *binnenslands* in laatste instantie terug op

1) Dit is waarschijnlijker dan naar *blootshoofds*, zooals de schrijver van het artikel in het *Ned. Wdb.* wil. - Noot van de schrijfster, blz. 159.

binnen met de gewone genitief '*s lands*, al dan niet uit nog ouder *des lands* ontstaan; of hebben wij hier met een ‘ander’ ‘driemaal 's weeks’ te doen, waarbij de slot-*s* adverbiaal w e r d of w a s (binnen-land-s), en de eerste'*s* prolepties na-kwam (binnen-s-lands), juist zoals het oudere adverbiaal-genitiviese *nachts* door voorbarigheid van de -*s* tot een verkeerd begrepen '*s nachts>des nachts* leidde?

Het aantal nederlandse koppelingen met èn zonder -*s*- (bedoeld is: zonder en met) is betrekkelik groot. Ik neem er twee dozijn uit het *Wdb. der Ned. Taal* over: boven(s)arms, buiten(s)baans, buiten(s)boeks, binnen(s)dijks, buiten(s)dorps, binnen(s)duins, buiten(s)duins, binnen(s)gaats, beneden(s)hands, boven(s)hands, onder(s)hands, buiten(s)hoeks, binnen(s)kants, boven(s)keels, binnen(s)lands, buiten(s)lands, binnen(s)monds, boven(s)riems, binnen(s)schoots!, binnen(s)tijds, binnen(s)wals, buiten(s)weegs, beneden(s)winds, boven(s)winds.

Wanneer Van Lennep of anderen in bonte verscheidenheid, bijv. *buiten 's lands, binnens huis, binnensmonds, buiten schoots* spellen, moet men uit die grilligheid wel besluiten, dat er met dit soort woorden iets aan het handje is. Maar al dacht Van Lennep ‘hem *onder 's hands* eens te polsen’, men mag uit de gekursiveerde woorden toch niet de mannelikheid van ‘hand’ afleiden, al lokt die grafiese voorstelling daar meer toe aan dan *ondershands*. Voor het gemak vat ik hier enkele feminina samen: *benedenshands, bovenshands, voorshands, buitensbaans, binnenskamers, bovenskeels* (lachen), *binnenskerks, binnenslips, binnenstents*. Nog afgezien van het feit dat de voorzetsels ‘beneden, boven, onder, voor’ niet genitivies gekonstrueerd worden, laten ‘hand, baan, kamer, keel, kerk, lip, tent’ zo maar geen -*s* toe. Er kan dus geen sprake zijn van een genitief zonder meer, zoals men die na ‘binnen en buiten’ p l e e g t a a n t e n e m e n .

Bij zulke vrouwelike nomina mòèt de eind-*s* van meet af aan (analogies) adverbiaal zijn geweest, en kàn de midden-*s*- door klankvoorbarigheid zijn ontstaan. Wij zeggen ‘kàn’, omdat (sommige) jongere woorden ineens met dubbele *s* kunnen gevormd zijn, in navolging van het bestaande type ‘binnenslands’. Alleen schijnt dit oudere type op een nog oudere vorming ‘binnenlands’ terug te gaan. Deze laatste vorm immers is niet hypotheties, maar komt wel degelik voor. Wisten we nu maar zeker, dat mnl. *binnen lants, buten lants* chronologies vóór *binnen slants, buten slants* moet gesteld worden. Verbindingen als mnl. *buten*

dakes, buten huses, buten crijts, buten wegs; binnen daeghs, binnen huses, binnen jaers pleiten zeker voor de 'ancienniteit' van het type *binnen lants*. Kan die-*s* nu toch niet adverbiaal van oorsprong zijn? Wanneer dat zo is, dan schieten in het *Mnl. Wdb.* s.v. binnen en buten (I 1265, 1418) alleen nog maar *binnes voets* en *buten des voets* over, waarmee beide preposities hun g e n i t i e f op de been moeten houden. Gelukkig doet de oplossing van deze laatste kwestie weinig af aan de betekenis van het voorafgaande betoog.

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

Nieuwe wegen der vergelijkende linguistiek.[1)]

De Indogermaanse taalwetenschap zoekt steeds nieuwe wegen, nieuwe problemen en nieuwe gezichtspunten. In de laatste tijd interesseren begaafde comparatisten zich zeer in het bijzonder voor de voorgeschiedenis van wat men de Indogermaanse grondtaal pleegt te noemen, en dit is een noodzakelijk uitvloeisel van de zich wijzigende inzichten betreffende de jongste phase van die taal.

Wanneer B r u g m a n n in de eerste jaren dezer eeuw met zijn leerlingen over de taak der Indogermanistiek praatte, dan toonde hij zeer weinig resultaat te verwachten van de studie van 'glottogonische problemen', al nam hij ook in 1903 de hoofdpunten van H i r t 's ablaut-theorie in zijn *Kurze Verglei chende Grammatik* op. Groter dan thans was toen het geloof aan de mogelijkheid om door vergelijking der historische talen de gemeenschappelijke grondtaal te reconstruëren, zo als deze was op het tijdstip, voordat zij zich splitste in dialekten, die op de duur tot talen zouden uitgroeien. Ook M e i l l e t stelde zich met zijn *Introduction à l'étude comparative des langues indoeuropéennes* ten doel om een synchronisch tafereel der Indogermaanse taal te schetsen, zoveel mogelijk zich onthoudende van gissingen over nog vroegere toestanden. Bij M e i l l e t hing dat standpunt ongetwijfeld samen met een zekere voorliefde voor de synchronie, aan welke D e S a u s s u r e zulk een belang-

1) Naar aanleiding van: E. BENVENISTE, *Origines de la formation des noms en indo-européen* (Parijs 1935).

rijke plaats had toegewezen naast de diachronie, die lange jaren, dank zij een zekere eenzijdigheid zelfs van zeer grote geleerden, te uitsluitend in het centrum der belangstelling had gestaan, zonder dat men er in geslaagd was, de ontwikkelingslijnen van afzonderlijke verschijnselen te combineren tot een grootse ontwikkelingshistorie der taalsystemen in hun geheel.

In zijn laatste levensperiode moest M e i l l e t echter bij zijn bestudering der Indogermaanse grondtaal enige concessies doen aan de diachronie. Hij constateerde bij sommige 'periferische' Indogermaanse talen antieke trekken, die in andere talen ontbraken; dat kwam, meende hij, daardoor, dat zekere groepen van aan de periferie wonende Indogermanen (d.w.z. sprekers der Indogermaanse grondtaal) zich zo vroeg hadden afgescheiden van het gros hunner taalgenoten, dat zij bij hun verhuizing een ouder taaltype meenamen dan in een latere tijd de andere stammen zouden meenemen, die intussen gelegenheid hadden gehad om in een voortgezette periode van geographische en sociale cohaesie zekere gemeenschappelijke innovaties door te voeren. Deze leer der periferische dialekten en talen heeft niet allen overtuigd; in de details voert zij tot zekere moeilijkheden; maar de noodzakelijkheid van een meer diachronische beschouwing van het oude Indogermaans is onloochenbaar, vooral sedert het Hittitisch een voorwerp van studie is geworden. Dit is een oude Kleinaziatische taal (± 1800-1200 v. Chr.), na verwant met de reeds vroeger bekende Indogermaanse talen en rijk aan archaïsmen; hieronder zijn er, die ons terugvoeren naar een oudere taalphase dan die, welke men op grond van de andere talen had gereconstruëerd. Van bijzonder belang is hier de klank, die men bij de transliteratie van het Hittitisch door *ḫ* pleegt aan te duiden.

D e S a u s s u r e had reeds in 1878 in zijn *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes* het vermoeden uitgesproken, dat de *ā, ē, ō* van het Indogermaans waren ontstaan door samentrekking van korte vocalen met een consonantisch element, dat hij 'coefficient sonantique' noemde. Welnu, een deel dezer consonantische elementen zijn thans door J. K u r y + o w i c z met grote waarschijnlijkheid geïdentificeerd met de *ḫ* van het Hittitisch, en dit blijkt dus, wat zijn klanksysteem betreft, in een ontwikkelingsphase geweest te zijn, welke diegenen, die aan D e S a u s s u r e 's leer geloofden, totnogtoe voor Praeindogermaans hadden gehouden. Hieruit blijkt

de noodzakelijkheid om de grondtaal niet statisch te zien, maar dynamisch, niet synchronisch, maar diachronisch, - welk standpunt trouwens reeds geboden wordt door de eenvoudige overwegingen, dat bezwaarlijk de tien of meer stammen of stamconglomeraten, die het Indogermaans naar verschillende windstreken hebben gedragen, allemaal tegelijk in beweging zijn gekomen, en dat in de periode dezer migraties de taal zeker niet onveranderd is gebleven. Had M e i l l e t langer geleefd, hij zou zeker zijn *Introduction* belangrijk hebben herzien, door een diachronischer visie van het Indogermaans in te voeren. Thans wordt deze taak overgenomen door zijn leerlingen, in de eerste plaats door BENVENISTE en KURYLOWICZ. De *Etudes Indoeuropéennes* van den laatste, waarvan het eerste deel te Krakau in 1935 verschenen is, pogen de relatieve chronologie van een aantal oude klankverschijnselen, o.a. op het terrein van de ablaut, vast te stellen; dit boek is moeilijker dan B e n v e n i s t e 's *Origines de la formation des noms en indo-européen* (dl. 1, Parijs 1935), hetgeen o.a. een gevolg daarvan is, dat de auteur op een grotere afstand blijft van het materiaal der overgeleverde talen en dat hij nog meer bij zijn reconstructies de rechte lijn van zijn logika volgt, zich, zonder op zij te zien, een weg banend door het oerwoud van het oudere Indogermaans. Tot zekere hoogte doet trouwens B e n v e n i s t e hetzelfde en deze methode vloeit voor een deel voort uit de materie zelf. Ik herinner mij, hoe U h l e n b e c k in 1899 op zijn Amsterdamse colleges het algebraïsche karakter van D e S a u s s u r e 's reconstructies in het licht stelde en wees op de vooralsnog onoplosbare tegenstelling tussen het overtuigende van D e S a u s s u r e ' s logika enerzijds, het geheel andere karakter van de levende talen, ook van die van primitieve volken, anderzijds. Welnu, voor dit zelfde raadsel plaatsen ons de met prachtige logika opgebouwde constructies van B e n v e n i s t e , die een voortzetting zijn van D e S a u s s u r e 's ideën, bevestigd als zij door Hittitische taalfeiten. Deze geven ons het recht, drie klanken aan te nemen van het type, dat D e S a u s s u r e 'coefficients sonantiques' noemde; men schrijft ze $ə_1$, $ə_2$, $ə_3$; K u r y + o w i c z neemt zelfs nog een vierde, $ə_4$, aan. Met een voorafgaande *e* vormden zij de drie lange klinkers *ē, ā, ō*; vóór een klinker verdwijnt de $ə_1$ in het Hittitisch, terwijl $ə_2$ en $ə_3$ er als *ḫ* optreden; in de andere talen vallen ze weg, maar hun sporen vindt men in het timbre van de vocalen; wat men vroeger als idg. *esti* opvatte (hitt. *ešzi*)

is uit een ouder *ə$_1$esti* ontstaan; *anti* (gr. ἀντί) had echter vóór de vocaal een ə$_2$ (hitt. *ḫanti*) en gr. ὀστέον, lat. *os* hadden een ə$_3$ (hitt. *ḫaštai*).[1] Op grond van deze phonologische reconstructies en van een buitengewoon scherpzinnige analyse van de woordstammen der Indogermaanse talen komt B e n v e n i s t e tot de conclusie, dat het verst terugliggende Indogermaans geen andere wortels kende dan zodanige, die uit drie klanken bestonden, waarvan de middelste de vocaal *e* was; de beide andere waren consonanten, inclusive ə$_1$, ə$_2$, ə$_3$. Deze wortels konden als verbale en nominale stammen optreden; deze twee werden in die oude tijd nog niet streng uiteengehouden; al wat men overigens wel wortels genoemd heeft berust op aanhechting van nieuwe elementen achter de oorspronkelijke wortels. Zo zou de structuur van Indogermaanse wortels en woorden heel eenvoudig en regelmatig geweest zijn, geheel in de geest van de geniale vondsten en hypothesen van D e S a u s s u r e . Maar vraagt men, of de thans bestaande talen van primitieve volken een zo eenvoudig Indogermaans waarschijnlijk maken, dan zal het antwoord waarschijnlijk negatief luiden: een taal, welker wortels blijkbaar slechts één klinker kenden, die nooit aan het begin of aan het eind van een wortel, en ook wel niet van een woord, stond, dat ziet er zeer ongewoon uit! M e i l l e t , die een enigszins volledige reconstructie van het grammatische systeem zelfs van het jongere Indogermaans voor onmogelijk hield, gebruikte gaarne het werkwoord ‘entrevoir’ voor onze visie der vage contouren er van, en met grote overtuiging heb ik hem horen zeggen, dat het Indogermaans ongetwijfeld een bijzonder ingewikkelde taal geweest is. Zeker, dat zijn de jongere phasen, zoals B e n v e n i s t e ze beschrijft, ook, maar hij ontdekt scherp gemarkeerde ontwikkelingslijnen, die samen schijnen te lopen in een uitgangspunt van verrassende eenvoud. Tot nog toe waren velen geneigd, de zogenaamde heteroklitische neutrale substantiefklasse, met een nominativus-accusativus op *-r* of op andere klanken en een tweede stam op *-n-* (lat. *iter: *itinis*, jonger *itineris*; gr. οὖθαρ -ατος, ouder *-νος, enz.), voor iets zeer antieks te houden; B e n v e n i s t e , die aan dit type zijn twee eerste hoofdstukken wijdt en er herhaaldelijk op terugkomt, beschrijft het ons als het resultaat van verschillende stamvormings- en kruisingsprocessen, welker reconstructie hem een der hoofddraden in de

1) *Origines*, blz. 148 vlg.

hand geeft, die hem de weg wijzen naar de oudste wortelstructuur.

Ik denk, dat B e n v e n i s t e zelf de eerste zal zijn om te erkennen, dat zijn reconstructies in menig opzicht hypothetisch zijn. Dat is echter allerminst een veroordeling. M.i. doet de Indogermanistiek der naaste toekomst er goed aan, wanneer zij ze als werkhypothesen aanvaardt. Men zal o.a. moeten nagaan, in hoeverre zij zich laten verenigen met die ablaut-hypothesen, die een zekere graad van waarschijnlijkheid hebben, doordat zij een aantal verschijnselen op eenvoudige wijze verklaren; ook zal men ze moeten confrontéren met de op typologische vergelijking met andere taalfamilies gebaseerde theorieën betreffende de voorgeschiedenis van het grammatisch geslacht; en men zal de wortelstructuur, zoals B e n v e n i s t e zich die denkt, moeten vergelijken met de Semitische, waarbij men de verwantschapsmogelijkheden tussen de beide taalgroepen buiten beschouwing mag laten. B e n v e n i s t e 's Indogermaanse wortel schijnt op het eerste gezicht van geheel andere bouw dan de Semitische; hij bevat twee medeklinkers met een klinker er tussen, de Semitische echter bestaat in de regel uit drie medeklinkers, terwijl de wisselende klinkers een der belangrijkste middelen van vormdifferentiatie zijn. Inderdaad echter is het verschil niet zo groot. De Semitisten beschouwen menige drieconsonantische wortel als verlengd uit een tweeconsonantische, hetgeen wel heel erg lijkt op B e n v e n i s t e 's mening, dat *pék-w-* (*péku* 'vee') en *pk-éu-* (avest. *fšu-*), en evenzo *pék-t-* (lat. *pecten*) en *pk-ét-* (gr. κτείς), *pék-s-* (skr. *pakš*) en *pk-és-* (av. *fšaŋh-*), verlengingen zijn van *pek-*. Dgl. stamvormingsprocédés zijn volgens B e n v e n i s t e iets heel gewoons en regelmatigs; zij waren ook vroeger reeds geconstateerd; men construeerde wel is waar de vormen dikwijls anders dan B e n v e n i s t e dat nu doet, en men sprak van worteldeterminatieven of bezigde andere termen, waaraan enigszins afwijkende gezichtspunten ten grondslag lagen, maar die toch alle uitdrukten, dat men verlengingen van kortere wortels aannam. En men moge veelal een Semitische wortel door consonanten zonder vocalen aanduiden, dat neemt niet weg, dat tussen deze consonanten van ouds wel degelijk vocalen gesproken zullen zijn; in hoeverre het Semitisch de veronderstelling van slechts één oorspronkelijke vocaal toelaat, weet ik niet; hoe dat echter zij, en zijn punten van overeenstemming genoeg in de bouw der wortels en de wijze, waarop men deze verlengen

kan, om een vergelijking der voor beide taalgroepen aangenomen grondtypen tot een gewenst thema van onderzoek te maken.

Het Indogermaans is merkwaardig trouw gebleven aan de oude tendentie om woorden te vormen door de aanhechting van formatieve elementen aan het einde van de woorden of stammen, waarvan men uitging. Zo gaan het moderne Nederlands en menige andere taal van onze dagen te werk, evenzo deed het het oudst reconstrueerbare Indogermaans. Een verschil is echter het grote aantal formantia van de oudere taalphasen, voor welke geen betekenis is aan te wijzen, zonder dat dit voldoende verklaard wordt uit onze geringe kennis van die praehistorische taalperioden. Dit is trouwens geen ontdekking van B e n v e n i s t e ; de leer der worteldeterminativa, waarover dikke boeken geschreven zijn, werkt ook al met allerlei verlengingen van éénzelfde wortel, die naar hun betekenis niet merkbaar gedifferentiëerd waren.

Verlengingen komen volgens B e n v e n i s t e ook voor bij die woorden, voor welke geen wortel als punt van uitgang is aan te tonen; zulk een woord is bijvoorbeeld gr. *γάλα*(κτ)-, *γλάγος*, lat. *lac* ‘melk’: ‘en somme, les noms qui ne permettent pas de définir une racine sont ceux qui n'offrent pas d'alternance radicale’ (blz. 176); er zullen dus wel allerlei woorden met *a* bij behoren, want deze vocaal stond blijkbaar buiten het gewone ablautsysteem, afgezien van die gevallen, waar *a* uit $ə_2e$ is ontstaan. Zo brengt de wortelтheorie ons ook in aanraking met het zeer gewichtige probleem van de verschillende elementen van het Indogermaanse vocabulaar. U h l e n b e c k heeft onlangs de mening uitgesproken en veelzijdig toegelicht, dat in het Indogermaans twee verschillende talen zouden zijn opgegaan, een waarvan bij het Fins-Oegrisch zou zijn te brengen.[1)] Ook deze veronderstelling, waarvoor belangrijke taalfeiten pleiten, dient in het vervolg in verband met B e n v e n i s t e 's stamvormings- en wortelleer te worden beschouwd. B e n v e n i s t e voert ons naar tijden terug, zover afliggende van de ons overgeleverde talen, dat een enigszins waarschijnlijke proef op de som slechts mogelijk wordt door gegevens, op andere wijze dan door een van de jongere Indogermaanse talen uitgaande inductie verkregen; verwantschapsbetrekkingen van het Indogermaans met andere taalgroepen zouden een grote bewijskracht kunnen hebben.

1) *Oer-Indogermaansch en Oer-Indogermanen* (Amsterdam 1935).

Men heeft de laatste jaren veel klachten gehoord over een vastlopen van de Indogermanistiek der Junggrammatiker, welke zich uitputte in haarkloverijen over vaak onbelangrijke klankwetten e.d. en de grote lijnen der taalsystemen uit het oog verloor voor een minutieuze bestudering der afzonderlijke atomen. B e n v e n i s t e treedt met zijn *Origines* op als baanbreker ener frisse, jeugdige methode, die alleen al om deze qualiteiten reden van bestaan zou hebben. Een grote kennis van een aantal Indogermaanse talen, aan welker concrete problemen hij mooie onderzoekingen heeft gewijd, behoedt hem er voor de grond onder de voeten te verliezen, wat bij glottogonische problemen zo gemakkelijk kan gebeuren. Het is te hopen, dat een hele phalanx van jonge linguisten zich door hem en K u r y + o w i c z laat inspireren om dergelijke wegen te bewandelen. Voor gezonde fantasie, door kritische zin en positief weten in toom gehouden, is er op het terrein der Indogermaanse glottogonie zeer veel te bereiken.

Leiden.

N. VAN WIJK.

Gevoelswaarde en grammatica.

'De Gevoelswaarde van het Woord', door Erdmann ontbloot (in zijn *Bedeutung des Wortes*), door De Vooys overgebracht op Nederlandse theorie en praktijk (*De N. Taalg*. I 158, II 23, 72, 169), dat is toch wel een aardig nieuw hoofdstuk in de Grammatica, meent men.

't Is heel wat anders!

Heeft (± 1550) Vesalius een aardig hoofdstuk aan de Anatomie toegevoegd? Hij herschiep het vak. In de plaats van de kennis van oorzaken, krachten en machten, een soort zielkunde, verkapt in fantasieën omtrent 'vochten', schoof Vesalius een exakter kennis van het menselijk lichaam, m.a.w. de geklede fictie van Galenus (± 150) verving hij door naakte waarheid. Daarom juist werd-i ter dood veroordeeld.

En zo zou men in die tijd ook Erdmann gevonnisd hebben?

Misschien toch niet! want 't is niet zeker, dat de heren in de grote verandering erg zouden gehad hebben. Immers het betreft iets zielkundigs en dat valt niet zo op; en ten tweede: Erdmann voltooide het werk niet, zodat het nog heel geen 'revolutie' leek. Hoogstens zou zijn term 'g e v o e l swaarde'

argwaan hebben gewekt. Want kwam die klank wel in het grammaticaal concert te pas. En dan ‘gevoelswa a r d e ’! Hoger nog dan de muziek van Grammatica was altijd die van Redelijkheid geweest; en was dan Gevoel wel ooit iets ‘waard’?

Dat zou toch niet gekund hebben! Werkt Gevoel niet via het lichaam (via de vingers en zoveel andere lichaamsdelen), en wat was die hele lichamelijkheid eigenlijk voor de ‘waardige’ mens! Leerde die mens niet reeds in Plato's tijd, dat het een schande was voor de ziel, in een lichaam te moeten huizen? Leerde ook thans nog niet onlangs een Regeringsadviseur dat men in het woord ‘nestje’ de t moet uitspreken, om zo de Rede te laten triumferen over het gemakzuchtige lichaam en om zo de algehele verlossing van de ziel uit lagere sfeer voor te bereiden? Luidt dus ook thans niet nog steeds de officiële conclusie, dat de menselijke ziel eigenlijk ‘Rede’ is, zielsleer eigenlijk redeleer en dat Grammatica niets dan leer van de Rede en van de ‘rededelen’ is? Daarom ook staat nog altijd ‘het tussenwerpsel’, (die uiting van het Gevoel!) ‘buiten het zinsverband’; en dus buiten de Taal, want - en dat is werkelijk waar! - mensetaal is volzinnentaal. Maar daar staat het ‘tussenwerpsel’ juist nièt ‘buiten’! 't staat er middenin!

Zoals het ook midden in het Woord staat. Dat betreft Erdmann's werk. Vòòr zijn tijd was altijd het Woord (bijv. ‘lelijk’) niets geweest dan de uiting van een b e g r i p , waar het Gevoel uiteraard ‘buiten’ stond; dat Gevoel, meende men, bevond zich alleen in het tussenwerpsel (b.v. ‘Bah!’). Maar Erdmann zag dat tussenwerpsel (althans het karakter er van) ook in het Woord, namelijk als ‘Gevoelswaarde’; dus zag hij het Woord duaal, zoals ook een mens duaal is.

Welnu, zo klassiek wordt ook òns werk, als wij in de Zin het Gevoel zien huizen en dan, met een g r a m m a t i c a l e term, verklaren: Ook in de Zin horen we de K r e e t ; het Tussenwerpsel staat niet buiten maar in de Zin, althans het karàkter van het Tussenwerpsel, of, (weer in z i e l k u n d i g e termen): Ook in de Zin erkennen we naast de b e g r i p swaarde (beter: naast de o o r d e e l swaarde) een g e v o e l swaarde; en dan erkennen we dus, hoe door de taal over de hele lengte het Gevoel loopt, als een schering waarop almaardoor de Rede wordt ingeslagen.

Eigenlijk komt bij die weversvergelijking de Rede er nog te goed af; want als iemand een weefsel keurt, dan is de schering niet zichtbaar en dus is dan voor hem alleen de inslag van belang;

maar voor de taal geplaatst, zien wij als psycholoog door de inslag heen. Zo zag het wel nooit de officiële zinsontleder, maar zo voelen het toch altijd (in stilzwijgend accoord met de taalpsycholoog) de argeloze spreker, hoorder en lezer. Immers, de taal van de gemiddelde mens (vooral waar het niet alleen het Woord en de Zin maar ook de hele gedachtengang betreft) is meer iets van het Gevoel dan van de Rede; Erasmus zou zeggen: 'taal is meer iets van de Sotheit dan van de Wijsheit'. Voltaire kwam daar wel tegen op, maar al zijn 'Eloge' op de 'Raison' kon toch Erasmus' mening niet weerleggen; trouwens, als taal een uiting was vooral van de Rede, hoe zou dan de massa zo makkelijk door verrukte leiders zijn te pakken (zowel in 'liberale' als in 'sociale' tijden!). Vooral die onderlinge suggestiviteit van de mensen dwingt ons, door heel de taal de kreet te horen, niet juist die kreet die tussenwerpsel heet (bijv. 'Hah!') en die dan door de oude grammaticus als een tiende 'rededeel' aan het systeem wordt gehaakt om dit 'vol' te maken, neen, de kreet die wij bedoelen, is iets dat de ààrd heeft van een tussenwerpsel, fonetisch en sensueel, en die 'kreet' zien we dan niet alleen in alle Woorden maar ook nog apart in elke Zin.

Erdmann heeft dit 'kreet'-karakter in het Woord, niet ontleed; hij bleef p s y c h o l o o g , d.w.z. hij bleef staan op de tegenstelling 'Gevoel contra Rede'; de t a a l k u n d i g e tegenstelling die er parallel[1)] mee loopt, n.l. 'Kreet (of tussenwerpsel) contra Zin', was niet zijn hoofdstandpunt.

1) Deze parallel is niet juist, want terwijl Gevoel en Rede de twee helften zijn van de menselijke Ziel, zijn Kreet en Zin niet de twee helften van de Zin. Deze scheefheid van de parallel komt voort uit het feit, dat taal en taalkunde meer 'reëel' is dan ziel en zielkunde: taal kan men horen en zien, de ziel is noch hoor- noch zichtbaar, men vertelt er dus van wat men wil, o.a. kent men er *symmetrie* aan toe (dat bevredigt een *aesthetische* behoefte!) en dan krijgt de Ziel twee helften die altijd *radicaal* onderscheiden zijn (dat bevredigt een gezonde behoefte aan *krachts*betoon); maar al brengt men dan zijn *ziel*kundige *onder*heiding op de *Taal* over, deze beantwoordt daaraan niet altijd met *scheiding*. Soms wèl! Gevoel komt namelijk zonder Rede voor in het tussenwerpsel bv. als men schrikt; maar Rede komt in taal nooit zonder Gevoel voor tenzij (bijna!) in het impersonale ('het regent'); Vondel zou zeggen: 'een mens kan weleens louter d i e r s worden, nooit zuiver e n g e l s '. Dus is, inzake taal, niets te vinden dat lijnrecht tegenover 'de Kreet' is te stellen (tenzij - bijna! - 'het Impersonale'). - Uit deze noot blijkt ook, dat Schr. dezes niet meer bevestigt wat te concluderen is uit hetgeen hij schreef op blz. 264 (reg. 4 en 3 v.o.) van zijn bijdrage in de bundel *Nederl. Spell. Geslacht en Verbuiging*.

In dat opzicht Erdmann's werk af te maken, zou niet voldoende zijn, er is ook iets goed te maken; aan dat werk ontbreekt niet alleen de taalkundige antithese ‘Zin en Kreet’, maar ook zijn psychologische antithese Begrip en Gevoel mist iets, namelijk kracht; zijn antithese is niet radicaal genoeg. Graduering is goed, noodzakelijk zelfs, maar het moet de radicaliteit niet uitschakelen. Erdmann noemt ‘Gevoelswaarde’ strijk en zet in één adem met ‘Begrip’ namelijk met ‘het Bijbegrip’. Wist hij met de tegenstelling geen raad? Een verklaring voor die weifel is wel te vinden o.a. het historische feit, dat een woordelement dat slechts gevoelswaarde is, begrip kan wòrden. Denk b.v. aan ons ‘slecht’. Vroeger was daarvan de begripsinhoud identiek met die van ons huidige woord ‘eenvoudig’, en toen was de gevoelswaarde van ‘slecht’ wat heden de begripsinhoud is van ons woord ‘ondeugdelijk’ of ‘slecht’. Een historisch feit zal ook wel zijn, dat de gevoelswaarde van het oude woord ‘slecht’, vòòr die waarde de b e g r i p s waarde werd, eerst een b i j begrip zal geworden zijn; ‘niet’ komt niet inèèns tot ‘iet’! Maar die geleidelijke evolutie belet niet, aan het slot te constateren dat het grote verschil tussen begin en einde even groot is als wanneer de verandering plotseling had plaats gehad en dus een revolutie was geweest, m.a.w. de reeks van ‘graduele’ verschillen is geen reden om van een ‘radicaal’ verschil te zwijgen. Als we in Vondels Lucifer zien, hoe de engel meer en meer een duivel wordt, is die geleidelijke verwording geen reden om ten slotte het radicaal verschil tussen engel en duivel te lochenen.

De lezer ziet, dat we hier in een zeer algemene kwestie zijn getreden, een kenniskritische kwestie, ‘de Antithese’, met z'n eigen antithesen: ‘graduering en radicaliteit’, ‘zwak en sterk’. Dat is niet alleen een kwestie van theorie (o.a. van theologie, zoölogie, psychologie, grammatica), maar ook van praktijk (zedeleer, redenaars- of overtuigingskunst). Over de laatste kunst heeft ook Erdmann gesproken, maar hoofdzakelijk in negatieve zin, namelijk om hèn te vonnissen die de gevoelswaarde van de taal gebruiken om het volk te overtuigen van meningen die verkeerd zijn. Dat vonnis over de misleiding lag trouwens in de lijn van zijn beschouwing, die ging over ‘de gevoelswaarde van het W o o r d ’; in het Woord zìt eigenlijk geen overtuiging, tenzij die van de koppige ezel of van de hoofdige boer; echt-menselijke overtuiging zit in een ànder taalelement dan het Woord, (waarover later!). In dat ander element ook is de positieve zijde van Erdmann's vermaan te leggen, namelijk als het geldt, de mensen waarheden te vertellen. Dat moet dan behalve redelijk ook krachtig worden gedaan. Die kracht

schuilt dan behalve in de Gevoelswaarde ook in de Antithese, praktisch en theoretisch, o.a. in de radicale antithesen ‘Begrip en Gevoel’, ‘Mens en Dier’, ‘Zin en Kreet’. Erdmann's tijd, de negentiende eeuw, de eeuw van de Evolutie, heeft gemelde antithesen verzwakt, weliswaar niet in het grote Leven maar in de School en daar niet alleen in de Schoolmannen maar ook in wie lang schoolgìngen. Daardoor zijn aan de eigenlijke leiders van het volk de teugels ontvallen, de Academie kan niet meer op tegen het Volksgebouw, reeds in menig land werd Minerva door Sikkel-en-Hamer geveld. 't Is ons natuurlijk niet te doen, om de Felle Antithese te prediken, de katheder is geen podium; maar kracht te stellen in plaats van zwakheid, zouden we toch ook in de School wel nuttig achten. Vooral waar het Erdmann's werk betreft.

Aan de hand van de radicale antithese ‘Gevoel contra Begrip’ Erdmann's werk aan te vullen, is voorlopig niet ons doel; we willen in een volgend opstel alleen, zijn stuk Woordleer doen volgen door ons stuk Zinsleer.

Te zamen zal dat dan echter, (de lezer begrijpt dat nu), geen nieuw h o o f d s t u k aan de grammatica toevoegen maar een nieuwe h e l f t ; dat zal dan de spraakkunst niet decimaal maken maar duaal; genetisch zullen de twee delen zijn: I Kreet, II Zin; statisch: I Zin, II Kreet.[1)] Van het ene deel, de Zin, wordt dan het Woord een onderdeel, incluis de Voor- en Achtervoegsels en de Buigingsvormen. In zake deze laatste elementen Erdmann's werk aan te vullen, zou nog het lastigste zijn; immers, in onbetoonde taal speelt het Gevoel z'n meest obscure spelletje. Geen wonder, dat Erdmann zich voor dat duivels wereldje van den domme hield; trouwens ook in de meer heldere wereld, die van de Noemwoorden, schakelde hij het grootste deel uit: alleen dìe noemwoorden schreef hij ‘gevoelswaarde’ toe waarin het gevoelsgehalte zeer hoog was, (‘hart’, ‘moeder’, ‘liefde’, ‘vaderland’, kortom die woorden die de leek gevoelswoorden noemt).

1) Ook de oude spraakkunst was wel duaal, o.a. Cosijn had: I Etymologie, II Syntaxis (resp. I Woord- en Klankleer, II Zinsleer). Maar die hoofdindeling is bij ons een bijindeling; onze hoofdindeling is taalp s y c h o l o g i s c h . Toch sluiten we daarmee bij de oude Spraakkunst aan, maar nu gelouterd door ervaring, met respect namelijk zowel voor het Gevoel als voor de Rede; de psychologie van de Ouden, althans op grammaticaal gebied, was gegrond op respect voor de Rede alleen, hun taalpsychologie was alleen een soort Logica. Daarom begonnen ze er direct met de onderscheiding ‘Woord’ en ‘Zin’, met principiële uitschakeling van de ‘Kreet’ of het ‘Tussenwerpsel’. (Voorzover dat ging! Denk aan hun ‘tiende rededeel’!).

Wat dan in ons volgend opstel de terminologie betreft, nooit sprak iemand van ‘de begrips w a a r d e van een woord’, ook nooit van ‘de substantiewaarde van een substantief’ noch van ‘de kwaliteitswaarde van een adjectief’; de spraakkunst zou van ‘waarden’ zijn gaan overlopen en dus juist waardenloos zijn geworden. Waarom dan Erdmann wèl zo pleonastisch sprak (en waarom wij op onze beurt het Gevoel in de Zin ‘gevoels w a a r d e ’ zullen noemen)? Een van de oorzaken kan het volgende zijn. In het land waar eens het intellectualisme hoogtij vierde, in dat land van de duizend en één professoren op geestelijk en materieel terrein, daar werd eindelijk, per reactie, het Gevoel het meeste waard; het werd de waarde-zelf, op zijn beurt een -*isme*; en een ‘waarde’ noemden toen de professoren niet alleen het Gevoel-zelf maar ook alles wat er a.h.w. een nuance van was: het Geloof, de Hoop en de Liefde; de Waarheid, de Goedheid en de Schoonheid; al die ‘sotheden’ van Erasmus gaven te zamen zelfs een nieuwe Wijsheit d.i. een nieuwe Filosofie, een ‘Waarde-filosofie’! En zo gingen nu ook de Psycholoog en de Grammaticus ‘wertvoll’ sprechen.

Wij zullen het voorlopig ook doen; aansluiten kan in het begin geen kwaad!

PH. J. SIMONS.

Moedertaalonderwijs.

Dr. J.G.M. Moormann, *De Moedertaal. Een didactiek voor het middelbaar (en lager) onderwijs*. Dekker & Van de Vegt N.V. Nijmegen-Utrecht 1936.

Dit boek is uit de praktijk ontstaan. Hier is een man aan het woord, die in jaren liefdevolle werkzaamheid bij het lager en middelbaar onderwijs zich een eigen methode van taalonderwijs verworven heeft en daarvan met volle overtuiging spreekt. Die beproefde ervaring en persoonlijke warmte geven aan dit werk de waarde van stimulerende gids voor aanstaande leraren en leraren in functie. Niet dat de lijnen waarlangs ons moedertaalonderwijs moet gaan om z'n vormende waarde te ontwikkelen, hier scherp getrokken zijn, dit laat m.i. wel wat te wensen over, maar om de veelheid van behartigenswaardige praktische wenken, die vooral de beginner voor veel struikelen kunnen behoeden.

Ik heb mij bij de eerste lezing van dit boek klein gevoeld, omdat ik mijn onderwijs, dat zich in de loop der jaren steeds meer is gaan beperken wegens de weinige tijd daarvoor beschikbaar, zag wegschrompelen naast de rijkdom die Moormann's hoorn des overvloeds hier voor ons uitstort. Daar is al dadelijk die machtige tweevoudige doelstelling. Op blz. 6: ‘In de psyche van de hoorder moet de gedachte van de spreker herboren worden. *Dit wondere proces te laten* (doen?) *begrijpen in z'n volle consequentie moet het doel zijn van alle taalonderwijs*’. En dan op blz. 7: ‘Het doel van het taalonderwijs op de middelbare school is: *a. zuiverheid van uitdrukking in woord en schrift; b. zuiverheid in opvatting van woord en schrift*.’ Ik heb het, na eveneens 25-jarige praktijk, nog niet verder gebracht dan tot een eerlijk nastreven van het laatste; aan het eerste, het wondere taalproces te doen begrijpen in z'n volle omvang, daar ben ik nog niet aan toe. Misschien kan dat ook tot later worden uitgesteld.

Maar de Heer Moormann is ook niet dadelijk zover gekomen. Ook hij heeft zijn vergeefse worstelingen gekend. Aandoenlijk is in dit opzicht Hoofdstuk III, ‘Het genetisch onderwijs’, waarin de schrijver zijn proefneming met Van Ginneken's ‘Roman van een kleuter’ beschrijft. Drie jaren lang heeft hij met bewonderenswaardige volharding getracht, de geestelijke ontwikkelingsgeschiedenis van Keesje appetijtelijk en leerzaam te maken voor 12-13-jarigen, maar moest het toen ‘korzelig’ opgeven en constateren: ‘het boek is als *schoolboek* niet geschikt. Als leesboek kan het de leerlingen niet boeien; zelfs een geleerde kan het niet achter elkaar uitlezen; de problemen zijn er behandeld met een diepzinnigheid en wetenschappelijke formulering, die er voor een afgestudeerde een kluif van maken’.

Intussen is deze geschiedenis weer een leerzaam staaltje van de wijze waarop met het vak Nederlands wordt omgesprongen. Hier wordt drie jaar op kinderen geëxperimenteerd met een boek, waarvan een leraar die al jaren bij het lager ouderwijs is werkzaam geweest en dus de draagkracht van zijn discipelen kent, moet bekennen: ‘m'n conclusie is, dat het boek zelfs voor studenten voor de middelbare akte Nederlands, ontzettend moeilijk is’. Kon hij dat van te voren niet vaststellen? Zeker, wij leren een methode eerst recht kennen in het gebruik, maar alvorens onze leerlingen er aan te wagen, dienen we hem zo te bestuderen, dat dergelijke mislukkingen niet mogelijk zijn. En ik vrees, dat dit geval niet op zichzelf staat. Als men de snelle herdrukken

ziet van twee- en driedelige spraakkunsten, waarin de hele taalwetenschap in zakformaat de eerste drie klassen van onze scholen wordt binnen gedragen, krijgt men donkere vermoedens. Wanneer zullen we toch eens leren, dat we daar te doen hebben met zuigelingen in de wetenschap en niet met geestelijk volgroeiden; niet met studenten in taal en letteren, maar met kinderen van zeer verscheiden aanleg en bestemming, voor wie allen het praktisch gebruik en het grondig verstaan van de taal eerste vereiste is.

Terecht merkt Moormann op, dat de *leraar* de genese van zijn taal moet kennen, dat zijn gehele onderwijs er mee doordesemd moet zijn; maar dat is iets anders dan de leerlingen met een systematische studie er van lastig te vallen. Veel belangrijker is zijn conclusie, dat men veel meer bereikt met ‘het laten constateren van de taalfeiten aan het eigen contemporaine taalleven van zijn leerlingen’. Och, mocht deze praktijk, waarin Bally zulk een uitnemend leermeester is; waarvan onze jongere Duitse collega's in verschillende tijdschriften en handboeken zulke leerzame proeven gegeven hebben, in het middelpunt van onze methodiek komen te staan. Dan was het uit met onze voorbarige beschouwingen over ‘de taal’, over dialectgeografie en wat al niet meer; met de dwaze vraag ‘veel of weinig grammatica’. Indien ons grammatica-onderwijs meer *experimenteel* werd, dezelfde weg volgde als de studie van synoniemen, d.w.z. de verschillende uitdrukkingsmogelijkheden en uitdrukkingswaarden doorlichtte als de zinrijke structuur van ons denken en gevoelen, dan zouden wij dat grammatica-onderwijs ervaren als de kracht bij uitnemendheid tot scholing van het denken, tot verfijning van het gevoel voor de juiste uitdrukking. Dan was de naam ‘Spraakkunst’ niet langer een jammerlijk cliché voor alles wat met spraak-*kunst* niets te maken heeft.

Hoofdstuk IV (Het lezen op de middelbare school) geeft een uitnemende uiteenzetting van het leesonderwijs. Hier is de praktijk, door Van den Bosch reeds vroeger in zijn opstellen en in zijn ‘Lees- en Taalboek’ zo meesterlijk ontwikkeld.

Minder bevredigen mij Moormann's beschouwingen over het stelonderwijs. In hst. V (Het stijlonderwijs) gaat hij uit van de stelling: Ik geloof dat we stijl, de eigen uitdrukking van eigen gedachten, helemaal niet onderwijzen kunnen. De leerling, die stijl heeft, ontwikkelt zich ondanks zijn leraar. *Wij kunnen allen helpen de stumpers, die geen drie regels achter elkaar kunnen*

zetten zonder twee gedachtenfouten. Maar we kunnen *alle* leerlingen aan woordbegrip helpen. Daartoe dienen nu ‘stijloefeningen.’ (De schrijver bedoelt daarmee de ‘stijloefeningen’ in de trant van Duyser). Op blz. 157 lezen we dan echter: ‘Voor stellen is nodig: 1. dat de steller wat te zeggen heeft en z'n gedachten ordenen kan; 2. dat hij zijn taal zodanig beheerst, dat deze de adekwate uitdrukking is van zijn geestelijke inhoud’ en op de volgende blz.: ‘Onderwijzen, leren beschouwen, schijnbaar onbeduidende dingen in 't verband interessant maken, leven geven, dat is de voorbereiding voor het goede opstel. Dat vormt stellers die uitgaan boven het minimum. Nu is er één soort van leerlingen, één of meer in een klasse, die een zodanige “aanleg” hebben voor stellen, die zo fijn zien en voelen dat ze een goed opstel maken ondanks de leraar. (Vererend dat “ondanks”! Kr.). Dat zijn de candidaten, die op het eindexamen een negen of tien halen. En deze eisen onze zorgen niet. *De doorsnee-leerling kan van stellen heel wat leren, en het in elk geval brengen tot een voldoende eindexamen. Deze eist onze zorg bij het stelonderwijs. De onderste laag, die geen gedachte vormen, geen zin formuleren kan, mag bij toeval terecht komen in de M.S., verder dan de laagste klassen komt deze groep toch nooit*.’

Hoe heb ik het nu, is dit tegenspraak, of is dit geen tegenspraak?

De eerste beschouwing is trouwens slechts een aanloop tot een geestdriftige verdediging van de Duyseriaanse valselijk dusgenaamde ‘Stijl-oefeningen’, die hutspot van heterogene taalingrediënten, door Dr. Moormann bewonderend opgesomd: ‘woorden en uitdrukkingen, los van de kontekst; zinnen en fragmenten uit alle soorten taal: kunstbeschouwingen, kritieken, militaire taal, bijbeltaal, enz., veel meer dan we ooit in een leesboek zullen ontmoeten; synoniemen en homoniemen; beeldspraak en betekenisverandering; gebruik van voorzetsels en voegwoorden; isoleringen; oude taal en ongebruikelijke vormen, enz.’

Vond Menno ter Braak die zo vervelend? Ik vond ze als jong leraar nogal gezellig: Je kon allerlei weetjes debiteren; de leerlingen vonden dat ook wel interessant; je liet veel aantekeningen maken, die je dan de volgende les weer overhoorde; de ijverige leerling kreeg er een mooi cijfer voor. 't Waren geen vermoeiende lessen; terecht zegt Dr. Moormann dat hij wel twee zulke ‘stijllessen’ na elkaar kan geven, maar niet twee leeslessen. Je had bovendien het gevoel, de leerlingen wat substantieels gegeven te hebben. Maar - nooit heb ik iets van de vormende waarde

van dergelijke lexicologische oefeningen ervaren, en vaak ben ik ontnuchterd door de wonderlijke wijze waarop de geleerde woorden en uitdrukkingen in de eigen taal van de leerlingen verwerkt werden. Mijn conclusie in dezen is dan ook: dat we hier doen aan een woordenplakkerij die spot met alle taalpsychologie en die nu langzamerhand maar eens uit de tijd moest zijn. Hierover is trouwens al zoveel geschreven, dat ik het niet nodig acht, er nogeens nader op in te gaan. Voor een afdoende critiek op een der jongste producten uit de school van Duyser verwijs ik naar ‘Het onderwijs in het Nederlands aan de middelbare school’ van Godthelp, blz. 17 vlg. De betekenis van de titel ‘Het stijlonderwijs’ boven Hst. V ontgaat me.

Met eerbied heb ik kennis genomen van de werking van Moormann's instituut ‘vragen-stellen’. De leergierige Nijmeegse jeugd overstelpt zijn leraar met vragen van allerlei aard. Zo beschikt hij over honderden vragen, die inleidden tot de behandeling van allerlei interessante taalkwesties op de wijze, hierboven aangegeven. Inderdaad, hij mag met de profeet uitroepen: ‘de snoeren zijn mij in liefelijke plaatsen gevallen’. Deze collega heeft blijkbaar niet te lijkden van de beklemmende druk die de veelheid der schoolvakken, het vele huiswerk en de elkaar opdringende proefwerken op onze schooljeugd uitoefenen. Het Nederlands is er *het* hoofdvak, dat bloeit in al z'n vertakkingen.

Zie b.v. het ‘spreken’. Hier lezen we van spreekbeurten die wel twee lessen vullen en waarvan het prepareren de leerlingen ontzettend veel moeite gekost heeft. Daarop wijzen trouwens de onderwerpen: Gokken in Macao, Houtbewerking, De bereiding van maggi, Over bontbewerking, de Wereldoorlog, Steenkolenindustrie, Over electrisch lassen, Dynamo's, Onzichtbare stralen; al of niet met tekenwerk en projecties....

Ik heb ook wel eens een klas waar zich een dergelijke ambitie ontwikkelt, maar laten we niet de indruk wekken, dat dit experiment in elke klas even goed slaagt. Bovendien vraag ik me af, of vele van deze spreekbeurten niet beter bij andere vakken thuishoren. Als we het eens zover konden krijgen, dat de leraren in alle vakken ieder op hun terrein op deze wijze het zo belangrijke vrije spreken beoefenden. Dan was er m.i. wat te bereiken. Nu blijft het te occasioneel en rooft te veel van onze beperkte tijd. Mijn ervaring is, dat het vrije spreken de moeilijkste kunst voor de leerlingen is, veel moeilijker dan het maken van een opstel, omdat het van hen, wier denk-taalapparaat nog zo gebrekkig

ontwikkeld is eist, op staande voet hun gedachten te ordenen en te formuleren, en dat onder de bekende remmende invloeden. Men moet er in onze volle klassen, waar elk maar weinig beurten kan krijgen, niet te veel van verwachten. Ook is *spreken* iets anders dan *handig praten*, en fraseologie en psittacisme moeten bij onze jeugd eer bestreden dan aangemoedigd worden.

In het begin van deze aantekeningen sprak ik van de hoorn des overvloeds, die Dr. Moormann hier voor ons uitstort. Het is mij een raadsel, hoe hij voor alles tijd vindt: een opstel op school maken kost mij alleen al bijna twee lesuren van 50 minuten. Voor de vierde klas noemt hij: geschiedenis der letterkunde, en wat hij daarvoor aangeeft is niet mis. Voor de Middeleeuwen, naast de overzichtelijke behandeling, lezen: Karel ende Elegast, Het lied, de gehele Reinaert, een abel spel, Marieke van Nimwegen, Elckerlijc. Bloemlezingen kunnen geen genade vinden in de ogen van de Heer Moormann, hij werkt met volledige werken, waaruit hij voorleest en demonstreert; daarom wil hij ook een afzonderlijk lokaal voor Nederlands, waar al zijn boeken kunnen worden ondergebracht en waar hij kan projecteren naar hartelust. Allemaal prachtig, maar waar blijft onder al dat gedoceer de zo nodige zelfwerkzaamheid van de leerlingen en de controle, of al de 25-30 toehoorders werkelijk intensief meewerken? Kent collega Moormann bij zijn auditorium niet die glazige blikken die ons enthousiasme zeggen, dat de geest verre is, misschien tobbende over een vraagstuk dat maar niet wilde lukken in het vorige, of over een proefwerk in het volgende uur, dat zijn schaduw al vooruit werpt?

Naast deze interessante litteratuur- en cultuurgeschiedenis-behandeling is er dan in de twee wekelijkse lesuren, in de 4de en 5de klas ons toegemeten, nog tijd voor: versleer, behandeling van het ontstaan der verschillende dichtsoorten, sage- en legendevorming aan de hand van Poelhekke, voor stilistiek (Is dat een afzonderlijk vak? Wat verstaat Dr. Moormann er onder? Dit blijkt niet), voor voorbereiding van het opstel en bespreking daarna, behandeling van letterkundige werken (die nadrukkelijk onderscheiden wordt van litteratuurgeschiedenis), en ten slotte voor veel lezen. Ik durf naast deze rijkdom mijn sobere praktijk haast niet onthullen. Bij een historische schets, waaruit ik alleen het allernodigste behandel, en een bloemlezing, zijn mijn hoofdboeken: de nuchtere ‘Kern’ van Van den Ent en Staverman, en een van die tweewerf door Dr. Moormann verwenste ‘ver-

velende, nare taalboekjes, welke een gedicht gaven, dat door een stel bijgevoegde vragen *uiteengerafeld* wordt'. Aan de hand van dit laatste behandel ik de eigenaardigheden van vers en proza, het litteraire lezen ('explication de texte' en 'explication littéraire'), dat niet alleen ik, maar de beste didactici in Frankrijk, Duitsland en Engeland zo nuttig en voor werkelijke litteraire ontwikkeling noodzakelijk achten. Verscheidene van die vragen laat ik zelfs schriftelijk beantwoorden, opdat alle 29 leerlingen van mijn vierde klas gedwongen worden, werkelijk te lezen en zich in heldere bewoordingen rekenschap te geven van het gelezene. Daar staan natuurlijk niet in 'De sterren bloeiden in de zomernacht' en 'Het ruischen van het ranke riet', die komen bij andere gelegenheden aan de orde, maar wel een gedicht van Geerten Gossaert, van Jan Prins, 'De Pottenbakker' van Aart van der Leeuw, 'De Pooltocht' van Den Doolaard; een stuk proza van Busken Huet, van Potgieter, van Van Looy, Dirk Coster, Huizinga. Ik vind het gebruik van zo'n boekje niet vernederend voor de leraar, omdat niet ieder bij zijn drukke weektaak tijd heeft, een methodische gang voor dit onderwijs te ontwerpen. En voor onze jonge collega's is een dergelijke handleiding zeer nuttig, want waar zouden zij deze litteratuurbehandeling geleerd hebben?

Wanneer ik tenslotte mijn bezwaren tegen Moormann's didactiek samenvat, dan komen die hierop neer: de leergang is zo overladen, dat ik hem niet graag als model aan een jong leraar zou voorhouden. Daarbij lijdt hij m.i. nog te veel aan de oude kultuur van het veel *weten*, waaronder de allereerste oefening in het *kunnen* moet lijden. Deze oefening heeft zich te richten op het leren kennen en activeren van de uitdrukkingsmogelijkheden en uitdrukkingswaarden van onze taal, een kennis en vaardigheid die van elk ontwikkeld mens geëist mag worden, een oefening die bovendien een niet te onderschatten vormende waarde heeft. Daartoe is nodig een geconcentreerd moedertaalonderwijs, geleid door psychologisch gefundeerde kennis van de geestelijke ontwikkeling en behoeften van onze leerlingen op hun verschillende leeftijden. Dit onderwijs eist zoveel oefening, dat beperking, in de weinige tijd die ons gegeven wordt, dringend nodig is. Kennis van de dieventaal en ander argot, van termen uit allerlei wetenschap en levensgebied dat de leerlingen nog vreemd is, van de oorsprong van allerlei min of meer gebruikelijke uitdrukkingen, van dialecten zelfs moet er dan maar bij inschieten. Dat komt trouwens later wel.

Nog één opmerking: Bij herdruk kan het boek hier en daar misschien eens grondig herzien worden, want de taal is vaak hinderlijk slordig. Men oordele: ‘Nu is zo'n isoglossenkaartje op zichzelf niet verkeerd. Het kan leiden tot *inzicht* in dialectgeografie, maar dan moet *dat inzicht ingevoegd worden in het synthetisch inzicht o v e r de taal*. - Als ze (dialect-studie) aanleiding geeft tot een les over het wezen van de taaluiting, *dat heel vaak het opgeven van een mooi-gevoelde individuele uiting vergt voor duidelijke objectieve mededeling*....’ (10). ‘Een leerling hoort nog geen vers, als hij het ziet’ (65). ‘Een leerling leest een *pasage* voor, *die daarna besproken wordt*. Wat er mankeert, wordt door klas en leraar *vastgesteld*.’ (77) ‘Het is onmogelijk, *met* de beschikbare tijd, allerlei bijzonderheden te behandelen (80).’ ‘Wat aan intellect ontbreekt wordt vaak vergoed door ijver, belangstelling, wilskracht, vasthoudendheid. *Een intelligent leerling is per-sé geen goed leerling*’ (83). ‘Ook in de hogere klassen vergoedt hard werken en ernstig willen een brok intellect’ (83). ‘Als oefening voor het synthetisch denken kan zo'n oefening een voortreffelijk hulpmiddel zijn’ (83). ‘Maar het stil-lezen in de loop van de cursus gebruiken, *om dan* de intelligentie-graad van de leerlingen op te sporen, acht ik verkeerd’ (84). ‘Uitingen van het Christendom, waar ze toch dagelijks tegen aan lopen’ (90). ‘Ook ter kennismaking van de soorten van taal, ontleend aan de verschillende taalkringen, zijn de stijloefeningen nuttig’ (91). ‘En niet alleen dat wat tot het onze, zgn. beschaafde, of goeie taal hoort’ (99). ‘En wie de geslachten, beter de klassen, in Afrikaanse of Papoese talen *studeert*,....’ (105).

Ook dat verschrikkelijke tijdsverschijnsel ‘Ik heb nog nooit een goede leerling *meegemaakt*, die....’ (118); ‘Eens heb ik *meegemaakt*....’ (156); ‘Meermalen heb ik *meegemaakt*....’ (161); - alsook het vele ‘*opvallende*’ moest nu toch in het werk van een vakman niet voorkomen. Als *wij* het voorbeeld niet meer geven,....

W. KRAMER.

Boekbeoordelingen.

Dr. J.F. Buisman: *De ethische denkbeelden van Hendrik Laurensz. Spiegel* (H. Veenman & Zn. Wageningen - 1935).

De titel van dit Utrechts proefschrift kan men op meer dan één manier verstaan. Allereerst zou men kunnen denken aan het nauwkeurig vaststellen en uiteenzetten van Spiegels denkbeelden, aan het toetsen van hun innerlijke samenhang en het nagaan van hun ontwikkeling. Zelfs zou de schrijver kunnen trachten te komen tot een oordeel over deze gedachten.

Men zou ook die denkbeelden min of meer bekend kunnen onderstellen en nu trachten de oorsprong, eventueel ook de invloed daarvan na te gaan. De schrijver van dit proefschrift heeft het als zijn eigenlijke taak beschouwd de involeden vast te stellen die Spiegel heeft ondergaan, terwijl één der hoofdstukken handelt over de invloed die deze heeft uitgeoefend. Ik betreur die opvatting, omdat ik meen, dat we voorlopig meer behoefte hebben aan de interpretatie van de denkbeelden van Spiegel zèlf.

Dankbaar ben ik dan ook vooral voor de stelselmatige uiteenzetting van S p i e g e l s e t h i s c h e d e n k b e e l d e n in het derde hoofdstuk. Dr. Buisman is er m.i. inderdaad in geslaagd, deze in hoofdlijnen duidelijk uiteen te zetten. Wanneer hij zijn boek geheel aan 't verstaan van Spiegel had gewijd, zou hij uit de aard der zaak op verschillende kwesties dieper hebben kunnen ingaan. Gaarne erken ik, dat nu menig punt wel verduidelijkt wordt door de vergelijking van Spiegels uitspraken met de mening van anderen. Wanneer de schrijver bijvoorbeeld de strijd met Coornhert over het *volgen der natuur* behandelt en toont, dat het woord *natuur* bij Spiegel een andere inhoud heeft dan bij Coornhert, krijgen we een helderder inzicht in Spiegels bedoeling, maar deze verheldering is geen *doel*, maar toevallig *gevolg*. Doel is vast te stellen, in hoeverre Spiegels opvatting door Coornhert is beïnvloed. Het feit, dat deze beide tijdgenoten en vrienden elkaar op dit punt - althans aanvankelijk - niet begrepen, bewijst evenwel, hoe noodzakelijk het is, voor alles tot een scherp vaststellen van Spiegels denkbeelden te komen.

Ik had trouwens gaarne gezien, dat Dr. Buisman ons duidelijker had gezegd, wat Spiegel z.i. onder ‘natuur’ verstaat.

De term schijnt bij Spiegel veelal te betekenen: het ‘intrinsiek-menselijke’, de ‘menselijke natuur, zoals die door God is geschapen’, zoals we ook spreken van ‘de Goddelijke en de Menselijke *Natuur* in Christus’. De beschouwingen van de schrijver op bladzijde 75 tot 78 wijzen trouwens in dezelfde richting (blz. 77 ‘De schrijver (Spiegel) denkt niet aan een gelijkstelling tussen God en de natuur, maar aan een overeenstemming: beide stellen dezelfde eisen; door de natuur te volgen, weet men dat men Gods wil volbrengt’). Ik zou dan ook het verwijt van minder logisch redeneren - dat Dr. Buisman op blz. 75 en op blz. 78 aan Spiegel maakt - niet gaarne onderschrijven.

Er zijn nog wel meer punten die men gaarne verhelderd zou zien. Of het bijvoorbeeld juist is, Spiegels term ‘mode’ te omschrijven als ‘de zetel van de neiging in het algemeen’, (blz. 32) betwijfel ik. De schrijver zag zijn taak echter anders en we moeten dat accepteren, vooral waar hij, in het door hem nu eenmaal gekozen kader, ons zo'n goed beeld van Spiegels ideeën geeft.

Dr. Buisman tracht vooral vast te stellen, welke invloeden op Spiegel hebben gewerkt. Van 't grootste belang hierbij is, dat hij erkent, dat Spiegel Katholiek, *overtuigd* Katholiek, was (blz. 22). De mening, dat deze alleen uit sleur Rooms bleef, zal nu, hoop ik, wel geheel overwonnen zijn. Het is hier de plaats niet, uiteen te zetten hoe onwaarschijnlijk 't is, dat iemand in 't laatzestiendeëeuwse Amsterdam ‘uit sleur’ Katholiek bleef, of om de positieve argumenten voor Spiegels Katholicisme aan te geven. Ik volsta met de verwijzing naar blz. 8 en 9, 22, 44 volgenden 57 en andere bij Buisman. Toch heeft de schrijver met dit door hem erkende feit m.i. niet altijd voldoende rekening gehouden. Ik denk hier niet aan een lapsus als die op blz. 56: ‘Biblicisme en sacramentenleer kunnen we gevoeglijk ter zijde laten, *omdat Spiegel hierover niet spreekt*: de Bijbel haalt hij opzettelijk slechts zelden aan. De sacramenten komen *in 't geheel niet* ter sprake in zijn ethisch systeem’ (cursivering van mij. Ik herinner aan ‘Hertsp’ I 285 volgende, VII 281). Maar de verhouding tot de door Spiegel bewonderden ‘Sinte Frans’ was een onderzoek waard geweest. Ook de vraag - ik zeg niet in hoeverre Spiegel zich *wilde* aansluiten (dat is geen vraag), maar - in hoeverre Spiegel zich *werkelijk* aansloot bij de denkbeelden der Katholieke Kerk. M.a.w.: wat had het oordeel van Leuven over de Hertspiegel moeten zijn? Ik geloof, dat deze kwestie essentiëel is. Was het Hervormd worden van Amsterdam na de

Alteratie, dus de verminderde mogelijkheid voor publieke ideeënvorming op Katholieke basis, misschien oorzaak van de poging van deze Amsterdamse *leek* om zijn ethische denkbeelden te formuleren? In hoeverre hangt Spiegels vasthoudendheid op sommige punten (‘Natuur’, het ketterdoden, zijn verdediging van de ‘vrije willekeur’ en andere) samen met zijn Katholicisme? In de verdediging van de vrije wil is veel, dat herinnert aan bewijsvoeringen, zoals die nog in Katholieke kring gebruikelijk zijn. Spiegel *citeert* b.v. in Van Natuurlicke gheneichtheid *Bernardus* (Vl. 1723, blz. 246, blz. 249), *Augustinus* (blz. 250), *Thomas* (blz. 250) en anderen. Hoe komt hij hieraan? Citeert hij citaten of niet? Verklaart de in het vierde Hoofdstuk bij Buisman besproken lectuur dit alles? Is het werkelijk juist, dat Hertsp. V 270/271; ‘Doch onderwerpt u zin de alghemene kerke, de waarheid slecht en recht’ op de *onzichtbare* kerk van Christus doelt? Of blijkt, onder andere uit het bij Vlaming medegedeelde verzoek om de approbatie van Leuven, dat Spiegel ‘zijn zin’ in feite aan *de zichtbare Katholieke (dat is Alghemene) Kerk* onderwierp? Stellig neemt het aantal vraagpunten toe, naarmate men nadruk legt op Spiegels Katholiciteit. Dat is echter alleen een reden naar een antwoord op die vraagpunten te zoeken.

Er is nog een moeilijkheid bij 't bestuderen van de invloeden die Spiegel heeft ondergaan. Het staat niet volkomen vast, *wat* Spiegel heeft geschreven en wanneer. Dit blijkt ook uit de uitstekende lijst van werken van Spiegel, die de schrijver geeft. Enige malen voegt De Buisman de reden toe, waarom hij een werk al dan niet aan Spiegel toeschrijft, of wel waarom hij twijfelt. De gegeven jaartallen zijn als regel de jaartallen van *uitgave*. Hoe lang heeft b.v. de ontwikkeling van de Hertspiegel misschien niet geduurd! Nu moeten we voor de ontwikkeling van Spiegels ideeën in hoofdzaak afgaan op de brieven van Coornhert, brieven van één kant. Zeker een uitstekend materiaal, dat de schrijver goed heeft benut, maar toch is 't te verklaren, dat we vaak niet verder komen, dan 't constateren van een zekere parallelie die geen invloed *bewijst*.

Des te verdienstelijker is 't, dat de schrijver ons toch een zeer duidelijke indruk geeft van menige op Spiegel werkende invloed. We zien overtuigend aangetoond, dat Spiegel sommige ideeën wijzigt onder invloed van Coornhert, dat hij aan andere meer vasthoudt. We krijgen de indruk, dat de invloed van Lipsius zwak is geweest en die van Montaigne sterker dan velen

menen. We leren ook de denkbeelden van 't milieu waarin Spiegel verkeerde, vooral door het tweede en vierde hoofdstuk, goed kennen.

Dat men zoveel wensen en vragen in zich voelt opkomen is trouwens voor een groot deel de schuld, neen de *verdienste*, van de schrijver. Hij brengt ons tot denken over die vele culturele bewegingen waar Spiegel door wordt geraakt. Moge Dr. Buisman de gelegenheid hebben nog veel punten die nu kwesties bleven, op te lossen.

Leiden, 25 April '37.
A.C. DE JONG.

Dr. Willem Pée, *Dialectgeographie der Nederlandsche diminutiva*. Bekroond door de Koninklijke Vlaamsche Academie. Tongeren, Boekdrukkerij G. Michiels-Broeders, 1936.
Dr. K. Heeroma, *De Nederlandse benamingen van de uier*. (Uit het Seminarie voor Vlaamsche Dialectologie van de Universiteit te Gent, V). Tongeren, 1936.

De eerste van de beide bovengenoemde dialectgeografische studies is een omwerking en uitbreiding van het onuitgegeven proefschrift van de schrijver, dat de meer bescheiden titel voerde van *Dialectgeographische bijdrage tot de studie der Nederlandsche verkleinvormen in Zuid- en Noord-Nederland*. Er was alle aanleiding toe, deze titel te wijzigen; het materiaal, waarover Dr. Pée kon beschikken, heeft zich in de loop der jaren dermate uitgebreid, dat zijn conclusies thans geacht mogen worden een overzicht te geven van de dialectgeografische verbreiding der Nederlandse verkleinwoorden, en niet alleen een bijdrage tot de studie der diminutiva.

Een beredeneerd overzicht van de talrijke bijdragen die over dit onderwerp zijn geschreven draagt weinig of niets bij tot de oplossing van het probleem. De schr. heeft er terecht de gevolgtrekking uit gemaakt, dat de studie der historische bronnen en de resultaten van enkele plaatselijke peilingen niet volstaan om zich van de ontwikkelingsgang der Nederlandse verkleinwoorden een duidelijk beeld te vormen. Alleen een nieuwe methode kon in deze duisternis licht brengen. De dialectgeografie bleek ook hier, zelfs voor het historische verloop, het verlossende woord te spreken.

Als vooropgezette stelling heet Dr. Pée aangenomen dat de

-je en *-tje* vormen en hun varianten zich fonetisch uit de huidige -(*ə*)*kə*(*n*)- f uit de oudere *-kijn*-vormen en de varianten daarvan hebben ontwikkeld. De niet minder dan 21 kaarten van verkleinwoorden, die bij deze studie zijn gevoegd, kunnen inderdaad aldus geïnterpreteerd worden dat ze deze hypothese bevestigen. Juist in de periferie van ons taalgebied (een gebied langs de taalgrens, met Leuven als centrum, en een in Zuid-Oost-Overijsel), waar men dus de oudste vormen verwacht, leeft het *-kən*-suffix nog. Overigens zijn de Nederlanden wat de diminutiva betreft in twee grote gebieden verdeeld: een -(*t*)*jə*(*n*)-gebied, waartoe, globaal genomen, met uitzondering van Friesland en Groningen het Noord-Westen, en een menggebied (waarin afwisselend *-tjə-* en *-kə*(*n*)-vormen worden gebruikt), waartoe het Zuid-Oosten behoort. De lijn die deze gebieden scheidt, loopt vrij recht van Wervik aan de taalgrens naar Aardenburg, gaat ongeveer langs Zeeland heen en vormt dan weer een eveneens vrij rechte lijn van St. Philipsland tot aan Bruine-Haar aan de Duitse grens.

Het zwaartepunt van deze studie valt geheel en al op de kaarten, die in kleurendruk zijn uitgevoerd en de indruk wekken, met grote zorg te zijn getekend; jammer is alleen, dat Vlieland en Ameland open vlakken zijn gebleven. Het aantal dialectkaarten, die het gehele Nederlandse taalgebied bestrijken, is te gering dan dat we deze niet als een waardevolle aanwinst zouden moeten beschouwen. Bij elke kaart is een beschrijving gevoegd, waarin een poging wordt gedaan om de verschillende vormen te verklaren. Het is aan de lezer overgelaten, vergelijkingen met andere kaarten en gevolgtrekkingen te maken. Dat Dr. Pée zich daartoe niet geroepen gevoelde, hangt ongetwijfeld samen met zijn onmiskenbare gebrek aan waardering voor de gegevens der historie. Hij zal wel gelijk hebben wanneer hij beweert (zie boven) dat de studie der historische bronnen niet volstaat om een duidelijk beeld te krijgen van de ontwikkelingsgang der diminutiva, maar wie waarborgt ons dat het onderzoek der contemporaine dialecten dat wel doet? Elke verklaring van dialectkaarten is nu eenmaal a priori subjectief, en hoeveel te meer is dit het geval wanneer men - om nu van de gegevens die andere wetenschappen bieden, te zwijgen - zelfs die der taalgeschiedenis buiten beschouwing laat. Zo is deze studie met name niet[1)]

1) Zoals Van Ginneken inmiddels al deed in Onze Taaltuin, jg. 5, blz. 353 vlg.

verklaard hoe het -*kə*(*n*)-type tot het -*tjə*(*n*)-type geworden is. De schr. wekt hier en daar de indruk, de -*kə*(*n*)- en -*kijn*-vormen niet goed uit elkaar te hebben gehouden.

Intussen doen deze bezwaren slechts weinig af aan onze vreugde over de verschijning van deze nieuwste vrucht uit het toch al zo vruchtbare Gentse Seminarie voor Vlaamse Dialectologie, en aan onze eerbied en bewondering voor de werkkracht van de schrijver, van wie we stellig naast het vele, dat hij ons reeds gaf, nog meer op dit gebied mogen verwachten.

Aan ijver en werkkracht ontbreekt het ook Dr. Heeroma allerminst. Zijn studie over de Nederlandse benamingen van de uier, verschenen in de Handelingen van de Kon. Commissie voor Toponymie en Dialectologie, is van een dusdanige omvang dat ze een afzonderlijke uitgave wettigde. Een kaart (waarop Vlieland en Ameland eveneens ontbreken) geeft een overzichtelijk beeld van de verspreiding der Noord- en Zuidnederlandse benamingen van de uier; bovendien zijn enkele kleine schetskaartjes tussen de tekst gevoegd. Uit de grote, eveneens in kleuren uitgevoerde kaart blijkt dat het begrip uier een grote verscheidenheid van vormen biedt, die echter tot vijf hoofdtypen terug te brengen zijn. In Noord-Holland boven het IJ, Friesland (behalve Stellingwerf), Groningen (behalve Westerwolde) en Oost-Drente treden *j*-vormen (*jaar, joar, jieder, judder, juur*) op, in Overijsel, Z.W.-Drente, Stellingwerf en Gelderland (behalve het gebied tussen de grote rivieren) *g*-vormen (*gier, geer, geier, gedder, gidder*), in de beide Brabanden, het gebied tussen de grote rivieren, Utrecht, het Gooi en Antwerpen de vormen *uier, ör* en *èr*, langs de Noordzeekust, van het IJ tot de taalgrens de vormen *elder* en *ulder*, en tenslotte in het overblijvende, gebied, Tessel, het Bilt, Noord-Drente, het midden en oosten van Zuid-Holland, Limburg en Oost-Vlaanderen de vormen *uur, eur, uder, udder* en *ujer*. Bovendien kennen Tholen, St. Philipsland en de bekende Staatse enclave in Oost-Zeenws-Vlaanderen de vorm *mamme*, die zoals men weet eigenlijk vrouwenborst betekent.

Na een etymologische uiteenzetting van deze vormen te hebben gegeven, tracht de schr. uit de verspreiding dezer woorden over het Nederlandse taalgebied enkele konklusies te trekken, die in hoofdzaak neerkomen - men zal van Dr. Heeroma trouwens niet anders verwacht hebben! - op de reconstructie van enkele expansies: een oude noordelijke expansie der *g*-vormen langs de

IJsel, een secundaire noordelijke expansie van de Betuwe uit langs Grebbe en Kromme Rijn, een expansie langs de Eems, beide eveneens van de *g*-vormen, een Dordtse expansie van de *uur*-vormen naar het westen en het noorden, dezelfde *uur*-expansie van Utrecht uit, een Vlaamse expansie van de *elder*-vormen, een Brabantse van de *eur*- en *uur*-vormen, een *gieder*-expansie uit het Rijn-Maas-gebied. Het lijstje is niet volledig, maar het geeft tenminste een indruk van Heeroma's grote voorliefde voor expansies. Op zichzelf genomen hebben we daar geen bezwaar tegen, maar we betreuren opnieuw dat hij het onderzoek naar de deugdelijkheid van zijn stellingen aan anderen overlaat. Wat hijzelf daartoe bijdraagt bestaat uit weinig meer dan uit een vergelijking met andere woorden, die eenzelfde weg hebben gevolgd als de onderhavige. Deze vergelijking versterkt de kracht van zijn betoog ongetwijfeld, maar levert nog geen bewijs voor zijn vernuftige constructies, die in 't algemeen nauwelijks meer dan hypothesen zijn. Heeroma schikt zijn gegevens met een even grote scherpzinnigheid als vrijmoedigheid zó, dat ze tot het door hem beoogde resultaat leiden, met negatie van al wat hem daarbij hindert. Het is voor de dialectgeografie en hemzelf jammer, dat hij in deze methode volhardt.[1)]

Een aanhangsel bij deze studie behandelt de benamingen van de speen en die van het kwartier van de uier. Van beide is een schetskaartje aan de tekst toegevoegd.

Amsterdam.
P.J. MEERTENS.

Moortje, vs. 1190: De garde. Het komt u toe!

Het derde bedrijf van het Moortje begint met een dialoog tussen hopman Roemer en Kackerlack. Roemer verheft er zich op dat Sijn Hoocheyt hem ‘mennichmael te gast noot’. Kackerlack vindt dit begrijpelijk: ‘Ghelijck soeckt zijn ghelijck’. ‘Gaat hy met u om.... soo verkeert hy by de anderde Sapiency.’ Zo komt het dan ook, zegt Roemer, ‘*dat ick staech het hoochst' an tafel sit*’ (vs. 1189). ‘*De garde*’; antwoordt Kackerlack, ‘*het komt u toe*!’ Stoett verklaart in zijn uitgave van het Moortje (blz. 159) Kackerlack's antwoord aldus: ‘K. beweert ter zijde

1) Persoonlijk heb ik de overtuiging, dat Heeroma met althans enkele van zijn expansie-theorieën gelijk heeft, maar aan de betekenis van mijn opmerkingen doet dit niets af.

dat Roemer afgeranseld diende te worden. Vgl. hiermede vs. 1204 en vs. 1213, waar dergelijke verwenschingen voorkomen.' Eenzelfde verklaring vindt men reeds bij Oudemans en in het Ndl. Wdb. *Garde* moet hier dan betekenen roede.

Mij wil deze verklaring niet bevredigen. Mijn voornaamste bezwaar is niet, dat men hier dan eerder *gard* dan *garde* zou verwachten (vgl. de Hollandse spreekwijze: de gart leit in de pis, o.a. Van Moerkerken, blz. 63, en Ndl. Wdb. i.v. *pis* XII, 1961), maar waarom zou Bredero in dat geval achter *garde* een punt zetten en dan met *het* beginnen? *De garde. het* komt u toe! En welk *verband* is er dan tussen Roemer's woorden: 'So komtet dat ick staech het hoochst' an tafel sit' en K.'s antwoord? Inderdaad 'plaatst' K. in deze dialoog enkele minder vleiende opmerkingen over de verwaande Roemer ter zijde, maar nergens zo plomp, buiten-verband en plotseling, als dat dan hier het geval zou zijn. *Garde* is m.i. niet, niet in de eerste plaats, roede.

Ik zou *garde* willen opvatten als ereplaats, voorrang; met een 17de-eeuws woord uitgedrukt *voortocht* [zie bijv. Coster's werken, blz. 468: *dat hem de voortocht* (= voorrang) *toe behoort* en vgl. Halma en Sewel i.v.], een betekenis die zich uit *garde* = vorstelijke lijfwacht, keurtroep even gemakkelijk kan ontwikkelen, als zich uit *voortocht* (avantgarde) = voorhoede de betekenis voorrang, erepositie heeft ontwikkeld.

Mijn opvatting van K.'s woorden is dus: Gij zit aan de tafel van Zijne Hoogheid op de plaats van zijne gardeofficieren, op de ereplaats, dat komt u toe. En mogelijk is het Bredero's bedoeling geweest dat het publiek bij *garde* ook even zou denken aan de roede, waarmee ondeugende kinderen worden gestraft.

A.A. VERDENIUS.

Uit de tijdschriften. (Mei-Juni).

De Gids. Mei.

In de *Kroniek der Nederlandsche Letterkunde* bespreekt Anton van Duinkerken, onder het opschrift *Tweeërlei Onpersoonlijkheden*, de *Onpersoonlijke Herinneringen* van Frans Coenen en de roman *Rood Paleis* van F.A. Bordewijk.

De Nieuwe Gids. Mei.

J.A. Russell vervolgt zijn studie over *Dutch poetry and the romantic rivival* met een beschouwing over *The vogue of Scott and Byron*. - Max Kijzer tracht het wezen van *Het gedicht* te benaderen; dezelfde schrijver beoordeelt *De*

dichter Matthias Kemp. - W. Kloos schrijft over *Pierrot aan de Lantaarn* van M. Nijhoff.

Juni.

Het vervolg van J.A. Russell's studie handelt over *Potgieter and Wordsworth*. - Johannes Reddingius uit zijn bewondering voor *Wijding, Een nieuw dichtwerk van Hélène Swarth*.

Groot-Nederland. Mei.

J. Greshoff (*Sosinho*) karakteriseert de jongste poezie van J.C. Bloem, in de bundel *Nederlaag*. - J. Saks vervolgt zijn opstel over *Het ontslag van Ed. Douwes Dekker als assistent-resident te Lebak*.

Juni.

D.A.M. Binnendijk schrijft, onder het opschrift *Barok en Romantiek*, met bewondering over *Rood Paleis* van F. Bordewijk. - J. Saks besluit zijn bovengenoemd opstel.

Stemmen des tijds. Juni.

G.P. van Itterzon geeft een bijdrage over *Statenvertaling en Statenbijbel*. - C. Tazelaar kondigt in de prozakroniek een aantal boeken aan onder het opschrift *Oude motieven in nieuwe vormen*.

Opwaartsche Wegen. Mei.

Roel Houwink wijst op de waarde van *Vondel* voor ‘ons volk’. - In de *Poëziekroniek* behandelt G. Kamphuis bundels van Jo Kalmijn-Spierenburg, Jan Campert, Hélène Swarth en Ruurd Elzer. - J.A. van Nie zegt zijn mening over *Karakter en peil van ons hedendaagsch proza*. - Van Randwijk beoordeelt een nieuwe roman van Risseeuw: *Is het mijn schuld*?

Juni.

Roel Houwink schrijft over *De verburgelijking van het Christendom en haar invloed op de Protestantsche letterkunde*. - J. Romein-Verschoor uit haar mening over *Karakter en peil van ons hedendaagsche proza*.

Roeping. Juni.

Leo Boekraad protesteert in een *Kroniek* ‘Over den dichter Vondel en zijn Kenners’ tegen overdreven Vondel-bewondering.

De Werkplaats. Mei.

J. van Ham (*Rooms-Katholieke literatuurstudie*) beoordeelt de bloemlezing *Dichters der Middeleeuwen* door W.H. Beuken en Anton van Duinkerken. - H. de Bruin toont bewondering voor het laatste werk van Herman de Man: *Scheepswerf de Kroonprinces*.

Juni.

W.A.P. Smit publiceert een radio-lezing over *De Vondeluitgave van Albert Verwey*. - D. van der Stoep schrijft over *Het boek van Risseeuw*, n.l. de crisisroman ‘Is het mijn schuld’.

Dietsche Warande en Belfort. April.

Pierre van Valkenhoff bespreekt met ingenomenheid Anton van Duinkerken's *Hart van Brabant*. - Floris Prims beoordeelt het proefschrift van L.M. van Dis over *Reformatorische rederijkersspelen*.

Mei.

P.G. Buckinx waardeert *Paul de Vree* als dichter. - Paul de Vree beoordeelt in de rubriek *Vlaamsch Proza* een tweetal romans van jongere auteurs, n.l. *Polder* door F.N. Fonteyne en De *Kleine Isa* door René Berghen.

Nederlandsch Tijdschrift voor Volkskunde XLI, afl. 1, 2, 3.

De redakteur Jan de Vries geeft een uitvoerige inleidende beschouwing over *Nieuwe wegen in de studie der volkskunde*. - J. Pollmann schrijft over *De folklorist en de muziek*. - V. de Meyere vervolgt zijn nieuwe reeks: *De Vlaamsche Vertelselschat*. - V. verzamelde opnieuw gegevens over *De folklore de Vlaamsche kust*. - V.V. noteerde *Vlaamsche volksliederen*. De aflevering wordt besloten met een reeks *Dokumenten, boekbesprekingen* en afbeeldingen van *Sanctjes en bidbeeldekens*.

Vondel-Kroniek. VIII, nummer 2.

B.H. Molkenboer herdenkt *Albert Verwey* als Vondel-kenner. - A.M. Korpershoek wijst op *De betekenis van de rei in Joseph in Dothan*: de reien zijn ‘niet slechts lyrische afsluitingen van een bedrijf, maar dramatisch juist van veel betekenis’. - A. Zijderveld geeft polemische *Kanttekeningen bij Prof. Molkenboer's verweer*, hij houdt vol dat Vondel Spinoza niet bestreden kan hebben. - Een lange, interessante reeks *Kantteekeningen* besluit deze aflevering.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde LVI, afl. 4.

A. Opprel bespreekt de dialektische woorden *Deek* en *veek* (= aangespoeld vuil en riet); H.L. Bezoen *De akkernaam ‘fekkenstuk’ en zijn verwanten*. In aansluiting daarbij komt J.W. Muller terug op het woord *vaak*, terwijl hij achter het scheldwoord *sjouw* (*N. Taalg.* XXX, 417) het woord *schouw* (spooksel, vogelverschrikker) zoekt. - K. Heeroma biedt een uitvoerige dialektgeografische studie, onder de bescheiden titel: *Aantekeningen bij dialektkaartjes*. Een achttal, door hem getekende kaartjes versterken z.i. ‘de gedachte dat “Keulse expansie” een veel ouder en verderstrekkend verschijnsel is geweest dan men tot dusver heeft vermoed’. - G. Kazemier en A. Beets schrijven over *veldiep*; G.A. Nauta over de ouderdom van *Pedel*. - P.J. Meertens oppert gissingen over het auteurschap van *Bauw-Heers Wel-leven*. In de

rubriek *Boekbeoordeling* geeft Jan de Vries een tot een studie uitgedijde bespreking van F. Petri: *Germanisches Volkserbe in Wallonien und Nordfrankreich*, waarin belangrijke problemen behandeld worden, ook voor ons taalgebied van belang. - G. Kloeke beoordeelt de *Dialect-geographie der Nederlandsche Diminutiva* van W. Pee, waarin hij, naast veel waardering, een ernstig bezwaar uit, n.l. een 'al te eenzijdige orientering op de moderne dialecten'. Z.i. kan 'de dialectgeograaf niet straffeloos de taalhistorie veronachtzamen.' - J.A.N. Knuttel beoordeelt het proefschrift van Mej. A.M.E. Draak: *Onderzoekingen over de roman van Walewein*.

Onze Taaltuin. Mei-Juni.

Dit dubbeluummer is als 'Bijdragen' aangeboden aan de redakteur Prof. Dr Jac. van Ginneken, ter gelegenheid van zijn zestigste verjaardag. Voorop gaan enige bijdragen op dialektisch gebied, nl. *Intervocalische tenuis-verschuiving in Vlaanderen*, door E. Blancquaert en W. Pée, *De û en iets over articulatiegewoonten in Noord-Brabant* door Toos Weynen, *Phonetische verscheidenheden in de volkstaal* (Zuid-Brabant: Brussel, Leuven en Mechelen) door Leo Goemans, *De roepmannen van het varken* door Louise Veldhuis, *Klommel; lommel, rommel* door Jan Grauls, *Oude Vlaamsche namen uit Frankrijk* door J. Mansion, *Het Vlaams karakter der Zeeuwse dialecten* door P.J. Meertens. - A.A. Verdenius schrijft *Over het onbepaalde voornaamwoord (de, het) een of ander*; L.C. Michels over *Een sprongconstructie* in het Middelnederlands. - J. Wille (*Deuse Frebis*) geeft een verklaring van Bredero's *Klucht van de Koe*, vs. 109 en 115. - F. Baur behandelt *Een attributieprobleem bij Guido Gezelle*, n.l. de autenticiteit van *Het Meezennestje*. - Fr. Willebrord Lampen wijst op *Palaeografische onjuistheden in de catalogue des manuscrits néerlandais de la bibliothèque nationale van Parijs*. - H.J.E. Endepols (*Trudoniana*) geeft prolegomena voor een nieuwe uitgave van het Spel van Sint Trudo. - B.H.D. Hermesdorf waardeert *De zin voor realisme in het oude Limburgsche recht*. - Jop Pollmann geeft *Iets over de melodie van baby's speelliedjes*. - Gerard Brom vergelijkt *de dithyrambe van Broere* met een preek van dezelfde auteur, en karakteriseert zijn dichttrant.

Tijdschrift voor Taal- en Letteren XXV, afl. 2.

Br. Edgard bespreekt *Het oudste Nederlandsche vers van den priester Harduijn*, waarvan de oudste redaktie op 1614 gesteld kan worden. -

H.H. Knippenberg betwijfelt Schepers' gissingen omtrent *Bredero en Tesselschade's verliefdheid*. - J.A. van Praag verschaft aanvullende gegevens omtrent de *Schat der Zielen*, het Spaanse origineel en de Nederlandse bewerkingen.

Tydskrif vir Wetenskap en Kuns. April.

D.F. Malherbe beoordeelt M.R. Breyne's leerboek, *Afrikaans, Eine Einführung in die Laut-, Formen- und Satzlehre mit Literaturproben*, waarbij hij wenken geeft ter verbetering.

Paedagogische Studiën. Juni.

R. Kuitert publiceert een rede over de *Nederlandse taal op de tegenwoordige kweekscholen en het eindexamen*.

Die Huisgenoot. April.

P.J. Nienaber gaat Die Aanspreekvorme in die Afrikaanse bijbel na, en stelt vast dat die zonder te groot conservatisme zijn gekozen. - P.C. Schoonees behandelt uitvoerig en prijzend *Orion*, een roman van Karin. - G. Dekker bespreekt *Geluksvlei* door G.C. en S.B. Hobson, 'n beschrijving van die lewe en werke op 'n Karrooplaas. - P.C. Schoonees oordeelt ongunstig over *Broers*, door Helmuth Luttig. - Anna de Villiers prijst *Stiefmoeder Aarde* van Teun de Vries.

Mei.

G. Dekker levert een studie over Jos. Simons-Mees. - *Proza van gebrokenheid* heet een opstel van F. Malherbe over de eerste uitgave van de ‘Vereniging vir die Vrye Boek’: *Sy kom met die Sekelmaan*, door Hetty Smit. - P.C. Schoonees bespreekt de bloemlezing korte verhalen *Uit Dorp en Veld* van Abr. H. Jonker, M.S.B. Kritzinger *Die Dwergvrouwtjie* van Leipoldt. - I.D. du Plessis spreekt een *Credo* uit in de toekomst van de Afrikaanse letterkunde.

Ons Eigen Blad. Mei.

Onder het opschrift *Raadsels en wat dies meer zij* bespreekt Gerlach Royen bijwoordelijke uitdrukkingen met ware of schijnbare genitieven en datieven. - *Onze stiefmoedertaal* is een rede, door dezelfde auteur gehouden voor R.K. studenten in de letteren, waarin hij vooral te velde trekt tegen ‘de overschatting van de klassieke talen *als taal*’.

Juni.

Gerlach Royen verzamelde een interessante reeks bewijsplaatsen voor *Ons grilligste voorzetsel*, n.l. *te, ter, ten*, waarbij de analogie vrij spel gehad heeft.

Museum. Mei.

A.W.C. Zuidema beoordeelt het proefschrift van Mei J.M.C. Bouvy over Bosboom-Toussaint.

Juni.

Jan Walch beoordeelt de studie van H. Junkers over *Niederländische Schauspieler und Niederländisches Schauspiel im* 17 *und* 18 *Jahrhundert in Deutschland*.

C.D.V.

Opmerkingen bij de apocope van *-e*.

Het latere Nederlands heeft de neiging, de *-e* aan het eind van een meersyllabig woord te laten vallen. Wie de tegenwoordige toestand overziet, krijgt de indruk, dat dit vooral een brabants-hollandse neiging is: zowel in de zuidwesthoek als in het noordoosten van de Nederlanden - zeer in het groot gesproken - biedt de slot-*e* krachtig tegenstand, ja wordt soms toegevoegd aan woorden waar hij oorspronkelijk niet hoorde.

Wat brabants-hollands is, heeft grote kans algemeen-nederlands te worden. En inderdaad hebben wij hier te doen met een tendentie in het Algemeen-Nederlands, een tendentie die doorwerkt met een zodanige regelmaat dat men van een ‘klankwet’ zou willen spreken.

Maar dan toch een klankwet, die verre van ‘blind’ heeft gewerkt. Er zijn heel wat woorden, waarin de apocopering niet heeft plaatsgehad. En niet zelden zijn deze woorden tot grote rubrieken te verenigen, waarin de oorzaak van het behouden blijven van de *-e* met zekerheid of grote waarschijnlijkheid is aan te wijzen. Duidelijk blijkt bij het overzien van deze rubrieken, dat bij de toepassing van de klankwet een zekere doelmatigheid is acht genomen. Er blijven wel resten, waar een irrationeel automatisme heeft gehandhaafd wat zonder bezwaar vervallen kon, maar in het algemeen mag men toch constateren dat de algemene tendentie is dienstbaar gemaakt aan een rationele vereen voudiging in dezen zin, dat de *-e* gehandhaafd is waar hij wegens nuttige functie niet kon worden gemist, maar verviel wanneer hij overbodig was.

Een revue van de verschillende groepen van vormen die voor apocope in aanmerking kwamen, kan dit verduidelijken.

In de eerste persoon praesens indicatief van het werkwoord kon de *-e* zonder bezwaar wegvallen. *Ik neme, zegge, slape* enz. hadden voldoende persoonsaanduiding door het voorafgaande pronomen en de *-e* was daarvoor overbodig. Enigszins archaïstische geschreven taal kent nog een conjunctiefvorm mèt *-e*. Misschien is dit een ‘kunstmatige’ vorm te noemen inzoverre, dat de conjunctief, toen het proces van de apocope begon, reeds tot enkele vormen was beperkt en dus niet meer als grammatische kategorie in het taalbewustzijn aanwezig was. Is dit juist, dan

zouden dus de nu nog voorkomende conjunctieven niet wortelen in een ouder stadium van werkelijk gesproken taal. Toch is een zekere winst aan expressieve waarde met het behoud of herstel van deze vormen niet te miskennen. Wil men ‘kunstmatig’ vervangen door ‘opzettelijk’, dat minder depreciërend klinkt, dan zou men hier een voorbeeld kunnen zien van opzettelijke doelmatigheid, meer ‘beredeneerd’ dan wij in dergelijke processen van levende taal gewoon zijn aan te nemen, maar daarom in principe daarvan niet zeer verschillend. Wij kunnen in elk geval erkennen dat *ik neme* tegenover *ik neem* formeel duidelijk de conjunctief markeert, zoals *hij neme* tegenover *hij neemt* dit reeds in een ouder taalstadium deed.

Eveneens was de -*e* overbodig in woorden als *tonge, siele, wange*; de eerste syllabe werd gevoeld als de stam van het woord, waaraan de -*e* geen verdere biezonderheden tot uitdrukking bracht. Voorts heeft in het brabants-hollandse gebied, waarover wij immers hier in de eerste plaats spreken, een ander apocoperingsproces gewerkt dat niet los staat van het eerste, nl. de afslijting van de -*n* in meervoudsvormen als *tongen, sielen, wangen*. De chronologische biezonderheden zijn niet voldoende bekend om voetstoots aan te namen, dat deze twee apocoperingen ongeveer gelijk op zijn gegaan, maar het is toch niet te gewaagd, aan samenhang tussen beide te denken. Het verloop *tongen* > *tonge* maakte de -*e* tot meervoudsexponent, en was daardoor bevorderlijk aan de apocope *tonge* > *tong*. Of wel andersom: de ontwikkeling *enge* > *tong* effende de weg voor de apocopering van de -*n* in *tongen*, omdat de -*n* als meervoudsexponent niet meer nodig was. Het een sluit het ander niet uit; in bepaalde streken kan het eerste alternatief, in andere het tweede hebben gegolden.

Ter illustratie van de hier veronderstelde samenhang kon de toestand dienen in een dialect dat te dezen opzichte minder geavanceerd is dan de algemene taal, en dus allicht een stadium laat zien dat het Algemeen Nederlands is gepasseerd. Zulk een dialect is het Westvoorns, door Dr. van Weel beschreven. Hier is zowel in de 1e persoon van de werkwoorden als bij de substantiva de -*e* bewaard: *ik gēvə* en *tongə*. De -*n* in -*ən* echter is wèl geapocopeerd bij de werkwoordvormen, waar door het pronomen voldoende onderscheid werd aangeduid met het enkelvoud (*ik gēvə* en *wə gēvə*), maar niet bij het substantivum, blijkbaar omdat de -*n* distinctief tussen *tongə* sing. en *tongən* plur. niet kon worden gemist.

Minder sprekend is de houding van het door Van Schothorst beschreven Noordwestveluws, dat evenals het Westvoorns gelegen is aan de periferie van het apocoperingsgebied: een grensmark tegen oostelijker streken die nòch de -*e* nòch de -*n* apocoperen. Het Noordwestveluws apocopeert de -*e* en handhaaft de meervouds-*n*, zowel bij de substantiva als in de werkwoordelijke meervoudsvormen. Maar er is een algemene neiging om -*n* achter slot-*e* te voegen, m.a.w. de morfologische betekenis van de -*n* is vervaagd, het speciale karakter van meervoudsdistinctief is verloren gegaan. Bij gebrek aan voldoende gegevens is het moeilijk om deze merkwaardige ontwikkeling in de gewenste samenhang te zien: wij zullen echter niet ver van de waarheid zijn, als we een en ander toeschrijven aan een gevoel van onzekerheid ten aanzien van het woordeinde -*ən*, een onzekerheid die is opgekomen juist omdat men zich in de grensstrook bevond tussen de *n*-apocoperende en -niet-apocoperende dialecten.

Met deze twee kategorieën, de -*e* in de eerste pers. praes. indic. van werkwoorden, en de -*e* in substantiva, is intussen de voorraad van vormen waarin de hier besproken neiging ongehinderd heeft doorgewerkt, vrijwel uitgeput. Geheel zonder uitzondering is zelfs in deze gevallen de regel niet. De ‘ausnahmslosigkeit’ wordt het dichtst benaderd bij de verbale persoonsvorm: enkele apartheden als *zegge en schrijve, verzoeke* doen zich zo duidelijk als archaïsmen kennen dat zij met recht kunnen gelden als uitzonderingen die de regel bevestigen. Bij de substantiva daarentegen zijn, buiten wat men als archaïsme mag kenschetsen (*ere, vreze* e.d.), nog heel wat -*e*-vormen op te merken die een afzonderlijke verklaring eisen. Op dergelijke min of meer geïsoleerde gevallen kom ik beneden terug. Eerst komen in bespreking woorden met gebleven, -*e*, die tot grote rubrieken zijn te brengen.

Onder deze rubrieken zijn er, waar de verklaring voor de hand ligt: de -*e* gebleven omdat hij als exponent van een grammatische kategorie niet kon worden gemist. Zulk een groep wordt gevormd door de praeterita van de zwakke werkwoorden: *ik, je, hij werkte, leefde* enz. Apocope zou hier hebben geleid tot vormen als *werkt, leeft*, die van de praesensvormen niet waren te onderscheiden. Dat deze ongewenste gelijkheid inderdaad het enige bezwaar was tegen de apocope, blijkt overtuigend uit praeterita als *bracht* < *brachte, dacht* < *dachte, zocht* < *zochte*, waar andere distinctieven, nl. vocalische en consonantische verschillen met

het praesens, de taak van de uitgang konden overnemen. Hierin sloten deze verba zich aan bij de sterke, die eveneens door klinkerwisseling (*binden - bond*), eventueel met bijkomstig consonantisch verschil (*houden - hield*), praeteritum en praesens onderscheiden. Dezelfde weg zijn gegaan *dorste, moeste, wiste* en met wat complicaties (medewerking van de *d*-syncope) *zoude* **>** *zou, woude* **>** *wou*, die de weg geëffend hebben voor het nogal ingrijpend gereduceerde *kon* **<** *konde*. Leerzaam is de vergelijking tussen de twee praeteritumvormen van *willen: wilde* met onverzwakt -*de* tegenover *wou*.

De -*e* is verder gehandhaafd in de formaties met het suffix -*de* of -*te*, merendeels nog in duidelijk verband gevoeld met de grondwoorden waarvan zij zijn afgeleid: *hoogte, zwaarte, dikte, diepte; begeerte, schaamte*. Waarin hier het bezwaar tegen apocope gelegen was, is niet zomaar bij ieder woord te zeggen. *Hoogt* en *schaamt* zouden zeer aannemelijk zijn en komen dialectisch ook wel voor. Nog moeilijker is te zien wat er aan de apocopering in de weg stond bij *lengte* dat in de vocaal van het grondwoord was gedifferentieerd, of bij *vreugde*[1)] en *weelde*, waarin geen grondwoord meer was te herkennen. Begrijpelijker is het vasthouden van het lange suffix bij de niet zeldzame adjectieven op dentale sluitklank: wanneer in *breedte, grootte, rondte, wijdte* de -*e* was geapocopeerd, zouden deze volkomen met het grondwoord zijn samengevallen. Maar ook dit was niet onoverkomelijk: substantief en adjectief toch zijn syntactisch gemeenlijk zonder moeite uiteen te houden. Wellicht kunnen wij niet meer zeggen dan - met Schönfeld, *Hist. Gr.*[3] p. 227 - dat de behoefte aan een duidelijke vorm van het suffix de -*e* deed behouden. Een zo productief suffix mocht niet te 'ijl' worden.

Dit productieve suffix vormt woorden, die een zeer scherp omlijnde betekenisgroep vormen, even scherp omlijnd als b.v. die met -*heid*. Vervaagd of vergeten verband met een grondwoord is niet voldoende om een -*te*-woord ten offer te doen vallen aan de algemene apocoperingsneiging. Slechts wanneer een *te*-woord semantisch losraakt van de groep, kan het gereduceerd worden, zoals met *beurt* is gebeurd. Omgekeerd kan het besef, dat een woord tot deze semantische groep behoort, de behoefte aan een

1) *Vreugd* komt trouwens voor ook buiten wat men 'dichterlijke taal' noemt; invloed van de rijmende woorden *deugd* en *jeugd* zal er evenwel niet geheel vreemd aan zijn.

-*de*- of -*te*-suffix doen opkomen: zo werd het oudere *woet* tot het jongere *woede*. Aan hun betekenis zullen ook *aangifte, afgifte* en *uitgifte* hun -*e* te danken hebben. Dit zijn geen rechtstreekse afleidingen van *aangeven* enz.; eerder zijn het composita van *gift*, waaraan men het -*te* gehangen heeft om ze bij de abstracta als *begeerte* en *schaamte* te laten aansluiten, en scherp te differentiëren van het concrete *gift*.

Het is bekend dat het suffix -*de*, -*te* niet zelden in de plaats is gekomen van vroeger -*e* (= gotisch -*ci*), dat b.v. in mnl. *diepe, hoghe, coele, lieve, oude* e.a. voorkwam. Het oudere achtervoegsel was blijkbaar te 'ijl' geworden en kon onduidelijkheid stichten doordat de daarmee gemaakte woorden samenvielen met de verbogen vorm van het adjectief, waarvan ze ook syntactisch niet waren te onderscheiden als het adjectief een lidwoord of ander determinatief voor zich had: (*de, die*) *diepe*. Daarom is het wellicht niet toevallig, dat de enkele overblijfsels van die formatie òf geen adjectief meer naast zich hebben zoals *hulde* en *kunde*, òf - zoals *waarde* - een adjectief dat slechts in enkele vaste verbindingen nog verbogen voorkomt, en dan wel in een betekenis die merkbaar verschilt van wat men in het afgeleide substantief herkent als betekenis van het grondwoord: wel *waarde vriend*, maar niet b.v. *waarde effecten, waarde gegevens*. In *koude* is het samenvallen met het verbogen adjectief slechts grafische schijn: in gesproken taal zijn beide als resp. *kou* en *kouwe* goed onderscheiden.

Het voortleven van *hulde, kunde* en *waarde* zal voorts voor een deel te danken zijn aan het feit dat de grondwoorden op -*d* uitgingen, waardoor de afleidingen gevoeld werden als behorende tot dezelfde groep als *liefde, vreugde* en andere, nu vrij schaarse, maar vroeger talrijker, vormingen met -*de*. Aan deze groep hebben ook *ellende, schande, zonde* steun ontleend voor hun ongeapocopeerd voortbestaan.

De gebruikssfeer van veel der laatstgenoemde -*de*-woorden-in-schijn is trouwens zodanig dat ouderwetse vormen niet veel verwondering behoeven te wekken. Noch *hulde* noch *kunde* noch *ellende* zijn volkswoorden. *Schande* wel, en *schand* is dan ook in hollandse dialecten bekend. *Zonde* moge in *het is zonde* algemeen zijn: archaïserende invloed van de kerktaal is hierbij niet buitengesloten.

Ten dele zouden dus deze niet-geapocopeerde vormen vallen onder de archaïsmen, die verderop in bespreking komen.

Een merkwaardige rubriek van niet-geapocopeerde woorden zien wij in de z.g. ‘verbogen’ of verlengde vorm van de adjectieven. Men kan niet zeggen dat de -*e* in *de zwarte jas, een zwarte jas, zwarte jassen* een onmisbaar flexie-element vormt, dat voor apocopering gespaard moest blijven, terwijl in praedicatieve functie de ‘onverbogen’ vorm uitsluitend voorkomt: *de jas is zwart, de jassen zijn zwart*. Enkel- of meervoudsaanduiding geeft de -*e* niet; die is uit de vorm van het substantief, c.q. ook uit het begeleidende lidwoord of demonstratief te halen. Evenmin wordt onderwerps- en voorwerpsfunctie door de ‘uitgang’ geïndiceerd. Er was dus weinig bezwaar tegen een ontwikkeling als in het Engels, dat zo duidelijk de misbaarheid van adjectivische flexievormen toont.

De lange vormen van het huidige Nederlands zijn te merkwaardiger, omdat in de middeleeuwen de omstandigheden gunstig schenen voor algehele afschaffing van de -*e*. Er waren vanouds, voordat de apocopering begon, heel wat korte vormen die steun hadden kunnen verlenen bij het aantasten van de lange door de apocope. De ‘onverbogen’ vorm van het adjectief had zich, wanneer geen lidwoord of wel *een* of *geen* voorafging, niet alleen veelal gehandhaafd in de verbindingen waar hij historisch op zijn plaats was, maar was ook in andere posities doorgedrongen. Van Helten geeft in zijn *Middelnederl. Sprkk*. § 299 vlgg., en ook in zijn *Vondels Taal* § 85 vlg., allerlei voorbeelden van korte adjectiefvormen uit het oudere Nederlands, die ons thans onmogelijk zijn geworden. Zonder bepaald systeem citeer ik uit de grote massa *goet raet, goet sede, groet have, godlijc ere, een salich dack, een groot lont*, zowel in accusativo als nominativo gebruikt. Hooft kan nog zeggen *de schoon borst uit tot tranen. Een beseten, een gevangen* waren in de middeleeuwen en later gewoon, zodat zelfs in de 17e eeuw een meervoud *gevangens* voorkwam. En wie zich stelt op het standpunt van zakelijkheid en efficiency, deelt niet de voldoening die spreekt uit de constatering van het *Ndl. Wdb.* s.v. g e v a n g e n e : ‘Een verhelderd besef van de afleiding heeft in later tijd de verbuiging wederom met die der zelfstandig gebezigde bnw. in overeenstemming gebracht’.

Maar reeds in het latere Middelnederlands komen ‘verbogen’ adjectiva op als *een vurige wagen, een enighe zoen, een goede bode*, en hoe meer wij de nieuwe tijd naderen, hoe meer de korte vormen terrein gaan verliezen. De povere resten die wij bij niet-onzijdige woorden nog kennen buiten het praedicatief gebruik, zoals *een*

trouw gezel, een goed koning, zijn hoe langer hoe meer uitsluitend schrijftaalvormen geworden, en parallel hiermee gaan differentiaties als tussen *een goed koning* en *een goede koning* kunstmatig aandoen.

Bij mnl. voorbeelden als *een vurige wagen* enz. mag men aannemen dat het de zwakke vorm is, die de sterke verdringt. Ook waren er heel wat adjectiva, die vanouds -*e* in de 'onverbogen' vorm hadden, zoals *coene, blode, diere* enz. De vorm op -*e* had dus goede kansen op generalisering. Maar evengoed als *coene* en *diere* hun -*e* later hebben verloren in de 'onverbogen' vorm, evengoed zou men mogen verwachten dat de -*e* van andere afkomst het in de 'verbogen' vorm had moeten afleggen tegen de apocope, die geen slot-*e* spaarde. Wij zagen immers reeds dat de buigings-*e* van de adjectiva niet een onmisbare exponent van een of andere functie was.

Vanwaar dan die wonderlijke vasthoudendheid? Wij zullen die beter begrijpen, wanneer wij ons herinneren dat vroeger veel van deze adjectiefvormen niet op -*e*, maar op -*en* uitgingen, vooral bij het masculinum in de singularis. Zulke woorden vielen buiten de apocope-regel, maar werden later wel getroffen door de apocope van de -*n* in -*en*. Stellig hebben deze vormen, die immers 'lang' bleven, er krachtig toe bijgedragen dat de verbogen vorm van het adjectief op -*e* is blijven uitgaan. Men moet dan aannemen dat wat van oorsprong objectvorm was, ook in onderwerpsfunctie in gebruik is geraakt: en deze hypothese is niet gewaagd voor wie weet hoe in dialecten die nog masculiene vormen in lidwoord en adjectief onderscheiden, het veelal de vroegere accusatiefvorm is, die thans ook in nominatieffunctie wordt gebruikt. Ter illustratie hiervan behoeft men niet eens te gaan tot benedenmoerdijkse dialecten, die in de voornaamwoordelijke aanduiding ook nog femininum en masculinum onderscheiden. Ook hollandse dialecten, die als voornaamwoordelijke aanduiding behalve voor vrouwelijke personen en stofnamen geen *zij* meer kennen, hebben nog masculiene buigingsvormen als *den rijken dokter, den langen Bart, een dooien diender*, als object en subject. Thans zijn deze -*n*-vormen meest afhankelijk van de consonant waarmee het volgend woord begint, of wel komen ze voornamelijk voor een vocalisch beginnend woord voor.[1)] Maar

1) Vgl. de beschrijving van de toestand in Oud-Beierland bij Opprel, *Dial. v.O.-B.* 36 vlgg., in het Westvoorns bij Van Weel, *Dial. van West-Voorne*, 57 vlgg.

niemand twijfelt eraan, en de oudere literatuur bevestigt het, dat vroeger deze vormen algemeen waren, evenals zulks nu nog in zuidelijker dialecten het geval is. Er was dus vroeger een vrij talrijke groep van substantiva, nl. de masculina, waarbij de adjectiva lang bleven, omdat zij wèl door de apocope van *-en* tot *-e* werden getroffen, maar niet door de apocope van *-e*. Deze *-en*-vormen nu hebben, eventueel in samenwerking met andere casusvormen op *-en*, de lange vorm helpen handhaven ook in gevallen waar deze op *-e* uitging en dus wel voor apocope in aanmerking kwam. Dit kon te gemakkelijker naarmate de genusen casusindices afsleten of hun betekenis verloren.

Als de hier veronderstelde invloed van de oorspronkelijk mannelijke adjectiefvormen werkelijk in het spel is geweest, kan men verwachten dat hier of daar, nu of vroeger, ook de 'klankwettige' toestand is waar te nemen, nl. dat de vrouwelijke adjectiefvormen, waarin de *-e* niet door volgende *-n* is gesteund, wèl apocoperen. En inderdaad bespreekt J. Peters, *Onze Taaltuin* V, 268 vlgg. een vrij uitgestrekt gebied in het zuiden, waar de neiging tot apocope bij de vrouwelijke adjectiva onmiskenbaar is, al is het resultaat van die neiging zeer uiteenlopend tengevolge van fonetische en andere invloeden, die hier buiten bespreking kunnen blijven.

Eigenaardig is het gedrag van de bijvoeglijke bezittelijke voornaamwoorden, die met de adjectiva op één lijn mogen worden gesteld. Terwijl bij *mijn, zijn*, (*jou*), *uw, hun, haar* de lange vormen beperkt zijn tot de schrijftaal of zich daarbij nauw aansluitende archaïstische stijl, is *onze* in levend gebruik gebleven. Voor een deel zal deze ontwikkeling te verklaren zijn uit de afkeer van twee opeenvolgende syllaben met *ə*: reeds in de middeleeuwen doet het streven naar vermijding van zulk een volgorde zich gelden. Zodra de verzwakking van de eerste syllabe in *mijne, zijne* leidde tot *mənə, zənə*, werd de kans voor de apocope gunstig. In de zelfstandige functie bleef de stamvocaal geaccentueerd en handhaafde zich de uitgang: *de mijne, de zijne*. Maar niet alles wordt op deze wijze duidelijk: de ontwikkelingsgang van *uw* blijft onverklaard; ook de emfatische vorm *mí´jn kinderen, zí´jn bezittingen*. Men moet blijkbaar hier niet proberen alles te verklaren.

Bij de adjectiva sluiten zich natuurlijk aan de comparatief- en de superlatiefformaties. Bij de eerste werkt de apocope zich wat op aan de juist besproken afkeer van twee opeenvolgende *ə-*

syllaben: *het groter verband, in ruimer kring, in vroeger tijd, van ouder datum* zijn zulke - toch weinig gesteunde - voorposten. In de superlatief zijn ze veel zeldzamer: *mooiste, oudste, achterste*. Vermijding van óver-buiging, b.v. in *het oudst bekende handschrift*, is hier wellicht de enige aanleiding tot geapocopeerde vormen. Het sinds lang van de normale superlatieven geïsoleerde *vorst* telt hier niet mee.

Nog vaster is de *-e* in de rangtelwoorden op *-de*en *-st: derde, veertigste*. Alleen *tiend* is door de speciale betekenis niet meer als rangtelwoord begrepen en heeft als gewoon substantief de apocope ondergaan. Deze is wellicht uitgegaan van de onzijdige vorm, zodat *het tiend* te vergelijken zou zijn met *het goed, het leed* e.d.

Dit laatste type, gesubstantiveerde adjectieven in geapocopeerde vorm, is nog niet geheel onproductief geworden. Bij oudere woorden als (*het*) *goed, jong, lief* (*en*) *leed, recht, vuil, wild*, en (*de*) *dwaas, zot* sluit zich een jong woord als *groen* 'novitius' aan. Vooral de deminutiefvormingen als *blondje, kleintje, geeltje, grijsje, halfje, mooitje, jonkie* (in differentiatie tegen het al bestaande *jongetje* met gefixeerde betekenis) zijn een groep die voor uitbreiding vatbaar is. En deze gesubstantiveerde deminutieven kunnen de weg bereiden voor een uit het deminutief geabstraheerd 'grondwoord' zonder uitgang. Wellicht is *groen* 'novitius' ook langs deze weg opgekomen.

In het algemeen echter hebben tegenwoordig de gesubstantiveerde adjectieven en daarbij aansluitende woorden, participia b.v., hun *-e*, ook al zijn zij in betekenis vrij ver geïsoleerd: *bezetene, binnenste, gezegde*. Vrij jonge systematisering is hierbij aan het werk geweest: van *bezetene* tegenover vroeger *bezeten* geldt wat boven over *gevangene* gezegd werd; *zijn binnenst* komt nog voor bij Schimmel.

Mag men bij de adjectiva met grond vermoeden, dat gehandhaafde *-e*-vormen ten dele de voortzetting zijn van vroegere *-en*vormen: met zekerheid kan men dit zeggen van het deminutiefsuffix *-tje* (*-je, -pje*). Dit *-tje* zou voor apocope toch niet in aanmerking komen wegens de 'onuitsprekelijkheid' van *-tj* aan het woordeinde. Maar ook in streken waar het suffix tegenwoordig *-ke* luidt, mag men het niet met *-te* of *-de* op één lijn stellen, omdat het vroeger op *-n* uitging (en hier en daar nog uitgaat). Hier hebben wij dus *-n*-apocope zoals in alle meersyllabige woorden op *-en*.

Zulke schijnbare gevallen van niet-geapocopeerde *-e*, waar in werkelijkheid een vroegere *-n* is geapocopeerd, hebben wij waarschijnlijk ook in *behalve*, verder in het wel heel deftige *-halve* (waar ook differentiatie tegen *half* zal hebben meegewerkt), voorts in *lente* en *lende*, voorzover dit laatste woord nog werkelijk als enkelvoud voorkomt.

Met deze groepen van woorden, waarbij met enige zekerheid een verklaring voor het blijven van de *-e* is te vinden, is nog lang niet de totale voorraad aan ongeapocopeerde vormen besproken. In het biezonder bij de substantiva blijven er nog heel wat over, die met de etikettering als ‘archaïsmen’ niet bevredigend zijn toegelicht.

Merkwaardig groot is het aantal woorden op *-e* onder namen van gewassen, als *dille, keule, linze* (niet zeer scherp van het meervoud onderscheiden; een geval als *lende*), *melde*, (*nacht*)*-schade* (vgl. voor dit woord de verderop te bespreken voorbeelden met intervocalische *d*), *rogge, tarwe, wikke, winde* (deze lange vorm zal gesteund zijn door de vrees voor homonymie met *wind*), *wisse, zegge*. Ook wanneer men vermoedelijke speciale invloeden, die bij sommige van deze woorden in parenthesi zijn aangegeven, in aanmerking neemt, is het aantal *-e*-vormen zo uitgebreid, dat aan toeval haast niet is te denken: er moet wel verband zijn tussen betekenis en vorm in deze woordgroep. Te opmerkelijker is deze toestand, omdat in streken die ervoor in aanmerking komen, de volkstaal wel degelijk de geapocopeerde vorm kent: *tarwe* en *rogge* b.v., om maar bij de bekendste te blijven, zijn meest eensyllabig.

Het is niet gemakkelijk de lange vormen in de algemene taal afdoende te verklaren. Sommige zullen in het ‘stadse’ vocabularium van de beschaafd sprekenden betrekkelijk zeldzame, min of meer ‘vreemde’ of ‘geleerde’ woorden zijn gebleven, die de nu eenmaal geschreven vorm in de gesproken taal behielden. Andere hebben wellicht in het beschaafd de vorm van een niet-apocoperend dialect en zijn dus op andere wijze als ‘vreemde woorden’ of ‘ontleningen’ te beschouwen.

(Slot volgt).

C.B. VAN HAERINGEN.

Opmerkingen over theorie en praktijk van interpunctie.

Een Zweeds geleerde, professor Hjalmar Lindroth van Göteborg, heeft in 1932 op het Amsterdamse kongres voor fonetische wetenschappen het vraagstuk van de interpunctie internationaal aan de orde gesteld.[1)] Hij herhaalde zijn betoog het volgende jaar op het internationale linguistenkongres te Rome[2)] en gaf in 1936, op het kongres te Kopenhagen, in een gedrukt *Bericht* een kort verslag van zijn voortgezet onderzoek.

Het uitgangspunt van Lindroth is een poging om de schoolse interpunctie bij het onderwijs in zijn moedertaal, naar Duits model voorgeschreven, te vervangen door ‘eine wesentlich phraseologische’, zoals het Engels en het Frans die toepast, berustend op ‘psychologisch bedingte Einschnitte im Texte’, en niet op een logisch of ‘vermeintlich logisches Prinzip’.

Hij dringt er dus op aan, dat de linguisten in de verschillende landen het eens zouden worden over een gemeenschappelijk beginsel, zonder daarom een uniforme regeling te bepleiten. Immers naast gevallen waar twijfel buitengesloten is, zijn er andere waar emfase, tempo, lengte van de frase, variatie mogelijk maken en dus vrije keuze gelaten moet worden. Het belang van een goede, gezonde interpunctie ligt vooral op paedagogisch gebied: ‘die phraseologische Interpunction kommt dem guten Vortrag zu gute’, terwijl het goede lezen slechts uit goed geinterpungeerde teksten wordt geleerd. Dat inderdaad het onderwijs er door gebaat zou zijn, heeft de ervaring reeds geleerd.

De oudere lezers van dit tijdschrift zullen zich bij dit betoog het soortgelijke pleidooi herinneren dat J.H. van den Bosch reeds in de eerste jaargang (1907) schreef: *Over interpunksie; grondtrekken voor het onderwijs*, met een heldere uiteenzetting waarom het ‘fonetiese beginsel’ boven het ‘redekundige’ te verkiezen is. De gebruikers van het *Lees- en Taalboek I* van deze

1) Zijn voordracht is gepubliceerd in de *Acta philologica Scandinavica VIII*, blz. 150-155.
2) *Atti del III Congresso internationale dei linguisti* (1993), blz. 114-117.

auteur kunnen getuigen hoe voortreffelijk het toenmaals nieuwe beginsel in praktijk werd gebracht.

Lindroth stelt het Engels, Frans en Italiaans als voorbeeld, maar laat zich over het Nederlands aarzelend uit. In 1932 zei hij: ‘Auch das Holländische scheint der neueren deutschen starren Interpunktion abhold zu sein’; in 1936, iets beslister: naast het Engels ‘meistens auch Holländisch’. Wat is hiervan waar?

In 1926 verscheen het degelijk bewerkte proefschrift van Mej. J. Greidanus: *Beginselen en ontwikkeling van de interpunctie, in 't biezonder in de Nederlanden*, dat te weinig de aandacht getrokken heeft. De uitvoerigheid waarmede de schrijfster de Middelnederlandse interpunctie behandeld had, en haar vertrek naar Indië veroorzaakten dat dit werk eer afgebroken dan afgesloten werd. Na de ‘invloed van Boekdrukkunst en Humanisme’ in de zestiende eeuw volgen slechts mededelingen over de voorschriften in latere grammatica's. Mijn verwachting dat zij ook de latere praktijk en de, juist voor de hedendaagse praktijk zo leerzame, geschiedenis van de negentiende-eeuwse interpunctie zou behandelen, ging dus niet in vervulling, zodat er nog behoefte blijft aan een vervolgdeel, dat waarschijnlijk niet minder omvangrijk zou zijn.

In afwachting en tot aanmoediging van deze studie stelde ik op een werkkollege met candidaten een voorlopig onderzoek in, waarvan ik de uitkomsten hier zal mededelen. Meer dan steekproeven konden wij niet nemen: een stelselmatige studie zou zich natuurlijk niet tot enkele auteurs kunnen bepalen, maar zou ook het algemene schrijven en de gedrukte produkten in opeenvolgende perioden moeten nagaan.

Mej. Greidanus heeft opgemerkt dat het vierledige stelsel van de Venetiaanse humanist-drukker Manutius in de zestiende eeuw gezag verwierf. Het was berekend op de aanduiding van het syntactisch verband in het Latijn, en voerde de semicolon (puntkomma) in als teken tussen de komma en de colon (dubbele punt), zodat men als scheidingstekens in opklimmende graad bezat: komma, puntkomma, dubbele punt, punt. De eerste vraag is nu: hoe lang heeft dat stelsel, volgens Mej. Greidanus ook voor het Nederlandse boek aanvaard, zich in de volgende tijden gehandhaafd, en in hoeverre is het voornamelijk syntactisch, dan wel ritmisch-scheidend, al zullen deze scheidingen uiteraard vaak samenvallen. Het lijkt mij niet onwaarschijnlijk dat in een tijd toen het Latijn veel gesproken werd, de leestekens meermalen

eer ‘lees’-tekens, d.w.z. pauze-aanduiders en intonatietekens dan zinsontledingstekens geweest zullen zijn, maar dat onderzoek moeten wij aan Latinisten overlaten. Dat de moedertaal niet enkel taal-voor-het-oog geweest zal zijn, staat wel vast, en is bij schrijvers met een weloverwogen interpunctie bij voorbaat te verwachten. Steeds zal men evenwel rekening moeten houden met de mogelijkheid dat een schrijver de correctie van zijn proeven aan de drukkerij overliet, waar men, in afwijking van persoonlijk gebruik door de auteur, een eigen stelsel gevolgd kan hebben.

De volgende opmerkingen hebben alle een voorlopig karakter, omdat ze berusten op het onderzoek van betrekkelijk kleine fragmenten. Blijvende waarde zullen ze dus eerst verkrijgen, indien ze door voortgezet onderzoek bevestigd worden.

Coornhert gebruikt de puntkomma nog niet. Hij heeft dus de oude drieledige interpunctie, maar kent als vierde rustteken de ronde haakjes, die m.i. voornamelijk dienen om aan te geven dat de ingeschoven zin zachter, eventueel sneller, gesproken moet worden.

Van de colon maakt hij een ruim gebruik, meer als een pauzeteken, dat tussen komma en punt in staat, dan als intonatieteken, want het kan zowel met een stijgende, een dalende en een zwevende toon gepaard gaan, en komt dus beurtelings met onze puntkomma en onze komma overeen. Opmerkelijk is dat het herhaaldelijk al voorkomt in de functie, die het later uitsluitend zal verkrijgen, nl. om een aanhaling aan te kondigen, voorafgegaan door een zwevende toon. Voor het gebruik van de komma geldt soms de redekundige scheiding, maar even vaak wordt wat ritmisch bijeenhoort, niet door een komma onderbroken.

Slechts zeer langzaam schijnt de punt-komma in de zestiende eeuw veld gewonnen te hebben. Bij Roemer Visscher komt hij zeer schaars voor: in de *Brabbeling* slechts vijfmaal op 50 blz., zonder duidelijk onderscheid met de dubbelpunt. Marnix schijnt eerst bij de omwerking van zijn psalmvertaling de puntkomma hier en daar in te voegen; een uitgave van zijn Byen-corf van 1638 heeft nog de drieledige interpunctie, maar of dit teruggaat op de oude drukken, is mij niet bekend, al lijkt het waarschijnlijk. Spiegel's *Hertspiegel* heeft in de druk van 1615 geen punt-komma's; in die van 1614 slechts hier en daar. Dat hij geen redekundige, maar een zelfs ver doorgevoerde ritmische interpunctie toepast- die trouwens bij zijn stijl niet verwondert - blijkt b.v. uit deze regels:

Het lijf behoeft hier toe, ghoe lucht, huis, dexel, spyzing:
De Ziel, ervarentheid, en kund, en onderwyzingh.

In de *Twe-spraack*, een Leidse Plantijn-druk (1584), komt de punt-komma enkele malen voor.[1)]

Ook in de zeventiende eeuw, toen men met dat teken vrij vertrouwd geraakt was, wordt vaak het drieledige stelsel voldoende geacht. Ik trof het b.v. niet aan in een *Biestkens-bybel* van 1624,[2)] evenmin in oude drukken van de *Statenbijbel*. Dit laatste is vooral van belang, omdat deze taal voor vele lezers als voorbeeldig gold.[3)]

Cats maakt van de komma-punt, zowel in proza als in poëzie, een ruim gebruik. Het wijst voor hem een lichtere rust aan dan een colon, en een iets zwaardere dan een komma, b.v. bij opsomming. Hij schijnt een voorkeur te hebben voor de komma-punt als er een zin met *want* of *maar* volgt, maar het verschil met de dubbele punt is dikwijls onmerkbaar.

Bij een zorgvuldig taalkunstenaar als Hooft kan men een weloverwogen interpunctie verwachten. P. Leendertz Wz. heeft er in zijn inleiding reeds op gewezen,[4)] dat nòch Van der Burgh nòch Brandt daar oog voor gehad hebben. Hij meent echter dat Hooft voornamelijk bedoelde, nauwkeurig aan te geven (als door 'plankjes in eene loketkast') wat verstandelijk bijeenhoorde, b.v.

> Vaeck hoord' ick (dat's meer) de lippen
> Van geboomt en steilen steen
> Kallen nae, gerijmde reen.

Hij vergat daarbij dat de komma hier tevens een korte rust aangeeft. Het gehoor speelt bij Hooft's interpunctie de voornaamste rol. In korte vloeiende en zangerige verzen ontbreken vaak leestekens, waar een redekundige ontleding ze zou vereisen.

1) Dat er opeens drie verschijnen in het vijfde capittel (blz. 55-56), terwijl ze in andere capita geheel ontbreken, wijst wellicht op de hand van een zetter.
2) Bij het doorbladeren vond ik wel pauze-tekens die geen redekundige scheiding aangeven, b.v.: 'Ende de seven magher ongestelde koeyen, verslonden de seven eerste vette koeyen', en: 'Ende noch eens sach ick in mynen droome, seven aren op eenen halm wassen, vol ende dick'. Omgekeerd vindt men geen komma in zinnen als: 'Dat ist nu dat ick gheseyt hebbe', of: 'alle spijsen der goeder Jaren die daar comen sullen'.
3) Het gebruik van de dubbelpunt voor een aanhaling is in de Statenbijbel nog niet algemeen, b.v.: 'ick segge u, Hebt uwe vyanden lief'.
4) In Stoett's uitgave der *Gedichten*, blz. LXV-LXVII.

In zwaar geaccentueerde perioden is soms een korte rust aangegeven, die eerst vreemd aandoet, b.v. na de sterk geaccentueerde beginwoorden in de volgende verzen van de *Geeraerdt van Velsen* (vs. 261-62):

> Scheuren, en schenden sullen zy, rooven en rucken
> Vellen, en villen elck om strijdt, scheeren en plucken.

Het eigen karakter van Hooft's interpunctie komt nog duidelijker uit in zijn proza. Lees b.v. de aanhef van de *Nederlandsche Historien*, en luister hoe juist Hooft hier met zijn komma's en punt-komma's het ritme aangegeven heeft, en m.i. tevens de intonatie. Bij elke komma kan de stem stijgen, bij elke puntkomma even dalen. Lezers die aan een meer redekundige interpunctie gewend zijn, zullen wellicht vinden dat het oog gehinderd, het vlug begrijpen belemmerd wordt door de overvloed van komma's, maar wie dit proza hóórt, zal overtuigd zijn dat geen andere interpunctie bij dit stoere proza zou passen.

Niet minder voortreffelijk is de interpunctie van Vondel, ongetwijfeld door hem zelf verzorgd, en niet aan zetters overgelaten. Ten onrechte hebben latere uitgevers Vondel soms willen ‘verbeteren’. Toen ik Terwey's uitgave van de Gijsbreght herzag, moest ik vooral Vondel's leestekens herstellen.[1)] Als de Poortier, in vs. 519, angstig roept:

> Lek heb gebelt. hy komt. ga roep den vader, flux.

dan zal wel niemand de voorkeur geven aan de ‘verbeterde’ ritmische struktuur:

> Iek heb gebelt, hy komt. Ga, roep den vader flux.

Aandacht verdient dat voor Vondel de komma-punt aanvankelijk een ongewoon teken is. In de zorgvuldig behandelde *Palamedes*-tekst komt het teken spaarzaam voor.[2)] Daarentegen wordt er, in de spoedig volgende uitgave van de *Geboortklock* een ruim gebruik van gemaakt. Het schijnt dus dat Vondel het voordeel van een vierledige interpunctie, met een teken dat

1) Hetzelfde geldt voor de *Palamedes*-uitgave door S.S. Hoogstra (Zwolse Herdrukken), waar op elke bladzijde een groot aantal van dergelijke ‘verbeteringen’ in de interpunctie aangebracht zijn.
2) In het eerste bedrijf slechts driemaal (vs. 65, 99, 136), tenminste in het exemplaar dat Molleraan de W.B.-uitgave ten grondslag legde. In een andere uitgave van 1625 staat op deze drie plaatsen een dubbele punt.

tussen de komma en de dubbele punt staat, is gaan beseffen. Daarmee behoeft niet in strijd te zijn, dat hij er in zijn kladschrift weinig rekening mee hield.[1)]

Over het algemeen zal men bij de voordracht van Vondel's vers bemerken dat zijn tekens inderdaad pauzetekens zijn. Daarvoor behoef ik maar te herinneren aan het beginvers van de Palamedes:

> Die sorgt, en waeckt, en slaeft, en draeft, en ploegt, en sweet,

terwijl bij onderschikkende zinsverbinding herhaaldelijk geen leesteken staat waar het ritme niet onderbroken mag worden. In hoeverre de leestekens bij Vondel ook intonatietekens zijn, verdient een nauwkeurig onderzoek. Opmerkelijk is dat dit stellig niet overal geldt voor het vraagteken. Vondel gebruikt dit namelijk na uitroepende zinnen, als ze met een vraagwoord beginnen, en brengt daardoor de moderne lezer soms even in de war. Het komt mij voor, dat de dubbele punt vaker een zwevende als een dalende toon aangeeft. Het later vaste gebruik voor een aanhaling in de direkte rede - zelfs ook bij indirekte rede - is al duidelijk merkbaar.

Er is alle reden om te veronderstellen dat Bredero zich weinig om zorgvuldigheid van interpunctie bekommerde: die zal hem even onverschillig gelaten hebben als zijn spelling. Het beste bewijs daarvoor vinden we in het eigenhandig geschreven gedicht *Oogen vol maiesteyt* - de enige autograaf, in zijn mooiste schrift, voor zijn geliefde - waarin de leestekens bijna geheel ontbreken. De weinig systematische interpunctie in oude Bredero-uitgave zal dus wel grotendeels op de drukkerij aangebracht zijn, en is dus hoogstens van belang voor de vaststelling van een algemeenzeventiende-eeuws gebruik.

Meer aandacht verdient de persoonlijke praktijk van Huygens, waarin ook een evolutie merkbaar is. De uitgave van het *Daghwerck*, door Worp naar het handschrift van Huygens uitgegeven, verschilt in dit opzicht aanmerkelijk van de eerste druk, in de *Korenbloemen* van 1658,[2)] die veel meer gedifferentieerd is: waar

1) Dat blijkt uit de minder verzorgde interpunctie in het klad van zijn *Heldinnebrieven* (1642), waar de komma-punt in de eerste brief maar vier keer voorkomt.
2) Bijna geheel gelijkvormig in de *Korenbloemen* van 1672, door Heinsius gevolgd in zijn Pantheon-uitgave, in afwijking van de oudere, door Van Vloten, die de leestekens gewijzigd had.

eerst komma's stonden, zijn deze vaak door kommapunt of dubbele punt vervangen. In vergelijking met hedendaags gebruik, is het aantal tekens bij Huygens veel groter. Dit is niet als een misbruik te beschouwen, maar als een aanwijzing hoe Huygens zijn spreek-vers gelezen wil hebben, en dientengevolge uit stilistisch oogpunt belangrijk.[1] Evenmin als bij Voudel beslissen de kommapunt en de dubbele punt over de intonatie; voornamelijk zullen ze de kortere en de langere rust aangeven. Let b.v. in de *Scheeps-praet* op de zwevende toon bij de kommapunt in vs. 4, 8, 12, en de beurtelings zwevende en dalende toon bij de dubbele punt.

De achttiende-eeuwse interpunktiepraktijk staat onder invloed van twee faktoren: het voorbeeld van de toongevende schrijvers, als Vondel, Hooft en Brandt, en de opkomende theorie, door Moonen en Sewel geformuleerd, met het overgeleverde vierledige stelsel. Mej. Greidanus heeft al opgemerkt dat Moonen eenvoudig Schottelius naschrijft.[2] Door duidelijkheid munten de regels niet uit; wel blijkt dat voor de ‘Schriftscheidung’ niet het zinsritme, maar de verstandelijke inhoud de doorslag geeft. De comma wordt gebruikt ‘so oft die Rede noch unvollkommen ist’; de Semicolon ‘wenn der Sinn zwar noch nicht unvolkommen ist, aber dennoch einen kleien Inhalt und mehrere Ruh erfodert’; de Colon als er nog iets moeten volgen (b.v. een vergelijking of een tegenstelling) ‘wenn die Rede etwas vollkommen schon ist’.

Bij de toenemende eenvormigheid van taal en stijl zal men in de achttiende eeuw ook minder individuele interpunktie aantreffen als in de vorige eeuw. Bij een ‘schrijftaal’ past een in beginsel redekundig stelsel.

Opmerkelijk is dat Van Effen een eigen weg volgt, en zijn tijd

1) Een eigenaardig gebruik van de komma, waar wij een afbrekingsstreepje zouden gebruiken, vindt men in *Daghwerck* vs. 236: ‘Raed, of aen, of wapenslagh’. Toch is dit natuurlijk tegelijk teken voor een korte pauze.

2) a.w. blz. 236. In Jellinek's bekende *Geschichte der neuhochdeutschen Grammatik*, waar men een ontwikkelingsgeschiedenis van de interpunctie-leer zou verwachten, wordt dit onderwerp stiefmoederlijk behandeld. Noch bij de bespreking van Schottelius, noch elders gaat hij er enigszins diep op in. Op blz. 473 zegt hij b.v.: ‘Wippel nimmt die Interpunktionslehre zum Anlasz um einen Abrisz der Satzlehre zu geben’, maar hoe dan het verband tussen interpunctie en syntaxis is, blijkt ook daar niet.

vooruit is, als hij de dubbele punt slechts vóór aanhalingen gebruikt en verder aan een drieledige interpunktie genoeg heeft: de komma, de puntkomma (soms gevolgd door een hoofdletter!) en de punt. Waarschijnlijk zal bij nader onderzoek blijken dat deze auteur zijn leestekens, evenals zijn spelling en buiging, niet nauwgezet verzorgt.

Mej Greidanus neemt aan dat in het 'eind-18e en 19e-eeuwse gebruik het semicolon de plaats ingenomen heeft van het oude colon.'[1] Dit is slechts gedeeltelijk juist. Het doorbladeren van romans van Wolff en Deken, van Kist, van Bruno Daalberg toont aan, dat de dubbele punt nog telkens in zijn oude funktie voorkomt, zodat het vierledige stelsel een taai bestaan gehad heeft.

Iets nieuws, waardoor het nauwe verband tussen stijl en interpunctie opnieuw blijkt, is het ruim gebruik van tekens voor nog langere pauzen in het 'gevoelvolle' proza, nl. één, soms twee strepen, en enige punten. De schrijver geeft de lezer te kennen, dat hij, door gevoel overmand, zijn stem moet laten stokken.

Feith's Julia is doorzaaid met zulke strepen, gepaard met veelvuldige intonatie-aanduidingen door uitroeptekens, b.v. O mijn God! Gij hebt mij dit gevoelig hart gegeven.... en nu.... Nimmer - neen! nimmer heb ik U om rijkdom, om eenig aardsch voorrecht gebeden - mijn geluk is er nooit aan verknocht geweest! - *enz*.

Een tweede voorbeeld: bij de dood van Bellamy schrijft een bewonderaar, in de bundel 'Ter Gedachtenisse' van 1786: Bellamy is niet meer!.... zijne jeugd is verwelkt, gelijk eene bloeme des velds!.... De bleeke dood, rukte hem, in den bloei zijner dagen, uit onzer midden - en, laat alleen de gedachten zijns aanzijns overig! - Bellamy is niet meer!.... In den uchtendstond zijns levens, werd hij het graf ten prooi!.... ach Bellamy!.... onze hoop - onze verwachting is met u te gelijk nedergestort!.... *enz*.

De van aandoening trillende stem en de snikken zijn hier door de leestekens gesymboliseerd.

(*Wordt vervolgd*).

C.G.N. DE VOOYS.

1) a.w. blz. 237.

Psychologische interpretatie van taal-verschijnselen. (Een immanente critiek).

'Psychologische interpretatie' vindt voornamelijk haar contrast[1] in 'logische interpretatie'. Als interpretatie was de tweede er natuurlijk vóór de eerste, maar als term was de eerste er vóór de tweede: met het ontstaan van de nieuwe methode kreeg eerst de oude de contrastbepaling 'logisch' (ook wel pejoratief: 'logicistisch').[2]

Het verschil tussen beide is bekend genoeg. Nemen wij als voorbeeld de betekenis-veranderingen, naar aanleiding waarvan Wundt de nieuwe methode fundeert. Een logische beschouwingswijze komt hier slechts tot een classificatie, tot een kunstmatige ordening, en weet over de uiterlijke of innerlijke voorwaarden voor die veranderingen niets te zeggen. Een psychologische daarentegen analyseert elk concreet geval zorgvuldig, komt tot een systematische descriptie van verschijnselen, en kan antwoord geven op de vraag: hoe zijn die veranderingen ontstaan?[3]

De resultaten, die Wundt met zijn methode bereikt heeft, hebben natuurlijk bestrijding gevonden. Maar de toegepaste critiek was altijd *transcendent*. Een transcendente critiek vergelijkt hetgeen een ander over een bepaalde 'werkelijkheid' zegt, met die 'werkelijkheid' zelf,.... d.w.z. met wat men zelf op een bepaalde gebied voor 'werkelijkheid' houdt. In het geval Wundt zegt men b.v.: 'Zijn descriptie is niet juist; zijn methode is wel goed, maar zijn psychologie is (deels) een associatie-psychologie', of: 'Zijn methode deugt niet; hij geeft ons "psychologisme"; hij beschrijft bewustzijnsverschijnselen en geen taal-verschijnselen, de taal is bij hem geen phaenomenon sui generis.' Euz. - Tegenover deze transcendente critiek stellen

1) In sommige gevallen zijn er ook nog andere contrast-begrippen, b.v. teleologisch, ethisch, historisch (zie W. Wundt: Völkerpsychologie, Zweiter Band, Die Sprache, Zweiter Teil, Kap. VIII).
2) Met de naam 'logische' interpretatie is het dus m.m. net als met de naam 'Oude' Gids, die eerst kon ontstaan, nadat de Nieuwe Gids gesticht was (vergelijk ook 'natuur'-boter).
3) Deze typering van logische en psychologische beschouwingswijze ontlenen wij aan Wundt zelf.

wij hier een *immanente*. Deze immanente critiek vergelijkt de verkregen resultaten niet met een 'werkelijkheid', doch confronteert ze met de methode zelf; als zij incorrelaties vaststelt, vraagt zij zich af: 'Zijn deze toevallig, d.i. ontstaan door een incidenteel verkeerde toepassing van die methode, of zijn ze aan die methode noodzakelijk inhaerent?' - Terwijl een transcendente critiek vaak een subjectief 'zo is het' slechts met een even subjectief 'neen, het is zò' bestrijdt, zodat het altijd weer mogelijk is om tot de eerste mening terug te keren, legt een immanente eens en voor altijd objectief de leemten van een bepaalde beschouwingswijze bloot, b.v. door te laten zien, dat deze niet logisch consequent is door te voeren; zij dwingt ons tevens tot een preciezere analyse, tot een nauwkeuriger lezen dan de eerste, die de bestreden mening voornamelijk gebruikt als repoussoir voor de eigen mening.

Wanneer wij nu de psychologische interpretatie van taalverschijnselen aan een dergelijke immanente critiek onderwerpen, dan zal - zelfs in de beperkte omvang van een tijdschrift-artikel - veel voor de dag komen, waarnaar wij onder alles wat over Wundt geschreven is, vergeefs zullen zoeken.

Als empirisch materiaal nemen wij het werk van Wundt en wel in de eerste plaats het reeds genoemde hoofdstuk over de 'Bedeutungswandel'. Hij stelt twee soorten betekenis-veranderingen principieel tegenover elkaar, n.l. de reguliere en de singuliere.[1)] De eerste is een 'Bedeutungs-*wechsel*', die 'mehrmalig' bij vele individuen ('generell') onwillekeurig (als een 'Triebhandlung') ontstaat. De tweede is een 'Bedeutungs-*übertragung*', die 'einmalig' bij één individu (enkele individuen) willekeurig ontstaat. Tot de eerste soort behoren de assimilatie (d.i. de betekenis-verandering door assimilatieve apperceptie) en de complicatie (d.i. de betekenis-verandering door simultane complicaties); *logisch* beschouwd is hun verschil: bij de eerste liggen de oude en de nieuwe betekenis in dezelfde 'sfeer', bij de tweede liggen zij in verschillende 'sferen'. De metaphoor behoort tot de singuliere betekenis-veranderingen; met de complicatie heeft zij het 'sfeer-verschil' gemeen.

1) Wij kunnen hier slechts een kort overzicht van Wundt's beschouwingen geven; een uitvoeriger vindt de lezer in het artikel van C.G.N. de Vooys: Iets over de metaphoor (De Nieuwe Taalgids, IV, pag. 45, vlg.).

Het moge misschien slechts een kwestie van terminologie zijn, wij willen er toch even op wijzen, dat de termen ‘regulier’ en ‘singulier’ weinig geschikt zijn om een *psychologische* onderscheiding tot uiting te brengen; zij suggereren een *quantitatieve* onderscheiding. Een descriptie van wat bij die betekenis-veranderingen in de psyche van vele, resp. van enkele individuen voorvalt, maakt van die onderscheiding nog geen psychologische. En mocht met genoemd quantitatief verschil een psychologisch altijd samengaan, dan was het toch beter geweest, aan dat psychologisch criterium de naam voor beide soorten te ontlenen.

Van veel belang is Wundt's opvatting van de metaphoor. Hier blijkt, dat met een psychologische *descriptie* van *verschijnselen* een psychologische *definitie* van *begrippen* gepaard gaat. Vóór Wundt was ‘metaphoor’ slechts een *begrip* in den taal-*beschouwer*, na hem is het een *realiteit* in de psyche van den taal-*gebruiker*. Met het contrast ‘psychologische en logische beschouwingswijze’ ontstaat dus het contrast ‘psychologische en logische metaphoor’. Nu is het duidelijk, dat Wundt in het laatste contrast uitdrukt, dat er in de *taalkunde* twee begrippen ‘metaphoor’ zijn, doch dat er in de *taal* (de taal-werkelijkheid) slechts één verschijnsel ‘metaphoor’ is. De logische metaphoor wordt daarom ook wel ‘pseudo-metaphoor’ genoemd: als begrip is het onjuist, als verschijnsel wordt het ten onrechte ‘metaphoor’ genoemd; hiertegenover staat dan de psychologische als de ‘echte’ de ‘gewone’, de ‘eigenlijke’.[1)] - Het begrip van de psychologische metaphoor is zeer vruchtbaar gebleken. Wij behoeven hier slechts te wijzen op de bekende werken van Stählin en Werner.[2)] Het loont dus zeker de moeite - niet alleen als demonstratie-materiaal voor een immanente critiek of als toetssteen voor de psychologische methode, doch ook om het begrip zelf -, het aan een nadere analyse te onderwerpen.

1) Naast ‘logisch-psychologisch’ en ‘pseudo-echt’ vinden wij ook nog (o.a. bij Werner) ‘objectief-subjectief’. Merkwaardig is hier, dat de begrippen ‘objectief’ en ‘subjectief’ stuivertjewisselen spelen. Immers objectief is hier iemand, die van zichzelf als taal-beschouwer, niet van een ander als taal-gebruiker uitgaat. Men zou zo zeggen: juist omdat men objectief is, zal men psychologisch(‘subjectief’!)interpreteren!

2) Zie W.Stählin: Zur Psychologie und Statistik der Metapher. Eine methodologische Untersuchung (Würzburger diss.; ook verschenen in het Archiv für die gesamte Psychologie, Band XXXI, 1914, pag. 297, vlg.) en H. Werner: Die Ursprünge der Metapher (Leipzig, 1919).

Wundt stelt dus de eis, taal-verschijnselen te interpreteren vanuit de psyche van den spreker. Wil een betekenis-verandering een metaphoor zijn, dan moet ‘mindestens im Moment der Entstehung das B e w u s s t s e i n des Aktes der Übertragung vorhanden, diese selbst.... also eine w i l l k ü r l i c h e .... sein.’[1] Dus de ontstaanswijze beslist, of wij al dan niet met een metaphoor te maken hebben. Hiernaast is dan nog relevant het sfeerverschil tussen oorspronkelijke en afgeleide betekenis. Voldoet een betekenis-verandering alleen maar aan het laatste criterium, dan spreekt Wundt van een ‘complicatie’ (b.v. *dof* (van een geluid) - *dof* (van een kleur), *grijpen* - *begrijpen*). Hij voegt er echter aan toe[2]: ‘Dagegen ist es klar, dass alle jene Wörter in dem Augenblick zu gewöhnlichen Metaphern werden, wo wir n a c h t r ä g l i c h vom Standpunkt des reflektierenden Beobachters aus die späteren und die früheren Bedeutungen eines Wortes vergleichen.’ Men zou zo zeggen: ‘Dat hangt van de mening van dien beschouwer af. Definieert hij psychologisch, meent hij (zoals Wundt), dat de metaphoor staat of valt met haar “bewuste” ontstaanswijze, dan kan geen enkele reflectie er een metaphoor van maken. Immers de taal-beschouwer *schept* hier geen nieuwe betekenis, hij draagt niet een reeds bestaande betekenis bewust in een andere sfeer over; hij *vindt* slechts twee betekenissen, waarvan hij de relatie wetenschappelijk wil beschrijven, en hij kan die relatie alleen maar “metaphorisch” noemen, als hij.... *logisch* interpreteert en definieert.’

Men zal hier misschien van een incidentele ‘slip of brains’ willen spreken, maar als de man zelf, die een methode fundeert, hartstochtelijk verdedigt en rigoureus tracht toe te passen, zich zo verwart, dat het hem op een gegeven ogenblik duidelijk is (‘es ist klar’), dat men juist de door hem bestreden methode moet volgen, dan zijn wij toch op onze hoede.

‘Die Füsse (des Tisches)’ ziet hij niet als een metaphoor. Hij zegt, dat wij (blijkbaar als taal-gebruikers) dit woord niet

1) Wundt, t.a.p., pag. 570 van de vierde druk. - Wij laten weg, wat alleen maar voor de metaphoor, niet voor de methode van taalbeschouwing van belang is. Hoofdzaak is hier: een critiek op de psychologische methode. Om ons niet op zijpaden te moeten begeven, stellen wij sommige zaken wat te eenvoudig voor (zie b.v. onze typering van ‘metaphoor’ vóór en na Wundt).

2) Wundt, t.a.p., pag. 598.

als een overdracht gevoelen, maar als een adaequate aanduiding,.... ‘und es liegt kein Grund vor anzunehmen, dass dies anders gewesen sei, als jene Benennungen zuerst entstanden. Auch hier wurden die Füsse des Tisches als wirkliche Füsse betrachtet, die den schon vorher so benannten Teilen der menschlichen und tierischen Gestalt entsprächen.’[1] En op een andere plaats heet het[2]: ‘Im Übrigen erscheinen aber bei diesem assimilativen Bedeutungswandel die ursprüngliche und die übertragene Bedeutung beide als unmittelbar kennzeichnende.... die Füsse und Beine eines Tisches tragen diesen ebenso, wie der Mensch von seinen Füssen und Beinen getragen wird.... Für das Bewusstsein desjenigen, der zum erstenmal einem toten äusseren Objekt Beine und Füsse zusprach, waren diese Teile wirkliche Beine und Füsse, natürlich verschieden von denen des Menschen und der Tiere, aber im wesentlichen doch nicht verschiedener, als es die gleichen Teile bei verschiedenen lebenden Geschöpfen auch sind: das herrschende Merkmal wurde von ihm als das g l e i c h e apperzipiert.’

Deze passus geeft tot verschillende opmerkingen aanleiding. In de eerste plaats valt ons hier de term ‘übertragene Bedeutung’ op. ‘Übertragung’ immers kunnen volgens hem slechts die betekenis-veranderingen genoemd worden, waarbij het sprekende individu zich van een overdracht bewust is (psychologische definitie). Zoals wij zagen, contrasteert hij deze principieel aan de Bedeutungswechsel. Maar hier noemt hij toch een assimilatie (een reguliere verandering) weer een overdracht, drukt hij zich dus logicistisch uit. - Weer kan men hier van een incidentele aberratie spreken. Maar wij herhalen: dàt het mogelijk is bij den man zelf, die deze onderscheiding als wezenlijk poneert, als hèt punt, waarop zijn semasiologische beschouwing van al de voorgaande beschouwingen afwijkt, doet ons toch aan de waarde van deze onderscheiding twijfelen.

Wat wil het voorts zeggen, dat wij een aanduiding als adaequaat gevoelen? Een dergelijk gevoel zou kunnen optreden, als er een klanksymbolische relatie bestond, - maar dit is hier natuurlijk niet de bedoeling. Een gevoel van adaequatie (liever misschien: van evidentie) hebben wij bij het *gebruik* van èlk be-

1) Ibidem.
2) Pag. 535.

staand woord. ‘Het ons eigene lijkt ons licht het gewone, het alleen natuurlijke’, zegt Van Ginneken.[1] Dit is (en nu drukken wij ons uit in de terminologie van Wundt) niet anders bij de verbleekte metaphoor (‘kraan’ = hijstuig) dan bij de assimilatie (‘poot’ van een tafel), of de complicatie (‘begrijpen’) of het ‘gewone’ woord (‘cijfer’). Deze volkomen gelijkheid in dit opzicht van de vier genoemde woorden maakt, dat wij ons nooit kunnen beroepen op ons gevoel van moderne taal-gebruikers, wanneer wij iets willen zeggen over de (in-)adaequatie van een woord in vroeger tijden, i.c. dan tijdens zijn ontstaan. - Zeker, als wij ‘poot van een tafel’ zeggen, denken wij niet aan de poot van een of ander dier, maar er is toch maar een zeer geringe reflectie nodig, om de.... ‘overdrachtelijke’[2] relatie tussen de beide betekenissen ons bewust te maken, terwijl voor de meesten van ons ‘kraan’ een woord is als ‘cijfer’ (zijn ‘kraan’ (hijstuig) en ‘kraan’ (vogel) toevallige homoniemen, of is het een naar het ander genoemd, en waarom dan?).[3] Indien ‘poot’ (van een tafel) een *andere* betekenis heeft dan ‘poot’ (van een dier) - en dit is volgens Wundt zo, immers hij spreekt hier van een betekenis-*verandering*, van een oorspronkelijke en een afgeleide betekenis -, dan heeft (zoals Wundt wil: psychologisch, d.i. vanuit het taal-organisme van den taal-schepper bekeken) een assimilatie of complicatie zeker niet minder[4] van een ‘overdracht’ dan een dode metaphoor, waarbij wij ons de ‘tweede betekenis’ niet eens bewust kunnen maken. Daarom kan Wundt zich niet beroepen op *ons* gevoel van adaequatie.

Terecht zal men opmerken, dat onze critiek in de laatste alinea transcendent is geworden. Om immanent te blijven, hebben wij niets anders te doen, dan Wundt's eigen definities van dode

1) Zie J. van Ginneken: Accent (De Nieuwe Taalgids, IV, pag. 1 vlg.).
2) .... om toch in de terminologie van Wundt te blijven.
3) Voor den Duitser geldt dit nog meer dan voor den Nederlander, omdat er zelfs geen homonymie meer bestaat, daar immers de vogel ‘Kranich’ heet (zie Wundt, t.a.p., pag. 611: ‘In Kran ist die Erinnerung an den *Kranich* schon deshalb erloschen, weil nur das Metapherwort die alte Form behalten hat’).
4) Ook niet méér, ook al is er zo weinig reflectie nodig, om ons het complicatieve karakter bewust te maken. Zodra wij ons (zowel bij de complicatie als bij de metaphoor) iets bewust maken, houden wij op taalgebruiker te zijn en worden wij taal-beschouwer.

metaphoor en reeds bestaande complicatie[1)] met elkaar te vergelijken. Het blijkt dan, dat deze definities precies hetzelfde zijn, dat hij in beide gevallen spreekt over een vaste associatie, een adaequate aanduiding. En geheel buiten de vraag om, of hij hier verschijnselen juist typeert (dus zonder zijn uitspraken met de 'werkelijkheid' te vergelijken), kunnen wij zeggen: Wanneer complicatie en dode metaphoor *nu* hetzelfde zijn, en zich uit de tegenwoordige toestand iets laat afleiden omtrent een vroegere, dan moeten zij ook in hun ontstaanswijze overeenstemmen; m.a.w. er moet geen enkele verschil tussen beide zijn. Anders gezegd: Als er wèl verschil in ontstaanswijze is, dan moet men, wanneer men in het ene geval uit een tegenwoordige adaequatie besluit tot een vroegere adaequatie, ook in het andere geval uit een tegenwoordige adaequatie tot een vroegere inadaequatie kunnen besluiten; en dat is natuurlijk logisch onmogelijk.

En nu dat 'herrschende Merkmal'. Hoe staat Wundt tegenover een uitdrukking als 'de *voet* van een berg'? Ook hier kan hij zeggen, dat door hem, die voor het eerst deze uitdrukking gebruikte, het dominerend kenmerk als hetzelfde werd geappercipieerd (de berg rust op zijn voet, zoals de mens op de zijne). Maar hij zal waarschijnlijk wel niet zo spoedig besluiten: 'Voor dezen woord-veranderaar was het een werkelijke voet, wel verschillend van die der mensen en dieren, maar toch niet wezenlijk méér verschillend dan die van mensen en dieren onderling.' Waarom zal hij daar niet zo spoedig toe besluiten? Omdat voor den taal-*beschouwer* Wundt de voet van een berg en de voet van een mens toch minder punten van overeenkomst hebben dan de poot van een tafel en de poot van een dier. Daarom komt hij ertoe, om, als wij iemand een *ezel* noemen, van een metaphoor te spreken, omdat hij de essentiële verschillen tussen een mens en een ezel duidelijker ziet dan die tussen de twee bedoelde poten.

Maar hier heeft hij de psychologische beschouwingswijze verlaten. Beschouwen wij het dominerende kenmerk werkelijk psychologisch, d.i. in het bewustzijn van den taal-gebruiker of den

1) Wij kunnen niet spreken van een 'dode' complicatie, want de complicatie is volgens Wundt nooit levend geweest. Maar wij moeten hier wel onderscheid maken tussen een complicatie, die bestaat, en een, die ontstaat.

taal-schepper, dan moeten wij eveneens bij die ‘ezel-kwestie’ zeggen: Ook hier wordt het dominerende kenmerk (de stomheid) als h e t z e l f d e geappercipieerd; werd het als iets anders geappercipieerd, dan zou immers de overdracht onmogelijk zijn of nog liever: het woord ‘ezel’ zou niet eens in het bewustzijn komen, de apperceptie zou niet plaats vinden. - Wij willen hier natuurlijk in het geheel niet het verschil tussen de gevallen ‘poot’ en ‘ezel’ tot niets reduceren, maar er wel op wijzen, dat slechts een *logische* beschouwingswijze dit verschil terug kan brengen tot een verschil in dominerende en toevallige kenmerken, en dat slechts een *on-logische*[1)] beschouwingswijze het terug kan brengen tot het verschil: als hetzelfde, resp. niet als hetzelfde appercipiëren van het dominerende kenmerk.

Wij gaan nog verder. Wanneer Wundt het psychisch proces in den man, die het woord ‘poot’ (van een tafel) schept, juist heeft beschreven, dan heeft dat woord ‘poot’ voor dien man geen betekenis-verandering ondergaan: het is precies hetzelfde gebleven. Voor den lateren ‘poot’-zegger is er volgens Wundt ook geen betekenis-verschil. Maar dan bestaat het bewustzijn van een verandering slechts bij den taal-*beschouwer* en is ‘betekenis-verandering’ t.o.v. deze gevallen een *logisch* begrip. De logische complicatie kan onmogelijk aan de psychologische metaphoor gecontrasteerd worden. Voor een zuiver psychologische beschouwingswijze in de zin van Wundt zelf zijn alleen de mutaties, welke hij ‘singulier’ noemt, betekenis-veranderingen, waarbij, bij gebrek aan een contrast, natuurlijk de nadere bepaling vervallen kan.

Nu lijken de andere bovengenoemde incorrelaties ook iets minder toevallig. De psychologische interpretatie schijnt niet consequent doorgevoerd te kunnen worden. De psychologische definitie van een begrip (zoals wij die aan Wundt's ‘metaphoor’ hebben leren kennen) luidt in haar algemene vorm: ‘Een taalverschijnsel kan slechts dan A genoemd worden, wanneer hij, in wiens psyche zich dat verschijnsel manifesteert, zich van dat A-karakter bewust is.’ Dit geldt niet alleen voor ‘metaphoor’ maar ook voor ‘betekenis-verandering’ en in laatste instantie ook voor ‘taal-verschijnsel’ zelf. Er zijn dus alleen maar ‘bewuste’ taal-verschijnselen. Een onbewust taal-verschijnsel kan nooit het ‘geïntendeerde object’ zijn van een psychologisch

1) ‘On-logisch’ wil hier natuurlijk niet zeggen ‘psychologisch’.

gedefinieerd begrip. Daarom besluit Wundt in een bepaald geval precies even logicistisch tot een taal-verschijnsel, een betekenisverandering, een complicatie of een assimilatie[1)], als men vóór hem in een bepaald geval besloot tot een metaphoor.

Het begrip ‘metaphoor’ van Werner is anders dan dat van Wundt. Niet meer relevant is het sfeer-verschil tussen oorspronkelijke en afgeleide betekenis; tussen beide betekenissen zijn verschillende relaties mogelijk (contrast, overeenkomst). Voorts spreekt Werner slechts van ‘metaphoor’, als het werkelijk de bedoeling was van den taal-schepper, niet een *woord* doch een *metaphoor* te creëren. Wundt's ‘kraan’ (hijstuig) is dus volgens hem geen metaphoor. Mag de taal-schepper zich hier ook al van een overdracht bewust zijn, het is hem slechts om een naam te doen voor een tot nu toe onbenoemd object, en hij wil in het geheel niet, dat, als hij met ‘kraan’ een hijstuig bedoelt, een ander daarbij aan de vogel zal denken. Voor Werner's ‘metaphoor’ is juist die bewust-gewilde duosemie constituerend. - Zo zijn er nog wel meer verschillen, maar de grote overeenkomst is toch, dat beiden de metaphoor ‘im psychologischen Sinne fassen’. En ook Werner is niet in staat, consequent psychologisch te interpreteren. Dit blijkt reeds terstond bij zijn onderverdeling van de metaphoor. Hij onderscheidt o.a. ‘Abstraktionsmetapher’ (het nieuwe woord ontstaat uit de oorspronkelijke naam door generalisatie) en ‘Symptonmetapher’ (pars pro toto). Hier nu wordt een *psychologisch* begrip ingedeeld naar een *logisch* principe. Immers de echte (psychologische) metaphoor ontstaat eerst daar, waar de mens niet de bedoeling heeft een *woord*, doch een *metaphoor* te scheppen; en zo zouden ook de echte (psychologische) abstractieve en symptomatische metaphoren eerst ontstaan, wanneer de mens niet de bedoeling had een *metaphoor*, doch juist een *abstractieve* of *symptomatische* metaphoor te scheppen. Niet dat wij als taal-beschouwer (‘logisch, objectief’) een generalisatieverhouding vaststellen is van belang, maar dat die verhouding psychologisch (subjectief) be-

1) En passant wijzen wij er even op, dat Wundt in de bovengeciteerde zin ‘Für das Bewusstsein desjenigen, der zum erstenmal *einem toten äusseren Objekt* Beine und Füsse zusprach’ (wij cursiveren) juist bij deze assimilatie de nadruk legt op een sfeer-verschil (levend - levenloos). Maar dat is voor een critiek op de psychologische interpretatie van geen belang; het bewijst echter wel, dat ook die ‘logische’ classificatie nog zo.... logisch niet is.

staat, d.i. dat de metaphoren-vormers zichzelf van die verhouding bewust zijn.

Wij hebben Wundt als uitgangspunt gekozen voor onze beschouwingen, omdat wij mochten aannemen, dat zijn werk bekender is dan dat van Werner, Stählin of anderen. De alinea over Werner diende slechts om te laten zien, dat wij de bedoelde inconsequenties niet alleen maar bij Wundt aantreffen. En het zou niet moeilijk zijn deze in alle beschouwingen over de psychologische metaphoor bloot te leggen.

Maar (zal men opmerken) er zijn toch wel meer taal-verschijnselen dan de metaphoor. Ongetwijfeld,.... of dat wil zeggen, voor een consequent psychologische beschouwingswijze zijn er toch eigenlijk niet zo heel veel méér. Wij denken hier in de eerste plaats aan de onomatopee, de klank-metaphoor. Hoe staat Wundt hier tegenover? Bezien wij zijn definitie van 'Laut-metapher' en de door hem gegeven voorbeelden, dan blijkt, dat hij nergens spreekt over een *individuele* en *bewuste* overdracht. Waar is hier het criterium, dat hij voor de metaphoor telkens en telkens met zoveel nadruk als essentieel stelt? Klank-metaphoor (zoals deze zich openbaart in 'dat' naast 'dit', in 'moeder' naast 'vader') noemt hij een 'natuurlijk' uitdrukkingsmiddel van het denken[1)], maar als zodanig zal ze in haar metaphorisch karakter toch wel even weinig bewust geweest zijn voor de taal-scheppers als de 'natuurlijke' complicatie. Zijn onderverdeling in 'natürliche' en 'künstliche' klank-metaphoren is in verband met zijn definitie van 'metaphoor' volmaakt onbegrijpelijk. Zijn psychologische definitie van 'metaphoor' deed ons ook een psychologische definitie van 'klank-metaphoor' verwachten, en daarmee een contrastering van 'klank-metaphoor' en 'klank-complicatie'.

Maar dat Wundt de onomatopee (c.q. de klank-metaphoor) niet 'im psychologischen Sinne fastt', wil nog niet zeggen, dat deze inderdaad niet psychologisch gedefinieerd kan worden. Wij kunnen de eis stellen: 'Wil een woord een onomatopee zijn, dan moet het voor de taal-scheppers als onomatopee bewust zijn geweest.' Overigens heeft een dergelijk begrip iets tweeslachtigs: het is niet alleen psychologisch, doch ook etymologisch. Immers de ontstaanswijze beslist in hoofdzaak, wat een woord op een bepaald moment nu is. Wordt een woord een

1) Zie Wundt: Die Sprache, I, pag. 322 vlg. van de eerste druk. Over dat 'natuurlijk uitdrukkingsmiddel', pag. 342.

‘dode metaphoor’ genoemd, dan wint (hoeveel psychologisch er ook in dat ‘metaphoor’ of dat ‘dode’ moge zijn) de etymologie het toch van de psychologie. Een psychologische beschouwingswijze moest eigenlijk synchronistisch zijn. Substitueren wij in de definities voor ‘taal-schepper’ nu ‘spreker’[1)], dan verandert dit aan het begrip ‘metaphoor’ niets, maar voor de ‘klank-symboliek’ boeken wij wel enige winst. Altijd als de spreker zich van het klank-symbolisch karakter van een woord bewust is, is dat woord een klank-symbool, al is het in het geheel niet als zodanig ontstaan.[2)]. Noemt men (zoals Wundt en Paul) alle gevallen, waarin het bewustzijn van een relatie tussen klank en betekenis op secundaire (omgekeerde) associaties berust, niet ‘klank-symbool’ of ‘klank-metaphoor’, dan schakelt men een van de weinige verschijnselen uit, die volledig psychologisch geïnterpreteerd kunnen worden.

Hoe is het met de contaminatie? Is het mogelijk, dat iemand (terwijl hij spreekt, dus niet achteraf) er zich van bewust is, dat hij contamineert? Zeker, als hij die contaminatie *gewild* heeft (zie Werner's metaphoor), b.v. om een geestig effect te bereiken. Ook hier kan men dan spreken van een psychologische en een logische contaminatie. Voorts kan men (maar dan blijft men niet psychologisch) de contaminatie afhankelijk stellen van de betekenis, die de woorden en uitdrukkingen gewoonlijk voor den spreker hebben, en zo sommige woorden en uitdrukkingen tot ‘dode’ contaminaties verklaren. Wel kan in het laatste geval de delinquent zelf vaststellen, dat wat hij zei een contaminatie is, maar hij stelt dat dan vast als taal-*beschouwer*; voor hem als taal-*gebruiker* was het er geen.

M.m. kunnen wij hetzelfde opmerken naar aanleiding van de tautologie[3)] het pleonasme, de catachrese. Een student kan op een vrolijke bijeenkomst een psychologische catachrese lanceren; hij zal dit doen met een lach op het gelaat of in de stem (teken van zijn ‘bewustheid’), en van het gelach zijner toehoorders zal hij dankbaar genieten. Maar de gelegenheidsredenaar aan een jubileumsdiner produceert een logische catachrese en het onderdrukte gelach zijner toehoorders zal plotseling in zijn leeg hoofd

1) Hieronder valt dan de taal-schepper natuurlijk ook.
2) Vgl. hierover ook het artikel van onze hand: De Taal en haar Klank-Logica (De Nieuwe Taalgids, XXVII, pag. 361, vlg.).
3) Natuurlijk niet als term uit de logica, doch uit de stilistiek.

de gedachte stoten, dat het toch eigenlijk niet te pas komt om zich het zweet van het voorhoofd te wissen, als men een rede houdt.

Maar al komt het dan ook eens een enkele maal voor, dat iemand bewust een contaminatie, een pleonasme, een tautologie of een catachrese schept, geen een philoloog zal deze begrippen psychologisch definiëren, zoals Wundt en Werner de metaphoor gedefinieerd hebben,.... omdat er dan toch maar zo heel weinig 'taal-verschijnselen' overblijven. Erdmann b.v. ziet in 'contaminatie' enz. gevallen van *ondoordacht* woord-gebruik[1)], en hij, als taal-beschouwer, stelt - zij het ook rekening houdend met wat de woorden doorgaans voor den spreker betekenen[2)] - vast, of iets een contaminatie enz. is. Hij zegt o.a.: 'Als iemand, die niet weet, dat "lustrum" juist een periode van vijf jaar is, spreekt over "een lustrum van twaalf jaar", dan mogen wij dat geen catachrese noemen.' Hetzelfde geldt voor het pleonasme. In alle stijl-boeken vinden wij als voorbeeld '*witte* schimmel'. De technische betekenis van 'schimmel' is echter 'paard, waarbij het witte haar domineert over het gekleurde haar'; de deskundige op het gebied van paarden onderscheidt dan ook blauw-schimmels en witte schimmels. Volgens de redenering van Erdmann is 'witte schimmel' dus geen pleonasme in de mond van een deskundige, wel een pleonasme in de mond van een leek, voor wien een schimmel niets is dan 'een wit paard'. Maar voor Wundt zal 'witte schimmel' alleen maar een pleonasme zijn, wanneer de spreker zich van dat pleonastisch karakter bewust is.

Behalve taalkundige begrippen zijn er nog wel andere, die psychologisch gedefinieerd kunnen worden. Wij wijzen b.v. op het sophisme, waarbij men bewuste en onbewuste onderscheidt. Maar wij hebben o.i. voldoende gevallen geanalyseerd en geven nu de volgende samenvatting:

Zodra het bewustzijn van het sprekende individu als het essentiële criterium wordt genomen voor een metaphoor, een

1) K.O. Erdmann: Die Bedeutung des Wortes^3, pag. 154 vlg.

2) Vgl. wat wij in de voor-vorige alinea over de contaminatie zeiden. Wij merkten op: '.... maar dan blijft met niet psychologisch'. Dit is niet geheel juist. Ook hier kan men wel zeggen, dat men psychologisch interpreteert. Maar deze psychologische interpretatie is toch geheel anders, dan die welke Wundt en Werner bedoelen en wij hier analyseren.

sophisme, een onomatopee, een pleonasme, enz., kan er, wanneer dat bewustzijn niet aanwezig blijkt te zijn, geen sprake meer wezen van een metaphoor, een onomatopee, enz., is een (eventuele) toevoeging, 'onbewuste' niet slechts een lapmiddel, maar levert deze tevens een contradictio in terminis[1)], m.a.w. wordt de als principieel gestelde psychologische interpretatie toch weer tot een logische classificatie. Dat elke psychologische beschouwing telkens weer 'logicistisch' doorbroken wordt, vindt zijn oorzaak in het feit, dat de taal-*beschouwer* - als hij tenminste niet ter wille van zijn methode opzettelijk blind blijft - altijd veel meer taal-verschijnselen waarneemt, dan waarvan zich de taal-*gebruiker* bewust kan zijn. Het aantal taal-verschijnselen, waarbij een psychologische descriptie gepaard gaat met een psychologische definitie van begrippen, is uiterst gering.

Tiel, Februari 1937.

C.F.P. STUTTERHEIM Jr.

Humor bij Vondel.

Toen ik indertijd de *Nieuwe Taalgids* (XVII p. 1-19) de vraag stelde, hoe de humor zich in onze letterkunde openbaarde, schreef ik: 'Vondel en Hooft zijn volstrekt geen humoristen. Hooft streefde naar een klassieke levenshouding en zijn lijfspreuk "Omnibus idem" bewijst, hoe hij de klassieke onbewogenheid zocht. Vondel was wel een andere natuur en onbewogenheid was hem vreemd, maar door z'n diep godsdienstige aanleg en z'n sterke emotionaliteit werd hij geen humorist.' Deze mening lijkt me ook nu nog juist. Maar men hoede zich voor absolute redeneringen, vooral bij een zo ingewikkeld ding als een menselijk karakter. Dit immers bestaat uit een groot aantal factoren, en als we van iemand zeggen, dat hij zulk of zulk karakter heeft, bedoelen we, dat zo of zo de overheersende karaktertrekken zijn; dat andere ten enenmale zouden ontbreken, is onjuist.

Zo is het dus niet onmogelijk, ja, bijna vanzelfsprekend, dat bij Vondel ook wel hier en daar humoristische trekken te vinden zijn, en in het volgende wil ik er enkele aanwijzen. Ik heb niet de hele Vondel er op na gelezen, zelfs niet een groot deel van zijn werk; alleen de *Gijsbrecht* en de *Leeuwendalers*; wil een ander

1) Ook de contradictio in terminis kan psychologisch geïnterpreteerd worden.

voor zijn overig werk de taak ondernemen, hij zal vermoedelijk zowel in de treurspelen als in de gedichten nog vrij wat vinden.

Een humorist is niet, zoals het grote publiek pleegt te menen, een grappenmaker, en een humoristische scheurkalender heeft met humor weinig meer te maken. Maar een humorist is iemand met een bepaalde levenshouding. Hij heeft, door aanleg of ervaring, geleerd, dat in het leven het schone en het lelijke, het grote en het kleine, het verhevene en het lage naast elkaar liggen; sterker: onverbrekelijk met elkaar verbonden zijn. Overtuigd van het betrekkelijke van alle dingen, zal hij niet uitbundig juichen noch diep terneergeslagen zijn: achter de wolken schuilt de zon en die zal eenmaal weer te voorschijn komen; maar elke zonneschijn wordt eens door regen of storm verduisterd. In een voor het oog der wereld groot man ziet of vermoedt hij zwakke plekken, en het door de mensen verworpene heeft ook zijn oneindige waarde. Daaruit ontstaat harmonie: het leven bereikt deze niet door het bijeenvoegen van het gelijke, maar door de verbinding juist van het ongelijksoortige, vaak zelfs tegengestelde.

Zo ook in de kunst. Het bekendst is, hoe Shakespeare in zijn 'Hamlet' de doodgravers laat spotten en spelen met het doodshoofd. En zo neemt de humor ook in de beide genoemde stukken van Vondel een plaats in; het duidelijkst in de *Gijsbrecht*.

In de *Gijsbrecht* staan de personen en de handeling op een hoog plan. Gijsbrecht is de ideale ridder: hoog en zelfbewust, toch een goed echtgenoot en vader; een vader ook voor zijn ondergeschikten; kortom de christenridder. Badeloch is de echtgenote, hem waardig. Arend, Broer Peter, Gozewijn, Klaris, de Heer van Vooren, zij allen zijn gestileerd en geïdealiseerd. Ook de handeling is dat: in brede mono- en dialogen gaat het gebeuren aan ons oog voorbij. Voor realisme is geen plaats: er wordt niet gevochten, Gozewijn wordt niet vermoord onder ons oog, Arend sterft wel op het toneel, maar de voor hem dodelijke strijd krijgen we niet te zien; evenmin de brandende stad.

Maar deze hoogheid en gestileerdheid worden verbroken door twee figuren: Vosmeer en Willebord. Niet dat Vosmeer een humoristische figuur zou zijn. Men heeft hem vroeger wel eens uitgebeeld als een soort clown, een komische, boerse snaak. Daarvoor is hij veel te dapper en te vastberaden; ook te geslepen en te goed mensenkenner. Maar het humoristische in zijn verschijning is, dat hij een tegenstelling vormt met Gijsbrecht en zijn omgeving, doordat hij niet gestileerd is, maar een man van deze

onvolmaakte wereld. Onversaagd spreekt hij Gijsbrecht toe; deze gelooft hem daardoor en grootmoedig, als een edelman betaamt, spreekt hij:

‘Ga heen, ik schenk u 't lijf. 't En is geen straffens tijd’;

en, overtuigd door Vosmeers openhartigheid, zegt hij bij zich zelf:

‘Ik hoor, de Gooier doet de waarheid niet te kort,
Want zijn vertelling stemt met vader Willebord’.

Maar hij weet niet, dat Vosmeer de overwinnaar is, nu al, en dat zijn goedgelovigheid en edelmoedigheid hem duur te staan zullen komen. Zo knaagt reeds nu aan Gijsbrechts geluk de worm.

Daarnaast staat vader Willebord. Hij treedt op als een eerwaardig geestelijke. In treffende en goed gekozen woorden wenst hij Gijsbrecht geluk met de afloop van het beleg en aardig weet hij daarbij eigen verdienste in het juiste licht te stellen. Daarom vraagt hij:

‘Belieft het u te horen
Al 't geen ik heb gehoord met deez' mijn eigen oren
En met mijn ogen zelf. gezien nog deze dag?’

Kan men een betrouwbaarder getuige verlangen? En als hij dan verteld heeft, hoe er in het leger twist was uitgebroken en er bloedstorting dreigde, gaat hij niet zonder zelfingenomenheid voort:

‘Ik trad er in den hoop, gelijk ik somwijl placht,
En sprak hen toe, en brocht aldus hen aan 't bedaren’.

En na zijn sierlijke toespraak te hebben herhaald, voegt hij er aan toe:

‘Ik merkte dat mijn raad niet weinig en vermocht.
Men nam mijn woorden in’.

Zeker; maar hij weet niet, dat alles doorgestoken kaart is en dat hij evenzeer het slachtoffer van de vijand is als Gijsbrecht; ja, dat, terwijl hij spreekt, de vijand reeds in de stad is, verborgen in het ‘Zeepaard’.

Vader Willebord is een ernstig, eerwaardig man en vrome woorden komen over zijn lippen. Maar los van deze aarde en haar genietingen is hij niet. Als Gijsbrecht hem vraagt, hoe hij het tijdens het lange beleg gehad heeft, antwoordt hij dankbaar, dat het klooster er goed afgekomen is:

‘De boomgaard leed geen scha aan vruchten, noch de vijver
Aan vissen, noch de kerk aan d'allerkleenste ruit’.

Maar zou het louter toeval zijn, dat hij eerst denkt aan boomgaard en vissen en eerst daarna aan de kerk? Of ligt ook hier naast het verhevene het lagere op de loer? Hoogstwaarschijnlijk; want in het volgende bedrijf toont hij zich evenmin van een verheven kant. Dan komt Diedrik toegang tot het klooster eisen en Willebord weet heel goed, dat krijgslieden kwade gasten zijn, dat men hun diezelfde morgen nog het heilig kruis heeft nageslagen en dat (gelijk de portier, ook een humorist, reeds zei), de avond een tijd is, ‘daar ons geen vriendschap dient’. Willebord staat dan ook pal voor zijn klooster, hij weigert de toegang en verslaat Diedrik met een keur van privilegiën en bijbelteksten. Het Godshuis op te doen baldadigen soldaten, hij vermag 't met geen gemoed; met krijgsmans borgtocht heeft hij niet te schaffen; ja, hij wil als een held sterven en zegt:

> ‘'k Getroost mij eer de dood dan ik dit toe zal laten’.

Maar nu is Diedriks geduld uitgeput; hij roept: ‘T'sa mannen, vaart vrij voort en steekt het klooster aan!’ en meteen is Willebord vergeten, dat hij een held wilde zijn, en hij smeekt:

> ‘Och maarschalk, hou gemak, en wil u doch erbarmen:
> 't En is geen Christenmens, die brand in kloosters sticht.
> Al wat het Godshuis heeft, huisvesting, vuur en licht,
> En spijs en drank, het is voor 't krijgvolk al ten beste’.

Nee, tot de helden Godes behoort Willebord niet; hij is een zwak mens als wij allen.

Er is naast deze personen nog een humoristisch element in de Gijsbrecht. Aan het eind van het eerste bedrijf zingt de rei een jubelzang: ‘Nu stelt het puik van zoete kelen....’, en vraagt:

> Waar is de reus met al zijn stoffen,
> Die Gijsbrechts stad ter neer wou ploffen,
> En om haar muur zijn armen slaan?
> Wat ijdle schrik heeft hem geslagen?
> Wat ijdle vreze mag hen jagen,
> Die nu met schande strijken gaan?

Ja, waar is de vijand? Noch de rei noch iemand anders weet het, dat hij reeds in de stad is en dat de ijdele schrik slechts een schijnvertoning was, die strekken zal tot het verderf der zo lang benauwde vesten. Wel wreed liggen hier de tegenstellingen naast elkaar. Maar zo is het leven immers?

De humor in de *Leeuwendalers* is minder duidelijk. In dit stuk treden geen edelen en edelvrouwen op; bijna alle personen vertegenwoordigen lager maatschappelijk leven en de toon van het stuk is daarmee in overeenstemming. Alleen de ‘Heerschappen’ Lantskroon en Vrerick, en Adelaert en Hageroos maken een uitzondering. Adelaert is de ideale minnaar, Hageroos de ideale jonkvrouw. Doordat dus hoger en lager leven hier minder vervan elkaar af liggen, is de tegenstelling, de noodzakelijke voorwaarde voor de humor, minder zichtbaar. Toch is de humor er wel te vinden. Vooreerst zijn daar de twee boeren Govert en Warner. Het land wordt geteisterd door een jaarlijks weerkerende ramp; de oorlog heeft onheil genoeg gebracht; de heerschappen en heemraden doen hun uiterste best om de vrede tussen Noorden Zuidzij te handhaven, en Volckaert verzucht:

> ‘D' een bouwt, en d'ander breekt; wat hoop van vrede is hier?’

en:

> ‘Men viert den offerdag met buldren en met razen’.

En dan komen de beide boeren met hun wederzijdse grieven en, onverschillig voor het landsbelang, denken ze alleen aan eigen schade en eigen voordeel. Dit toneeltje van de kijvende boeren, op zichzelf al humoristisch, wordt het nog meer door de tegenstelling met het voorafgaande gesprek der beide Heerschappen.

Volckaert vermaant daarna Warner, dat hij, om eigen baat, zich niet zou bekommeren om het leven van een lanst of tien; en deze antwoordt, ruw en onverschillig:

> ‘Men sterft maar eens. Wie sterft, die in zijn kost gekocht’.

Volkaert tracht hem tot betere gedachten te brengen door hem te wijzen op de rampen, die door burgerstrijd over 't land komen; jarenlange vete heeft vaders en zoons doen plokharen, de wijven handgemeen gemaakt;

> ‘En houdt gij, Warner, nog dit kluwen in de war?
> Zo gaf men u terecht den naam van Warenar’.

Maar Warner laat het langs zijn kouwe kleren afglijden; ieder zorgt voor zich zelf, dat heeft hij al lang begrepen:

> ‘Men vindt er meer dan ik, die passen wat te hebben.
> Een ieder vlamt op winst. De spinne spint haar webben
> Om winst. Om winning vliegt de bij naar beemd en bos.
> Om loutre winning zit de vlieg op koe en ros.
> Om winning zweten ze al, de kleinen en de groten.
> Om winst pikt de ooievaar de kikkers uit de sloten.
> Om winning loopt de kat uit muizen in het veld.’

En hij eindigt uitdagend:

> ‘Als ik er vet bij word, wat roert mij wien het geldt?’

Volckaert doet dan nog een zwakke poging en dreigt, hem aan de kaak te stellen. Maar Warner, door 't dolle heen, zweert:

> ‘En breng ik Leeuwendael nog heden op de been,
> Het wil de Heerschappen en al den Heemraad heugen.
> Laat zien wat Warner kan; laat zien wat zij vermeugen.
> Daar gaat de pocher heen. - O Rookam, arme haan!
> 'k Wil Govert nog vandaag het been in stukken slaan!’

Vondel heeft deze Warner-figuur niet zo maar, toevallig of op gezochte wijze, ingevoegd. Reeds in 1626 had hij in zijn ‘Roskam’ het uitgesproken, dat maar al te velen de oorlog rekten, omdat ze daardoor winst maakten: het algemeen belang gold voor hen niet. Hier, in de ‘Leeuwendalers’, spreekt hij die overtuiging opnieuw uit, weliswaar in schijnbaar schertsende vorm, maar daarom niet minder ernstig gemeend. Dit is trouwens een kenmerk van de humor; men heeft immers wel eens gezegd, dat bij de humor ernst achter de scherts verborgen ligt (in tegenstelling met de ironie, waar scherts achter de ernst schuilt). Vondel aanvaardde ook in dit opzicht het leven, waar de grofste zelfzucht en de naastenliefde naast elkander liggen, ja, de eerste zich menigmaal achter de laatste verschuilt.

Een ander humoristisch element van de ‘Leeuwendalers’ ligt in de verhouding van Adelaert en Hageroos. Zij zijn de held en de heldin en het had dus in de lijn gelegen, hen op een even hoog plan te zetten als bijv. Gijsbrecht en Badeloch, zij het ook, dat ze geen edelen, maar eenvoudige landlieden zijn; doch door hun afkomst, Adelaert de zoon van een Heerschap, Hageroos de kleindochter van Pan, hadden ze ver boven de anderen kunnen stijgen. Gedeeltelijk is dat ook wel het geval. Adelaert is de ideale minnaar: ridderlijk en onwankelbaar trouw, bereid om alles te offeren voor zijn liefde. Zijn liefdesklachten en zijn liefdesverklaringen zijn dan ook zeer hoog gestemd. Maar Hageroos beantwoordt die op een, voor een heldin tenminste, onverwachte wijze; ze stoot hem ruw van zich af en bespot hem zelfs. Dit doet ze niet uit minachting; integendeel, haar hart klopt evenzeer voor hem. Maar ze beschouwt zich als hem niet waardig; haar afkomst is onbekend en dat woog in die dagen zeer zwaar; veel zwaarder dan bij ons. Daarom is haar ruwheid niet anders dan zelfverdediging. Maar het effect is humoristisch.

Adelaert is afgunstig op haar hond, die ze met zoete woordjes overlaadt. Maar als hij haar dan vraagt, waarom ze zulk een voorkeur heeft voor ‘een hond, die redeloos slechts bijten kan en bassen’, antwoordt ze, dat dat zijn

> ‘Twee eigenschappen, die ons dienen, honden passen’.

Gaat hij dan door met zijn leed te klagen, dan zegt ze kortaf:

> ‘Gij raaskalt als gij placht’;

en later weer:

> ‘Hetzij gij 's avonds kermt, of opzingt met den morgen,
> Gij houdt al énen toon en gaat denzelfden gang.
> Men leit me, dag op dag, en kermt en klaagt aan d'oren’.

Maar Adelaerts liefde is onwankelbaar; en als hij haar uit de handen van den ‘schenner’ heeft gered, meent hij, en niet zonder reden, nu toch aanspraak op haar dankbaarheid en daardoor op haar liefde te mogen maken. Maar zij verhardt haar hart ook nu; ook tegenover de rei wil zij haar liefde niet bekennen:

> ‘'t Verdriet me, dat hij mij dus naloopt vroeg en spa’.

En vraagt de rei dan, of zij hem het leven misgunt, dan antwoordt ze ironisch:

> ‘Neen zeker; dat hij leve en bloeie honderd jaar’.

Verschijnt daarna Adelaert, ‘met een hart, dus opgestookt van minne’ (zoals Hooft zou zeggen) ten tonele, en uit hij weer zijn liefde, dan wordt hij eerst al door de rei met spot ontvangen:

> ‘Kan niemand aan een wijf
> Geraken zonder dus door 't veld te lopen brullen
> Gelijk een wilde bors? het haar met spog te krullen?
> Te huilen als een hond? ik nam er liever geen’.

Even weinig toenadering ondervindt hij ook nu van Hageroos. Hij brengt haar haar hond terug en ze verwelkomt het dier met een liefde die hem afgunstig moet maken:

> ‘Kom hier, mijn toeverlaat; kom herwaart, kus mijn wangen’.

Deze woorden, die Adelaert wel graag tot zich gericht zou wensen, zijn des te onbillijker, omdat niet de hond, maar hij haar redder is geweest en dus meer recht zou hebben om haar wangen te kussen. Begrijpelijkerwijs verzucht hij dan ook:

> ‘Gelukkig zijn de honden:
> Zij worden zelfs gevrijd, gestreeld, gekust’.

Even pijnlijk is het voor hem als hij haar vertelt, aan welk gevaar zij is ontkomen en hoe hij haar heeft gered. Dan antwoordt ze (en zijn hart springt op van vreugde):

‘Mijn toeverlaat, mijn troost, mijn boog, mijn pijl, mijn schild’;

maar dan volgt:

‘Mijn Hazepoot!’

en daar ligt weer al zijn hoop in 't voetzand. Wel zijn haar woorden minder ruw dan vroeger, maar Adelaert merkt toch juist op:

‘Ik zie, men zoekt me slechts aan 't lange touw te houden’;

en het is begrijpelijk, dat hij wanhopig wordt en de aanwijzing van het lot als een uitkomst beschouwt.

Het is, geloof ik, verkeerd te zeggen, dat Vondel met juiste takt deze humoristische elementen heeft aangebracht; een dergelijke uitdrukking onderstelt te veel verstandelijke overweging. Beter is het waarschijnlijk te zeggen, dat kunstenaarsintuïtie hem tot de tekening van deze figuren bracht en dat daarna verstandelijke beschouwing hem van de juistheid overtuigde. Het is daarom ook niet juist te vragen: met welk doel bracht Vondel deze humor in zijn stukken? maar beter: welk effect wordt daardoor bereikt? Dat nu is duidelijk.

Een goed drama houdt de toeschouwer in hevige spanning. In de strijd van de held of de heldin en hun uiteindelijke ondergang beleeft hij eigen leven. In zulk een stuk is de val van de held iets onvermijdelijks, het werk van een onverbiddelijk noodlot of de onontkoombare straf voor betoonde zwakheid. Maar die dramatische spanning kan niet enige uren duren. Ook de sterkste boog moet ontspannen worden, anders verliest hij zijn veerkracht. Zo ook onze ziel. Eerst door de ontspanning wordt ze vatbaar voor nieuwe spanning. Deze waarheid is al oud. Maar tevens wordt door die ontspanning, die verademing, sterker dramatisch effect bereikt. Want de toeschouwer begint te hopen, dat het lot de held toch nog gunstig zal zijn; zou hij toch nog ontkomen? Des te verschrikkelijker wordt echter daardoor de afloop; de verademing was slechts een fata morgana.

Het is duidelijk, dat dit ook voor de ‘Gijsbrecht’ en de ‘Leeuwendalers’ geldt. Mèt Gijsbrecht zijn we overtuigd, dat de stad ontzet is; mèt hem geloven we, dat de verhalen van Vosmeer en Willebord overeenstemmen; juist het realisme van deze twee

overtuigt ons te eerder, dat ze de waarheid spreken. Des te zwaarder wordt de tegenslag. En Adelaert: misschien zijn ook wij overtuigd geraakt, dat hij niets anders doet als achter Hageroos 'aanjanken'; misschien beschouwen wij hem als een slappe figuur. Maar daardoor krijgt hij gelegenheid tot eerherstel: onversaagd gaat hij de dood te gemoet, ja, hij is blij, dat zijn dood de redding van een ander betekent. Dan moet zijn liefde toch wel echt zijn, dat ze hem meer is dan het leven. Daardoor weer stijgen onze sympathie en ons medelijden (voorwaarden voor dramatisch effect) en groeit onze spanning.

Zo is de humor een belangrijk element niet alleen in het leven, ook in de kunst. Vondel, hoewel in zijn levenshouding geen humorist, heeft dat begrepen, en zoals een zekere humor hem in staat zal hebben gesteld, de rampen, die hem niet gespaard werden, te dragen, zo draagt ze ook een deel van zijn kunst.

Dr. W.H. STAVERMAN.

Aankondigingen en mededelingen.

De Statenbijbel.

Het driehonderdjarig bestaan van de *Statenvertaling* is gevierd door de uitgave van een interessant, geïllustreerd Gedenkboek (Haarlem - De Erven Bohn - 1937) met een reeks van bijdragen van theologen en taalkundigen, ingeleid door Prof. Dr. D. Nauta: *Geschiedenis van het ontstaan der Statenvertaling*, waarbij zich aansluit: *Invoering en ontvangst van de Statenvertaling* door C.C. de Bruin. Voor onze lezers is vooral van belang het opstel van J. Heinsius over *De taal van den Statenbijbel* (blz. 145-180). Over *De Statenvertaling en onze letterkunde* zou meer te zeggen zijn dan de beknopte bijdrage van R. Houwink (blz. 181-187) ons biedt.

Waarheen met ons vreemde-talenonderwijs. Historisch-psychologisch-didactische beschouwing

door Fr. S. Rombouts (Tilburg - Drukkerij van het R.K. Jongensweeshuis - 1937). Op de titel afgaande, zou men kunnen menen dat dit boek buiten het kader van ons tijdschrift valt. Een nadere kennismaking, die wij onze lezers zeer aanbevelen, zal hen overtuigen, dat - gelijk Gerlach Royen in de Inleiding zegt - 'alle taaldocenten van laag tot hoog uit dit werk veel zullen leren'. In het biezonder wijzen we op de

degelijke en helder geschreven hoofdstukken *Over het wezen van taal en talen* (blz. 20-72) en de daarbij aansluitende over *Doel* en *Vormende waarde van vreemde-talenstudie*.

Terschellinger volksleven, gebruiken, feesten, liederen, dansen

(Den Haag - H.P. Leopold's U.M. - 1937) door Jaap Kunst. Deze tweede herziene en vermeerderde herdruk van de boeiende folkloristische studie, levendig geschreven, mooi uitgegeven en geïllustreerd, zal menigeen welkom zijn. Het verdient hier vooral vermelding om de vele volksliederen, met ruim 120 melodieën.

Dr. Th. Enklaar: ***Varende Luyden. Studiën over de middeleeuwsche groepen van onmaatschappelijken in de Nederlanden*****.**

(Assen - Van Gorcum en Comp. N.V. - 1937). Dr. Enklaar heeft een goed werk gedaan door een drietal belangrijke studiën, bijgewerkt en van onmisbare illustraties voorzien, in één boek te laten herdrukken. Van hoeveel belang deze zijn, niet alleen voor de kultuurgeschiedenis, maar ook voor onze letterkunde, blijkt reeds uit de titels: *Van zwervende dichters en reizende meesters; De blauwe schuit; Broeder Aernout, Broeder Everaert en Zuster Lutgaert*. Middeleeuwse liederen, rederijkersrefereinen en spelen worden hier in een kader geplaatst, waardoor ze in hun historisch verband komen te staan.

*De letterkundige betekenis van Schaepman***.**

In de treffende en boeiende karakteristiek die Gerard Brom gaf van deze priester-staatsman (Haarlem - De Erven Bohn - 1936) vindt men ook een hoofdstuk over Schaepman als dichter (blz. 86-128). Onbevooroordeeld wordt hier de retorische stijl van de ‘paradepoëzie’, waarin deze redenaar uitmuntte, ontleed, en met zijn karakter in verband gebracht: de traditionele beelden, de vergelijkingen waarin ‘geluidsindrukken, en wel in een doorlopend fortissimo overheersen’, de herhalingen. De botsing met Alberdingk Thijm, de polemiek met Lodewijk van Deyssel wordt geschetst en menskundig verklaard, evenals het verbleken van Schaepman's dichterroem door de kritiek van De Nieuwe Gids. Meer waardering heeft Brom voor het *Proza*, eveneens retorisch van aard, maar voortkomend uit bezielde welsprekendheid.

*Van den vos Reinaerde***,**

opnieuw bewerkt door Dr. D.C. Tinbergen (Groningen - J.B. Wolters - 1937). De achtste druk van deze bekende uitgave is inderdaad ‘nieuw bewerkt’. In de

Inleiding is alles verwerkt wat in de laatste jaren over het Reinaert-probleem gepubliceerd is. De tekst (van het Comb. hs.) is zorgvuldig-kritisch bewerkt en de spelling genormaliseerd. Door de vele aantekeningen aan de voet van de bladzijde is de lezing, ook voor beginners, vergemakkelijkt.

De spreekwoorden van Pieter Bruegel den Oude (± 1527-1569) *verklaard door Jan Grauls*.

Van de bekende Berlijnse schilderij van Bruegel waarop Vlaamse spreekwoorden in beeld gebracht zijn, maakte de firma Gevaert (Oude God, Antwerpen) een mooie grote fotografische reproductie, waarbij Jan Grauls in brochure-vorm een toelichtende tekst schreef (11 blz.) om 84 spreekwoorden te verklaren en deels te ontraadselen.

Mededelingen van het Frederik van Eeden-Genootschap III (April 1937).

Dit deel bevat de *Toespraak*, door Nico van Suchtelen gehouden bij de opening van het Van Eeden-museum, een rede van Garmt Stuiveling: *Frederik van Eeden Tachtiger of Nieuwe Gidser*?, een lezing van A. Perdeck over *De Ramp van Blaricum*, n.l. de ondergang van de zusterkolonie in het Gooi, een lezing, van J. van Hettinga Tromp, met persoonlijke herinneringen aan *Van Eeden en 'Walden'*, en fragmenten van een lezing van Herman Heyenbrock: *Herinneringen aan Frederik van Eeden*.

Mélanges de linguistique et de philologie, offerts à Jacq. van Ginneken (Paris - C.Klincksieck - 1937).

Bij Van Ginneken's zestigste verjaardag werd hem deze lijvige bundel aangeboden, met bijdragen van tal van buitenlandse geleerden in het Frans, Duits, Engels en Italiaans.

In de *Rheinische Vierteljahrblätter* (VII, Heft I)) gaf Prof. Jan van Dam een overzicht: *Die niederländische Dichtung des Mittelalters im Spiegel der deutschen*.

Hij legt de nadruk op het eigen karakter van de Nederlandse, vooral burgerlijke letterkunde: 'Der deutsche Einflusz auf die niederländische Literatur ist, trotz fördernder Umstände, gering gewesen.'

Frysk Jierboek 1937 (Assen - Van Gorcum en Comp.)

Dit royaal uitgegeven Jaarboek getuigt van de ijver en de geestdrift in de Jong-Friese beweging. De inhoud is in drieën verdeeld: wetenschappelijke bijdragen, *Proaza*

en *Poezij*. Uit de eerste rubriek noemen wij, als studiën die ook de neerlandicus zullen interesseren: de breed-uitgesponnen, vernuftige etymologie van het woord

Heks, door E. Bergkvist, W.L. Brandsma: *Gijsbert Japicx en Joachim Oudaen*, W.G. Hellinga: '*Thérapeutique verbale*' *in het Fries*, P. van der Meulen: Het gebruik van de pronomina 'dou' en 'jou' in het Stadsfriesch, G.S. Overdiep: *Het belang van het Friesch voor de studie van het Nederlandsch*, en W. de Vries: *Iets over Friese persoonsnamen*.

M.J. Koenen's Verklarend Handwoordenboek der Nederlandse taal,

18de druk, uitgegeven door J. Endepols, met medewerking voor het Zuid-Nederlands van R. Verdeyen (Groningen - J.B. Wolters - 1937). Deze druk is opnieuw met zorg bijgewerkt en tevens in de nieuwe spelling overgebracht.

Tot het lezen in Jacobus van Looy door zijn vrouw (Leiden - A.W. Sythoff's U.M. - 1937).

Mevrouw T. van Looy-Van Gelder, die gedurende drie jaren met belangstellenden het werk van haar man las, vatte het plan op, de stof van deze leesavonden te boek te stellen in vier deeltjes. Na dit eerste, waarin vooral stukken uit *Proza* en *Feesten* besproken worden, zal een tweede volgen, gewijd aan de *Wonderlijke Avonturen van Zebedeus*. Deze met grote toewijding geschreven toelichting zal door menig vereerder van Van Looy dankbaar ontvangen worden.

Katholieke poëzie na 1900.

Met deze titel verscheen een bloemlezing, samengesteld door H. Kuitenbrouwer en Ad. Sassen (Utrecht - Uitgeverij Het Spectrum - z.j.). Het jaartal 1900 'is niet willekeurig gekozen. Immers rond de eeuwwende hadden er zowel in Noord als Zuid stichtingen van nieuwe tijdschriften plaats.' Toch zijn ook auteurs opgenomen, wier werk vóór het tijdstip der oprichting van deze tijdschriften reeds betekenis had, terwijl een uitzondering gemaakt is voor G. Gezelle, die deze bundel opent.

Van de firma J.M. Meulenhoff te Amsterdam ontvingen wij een verkorte uitgave van *Mariken van Nieumeghen* door G.W. Wolthuis, een verkorte bewerking van Multatuli's *Woutertje Pieterse*, met beknopte inleiding, door W. Polman Tuin Jzn., een bloemlezing uit de werken van *Mevrouw Bosboom-Toussaint*. met een inleiding en aantekeningen van Dr. J. Karsemeyer, en *De Spiegel der zaligheid van Elkerlijk*, door A.J. Schneiders voorzien van een degelijke inleiding en verklaringen, en in de moderne spelling overgebracht.

Sedert de vorige opgave (blz. 188) verschenen de volgende proefschriften;
in Nijmegen: W. Roukens: *Wort- und Sachgeographie in Niederländisch-Limburg und den benachbarten Gebieten, mit besonderer Berücksichtigung des volkskundlichen*.
Ant. Weijnen: *Onderzoek naar de dialectgrenzen in Noord-Brabant*.
E. Allard: *Een grammaticaal onderzoek van het proza van Hadewijch*.
Te Utrecht: J. Smit: *Bijdrage tot de kennis van Potgieter's stijl*.
P.E. Muller: *De dichtwerken van Philibert van Borsselen. Een bijdrage tot de studie van zijn taal en stijl*.
E. Ellerbroek-Fortuin: *Amsterdamse rederijkersspelen in de zestiende eeuw*.
C.D.V.

Uit de tijdschriften. (Juli-Augustus).

De Gids. Juli.

In de *Kroniek der Nederlandsche Letteren* bespreekt Anton van Duinkerken de *Vrouwenspiegel* van A.H.M. Romein-Verschoor, onder het opschrift *Had Blauwbaard toch gelijk*?

Aug.

Anton van Duinkerken's *Kroniek* handelt over het *Breviarium der Vlaamsche Lyriek*, een bloemlezing door Marnix Gijzen, waarop de recensent vrijwat aan te merken heeft.

De Nieuwe Gids. Juli.

J.A. Russell (*Dutch poetry and the romantic revival*) bespreekt *Jacques Perk and Willem Kloos*. - J.B. Schepers komt terug op *Het Van Mander-Bredero-vraagstuk*. - W. Kloos spreekt over *Twee jeugdige dichters*, nl. G. Kamphuis en Ruurd Elzer.

Aug.

J.A. Russell besluit zijn artikelenreeks *Dutch poetry and the romantic revival* met een beschouwing over *The last phase*, nl. De Nieuwe Gids-dichters. - W. Kloos noemt Ben van Eysselsteyn *Een hoogst aangenaam auteur*.

Groot-Nederland. Juli.

Deze aflevering is voor een groot deel gewijd aan Willem Elsschot. Aan een uitvoerige novelle van deze auteur gaan vijf bijdragen vooraf over zijn persoonlijkheid en zijn werk, nl. van Menno ter Braak (*Willem Elsschot en de idee*), Jan Schepens

(*Willem Elsschot in de Vlaamsche letterkunde*), S. Vestdijk (*De wortelstok der Forumpoëzie*), Paul de Vree (*Willem*

Elsschot's gestalten) en J. Greshoff (*In Elsschot's laboratorium*). - D.A.M. Binnendijk beoordeelt, onder het opschrift *Wil en lot*, Gerard Walschap's roman *Een mensch van goeden wil*, en *De Doode die zich niet verhing* van F.V. Toussaint van Boelaere.

Aug.

E. du Perron herinnert aan *Multatuli's naleven*, naar aanleiding van Dr. Peé's boek, dat door Menno ter Braak (*Multatuli en zijn zoon*) in een volgende bijdrage aangevuld wordt, nl. met een reeks *Brieven van Multatuli aan J. van der Hoeven*. - *De figuur van Karel van de Woestijne* wordt herdacht in een vijftal redevoeringen, in Mei l.l. te Oostende gehouden, door Toussaint van Boelaere, Karel Jonckheere (*Karel van de Woestijne voor de zee*), Victor E. van Vriesland (*Van de Woestijne en zijn tijd*), Raymond Herreman (*Karel van de Woestijne als episch dichter*) en August Vermeylen (*Herinnering aan Karel van de Woestijne*). - M. Roelants schrijft over *Een vriend van Van de Woestijne, August van Houtte*. - D.A.M. Binnendijk (*Manco en Gebrek*) beoordeelt proza van Beb Vuyk (*Duizend eilanden*) en R. Blijstra (*Aanslag*). - G.H. 's-Gravesande schrijft een woord van herdenking *Bij den dood van Edward B. Koster*. Waardering blijkt ook uit Halbo C. Kool's bladzijden *Bij Dirk Coster's vijftigste verjaardag*.

De Stem. Juli-Augustus.

Dit dubbelnummer is geheel gewijd aan Albert Verwey. Voorop gaat de laatste rede van de dichter: *Onze taak in de tijd*. Dan geeft Maurits Uyldert (*Uitvaart*) ‘overdenkingen bij den dood van Albert Verwey’, vooral de doodsgedachte in de verzen van de dichter zelf. - *Dichterwording* van P.N. van Eyck is een stuk biografie, fragment van een toegezegd boek over dit onderwerp. - F. van der Goes geeft zijn *Herinnegen aan Albert Verwey*, op grond van hun briefwisseling; ook Nico van Suchtelen schrijft een *Herinnering*, Nine van der Schaaf een *Herdenking*. - J.D. Bierens de Haan (*Verwey en Spinoza*) gaat diep in op de Spinozistische levensbeschouwing van de herdachte. - Is. P. de Vooys bespreekt *De betekenis die Verwey hechtte aan een algemeen tijdschrift*. - C.G.N. de Vooys gaat na wat *De Nederlandse litteratuurwetenschap* aan Albert Verwey te danken heeft. - J. Overduin waardeert Verwey's *Vondeluitgave*. - Victor E. van Vriesland schat Verwey hoog *Als dramatisch dichter*, en betreurt dat zijn stukken, vooral ‘Johan van Oldenbarnevelt’, nooit opgevoerd zijn. - Paul Cronheim levert een bijdrage: *Dichter en Vertaler*; Marnix Gijzen: Verwey

en Vlaanderen. - Twee leerlingen, W.A.P. Smit (*Ter gedachtenisse van Albert Verwey*) en Maria H. de Haan (*Prof. Albert Verwey als leermeester*) eren hem om zijn gaven als hoogleraar. - De redakteur Anthonie Donker besluit de reeks met een warm waarderend *In memoriam Albert Verwey*, en haalt uit andere bladen enige *Getuigenissen* aan, o.a. van Anton van Duinkerken, C. Gerretson, J. Huizinga en Jan de Vries. Verder bevat deze aflevering huldigende gedichten en een *Bibliographie* door G.H. 's-Gravesande.

Roeping. Juli.

G. Knuvelder bespreekt *De drie Gebroeders*, dat hij in bescherming neemt tegen de afkeuring van een moraliserende kritiek.

Aug.

De achtste der *Pentekeningen of geschreven portretten* van F. van Oldenburg-Ermke heeft als onderwerp: *Top Naeff of de hel in Holland*. - Jos. Panhuysen (*Leven en Dichtkunst*) beoordeelt twee dichtbundels, nl. *Maskers* van Bernard Verhoeven en *Hart van Brabant* van Anton van Duinkerken.

Opwaartsche Wegen. Juli-Aug.

H. van der Leek geeft een overzicht van de twee bloemlezingen uit de Protestants-Christelijke jongeren: *Spectrum* en *Werk*, onder het opschrift: *Spectrumanalyse en arbeidsinspectie*. - Roel Houwink publiceert *Herinneringen aan Slauerhoff*. - Tom de Bruin beoordeelt de roman *Nachtvorst* door Jeanne van Schaik-Willing.

De Werkplaats. Juli.

J. van Ham publiceert een lezing over *Albert Verwey*, waarin hij de betekenis en vooral de religieuse aard van Verwey's poëzie doet uitkomen. Dezelfde auteur beoordeelt de poëzie van Elizabeth Reitsma, die reeds drie bundels gaf, waarvan de laatste, *Zingende golven*, ook de beste is. - K. Heeroma valt scherp de criticus Vestdijk aan, die z.i. ‘wel een vers kan analyseren, maar niet weet wat een goed vers is’, en dientengevolge in een prijzende beoordeling van onzinnige sonnetten mistastte.

Aug.

H. de Bruin ontwikkelt zijn bezwaren tegen de romankunst van Alie Smeding, voornamelijk naar aanleiding van haar jongste roman *Liefde*.

De Opbouw. Juli.

In een *Literaire Beschouwing* wijst W.L.M.E. van Leeuwen op *De invloed van Albert Verwey*.

Neophilologus XXII, afl. 4.

A. Zijderveld gaat de betrekkingen na tussen *De Calvinist Constantijn Huygens en de Rooms Katho-*

lieke wijsgeer Descartes. Het blijkt dat ‘de grote Fransman nergens een vriend gehad heeft, die meer zijner waardig was.’

Studiën. Tijdschrift voor godsdienst, wetenschap en letteren. Aug.

H.H. Knippenberg wijst op *Problemen in ‘Mariken van Nieumeghen’* en op sporen van oudere stukken, in Limburg opgevoerd. - J. Pollmann levert een bijdrage *Het tekstaccent in het Nederlandsche lied*, met muzikale toelichting.

Dietsche Warande en Belfort. Juni.

In de *Kroniek uit Nederland* bespreekt Pierre van Valkenhoff *Nieuwe Poëzie* van Engelman, nl. de bundel *Het bezegeld hart*. - Onder *Vlaamsche letteren* beoordeelt P. Lebeau met lof *Elias* van Maurice Gilliams.

Juli-Aug.

De *Poëzie-kroniek* van Pieter G. Buckinx is gewijd aan Gabrielle Demedts, dichteres van *Een gevangene zingt*.

De Vlaamsche Gids. Juli.

In de *Kroniek van de Nederlandsche Poëzie* herdenkt M. Rutten *Albert Verwey als verdediger van het dichterschap en cultuuroptimist*.

Aug.

Lode Monteyne schrijft *Over den huidigen toestand van ons Vlaamsch Tooneelwezen*, waarbij hij de aard en de oorzaken van de toneelcrisis in Vlaanderen nagaat.

Leuvensche Bijdragen XXVIII, afl. 3-4.

De *Opmerkingen bij het dialect van Belgisch Zuid-Limburg in de 13e, 14e en 15e eeuw* van L. Noldus geven een aanvulling bij de studieën van J.H. Kern en A. Kessen op dit gebied. Als bronnen dienden archivalia en kronieken. - J. Gessler geeft *Ahasveriana*, nieuwe bijdragen over dit thema in de wereldlitteratuur, dat door J.J. Gielen nog niet uitgeput bleek. - J. Decroos wijst op een parallel tussen gedichtjes van *Guido Gezelle en Lope de Vega*.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Sept.

J. van Mierlo spreekt een *Slotwoord bij een debat over het ontstaan van 'begginus'*, en bestrijdt Van Ginneken's mening omtrent de oorsprong van het Limburgse Leven van Jezus, omdat dan ook *Het Leven van Sinte Lutgart oorspronkelijk Limburgsch* zou moeten zijn. Van beide werken blijft hij Willem van Afflighem als de auteur beschouwen.

Okt.-Nov.

Fl. Prims maakte studie van *Het ontstaan der familienamen te Antwerpen en hun ontwikkeling in de Middeleeuwen*.

Dec.

Leonard Willems vervolgt zijn *Aanteekeningen over Middelnederlandsche Schrijvers* met een opmerking over *Jan Steenmaer, alias Perchevael*, de vertaler van 'Den Camp van der

Doot' (1505), Hij meent dat de bijnaam van deze medicus aan een uithangbord ontleend zal zijn. - Maurits Sabbe levert een vijfde bijdrage *Uit den taalstrijd in Zuid-Nederland tusschen 1815-1830*, n.l. over Petrus Behaegel of het krakeel der spraakkunstenaars. - J. Jacobs hield een voordracht over *Het Woordenboek der Nederlandsche Taal*, waarin hij wording en geschiedenis nagaat, en krachtige medewerking van Zuid-Nederland bepleit.

Streven. Algemeen tijdschrift (Antwerpen) 1937.

De stijlgemeenschap van Rubens en Vondel heet een artikel van Gerard Brom, waarin hij merkwaardige paralellen trekt tussen deze beide kunstenaars.

Tydskrif vir wetenskap en kuns. Juli.

Anna de Villiers beoordeelt met ingenomenheid het proefschrift van J.C. Brandt Corstius over *Herman Gorter, de mens en de dichter*.

Vondel-kroniek VIII, nummer 3.

C. Scholten publiceert *Een penningvers van Vondel*, dat onopgemerkt bleef. - B.H. Molkenboer uit zijn voldoening *Bij de Vondeltentoonstelling te Keulen*. - J.W.C. van Campen verschaft *Onbekende gegevens over Vondels naaste familie*, geput uit het Utrechtse archief. - Th. de Valk O.P. schrijft *Een kort verweer* tegen de verwijten van Dr. A. Zijderveld in de vorige aflevering. - B.H. Molkenboer vestigt de aandacht op een biografie van *Leonardus Marius*, die in Vondel's leven een belangrijke rol speelde. Een lange reeks *Kantteekeningen* besluit de aflevering.

Tijdschrift voor Taal en Letteren XXV, afl. 3.

J.H. Verdaasdonk bespreekt *De verwantschap der oudste Keulse en Antwerpse Uilenspiegeldrukken*, en gaat daarbij na wat de Uilenspiegel ontleende aan de oudere *Salomon en Markolf*. - J.J. Mak publiceert een onbekende Mnl. *Groetinge tot Maria de Moder Gods*. - Th. H. d'Angremond oppert *Een mogelijke etymologie van het woord blictri*, en geeft een vernuftige verklaring van de Latijnse spreuk aan *Het slot van Teeuwis de Boer*. - H.H. Knippenberg verklaart *Enige Limburgse zegswijzen*. - J.A.H. Beuken beoordeelt het proefschrift van G.I. Lieftinck (*De Mnl. Tauler-handschriften*); Jos. J. Gielen het proefschrift van Mej. R. Pennink (*Nederland en Shakespeare*).

Onze Taaltuin. Juli.

Jac. van Ginneken publiceert zijn *Rede*, gehouden bij de opening van de tentoonstelling der Dialektkommissie, waarin hij krachtige steun van de overheid voor het

breed opgezette dialektonderzoek bepleit, en op de betekenis van deze studie wijst. - J. Naarding verzamelde *Woorden met sj- en tj-*, die om hun betekenis merkwaardig zijn, als klanksymboliek. - Lode Geenen geeft een bericht over *De Limburgsche woordschikking in proza en poëzie*, J. Klatter over enige *Primitieve vormen*. - F. den Eerzamen levert een bijdrage *Over de voornaamwoorden in het Goerees*. De taalkaart van L. Geenen behandelt het woord *Kaas*.

Aug.

Jac. van Ginneken schrijft over *Onze Zuidelijke taalgrens en de Germaansche bevolking van het Merovingische rijk*. In aansluiting bij Dr. Petri betoogt hij dat de bevolking van Noord-Frankrijk in de Merovingertijd zo goed als geheel Frankisch was en dus Germaans sprak, en dat de taalgrens eerst later naar het Noorden verschoven is. Tot de Oud-Nederlandse litteratuur behoort z.i. veel meer dan men vroeger meende. - F. den Eerzamen vervolgt zijn artikel *Over de voornaamwoorden in het Goerees*. - Mej. L. Kaiser onderzocht statistisch de *Zinslengte* in het proza van Van Ginneken. - G. Karsten geeft een beschouwing over het *Onderwijs in het Fries op de lagere school*. - G.S. Overdiep prijst *Stiefmoeder Aarde* van Theun de Vries. - H.L. Bezoen verklaart *Ndl. hillebillen 'stoeien'* en *Gronings: ool hinne*. - De taalkaart van L. Geenen behandelt het woord *Steen*.

Museum. Juli.

W.H. Beuken beoordeelt de uitgave van *Colijn Caillieu's Dal sonder wederkeeren*, door P. de Keyser.

Onze Taal VI No. 6.

J. Wille behandelt uitvoerig de vraag of men adjektieven van plaatsnamen vormt met *-er* of *-sche*. Zijn konklusie is: '*-sch* in den regel; *-er* alleen in enkele vaste verbindingen'.

Niederdeutsches Jahrbuch 1936.

H.L. Bezoen wijst in een uitvoerige bespreking op de betekenis van de *Hollandse dialektstudies* van K. Heeroma.

Zeitschrift fur deutsches Altertum LXXIV.

Theodor Frings beoordeelt de *Hollandse dialektstudies* van K. Heeroma en de *Middelnederlandse vertalingen van het Nieuwe Testament* van C.C. de Bruin.

C.D.V.

Twee taalpaedagogen uit de Geneefse school en hun betekenis voor het grammatica-onderwijs.

C'est en regardant fonctionner la langue qu'on lui arracherait ses secrets.

Bally, Le langage et la vie.

De Geneefse school in de linguistiek, waarvan Ferdinand de Saussure de bezielde voorganger was, kenmerkt zich door een merkwaardige, want zeldzame, gelukkige verbintenis van wetenschap en praktijk. De twee voornaamste vertegenwoordigers er van, Ch. Bally en Alb. Sechchaye, hebben de wetenschap aan zich verplicht door de systematische bewerking der nagelaten geschriften van hun meester tot de beroemde *Cours de Linguistique générale* en door eigen werk, waarin zij voortbouwden op de grondslagen, daar gelegd; maar tevens zijn zij vruchtbaar werkzaam geweest tot vernieuwing en verbetering van het taalonderwijs.

Het meest bekend is de werkzaamheid van Bally op dit gebied. In een opstel ‘Taalstudie en taalonderwijs volgens de methode van Bally’ in de vijfde jaargang van dit tijdschrift, introduceerde Prof. Salverda de Grave het ‘*Précis*’ en het uitgebreidere ‘*Traité de stylistique française*’, respectievelijk verschenen in 1905 en 1909, bij de Nederlandse taalleraren. De schrijver vestigde in dit artikel vooral de aandacht op het belang van Bally's ideeën, voor het onderwijs in de vreemde talen. Terecht: Bally is tot de samenstelling van zijn eerste werkjes gekomen door een diep gevoelde behoefte bij het vertalen, in 't bizonder van het Duits in het Frans, de moedertaal van zijn leerlingen. ‘Quels sont’, zo vroeg hij zich af, ‘les principes qui pourront nous guider dans la recherche de l'expression juste quand il s'agit de faire passer une idée d'un idiome dans un autre?’ De brandende vraag bij alle vertalen. Een verstandig leraar in de moderne talen verwacht niet van zijn collega voor de moedertaal, dat deze een grammatica-onderwijs zal geven, verwrongen naar de behoeften van dat in de vreemde talen, maar wel voelt hij de dringende noodzakelijkheid dat zijn leerlingen, vooral die van de hogere klassen, beschikken over een rijk en welbewust uitdrukkingsvermogen in de moedertaal. Wie kennis neemt van

de vertalingen, op school gemaakt of op de eindexamens geleverd, zal zijn wensen in dezen begrijpen en waarderen. Ons moedertaalonderwijs, het is al vaak gezegd, vermeit zich te vroeg en te veel in theoretische beschouwingen, richt zich te weinig op de ontwikkeling van het praktische taalinzicht door, wat Bally noemt, 'l'analyse des valeurs linguistiques', de voorwaarde voor een gevoelige en zekere taalbeheersing. Deze oefening nu beoogt Bally in zijn stilistische methode. De theorie is daarbij voor de leraar, de praktijk voor de leerling.

Taalstudie is voor Bally vooral synonimiek: 'La recherche des caractères, soit *intellectuels*, soit *affectifs*, des faits d'expression n'est qu'une vaste étude du synonymie, *dans le sens le plus large du terme*.' Hoe hij zijn methode daartoe inrichtte en hoe die gegrond is op de linguistische principes van zijn meester, behoeft hier niet nogeens in den brede te worden uiteengezet: zijn theoretisch werk '*Le langage et la vie*', in 1936 in tweede, vermeerderde druk verschenen, en de bovengenoemde werkjes zelf zijn te zeer bekend, dan dat dit nodig zou zijn. Maar, richtte Bally zich in zijn eerste werk voornamelijk op de lexicologie en de morphologie van het Frans, in een meer recente studie, '*La crise du français*'[1)], in 1930 uitgegeven in de 'Collection d'actualités pédagogiques', wijst hij de weg tot een meer effectief grammatica-onderwijs.

De opstellen, in dit boekje verzameld, zijn ontstaan uit een reeks voordrachten, door Bally gehouden op verzoek van 'le département de l'instruction publique de Genève', om voorlichting te geven tot verbetering van het onderwijs in het Frans. Hier verneemt men namelijk dezelfde klachten als bij ons: 'Le malaise dont nous souffrons c'est la gêne de la parole, la pauvreté des moyens d'expression. La pensée, dès qu'elle s'élève au-dessus du niveau de la banalité, ne trouve pas d'aliment suffisant dans une langue parlée trop indigente, trop rudimentaire, et celle qui nous vient des livres ne se mêle pas à la substance de l'esprit, elle n'atteint que la mémoire.'

Bally kent slechts één middel tot verbetering van de toestand, namelijk dat het moedertaalonderwijs zich op alle leeftijden en in al z'n geledingen intensief zal richten op de cultuur van de taal als middel tot uitdrukking der gedachte. Tweeërlei taak stelt hij daartoe het onderwijs: 1. 'enrichir et ménager le

1) *Neuchatel-Paris*.

trésor des moyens d'expression, doter l'enfant d'un vocabulaire riche en ressources et *fortement organisé;* 2. créer en lui et discipliner le sens des rapports à nouer entre ces moyens d'expression; e'est ce qu'on peut appeler d'un terme un peu vague, *le sens grammatical*, assez différent des règles codifiés dans les manuels scolaires.'

De methode, daarbij te volgen, is de natuurlijke, die van het bekende gaat tot nieuwe ontdekkingen, geleid door de geestelijke ontwikkeling van het kind en van de jonge mens. Terecht wijst Bally als de grote fout in het moedertaalonderwijs, dat de paedagoog zich wel afvraagt *wat* de leerling moet weten, maar zich te weinig bezig houdt met de veel belangrijker vraag, *waarmee* hij moet beginnen en welke de natuurlijke weg is tot nieuwe veroveringen. De grondvraag van alle methodiek is niet zozeer het *wat*, als wet het *wanneer*.

In 't bizonder het grammatica-onderwijs maakt zich schuldig aan de fout van het te vroeg. Bally deelt het inzicht der jongere Duitse didactici[1)], dat de systematische grammatica moet worden uitgesteld tot de hogere leerjaren der middelbare school, dat de theoretische grammatica niet moet zijn het begin, maar de bekroning van de taalstudie. Die studie heeft allereerst te streven naar de ontwikkeling van het natuurlijke 'instinct grammaticale'. Uit de praktijk van het taalgebruik van de leerling moeten de eerste grammatische begrippen helder worden: 'on renoncerait à faire pénétrer, prématurément et de force, les règles traditionnelles dans des esprits mal préparés à les recevoir; on *s'inspirerait de cette grammaire latente, que l'enfant emploie tous les jours et toute la journée*; le grand art consisterait alors à la faire travailler en vue d'enrichir et d'assouplir l'expression, puis à la canaliser, à la discipliner en la conformant toujours mieux à l'idéal de correction; insensiblement l'élève s'habituerait à réfléchir sur les formes grammaticales et connaîtrait enfin le mécanisme d'un outil qu'il maniait constamment sans l'avoir jamais démonté.'

Hier wordt duidelijk, dat Bally de term grammatica gebruikt als synoniem van syntaxis, en juist in deze specialisering de grote waarde van het grammatica-onderwijs ziet. Grammatica-onderwijs

1) Hiervoor zij verwezen naar mijn opstel 'De plaats van de spraakkunst in een geconcentreerd moedertaalonderwijs'. Levende Talen No. 89.

is hem, geheel in de lijn van zijn stilistische methode, middel tot inzicht in de nauwe affiniteit tussen uitdrukking en idee, en daardoor tot ontwikkeling van het vermogen, ook de fijnste schakeringen der gedachte te vangen en te verwerkelijken in de treffende uitdrukking: ‘Ce qui manque le plus à nos apprentis grammairiens, ce que la plupart de nos manuels leur laissent presque complètement ignorer, ce sont les réalités grammaticales, c'est-à-dire la nature des rapports qui se nouent dans l'esprit parallèlement à l'énoncé des combinaisons grammaticales. *Pour eux, la grammaire n'est pas une manière de penser, et tant qu'elle n'est pas cela, tout le reste est vain*.’

Is grammatica, naar de opvatting van Bally, de studie van de structuur van het taal-denken, dan volgt daaruit de didactische eis, dat deze studie zich allereerst moet richten op het denken en spreken van de leerlingen zelf. De leraar heeft ter school te gaan bij zijn leerlingen: de leerling heeft de grammatica in zich; het is de taak van de paedagoog, die bewust te maken door te doen ervaren, hoe alles in de taal z'n betekenis en waarde heeft en hoe omgekeerd elke gedachte en elk gevoel in die taal z'n uitdrukking kan vinden; hij heeft dat natuurlijke uitdrukkingsvermogen te disciplineren en te versterken, in plaats van zijn leerlingen een taal op te dringen, die vreemd is aan hun denkwereld en daarin slechts verwarring kan stichten, hoogstens een voos verbalisme kweekt. De gesproken taal is het operatieveld bij uitnemendheid voor de studie der natuurlijke taalkrachten accent, toon, zinsmelodie. In het gesprek met z'n elliptische of liever stenografische vragen en antwoorden schuilen allerlei syntactische betrekkingen, die, ontdekt, de weg openen tot het nader begrip van de meer analytische zinsvormen. In het opsporen en vergelijken van synonieme uitdrukkingswijzen, met hun eigenaardige betekenis- en gevoelsnuancen, ziet Bally terecht een uitnemende school tot ontwikkeling en verfijning van het syntactisch gevoel. Hier moge schijnbaar alle systeem ontbreken, dergelijke speurtochten en bezinningen op het levende taalgebruik zijn vruchtbaarder voor de ontwikkeling van de geest en z'n uitdrukkingsvermogen dan onze redekundige ontledingen en woordbenoemingen, waar wij werken met onderscheidingen die telkens falen, een vervelende sport waarvan niemand onzer de werkelijke zin verstaat. Vruchtbaarder ook voor de vorming van het stijlgevoel, dat immers slechts kan leven uit een helder taalbesef; van het stijlvermogen, dat een rijk gevarieerd en welgeordend materiaal tot z'n beschikking moet hebben.

II.

> On n'enserre le domaine total de la langue qu'en la considérant à la fois dans *la réalité vitale qui la nourrit* et dans *l'idéal logique qui l'attire sans cesse et la maintient dans un état d'organisation relative*, et il est légitime de se placer successivement à deux points de vue pour étudier les phénomènes de la grammaire.
> *Sechehaye, L'école genevoise de linguistique générale* (Idg. Forsch. XLIV, S. 235).

Richt Bally zich op het levende taalgebruik en acht hij de waarde van de theoretische grammatica voor het moedertaalonderwijs zeer gering, Sechehaye interesseert zich in het bizonder voor de systematiek en de logische structuur in het taalgebruik, zoals de grammatica die beschrijft. Wel erkent ook hij de stilistische studie der taal, zoals Bally daarvoor het plan uitwerkte, als de natuurlijke bodem van alle taalonderwijs, maar op deze prae-grammaticale grondslag wil hij de hechte, doorzichtige bovenbouw van het grammaticale systeem optrekken. Terwijl Bally met het fijne gevoel van de artist en het geschoolde oog van de linguïst de uitdrukkingsmogelijkheden in het idioom naspeurde, wijdde de theoreticus Sechehaye zich aan de herziening van de grammaticale begrippen en methoden. In 't bizonder richtte hij zich tegen de gangbare wijze van ontleding in rededelen en behandeling der woordsoorten, ‘une inintelligente et fastidieuse étude’: ‘Elle n'initie pas l'élève aux faits de langue et aux phénomènes de langage qu'elle prétend faire connaître. Il n'est pas bon de réfléchir un peu profondément sur ses formules, car on en découvre aussitôt les insuffisances. Et comment l'esprit de l'homme pourrait-il s'intéresser à ce qui ne supporte pas la réflexion? Le discrédit dont souffrent les études grammaticales à l'école et ailleurs vient de là.’ Hij zocht de weg tot een grammatica-onderwijs van werkelijk vormende waarde, uitgaande van welgefundeerde beginselen, zich ontwikkelende langs evidente lijn.

Grammatica is voor Sechehaye ‘une étude de *statique*’, want zijn object is ‘la *langue*’, het taalsysteem der gemeenschap, en daarin in 't bizonder ‘les procédés de combinaison’: ‘la grammaire *syntagmatique*’. Het grammaticale verschijnsel is hem een vast gegeven, vorm, gefixeerd in het algemeen gebruik;

denkvorm, als zodanig gegroeid uit het levende gebruik (la *parole*). Daarom moeten de oorsprongen der grammatica gezocht worden in dit prae-grammaticale stadium; zij is de normalisatie en de stabilisatie van het persoonlijk gebruik. Hoe oneindig dit gebruik gevarieerd is, het gehoorzaamt aan zekere normen, beperkt in aantal; deze na te speuren is de taak der grammatica.

Zo kwam Sechehaye tot zijn *constructieve methode*, die van de elementaire syntactische vorm progressief voortschrijdt tot de meest samengestelde, en zodoende elk nieuw grammatisch verschijnsel doet ontdekken en beschouwen in z'n natuurlijke entourage. Deze methode is niet nieuw: Sechehaye erkent als zijn voorganger de bekende *pater Girard*, die ze reeds toepaste in zijn '*Enseignement régulier de la langue maternelle*' van 1844 en in zijn '*Cours éducatif*' van 1845: de natuurlijke methode, omdat ze de weg gaat die wij ook kennen als de ontwikkelingsgang van de kindertaal, van het woord (met een Duitse term de 'Einwortsatz', de '*phrase monorème*' met een term van Sechehaye[2)] tot de steeds meer gecompliceerde zin. De methode-Girard heeft in Frankrijk een tijdelijk succes gehad, maar is daarna weer verdrongen door andere nieuwigheden. Ten onrechte, meent Sechehaye, die het beginsel, door Girard in eenvoud en nog gebrekkig toegepast, ziet als het enig juiste uit wetenschappelijk en didactisch oogpunt.

Eerst in een opstel '*La méthode constructive en syntaxe*'[3)], daarna in zijn breder '*Essai sur la structure logique de la phrase*'[4)] zette hij nu zijn ideeën uiteen, werkte ze daarna praktisch uit voor de scholen in een '*Abrégé de grammaire française*' (Zurich 1926).

Eerste eis voor een grammatica acht hij een leidend beginsel in de ordening der taalkundige verschijnselen, uitgaande van het wezen der taal. Hoe, zo vraagt hij zich af, kan men een taal en in 't bizonder een syntactisch systeem bestuderen zonder te scheiden wat innig verbonden is, de betekenis en de vorm, eenheid van twee heterogene factoren, die het wezen is van het taalkundige feit? Hij maakt dit duidelijk door een vergelijking: Wie de samenstelling en de werking van een uurwerk wil leren kennen, bereikt[1)]

2) Zie ook *Reichlin, Het Woord*. Nijmegen '35, p. 101.
3) *Revue des langues romanes*. Tome LIX, 1916-'17.
4) *Paris* 1926.
1) *Essai sur la structure logique de la phrase*, p. 2.

dit niet door de radertjes en andere onderdelen naar hun overeenkomst in vorm te groeperen; evenmin door een beschouwing van de verschillende mechanische werkingen in het uurwerk, als draaiing, wrijving, enz., maar door elk onderdeel naar z'n vorm en functie te brengen op de plaats waar het behoort en organisch werkt in het grote geheel. Dit is het streng doorgevoerde beginsel ook van zijn syntactisch exposé, waaraan dit dankt de architecturale bouw.

Uitgangspunt is hem ‘la phrase à un terme’, het ‘monorème’ uit de kindertaal: ‘acte de parole par lequel une pensée est exprimée avec l'aide de toutes les ressources de l'expression spontanée (circonstance, geste, mimique, intonation) en se servant d'un signe d'idée empruntée à la langue’ (Essai p. 13). Hierin ligt het embryo van de ‘phrase à deux termes’: ‘les circonstances données représentent le *Sujet* par excellence de la phrase, et le mot, le signe linguistique usuel, est son *Prédicat*’ (p. 17).

In de coördinatie van twee termen, die op het monorème volgt, schuilen de meest verscheiden logische betrekkingen, maar twee grondverhoudingen treden op de voorgrond, die van ‘*principalcomplément*’ en die van ‘*sujet-prédicat*’, de grondbetrekkingen in het gehele syntactische systeem, waarvan dan de eerste weer een ondergeschikte rol vervult tegenover de laatste: ‘le rapport de sujet à prédicat est, pour ainsi dire, l'âme même de la phrase autonome; de là son importance primordiale en grammaire, et l'on peut dire que tout l'édifice syntagmatique de la langue repose sur l'expression de ce rapport, qui en est la pièce maîtresse’ (p. 19).

Daarom is ook de minimale en tegelijk complete grammaticale constructie van onderwerp en werkwoordelijk gezegde het uitgangspunt van zijn ‘Abrégé’: het zinnetje ‘*l'enfant parle*’.[1)]

Het subject is hem uitgangspunt voor de behandeling van het substantief en z'n vormveranderingen, met de begeleidende woorden: lidw., bijv. voornaamw., attributieve bijvoeglijke

1) Hier tekent zich een merkwaardig verschil tussen *Bally*, die allereerst oog heeft voor het affectieve, en *Sechehaye*, die zich vooral richt op het logische in de taal: Bally wil in de zinsbehandeling uitgaan van de exclamatie, de te veel verwaarloosde *interjectie*, ‘le signe synthétique et compact de l'expression primitive et globale’, en vandaar komen tot de analytische zinsvormen (*La crise du français*, 64 vlg.).

naamw., telw., samengevat in '*le groupe substantif*', waarin zichtbaar wordt de werking van de tweede norm: 'principalcomplément'. Hierbij sluit zich tevens natuurlijk aan: het zelfstandige voornaamwoord, de vervanger van het substantief als subject.

Zo vormt het predicaat 't middelpunt van '*le groupe verbal*', die omvat de werkwoordelijke vormen in de indicatief; adjectief en substantief predicatief (hiertoe komt S. langs de weg: l'enfant *chante joyeux, reste* j., *semble* j., waar het werkwoord z'n zelfstandigheid inboet aan het adjectief, tot: '*est* joyeux'); het bijwoord bij het werkwoord.

In een volgend hoofdstuk zijn de zinnen uitgebreid met bepalingen met of zonder *voorzetsel*: bij het subject de attributieve bepaling en de bijstelling, bij het predicaat de objecten en de bijwoordelijke bepalingen. Hier komen ook de reflexieve werkwoorden aan de orde. Bij de uitbreiding van de enkelvoudige zin valt de aandacht op de nominale vormen van het werkwoord, 'instruments de syntaxe' tot vorming van de samengestelde tijden en de passieve vorm. Hun karakter als representanten van twee krachten die reeds bekend zijn, n.l. die van substantief of adjectief en die van werkwoord, is hier gemakkelijk verklaarbaar.

Alvorens over te gaan tot de samengestelde zin, is het thans nodig, de logische gang te onderbreken voor de behandeling van twee onderwerpen die in het meer samengestelde complex hun rol spelen, n.l. de subjectieve zin en de nevenschikking. De eerste wordt ingeleid door verschijnselen als inversie en 'ellips', die als zovele andere modificaties van de objectieve zin de subjectieve expressie dienen: On remarquera d'abord comment beaucoup de constructions normales sont susceptibles d'être teintées par la langue de subjectivité et d'être affectées par l'usage à l'expression du sentiment personnel: *il a pu se tromper* (supposition), *tu obéiras* (ordre), *il aura oublié* (probabilité), etc. Dan volgt de behandeling van de wijzen van het werkwoord; de vraag in zijn verschillende vormen, de exclamatie, de interjectie.

De *periode*, met zijn nevenschikking en onderschikking wordt voorbereid door de beschouwing van objectieve enkelvoudige zinnen met veelvoudig zinsdeel; de verschillende bijzinnen worden beschouwd in het nauwste verband met overeenkomstige zinsdelen in de enkelvoudige, waarvan ze de uitbreiding zijn.

Hans Hoesli bewerkte een oefenboek 'Cours élémentaire de grammaire française' (2de druk, Zürich 1934), een verzameling

systematisch geordende oefeningen, die gelegenheid geven tot toepassing, en verschillende bizonderheden aan de orde stellen, die in de grammatica niet behandeld werden om de constructieve hoofdlijnen niet te doen schuil gaan onder de menigte van bizonderheden: ‘L'esprit de la syntaxe, pour ainsi dire, doit être constructif et architectural. Ce que cette science demande, par sa nature même. ce n'est pas une énorme et savante compilation de faits supperficiellement classées, mais un substantiel et lumineux raccourci de ces faits. Notre parole est faite, avec l'apport personnel que nous y ajoutons, d'un immense matériel d'unités significatives que la langue nous apporte rangées selon certains principes de construction et d'ordonnance qui sont comme le moule et la forme abstraite de toutes nos phrases. C'est de cette forme abstraite que la syntaxe doit nous rendre compte.’

Grondslag van Sechehaye's systeem is: er zijn essentiële normen, die het gehele grammatische mechanisme van een taal beheersen; zijn methode is: de werking van die normen te doen zien in de bouw van de zin, in z'n elementaire vorm en in z'n successieve complicaties. Van *een* taal, zeg ik, want als een der voordelen van zijn constructieve methode wijst hij, dat ze de normen naspeurt die in elk idioom afzonderlijk werken, en dit niet, als de traditionele grammatica-behandeling, wringt in een systeem, aan andere talen ontleend. Ook leidt de beschouwing van de concrete typen van zinsconstructie tot helderder inzicht dan de op wankele grondslagen berustende classificering der woordsoorten.

Sechehaye biedt zijn werkwijze niet als een panacé, dat alle moeilijkheden in de grammatica-behandeling oplost; hoe zou het kunnen, waar het geldt de rijke verscheidenheid van vormen en verschijnselen in een levend idioom tot logische overzichtelijkheid te dwingen. Maar hij is overtuigd, dat zijn weldoordachte arbeid van condensatie en ordening langs vaste lijn, het onderwijs in de syntaxis ten goede zal komen, het taalinzicht zal verhelderen en de taalbeheersing zal versterken.

Terecht, in het bizonder zijn ‘Essai sur la structure logique de la phrase’ bevelen wij naast ‘Bally's La crise du français’ dringend aan in de belangstelling van onze collega's en aanstaande collega's, die het nog niet mochten kennen. Beide boeken zijn veilige gidsen bij ons zoeken naar wegen om ons grammaticaonderwijs, waarin alle zekerheid en vastheid van methode ontbreekt, te vernieuwen tot een werkelijk vormende kracht.

W. KRAMER.

Nyhoff's wending[1)].

In ‘Das Wortkunstwerk’ zegt Oskar Walzel ergens: ‘Gern unterschätzt man die Wirkung, die auf unsere Seele von dem Aufbau einer Dichtung ausgeübt wird, von dem Verhältnis, in dem ihre Teile zueinander stehen.’ Deze uitspraak is van 1914, maar in de houding van velen tegenover moderne poëzie zien we de waarheid ervan nog voortdurend bevestigd. De meeste mensen ondergaan blijkbaar het kunstwerk zonder er zich rekenschap van te geven, in hoeverre hun ontroering daarbij gedragen wordt door de struktuur, de kompositie. Vooral bij gedichten laat men zich gemakkelijk leiden door de klank en het stromende ritme, zonder zich bewust te zijn, dat dit geboeid-zijn mede veroorzaakt wordt door de bouw van het vers. Waarom konsentreert zich zo dikwijls onze ontroering op enkele regels, die wij nooit meer vergeten? Wij weten niet, of denken er niet aan, in hoeverre deze bewogenheid door het voorafgaande was voorbereid tot aan dit hoogtepunt en verder gedragen werd tot aan het einde, aldus aan beide zijden ondersteund en opgestuwd om een dergelijke hoogte te kunnen bereiken.

Waarschijnlijk zijn wij, voor zover wij opgroeiden met de poëzie van tachtig en onmiddellijk daarna, verwend in de richting van het muzikale. Immers, overwegend romantisch als deze poëzie is, komen daarin de klank en het ritme op de voorgrond. Betoverd en misschien ook enigszins verdoofd door dit klankvolle en sterk ritmische, denkt men over de kompositie daarvan weinig na. Een sterk voorbeeld hiervan is de reputatie van Perk's ‘Iris’ als meesterwerk, dat nog onlangs bij een nauwkeurige ontleding vele onzuiverheden in gedachte-konstruktie en beeldspraak vertoonde. Willem Kloos heeft indertijd in de bekende interviews van d'Oliveira nadrukkelijk betoogd, dat hij zijn sonnetten ‘aus einem Gusz’ opschreef en hij wijst enige opzettelijkheid in de bouw beslist af. En dat juist bij het sonnet, dat zozeer aan een vorm- en gedachte-schema is gebonden. Natuurlijk heeft Kloos zich wel degelijk op de bouw van het vers bezonnen (getuige zijn terecht beroemde regels over het

1) Naar aanleiding van M. Nyhoff, ‘Nieuwe Gedichten’, Amsterdam 1934.

sonnet), maar hij blijkt toch huiverig van het ‘in elkaar gezette’ vers. De invloed van deze romantische ritmisch-muzikale versidee maakt de waardering van het moderne vers van na de oorlog voor vele mensen nog altijd moeilijk. Want de kracht - of de zwakheid - van dit vers berust veel meer op de konstruksie, zijn eenheid berust op bepaalde onregelmatig geplaatste steunpunten en niet in de eerste plaats op de ritmisch-muzikale stroom van de versregels zelf.

Deze gedachten kwamen bij mij op, toen ik mij bezig hield met Nyhoff's laatste bundel ‘Nieuwe Gedichten’. Vergeleken bij zijn vroegere werk is in deze bundel bijna zonder uitzondering een vermindering van het ritmisch-muzikale element te konstateren.[1)] En wat het waarderen van deze verzen bemoeilijkt, is de veelal duidelijk-waarneembare gedachte-konstruksie, het in-elkaar-gezette ervan. Als wij vertrouwd zijn met ‘De Wandelaar’ en de ‘Vormen’, kan het lezen van deze gedichten aandoen als de hernieuwde kennismaking met een goede vriend, die wij in jaren niet gezien hebben. Pas na enige ontmoetingen vinden wij hem geheel terug. We ontdekken dan weer de trekken, die onze herinnering had vastgehouden, maar konstateren tegelijkertijd de verandering. Zo herkennen wij de Nyhoff van de ‘Vormen’ in deze bundel pas langzamerhand. Er ligt een afstand tussen vroeger en nu.

In een Gids-artikel van 1931 kondigt Nyhoff deze verandering al min of meer aan. Hij bespreekt daarin werk van Henr. Roland Holst en stelt dan het probleem van ideaal en werkelijkheid, van Droom en Daad (het kernprobleem van Henr. Roland Holst's dichterlijke werkzaamheid) op de volgende wijze: Als zij kon aanvaarden, zo zegt hij daar ongeveer, ‘dat men geen ander visioen mag verkondigen dan hetgeen men persoonlijk belichaamt.... dan zou het strijdige in haar natuur zijn opgeheven en wij zouden getuigen zijn, misschien niet van gedichten, maar van een daadwerkelijke levenshouding, welke een nieuw geslacht, een nieuw ras van mensen aankondigt. Het is een gevaarlijk vraagstuk, dat hier wordt aangeroerd. Alle poëzie is een profane,

1) Hetzelfde konstateerde Menno ter Braak in ‘Het Vaderland’ van 10 Jan. 1937, in een bespreking van ‘Muziek in den Ban der Letteren’ van Dr. K. Ph. Bernet Kempers, in welke bespreking interessante dingen gezegd worden over de verhouding tussen de muziek en de literatuur in de 19e eeuw.

wereldlijke mystiek, een eerste trap, waarbij de dichter lager blijft dan zijn eigen gedicht. Er komt echter een ogenblik, waarop de dichter, als het ware in wedloop met zijn eigen werk, een hoger trede zelf bereiken wil, en waarop hij, als zijn stem dan in gebreke geraakt, geen ander uitdrukkingsvermogen bezit dan het lichaam waarin God hem heeft doen geboren worden en de omstandigheden langs de weg. Eerst bij deze wedergeboorte in het oneindig-kleine zijn wij ons “stomme” zelf en vervullen, hoe stumperig ook, hetgeen ons als droom voorzweefde.’

Men vergeve mij dit uitvoerige citaat om het belangrijke van deze opvatting, die een zo streng verband legt tussen leven en kunst. Acht jaar geleden stelde Marsman in een polemiek met Van Eyck de verhouding ethisch-aesthetisch als volgt: ‘De eenvoudige waarheid is, dat een groot schoft een groot dichter kan zijn.’ Dit is het andere uiterste: een zo goed als geheel ontbrekend verband. Aantrekkelijk klinkt de stelling niet, men zij dus op zijn hoede die zonder meer te verwerpen. Natuurlijk drijft Marman de zaak hier op de spits, zoals dat in polemieken vaker gebeurt: er is een duidelijk reaksie-element in deze uitspraak. Niettemin moet de bedoeling toch zijn, dat een zedelijk-slecht mens grote kunstwerken kan voortbrengen. Wij kunnen (met Marsman) aannemen, dat groot werk alleen kan ontstaan, waar groot, intens leven is en Marsman heeft indertijd zelf toegegeven, dat *ten slotte* de intensiteit van leven bepaald wordt door de spanning tussen goed en kwaad; dus *tussen de ethische norm en de wil daaraan te beantwoorden*. Waar die *wil* aanwezig is, is Marsman's benaming niet meer van toepassing. Het betrekkelijk recht van zijn opvatting laat zich het best negatief formuleren n.l. dat een *braaf* mens nooit een groot kunstenaar zal zijn. Dat zijn sferen van leven, die zeer ver uit elkaar liggen.[1)]

Keren wij nu tot Nyhoff's redenering terug, dan zien wij daarin voor alles een eis van zuiverheid en waarachtigheid, van het weren van literaire grootspraak, en van een levenshouding, die geen ‘vluchtheuvels’ duldt. In wezen dus, wat wij *modern* plegen te noemen. Bovendien worden zijn beweringen door de

1) In ‘Heden ik, morgen gij’ tekent Marsman de *schoft* als degene, die zijn hogere begaafdheid (in dit geval op okkult gebied) misbruikt ten eigen bate en tot verderf van anderen. Het is mogelijk, dat hij de vroegere uitspraak niet meer voor zijn rekening neemt. Ik nam die dan ook slechts als voorbeeld.

praktijk bevestigd. Hoe vele kunstenaars hebben niet na hun jeugdwerk (waarin *noodzakelijkerwijs* ‘een groter visioen wordt verkondigd dan men persoonlijk belichaamt’) voor lange tijd of voor goed gezwegen? Zij waren, door de zelfverwerkelijking opgeeist, hun ‘stomme zelf’. Marmsan zelf heeft eens het tekort aan poëzie in het dichtwerk van Van Eyck trachten te verklaren uit een teveel aan poëzie in zijn leven! (tekort en teveel natuurlijk vergelijkenderwijs). ‘Poëzie verwijdert zich steeds van het poëtische,’ gaat Nyhoff nog verder in hetzelfde artikel, ‘zodra de zelfverwerkelijking een onherroepelijke aanvang heeft genomen. Eerst als dit “stomme” zelf nog stem blijkt te hebben, beginnen de grote kansen.’ Wij voor ons zijn ervan overtuigd, dat in alle werkelijk grote werk de stem van dit ‘stomme zelf’ tot ons spreekt.

Niemand komt *toevallig* tot een dergelijke theorie: een sterke neiging tot vergeestelijking (tot ‘verkondiging van het visioen’) en een even sterke strek naar de konkrete realiteit beheersen Nyhoff's dichtwerk. Men kent van deze dichter het motief van het heimwee naar de kinderjaren. De centrale figuur is daarin de moeder. Met welk een verering spreekt hij over haar in zijn gedichten en met welk een verlangen naar de tijd, waarin het leven onder haar leiding nog konkreet en eenvoudig was. Naar deze konkreet-geestelijke, aards-hemelse wereld verlangt hij in zijn latere gespletenheid terug. Dit verlangen krijgt een zeer merkwaardig aksent door een zich afwenden van de zelfontleding en van de zelfbespiegeling, die ‘De Wandelaar’ en de ‘Vormen’ deden ontstaan. In ‘De Pen op papier’ (1926) schreef Nyhoff over zijn vroegere werk aldus: ‘.... vroeger, toen mijn bewustzijn schreef, toen ik met voorzichtige op- en neerhalen, klaar en helder, de resultaten optekende van abstracte rêveries waarmee ik met gepijnigd wijsgerengelaat door de stadsbuitenwijk waar ik woon had gedrenteld,....’ Men voelt, dat dit een wending betekent, een wending, die in 1931 theoretisch werd verantwoord in het besproken artikel en die in 1934 bevestigd werd in de bundel ‘Nieuwe Gedichten’.

In de eerste afdeling ‘Zes Gedichten’ staat een vers, dat nog geheel tot een vroegere periode behoort, zowel naar de vorm als naar de inhoud. Het is muzikaler (met typische *herhalingen*), het heeft sterker ritme, het is niet zozeer *spreekgedicht* als de meeste andere. En de inhoud is een vervoerd wegzwerven van de dwaze bijen (‘without a course, without a star, but by the

instinct of sweet music driven'), steeds verder van de *warme* werkelijkheid, tot zij, gestorven, als *sneeuw* naar beneden dwarrelen. 'Een geur van hooger honing verbitterde de bloemen'. De laatste strofen luiden:

'Steeds heviger bezweken,
steeds helderder doorschenen,
steeds heviger bezweken
naar het ontwijkend teeken,

stegen wij en verdwenen,
ontvoerd, ontlijfd, ontzworven,
stegen wij en verdwenen
als glinsteringen henen. -

Het sneeuwt, wij zijn gestorven,
wij dwarrelen naar beneden.
Het sneeuwt, wij zijn gestorven,
het sneeuwt tusschen de korven.'

Naar de gedachte-inhoud sluit hier zeer nauw bij aan een gedicht uit deze zelfde afdeling, getiteld 'Het Veer'. Het bevat deze wonderlijke voorstelling: Sebastiaan, de martelaar, bevindt zich onmiddellijk na zijn dood bij een klein boerenhuis, aan de oever van een breed water. Een veerpont geeft verbinding met de 'overkant'. Het wordt nacht en uit een kamer van het boerenhuis valt licht naar buiten. In die kamer wacht een vrouw de geboorte van haar kind. Het is er zeer stil, niet de stilte des doods, niet het hemels licht, 'geen immer helderder gezang, waarvan de breede eentonigheid weer stilte wordt':

'die stilte daar was aardsch en warm, was zwanger,
hoop, aanvang, was een ademhaling, die
zich inhoudt bij de diepste teug, geluk
dat zich een hand voor oogen legt en zwijgt
en peinzend zich bezint,.....'

In deze stilte ziet Sebastiaan bevreemd terug op zijn leven op aarde:

'.....zeer bevreemd
dat hij, toen hij in leven was, zijn hoop
gesteld had op een hooger heil dan dit
thuiskomen in een slapend vruchtbegin;
dat hij begeerd had naar den geest terwijl

het wonderbaarlijk lichaam in den tijd
hem gansch bewoonde; en dat wie sterft eerst ziet
hoe dieper 't bloed is dan de hemel hoog;
dat hij geen zoon had, kwelde hem,.....'

En dan, omdat 'Gods barmhartigheid reikt verder dan zijn wet', drijft zijn ziel niet als een vogel, 'rechtstandig, wit', naar zee, maar wordt hij herboren in het kind, dat die nacht in het huis bij het veer ter wereld komt; een kind:

'.....zoo stralend schoon,
dat men, de warmte ziende van zijn blik,
aan blauwe lucht moest denken, melk en vruchten,
aan stroomend water waar men baadt en waar
men na het bad naakt inslaapt in het gras.'

De dwaze bijen: symbool van dat romantische verlangen, dat steeds verder wegdwaalt tot het alle kontakt met het leven verliest. *Sebastiaan*: symbool van die romantiek in de godsdienst, die het aardse leven en het lichaam doet verachten en veronachtzamen. Bij beiden: de konsekwentie 'tot de dood erop volgt' (dat redt altijd iets!), maar bij Sebastiaan leidt het overschrijden van deze grens tot een verandering van houding, tot een wedergeboorte ten slotte: de ontdekking van het 'wonderbaarlijk' lichaam, d.i. - wat Sebastiaan niet had beseft - het lichaam, waarin 'God hem had doen geboren worden'.

In 'Het kind en ik' ziet de dichter in een visioen het *kind* alles opschrijven, wat hij nog ooit te schrijven droomt. De afdeling Zes Gedichten waartoe dit alles behoort, kondigt duidelijk het *nieuwe begin* aan, *is* dat reeds gedeeltelijk:

'Hoor, hoor! De nachtegaal hervat
zijn lied in 't hartje van de stad.
Men heeft er woningen gebouwd
van nieuwen steen en blinkend hout.'

De volgende afdeling 'Acht sonnetten'[1)] bevat veel herinneringen. Een stuk leven wordt afgesloten, niet als volkomen voorbij, maar als in zijn essentie voortlevend in het heden en de toekomst. In het eerste sonnet 'Aan een graf' zegt hij:

'Ik sta aan 't graf als jij eens aan mijn wieg.
Moeder, meen niet dat ik om een verzonken
handje-vol asch mij om het vuur bedrieg.'

1) Men lette op de eenvoud van deze titels en denke aan de enigszins opzettelijk-symbolische in 'Vormen'.

In het laatste sonnet, dat eveneens een herinnering aan de moeder bevat, herkent hij iets van haar vroomheid in een voorbijvarende, psalmzingende schippersvrouw. In ‘Florentynsch jongensportret’ is het weer het kind, waarvoor de hele wereld buigt. Maar één sonnet is hier om de inhoud het belangrijkst, omdat daarin de worsteling om de zelfverwerkelijking rechtstreeks wordt uitgesproken. Het is getiteld ‘De Schrijver’ en luidt:

> ‘Telkens komen tusschen de wolken door
> vogels met nieuwen tekst tegen de ramen,
> en ik zit mij, onder mijn lamp, te schamen
> dat ik niet neer kan schrijven wat ik hoor.
>
> O God! Hoe dorst ik lachen om lichamen
> van wier volmaakte schoonheid een flauw spoor
> in kleeding overblijft, ik, die aldoor
> uw evangelie uitstraal voor reclame.
>
> Hoe dorst ik lachen? In hun oogopslag
> is vogelwiekslag meer dan uit te spreken.
> Ik kan niets doen, niets doen. Ik wacht den dag
>
> dat zich één vrouwehand opheft, ten teeken
> dat ik wat voor mij neerstrijkt nemen mag.
> Want hoor, hij zingt, hij is niet te onderbreken.’

De - nu als een fout begrepen - verachting voor het bezield-lichamelijke (regel 5-10), het besef van de afstand tussen ‘het visioen’ en het eigen leven (regel 7-8), m.a.w. de spanningen van de zelfverwerkelijking maken de verwezenlijking van de inspiratie onmogelijk (regel 1-4). De dichter wacht tot ‘zich één *vrouwe*hand opheft’, tot het teken uit de *konkrete wereld* hem wordt gegeven, omdat hij weet, dat hij dan pas zal kunnen en mogen schrijven, zoals hij zich in zijn nieuwe opvattingen tot taak heeft gesteld. Deze ‘werkeloosheid’ heeft hem blijkbaar aanleiding gegeven tot het enige direktsociale gedicht, dat wij van hem hebben, n.l. ‘De vogels’. Hij heeft vaak gezien, hoe zich de mussen en de meeuwen om de schaftende fabrieksarbeiders verzamelen en maakt dan deze vergelijking:

> ‘Andere vogels hebben het niet zoo.
> Ik heb hen vaak op de brug gâgeslagen,
> zij haalden brood op het stempelbureau.

Wanneer die kruimels van den hemel vragen,
een bioscoop, een fiets, een radio,
komt de cavalerie den hoek om jagen.'

Al deze elementen nu zijn samengevat in het langere verhalende gedicht, waarmee de bundel sluit: 'Awater', met het motto: 'ik zoek een reisgenoot'. De inhoud daarvan is in 't kort het volgende:

De dichter zelf zoekt een 'reisgenoot', een vriend. Hem is een kantoorbediende opgevallen, die dagelijks langs zijn raam komt. Dit is Awater. De dichter wil weten of Awater zijn vriend kan worden en volgt hem daarom op een avond, als hij uit kantoor komt. Langs een winkel voor reisartikelen, een wisselkantoor en een kapperszaak komen zij in het café, waar de dichter vroeger altijd met zijn broer kwam (zijn vroegere 'reisgenoot', die gestorven is). Awater gaat in *hun* hoek zitten. Na een korte poos gaan zij weer verder en komen in een druk restaurant. Awater zingt daar een lied van de 'aanbedene', die hij op aarde nooit terug zal zien. Weer buitengekomen gaat Awater in de richting van het station, steeds gevolgd door de dichter. Daar komen zij langs een Leger des Heils-bijeenkomst, waar Awater de dichter aanziet of hij hem van ouds kent. Dan gaat de dichter alleen verder en neemt plaats in de 'Oriënt Express', die op het voorgeschreven uur vertrekt.

Wat betekent nu hier de figuur Awater? Hij is een kantoorbediende, maar hij wordt ons beschreven als een Johannes de Doper:

'Hij werkt op een kantoor, heet daar Awater.
Zie hem. Hij is bekleed met kemelhaar
geregen door een naald. Zijn lijf is mager
gespijsd met wilde honing en sprinkhanen.
Niemand heeft ooit hetgeen hij roept verstaan.
Het is woestijn waar hij gebaren maakt.'

Hier is duidelijk het wereldvreemde element opnieuw gepersonifieerd, zoals reeds eerder in de 'Dwaze Bijen' en in 'Sebastiaan'. Als de dichter Awater voor het kantoor opwacht, ziet hij hem zo:

'Opeens Awater. Van een overloop
zie ik hem komen, knipperend met 't oog.
Geen sterveling, geen stad, geen avondrood

bestaat voor hem. Hij komt gesneld van boven,
zandstenen trappen af langs slangen koper.
Hij ziet, schijnt het, een horizon, een zoom
waaruit ononderbroken weerlicht gloort.'[1)]

Volkomen levend dus in een *andere* wereld, ver van de nuchtere realiteit, waarin hij het grootste deel van zijn dag doorbrengt. Zal dit nu de reisgenoot zijn, die de plaats van de gestorven broer zal innemen? Eerst lijkt het van wel, maar bij de Leger des Heils-meeting voor het station gaan hun wegen uiteen. Op het ogenblik, dat de jonge vrouw in heilsuniform zegt: 'Wij leven heel ons leven fout', *herkennen* Awater en de dichter elkaar. Bij haar uitspraak: 'Liefde wordt nooit vergeefs vertrouwd', gaat de dichter vlug naar het station; Awater blijft achter. Nu zal hij op reis gaan; daar staat de trein, symbool van de onwrikbaarheid van de konkrete wereld en haar noodzakelijkheden. Denk niet, zegt Nyhoff, dat zij zich bekreunt om u:

'Wat voor hoop gij ook koestert of wegduwt,
nogmaals, het deert haar niet; zelfs voor de illusie
een reisgenoot te hebben is ze immuun.'

In welke spanningen wij ook leven, of wij het hoogste geluk beleven, of onder smart en zorgen en teleurstellingen gebukt gaan, de wereld raakt niet uit zijn voegen, het leven gaat zijn *gewone* gang, waarin wij toch mee moeten gaan; als wij 'op reis gaan', *de trein vertrekt op het voorgeschreven wur*.

'..... of dat gij het puurst
geluk smaakt dat voor het individu
is weggelegd: te weten, 'k werd bestuurd,
't is niet om niet geweest, ik was geen dupe, -
geprezen! - 't laat haar koud. Zij ziet azuur.
Van schakels is haar klinkende ceintuur.
Zij zingt, zij tilt een knie, door stoom omstuwd.
Zij vertrekt op het voorgeschreven uur.'

Indien nu b.v. dit slot ons treft en een wijd uitzicht opent op de verhouding van wet en vrijheid, lot en streven, dan kom ik terug op de vraag, die ik aan 't begin stelde: In hoeverre is onze ontroering, denkend en voelend, opgestuwd naar dit hoogtepunt door de kompositie, door de struktuur van het voorafgaande?

1) Kursivering van mij (K.).

In hoeverre spelen hier zelfs de verhoudingen in de gehele bundel een rol? Het antwoord op deze vraag heb ik getracht te geven in bovenstaande analyse door erop te wijzen, hòe gekonstrueerd dit werk van Nyhoff is. Duidelijker kan dit voor ‘Awater’ niet gedemonstreerd worden dan door het feit, dat elk van de acht delen, waaruit dit gedicht bestaat, op één speciaal klinkerrijm gebouwd is. Het eerste heeft voortdurend e-rijm, het tweede a, het derde o en verder ei, oe, ie, ou, u. Zonder mij te begeven op het speculatieve gebied van de betekenis van deze klinkers, wil ik er toch op wijzen dat hun *waarde*, d.i. *hun betekenis in dit verband*, voor het gedicht zeer groot is. In hun samenhang en opvolging doen zij het buitengewoon goed, vooral het ie-gedeelte (waarin het mooie lied van Awater, het enige, dat geheel in volrijm staat) en het u-slot, zoals ik heb aangegeven, naar mijn indruk ook de meest essentiële stukken. We staan hier weer voor die wonderlijke versmelting van intuïtie en techniek, die ons in het echte kunstwerk altijd weer verbaast en ontroert. In de ‘Nieuwe Gedichten’ is daarvan stellig iets bereikt. Niet overal; er zijn gedichten, die stroef geworden zijn door de vermindering van het muzikale element; er zijn stukken in ‘Awater’, die zich zo ver ‘van het poëtische verwijderd hebben’, dat zij bijna tot proza zijn geworden. Waar Nyhoff de kwestie aldus stelde, dat ‘alle poëzie een profane, wereldlijke mystiek is, een eerste trap, waarbij de dichter lager blijft dan zijn eigen gedicht’, daar stelde hij eigenlijk het kernprobleem van alle moderne poëzie. Want van de twee (ideale) mogelijkheden: de dichter bereikt (zij het moeizaam en langzaam) de ‘hoogte’ van het gedicht òf hij trekt het gedicht tot zich omlaag, heeft men maar al te vaak de laatste gekozen, menend zodoende *modern* te zijn. Het is duidelijk, dat èn de poëzie èn de menselijkheid daardoor schade hebben geleden. De bedoeling van deze beschouwing was, aan te tonen, dat juist omdat Nyhoff de eerste mogelijkheid koos, zijn bundel ‘Nieuwe Gedichten’ voor de waarachtig *moderne* poëzie in Nederland van grote betekenis is geworden.

A.M. KORPERSHOEK.

Het handelingskarakter van het woord.

Wie voor de verschillende gebruiksvormen en de betekenisveranderingen van een zeer gewoon woord als *geweer* b.v. een verklaring zoekt, staat al bij zijn eerste pogingen voor duisterheden.

Eén ding is duidelijk: het oude woord *geweer* of *gewere*,[1] samenhangend met het werkw. *geweren*, dat een aanvallende of verdedigende, lichamelijke of geestelijke, strijdhandeling noemde, was zowel nomen actionis als al of niet collectiverende zaaknaam. De collectiverende functie - die *gewere* uitdrukte in het praefix *ge-*[2] verdween geleidelijk. Men ging het woord meer en meer van één enkel wapen gebruiken, en in dit gebruik kennen wij het thans.[3] Achter de duidelijkheid van die drie zo juist genoemde phasen van het woord: zijn gebruik als nomen actionis, zijn gebruik als collectivum, voorafgaande aan zijn vrijwel uitsluitend individualiserend gebruik, verbergt zich echter zeer veel onduidelijks.

Om iets te noemen: hebben wij recht te menen dat het woord *gewere* in de betekenis van *tegenstand*: 'Op dien torre was ghewere starc, eer men hem opgaf',[4] volgens dezelfde grammatische wetmatigheid gevormd is, of minstens: volgens dezelfde grammatische wetmatigheid g e b r u i k t wordt, als *gewere* in de betekenis van w a p e n r u s t i n g , zoals wij die lezen in de Roman der Lorreinen: 'Gysbert, die in syn gewere vaste sat en de vromelike'?[5] De vraag naar de grammatische structuur van het woord is ernstig van belang. Ja zeker, als de beide gebruiksvormen van het woord teruggaan op één gemeenschappelijke begin-vorm, dan hebben wij natuurlijk te doen met duidelijke betekenisv e r a n d e r i n g . Maar wat, wanneer de beide vormen nu eens een grammatisch verschillend ontstaan hadden? Immers, als de stoffelijke zaaknaam of het verzamel-woord *geweer* - en op die mogelijkheid wijst het Ndl. Wb. uitdrukkelijk - van een verbaal

1) Mnl. Wb. II, kol. 1893, 1894.
2) Ndl. Wb. IV, kol. 361.
3) Ndl. Wb. IV, kol. 2021.
4) Mnl. Wb. II, kol. 1893.
5) Mnl. Wb. II, kol. 1894.

znw. gevormd zouden zijn met behulp van het collectiverende praefix *ge-*, dan blijft de mogelijkheid volledig open dat het nomen actionis *geweer* daarentegen afgeleid zou zijn van een met *ge-* versterkt verbum *weren*. Het is zelfs mogelijk dat wij in het vrouwelijk geslacht, dat bijzonder bij het nomen actionis optreedt, daarvan een aanduiding hebben te zien.[1)]

Welnu: in dat geval is er in de verhouding der twee gebruiksvormen nomen actionis en collectivum ten opzichte van elkaar, helemaal geen sprake van betekenisverandering: immers het ene verandert dan niet in het andere, maar hoogstens is het mogelijk dat beide samenvallen in één nieuw, secundair gemaakt, woord. Het is ook mogelijk dat de twee woorden *geweer* naast elkaar blijven bestaan, zonder dat de betreffende gebruiker ze 'ineendenkt', ze identificeert.[2)]

Maar wat er ook van zij: op die manier is noch het nomen actionis in 'n collectivum, noch het collectivum in een nomen actionis veranderd. Vóór we dus een verklaring kunnen gaan zoeken van de verandering, moeten we ons eerst afvragen: was er 'verandering'!

Toch hebben we wel iets omtrent eventuele 'verandering' geleerd toen we - zonder van verandering te weten - de bekende feiten eens wat nader bekeken: blijkbaar kan verandering of niet-verandering in functie staan van het grammatische systeem. Het nederlandsche systeem laat zowel afleiding met het praefix *ge-* toe, met behulp van een verbaal znw. (als *gebraad* van *braet*), als afleiding van een reeds samengesteld werkwoord: hierdoor ontstaat een mogelijkheid van betekenis-overeenkomst én betekenis-verschil bij één woord-v o r m , zonder dat er van betekenisv e r a n d e r i n g sprake hoeft te zijn.

De invloed die de woord-systemen van een taal en het grammatische systeem op de woord-betekenis kunnen hebben is reeds vroeger door P a u l [3)] en in de laatste tijd weer uitdrukkelijk door V e n d r y e s [4)], door B l o o m f i e l d [5)] en door G r a f f [6)] gesignaleerd, doch zij beperkten zich tot het aanwijzen van systeem-factoren in gevallen, waarvan wij reeds van elders weten

1) Ndl. Wb. IV, kol. 2019.
2) Vgl. R e i c h l i n g , Het Woord. Nijmegen 1935, blz. 334, 335, 340.
3) P a u l , Prinzipien[4]. Vgl. b.v. blz. 256, 257.
4) Vendryes, Le langage. Paris 1921, blz. 229-231.
5) B l o o m f i e l d , Language. New York 1933[2], blz. 439.
6) G r a f f , Language and Languages. New York-London 1932, blz. 285 vlg.

dat er geen verandering of wel verandering had plaats gehad.

Met dat al staan we dus voor het feit, dat we om over de geschiedenis van het doodgewone woord *geweer* geen ongefundeerde uitspraken te doen al moeten beginnen met 'n flink deel van het materiaal, als voor verklaring voorlopig ontoegankelijk ter zijde te laten. Het kan nóg zo verleidelijk zijn te menen, dat het gebruik van het nomen actionis *gewere* werd overgedragen op het handelings-instrument - een verschijnsel dat immers voortdurend voorkomt - onze kennis van het nederlandse taal-systeem echter verbiedt ons aan te nemen dát dit de facto gebeurde, als wij het feit der verandering zelf niet op heterdaad kunnen betrappen.

Er rest ons dus de overgang van het collectief, en soms individualiserend, tot het énkel individualiserend gebruik van *geweer* te verklaren, zoals wij dat tans kennen.

We zijn hieromtrent prachtig ingelicht. We bezitten alle gegevens die voor een verklaring nodig schijnen: de teksten ontrolt het Nederlandsch Woordenboek; we weten van elders dat het vuurwapen, geweer, het militaire individuele wapen bij uitstek geworden is voor het grote merendeel der combattanten. Wij zien de beïnvloedende werking der zaak-ontwikkeling op de woordontwikkeling zich voor onze ógen als 't ware voltrekken: we zien een specialisering van betekenis ten gevolge van een specialisering in gebruik en structuur der wapenen zelf. We vinden dus een der meest doorzichtige gevallen die er in zake betekenisverandering bestaan. Zouden wij in andere gevallen van betekenisverandering misschien nog naar een of ander psychische tendens, naar een algemene fundamentele psychische of sociale constellatie moeten zoeken om voldoende factoren voor een eventuele verklaring te bezitten, in ons geval kon dat overbodig lijken.

Op dit punt aangekomen herinneren wij ons echter een uitspraak van V e n d r y e s : ‘Les faits de vocabulaire étant éminemment singuliers, dépendent d'accidents qu'il est impossible de prévoir, aussi bien que d'imaginer après coup quand l'histoire n'en fournit pas la preuve.’ (blz. 250). En inderdaad, een verklaring van een veranderings-feit veronderstelt de kennis van het singuliere feit der verandering. Willen wij weten waarom *geweer* de facto veranderd is, dan moeten we het geval van taal g e b r u i k , of een geval van taal gebruik, opsporen waarin deze verandering zich de facto voltrekt. Nu merkte B l o o m f i e l d niet ten onrechte expliciet op, wat V e n d r y e s impliciet ook al aanduidde, dat nl. de veranderings-feiten in vele opzichten aan

de greep van de linguist ontsnappen; H a n s S p e r b e r, zegt B l o o m f i e l d, deed de prachtige vondst de betekenis-verandering van het germaanse woord *Kopf = pot* in *Kopf = hoofd* als 't ware op heterdaad te betrappen: hij vond de teksten zelf in hun historische opeenvolging die juist de situaties noemen waarin de verandering gebeurde. Maar hebben wij in de aanwijsbare verhouding van de tekst tot de extra-linguistische gegevens waar die tekst naar uitwijst, de reden van de uitbreiding? Welnee: 'The reason for the extension, however, is an other matter.' (blz. 440). Wij moeten de reden vinden, zegt B l o o m f i e l d, waarom een bepaald gebruik onder invloed van het spel van begunstigende en tegenwerkende factoren tot stand kwam en zich dermate begunstigd zag, dat het zich kon doorzetten. Hiervoor bieden noch algemene psychische tendensen noch bepaalde zakelijke verhoudingen een verklaring: immers de vraag is juist waarom ze in dit geval wél en in een ander geval niet werkten.

B l o o m f i e l d meent dat zich - in de gewone gevallen - de eigenlijke oorzaak zal openbaren wanneer wij er in zouden slagen, de spreekwijzen te vinden of te reconstrueren waarin de twee vormen a l t e r n a t i e f werden gebruikt. Wanneer wij een bepaalde tekst zouden vinden, b.v. 'Breng mij het *geweer*!', waarin *geweer* niet als collectivum voor wapentuig zou kunnen zijn gebruikt, terwijl toch dit gebruik, volgens bronnen van dezelfde tijd wél mogelijk was, dan zouden wij in de context (of in de situatie die de tekst beschrijft) de oorzaak der verandering moeten kunnen vinden, die in de teksten, waarin b e i d e betekenissen zouden passen, n i e t was aan te wijzen. De methode B l o o m f i e l d is uitstekend: zij wil practisch in de massa van samenwerkende factoren de eigenlijke oorzaak tot één onbekende terugbrengen. B l o o m f i e l d vangt door zijn schemata bovendien heel het zg. 'sociale' aspect van de taal in zijn onderzoek.

Hij geeft op deze wijze aan de lexicograaf een linguistisch verantwoorde handleiding bij diens onderzoek, maar ook hij laat op zijn beurt weer de cardinale vraag open: hoe kwam het dat de twee vormen alternatief k o n d e n worden gebruikt? Pas wanneer hij dit heeft aangetoond kan zijn methode een volledige oplossing geven. Zoals de methode er nu ligt leert zij ons alleen het feit kennen in verhouding waartoe zich de verandering vol trekt. Ook al passen wij de methode B l o o m f i e l d toe, V e n d r y e s schijnt volkomen gelijk te krijgen: 'Les faits de vocabulaire étant éminemment singuliers, dépendent d'accidents

qu'il est impossible de prévoir, aussi bien que d'imaginer après coup, quand l'histoire n'en fournit pas la preuve.'

En de conclusie van dit alles? De conclusie is, dat de betekenisverandering zich zou kunnen voltrekken op grond van een wetmatigheid, die nog meer en nog andere elementen omvat dan men gewoonlijk pleegt te beschouwen.

Eén ding ter inleiding voorop: juist is de opvatting van V e n d r y e s e n B l o o m f i e l d , dat het constateren van het w a a r o m van een feitelijke verandering ten slotte historisch onderzoek is, historisch onderzoek dat alleen de linguist aan de hand van zijn begrips-systeem verrichten kan; maar minder juist is het te menen dat de 'wetten' der verandering zouden kunnen worden afgeleid uit de studie van die f e i t e n der 'verandering' a l l e e n : de wetten der verandering omsluiten evident een apriori dat verondersteld moet worden om het feit der verandering te verklaren: de invloed van het feitelijk gegeven moet (voor wij het recht krijgen de verschijnselen in hun oorzakelijke verhoudingen verklaard te achten) beschouwd worden in zijn verhouding tot een bepaalde gegeven wetmatigheid in het taalmateriaal.

V e n d r y e s schrijft: 'Le linguiste ne fait d'étymologie que pour réunir le plus grand nombre possible de procès sémantiques semblables et pour dégager de cette étude les lois générales suivant lesquelles le sens des mots évolue.' (blz. 228). V e n d r y e s wil dus - en terecht - uit de feiten de wetten der verandering afleiden, maar hij geeft - met B l o o m f i e l d - toe, poneert zelfs uitdrukkelijk en herhaaldelijk, dat het feit der verandering hem als linguist eigenlijk ontgaat. B l o o m f i e l d bevestigt dit zoals wij zagen, maar laat toch duidelijk zien, dat de linguist historicus de l e i d r a a d voor zijn onderzoek van de linguist als zodanig moet meekrijgen.

Wat volgt hieruit? Hieruit volgt niet meer, maar ook niet minder, dan dat bij het feit der betekenis-verandering een linguistisch apriori betrokken is dat er m.a.w. een wetmatigheid in de taal zelf is gelegen, die aan de betekenis-veranderingen èn hun mogelijkheden èn hun grenzen stelt. Deze wetmatigheid is, naar mijn weten, nergens uitdrukkelijk onder dit opzicht onderzocht.

Dat is geen wonder. Men begon nl. met zijn belangstelling dààr waar het wonder al gebeurd was en voorbij! Men constateert aan de betekenis van 'n woord een verandering en zoekt nu in de onderlinge verhouding van de eerste phase tot de tweede, en

in de verhouding van elke phase afzonderlijk en beide phasen samen tot geheel het milieu waarin zich de verandering voltrekt, de gegevens voor een verklaring. De toegepaste onderzoeksmethode lijkt zeer volledig maar zij is dat toch niet, want zij vergeet zich af te vragen, waar de betekenis van een woord het vandaan haalt dat zij veranderen k a n ! Het lijkt toch wel nodig dat we, om de aardappel-ziekte te kunnen verklaren, de structuur van een aardappel kennen en als co-determinant in het onderzoek betrekken! Het is jammer, dat men meende de betekenisverandering te kunnen verklaren zonder geheel de wetmatigheid van het woord als n o o d z a k e l i j k element mede te beschouwen. Overigens is het zeer waar, dat er in de woorden geen volkomen immanent princiep van ontwikkeling bestaat, geen 'vie des mots' in de zin van D a r m e s t e t e r , maar er is in hen wel een princiep van ontwikkeling dat zich in het gebruik der woorden uitwerkt op grond van hun eigen structuur. Welnu, in het woord is de structuur van een handeling. Ontkennen we met deze bewering dat het woord ook een 'denkvorm' is? Volstrekt niet: een traditie van duizende jaren meent terecht in het woord een denk-vorm te vinden; maar deze denk-vorm is mede onderworpen aan de wetten van het handelen; en dit inzicht betekent een vervollediging van het traditionele standpunt.

Alle woord-verandering, woord-groepering en grammatische systeem-vorming, kan mede aan den invloed van dit feit onderworpen zijn. Wij beperken ons tot een beknopte beschouwing van zijn invloed op de betekenis van het woord.

Het is zeer eenvoudig om aan te tonen dat het woord in taalgebruik minstens een andere denk-vorm is dan het begrip als denk-vorm in een oordeel. Wij behoeven, om dit op het eerste gezicht reeds te zien, maar op het metaphorisch woord-gebruik te letten. Wat kunnen we daar doen? Wij kunnen daar een bepaald woord gebruiken, wetend dat dit woord niet congruent is met de zaak, waarop wij het toepassen. Zo kunnen wij van een medemens, overigens weinig eerbiedig, zeggen: 'Je bent een varken!' Nu is het volkomen duidelijk dat maar enkele kwaliteiten die het varken bezit, en in de betekenis 'varken' worden omsloten, in de betreffende mens aanwezig zijn. Alleen deze gemeenschappelijke kwaliteiten van onzen hoorder en het varken noemen we nu met behulp van het woord *varken*: en het is grappig of hatelijk hier van een *varken* te spreken, óók omdat wij in het woord *varken* nog ándere betekenis-onderscheidingen a c t u e r e n ,

d.w.z. denkend naar voren brengen, waardoor wij de mens in zijn verhouding te kijk zetten tot het betreffende beest. Welnu, een begrip als zuivere denkvorm is nooit op een dergelijke wijze bruikbaar. Het is volslagen onmogelijk denkend te oordelen: 'deze mens is een varken', want een mens is géén varken. Wil ik 'denkend' iets uit het varken van den mens praediceren, dan moet ik het opzicht, waaronder ik den mens dan beschouw, in mijn oordeel uitdrukkelijk stellen; en wil ik dat oordeel logisch juist d.w.z. congruent aan de denk-verrichting, in taal formuleren, in taal uitdrukken, dan moet ik dat opzicht erbij zeggen, b.v. zó: 'wegens je luiheid noem ik je een varken'.

Nu gebeurt dit in het metaphorische taalgebruik juist niet! Wat gebeurt er, onder meer, dan wel? Er gebeurt dit: dat er uit de g e a c t u e e r d e betekenis-onderscheidingen van het woord *varken* maar enkele worden t o e g e p a s t, maar enkele gebruikt worden om te 'noemen'. Hieruit volgt dat de 'notae', de onderscheidingen van de 'betekenis', disjunctief praediceerbaar zijn, en: dat zijn de notae van een begrip als zuivere denk-vorm nooit. De disjunctieve praediceerbaarheid der betekenis-notae is een eerste kenmerk waardoor zich de betekenis onderscheidt van het begrip, waardoor zich het taal-gebruik onderscheidt van het denken; het is een eerste verschijnsel waardoor zich in de betekenis het handelingskarakter van het woord verraadt.

Maar, er is nog iets anders. De betekenis-onderscheidingen zijn niet alleen disjunctief praediceerbaar, zij zijn ook binnen een bepaalde betekenis, onbeperkt disjunctief relevant. Onder relevantie versta ik de eigenschap van een deel van een psychisch geheel om ten opzichte van dat geheel noodzakelijk te bestaan. Dat de betekenis-onderscheidingen t.o.v. het betekenis-geheel onbeperkt disjunctief relevant zijn wil nu zeggen, dat het betekenis-geheel identiek aan zichzelf blijft bestaan, onverschillig welke onderscheiding geactueerd wordt. Welnu, als het woord een denkvorm zou zijn zonder meer, dan moest het zelfs al uitermate verbluffend heten, dat een woord fluctuaties van betekenis zou kunnen vertonen, zonder dat de identiteit van het betreffende woord in zijn verschillende gebruiksvormen teloor ging, laat staan dat het blijvend zou kunnen veranderen en daarmee een nieuwe structuur in zichzelf zou kunnen incorporeren.[1)] Een begrip

1) V e n d r y e s geeft van het verschijnsel der polysemie de volgende voortreffelijke beschrijvende definitie: 'Il faut entendre sous ce nom la faculté qu'ont les mots de prendre des significations variées suivant les différents emplois auxquels ils sont soumis et de se maintenir dans la langue avec ces significations'. G u s t a f S t e r n heeft daarnaast in zijn boek: Meaning and change of meaning (blz. 164) nog eens uitdrukkelijk de nadruk er op gelegd dat betekenis-verandering kan bestaan in 'fluctuation' d.w.z. verandering die niet voert tot een constante veranderde gebruiks-vorm naast de oorspronkelijke, en 'change' die dat wel doet. B l o o m f i e l d op zijn beurt, - al gebruikt hij die term niet - wijst er op dat elke 'change' toch weer een of andere vorm van fluctuatie veronderstelt (blz. 430).

immers, blijft niet identiek aan zichzelf wanneer daarin notae veranderen; het verliest dan zijn identiteit. Niemand maakt zichzelf wijs dat hij met twee identieke begrippen te maken heeft als hij, om 'n voorbeeld uit de taal-verschijnselen te nemen, de zaak l e t t e r begrijpt als: ‘teken voor 'n klank in taalgebruik’, óf als hij dezelfde zaak l e t t e r begrijpt als: ‘teken voor 'n klank die in taalgebruik f u n c t i o n e e r t’. De enkele nota der functionaliteit geeft een ander letter-b e g r i p.

Aan dit feit dat een begrip t.o.v. de zaak die we daarin denken zijn identiteit ‘in indiviso’ bezit d.w.z. zijn identiteit alleen handhaaft met volkomen relevantie van elke nota, van elke onderscheiding binnen de eenheid, aan dit feit geeft de wijsbegeerte als sinds duizende jaren uitdrukking, als ze zegt, dat een begrip is als een getal: het verliest zijn identiteit met elke toevoeging of vermindering, met elke verandering. En de wijsbegeerte hoefde dit inzicht niet enkel als een resultaat van theoretische overweging te boeken, zij kon het aan de feitelijke ervaringsverschillen in het denken ontlenen; zij kon het in de phenomenologie van het denken vinden, even goed als zij het theoretisch uit het begrip van het denken deduceren kon.

Welnu: verdraagt het b e g r i p ‘letter’ geen enkele verandering zonder dat het onmogelijk wordt alternatief met het ene of andere begrip eenzelfde congruentie of discongruentie t.o.v. eenzelfde zaak te constateren, de betekenis ‘letter’ kan alternatief met de ene of met de andere onderscheiding gebruikt worden om eenzelfde zaak te noemen: het w o o r d *letter* blijft derhalve in taalgebruik voor deze begrips-veranderingen ongevoelig. Zeker, ook de betekenis van het woord *letter* verandert voor de gebruiker met de veranderingen die zich in het letter-begrip voltrokken, maar degene die zijn begrip ‘letter’ veranderde, kan het woord *letter* gebruiken, met of zonder de nieuwe betekenis-onderscheiding,

zonder dat dit woord, t.o.v. de zaak waarvoor het gebruikt wordt, zijn identiteit verliest en zonder dat het zijn bruikbaarheid dientengevolge ziet opgeheven. Zowel degene die het woord in de ene betekenis gebruikt, als degene die het in de andere betekenis toepast, kunnen, zonder enige moeilijkheid, met behulp van het w o o r d *letter* met elkaar converseren over de zaak l e t t e r zelf. Zelfs al zouden zij van elkaar niet weten dat zij over de zaak een verschillend begrip hebben en dat zij van die zaak niet dezelfde notae noemen, toch blijft hun communicatie intact zolang hun geactueerde betekenissen nog maar één nota bevatten die overeenkomt met een eigenschap van de zaak die zij noemen. En hieruit volgt dat de notae van een bepaalde betekenis, die de taalgebruikers op dezelfde zaak toepassen, t.o.v. die zaak volstrekt disjunctief relevant zijn.

Ja, meer nog: wanneer zij, als hoorders of lezers van elkaar te voren weten, of in de communicatie merken, dat hun betekenisnotae niét met elkaar congrueren en dat zij dus met onderscheiden betekenissen, dezelfde zaak, onder verschillend opzicht weliswaar maar op dezelfde wijze noemen, dan nog blijft het w o o r d *letter* zijn bruikbaarheid houden, en bewijst daardoor zijn identiteit voor hen beiden. Zonder de zekerheid van deze identiteit, zonder de zekerheid altans hetzelfde woord te gebruiken, werd communicatie een onmogelijkheid. En zo kunnen wij tenslotte vaststellen: bezit het begrip zijn identiteit t.o.v. de zaak die we daarin denken ‘in indiviso’ en handhaaft het deze identiteit alleen met volkomen relevantie van elke nota, de betekenis bezit t.o.v. de zaak die we daarmee noemen zijn identiteit in divisibilitate en handhaaft deze identiteit met volkomen disjunctieve relevantie van haar notae.

We constateren hiermee een tweede kenmerk waardoor zich de betekenis onderscheidt van het begrip, waardoor zich het taalgebruik onderscheidt van het denken: het is een tweede verschijnsel waardoor zich in de betekenis het handelingskarakter van het woord verraadt.

We vragen ons tenslotte af: hoe is dit mogelijk? Hoe is het mogelijk dat deze denkvorm, want laat het woord óók nog wat anders zijn, het is òòk een denk-vorm, hoe is het mogelijk dat deze denk-vorm 'n dergelijke variabiliteit van haar onderscheidingen vertoont?

Dit is mogelijk omdat vooreerst het taal-gebruik niet bestaat in het praediceren van betekenissen van betekenissen, maar -

zoals Husserl zegt - in het noemen van zaken door middel van een betekenis. Zolang het middel maar geschikt blijft om de zaak in kwestie te benoemen - onverschillig wat de woordgebruikers ook over die zaak denken - blijft het middel zich als zodanig handhaven, blijft het woord, dit woord.

Het is de zeer grote verdienste van Willem Graff als linguist met nadruk te hebben gewezen op het feit, dat betekenis-verandering niet identiek is met begrips-verandering: 'A change of meaning is identical neither with a change of thought nor with a change of extrasemeiological experience'. (blz. 303). Met dit te poneren poneerde hij impliciet het verschil tussen taal-gebruik en denken enerzijds en taal-gebruik en alle andere ervaringsvormen anderzijds.

En hiermee komen wij op ons uitgangspunt terug: het is niet alleen uitermate verbluffend dat het woord *geweer* zijn betekenis kon veranderen van 'het geheel van wapenen' tot: 'handschietwapen', maar het is precies even verbluffend dat het woord *geweer* in zijn betekenis 'het geheel van wapenen' verandering, welke dan ook, kon vertonen: het is verbluffend zolang wij het woord zien als een denk-vorm zonder meer. Maar, het woord is dan ook wat anders: het woord is een 'middel' een instrument: het kan óók denk-middel zijn, maar het is altijd een handelingsvorm tevens. We stoten tenslotte weer op het verschijnsel dat aan deze inleiding de titel gaf: het handelingskarakter van het woord.

Bij het onderzoek naar het handelings-karakter van het woord dienen wij allereerst het feit voor ogen te houden, dat elk woord gebruikt moet kunnen worden in communicatie tussen spreker en hoorder: het is daar evenzeer op aangelegd als het - onverschillig op welke wijze dit noemen geschiedt - aangelegd is op het noemen der zaken. Het woord is wezens-noodzakelijk een co-operatief instrument. Ik beweer volstrekt niet dat wij het woord nooit buiten het samenhandelen gebruiken. Ik beweer alleen maar dat elk woord voor samenhandelen bruikbaar is. Een vertegenwoordigster van het Amerikaansche behaviorisme kon terecht zeggen: 'language is the great medium through which human cooperation is brought about.'[1)] Dat de taal zelf wezensnoodzakelijk op cooperatie is aangelegd, in co-operatie

1) Grace Andrus de Laguna. Speech. Its Function and Development. New Haven-London 1927, blz. 19.

moet kunnen bestaan, is voor haar een onmiskenbaar gegeven waarvan zij uitgaat.

K a r l B ü h l e r noemt h a n d e l i n g ‘alle Zielgesteuerten Tätigkeiten des ganzen Menschen.’[1] Een handeling bestaat uit waarneembare en niet-waarneembare verrichtingen; dàt heeft hij met dit ‘ganz’ duidelijk vastgelegd. Een menschelijke handeling omsluit b e w e g i n g : de spraak-handeling omsluit articulatiebewegingen. Vaak zet de handeling zich voort in een waarneembaar resultaat, dat van de handeling zelf is onderscheiden; zij is dan w e r k -handeling. Het waarneembare resultaat dat van de handeling zelf is onderscheiden, bezit de spraakhandeling in de waarneembare klank-vorm die zij produceert. Dat deze klankvorm weer middel is t.o.v. de hoorder, accentueert het coöperatief karakter van het gesproken woordgebruik. Wij hebben dus het recht de spraak-handeling een vorm van coöperatieve werkhandelingen te noemen.

Een handeling is een d o e l g e r i c h t e werkzaamheid van de gehele mens: omdat een handeling b e w e g i n g omsluit moet deze doelgerichtheid ook aan de beweging blijken. Het behoeft geen betoog dat uit de covariantie van articulatie en klank-vorm doelgerichtheid blijkt. Maar, de doelgerichtheid van de spráákhandeling gaat buiten de specifieke doelgerichtheid van de bewegings-vorm uit: 'n spraakhandeling is gericht op een zaak - onverschillig of die zaak waarneembaar is of niet. Wanneer wij tegenover 'n hoorder ‘P i l s !’ articuleren, dan resulteert ook bij hem, door middel van de betekenis, de gerichtheid op een bepaalde zaak: onverschillig of die Pils hier de facto verkrijgbaar is, of dat ze hier alleen gedacht wordt; hetzelfde geldt als wij het woord *categorie* articuleren, of het woord *betrekking*, woorden die de hoorder op 'n onaanschouwelijke zaak richten.

Deze doelgerichtheid op 'n zaak is eigen aan elke spraakhandeling, en elk daarin gebruikt woord draagt daartoe op zijn wijze bij, eo ipso dat het helpt deze spraak-handeling te componeren, eo ipso dat het woord een moment is van deze handeling. Doch, deze gerichtheid van een spraakhandeling, en van elk gebruikt woord op zijn wijze daarin, onafhankelijk van het feit of de bedoelde zaak in de gegeven situatie waarneembaar aanwezig is of niet, deze gerichtheid bewijst dat het gebruikte woord (en geheel de spráák-handeling overigens) 'n denk-vorm is. Ik

1) K a r l B ü h l e r . Sprachtheorie. Jena 1934, blz. 52.

meen dat niet nader te hoeven aantonen: mij is geen psychologisch of wijsgerig systeem bekend dat dit verschijnsel niet 'n specifiek denk-verschijnsel noemt.

We vinden dus een coöperatieve werk-handeling, die tegelijkertijd een specifieke dénk-vorm is: we vinden een vorm van h a n d e l e n d denken. De spraak-handeling verschilt van een zuivere werk-handeling hierin, dat zij naast haar waarneembare resultaat een niet-waarneembaar resultaat heeft. Dit niet-waarneembare resultaat is anderzijds weer correlatief onderworpen aan de bewegings-vormen van de handeling, aan haar bijzondere articulatorische vorm. En hieruit volgt dat elk gesproken woord door zijn articulatie en klank-vorm, ook t.o.v. zijn onaanschouwelijk resultaat, toch w a a r n e e m b a a r doelgericht is. Het woord in coöperatie derhalve is g e h e e l handeling, ook al is het méér nog dan handeling, ook al is het een denkvorm. Anderzijds moet op dit feit, dat het coöperatief gebruikte woord g e h é é l handeling is, en elk woord geheel handeling moet kunnen zijn, het verschijnsel worden teruggevoerd dat h e t d e t e r m i n e r e n d e d e n k - m o m e n t, dat zelf met het waarneembare aspect van deze handeling een eenheid uitmaakt en tegelijkertijd aan deze handeling zijn eigen aard geeft, dat m.a.w. d e g e b r u i k t e b e t e k e n i s deelt in de aard van de menselijke h a n d e l i n g als zodanig. Welnu: elke handeling is veranderlijk met de situatie: de nagel die op een bepaalde plaats moet worden ingeklonken vraagt allereerst een andere handbeweging naarmate die plaats t.o.v. de situatie gemakkelijk b.v. of ongemakkelijk is gelegen: het te bereiken resultaat bepaalt de handelingsvorm. Het te bereiken resultaat vraagt een aangepaste handelingsvorm en daarmee een aangepaste determinatie van de handeling naarmate de situatie verschilt: het te bereiken resultaat van handelendd e n k e n vraagt een aangepaste gedachte-determinatie naarmate de te noemen zaak zich in een andere situatie bevindt; het feit derhalve dat het woord kan profiteren van de eigenschappen van de handeling, van haar veranderlijkheid t.o.v. de situatie bij gelijkblijvend zakelijk doel, brengt mee, dat de betekenis-onderscheidingen d i s j u n c t i e f r e l e v a n t zijn en het verklaart waarom we b.v. bij het spreken over 'n misvormde l e t t e r als geschreven figuurtje in een handschrift, niet de wetenschappelijke betekenis-vorm van het woord *letter* actueren. Dit laatste zou het voortbrengen van een onaangepast handelings-geheel zijn. De zakelijke doelgerichtheid van de spraak-handeling waarin wij

letter gebruiken, blijft - gegeven de situatie - volmaakt bewaard welke betekenis-variatie wij ook actueren.

En hiermee hebben wij tenslotte het derde aspect der doelgerichtheid van het woord binnen ons onderzoek betrokken. Waaróm blijft de zakelijke doelgerichtheid van het gebruikte woord bewaard, ook al vertoont de gebruikte betekenis variaties, grote variaties eventueel? Omdat het gebruikte woord bestemd is voor een hoorder, bedoeld is om een hoorder in verhouding te brengen tot een bepaalde zaak. Welnu, als het woord maar n o e m t , als het woord maar uitwijst naar de bedoelde zaak, onverschillig wat spreker of hoorder over die zaak d e n k e n , of zouden willen denken, dan vervult dat woord zijn functie, dan bereikt het zijn doel; als het de zaak maar treft, zó dat van dááruit het denken van hoorder en spreker kan uitgaan, dan treft de spraak-handeling zijn zakelijk doel. Of de handelende persoon nu van links moet slaan of van rechts, als hij de nagel maar indrijft: of de hoorder nu denkt dat 'n kip een zoogdier is of een trekvogel, is van geen belang, als hij door de betekenis van het woord *kip* maar aan een kip gaat denken. Dat het vervolgens zaak zal zijn een constellatie te scheppen waarin we hem wijzer maken, is een tweede instantie die b.v.t.o.v. een zeer onnozel poelier van geen belang zou zijn.

En zo zien wij, dat de disjunctieve relevantie der betekenisonderscheidingen de beide aspecten van het woord tot uitdrukking brengt: zijn h a n d e l i n g s -karakter zowel als zijn c o ö p e r a t i e f handelings-karakter.

De betekenis-notae zijn tenslotte niet alleen disjunctief relevant, ze zijn ook disjunctief praediceerbaar: als het nuttig is kunnen we, met de nodige voorzichtigheid, met een hamer een ei intikken en met een pook een spijker inslaan. Er zijn verder combinatietangen en andere combinatie-instrumenten om afwisselend te hameren te schaven, te vijlen, te bijtelen. De vergelijking gaat natuurlijk in zoverre mank, dat het instrument - evenals de hamer trouwens uit de voorafgaande voorbeelden - niet een deel van de h a n d e l i n g zelf uitmaakt, doch aan die handeling extrinsiek is. Het woord echter is een handelings-vorm waaraan zeer verschillende gebruiks-vormen intrinsiek zijn. Het woord voegt zich met wonderlijke soepelheid naar de meest verschillende situaties. Het past zich niet enkel aan volgens de plaats die de te noemen zaak in de situatie inneemt, doch het past zich zelfs aan de meest verschillende zaken aan, onvergelijkelijk handiger en leniger dan de materiële instrumenten zich aan de verschil-

lende zaken kunnen aanpassen. Zo kunnen we met het woord *engel* het kind benoemen, en met het woord *kind* de beminde volwassene, en vice versa, en zo begrijpen we tenslotte de disjunctieve praediceerbaarheid der betekenis-notae als berustend op het eigensoortig handelings-karakter van het woord dat een handelend d e n k e n is, en dat, door de disjunctieve relevantie zijner betekenis-notae, de disjunctieve praediceerbaarheid dezer notae mogelijk maakt.

Het handelings-karakter verklaart waaróm het woord veranderen kan en het geeft van de veranderings-m o g e l i j k h e d e n tevens de g r e n z e n , voor zover die binnen het woord gelegen zijn: de te benoemen zaak en de gebruikte betekenis moeten minstens één kenmerk enerzijds en één nota anderzijds gemeen hebben om een uitgangs-punt te bieden voor betekenis v e r a n d e r i n g : d.w.z. voor een variatie binnen dezelfde eenheid. De woordgroeperingen, waarvan het woord deel uitmaakt, en de grammatische structuur-principen, die in het betreffende woord 'n uitdrukking vinden, het feitelijke gegeven buiten de taal dat B l o o m f i e l d weet op te sporen, en de psychische tendensen die P a u l al reeds commemoreerde, zij zijn v o o r w a a r d e n voor betekenis-verandering, zij zijn daarvan geen oorzaak.

Oorzaak van elke betekenis-verandering is de actieve doelstelling van de taal-gebruiker om in de gegeven situatie de bedoelde zaak, in meest onbewuste - en 'n enkele maal bewuste - afhankelijkheid van de voorwaarden die wij aangaven, te benoemen in een spraak-h a n d e l i n g , die a l s h a n d e l i n g deze aanpassing aan de situatie toelaat.

Slechts een enkel der betekenis-verschijnselen: de mogelijkheid van betekenis-verandering in verhouding tot haar voorwaarden, hebben wij vluchtig geconfronteerd met het handelings-karakter van het woord.

Welke s t r u c t u u r -verschillen de betekenis, vergeleken met het begrip, blijkt te vertonen, hebben we zelfs niet vernoemd. Voor deze en andere verschijnselen meen ik te mogen verwijzen naar hetgeen ik hierover in de studie ‘Het woord’ voorlopig reeds opmerkte. In hetgeen wél ter sprake kwam, heb ik, naar ik hoop, voldoende kunnen aantonen hoe het handelings-karakter van het woord - waarvan de bestudering in de laatste jaren pas 'n aanvang heeft genomen en waarvan alle consequenties nog bij lange na niet zijn overzien - 'n wezenlijke vervollediging betekent van het taal-begrip dat de linguistiek zich heeft te vormen.

ANTON REICHLING S.J.

Opmerkingen bij de apocope van *-e.*
(Vervolg van blz. 250).

Een andere vrij talrijke groep van ‘uitzonderingen’ op de apocoperingsregel vormen de woorden met intervocalische *d*, waarover in ander verband *N. Taalg*. XXXI, 104 vlg. het een en ander is opgemerkt. De meeste van deze *d*-woorden waren oorspronkelijk schrijftaalvormen, die als ‘leesvorm’ hun weg tot de gesproken taal hebben gevonden. Zij hebben dus enige overeenkomst met de meer of min deftige archaïsmen, zoals *ere, mate, vreze* e.d., maar onderscheiden zich toch daarvan juist door hun minder archaïstische tint. Bij de eigenaardige strijd tussen deftige vormen mèt en volksaardige zònder *d*, zien wij er heel wat mèt *d* opkomen - of neerdalen - tot gewoon spreekgebruik, zonder enige kunstmatigheid of deftigheid, zoals *aanbieden, gebieden, medeplichtig, medewerker, nederig, redelijk, schedel*, en veel andere.

Wat ons hier interesseert, dat zijn die woorden, waarin de bewaarde *d* aan slot-*e* voorafgaat. Onder deze zijn er die hun deftige herkomst geheel hebben vergeten en alleszins gewoon mogen heten. Andere hebben nog wel wat voornaams of stijfs aan zich. In de lijst die hier volgt kan ieder lezer uit eigen taalgevoel de gradatie tussen deftig archaïsme en gewoon spreektaalwoord vaststellen. Statigheid markeert zich soms duidelijker, wanneer een gesyncopeerde vorm van lagere ‘standing’ ernaast staat: zulke doubletten zijn hieronder aangeduid.

Daar zijn b.v. *armoede* (*armoe*), *bede* (*bee* eer statiger dan gewoner), *bode* (*de booien* gedifferentieerd in betekenis), *gade, genade* (*gena* als *bee*), *heide* (*hei*), *hoede, hofstede* (*-stee*), *kade* (waarschijnlijk hypercorrect naast *kaai, ka*, maar daarom hier niet misplaatst), *koude* (wel heel boekachtig naast *kou*), *made, mede* (niet meer identisch met *mee*), *moede* (*moe*), (*in het*) *ongerede, rede(n), rede* ‘ligplaats’, *roede* (op weg om van *roe* gedifferentieerd te worden), *schade* (*scha*; de plantnaam *schade* valt ten dele onder de vorige rubriek), *schede* (*schee*), *schrede* (vgl. *haneschree*), *slede* (*slee*), *snede* (*snee*; doch *zinsnede*), *te stade, trede* (*tree*), *vrede* (*vree* isoleert zich langzamerhand hiervan), *wade* (poëtisch; vgl. nog het iets ge-

woner *lijkwa*), *weide* (*wei*, meervoud meest *weiden*, doch *weiland*), *zijde* (*zij*), *zode* (*zo, zooi*).

Deze woorden bewaren twee ouderwetsheden in combinatie: de *-d-* en de *-e*. En deze combinatie stijft het verzet tegen de neiging tot apocope. Van *ere, vreze* tot *eer, vrees* is maar één schrede, die gemakkelijk wordt gemaakt, maar *schade* kan niet in gelijke pas hiermee tot *schaad* komen: hier vormt de doordeweekse vorm met contractie, *scha*, een 'remming'. Maar tegen de stap van *schade* tot *scha* werken andere 'remmingen' en zo blijft *schade*.

Soms is het streven tot vermijding van homoniemen oorzaak of mede-oorzaak van het handhaven der lange vormen. Wij hebben reeds enkele malen terloops deze factor zien meewerken. Hier volgen nog enige woorden, waarbij de 'homonymofobie' stellig de lange vorm heeft doen behouden of her-invoeren.

Aarde, als naam van de planeet een min of meer geleerd woord waarbij een ouderwetse vorm niet ondenkbaar zou zijn, is stellig volksaardig in de betekenis 'teelaarde'. De dreigende homonymie met *aard* heeft hier de apocope verhinderd. En inderdaad zien wij in apocoperende dialecten, waardoor verschil in vocalisme tussen 'aarde' en 'aard' dit gevaar niet bestond, het eerste geapocopeerd tot *eerd* (Zaan, Drechterland).

Hoeve zal de enige vorm geworden zijn (in eigennamen nog vaak *-hoef*) ter wille van de onderscheiding van *hoef*.

Kaarde als werktuignaam is wel zeer beperkt van gebruikssfeer, en daarom wat gevaarlijk als materiaal: het zou in de algemene taal op dezelfde wijze 'vreemd' of 'ontleend' woord kunnen zijn als de zojuist besproken gewasnamen (waaronder ook een *kaarde* voorkomt). De mogelijkheid van homonymofobie met *kaart* is bij de werktuignaam echter niet uitgesloten.

Koorde als meetkundige term is wellicht opzettelijk ouderwets gehouden ter onderscheiding van het identische *koord*.

Van *kudde* kwam vroeger de korte vorm *kud* wel voor, maar deze kon geen carrière maken wegens een zeer biezonder ongewenste homonymie.

Tinne is misschien te archaïstisch dan dat men de lange vorm aan invloed van *tin* zou mogen toeschrijven. Maar *tobbe* handhaaft zich en breidt zich uit tegenover *tob*, wegens *top*. Een eventueel verschil tussen *ó* en *ò* mogen wij bij de kwestie van homonymiteit verwaarlozen: bij de grote meerderheid van de taalmakende Neder-

landers in Holland heeft deze nuance geen distinctieve waarde meer.

Wedde, hoewel niet bepaald een populair woord, zal stellig zijn lange vorm behouden hebben om niet met *wet* te worden verward.

Andere, minder sprekende voorbeelden zouden hieraan zijn toe te voegen. Misschien zijn er ook onder de ongeapocopeerde woorden met intervocalische *d* wel enkele. Naast het bezwaar dat tegen vormen als *schaad, vreed* boven is uiteengezet, kan profylaxe tegen lastige homonymie de lange vormen hebben bevorderd. Het is in ieder geval opmerkelijk hoe talrijk naar verhouding van het totaal de doubletten zijn, waarbij men aan deze invloed kan denken: *bode-boot, bede-beet, hoede-hoed, rede-reet, roede-roet, schedescheet*.

De lezer bemerkt, hoe nadere beschouwing het getal doet slinken van die woorden op -*e*, waarbij men zich tevredenstellen moet met de constatering dat het 'archaïsmen' zijn zonder dat een motief voor de handhaving van de -*e* is aan te wijzen. En bij andere, waar zulk een motief niet in het oog springt, kan men nog vaststellen dat het archaïsche toch niet geheel als stilistische luxe wordt gehandhaafd. Dit is vooral duidelijk bij woorden waar de geapocopeerde en de lange vorm beide voorkomen, dus de gedachte aan overbodige luxe kan opkomen. Veelal toch is er in zulke gevallen een merkbare nuance van betekenis, die het formele verschil door een zekere doelmatigheid wettigt, hetzelfde als wij reeds waarnamen bij doubletten met of zonder intervocalische *d.*

Zo is *einde* statig en archaïstisch tegenover het meer gewone *eind* of *end*. Maar er zijn ook bett., o.a. 'eind weegs, lengte, afstand', waarin *einde* niet meer dezelfde dienst als *eind, end* kan doen. - Het lange *groeve* is bijna uitsluitend 'graf', terwijl *groef* nooit meer hiervoor, maar wel in andere bett. als 'gleuf, sleuf' e.d. wordt gebruikt. - *Klove* handhaaft zich bijna uitsluitend in een duidelijk omschreven overdrachtelijke betekenis. - Bij *koorde* (zie boven) kan men aan opzet denken. - *Mate* verhoudt zich ongeveer tot *maat* als *klove* tot *kloof*. - Anders verloopt de schakering tussen *proeve* en *proef*, maar ze is even duidelijk. - *Sprake* is, behalve in de naamvalsverbinding (daarover straks), vrijwel beperkt tot de uitdrukking *er is* (*geen*) *sprake van*, waarin de semantische isolering niet meer is te miskennen. Een Noordnederlander van vijftig of jonger zal niet licht meer, als Multatuli,

zeggen of schrijven *van zelfstandig denken was nog geen spraak*. Zo vast in deze verbinding thans de lange vorm is, zo onmogelijk is hij in *hij heeft zijn sprake verloren* of *je kunt den buitenman herkennen aan zijn sprake*. - Bij *wijze* naast *wijs* begint ook een betekenisdifferentiatie merkbaar te worden: het eerste wordt vooral = 'manier', het tweede = 'melodie'. - En het onwaarschijnlijk antieke *stoffe*, dat volgens den Kameroverzichtschrijver in *Het Vaderland* van 7 April 1937 in de 'tale' der Eerste Kamer wordt gebruikt, zal toch wel uitsluitend = 'stof' in de overdrachtelijke betekenis 'onderwerp' zijn. Het is niet aan te nemen dat men in de Eerste Kamer spreekt over *contingentering van japonstoffe* of van *een ontplofbare stoffe*. - Uit het Frans (of Latijn) ontleende woorden moeten om meer dan een reden liever afzonderlijk worden beschouwd. Een uitzondering moge ik maken voor het goed genationaliseerde *klasse*, dat zich gaat differentiëren van *klas*: de korte vorm is, althans in gesproken taal, bijna de enig gebruikelijke voor 'schoolklas' en 'tarief-afdeling in vervoermiddelen', terwijl de lange vorm gereserveerd blijft voor algemene betekenissen als 'groep, rang'.

Zulk een nuancering kan de ouderwetse vorm recht van voortbestaan geven en vatbaarheid voor een tweede leven. Ontbreekt deze steun, dan zijn de ongeapocopeerde vormen meestal beperkt tot de z.g. vaste verbindingen. Niet zelden is het de gewijde traditie van de bijbeltaal of zich daarbij aansluitend religieus spraakgebruik, die ze helpen handhaven: *de ere Gods, de dag der wrake, een bete broods* enz.

Niet principieel verschillen hiervan de verbindingen, waarin de *-e* als casus-uitgang is blijven voortbestaan, zoals *van koninklijken bloede, met dien verstande, ten derden male, ten jongsten dage*. Het is de moeite waard op te merken dat begeleidende woorden in zulke uitdrukkingen ook veelal een overigens niet meer gebruikelijke casusvorm hebben. De combinatie van de twee antiquiteiten in één verbinding geeft een zekere ouderwetse sfeer. Er is hier blijkbaar iets als gevoel voor chronologische kleur: bij de ene ouderwetsheid past de andere en zo steunen ze elkaar.

Merkwaardig is ook, dat bij deze vaste verbindingen er vele zijn, waarin het substantief vroeger in de nominatief ook op *-e* uitging. Deze *-e* maakt echter thans, naar het voorbeeld van *bloede dage, moede*, tegenover *bloed, dag, moed*, de indruk van een casusuitgang. Zulke substantiva vindt men b.v. in *van ganser harte, in der minne, ter ere, ten name, te dezer zake*. Men is deze echter op

één lijn gaan stellen met *bloede* enz., en dit zal weer voor een niet gering deel te danken zijn aan de begeleidende woorden met casus-uitgang *der, dezer, ten, ter*, waardoor dezelfde antieke sfeer werd verkregen, die ook het voortbestaan van de -*e* begunstigde bij woorden die in nominativo de -*e* niet hadden, zoals *bloed, dag, moed*.

Gemeenzamer is de naamvalsvorm -*hande* in *allerhande, vierderhande* e.d. Hier zal men de -*e* zijn gaan voelen als de gewone buigings-*e* van het adjectief. De -*hande*-woorden worden immers in het zinsverband vaak op overeenkomstige wijze gebruikt: *allerhande praatjes, vierderhande overjassen* staan op één lijn met *mooie praatjes* en *lange overjassen*.

Bij de ‘oude naamvalsvormen’ op -*e* behoren ook plaatsnamen op datief-*e* als *'s-Gravenzande, Wapenvelde, IJselmonde*, of daarbij aansluitende -*e*-namen waarin het tweede lid vroeger ook in onverbogen vorm de -*e* had: *Baam-, Woubrugge, Koudekerke*. Van sommige plaatsen in apocoperend gebied is mij bekend, dat ze in loco inderdaad de korte vormen hebben: *'s-Gravenzand, Woubrug, Koukerk*, terwijl die op -*woude* de te verwachten ontwikkeling tot -*wou* vertonen. Of dit algemeen is, zou ik niet durven zeggen (*IJselmonde* b.v. wordt naar ik meen ook op de plaats zelf met -*e* gesproken), maar de voorbeelden die zoëven zijn genoemd, geven ons toch wel het recht tot de veronderstelling dat de -*e*-namen archaïserende schrijfvormen zijn, die als ‘leesvorm’ in de taal van verderafwonenden zijn in stand gebleven (vgl. *N. Taalg.* XXXI, 102), en eventueel als deftige vorm ook in de plaats zelf (weer) zijn ingedrongen.

Enkele van de boven besproken vaste verbindingen behoren tot wat men noemt de ‘stadhuistaal’, de taal van de akte en het juridisch betoog. De juridische sfeer is, evenals de kerkelijke, gunstig voor het ouderwetse. Recht en kerk neigen beide tot het traditionele. In de kerk heeft de eerbied voor eenmaal gewijde vormen een religieus-aesthetische kleur. In recht en wetgeving berust het traditionele op meer utilistische overwegingen: vele van de eenmaal geijkte, weldoordachte en voor dubbelzinnigheid naar alle kanten gevrijwaarde termen zijn niet zonder bezwaar te wijzigen of te vervangen. Individualiteit van stijl en woordkeus is in iure eerder lastig dan aantrekkelijk.

In zulk een taalmilieu kan men archaïsmen ook naar de vorm verwachten. En het zal wel geen toeval zijn, dat *boete, have* en

getuige, alle drie typische rechtswoorden, hun antieke vorm zó stevig hebben vastgehouden, dat *boet, haaf* en *getuig* geen schijn van kans meer hebben. De drang naar apocopering heeft onmiskenbaar gewerkt: *boet* kwam in het oudere Nieuwnederlands vrij veelvuldig voor, maar niet in de rechtsbetekenis die thans de gewone is; ook van *getuig* geeft het *Wdb. der Nedl. Taal* voorbeelden, en *haaf* is in gemeenzame taal nog bekend. Maar *boete, getuige* en *have*, vooral de eerste twee, zijn door het gezag van de rechtstaal gewone woorden geworden of gebleven, waaraan niemand meer iets statigs voelt.

Wat er behalve de nu besprokene nog aan -*e*-woorden overblijft, is niet veel, en alles is zeer archaïstisch of op weg geheel te verouderen. Wij hebben nog *kunne*, dat niet altijd door *geslacht* is te vervangen wegens de ruimere betekenis van dit laatste, maar toch in snelle terugtocht is voor het vreemde woord *sexe. Mare* is, zoals het *Nederl. Wdb.* opmerkt, min of meer kunstmatig gehandhaafd. *Sponde* gaat langzamerhand behoren tot de woorden die een jonger geslacht niet meer kent; de blijkbaar meer volkse vorm *spon(ne)* zal het trouwens hard gehad hebben in de strijd met het andere *spon* (gat). Niet veel anders is het met *zege*: een verkiezingsleus als *Rex ten zege*! zou in Noord-Nederland niet meer tot de massa spreken. Dat doet *zegepraal* beter in *Aan u mijn volk, 't verdrukte volk, de zegepraal*! Het betrekkelijk jonge *zegepraal* heeft *zege* grotendeels verdrongen uit zijn zwakke positie, die bovendien bedreigd werd door het bijna of geheel homonieme *zegen*. - Voorts zijn er enkele literaire hernieuwsels als *sproke* en *veste*.

De geringe levenskracht van zulke woorden toont ten overvloede, hoe de niet-geapocopeerde vormen ten ondergang voorbestemd zijn, als ze niet worden gesteund door een van de velerlei factoren die wij in het voorgaande hebben opgemerkt. Behalve de gewasnamen, die een eigenaardige groep op zich zelf vormen, zijn de gevallen waarin alleen traditie de -*e*-woorden handhaaft, al heel zeldzaam. En de positie van de bestaande ongeapocopeerde vormen is steviger of zwakker naarmate de functionele waarde van de -*e* duidelijker of vager is.

Met opzet heb ik de talrijke aan het Frans ontleende woorden met gesproken -*ə* buiten beschouwing gelaten. Men kan bij Salverda de Grave, *De Franse Woorden in het Nederlands* 240 vlgg.

nalezen, welke factoren hier het blijven of wegvallen van de slot-*e* beheersen, factoren van fonetische en andere aard. Wellicht zal iemand die Salverda's heldere beschouwingen doorleest, vaker dan deze geneigd zijn aan een gelezen schrijfvorm te denken. Hiermee hangt samen, dat S. de Gr. wel eens als franse inkomeling bespreekt wat een ander eerder zou willen beschouwen als internationale, grieks-latijnse geleerde term, zij het dan min of meer naar het Frans gemodeleerd. Dit vermindert echter niet de waarde en de overtuigende kracht van zijn verklaringen.

Van Salverda de Grave's 'niet-fonetische oorzaken' wilde ik er een in dit verband wat nader bespreken. De *-ə* wordt gesproken in woorden die vrouwen aanduiden. S. de Gr. noemt als voorbeelden (p. 246): *actrice, directrice; modiste; gouvernante, tante; dame*. Men mag hier dus spreken van een feminiene *-ə*. Naast de sedert de spellingregeling-Marchant fameuze g e s c h r e v e n 'sexuele *n*' hebben wij hier dus een g e s p r o k e n 'sexuele *ə*'. Onwillekeurig denken wij daarbij aan een andere sexuele *ə*, die dient als suffix tot vervrouwelijking van mannelijke of althans mannelijk geachte persoonsnamen. Het gebruik van deze laatste *ə* is in de laatste decenniën sterk toegenomen, naarmate allerlei functies en beroepen, vroeger uitsluitend door mannen bekleed, ook voor vrouwen toegankelijk werden. Vooral vreemde woorden op *-ant, -ent* en *-ist*, als *collectant, debutant, dilettant, figurant, cliënt, docent, president, student, artist, bureaulist, nihilist, typist* worden hoe langer hoe minder 'gemeenslachtig' en eisen hoe langer hoe dwingender hun vrouwelijke tegenhangs t e r op *-ante, -ente, -iste*. Maar ook nederlandse woorden ontkomen er niet aan: *echtgenote* naast *echtgenoot* lijkt al vrij oud (zie echter even verder), *deelgenote* is zeker jonger. Steeds dringender wordt de behoefte aan een *leerlinge; erfgename* is al vrij gebruikelijk naast *erfgenaam*; zelfs de *ingeland* kan het niet meer zonder zijn *ingelande*.

Men noemt deze vrouwelijkheids-*e* kunstmatig, daarmede bedoelende dat hij in de levende taal geen grondslag had. Misschien zijn deze gemoveerde persoonsnamen inderdaad kunstmatig, of beter opzettelijk gevormd, maar niemand zal loochenen dat ze thans ook in de levende taal hun plaats innemen, een plaats die niet meer zonder voelbaar verlies zou kunnen worden ontruimd. Er zijn al enkele woorden, die zonder de *-e* uitsluitend als namen van mannelijke personen zouden worden opgevat: bij *typist* kan men zich geen vrouw meer denken, bij *telefonist* en *analist* ternauwernood.

Trouwens, is dit opzettelijk maken van een onderscheiding wel zo heel verschillend van het onopzettelijk, of wellicht beter onbewust-opzettelijk behouden van een antiquiteit die distinctieve waarde heeft, en waarvan wij juist bij de -*e* zoveel sprekende voorbeelden hebben gezien?

Het loont in elk geval de moeite de vraag te stellen naar de oorsprong of het uitgangspunt van dit nieuwe achtervoegsel Want nieuw is het stellig. Brill maakt er bij zijn zorgvuldige beschrijving van de achtervoegsels in de 4e druk (1870) van zijn *Nederlandsche Spraakleer* I, 126 vlgg. nog geen gewag van, terwijl toch alles wat maar enigszins met het grammatisch geslacht heeft te maken, zijn bijzondere aandacht heeft. Ook bij de bespreking van de 'gemeenslachtige' substantiva noemt hij bij de -*ling*-woorden geen -*linge*, en zelfs naast *echtgenoot* geen *echtgenoote*.[1)] Zoekt men in het Nederlands naar een behoorlijk aanknopingspunt voor deze differentiatie, dan is er ternauwernood iets anders te vinden dan een zeker besef dat uitgang op -*e* een kenmerk was van vrouwelijke substantiva, ten gevolge waarvan sedert de middeleeuwen woorden van zulk uiterlijk wel vrouwelijk w e r d e n als ze het oorspronkelijk niet waren. Dit vage besef nu is tot regel geconcretiseerd in de geslachtsregelingen van de 19e eeuw, zodat verscheiden generaties van schrijftaal-hanterende mensen met deze 'vrouwelijke *e*' vertrouwd zijn geraakt. Maar de regel gold juist niet voor persoonsnamen (*bode, getuige*), zodat het opkomen van het nieuwe suffix voor namen van vrouwelijke personen hieruit niet alleen te verklaren is. Wij zullen moeten denken aan invloed van het Frans, dat in al wat maar gesubstantiveerd adjectief of participium kan heten, het sexeverschil door -*e* tot uiting brengt: *étudiant-étudiante, Français-Française*, voorts *sultan-sultane, cuisinier-cuisinière, châtelain-châtelaine*, en bij diernamen: *chien-chienne, lion-lionne*. Franse invloed is te waarschijnlijker, omdat in het Nederlands juist de aan het Frans ontleende of met franse woorden gelijkgestelde vreemde woorden deze feminiene -*e* zo systematisch vertonen. Dat dit -*e* zich dan, evenals het franse suffix -*es*(*se*) in soortgelijke functie, ook tot

1) Dit was echter in 1870 wel al bekend. In Schimmel's *Mylady Carlisle* van 1864 komt het voor, en het is wellicht al ouder. Het *Nederl. Wdb.* heeft een *echtgenoote* van Bakhuizen van den Brink, maar een vrouwelijke *echtgenoot* van Van Lennep.

nederlandse woorden heeft uitgebreid, kan bevorderd zijn door het besef van de 'vrouwelijkheid' van nederlandse woorden op *-e*.

Evenals er reden is om de franse of internationale woorden terzake van de *-e* afzonderlijk te beschouwen, evenzo is er reden om nederlandse woorden van duitse herkomst gescheiden te houden van de echt-nederlandse. De nauwe verwantschap tussen gevende en nemende taal brengt mee, dat tussen ongetwijfeld inheemse en ongetwijfeld ontleende woorden een overgangsgebied ligt, waar men n a v o l g i n g van het Duits kan vermoeden of constateren; inhoeverre deze navolging laakbaar is, daarover is verschil van gevoelen mogelijk. Op dit overgangsgebied ontmoeten wij de substantiva met *-gave, -lage, -name* e.d. als tweede lid, vormingen dus met de vanouds lange klinker die een bepaalde groep van sterke werkwoorden hebben in het meervoud van hun praeteritum. Sommige hiervan gelden als verwerpelijke germanismen, b.v. *afname*, meer nog *inname* en *aanname*. Andere hebben burgerrecht verkregen, zoals *bijlage, oplage* (dat ook wel tot *oplaag* is geapocopeerd).

Het is hier niet de plaats om uitspraak te doen over de aannemelijkheid van deze duitse formaties. *Inname* en *aanname* hebben niet veel bekoorlijks, maar nu *afname* zich duidelijk is gaan differentiëren van *afneming*, heeft het zijn recht van bestaan bewezen. Tegen *bijlage* en *oplage* protesteert niemand meer. Wie de puristische weegschaal wil ter hand nemen, mag in ieder geval niet uit het oog verliezen dat de formatie op zich zelf niet onnederlands is. Dat bewijzen onverdacht nederlandse woorden als *opgave, overgave, uitgave*.[1)] En *inzage* heeft zelfs geen duitse tegenhanger.

In dit verband interesseert ons vooral, dat de laatstgenoemde onverdachte woorden de *-e* niet geapocopeerd hebben: *opgaaf* en *uitgaaf* bestaan wel, maar hun aanwezigheid verdringt *opgave* en *uitgave* nog niet naar de antiquiteitenkast; **inzaag* komt zelfs, zover ik weet, nooit voor. Deze behoudzucht nu is zonder twijfel toe te schrijven aan invloed van de overeenkomstige duitse vormingen. Ook *inlage*, waarvoor men geen duitse herkomst hoeft een te nemen, zal onder invloed van duitse en nederlands-duitse *-lage*-woorden *inlaag* hebben verdrongen. Hierbij kan hebben mee-

1) Vgl. de verdediging bij Jan de Vries, *Tijdschr. v. Ndl. T. en Letterk.* LVI, 276[1], van de door hem gebezigde term *landname*.

gewerkt de neiging tot differentiatie van de samenstellingen met het znw. *laag*, dat in soortgelijke vormingen als *bovenlaag, buitenlaag, onderlaag, tussenlaag* een heel andere betekenis heeft. *Hinderlaag* was wegens de onbekendheid van het eerste lid niet meer als soortgenoot te herkennen en kon zonder bezwaar worden geapocopeerd. Wij kunnen de vraag laten rusten hoe het zou gegaan zijn met het volkomen parallelle en synonieme *achterlage*, als dit Statenbijbel-archaïsme was blijven voortleven. *Nederlaag* is semantisch gescheiden zowel van de -*laag*- als de -*lage*-woorden, en het is merkwaardig te zien hoe men aan *nederlage* 'opslag-(plaats)', waarin men een ander woord ziet, graag de -*e* blijft of gaat gunnen, deels om het van *nederlaag* te onderscheiden, deels omdat dit -*lage* met het -*lage* in *bijlage, inlage* en *toelage* op één lijn gesteld wordt en in hetzelfde levend verband met *liggen* gevoeld: voor 'opslag(plaats)' geeft het *Ndl. Wdb.* een *nederlage* van 1822, een *nederlaag* van 1886, maar opnieuw een *nederlage* van 1907!

Een ander geval is *bijdrage*, in het Nederlands jonger dan het meervoud *bijdragen*. Het zal zijn -*e*, die het duitse *beitrag* mist, gekregen hebben naar het voorbeeld van *bijlage* of een ander van de woorden met *a* die we juist hebben besproken.

Naar duits voorbeeld is verder gemaakt of hermaakt *oorkonde*, dat vroeger als inheems woord voorkwam en toen duidelijk neiging tot apocope vertoonde. *Rune*, hoewel uiteindelijk scandinavisch, mag ook als ontlening uit het Duits worden beschouwd. *Sage* zet wel ten dele een vanouds nederlands woordt voort, maar toont door zijn geschreven en daarnaar ook gesproken *s*, dat het onder duitse invloed staat. Ook *steppe* zal wel via het Duits tot ons zijn gekomen.

Den Haag, Mei 1937.

C.B. VAN HAERINGEN.

Taaleenheid

Sprach einheit braucht durchaus nicht Einheitlichkeit einzuschlieszen, Sprachgemeinschaft kann nicht bis zur völligen Gleichheit durchgeführt werden, sie ist zum groszen Teil begründet in dem Hinzielen auf die Sprachgemeinschaft.

(Leo Weisgerber: Die Stellung der Sprache im Aufbau der Gesamtkultur II, blz. 148).

Boekbeoordelingen

K. Fokkema, *Het Stadsfries. Een bijdrage tot de geschiedenis en de grammatica van het dialect van Leeuwarden* (= Deel II van de *Friesch-Saksische bibliotheek*, uitgeg. door Prof. Dr. J.M.N. Kapteyn). Assen, 1937. - 186 blz. Prijs f 3,90.

Dr. Fokkema heeft als vertegenwoordiger van het Stadsfries gekozen de taal van Leeuwarden, die hem blijkbaar het best bekend is. Het Leeuwarder Stads vertoont in 't algemeen een verder stadium van ontfriesing dan dat van de kleinere steden, die wel eens wat bewaren dat de hoofdstad al niet meer kent. Zulke ouderwetsheden, mijlpalen op de weg die Leeuwarden al achter zich heeft, worden geregeld door den auteur vermeld.

Voorts heeft Dr. F. oorkonden van sedert ± 1500 nagegaan, om ook uit de geschreven bronnen de vorming van het Stadsfries te kunnen belichten. Het resultaat hiervan is echter pover: men ziet de taal der stukken, zonder enige geleidelijkheid, ineens overgaan van het Fries tot een wat 'oostelijk' getint Nederlands. In deze niet-friese stukken is nu en dan een enkel trekje dat men voor stadsfries kan houden, maar er is geen sprake van dat men de ontwikkelingsgang van het plaatselijk dialect in de oorkonden zou kunnen volgen. Het is ongeveer eenzelfde toestand als die we in middeleeuwse oorkonden uit Groningen, Drente en Overijsel waarnemen: een gemeenlandse taal met enkele locale biezonderheden. Zeer duidelijk intussen tekent zich af de snelle terugtocht van het Fries in het begin van de 16e eeuw in correspondentie en akte van verschillende leeuwarder kringen.

Nu dus een eigenlijke geschiedenis van het Stadsfries niet te schrijven blijkt, gaat Dr. Fokkema van het heden uit, en geeft ons een klank- en vormleer van het tegenwoordige leeuwarder dialect. De klankleer is ingericht volgens het gewone germanistisch schema; de bewerker gaat uit van het westgermaanse klankenstelsel. Men kan dit op het eerste gezicht vreemd vinden: een regelrechte voortzetting van die oude toestand immers mag men in een zo typische mengtaal allerminst verwachten. Toch zal de gebruiker zich spoedig met het systeem van den auteur verzoenen. Het maakt het boek gemakkelijk toegankelijk ook voor wie met het Oudwestfries slechts opper-

vlakkig bekend is. Daarbij komt, dat de zaak ook van de nietfriese kant niet zo eenvoudig is. Men heeft voor het Stadsfries geen voldoende grondslag, wanneer men naast elkaar plaatst enerzijds het Oudwestfries, anderzijds het Hollands van ± 1500, en dan nagaat hoe het laatste op het eerste heeft ingewerkt. Aangenomen een ogenblik, dat uit Holland de enige invloed van buiten is gekomen, dan kan men nog niet volstaan met het Hollands van ± 1500 te beschrijven, want de inwerking van het Hollands, later van het daarop gebaseerde Algemeen-Nederlands, gesproken en geschreven, is in de loop der eeuwen voortgegaan: er is vreemde instroming uit verschillende perioden in het Fries te constateren. Wanneer nu al deze gecompliceerde omstandigheden op de weliswaar hypothetische, maar toch algemeen bekende westgermaanse achtergrond worden geprojecteerd, dan is het belangrijke voordeel verkregen dat de nietfriese of weinig-Fries-kennende lezer zich zonder bezwaar in het boek oriënteert en vinden kan wat hij weten wil. Aan den auteur is dan de taak het stramme schema leven te geven door de ongestoorde (land-)friese ontwikkeling voortdurend naast het Stadsfries te plaatsen, en de invloed van buiten nader te preciseren naar tijd en plaats, gesproken en geschreven taal, enz. En wij kunnen met erkentelijkheid vaststellen, dat Dr. Fokkema dit met oordeel en voorzichtigheid doet. De onvermijdelijke verspreiding van biezonderheden die eigenlijk bijeen behoren, wordt vergoed door de samenvatting aan het einde, waarin wij zien hoeveel, of liever hoe weinig, friese eigenaardigheden in het Leeuwarders zijn overgebleven.

Het is inderdaad niet veel. De meest kenmerkende trekken in het friese klankenstelsel - de palatalisering van *a* (*bled* < *blad*), de assibilering van *k* en *g* (*tsjis* ‘kaas’, *sizze* ‘zeggen’) en de overgang van *g* in *j* vóór palatale vokalen (*jild* ‘geld’), de *t* uit oude *p* (*tinke* ‘denken’), e.a. - zijn òf geheel verdwenen òf slechts in enkele schrale relicten over. Waar een friese klankontwikkeling gehandhaafd bleef, was er dit een die ook in het Hollands voorkwam of althans niet veel van de hollandse verschilde. Alles is er duidelijk op gericht het oorspronkelijke Fries zoveel mogelijk aan het Hollands gelijk te maken. Ook in de vormen is het allermeeste van het Fries opgeruimd: een enkel voornaamwoord als *dou* en *jimme* doet den Hollander nog vreemd aan.

Kloeke heeft het Stadsfries gekarakteriseerd als ‘Hollands in

friese mond’. Gosses wil het als Fries blijven beschouwen, ‘met wat Hollands erbij’. Wie Fokkema's klank- en vormleer gelezen heeft, moet wel heel sterk naar Kloeke's mening overhellen, of tenminste Gosses' omschrijving wijzigen in ‘Hollands met nog wat Fries erin’.

Een syntactische en woordgeografische behandeling is, zo stelt ons de auteur in het vooruitzicht, van andere zijde te wachten. Misschien zal vooral de woordgeografie ons laten zien dat het Stadsfries toch nog door heel wat banden aan het ‘heitelân’ vastzit. Evenwel kon bij de syntactische en woordgeografische bewerking ook wel eens blijken dat men bij de vorming van het Stadsfries niet alleen aan ‘hollandse’ invloed denken moet. Niemand twijfelt aan die invloed in latere tijd. Het proces van de ontfriesing loopt echter over eeuwen. En aan het begin ervan zal men ook ernstig moeten rekenen met invloed van het omringende Oost-Nederlands. Het komt mij voor dat F. deze invloed wel wat laag aanslaat. Hij wijst wel op onmiskenbare oostelijke eigenaardigheden in de oudere oorkonden (p. 61), maar vermoedt dat de inwerking daarvan in de gesproken taal niet groot zal geweest zijn, omdat er nu maar weinig meer van te zien is.

Is dat werkelijk zo weinig? Wie wat van noordoostelijke dialecten kent en Fries (d.w.z. geen Stadsfries!) leest, stuit telkens op eigenaardigheden in woordvorming en idioom, die hem uit het saksische deel van ons taalgebied bekend zijn. Bij de lezing van een kort artikel, in het Fries geschreven, noteerde ik b.v. *jongkerel* ‘jonge man’, *zuks* (fri. *soks*) ‘zo iets’, *voortdalijk* (*voort* + *dadelijk*) als zulke ‘friso-saxonismen’. *Sonnen* ‘zo een’ is er ook een. Fokkema zelf denkt aan saksische invloed bij de meervouds-*s*, die in het Fries veel meer voorkomt dan in het Ndl. Men zou de idiomatische eigenaardigheden, die ik zo te hooi en te gras noemde, in volledíger historische en geografische samenhang moeten zien, om uit te maken of ze werkelijk als bewijzen van saksische invloed op het Fries kunnen gelden. Maar er zijn toch omstandigheden genoeg, die zulk een invloed aannemelijk maken. In Groningen is het Fries geheel voor het Saksisch bezweken. Ook in Friesland zal saksische invloed hebben gewerkt, en dan het meest intensief in de steden, die met oostelijke streken in levendige economische relatie stonden. Misschien is die ‘oosterse’ invloed de eerste aanloop geweest tot de ontfriesing, de eerste stap in de richting van het gemeenlandse.

Als de bodem hierdoor is voorbereid, kan dan later het Hollands, met de economische en staatkundige suprematie van Holland, te gemakkelijker vat krijgen.

Dank zij het werk van Fokkema, dat een alleszins betrouwbare indruk maakt, kan men over wezen en wording van het Stadsfries zich een beter gefundeerde mening vormen dan voorheen. Totnogtoe was het ‘Stêdsk’, noch vlees noch vis, meestal slechts terloops en vluchtig afgedaan. Thans hebben wij van het belangwekkende stukje taalgeschiedenis dat de friese steden hebben doorgemaakt, voorzover het klanken- en vormenstelsel betreft, de systematische beschrijving die het verdiende. Het is linguistisch interessant, maar van groot belang ook voor de friese cultuur in het algemeen. Dat Dr. Fokkema dit onderwerp, weinig aantrekkelijk voor een auteur die zijn liefde voor volk en taal van Friesland niet verheelt, op volkomen zakelijke wijze heeft kunnen behandelen, verhoogt de waarde van zijn werk.

Den Haag, Juli 1937.

C.B. VAN HAERINGEN.

Aankondigingen en mededelingen.

Vondelherdenking.

De verlevendigde belangstelling in Vondel, gewekt door de feestplaanen van dit jaar, gaf aanleiding tot de verschijning van een aantrekkelijk boek voor de Nederlandse jeugd: een boeiend geschreven schets van *Joost van den Vondel's* leven en werken door P. Oomes (Amsterdam - N.V. Uitgeversmaatschappij ‘Joost van den Vondel’ - prijs f 1,-). De schrijver verdeelde zijn werk in een aantal korte hoofdstukken en voorzag het van een rijke voorraad illustraties, deels naar nieuwe tekeningen, deels naar oude portretten, o.a. een viertal Vondelportretten op een volle pagina, en veel portretten van tijdgenoten die in Vondel's leven van betekenis waren. Ook door deze uiterlijke verzorging verdient het goed geslaagde werk een ruime verspreiding.

Om Vondel's poëzie te populariseren stelde P. Maximilianus O.M.C. een eigenaardige bloemlezing samen, getiteld *Op 's Hemels ronde spil* (Rotterdam - Uitgeverij ‘Vox Romana’ - 383 blz., prijs f 2,90, geb. f 3,75). Hij deed n.l. grepen uit Vondel's poëzie, die naar het onderwerp in elf rubrieken ondergebracht werden, b.v. *De natuur, Het Gezin* enz. en culminerend in *Van*

en naar God. In een uitvoerige *Inleiding* (blz. 11-64) worden deze onderwerpen een voor een besproken. Met de chronologie is zelden rekening gehouden; fragmenten uit allerlei levensperioden komen naast elkaar te staan; daaronder zijn ook aanhalingen en reien uit de drama's, uit hun verband losgemaakt. De schr. bedoelt dit werk als een eerste kennismaking met de dichter, een aanmoediging tot verdere studie. Vandaar dat de teksten in nieuwe spelling overgebracht, en in voetnoten taalkundig toegelicht worden.

De Vondelviering in de geboortestad Keulen leverde een blijvende herinnering: een gedenkboek *Joost van den Vondel*, uitgegeven in de 'Schriften des Deutsch-Niederländischen Instituts Köln' (Jena - Eugen Diederichs Verlag - 1937). Prof. J.H. Scholte schreef als inleiding over *Hollands grösster Dichter*. Interessant is een bijdrage van Dr. Franz Petri: *Köln und die niederländischen Flüchtlinge*, met nieuwe gegevens omtrent het lot van de familie Vondel te Keulen. - W.G. Noordegraaf schrijft over de gehechtheid van Vondel aan zijn vaderstad. Joost van den Vondel's *Einfluss auf das deutsche Geistesleben* wordt behandeld door Dr. Martha Hechtle, terwijl Dr. Helmut May als onderwerp koos *Joost van den Vondel im Spiegel von Hollands Kunst und Kultur*. Ten slotte geeft dit boek een katalogus van de rijk voorziene Keulse Vondel-tentoonstelling. Het boek is geillustreerd met enige portretten en kijkjes in het oude Keulen en het oude Amsterdam.

Handelingen van het zeventiende Nederlandse Philologen-congres.

(Groningen - J.B. Wolters - 1937). Deze bundel van 142 blz., uitgegeven door de Vereniging 'Het Nederlandsche Philologencongres', bevat de volledige tekst van de openingsrede van de Voorzitter en van Prof. G. Brom's voordracht in de algemene vergadering over *Het begin van de renaissance in Nederland*. Van de vele voordrachten, in de sekties gehouden, vindt men hier meer of minder uitvoerige uittreksels.

Psychologie en Taalonderwijs

is het onderwerp van een rede door M.D.E. de Leve, uitgesproken bij de opening van het 23ste studiejaar van de school voor taal- en letterkunde te 's Gravenhage. Deze rede verscheen in druk bij de firma P. Noordhoff te Groningen (prijs f 0,60).

C.D.V.

Opmerkingen over theorie en praktijk van interpunctie. (*Vervolg van blz. 258*).

Gezonde beschouwingen over interpunctie vinden we bij Bilderdijk en bij Kinker, auteurs die hun taal weer hóórden, bij hun taalstudie klank en ritme niet verwaarloosden, en zich dientengevolge ook van hun *lees*-tekens rekenschap gaven.

Van Bilderdijk, die zo gaarne zijn verbeelding de vrije loop liet, kan men nòch een weldoordacht theoretisch systeem, nòch een konsekwente toepassing verwachten. In zijn *Nederlandsche Spraakleer*[1] gaat hij uit van de oude vierledige interpunctie, terwijl het de schijn heeft dat hij die redekundig fundeert. 'Elke volzin' wordt gesloten met een punt. Een 'halve volzin', gevolgd door een redegevende zin met *want* wordt met een dubbel punt gesloten; voor een afhankelijke zin met *dewijl, overmits, alzoo*, voor een zin 'met het tegenstrevend *maar*' staat een een komma-punt. De 'mindere verdeelingen' worden aangebracht door een *snede*, d.i. een komma. Het dubbel punt wordt bovendien gebruikt als een verklaring of aanhaling volgt.

Leest men evenwel verder, dan blijkt duidelijk dat het ritmische beginsel overheerst. Nadrukkelijk en uitvoerig wordt gewaarschuwd tegen het 'belachlijk dom wanbegrip' om voor *en* nooit een leesteken te plaatsen, een wanbegrip dat hij ten onrechte toeschrijft aan zijn vroegere vriend Kinker, 'die sedert hij Filozoof wilde zijn, meê met Siegenbeeks duizeligheid omdwarrelt, en ook Nederduitsch onderwijst.'[2] Met voorbeelden verduidelijkt hij, hoe het ritme de doorslag geeft, zodat een komma, soms een puntkomma voor *en* noodzakelijk kan zijn.

Verstandig is ook de volgende raad: 'Het al of niet tusschen commaas zetten van omstandigheden, tot zelfs bloote adverbia, is mede niet onverschillig; maar ook hierin is men veelal te rijkelijk. *Ik heb mij gisteren met wandelen te veel vermoeid*, eischt noch het woord *gisteren*, noch de uitdrukking *met wandelen*,

1) Blz. 354-361.
2) Kinker protesteerde tegen die bewering in zijn Kritiek op *Bilderdijk's Nederlandsche Spraakleer* (blz. XVII): hij had alleen bedoeld een opsomming als 'vrouw, man, zoon *en* dochter'.

tusschen commaas te staan..... Ook moet men niet te ruimschoots in zulk vermenigvuldigen der commaas bandelen, waardoor de rede meer verduisterd dan opgehelderd, en de rondheid der volzinnen of kolons versnipperd zou worden. 't Zijn merkpaaltjens langs het pad, en geen hekken of sluitboomen, die den wandelenden adem ophouden of sluiten. Dan-alleen zijn de commaas ter snede, als de aandacht bijzonder op zulke adverbia gevestigd moet worden, en dan moet men ze als parenthetiesch met een veranderde stembuiging uitbrengen'.

Vooral uit de laatste woorden blijkt hoe zeer Bilderdijk de interpunctie in nauw verband brengt met de ritmische en melodische structuur. Hij besluit zijn beschouwing dan ook met de opmerking: 'Daar het schrift slechts is om gelezen te worden, zoo moet het naar de bedoelde uitwerking van het lezen geregeld worden.' Hij laat daarop volgen dat eigenlijk 'mondelinge onderrichting door mondelinge voorbeelden noodzakelijk' zou zijn, maar 'de buigzaamheid mijner stem en mijn adem-zelven - zegt hij - zijn allengskens derwijze vervallen', dat het hem nu onmogelijk geworden is.

Slechte interpunktie kan dus ook voortkomen uit slechte voordracht. Een voorbeeld daarvan gaf hij in zijn *Voorlezingen over de Hollandsche taal* van 1811,[1)] waar hij de draak steekt met de hortende voordracht van redenaars en predikanten, die bijna alle woorden zwaar accentueren, en dientengevolge veel te veel komma's op schrift brengen: 'een wonderlijk lezen, waarvan Ks van der Aa de interpunctie in de werken die ik van hem gezien heb heeft uitgedrukt tot bespotting van de Natie. *Nu gebeurde het dat, - de Koning van Pruisschen, - zijn legermacht tegen de Oostenrijksche, en Russische Keizers deed aanrukken, - door Pommeren en Silezien* enz. Die goede hals punctueert naamlijk zoo als verre de meeste Predicanten, Advocaten en sommige Redenaars lezen.'

De praktijk van Bilderdijk's interpunctie, de mogelijke ontwikkeling gedurende zijn lange werkzaamheid, zou een afzonderlijke studie verdienen, te meer omdat zijn voorbeeld op tijdgenoten en navolgers van invloed geweest moet zijn. Een steekproef leiddeons tot de volgende opmerkingen. Bij het gebruik van de komma liet de dichter zich voornamelijk leiden door het gehoor. Dat blijkt het duidelijkst bij de komma die - tegen de redekundige

1) Uitgave van A. de Jager (1875), blz. 86.

ontleding! - een rust na een zwaar accent aangeeft, en dus de bedoeling voor de *luisterende* lezer verduidelijkt, b.v., uit *Urzijn en Valentijn*:

> Zijn wijsheid liep den tijd vooruit;
> Zijn moed, de lichaamskracht.

of:

> Zij wentlen, bloedend, langs den grond,
> En worstlen uit hun macht:
> Dees, met behendigheid van kunst,
> En die, met woeste kracht.

ten slotte:

> Des Wilden bloed- en krachtverlies
> Verzachtte zijnen aart;
> En eindlijk wierd hem Valentijn,
> Hij, zijn verwinnaar waard.

Een paar regels, uit een ander gedicht, zouden raadselachtig worden, indien - volgens de redekundige regels - de drie komma's van het laatste vers ontbraken:

> Daar ge u van volk zoo schandlijk laat verheeren,
> Dat Eer en Godsdienst, rook, en u, zijn slaven acht.

al zou de middelste komma beter door een punt-komma te vervangen zijn.

In hoeverre Bilderdijk onderscheid maakt tussen dubbele punt en punt-komma, is niet duidelijk. In de volgende aanhaling zou men kunnen menen dat de rust na het tweede vers sterker en met duidelijker stemdaling bedoeld is:

> De koning naakt het lieve kind;
> Beschouwt het met ontzag:
> En 't reikt den Vorst zijn handtjen toe,
> Met kinderlijken lach.

Maar vaak worden de beide tekens zonder merkbaar onderscheid geplaatst. Soms schijnt een tussen twee punt-komma's geplaatst zinsdeel bedoeld te zijn in parenthese, zodat het met andere intonatie, zachter gelezen moet worden. Latere schrijvers zouden in dit geval lange strepen gebruikt hebben, b.v.

> Gestegen op een melkwit ros;
> Zijn rusting onbewrocht,
> Gelijk een maagdlijk' Ridder past,
> Die nog geen roem bevocht;
> Begeeft hij zich.....

Of, met een dergelijk absoluut zinsdeel

> Maar uitgeteerd, geschreid, gewaakt;
> De kaken hol en bleek;
> Geleek ze eens afgestorven schim.

Een onderzoek van een prozafragment uit Bilderdijk's laatste periode[1] leidde tot hetzelfde resultaat: de dubbele punt en de punt-komma wisselen ongemotiveerd. Eigenaardig zijn daar verscheiden redekunstig geplaatste komma's als ‘niettegenstaande, dat’, ‘In eenen tijd, waarin’; ‘de gemakkelijkheid, waarmee’ e.d. De te overvloedige interpunctie, die Bilderdijk in theorie afkeurde, vindt men b.v. in deze zin: ‘Naauwlijks bragt men een Fransche navolging, in hare soorte volmaakter dan de oude, welke men speelde, en die gebrekkig waren, ter kunststellaadje, of, zoo door de nieuwigheid, als door de bevallige uitdrukking, den Franschen eigen, bekoord, verschopte men de oude Tooneelstukken zonder eenig bedenken.’ Met mogelijke invloed van de zetter of corrector moet evenwel bij gedrukte teksten steeds rekening gehouden worden.

Kinker bracht de interpunctie ter sprake in zijn uitstekende rede *Over de hoorbare voordracht van den redenaar*.[2] Hij gaat daarbij stilzwijgend uit van een, naar zijn opvatting goed geïnterpungeerde tekst, en beschrijft dan de ritmische en melodische betekenis van de *lees*-tekens. Bij de punt daalt de stem tot de aanheftoon. ‘Bij elke comma moet er, niet slechts door middel van de rust, maar ook in de toonleiding der woorden, eene afscheiding opgemerkt worden, die door eene meerdere of mindere toonverheffing aangeduid wordt.’

Opmerkelijk is, dat hij de dubbele punt en de punt-komma voornamelijk melodisch wil onderscheiden:

‘Een (:), wanneer het behoorlijk, en niet, gelijk veelmalen gebeurt, voor een (;) of (.) geplaatst wordt, kondigt zich beter door eene voortgezette gelijktoonigheid dan door eene verheffing of toonval aan. Niet door eene verheffing: omdat de gedachte geene verdere uitzetting verkrijgt, maar veeleer in het daarop

1) De *Voorafspraak over het Tooneelspel der Ouden en Hedendaagschen*, voor de Edipus-bewerking (1829).
2) Bij Van Vloten: *Ned. Dicht en Ondicht der negentiende eeuw*, blz. 150 vlg.

volgende het besluit opmaakt, of de reden van het voorafgaande opgeeft; - geen toonval: omdat de zin of *periode* nog niet gesloten wordt.'

Wie de bovenstaande passage, beginnende met *Niet*, hardop leest, en de leestekens naar Kinker's interpunctie opvat, vindt daar de beste illustratie van het aanbevolen stelsel, dat geheel in zijn betoog past. Immers, de redenaar 'moet niet slechts lezen, maar spreken, dat is: - het is niet genoeg, dat hij ons de intervallen en overgangen der zinsneden doe hooren; hij moet ons ook de hoedanigheid der zegging met levendigheid doen gevoelen.'

Voorbeeldig is de interpunctie van de dichter Staring. Dat hij daar biezondere zorg aan besteedde, blijkt uit de varianten in de uitgave van Van den Bosch. Wie met deze tekens vertrouwd raakt, hóórt Staring voordragen, twijfelt geen ogenblik aan de juiste accentuatie, de juiste toon.

Karig is hij niet met zijn ritme-aanduiding: zijn gedrongen vers met veel en zware accenten vereist veel onderbreking, ook door langere rusten, die door strepen en stippen aangegeven worden. Uitroeptekens, vraagtekens, de echte intonatie-tekens dus, zijn talrijk. Muzikaal als Kinker, onderscheidt hij vaak de zwevende toon, aangegeven door de dubbele punt, van de dalende na een punt-komma. Deze punt-komma doet evenwel, zoals hiervóór bij Bilderdijk opgemerkt werd, ook dienst om een zachter gesproken tussenzin met pauzen uit de hoofdzin te isoleren. Hij doet dus dezelfde dienst als elders streepjes of haakjes. Een enkel voorbeeld:

> Een Oud-Student, dien 'k Jaromir zal noemen:
> Een theoloog; befaamd aan Karels School te Praag,
> Voor twee paar eeuwen; mogt zich roemen
> Van een gezonde Maag;
> Maar, ach zijn Beurs lag ziek!

Na *noemen* blijft de toon zwevend; vs. 2-3 wordt niet 'redekundig' als bijzin geïnterpungeerd, maar is als parenthese bedoeld[1)]; in vs. 5 wordt duidelijk aangegeven dat niet bedoeld is: 'Maar ach!' doch 'Maar, ach zijn Beurs'.

Staring's poëzie verschaft leerzame lektuur, ook voor hen die eigen interpunctie aan die van de dichter willen toetsen.

1) Vgl. vs. 1-2 van *De twee Bultenaars*; vs. 10 van *De leerling van Pankrates*.

Wanneer we nu zien dat de beste dichters en schrijvers, nog in het begin van de negentiende eeuw, de ritmische en melodische interpunctie elk op eigen wijze voortreffelijk toepassen,[1] dan dringt zich de vraag op: waar komt de schoolse redekundige interpunctie dan eigenlijk van daan? Het lag voor de hand, eerst te gaan zoeken in de officiële spraakkunst van Weiland. Maar tot mijn verwondering blijft dit onderwerp bij hem onbesproken! Alleen uit zijn praktijk en zijn voorbeelden is enigszins op te maken hoe hij er over denkt. Inderdaad plaatst hij, volgens redekundige regel, vaak een komma voor korte relatieve zinnen en voorwerpszinnen, waar geen pauze te pas komt, maar de regel dat vóór *en* geen komma mag staan, schijnt hij niet te erkennen.

Het raadsel werd opgelost, toen ik Adelung's *Umständliches Lehrgebäude der Deutschen Sprache*, het voorbeeld van Weiland, opsloeg. Daar[2] vindt men uitvoerig de regels geformuleerd zoals ze in de Nederlandse schoolboeken terecht kwamen, o.a. dat voor *alle* relatieven een komma noodzakelijk is. Alleen blijft de colon gehandhaafd ook waar geen aanhaling of verklaring volgt, maar dan in logisch omschreven gevallen, nl. als de nazin concessief, conditioneel of causaal is. Voor een groot deel blijken dus de latere schoolse regels, evenals in Zweden, Duits import te zijn.

De oudste uitvoerige behandeling in een boek, voor het onderwijs bestemd, trof ik aan in een weinig-bekende *Handleiding tot den Nederlandschen stijl* van J.C. Beyer.[3] Daar wordt reeds uitdrukkelijk gezegd: ‘Het beginsel, waaruit de regels voor de plaatsing der scheiteekens dienen verklaard te worden, is de *redeneerkunstige verdeeling der volzinnen*.’ In het midden van de eeuw kiest de kritisch aangelegde Taco Roorda beslist partij voor de logische interpunctie.[4] Maar vooral de gezaghebbende *Nederlandsche Spraakleer* van Brill zal de doorslag gegeven hebben om de uitvoerige regels, in verdunde vorm, in alle schoolboeken te doen doordringen.[5]

1) Ook dichters als Tollens, Spandaw, Da Costa gebruiken de vierderlei tekens naar eigen behoefte, zonder bekendheid te tonen met de latere schoolse regels.
2) In de uitgave van 1782 deel II, blz. 791-798.
3) Ik raadpleegde de tweede druk: Rotterdam 1824, blz. 258-289.
4) *Over de deelen der rede* (1852), blz. 220-221.
5) In de tweede druk (1863), deel II, *Aanhangsel* beslaat de behandeling blz. 294-324.

Eigenaardig is, dat Brill zijn regels toelicht met voorbeelden uit Bilderdijk, Van der Palm, Berger, die vaak juist *niet*, of niet geheel redekundig geïnterpungeerd zijn! Maar daarnaast zet hij zinnetjes van eigen maaksel b.v. ‘Hij is zoo groot, als zijn broeder.’

De vraag is nu: in hoeverre hebben de schoolregels invloed gehad op het taalgebruik van onze beste schrijvers; in hoeverre heeft het algemene schrijfgebruik die regels gehandhaafd.

Een volledig antwoord op deze vragen zal men in de volgende opmerkingen niet vinden: het zijn slechts enkele grepen uit een eindeloos materiaal dat te raadplegen zou zijn.

Potgieter's verzorgde, originele stijl eiste een verzorgde interpunctie. Ondanks zijn neiging tot het ongemene, zelfs het precieuse, is zijn taal geen ‘schrijftaal’. De lezer is in zijn verbeelding steeds aanwezig: hij spreekt hem toe, verwacht tegenspraak of instemming. Hij verwacht dat de lezer hem hóórt, en geeft dus met overvloed van tekens - uitroeptekens, vraagtekens, streepjes, stippels, aanhalingstekens - toon en ritme van zijn herhaaldelijk onderbroken zinnen aan. In tegenstelling met een oudere generatie maakt hij van de dubbele punt alleen gebruik vóór aanhalingen, maar de punt-komma en de komma worden met goed gehoor onderscheiden: de eerste duidt meestal stemdaling en langere rust aan. Uit de geraadpleegde tekst (*Jan Jannetje en hun jongste kind*) wijs ik b.v. op deze zin: ‘en reikt nu een paar andere gasten de hand; gasten, die Jannetje te regt vriendelijk ontvangt; gasten, van welke de eene er alleropgeruimdst uitziet’.

Bij opsommingen maakt hij verschil tussen een snellere en langzame, b.v. ‘Al teekenen gang, houding, manieren, gelaat en spraak nog altijd den zeerob’, naast: ‘kennis van reederij - van assurantie - van wissels - van artikelen - van markten, enz.’

Op invloed van de school of van Duitse lektuur wijzen menige komma's vóór *dat*-zinnen, bijwoordelijke en relatieve zinnen, waar het ritme niet onderbroken wordt, maar herhaaldelijk is de natuur sterker dan de leer. Op één bladzijde tekende ik aan: ‘of hebt ge mij donker zien kijken toen ik straks mijn grootboek eens doorliep?’-‘Eer hij er bij kan voegen wat hij er bij denkt.’ - ‘als gij opmerkt hoe hij zwalkt naar den haard.’

Potgieter heeft dus ook in dat opzicht aan zijn tijdgenoten een uitstekend voorbeeld gegeven. Het zou mij niet verwonderen, als het bleek dat hij op zijn beurt een voorbeeld gevonden had in de bewonderde stijl van Jacob Geel, die ook als schrijver aller-

eerst een *spreker* was; die door zijn interpunctie toon en ritme wist te verduidelijken.

Nicolaas Beets heeft prijs gesteld op een nauwkeurige interpunctie. Dat bewijzen de opeenvolgende drukken van zijn *Camera Obscura*, waarin telkens verbeteringen aangebracht werden,[1] die bijna alle op het gehoor berusten. Dat ze niet in de richting van schoolse voorschriften gaan, is met de paar voorbeelden aan te tonen. In *De Gids* stond: 'Zij weten, dat al wat zij vertelt, onmogelijk is.' In de latere drukken zijn de beide komma's geschrapt. 'Wij, die' wordt 'Wij die'. Vooral het onderscheid tussen komma en punt-komma wordt verscherpt.

Busken Huet's interpunctie is tweeslachtig, maar toch meer ritmisch dan redekundig bepaald. Een onderzoek van een ouder werk (*Brieven over den bijbel*) zowel als van de latere roman *Lidewijde* vertoonde tal van inkonsekwenties, die verklaarbaar zijn door schoolse voorschriften enerzijds, invloed van Franse interpunctie anderzijds. Voor *dat*-zinnen vindt men in gelijkstaande gevallen nu eens een komma, dan weer niet; hetzelfde geldt voor de met *en* verbonden zinnen. Tegen alle grammatikale voorschriften is het ontbreken van alle komma's in een zin als deze: 'Zeg André toch dat hij aan anderen niet doen mag hetgeen hij niet zou willen dat hem geschiedde', waar men in enigszins langzaam tempo en sterke accentuatie na *mag* eer een rust zou verwachten.

Van buitengewoon belang voor de ontwikkeling van de interpunctie-praktijk is het feit dat Multatuli radikaal gebroken heeft met de leer van zijn schooljaren, en een konsekwente ritmische interpunctie aangedurft heeft. Evenals zijn schijnbaar-spontaan neergeschreven, hartstochtelijke taal, zijn de leestekens gewikt en gewogen eer ze neergeschreven werden. De komma's zijn niet talrijk - in verband met een over 't algemeen vlug tempo? - maar staan altijd op de juiste plaats.[2] Van langere rusttekens (strepen, stippels) is een ruim gebruik gemaakt; eveneens van de intonatietekens als uitroep- en vraagtekens.

1) Een van mijn leerlingen, die de moeite nam het opstel *Vooruitgang* te vergelijken in *De Gids*, in de 4de en de 9de druk, vond in de laatste op 52 plaatsen gewijzigde interpunctie.

2) Soms verduidelijken ze, lijnrecht tegen de redekundige regels in, de accentuatie van de zin, b.v. in *Millioenenstudiën*: 'Ik ontleende de kracht tot die gemeenheid, aan de woede die mij aangreep'; of: Zeg eens, waarom heet deze kamer, nummer 32?

Opmerkelijk is dat hij geen behoefte toont aan de punt-komma. Vanaf de eerste *Ideën* tot de *Millioenen-studiën* ontbreekt dit teken. Misschien hangt dit samen met de voorkeur voor korte zinnen en dientengevolge de overvloed van punten en strepen.

Het algemene schrijven in de periode 1860-1880 was allesbehalve Multatuliaans. In boeken van allerlei aard, in tijdschriften en dagbladen, heerste de ‘boekentaal’, een voor het lezend oog bestemde ‘schrijftaal’, die de school-interpunctie van Terwey's spraakkunst als wet beschouwde en zo getrouw mogelijk eiste. Het geslacht dat omstreeks 1880 volwassen werd, scheen dus voorbestemd om de redekundige interpunctie voorgoed de overwinning te bezorgen. Onderwijs en lektuur immers zijn machtige factoren om een traditie in stand te houden.

De letterkundige beweging van '80 zou ook in dit opzicht ingrijpend werken. De schoolse regels verloren hun gezag, zodra het levende ritme het weer won van de dode letter. Bij Busken Huet, maar vooral bij Multatuli zag men dat de leestekens ook anders, en beter, toe te passen waren, zoals trouwens ook bij Franse en Engelse auteurs waar te nemen viel. Bij de eigen stijl paste zich weer een eigen interpunctie aan. Met voorbeelden uit proza en verzen van Kloos en Verwey, van Van Deyssel en Van Looy, van Gorter zou dit te bewijzen zijn. Het bestek van ons artikel laat niet toe, dit met veel voorbeelden te bewijzen; daarvoor is bovendien het verzamelde materiaal niet toereikend. Wie dit gaat bestuderen - en het is ongetwijfeld de tijd en de moeite waard - zal bemerken dat bij deze auteurs, bij de een meer, bij de ander minder, de oude regels blijven nawerken, zodat er komma's geplaatst worden waar een ritmische onderbreking onmogelijk of onwaarschijnlijk is. Natuurlijk zal men daarbij met eventuele zwaardere accentuering van het voorafgaande woord rekening moeten houden. In verzen hangt de interpunctie nauw samen met de bedoelde voordracht. Een zangerige, eentonig slepende voordracht duldt geen pauze, waar die in een overeenkomstige prozazin onmisbaar zou zijn; vandaar de schaarse interpunctie bij sommige dichters, die dan weer hun proza kan beïnvloeden. Dat meen ik b.v. bij Verwey op te merken.[1)]

Parallel met de geschetste ontwikkeling in de praktijk van de nieuwe letterkundigen-generatie - waarschijnlijk ook onder de invloed daarvan - leidde de nieuwe richting in het moeder-

1) Zie daarvoor *Proza*, deel V, blz. 122.

taalonderwijs tot andere inzichten. Wie zich taal bewust maakt als ritmisch bewogen klankenreeksen, stuit vanzelf op leestekens die geen *lees*tekens zijn, heeft neiging om ook intonatieverschillen: stemstijging, -daling, -zweving nauwkeuriger dan gebruikelijk was, in schrift aan te duiden. Hij zal spoedig bemerken dat b.v. de zonderlinge regel om voor *en* nooit een komma te plaatsen, in strijd is met de praktijk van de beste schrijvers, maar ook met zijn eigen gevoel voor ritme. Geeft hij leesonderwijs, dan zal het hem duidelijk worden dat een redekundige interpunctie vaak het goede lezen stoort, een ritmische het juiste lezen, en vaak ook het verstaan van de eigenlijke bedoeling, bevordert.[1)]

Van den Bosch deed dus baanbrekend werk, toen hij in zijn *Lees- en Taalboek* de uiterste zorg besteedde aan taal en interpunctie, door alle opgenomen teksten uit dat oogpunt te herzien, door de leerling te oefenen, goede van minder goede, of slechte leestekens, te onderscheiden. Niet alleen het lezen, maar ook het eigen schriftelijk taalgebruik van de leerlingen werd daarmee gebaat. Wie het verband tussen zinsritme en leestekens eenmaal goed beseft, zal aan het juiste gebruik waarde gaan hechten; hij zal er niet op los schrijven en achterna een aantal komma's over de bladzijden heen strooien.

Mijn indruk is, dat het streven van Van den Bosch geen voldoende waardering gevonden heeft: zijn voortreffelijk *Lees- en Taalboek* is door jongere concurrenten verdrongen; geen uitgever durfde een herdruk aan. Weliswaar zijn de strenge regels van Terwey in de tegenwoordige schoolspraakkunsten verdwenen, en wordt het ritmisch beginsel aanvaard en aanbevolen, maar de praktijk - ook in de leesboeken - laat veel te wensen. Er heerst een tweeslachtigheid, die maar al te vaak in slordigheid of onverschilligheid ontaardt. In dagbladen en tijdschriften brengen correctoren die stelselloos geinterpungeerde kopie onder ogen krijgen, daarin meestal orde door de ouderwetse regels toe te passen. Menig docent acht in zijn eigen schrijven de leestekens van weinig belang, en zal dientengevolge bij zijn onderwijs er

1) Ik tekende b.v. deze zin aan: ‘De moeilijkheid is vast te stellen, waarin die wijziging bestaat’. Elke lezer voelt dat deze zin een komma na *is*, en niet na *stellen* vereist Een niet-redekundig leesteken na *voor* (komma of dubbele punt) is ook gewenst in de volgende zin: ‘Kennelijk zat hier voor de wil een extreem Arabisch nationalisme te ontzien’.

onvoldoende aandacht aan besteden, Ouderen, die huiverig zijn voor een te ‘subjectieve’ ritmische interpunctie, klemmen zich vast aan de beproefde regels die de nodige ‘vastheid’ geven, maar kweken dan het wanbegrip dat schrijvers en dichters van naam telkens fouten maken. Bij hun leerlingen, die voortdurend ook andersoortige interpunctie opmerken, bereiken ze toch de beoogde ‘orde’ niet: wij zien dan een veelverbreide praktijk ontstaan die op *geen* beginsel, maar op willekeur berust.

In afwachting van een grondige studie over dit onderwerp, heb ik met mijn opmerkingen willen aantonen dat de beginselen en de praktijk van interpunctie de volle belangstelling van ieder taaldocent waard zijn.

C.G.N. DE VOOYS.

Van Eedeniana.
(Kanttekeningen bij het Dagboek).

Het Lied van Schijn en Wezen II, aanvang van Zang 9, is zonder Van Eeden's Dagboek niet te verstaan.

> Een vreemde stem kwam plotsling mij verkonden:
> ‘Heb nu geen vrees! nog zijt g'een weinig blind,
> maar gij zult zien. Dit leed wordt u gezonden
>
> dat gij 't als wijzing neemt en stil verwint.
> Men haat u zonder grond, toch kunt ge 't dragen,
> wetend dat Een die meer is, u bemint.’
>
> Wie was 't die sprak? Geen weet het. En geen vragen
> voert tot begrijpen waar begripsruim faalt.
> De mare werd door menschenhand gedragen,
>
> doch wordt door menschlijk zintuig niet bepaald.

Een dagboek-notitie van 12 Mei 1909[1)] (dus gedurende een der Amerikaanse reizen) verduidelijkt dit: Mrs. Kennedy gaf mij gister een proefje van haar psychisch vermogen. Ik zat weer voor op 't dek in het heerlijkste weer, de zee prachtig, blauw en zacht gerimpeld, vele mooie zeilschepen links en rechts voorbij, de kusten van Engeland links, van Frankrijk vooruit. Toen kreeg ik een aantal ‘messages’ van Mrs. Kennedy, die mij ditmaal zeer troffen. Ze had in haar hut de volgende boodschappen

1) *Mijn Dagboek*, VI, pag. 66.

omtrent mij ontvangen: ‘He is still a little blind, but he will see.’ ‘He has denied his own Christ, this is his punishment.’ - En enige pagina's verder: ‘Wel vond ze (Mrs. Kennedy) dadelijk in Sara's Hollandsch bijbeltje de plaats over de rijken, en over *die* gehaat wordt zonder reden.’

Opnieuw bewijst deze dagboek-aantekening, hoe ‘toevallige’ ervaringen in *Het Lied van Schijn en Wezen* werden verwerkt.

* * *

Een andere notitie houdt verband met het gedichtje *Toen ons kindje glimlachte*, dat op 7 Nov. 1909, in de trein tussen Boston en Fall River werd geschreven.[1] Op 11 Juni lezen we de meditatie: ‘Het is stellig onwaar, dat lachen een reactie is op schrik. Lachen is een herkenning van een ander mensch. Het eerste wat een kind herkent is een menschengezicht. Daarin voelt het de verwantschap, en het geeft een teeken en dat teeken is blijdschap, en de uitdrukking is lachen.’.... ‘Vanavond dacht ik aan de *eenzaamheid* van het leven na dit leven, als de schim geen middel van gemeenschap en mededeeling heeft. En daaraan sloot zich de waarneming van het lachen van mijn kind, als het voor 't eerst menschengezichten herkent. Dan is zijn eenzaamheid voorbij. Hij kan communiceeren! Het is een herkennen, het is verstandhouding door innerlijk aangeboren kennis....’[2]

* * *

Terwijl in de *Redekunstige Grondslag van Verstandhouding* zulke juiste opmerkingen staan over het wezen der taal, valt in de volgende Dagboeknotitie een taaltheoretisch dilettantisme op, waaruit ook zijn anarchistische spelling voortvloeide: De oude vraag over het gebruik van het woordje ‘gij’ schijnt mij opgelost door de versmelting van Noord- en Zuid-Nederlandsch. In Vlaanderen is ‘gij’ nog steeds algemeen gebruikelijk. De dichters hebben recht het daarvan over te nemen. Het ‘U’ als verkorting van ‘UEd.’ kan dus vervallen, tenzij in comedie of conversatie-taal. Er blijft ‘gij’ en ‘jij’. ‘Gij’ voor ‘vous’ en jij of dij voor ‘tu’.[3]

Hier is elke bewering een ketterij. - ‘Versmelting’ door een

1) De hoofdgedachte dateert al van 1887. Zie Dr. H.W. van Tricht: *Frederik van Eeden Denker en Strijder*, pag. 110, noot 1.
2) *Dagboek* VI, pag. 75 en 77.
3) *Dagboek* VI, pag. 169.

interparlementair besluit of Noord-Zuidnederlands taalcongres? Zou dat recht de dichters ontzegd zijn *zonder* dat algemeen Vlaamse taalgebruik? En hebben de *dichters* het monopolie? 'Vervallen' bij plebisciet? Waar is 'U' gebruikelijk *buiten* de conversatie-taal? Herinvoering van 'dij' b.v. in het onderwijs?

Even apodictisch-eenzijdig is de uitspraak: 'Grammatica is voor de taal, wat de kerk voor den godsdienst is: de dood.'[1] - Nawerking van Multatuli?

* * *

Van Eeden en Nietzsche.

De literatuur-historicus, die eenmaal Nietzsche's invloed op de Tachtigers zal beschrijven, vindt in het Dagboek enkele vingerwijzingen. Het hooghartig individualisme van Nietzsche, cultuurcriticus en herkeurder van alle waarden, moet de jonge Hollandse beeldstormers wel hebben vervuld; zijn *Morgenröte*, Gedanken ueber die moralischen Vorurteile, verscheen 1880-'81; de voortzetting hiervan, *Die fröhliche Wissenschaft*, is van 1881-'82. Deze aphorismen moeten, dunkt mij, wel eens het onderwerp van hartstochtelijke disputen hebben uitgemaakt.[2] Dagboek II, pag. 109 e.v. vermeldt de lectuur van *Morgenröte*. Zo vinden we in 1885, tijdens een morele crisis, deze notitie: 'Hoe ben ik weer veranderd. Een voor een vallen de vooroordeelen af, nog steeds, ik wist niet, dat ik zoo dik gekleed ging. Geen zonden, geen deugden, geen zeden, alles kleederen, alleen noodig in deze maatschappij.' 'Moralverkleidung' is een Nietzschiaanse term: 'Sollte aber die Verkleidung der "moralischen Menschen",

1 *Dagboek* V, pag. 128.

2 Vgl. *Alphonse Diepenbrock, Ommegangen* (2e druk, Van Munster's U.M., Amsterdam) in zijn opstel *Prof. De Boer over Nietzsche*, pag. 186: (Nietzsche) 'de onvergelijkelijke en eenig competente rechter over de moderne cultuur'.
Alb. Verwey in *Hegenscheidts Starkadd (Stille Toernooien)* over de moraal van Nietzsche. *Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterk.*, dl. LIV. Afl. 2/3 blz. 200: 'Gorter- die met Alphonse Diepenbrock als student zich verdiept had in Nietzsche en Wagner.'
Is de vorm van Van Deyssel's dithyrambe *Ik houd van het proza* (Over Literatuur 1886) een echo van *Zarathustra*, Vorrede, 4: 'Ich liebe die, welke nicht zu leben wissen.... Ich liebe die grossen Verachtenden....' enz.?

ihre Verhüllung unter moralische Formeln und Anstandsbegriffe, das ganze wohlwollende Verstecken unsrer Handlungen unter die Begriffe Pflicht, Tugend, Gemeinsinn, Ehrenhaftigkeit, Selbstverleugnung nicht seine ebenso guten Gründe haben?' (*Die fröhliche Wissenschaft*: Inwiefern Moral kaum entbehrlich ist).

Van Eeden noemt Nietzsche 'een middending tusschen profeet en kunstenaar'.[1] En van zelfkennis getuigen zijn woorden: 'Ik was het ook zonder het te willen of te weten, weifelend en daardoor zwakker. En in zijn nuchtere oprechtheid heeft hij meer bereikt dan ik in mijn hoogere aspiraties. Ik weet dat ik zijn Uebermensch een prozaïsche, nuchtere idee vond en dat ik mijn mystieke inspiratie hooger achtte. Zoo mag 't ook zijn, maar hij heeft die idee tot een levende en geweldige kracht gemaakt, die voor eeuwen zal werken.'[2]

Reminiscenties aan Nietzsche-lectuur vindt men tot in *De Nachtbruid*[3] en *Schijn en Wezen* III. Men herinnere zich uitspraken als: 'Viele wegzulocken von der Herde - dazu kam ich' (Vorrede *Zarathustra*) en: 'es fehlt nicht am Schmerzlichsten, es sind Worte darin, die geradezu blutrünstig sind.' Vgl.:

> En wat ik door mijn menschdom heb geleden
> weet, wie de bloedsmaak aan mijn woorden proeft
> (L.v. Sch. en W. III, slot 6e zang).

Eindelijk wil ik in dit verband nog wijzen op *De Broederveete*, waarvan men 't wordingsproces, de wisselende concepten in het Dagboek kan volgen. Het komt mij voor, dat de genadeloze critiek van Nietzsche-Satan, alle deemoed verwerpend, op de conventionele Godsvoorstelling, tenslotte de beklagenswaardige figuur van Jahwè tegenover zijn 'Broeder' heeft helpen bepalen.

1 Nog in 1907 noemt hij hem, ondanks zijn bezwaren tegen de tweeslachtigheid van zijn standpunt als dichter en moralist 'een der grootsten, zoo niet de grootste poëet van zijn tijd' (Dagboek V, blz. 110).
2 *Dagboek* V, pag. 111.
3 Hierin wordt Nietzsche herhaaldelijk genoemd, termen aan hem ontleend, openlijk of bedekt tegen hem gepolemiseerd. Zie o.a. *De Nachtbruid* (Uitg. Querido's U.M. Amsterdam MCMXXXV) pag. 8: 'Ik schrijf dit voor u, den onwillige en opstandige.... Ik schrijf dit voor u, den trotsche en booze, ja voor den moedwillig kwade die den gedweeën goede veracht....' enz. pag. 71: 'want ik ben een suggestievernieler, een groepbreker, een wegzwerver van de kudde, een afgodenhater....' enz. pag. 97 en volgende, waarin hij de Paulinische metaphysiek bestrijdt, als Nietzsche in *Morgenröte*, No. 68.

Het probleem van goed en kwaad, in *Morgenröte*, die veldtocht tegen de moraal, critisch-theoretisch behandeld, wordt in het ‘bewegend beeldenspel’ der ‘Tragedie van het Recht’ veraanschouwelijkt. Nietzsche spreekt van zijn ‘Aufgabe, einen Augenblick höchster Selbstbesinnung der Menschheit vorzubereiten’ (Selbstkritik), zoals Satan pleit voor ‘'t haast mondig menschgeslacht’ (2e acte). Een citaat moge de verwantschap der gedachte-sfeer verduidelijken. Onder het opschrift *Die Redlichkeit Gottes* schrijft Nietzsche: Ein Gott, der allwissend und allmächtig ist und der nicht einmal dafür sorgt, dass seine Absicht von seinen Geschöpfen verstanden wird - sollte das ein Gott der Güte sein? Der die zahllosen Zweifel und Bedenken fortbestehen lässt, jahrtausende lang, als ob sie für das Heil der Menschheit unbedenklich wären, und der doch wieder die entsetzlichsten Folgen bei einem Sichvergreifen an der Wahrheit in Aussicht stellt? Würde es nicht ein grausamer Gott sein, wenn er die Wahrheit hätte und es ansehen könnte, wie die Menschheit sich jämmerlich um sie quält? - Aber vielleicht ist er doch ein Gott der Güte - und er *konnte* sich nur nicht deutlicher ausdrücken! So fehlte es ihm vielleicht an Geist dazu? Oder an Beredsamkeit? Um so schlimmer! Dann irrte er sich vielleicht auch in dem, was er seine ‘Wahrheit’ nennt, und er ist selber dem ‘armen betrogenen Teufel’ nicht so fern! Muss er dann nicht beinahe Höllenqualen ausstehen, seine Geschöpfe um seiner Erkenntnis willen so und in alle Ewigkeit fort noch schlimmer leiden zu sehen und *nicht* raten und helfen zu können, ausser wie ein Taubstummer, der allerhand vieldeutige Zeichen macht, wenn seinem Kinde oder Hunde die schrecklichste Gefahr auf dem Nacken sitzt?

Einem derartig schliessenden und bedrängten Gläubigen wäre wahrlich zu verzeihen, wenn ihm das Mitleiden mit dem leidenden Gott näherläge als das Mitleiden mit den ‘Nächsten’ -; denn es sind nicht mehr seine Nächsten, wenn jener Einsamste, Uranfänglichste auch der Leidendste, Trostbedürftigste von allen ist.

Alle Religionen zeigen ein Merkmal davon, dass sie einer frühen unreifen Verständigkeit der Menschheit ihre Herkunft verdanken - sie alle nehmen es erstaunlich leicht mit der Verpflichtung, die Wahrheit zu sagen: sie wissen noch nichts von einer Pflicht Gottes, gegen die Menschheit wahrhaftig und deutlich in der Mitteilung zu sein.[1)]

1) *Morgenröte*, Erstes Buch, 91. Vgl. nog: *Jenssits von Gut und Böse*, No. 53.

Dit is de sfeer van Satans sarcastische critiek op zijn ‘Broeder’. Vgl. de dialoog tussen ‘de Vader’ en ‘Satan’ in de 2e acte:

***Satan*:**
Nooit
was 't menschenras zoo ongeneigd een schijn,
hoe lief en vol bekooring ook, te dulden.
Als honden die bloed proefden, volgen zij
der Waarheid bloed-spoor, en zij achten niet
of 't voert ten lichten heemel of ter hel.

***De Vader*:**
Voorwaar gij zegt het! En het is hun heil.

S.
Gewis, - en naar elk hoopt van ons, het onze.

V.
Er voert maar één bloedspoor op Golgotha. -

S.
Ja, naar een bleeke, doodgebloede Waarheid.

V.
Mij vindt, wie 't volgt. Hij breekt den schijn des Doods.

S.
Ook hij die van den boom der kennis at?

V.
Ook hij. Ben Ik niet aller kennis eind?

S.
Toch stond ‘Verbooden Toegang’ aan dien weg.

V.
Die was onmidd'lijk, en den mensch te zwaar.

S.
Toch door den mensch gekoozen.

V.
Tot zijn ramp.

S.
Maar met uw wil?

V.
Wat is er zonder Dien?

S.
't Is wel! ik zal niet verder insisteeren.
Uw rol is toch al zwaar genoeg. Wie kan
zich daaruit redden met een zweem van recht:
Gij 't eind des wegs, maar de weg zelf verbooden,
't heilzaam verbod geschonden, mèt uw wil?....

Enfin, 't zijn dan de snuggersten ook niet
die 't moeten slikken.

En de scène, waar Satan Eudoxia in de kerkercel hoont (11e acte):

E.
Heer, maar ik zie geen dóórtocht! Wat is goed?

S.
Plaag toch den armen God niet. Als hij kon
zou hij wel helpen. Zijt gij niet zijn kind?
Gij doet als 't stervend kind dat moeder vraagt:
'Moeder, maak mij toch beeter, moet ik nog
langer zoo ziek zijn? was ik niet gehoorzaam?
wat moet ik dàn doen? 'k werd zoo graag gezond.'
Zoo wreed zijn al uw vragen voor uw God.

Het is dezelfde critische, sceptische geest, maar in hoger potentie, als die spreekt uit de vlijmende woorden van Vico Muralto's vader.

Heerenveen.
S.M. NOACH.

Dergelijke en konsorten.

In ‘De ongelukkige trits’ kwamen terloops naast *des*-komposita enkele *der*-koppelingen ter sprake. Daarvan werden *d(i)ervoege* en *d(i)erwijse* opgevat als isoleringen uit ‘in d(i)er voege, in d(i)er wijze’. Verbindingen als mnl. in der voeghen, in dierre voegen, in deser vueghen; in derre wijs, in dier wijs, in deser wise[1)] wettigden die verklaring van het *Wdb. der Ned. taal* (= Ndl. Wdb.) meer dan voldoende. Om gelijksoortige gegevens meeden wij *dermate* als een zelfde isoleringsgeval daaraan te ‘moeten’ toevoegen - alhoewel de mnl. voorbeelden niet zò zijn, dat ze elke twijfel over de herkomst van dit *der*-woord uitsluiten.

Daarentegen werd bij *d(i)ergelijk* slechts met grote aarzeling op mnl. verbindingen als ‘in der ghelike, in dier ghelijc’ gewezen. Het waarom van die weifeling moge uit het volgende blijken.

Vooreerst toch worden *dervoege, derwijze, dermate* uitsluitend a d v e r b i a a l gebruikt, terwijl *dergelijke* altans in het tegenwoordige Nederlands alleen a d j e c t i v i e s voorkomt: ‘dergelijke voorstellen, deze bezwaren en dergelijke meer’; behoudens in gevallen van substantivering als ‘iets dergelijks, meer dergelijks’. Terloops zij aangestipt, dat de slot-*s* van dit substantiviese *dergelijks* genitivies is, en derhalve niet ‘identiek’ met de bijwoordelike -*s* van *desgelijk-s* - al is die laatste dan in het verre verleden ook van genitiviese oorsprong.

Verder zijn de komponenten -*voege, -wijze, -mate* substantieven, terwijl aan de identificering van -*gelijk* allerlei moeilikheden vastzitten, die we iets nader moeten bekijken. Wanneer wij ter vereiste oriëntering Verdam's mening over desgelijks: dergelijk e.a. in het kort weergeven, wil dat niet zeggen, dat we zijn indelingen en uiteenzettingen zonder meer kunnen aanvaarden.

I. Volgens het *Mnl. Wdb.* (II 1240) wordt het mnl. a d j e k t i e f *gelijk* zowel met een datief, als met een genitief verbonden: Gode gheilike te sine. Dander hemel is ghelijc den cristale. - Dat ghi u maket mijns ghelijck ende doet mine cleder aen. Gheen vlecke of rympe of yets des ghelijc. ‘Terwijl wij slechts *gelijk* met den 2den nv. m e e r v o u d van een aanw. vnw. kunnen ver-

1) *Mnl. Wdb.* IX 711 v., 2675.

binden (*der gelijk*), voegde men er in 't mnl. ook den 2den nv. enkelvoud onz. aan toe, ook als het woord, waarop het vnw. slaat, een ander geslacht heeft. Eene herinnering aan dit gebruik leeft voort in ons bijw. *des gelijks*, gevormd van *des gelijk*; mnl. *des (dies) gelike*'. - Naar deze zienswijze hangen het 'meervoudige' *der* en het enkelvoudige *des* dus gelijkelik af van het bijvoeglik naamwoord 'gelijk' (= gelijk aan die (mv.), aan dat).

Het mnl. *d(i)esghelijc, d(i)esgelike*[1] fungeerde ook als 'zelfst. vnw. onz.': Menne vant desghelijc niet in boeken. - Ook kent het Mnl. reeds het genitiviese *d(i)es gelijcs* (= het gelijke van dit): Noit wart dies ghelijes becant. Deze substantiviese 'genitief' was uit verbindingen met *iet, vele* en dgl. geabstraheerd: iet diesgelijcs te winnen. - 'Als bijv. vnw..... komt de zwakke vorm *des (dies) gelike* [= een dergelijke] voor, vaak achter het bepaalde woord': Noit was troon desghelike. Dies ghelike noit minne was in erdrike (II 139)[2]. - In substantiviese funktie wisselde de -*s*-vorm *d(i)esgelijc* af met de -*r*-vormen *dier(e)gelike* en *desergelike*: Alle die wige, die oit waren boven der erde, van Troyen of dieregelike (II 138). - Bovendien deden al deze -*s*- en -*r*-varianten plus *derregelike* ook dienst als bij woord: Dergelike zal men justitie doen van den dief. Des ghelikes salt wesen van ener diefegghen (II 139). Doe hi die papen entie clerke verhinc ende den paeus dierghelyc (II 176).

II. Intussen is er bij 'gelijk' etymologies meer aan het handje. Naast het sub I genoemde adjektief *gelijc (gelike)* (II 1240), dat o.m.[3] ook als onzijdig nomen optreedt in de zin van 'recht, billikheid, gelijk' (II 1241; *Ndl. Wdb.* IV 1173): enen gelijc doen, maakt Verdam van drie 'andere' gelijkluidende 'substantieven' melding:

1. Het 'gemeenslachtige' *gelike (gelijc)* (II 1250 v.v.; *Ndl. Wdb.* IV 1182) = ohd. *gilicho*, mhd. *gelîche*, ndl. *gelijke*. Dit nomen is 'eig. het bnw. als znw. gebruikt in den zwakken vorm', en betekent: 'een persoon die in rang enz. de gelijke is van een ander': Dat nu gheen es uwer ghelike. Niement ne ware dijns ghelike in dese weerelt. - Dit gesubstantiveerde

1) *Mnl. Wdb.* II 138 v.; vgl. 176, 180, 1240 v.
2) Wij merken op, dat in zulke gevallen *d(i)esgelike* predikatief gebruikt is.
3) Voor het 'onbepaald vnw.', het 'voegw.' en het 'bijw.' *gelijc* zie *Mnl. Wdb.* II 1242, 1242 v., 1245 v.v.

zwakke adjektief komt ook o n z i j d i g voor in de betekenis ‘iets dat aan iets anders gelijk is’. Het wordt ‘vooral verbonden met een 2d e n n v . e n k e l v . of m e e r v o u d van een aanw. voornaamwoord’: Dat na dien *des ghelijc* en was nie ghesien. Nie en sach man *dier gelike* noch selke daet van ouden man. Die dystorie besiet, hi vint gescreven aldus of *deser ghelike* (II 1252)[1)].

Na zulke voorbeelden waarin *desgelijc, diergelike* met hun varianten nog als twee woorden geschreven staan, vervolgt Verdam: ‘De uitdr. *des, dies, dier, deser gelike* en dgl. komen ook als b i j w o o r d voor; zoo ook *die (de) des gelike* en *al die gelike*; aan het vr. znw. *gelike* [beneden sub 3] zal men in deze uitdr. wel niet te denken hebben: *gelike* is het znw. o n z . m e e r v o u d van het bnw. gelijc als znw. gebruikt’. - Dat de auteur er nochtans zelf niet volkomen gerust op was, blijkt o.m. uit een aanmerking (II 1253), waarin hij erkent: ‘Op sommige der genoemde plaatsen kan het v r o u w e l . (o n z .) znw. *gelike* bedoeld zijn’ (zie sub 3 en 2). - De ‘2de nv. *dies* of *des gelijcs, sgelijcs*, die thans slechts bijw. is’, komt in ‘het mnl. o o k als z e l f s t . v n w . ’ voor: Dies ghelijes hoordic nie lyen. Dies gelijcs en wart gesien noyt onder sterflec minschen gescien (II 1253).

Met dat al zijn deze uiteenzettingen en onzekerheden zonder meer nog geen ‘oplossing’ van het ingewikkelde vraagstuk dat ons bezighoudt. Wanneer de twee resterende substantieven ‘gelike’ al evenmin een alleszins afdoende oplossing brengen, misschien zullen ze toch nopen Verdam's feitengroeperingen te herzien; altans van een aantal vraagtekens te voorzien.

2. Het o n z i j d i g e *gelike (gelijc)* (II 1254 v.; vgl. *Ndl. Wdb.* IV 1171, 1164 Aanm.) = got. *galeiki*, mnd. *gelike*. Zowel om zijn betekenis: ‘gelijkheid, gelijkenis, overeenkomst’ enz., als om zijn vorm is dit substantief ‘eng verwant met het volgende woord, dat een ander achtervoegsel heeft (*î*), en v r o u w e l i j k is’, nl.

3. *gelike (gelijc)* (II 1255 v.v.; vgl. *Ndl. Wdb.* IV 1171) = ohd. *gelîchî*, mhd. *gelîche*, mnd. *gelike*. Vanwege de semantiese en de formele gelijkheid van dit femininum met het voorafgaande neutrum, is het onmogelik altijd precies uit te maken met welk van beide woorden men te doen heeft - terwijl *gelike* sub 1. de zaak nog gekompliceerder maakt.

1) In het laatste voorb. lette men intussen op het adverbiale ‘aldus’, dat op één lijn staat met ‘deser ghelike’.

Bij dit vrouwelike nomen[1)] verdienen enkele verbindingen onze aandacht, nl. *in deser, dier ghelike* 'op deze zelfde wijze': In deser ghelike mede eest ghegaen in meneghe stede. (Hi) wan coren in der ghelike, omdat hi wilde wesen rike (II 1255 v.; vgl. 1259).

III. Deze gegevens waarbij wij verschillende woorden spatieerden, stelden wij voorop, niet om het onbevredigende van die 'precieze' indelingen te doen uitkomen, maar in de hoop uit die bonte 'veelheid' toch iets wijzer te worden. Ons is het vooral te doen zo mogelik vast te stellen, dat 'der, dier, deser' n e r g e n s van het volgende gelike (gelijc) afhangen - zoals dat bij 'des, dies' o v e r a l het geval is - m.a.w. dat de *-r*-vormen overal gewoon a t t r i b u t i e f met het aansluitende volgende substantief verbonden zijn.

Een tweede vraag is: moet men bij deze *-r*-koppelingen niet t w e e s o o r t e n onderscheiden: één soort waarin een d a t i v i e s 'derghelike' uit een v o o r z e t s e l-verbinding is losgemaakt, juist als 'derwijze'; en een ander soort waarin 'derghelike', juist als 'allerlei, allerhande', van gewone g e n i t i v i e s e oorsprong is. Het dativies type fungeerde in het eerst evenals dervoege, derwijse, dermate a d v e r b i a a l, maar werd gaandeweg door het type desgelijk(s) verdrongen; het genitivies type kreeg evenals allerlei, allerhande en dgl. een zuiver a d j e k t i v i e s e funktie, met geleidelike uitsluiting van desgelijks-s dat tot de bijwoordelike rol beperkt werd.

Ik moge tans een paar zinnen van straks herhalen: 'Doe hi die papen entie clerke verhinc ende den paeus *dierghelijc*' (II 176) = op die gelijke manier. '*Dergelike* zal men justitie doen van den dief' (II 139) = op dezelfde wijze. Zulke *-r*-gevallen zouden dan op *in d(i)ergelike* moeten teruggaan. Laat me hier nog één 'welkom' voorbeeld (Segh. 5824) aan toevoegen: 'Dat hem God daer des ghehinghet, hem te siene *in dier ghelijck*' (II 1259), waarnaast een andere lezing *in* mist: '*dier ghelike*'. Alleen mag men uit zo'n eenling geen te algemene besluiten trekken.

Tegenover zulke *der*-verbindingen van eventueel dativiese voorzetsel-herkomst staan andere gevallen, waarvan de doopceel vrij zeker de genitief aanwijst. Het zal nu eens een s i n g u l a r i e s e dan weer een p l u r a l i e s e koppeling zijn geweest: *dier gelike (n)* =

1) Voor '*in dien gelike of*' naast het meer gewone vrouwelike '*in dier gelike of*' zie *Mnl. Wdb.* II 1255.

v a n dat soort: van die soorten. Dit zuiver attributief type zoeke men in ten dele reeds vermelde voorbeelden als deze: ‘Alle die wige die oit waren boven der erde, van Troyen en *dieregelike* (II 138, 176). Dit ende *deserghelike* sullen wy aendencken. Dat sy dencken van der goetheyt Gods ende van sijnre barmherticheyt ende van sinen weldaden ende *deserghelike* (II 138). Secrete, vaelde of ander onreynicheyt *der gelike*. Een sweert of een ander wapen *dergelijken*’ (II 1252).

Zulke genitiviese verbindingen - ze zijn legio - kan men zonder gezochtheid met het bijvoeglike woordtype *generhande: velerhande* (= van geen soort: van vele soorten) vergelijken, terwijl de ‘dativiese’ voorzetsel-isoleringen ons doen denken aan het bijwoordelike type *gewapenderhand* (al mnl.) naast mnl. *met gewapender hant*. Als enkelvoud sluit het genitiviese *gelike(n*) vooral aan bij het vrouwelike nomen sub 3., terwijl meervoudige *d(i)er*-koppelingen evengoed op een ander ‘gelike’ kunnen teruggaan, voorzover de betekenis dit altans toelaat. Alleen is het niet meer mogelik, om wat èn funktioneel èn semanties èn formeel nagenoeg ineenvloeide, nog geval voor geval in scherp onderscheiden rubrieken te klassificeren[1)].

IV. Het *Ndl. Wdb.* (V 1878; vgl. I 191) ziet in het tans adjektiviese type *allerhande* terecht gewone genitieven - al kon dat *-hande* later suffiksaal worden aangevoeld, en zich ook zò analogies ‘uitbreiden’. Het substantief *hande* was nu eens meervoudig: *drieër, veler hande* enz., dan weer enkelvoudig[2)]: *gener, goeder hande* enz. ‘Letterlijk beteekenen deze uitdrukkingen dus: van drie, van vele soorten (enz.); van geene, van (eene) goede soort (enz.); zij dienden als bepalingen bij substantieven, en het oude spraakgebruik vereischte dat zulk eene bepaling aan het zelfst. nw. voorafging; verg. b.v. ofri. *alra handa gued* (letterlijk: aller soorten goed): goed van alle soorten; mhd. *drîer hande cleit*: drieër soorten kleederen; mnd. *eyner hande deyrkine*: diertjes van eene (zekere) soort, enz.’

Alles wat ‘het oude spraakgebruik vereischte’ in zijn waarde latend, moeten wij - mede met het oog op andersoortige adjektieven als *tevreden, bijdehant* - doen opmerken, dat het genitieftype in kwestie ook als a t t r i b u u t k o n v o l g e n, en vooral ook als p r e d i k a a t in de ‘adjektiviese’ sfeer kon geraken:

1) Vgl. *Wdb. der Ned. taal* IV 1171.
2) Vgl. *Mnl. Wdb.* III 70 met 87, regel 4-8; en 100 sub 3).

Daer wiesen lover ende gras menegherande. Spise wel menegerande. Met anderen quaetheiden menegeranden. - Tsfolx leven es menegherande. Dat leven ende die werke der heilegen, die menegerande sijn. So menegherande waren si (= de klederen) ghedaen (*Mnl. Wdb.* IV 1410 v.; vgl. *Ndl. Wdb.* IX 535).

Wat in de vorige alinea van *menigerhande* werd aangetoond, geldt ook van *menigerconne, menigerleye, menigertiere*(*n*)[1], en van al de andere zeer talrijke koppelingen met *hande, conne, leye, tiere, slachte*: Van alreslachte pulver smake (*Mnl. Wdb.* VII 1196). Woorden als: enigerhande, enigerconne, enigerlei, enigerslacht, enigertiere (II 668) zijn semanties en funktioneel gelijk. Maar al zulke komposita verschillen funktioneel van verbindingen als: alleszins, blootshoofds, heelshuids, eensdeels, stormenderhand, ziender ogen, geleider lage, halverlijve, halverwege, middelerwijl, enigermate, ouder gewoonte, eigener beweging[2] - met welke opsomming wij op het 'terrein' der genitivi absoluti terecht kwamen: alleen loopt op dat terrein veel rond wat er niet op thuis hoort. Terwijl zulke adverbiale verbindingen niet door 'van' kunnen omschreven worden, is dat wel mogelik bij de voorafgaande zuiver adjektiviese woorden[3]. In dat laatste schuilt wel de reden, waarom Verdam in een Aanm. bij *menigerlei* en *menigertiere* (IV 1412, 1413) het bijwoordelik gebruik van die woorden 'eigenlijk onjuist' noemt. Wij gaan daar verder niet op in, en komen tans tot de dubbelheid 'met gewapender hand: gewapenderhand', die ons voor een vraag van algemener strekking stelt.

V. Het *Ndl. Wdb.* (IV 2012) noemt *gewapenderhand* een koppeling, waarvan de beide komponenten 'hetzij in den 3den nv. enk. [staan], afhangende van *met*, hetzij in den zoogenaamden absoluten 2den nv. enk., en opgevat als adverbiale bepaling'. Na dan aan het mnl. (*met*) *gewapender hant* en het mnd. *mit gewâfender hant* herinnerd te hebben, vermeldt het woordenboek één 'verouderd' voorbeeld van *met gewapender hand*, en vier zonder *met*. Elders (V 1850) waar die voorzetsel-uitdrukking nogmaals ter sprake komt, staat verder alleen: 'daarnaast het j o n g e r e *gewapenderhand*'.

1) *Mnl. Wdb.* IV 1411 v.v.; *Ndl. Wdb.* IX 535. Voor meer biezonderheden zie o.a. het *Mnl. Wdb.* s.v. *hande* (III 70 v., 100), *conne* (III 1795 v.), *leie* (IV 337 v.), *slacht*(*e*) (VII 1196), *tiere* (VIII 329).
2) Zie *Ons Eigen Blad* XXIV (1936) 372, 456 v.v.
3) Zie ook nog afleidingen als *menigerhantheit, menigerhandicheit, menigerleyheit* (*Mnl. Wdb.* IV 1411 v.).

Uit de formulering ‘hetzij.... hetzij’ blijkt niet duidelik, hoe de schrijver zich de verhouding tussen beide gevallen voorstelt. Is die ‘zoogenaamde’ absolute genitief in zijn oog een isolering uit de dativiese voorzetselverbinding, of hebben beide zegswijzen geneties niets met elkaar te maken? Mocht *gewapenderhand* histories uit *met gewapender hand* geabstraheerd zijn, dan blijft vanzelf de mogelikheid, dat die ont-voorzetselde datief achteraf als een werkelike (al dan niet absolute) genitief werd aangevoeld. Het is zelfs denkbaar, dat in het geval van ‘ontvoorzetseling’, bestaande adverbiale (absolute) genitieven de isolering tot *gewapenderhand* in de hand werkten; juist als pseudo-genitivi absoluti als *luidskeels, oudstijds* hun proleptiese midden-*s*- voor een deel altans aan echte genitiefverbindingen met dubbele *s* kunnen te danken hebben[1)].

Wij zullen niet alle doubletten die voor een nadere konfrontering in aanmerking komen de revue laten passeren, maar ons vooral tot enkele woordgroepen of vormtypen beperken.

Voorzetselverbindingen met *hand* zijn vrij gewoon in het Middelnederlands: Hi voer in den casteel.... selve *met ghewapender hant* (*Mnl. Wdb.* II 1862). Hi wan *met vechtender hant* die bosch. Hi sloechse *met williger hande*, dat si besochten die erde neder. So waer een man *in ere haestigher hant* (= onbesuisd) ene beeste doot sloege[2)]. - Daarnaast zijn voorbeelden zonder voorzetsel zeker niet òngewoon: (Hi) is hem jeghen ghevaren *ghewapender hant* omme striden. Si waren in den huse ghegaen *vechtender hant*. Aldus so quam grave Lodewijc *strijdender hant* binnen Bruessel. Die ander siin daer *werender hant* doot gebleven [mhd. *mit werender hant*]. Die hemselven *willender hant* (= moedwillig) tlijf neemt (III 89). Dus so bleef hi *idelre hant* (III 786) e.a.[3)].

Enkele mnl. doubletten zijn nog: ‘Daer was menich moederbaren *bloter hande*’ (*Tschr.* II 191), naast: ‘*metter bloter hant*’ =

1) Zie *De N. Taalgids* XXXI 207, contra *Ndl. Wdb.* VI 282, (XI 1568).
2) Vgl. nog: *met* ophoudener (ophoudender) hant (III 92); *van* liever hant, *ter* goeder hant, *ter* roomscer hant (99); *van* siere hant, *aen* siere hant hebben, *te* siere hant verkeren, *ter* quader hant (= richting), *ter* zuuder hant (= zijde) (100); *te* siere hant hebben, enz. (105); *in* behoudender hant e.a. (110); vgl. die lufter hant e.a. (88, IV 864 v.), ter hoeder hant (III 460).
3) *Tschr. voor Ned. taal en lett.* II (1882) 188 v.v.

ongewapend (*Mnl. Wdb.* I 1320). ‘Die pape stont al *bloter huut*’ (I 1320); Ghene muus bat een puut, dat hi haer over holpe *ganser huut* (= heelhuids), naast: Si scoret hem al wt al *toter bloter huut*; Die cnape *metter blooter huut* barch hem (III 771). Intussen zijn vanwege het lidwoord (met*ter*, to*ter*) deze voorbeelden niet met de vorige op één lijn te stellen.

Behalve het reeds genoemde (*met*) *gewapender hand*, vermeldt het *Wdb. der Ned. taal* nog meer gelijksoortige dubbelen. Bij *met stormender hand* (vgl. mhd. *mit stürmender hant*) staat de opmerking: ‘en vandaar het jongere *stormenderhand*’ (V 1851); bovendien staat er *vechtenderhand* nog gewoon naast *met vechtender hand* vermeld. Op *met gelijker hand* volgt ‘daarnaast het jongere *gelijkerhand*’ (V 1852), welke koppeling evenwel elders (IV 1195) tot een genitief verklaard wordt. - Men vergelijke intussen het reeds mnl. voorbeeld: ‘Dat si *ghelijcker hant* Mechelen houden souden’ (*Tschr.* II 191). Terwijl Verdam op de ene plaats (*Mnl. Wdb.* II 1264) aarzelt tussen ‘dat. of gen.’, stelt hij *gelikerhant* elders (III 101) op één lijn met ‘gelikerwijs’, en vergelijkt daarna ons ‘langzamerhand’ en ‘van langer hand’ (hd. *von langer hand* èn *langer hand*!).

Ook bij *met gemeener hand* (mhd. *mit gemeiner hant*) gewaagt het *Ndl. Wdb.* (V 1852) weer van ‘het jongere *gemeenerhand*’. - Toch is dit jongere al mnl.: ‘Wi gheloven.... *ghemeenre hant* ende onghescheyden ende elck van ons over al. Dat.... trecht vort.... *ghemeinder hant* soude sijn gedragen’ (*Mnl. Wdb.* III 110). - Elders in het *Ndl. Wdb.* (IV 1378 v.) leest men nog: ‘Naar het voorbeeld van andere op dezelfde wijze gevormde woorden (zie b.v. Gelijkerhand) verkort uit de oude uitdrukking *met gemeener hand*’; en iets verder: ‘Na verlies van het voorz. *met* werd de uitdrukking opgevat als koppeling van Gemeen en en Hand, beide in den 2den nv. enkelv., en genomen als adverbiale bepaling’.

Bij *met geweldiger hand* (V 1852) staat alleen een verwijzing naar het ‘gelijkbet. *geweldigerhand*’ (IV 2048) in een citaat uit Bilderdijk. Naast ‘*met gezamender* (*gezaamder, gezamelder*) *hand*, in 't Mnl. ook *met samender hant*’ plaatst het *Ndl. Wdb.* (V 1850) wederom ‘het jongere *gezamenderhand*’. Volgens een ander deel (IV 2160) staan de komponenten ‘hetzij in den absoluten 2den nv., hetzij in den 3den nv., afhangende van *met*, en opgevat als adverbiale bepaling’. (Voor de variant *gezamelderhand* zie men IV 2160). Beide vormen (*ge*)*samenderhant* en *met* (*ge*)*samender*

hant zijn reeds Mnl. (vgl. mhd. *mit gesamenter, gesamter hant*) (*Mnl. Wdb.* III 109 v.).

Ook bij *langzamerhand* - 'Voorheen bezigde men *van langzamer hand*' - weifelt het *Ndl. Wdb.* (VIII I 1073): '2de of 3de nv. enkelv.'; en later: 'onzeker of men hierin een door weglating van 't voorz. verkorten vorm, dan wel den als bijw. gebruikten genitief van *langzame hand* moet zien'.

Al schijnen de voorzetselverbindingen meestal primair te zijn, slechts een hernieuwd onderzoek zal misschien grotere zekerheid brengen in de identificering en chronologiese ordening van al deze doubletten. Het spreekt vanzelf, dat een geval als 'stridender hant', waarnaast g e e n 'met stridender hant' werd aangewezen, een sekundaire rechtstreekse analogie kan zijn naar 'vechtender hant', dat wèl een voorzetsel-pendant vertoont. En wanneer Bilderdijk van '*geweldigerhand*' spreekt, behoeft hij dat niet per se uit 'met geweldiger hand' geabstraheerd te hebben. Hij kende genoeg voorzetselloze gevallen waarnaar dit onmiddellik kon gevormd worden. Meer dan één weg kan tot eenzelfde eindpunt leiden.

VI. Minder ingewikkeld lijkt het bijwoord-type *halverhoogte*, dat zonder twijfel geïsoleerd is uit *te* of *ter halverhoogte* (*Ndl. Wdb.* V 1720, 1602). Het Mnl. kent wel verbindingen als *te halven wege, wo(o)rde, bene, stroom, te halver sprake* (*Mnl. Wdb.* III 37); maar het type *halverhoogte* is blijkbaar van jonger datum. Bovendien zijn veel analogieën zeer doorzichtig vanwege het genusverschil. Terwijl *halversleet* (bnw.!) uit *te(r) halverslete* (*Ndl. Wdb.* V 1721), en *halverzee* uit *te(r) halver zee* (V 1723, 1602) ons voor geen genusraadsel stellen, is er wel een genuspuzzle bij *halverlijve* - sekundair nog weer met bijwoordelike -*s: halverlijfs* - uit *te(r) halver lijve* (V 1720, 1602): immers 'lijf' is nooit vrouwelik geweest. Toch is er geen reden, om 'halverlijve' niet als een isolering uit het analogiese 'te(r) halver lijve' op te vatten - tenzij men zich zou willen beroepen op *halverhouts, halverstreng, halvertal, halvertijd, halverwind*, waarbij het *Ndl. Wdb.* (V 1720 v.v.) geen voorzetseluitdrukkingen vermeldt[1].

1) Het bnw. *halvervoetsch* (V 1721) bij Huygens zal direkt naar het type *halverlijfs* zijn gevormd, en geen rechtstreekse a f l e i d i n g zijn van het type *halverlijve*. Bij *te(r) halver baan, dracht; te halver nacht* (V 1602) ontbreken de geïsoleerde koppelingen halverbaan enz. (Vgl. echter *middernacht* uit *te midder nacht*).

Naast *halverlijve* staat weer het 'sekundaire' *halvermast* 'uit' het eveneens analogiese *te(r) halver mast* (V 1721, 1602). Eenzelfde verhouding zal wel bestaan tussen *halverstok*[1] en *te halver stok* (V 1721, 1632 s.v. halfsleet). Wanneer Jc. Smit in zijn 'Bijdrage tot de kennis van Potgieter's stijl' (1937) *halverstoks* en *halverlijfs* 'absolute genitieven' noemt (blz. 164), is die rubricering èn om de dativiese *-r-*, èn om de adverbiale *-s* minder gelukkig uitgevallen.

Tot besluit van deze groep noemen wij *halverwege(n)*[2], welke vorm klaarblijkelik op *ter halverwege(n)* teruggaat. Hiernaast heeft *tot (op) halverwegen* alle schijn een sekundaire voorzetselverbinding te zijn bij het vooraf geïsoleerde *halverwegen*, waarnaast nog een jonger *halverweg(s)*[3] voorkomt (*Ndl. Wdb.* V 1721 v.). Het Mnl. kent wel *te halven wege* (*Mnl. Wdb.* III 37, vlg. 44) en *ten halven wege* (M. Loep III 2574) (mhd. *ze halben wegen*), maar niet 'te(r) halver wege' - wat daarom te merkwaardiger is, omdat in het Mnl. naast *van sinen weghen* wel *van sire weghe, van syner wegen, van sijnre weghe(n)* bestaat (IX 1848 v., 2040). - De kwestie van het 'vrouwelike' *wege* laten we hier rusten, en ook wat er vastzit aan vormen als *onderweghen, allerweghen, van - weghen (wegens)*.

Wel weer maakten de isoleringen van het type *zijnentwege* uit mnl. *van sinentwegen* (*Mnl. Wdb.* VII 1145; en vooral IX 1848 v.) opgang. Wij behoeven daar niet lang bij stil te staan, evenmin als bij: *(van) harentwege, (van) hunnentwege, (van) mijnentwege, (van) onzentwege*[4]. Al deze gevallen hebben een pendant in het type *zijnenthalve*, dat op mnl. *van sinenthalve(n)* teruggaat. Evenzo gaven *harenthalve, hunnenthalve, mijnenthalve, onzenthalve* (*Mnl. Wdb.* V 924) *jouwenthalve, uwenthalve* gelijkelik 'van' prijs - voor zover niet deze of gene koppeling rechtstreeks zonder prepositie werd gevormd[5]. Deze na-middelnederlandse isoleringen houden ongetwijfeld enig verband met het suffiksaal worden van *-wege*

1) Men zie voor *halfstok* V 1634, *halfsleet* 1632, *halfhouts* 1624, *halfwinds* 1640.
2) Zie *Tschr. voor Ned. taal- en lett.* IV (1884) 216 v.v.
3) Volgens het *Ndl. Wdb.* (V 1638) is nndl. *ten halfweg* waarschijnlik, en misschien ook *ten halfwege*, 'ontstaan uit eene dooreenmenging van *ten halven wege* met *halfweg* (of *uit halfwege*).' Nodig is dat niet.
4) Zie *Ndl. Wdb.* V 2204, VI 1319, IX 719, X 2238.
5) Zie in het alg. *Mnl. Wdb.* III 61 v.v., *Ndl. Wdb.* V 1713 v.v.

en -*halve*. Daartegenover bleef het type *om zijnentwil* het voorzetsel behouden.

Afzonderlik zij nog genoemd *allenthalve*, dat het *Mnl. Wdb.* (I 351) reeds naast het gewone *in allen halve, in allenthalve(n)* (III 61) vermeldt. (Vgl. mnd. *in, van, to allenthalven* t e g e n o v e r ohd. *allen halbôn, alahalbôn*, mhd. *allenthalben*). Dit *allenthalve*, dat vanwege zijn betekenis 'in alle opzichten, van alle kanten', maar toch nog meer vanwege het voorzetsel 'in' een eigen plaats inneemt, zal evengoed wel een isoleringsgeval zijn, al meent het *Ndl. Wdb.* (II 177; vgl. V 1714), klaarblijkelik in verband met de oudhoogduitse zegswijze: 'Met inschuiving der *t*.... gekoppeld uit het oude *allen halven*, 3den nv. mv. van Al, als bijv. vnw., en Halve in den zin van zijde, kant.' Bewijsmateriaal van dat 'oude *allen halven*' ontbreekt evenwel.

Wij willen dit artikel met een vraag besluiten. Gelijk men weet, worden de verbindingen *scheepgaan, schootgaan, schuilgaan, stukgaan*[1], *zich schrap zetten* - en nog wel enkele meer - gaarne verklaard, als assimilatieprodukten uit *te schepe gaan* enz.[2]. De tussenvorm *tscepe (t'scepe)* enz. maakt die opvatting foneties alleszins verantwoord. - Bij *zoekraken, zoekmaken* (vgl. mnl. *hem te soeke(n) maken*; Franck-Van Wijk s.v. zoek) is de *z*- i.p.v. *s*- geen onoverkomelike moeilikheid voor iemand, die het verdwijnen van 'te' assimilatories wil uitleggen. Daarentegen is assimilatie uitgesloten bij *weglopen < e(n)wech* (vgl. òf mhd. *in wec*, òf ags. *onweg*; Franck-Van Wijk s.v. II weg). Evenzo bij *vlot raken < ant vlot* (vgl. mnl. *ant vlot sijn*; Franck-Van Wijk s.v. II vlot).

En nu onze vraag: Zijn die 'assimilatie'-voorbeelden - altans ten dele - mogelik geen isoleringen?

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

1) Vgl. mnl. *te stucken* of *an, in stucke*; Franck-Van Wijk s.v. stuk).
2) Zie *Ndl. Wdb.* XVI 1051; vgl. *Ons Eigen Blad* XXIV 554 v.v.

Ph. van Borsselen-plagiaat bij J. de Harduijn.

In mijn heruitgave van J. De Harduijn's ‘Val ende Op-stand van David 1620’ (Seven Sinjoren-reeks, De Sikkel, Antwerpen 1928) heb ik als bron van dit episch gedicht Remy Belleau's ‘Amours de David et de Bersabee’ uit de ‘Seconde Journee de la Bergerie’ aangeduid en ten bewijze de tekst er van parallel laten afdrukken. Voor een deel uit het mooie Bersabea-fragment echter, de verzen 101-122, ontbrak bij Belleau een aequivalent, zoodat ik, in de meening daar iets oorspronkelijks te vinden, mijn vreugde uitsprak over die frissche en fleurige verzen vol natuurpoëzie en hun Gezelliaanschen zwier ten zeerste prees.

Bij verdere studie nu en nl. bij het lezen van ‘Den Binckhorst 1613’ in de door Dr. P.E. Muller zoo voortreffelijk heruitgegeven dichtwerken van Philibert van Borsselen (J.B. Wolters, Groningen 1937), werd ik herhaaldelijk getroffen door woorden en wendingen, die mij aan De Harduijn herinnerden en bij nader onderzoek bleek alras dat ik me geenszins vergist had: in het Bersabea-fragment ontdekte ik wendingen en zelfs heele verzen, die of nagenoeg woordelijk overeenkomen met passages uit Den Binckhorst, of er minstens de sporen van dragen. Opvallend is alleen dat de plagiaris de oorspronkelijke verzen door elkaar wierp en ze naar eigen goeddunken - wellicht ook om het plagiaat te camoufleeren - handig weer aaneenreeg.

Er blijkt in ieder geval uit dat De Harduijn Van Borsselen's in hetzelfde jaar als zíjn Roosemond verschenen ‘Binckhorst’ gelezen en bewonderd heeft; literair-historisch is het daarenboven van belang den invloed van den Zeeuwschen op den Vlaamschen dichter tijdens het Twaalfjarig Bestand te kunnen vaststellen. Die invloed reikt trouwens verder dan het betreffende fragment: de versbouw is dezelfde bij beide dichters en De Harduijn's woordenschat uit 1620 en 1629 herinnert hier en daar - o.a. bij opsommingen van bloemen en bij natuurschilderingen - aan dien van Van Borsselen, al mag hier natuurlijk niet uit het oog verloren dat velerlei invloeden door elkaar werkten en bij verscheidene dichters een gelijkaardige sfeer verwekten. Ik stel me voor dat de pastoor-dichter van te lande Van Borsselen's mooi en merkwaardig hofdicht ‘Lof des gelucsaligen ende gherust-

moedighen Landlevens' met buitengewoon genoegen zal begroet en gesmaakt hebben; naar inhoud en vorm, naar taal en opvatting is het een gedicht, dat heelemaal aan zijn ideaal moet beantwoord hebben. Dit gaf hem natuurlijk nog niet het recht zich met andermans pluimen te tooien, maar ook hij kon aan de collectieve onmacht van zijn tijd en zijn volk slechts bij uitzondering ontsnappen.

Ter illustratie van het hier meegedeelde, mogen nu het Bersabeafragment en daarna de overeenkomende verzen van Van Borsselen volgen:

De Harduijn's Bersabea-fragment

uit 'Den Val ende Op-stand van David' - Ghendt 1620.

Somtijts zy haer verheught / vliedende 't Son-ghebroel /
Te trecken bangh van hitt' / naer een loof-hutte coel:
Of onder 'tgroen bevangh der loover-rijcke linden /
Als haspelt tusschen die de reuselingh der winden /
Somtijts van sorghe vry is't dat zij haer vermeydt /
In heuren lust-hof schoon / zeer constigh afgheleydt
In haeghen alderley / die achter / ende voren /
Elck in zijn vier-kant staen seer aerdigh op-gheschoren:
Als haeghen van Cypres / van Myrthus / en Laurier /
Van Vinkoort / Roosmarijn / en fijnen Eglentier.
Den soeten voghel-sangh / die s'hoort van alle sijen /
Comt daer oock heuren gheest verquicken / en verblijen /
Als zij van tusschen 'trijs of 'tlommerachtich riet
Den cleynen Nachtegael hoort gorghelen zijn liet.
Als zij daer de Leeuwerck hoort vreughdigh tiere-lieren /
En dien siet langhst de locht al tuymelende swieren /
Als sy de Quackel hoort hoe sy ghedurigh quackt
Heur brekekex Coax / en naer den reghen snackt.
'Tmusschen ghesierick heesch' / der Duyven lief roekoucken /
En 's Reyghers luy gheschrey commende uyt verre houcken /
Des Couckoucks ouden lul / en 'tSpitters soet gheluyt /
Der Cyskens Conteringh / en 'sSpreeuwen wildt ghefluyt.

Ph. Van Borsselen's bronteksten

uit 'Den Binckhorst' - Amsterdam 1613.

421 in dijn Loof-hutten coel (vgl. B. 102)

601 Des Sondaechs somtijds ghy dijn sinnen wat vermeydet (vgl. B. 105)

102 Die in sijn viercant elck sijn aerdigh opgeschoren } vgl. B. 108-113
De Myrtus lieffelick, d'onsterfflicke Laurier } vgl. B. 108-113
De teere Rosmaryn, de stekend' Eglentier } vgl. B. 108-113
End droevighe Cypres.... } vgl. B. 108-113
420 End hun den soeten sanck.... } vgl. B. 108-113
447 End aen den water-cant in 't schaduwachtigh ried } vgl. B. 108-113

425 De lustighe Leeuwerck dy haer getiere-liere } vgl. B. 115-122
Hier cierlick tiereliert, end met een fiere swiere.... } vgl. B. 115-122
444 D'Hollansche Nachtegael oock om dijn wooningh quackt } vgl. B. 115-122
Sijn brekekekexs coaxs, end na den regen snackt. } vgl. B. 115-122
433 Der Musschen heesch gesirck, der Duyven lief roeckoecken } vgl. B. 115-122
End s'Reijgers luy geschrey hoort ghy aen allen hoecken } vgl. B. 115-122
431 Des Koeckoecks ouden sanck, des Pitters soet geluyt, } vgl. B. 115-122
Des Cijskens knoteringh, der Spreeuwen wild gefluyt. } vgl. B. 115-122

Een vluchtige vergelijking van de teksten zegt ons dadelijk dat hier bij De Harduijn geen spraak kan zijn van eenvoudige reminiscenties, maar van een bewust kiezen en invlechten. Al weet hij aan het overgenomene gewoonlijk een persoonlijk tintje te geven, het is een werkwijze die dengene tot eenig nadenken stemt, die ze tot zijn teleurstelling ontdekte.

Dr. O. DAMBRE.

Sjouw en jouw.

In de vorige jaargang van dit tijdschrift (XXX, 417/18) wees ik op een drietal aantekeningen uit de jaren 1654-'58 in de Resolutieboeken der stad Amersfoort, waarin de woorden *sjouw, besjouwen* en *besjouwingen* voorkomen. Het woord *sjouw* meende ik, vooral waar in de derde resolutie '*sjouw* of *jouw*' geschreven is, te moeten houden voor een bijvorm van de bekende onndl. interjectie *jouw* (*N. Wb.* i.v. *jouw* III). Voor de 'uitspraak met de Fransche j' - want hiervan is *sjouw* toch wel de min of meer zuivere fonetische spelling, die vlgs. het Wb. 'hier en daar in Vlaamsch-België' voorkomt - kon ik echter voor het 17e-eeuwse Amersfoort geen verklaring vinden.

In het *Ts. v. Ned. T. en Lk. LVI* - 4, 239/40 nu heeft Prof. Muller een mogelijke verklaring voorgesteld, die hij echter uitsluitend als gissing beschouwd wil zien. Schr. tracht hierin aannemelijk te maken, dat dit Amersfoortsche *sjouw* misschien niet de bekende interjectie, maar wèl de Noordwestveluwsche (en ook Amersfoortsche) vorm van mnl. *schuw, schouw* (is), in

't Ned. Wdb. 956 en 1257 kortelijk vermeld in den zin van: spooksel, schrikbeeld, bepaaldelijk: vogelverschrikker, ‘terriculum, terriculamentum (Kil.)....’ enz. Prof. Muller toont aan, dat een ontwikkeling van dit woord tot een vorm *sjouw* voor bedoelde streek inderdaad mogelijk is; een bezwaar tegen zijn gissing ziet hij echter in het feit, dat *schîw* e. dgl. vormen in oostelijke dialecten uitsluitend op vrouwen worden toegepast.

In het onderstaande kom ik, naar aanleiding van Prof. Muller's artikel, nog eens op de kwestie terug en tracht een andere verklaring te vinden van deze eigenaardige vorm.

Historisch is dus een vorm *sjouw* naast *schuw, schouw* en oostelijk *schiw* wel aan te nemen, al wijst Prof. M. op de vocaalmoeilijkheid *î:ü.* Ook staat vast, dat in de dialecten, die dit laatste woord nog kennen, het uitsluitend als benaming voor vrouwen gebezigd wordt. Opzettelijk schrijf ik ‘als benaming’ en vermijd de term ‘scheldwoord’. Immers veel dgl. woorden zijn zowel het een als het ander, vgl.: *Hij is een echte lummel* naast: *Kom hier, lummel*! en evenzo *aap, uil, stommerd* e. dgl. - Maar uit de door Prof. M. aangehaalde voorbeelden blijkt nergens, dat *schîw* anders gebruikt werd (wordt) dan als minachtende benaming, m.a.w. ‘*schîw*’ wordt iemand niet *nageroepen*, is dus géén ‘interiectio irridentis’! In het dialect van Rouveen (Overijsel) ken ik zo het woord *schĭw* (met *ĭ*, niet m. *î*!) voor ‘vogelverschrikker’, maar ook voor de pop, die de jongelui 's nachts in de boom hangen voor het huis van een meisje, dat door haar minnaar in de steek is gelaten.[1)] Als scheldwoord wordt het ook daar nooit gebruikt.

De Amersfoortse secretaris, die de bewuste resolutie in klad opstelde - de hand is van een der klerken - heeft inderdaad correct-fonetisch gespeld, omdat hij min of meer vreemd tegenover dit rare volkswoord stond. Maar hierin ligt m.i. het belangrijkste argument tegen Prof. Muller's gissing: er staat uitdrukkelijk: *sjouw of jouw*, de steller aarzelde dus en gaf de *beide* vormen voor *één en dezelfde* honende uitroep. - Wat is nu het verband tussen deze twee?

Vast staat allereerst, dat er een onndl. honende, tergende uitroep *jou(w)* heeft bestaan over een belangrijk deel van het zdl. taalgebied, wat blijkt uit de overgeleverde literatuur èn uit de huidige dialecten. Het bewuste *jouw* uit 17e-eeuws Amersfoort zal dus ongetwijfeld deze uitroep zijn. En nu is het toch haast

1) Dit was althans ± 1910 nog gebruikelijk.

niet aan te nemen, dat in A. in de 17e eeuw iemand ‘uitgejouwd’ werd met *twee* uitroepen: *jouw* èn *sjouw*, die een absoluut verschillende etymologie zouden hebben. We zagen reeds, dat de betreffende resolutie ze in één adem noemt; dat we hier met één en hetzelfde woord te doen hebben, blijkt bovendien uit de afleiding *besjouwen* naast het in het Ned. Wb. opgegeven *bejouwen*.

Sjouw is dus identiek met *jouw*. Nu zou - gezien de duistere etymologie van *jouw* - Prof. M.'s hypothese nog juist kunnen zijn, indien *jouw* uit *sjouw* ontstaan was. Maar zijn er wel voorbeelden van bekend, dat in de anlaut voor vocaal *sj* > *j* wordt? Wanneer we de *j*-woorden bij Franck-v. Wijk nagaan, vinden we slechts één woord, waar dit schijnbaar het geval is, nl. *jakhals* < *chacal*, maar.... *jakhals* is een volksetymologische vorming.[1)]

Veel waarschijnlijker daarentegen is een ontwikkeling in genoemde positie van *j* > *sj*; men vergelijke bv. de bekende romaanse overgang *iustus* > *juste*; *Iesus* > *Jésus, iungere* > *joindre* etc. Een overgang van palatale semivocaal > dentale spirans ligt trouwens voor de hand: een langgerekte *j* wordt ahw. automatisch een sibilant.

Hoe kan nu *jouw* > *sjouw* geworden zijn, terwijl b.v. het pronomen *jou* géén bijvorm met *s* vertoont? Hiertoe dienen we enkele andere woorden te vergelijken, die eveneens de wisseling *sj* : *j* in de anlaut vertonen. Ik vond de volgende:

(Moor) *s'jazus*! (Sp. Br. 613), *sjesses, sjasses*! t.o. *jezes*!
sjuust! (Betuwe) t.o. *juist! juust*!
sjonge, sjonge! t.o. *jonge, jonge* (wat mooi)!
sjoep! t.o. *joep*, (daar sprong het poppetje te voorschijn)!
sja! t.o. *ja* (wat zal ik er van zeggen)!
(ge)sjank t.o. *(ge)jank*.

Geheel gelijkwaardig hoeven bovenstaande gevallen niet te zijn: de uitroep *s'jazus* van de Spaanse Brabander kan het franse consonantisme hebben, wat theoretisch ook het geval kan sijn bij *sjesses, sjasses* en *sjuust*. Toch geloof ik, dat hier iets anders in het spel is: wanneer we *(ge)sjank* even buiten beschouwing laten, zien we, dat al deze woorden i n t e r j e c t i e s zijn, waarbij - en dit is belangrijk voor ons geval - òf uit verbazing of schrik òf om de klanknabootsing de *beginconsonant* een *meer dan gewone nadruk* krijgt en daardoor langer dan normaal duurt, *gerekt* wordt.

Dat naast de genoemde vormen ook *tj*-vormen voorkomen

1) Veel *j*-woorden zijn weliswaar uit het frans ontleend, maar hadden daar toen nog de *j*-klank.

(*tjesses! tjasses! tjonge, tjonge! tjoep* en *tja*!) wijst m.i. eveneens op het 'interjectisch' karakter. De wisseling *sj: tj* wordt begrijpelijk, wanneer men van iemand onder het luisteren naar een of andere mededeling telkens hoort: *sss.... sss*! of *ttt.... ttt*! beide als teken van verbazing of verontwaardiging, alzo van een zekere emotie bij den hoorder.

Ook *(ge)sjank* meen ik tot deze groep te mogen rekenen als minachtende benaming (schei toch uit met dat *gesjank*!), temeer waar Franck-v. Wijk een Kampense bijvorm *tjanken* opgeeft.

We vinden dus de *sj-* naast de *j*-vormen juist bij de woorden met een emotioneel, 'interjectisch' karakter, waarbij de beginklank met meer dan gewone kracht wordt uitgestoten en gerekt wordt. Men kan dit bij veel andere interjecties en scheldwoorden waarnemen, vgl. uitroepen als: *l*ummel, *v*iezerd, *m*ispunt e. dgl. - Zou het dus niet aannemelijk zijn, dat dit verschijnsel zich ook voorgedaan zal hebben bij onze '*interiectio* iubilantis et irridentis' *jou(w)*, deze uiting van minachting, hoon of triumferende spot? Ik voor mij acht deze verklaring het meest aannemelijk. Er tegen zou alleen pleiten, dat tot nu toe nergens elders de vorm *sjouw* is overgeleverd. Maar dit wordt begrijpelijk, wanneer we in de huidige literatuur het zeer zeldzaam voorkomen constateren van *geschreven* interjecties *sjesses! sja! sjonge, sjonge*! Men *schrijft* nu eenmaal: *Ja! jesses! jonge, jonge*! de geijkte schrijftaalvormen dus, evenals *plof! klets! hm*! e. dgl. En juist omdat de Amersfoortse scribent van déze uitroep géén geijkte vorm bekend was, spelde hij op-de-klank-af: *sjouw* of *jouw*!

Het bovenstaande meen ik als volgt te mogen samenvatten:

1. de uitroep *sjouw* in het 17e-eeuws Amersfoorts was voor de schrijver der resolutie identiek met de bekende uitroep *jouw* ('*sjouw* of *jouw*').
2. de *s* kan verklaard worden uit de sterke nadruk, waarmee dit woord - als honende interjectie - werd uitgeroepen; onder deze omstandigheden kon *j* gemakkelijk > *sj* worden, wat uit de gegeven voorbeelden blijkt.
3. een verklaring van *sjouw* als bijvorm van *schouw, schuw, schîw*, ofschoon fonetisch mogelijk, is minder aannemelijk, niet alleen volgens (1), maar ook, omdat nergens blijkt, dat dit laatste woord inderdaad als interjectie, als 'naroep' voor personen van beiderlei geslacht werd of wordt gebezigd.

Amersfoort.

J.H.J. WILLEMS.

Boekbeoordelingen.

Dr. M. van Can: *J.A. Alberdingk Thijm. Zijn dichterlijke Periode*. Rotterdam. Vox Romana 1936.

Josef Alberdingk Thijm heeft dit lot met veel grote mannen gemeen, dat de waardering voor hun persoon en werk eerst na hun dood een graad bereikt, die nagenoeg in overeenstemming met hun verdiensten mag heten. Dit geldt voor Thijm in het bijzonder wat de waardering door zijn geloofsgenoten betreft. Tijdens zijn leven en bij zijn dood was het niet-katholieke deel van ons volk uitbundiger in zijn lof dan het katholieke. Naarmate echter de jaren vorderden, haalde laatstgenoemde groep die achterstand met steeds sneller schreden in.

Sterck verzamelde al wat van of over Thijm te vinden was en vormde aldus de Bibliotheca Thymiana, een nog immer rijke mijn, al heeft er reeds menig vorser uit gedolven. Hij ook nam het op zich Thijm's volledige werken uit te geven. Al is dit gedeeltelijk mislukt, het pogen blijft een symptoom van betekenis voor de Thijm-waardering. Poelhekke, Maria Viola, Brom, Duurkens, het zijn slechts enkele namen van personen, die zich beijverden om aan ons volk Thijm beter te doen kennen. En van grote waarde mag het heten, dat ook het jonge geslacht, een generatie, die zo menig heilig huisje van voor de oorlog heeft afgebroken, de figuur van Thijm niet slechts ongemoeid liet, maar haar in nog krasser termen in het volle daglicht stelde. Ik denk hier aan van Oldenburg Ermke en met name aan van Duinkerken.

Thans komt Dr. van Can in zijn dissertatie (te Leiden verdedigd) onze aandacht vragen voor de jeugd en de eerste periode van Thijm als schrijver, tot zijn vijfendertigste jaar ongeveer. In die periode blijkt het dichterschap dominerend. Zo ziet van Can zich voor de dubbele taak gesteld van een schets te leveren van Thijm's ontwikkeling in het algemeen en daarnaast van een nauwkeurige analyse en waardebepaling van zijn dichterlijk oeuvre. Synthetisch te werk gaande tracht hij in zijn *Inleiding* een beeld van Thijm te ontwerpen, aan de hand van de onderdelen: De Alberdingk-Cultus; Thijm's onevenwichtigheid; Thijm's karakter en betekenis: Thijm's houding tegenover het Protestantisme; Thijm als Nederlander en Anti-liberaal.

Daarna overgaande tot zijn eigenlijk onderwerp beschrijft hij, zoveel doenlijk chronologisch, de verschillende aspecten van de jonge dichter en diens werk. Uitgaande van de sterke traditie, waarin Thijm was opgevoed, schetst hij diens ontbolstering tot kunstenaar, vooral onder invloed van Bilderdijk, en de volle uitgroei van het dichterlijk kunnen van deze roomse romanticus. Hiermede sluit het chronologisch gedeelte af. Als meer op zichzelf staande stukken volgen dan een afzonderlijke behandeling van ‘De Klok van Delft’, Thijm's dichterlijk meesterwerk, en een laatste hoofdstuk over Inhoud en Vorm van Thijm's dichtwerken.

Een groot aantal noten, met nadere uitleg, en talrijke Bijlagen besluiten het boek.

We zijn Dr. v. Can ten zeerste verplicht voor zo vele nieuwe gegevens. Tal van aardige bijzonderheden zijn in zijn werk te vinden, door hem in de schatkamer der Bibliotheca Thymiana, en ook elders, opgespoord. Jammer slechts, dat we voor de bewerking der gegevens minder erkentelijk kunnen zijn.

Zoals we reeds zeiden, valt Van Can's boek uiteen in twee gedeelten, die elkaar telkens onderbreken, en waarvan het ene, meer historische, deel gewijd is aan Thijm's dichterlijke *periode*, het andere, meer literair-kritisch, gedeelte aan Thijm's dichtwerken als *poëtisch oeuvre*. Van deze beide is het eerste - behoudens de ongelukkige Inleiding - het best geslaagd. Overal waar schr. ons een historisch exposé geeft, is hij op zijn kracht. Ik verwijs hiervoor met name naar het hoofdstuk over Thijm's verhouding tot Bilderdijk en Vondel, waar van Can in een goed gedocumenteerd en ook goed geschreven betoog een gelukkig midden houdt. Niet minder goed zijn de gedeelten over Thym's romantisch dichterschap, waarbij met name gememoreerd mag worden, dat de Romantiek voor Thijm allereerst en allermeest een religieuse herleving betekende. Zijn fel-afwijzende houding tegenover de Klassieken (althans in deze jeugdperiode) zowel als tegenover het Protestantisme - door van Can uitvoerig en zeer juist geschetst - hangt hier nauw mede samen. Deze diepere zin der Romantiek wordt maar al te zeer miskend. Thijm's begripsinhoud van het woord Romantiek was niet zo ongelijk aan hetgeen heden ten dage menig jong katholiek kunstenaar voor de geest staat, als hij het woord Barok zo graag vooraan in de mond voert, al zou dan ten opzichte van de houding tegenover de Klassieken een restrictie nodig zijn.

En toch, ook in dit best geslaagde gedeelte, komen er telkens bezwaren in ons op. Enkele mogen hier nauwkeurig worden aangeduid.

Daar is op de eerste plaats een gebrekkige compositie. Schr. is er niet in geslaagd zijn gegevens zo te verwerken, dat er een goed leesbaar geheel uit groeide. Tot staving een voorbeeld. In het hfst. Rooms Romanticus (p. 127) schetst schr. Thijm's opvattingen over de Romantiek aan de hand van de ‘Silhouetten’. Hierin komen als vertegenwoordigers van onderscheidene kunsten uit verschillende tijdperken Phidias, de onbekende bouwmeester van de Keulse Dom, Beethoven, Jan van Eyck, Rembrandt en Arie Scheffer ten tonele. Nadat de eerste vijf regelmatig behandeld zijn, plaatst van Can - naar aanleiding van Thijm's verzen over Rembrandt - een uitweiding over Thijm's duisterheid. Zelfs Potgieter had het gedicht niet begrepen. Echter - zo gaat van Can voort - de verhouding tussen Potgieter en Thijm is in deze jaren eerst in een beginstadium. De hierbij aansluitende bladzijde wijdt schr. nu aan de groeiende vriendschap tussen Thijm en Potgieter, met schetsjes over visite-avondjes, praatjes op de beurs, aanhalingen uit brieven etc. Tijdens deze lcctuur wordt de lezer 8 maal verwezen naar de noten achter in het boek. In deze noten komt o.a. aan de orde: de duisterheid van Thijm alsmede die van Potgieter, Kloos' oordeel over beiden als dichters, item Huet's oordeel, Potgieters invloed op Thijm als criticus. Tijdens de gevarieerde lectuur dezer noten wordt de welwillende lezer wederom verwezen naar de afdeling Bijlagen, nog verder achter in het boek. Daar gelieve hij aan te treffen 8 bladzijden, bevattende een groot aantal brieffragmenten van Thijm aan Potgieter. Deze fragmenten handelen over de meest uiteenlopende zaken.

De stof heeft hier schr. volkomen overmeesterd. Bij zulke passages werkt het boek even irriterend als een huis zou doen, waarbij de architect een aantal balken, enkele raamkozijnen benevens diverse deuren, waarmee hij bij het bouwen geen raad wist, had terzij doen leggen ten eventuelen behoeve van de toekomstige bewoner.

Elders stoten we op juist het tegenovergestelde. In de eerste 2 bladzijden wordt ‘maar’ over de volgende kwesties ‘gehandeld’: de overdreven Thijm-cultus, de verhouding van Thijm tot Schaepman, Thijm's opvattingen over de ethische en de aesthetische norm aan een kunstwerk te stellen, Thijm's incon-

sequentie ten opzichte van zijn aesthetisch beginsel, Thijm om dat beginsel bij de andere katholieken verdacht. Dat dit slechts te hooi en te gras verzamelde aanhalingen en gemaakte opmerkingen kunnen zijn, die zozeer hun verband missen, dat ze voor een ingewijde niet of nauwelijks verstaanbaar zijn, behoeft geen betoog.

Multa, non multum.

Groter bezwaar nog acht ik, dat, wellicht tengevolge van zulk een eigenaardige werkmethode, soms een gemis aan wetenschappelijke nauwkeurigheid te laken valt. Sprekend over Thijm's onevenwichtigheid brengt schr. de verhouding tussen Thijm en Conscience ter sprake. ‘Erger is het, dat hij (Thijm) zich op latere leeftijd ongunstig uitlaat over personen, met wie hij volgens Vercammen in een hartelijke betrekking zou gestaan hebben’ (p. 12). Noot 26 moet aan deze zin betekenis geven. Daar lezen we dan: Thijm aan Everts 4 Mei 1884; Thijm aan W.v.d. Bergh 7 Sept. 1851; Thijm aan Nuyens 4 Oct. 1881. Dit maakt ons niet veel wijzer. Gelukkig zijn er ook nog bijlagen, waarnaar nu verder verwezen wordt. Maar ongelukkig nu weer, dat we aldaar wel de brieven van '81 en '84, niet die van '51 vinden. En dubbel ongelukkig, daar de citaten van '81 en '84 helemaal niet bewijzen, wat ze bewijzen moeten, n.l. dat Thijm ‘in zijn hart’ (p. 203) anders over Conscience dacht dan hij coram publico voorgaf. Wat is het geval? In de drie genoemde brieven spreekt Thijm over Conscience als privé persoon, van wie hij ten zeerste betreurt, dat hij weinig of niet zijn godsdienstplichten vervult. In de overige uitingen behandelt Thijm hem als de schrijver, van wiens meer dan honderd werken getuigd mag worden, dat zij niet één regel bevatten, die in godsdienstig of zedelijk opzicht beter ongeschreven ware gebleven. Zelfs in deze formulering wordt de nauwkeurigheid nog enigermate geweld aangedaan; want genoemde brieven handelen geenszins over Conscience, maar over de kwestie van het eredoctoraat, dat de Leuvense Hogeschool eventueel Thijm zou aanbieden. Thijm, tegen wie de geestelijkheid zijner dagen nog wel enige grieven had, schrijft aan Everts, dat men hem zonder inconvenance zou kunnen geven wat men Conscience gegeven heeft, ‘qui n'usait pas la dalle grise’. En in de brief aan Nuyens, handelend over Thijm's verdediging van de Franse romantici, schrijft Thijm, dat hij voor Hugo gedaan heeft wat de katholieke Universiteit van Leuven deed voor de letter-

kunstenaar Conscience, al heeft ook deze helaas, de gewoonte en behoefte verloren van naar de kerk te gaan. En uit zulke terloopse uitingen over Conscience worden nu - ten bewijze van Thijm's gebrek aan evenwicht - hele tegenstellingen gedistilleerd met andere woorden van Thijm over de Vlaamse schrijver, in heel ander verband en met totaal andere bedoeling en bestemming geschreven. Over het verschil in datering - overigens een verschil van 30 jaar! - schijnt schr. zich het hoofd niet gebroken te hebben. Kan van Can zich het verbaasd gezicht van de lezer voorstellen, die na dit alles aan Brom ‘subjectief gebruik der bronnen’ ziet verweten, ‘die tot een voorstelling doet komen, die dikwijls eenzijdig en niet altijd even juist is’ (blz. 171-172)?

Komen we tot het tweede deel: de behandeling van Thijm's gedichten. Eerlijk gezegd, schr. trof het niet met deze eersteling. Want ongetwijfeld is het dichterschap noch de aanlokkelijkste, noch de belangrijkste zijde van Thijm. Zijn poëzie is volstrekt retorisch. Van de voor het wezen van alle zuivere dichtkunst zo noodzakelijke eenheid tussen inhoud en vorm, hierin bestaande dat de vorm een natuurnoodzakelijk complement van de inhoud is, is vrijwel nergens sprake. Overal voelt men aan het gemis van spontaneïteit, van een direct-beeldend vermogen, van een fel-concrete tastbaarheid van voorstelling, dat de inhoud weloverwogen klaar lag vóór de poëtisering begon. Aldus ontstaat de dichterlijke parafrase, die in het gunstigste geval wel tot een gemak van versificatie kan leiden, niet tot ware dichtkunst. Ik ontken volstrekt niet, dat Thijm's poëzie literair-historisch van betekenis is, noch ook dat zij aan de ontwikkeling der katholieke dichtkunst ten onzent een grote stoot in de goede richting heeft gegeven, ik constateer slechts, dat zij, getoetst op de toetssteen der echte poëzie, een gering zuiver-poëtisch gehalte vertoont.

Dit neemt natuurlijk niet weg dat er over Thijm's dichterschap een belangrijk werk is te schrijven. Wie zich daartoe zet, zal andere methoden moeten gebruiken dan van Can hier bezigt. Hij volstaat vrijwel doorlopend met een omschrijving van de inhoud der gedichten en verliest ontstellend veel plaats aan allerlei onbenullige jeugdzonden van de dichter. En als hij bijna aan het eind van zijn boek is gekomen, schijnt hij zich plotseling bewust, hoezeer hij zich beperkt heeft tot de gedachteninhoud der gedichten, die natuurlijk het best aansloot bij zijn

schildering van Thijm's groei, ja daar een zekere poëtische illustratie van vormde. Als om dit gemis nog goed te maken volgt dan zijn slothoofdstuk, waarin aan de hand van enkele korte opmerkingen over inhoud en vorm, over Thijm als hekeldichter, zijn verhouding tot de Tachtigers en zijn opvattingen over maat en rijm het een en ander wordt meegedeeld over Thijm's dichterschap als zodanig. Maar schr. zal de eerste zijn om toe te geven, dat dit geenszins als een behoorlijke literair-historische en literair-critische studie over Thijm als dichter beschouwd mag worden.

Daartoe was allereerst nodig geweest een schetsen van het dichterlijk tijdsbeeld. En dit zowel buiten- als binnenlands. Eerst tegen die brede achtergrond had de figuur van dichter Thijm getekend kunnen worden. Dit was de eis van de literairhistorische studie. En daarna behoorde een meer positief en vooral meer scherp geformuleerd prosodisch gedeelte te komen, wilde Thijm als dichter de waardebepaling vinden, die hij verdient.

Ik ontveins mij echter niet, dat dit alles zeer omvangrijk zou zijn geworden. Te omvangrijk wellicht voor één boek. Maar ik had dan aan een volstrekte splitsing de voorkeur gegeven boven de wijze van behandeling door schr. gevolgd.

Vergis ik mij niet, dan zou de literair-historische zijde van het thema bij van Can in betere handen zijn geweest dan de literair-aesthetische.

Dr. van Can heeft nog een grote arbeid voor de boeg, daar hij zich heeft voorgenomen het gehele leven en werk van Alberdingk Thijm te beschrijven. De hier gemaakte opmerkingen moge hij beschouwen als een blijk van de nauwgezetheid waarmee zijn werk is gevolgd en van de belangstelling, waarmee zijn andere delen tegemoet worden gezien. De goede elementen, in het besproken boek aanwezig, wettigen de hoop, dat een beoordeling dezerzijds van de komende delen voor beide partijen prettiger moge zijn.

F.A. VERCAMMEN.

A.R. Hol, *Een tegenstelling noord-zuid in de praeterita en participia van de sterke werkwoorden. Een dialectgeografischhistorisch onderzoek* (= Deel VI van de *Noord- en Zuid-Nederlandsche Dialectbibliotheek* onder leiding van Dr. L. Grootaers en Dr. G.G. Kloeke). 's-Gravenhage 1937.-VIII en 205 blz. Prijs f 4,40, geb. f 6,-.

De tegenstelling in de titel bedoeld, is gelegen in het al of niet aan wezig zijn van umlautsvormen in praeteritum en participium van de sterke werkwoorden (b.v. *geut, geuten*, part. *(e)geuten* bij 'gieten', *bund, bunden*, part. *(e)bunden* bij 'binden'). Het hoofddoel van Mej.[1] Hol's onderzoek is geweest de nauwkeurige afbakening van zuid- en noordgrens van dit verschijnsel, dat ruw aangeduid de Noord-Veluwe, Overijsel, het grootste deel van Drente en het 'Stellingwerfs' in Friesland beslaat.

Aan deze beschrijving van de grenzen gaat vooraf een geschiedkundig overzicht van vijftig bladzijden over bevolking, staatkundige en kerkelijke indeling, geografisch-economische toestanden in het te bespreken gebied, van de vroegste tijden af. Een stuk werk waaraan veel ijver is besteed. Maar men vraagt zich met zorg af, waar het heen zou moeten, als iedere isoglossebeschrijving met een dergelijke historische uiteenzetting zou worden bevracht? Vorm en inhoud van het boek zouden ermee gebaat zijn geweest, als dit overzicht door het slothoofdstuk 'Historische beschouwingen over het verloop der grenslijnen' was heengewerkt. Het verband tussen een en ander zou dan duidelijker gesproken hebben, en wat tot de historische belichting niet bijdroeg, zou vanzelf zijn uitgevallen of beperkt.

Andere vijftig bladzijden tonen ons het resultaat van het

1) 'Dr. A.R. Hol' is namelijk een vrouwelijke auteur: men moet het maar weten! Zijzelf maskeert haar sexe, zoals academische vrouwen in Nederland wel meer doen (vgl. *N.T.* XXIV, 107 noot). Waarom toch deze hoogst onpraktische geheimzinnigheid? Vinden de dames de mono- of ten hoogste bisyllabische roepnamen als *Bep, Lies, Mien, Mies, Willy*, die b e l l e t t r i s t i s c h e schrijfsters zich niet schamen te voeren, voor w e t e n s c h a p p e l i j k e publicaties wat te losjes, terwijl de volle namen als *Elisabeth, Wilhelmina* juist door de gebruikelijke verkorting onmogelijk van stijfheid zijn geworden? Als ze dan nòch de volle voornaam, nòch de roepnaam willen voeren, zijn er nog wel andere middelen om te voorkomen dat ze door een onwetend lezer tot de 'heren der schepping' worden gerekend.

onderzoek van teksten. Met onvolprezen vlijt en speurzin heeft Mej. H. gezocht naar sporen van haar umlaut in allerlei teksten uit het oosten van ons land afkomstig, van de middeleeuwen af tot de 19e eeuw toe. Het resultaat is niet evenredig aan de moeite die eraan is besteed: vooral in de oudere teksten zijn de schrijfwijzen die umlaut op geronde vokalen (en daarover gaat het vooral) kunnen aanduiden, nogal dubbelzinnig.

Daarna komt de eigenlijke beschrijving van de grenzen van de umlautsvormen in de tegenwoordige tijd: wederom vijftig bladzijden. Ook deze vijftig vervullen den lezer met eerbied voor de toegewijde inspanning waarmee de auteur haar resultaten heeft verkregen. Minder gelukkig schijnt de wijze waarop zij die resultaten mededeelt: van plaats tot plaats krijgen we een uitvoerig verslag over de vormen van de sterke werkwoorden die mej. H. heeft nagevraagd. Zware leesstof ook voor een belangstellend lezer! Wie zal na die 50 bladzijden te hebben verwerkt, kunnen zeggen hoe ‘sprak’ in Uddel of ‘stootte’ in Annen luidt! Wanneer door de overweldigende massa feiten enkele grote lijnen waren getrokken, had er een veel boeiender en even leerzaam hoofdstuk kunnen ontstaan. Pour l'acquit de sa conscience had Dr. Hol dan alle détails kunnen geven in een schematisch tabellarisch overzicht, bestemd om overgeslagen te worden door den gemiddelden lezer, en alleen ten gebruike voor dien enkelen vakgenoot die zich toevallig met hetzelfde onderwerp meer in het biezonder wil bezighouden.

Een, in verhouding tot de overige kort, hoofdstuk bespreekt de verschillende theorieën ter verklaring van deze umlaut. Dr. Hol ziet als eerste en voornaamste aanleiding participia op *-in* naast die op *-an*. Begonnen in het participium, is de umlaut - zo stelt zij zich voor - bij de werkwoorden van de 2e en 3e klasse overgedragen op het meervoud van het praeteritum, wat gemakkelijk kon omdat deze vorm vanouds dezelfde vokaal had als het participium. Minder regelmatig is de umlaut in de 4e klasse, waar deze gelijkheid niet bestond. In de 5e en 6e klasse komt de umlaut in de participia weinig voor, hetgeen Mej. H. toeschrijft aan invloed van de praesensvokaal, die in deze klasse overeenkwam met die van het participium. Oudere verklaringen werkten vooral met invloed van de conjunctief, en ook Mej. Hol laat deze invloed gelden voor bepaalde gevallen, waar het participium weinig of niet meedoet.

In het algemeen is in het betoog van Mej. H. veel te waar-

deren. Alleen doet het wat vreemd aan, dat zij de [ø.] in het praeteritum van bepaalde reduplicerende werkwoorden (*bleus* bij 'blazen', *reup* bij 'roepen' e.a.) zonder enige toelichting qualificeert als 'umlaut van [e.]'. Zulk een ronding van een palatale klinker is toch niet het normale resultaat van de *i*-umlaut. Zou men hier niet eerder aan analogische invloed van andere klassen moeten denken? Bij de zo biezonder afwijkende en numeriek niet sterke reduplicerende werkwoorden lag het voor de hand, dat zij òf zwak werden - wat niet zelden is geschied - òf zich bij sterke werkwoorden van vaster positie aansloten.

Het uiterlijk van het boek is zoals we het van zijn voorgangers in de reeks kennen. Er komen drie kaartjes in voor, twee zwarte in de tekst en één gekleurd kaartje achterin, klein maar duidelijk, dat het gebied laat zien waarop 'gegoten' een umlautsvokaal heeft. De drukfouten blijven binnen redelijke grenzen, behalve in het hoofdstuk 'Theorieën', waar de aandacht van de correctrice blijkbaar is verslapt. Van de duitse titels, die hier vrij veel in de voetnoten voorkomen, is de helft hierdoor ontsierd. En bepaald bedenkelijk wordt het op blz. 165 vlg. in de tekst, waar een duits citaat, onmisbaar in de gang van het betoog, door drukfouten bijna onverstaanbaar is gemaakt.

Wie het werk van Dr. Hol in zijn geheel beschouwt, zal tegen bouw en inrichting ervan bezwaren hebben. De onderdelen zijn niet overal in de gewenste verhouding en opeenvolging gegroepeerd. Ook neemt de auteur niet altijd het onderscheid in acht, dat er behoort te bestaan tussen de expositie van fichesdozen met inhoud en de compositie van een boek. Maar niemand kan haar verwijten, dat zij enig onderdeel te vluchtig heeft behandeld, of dat haar fichesdozen onvoldoende gevuld waren.

Den Haag, Augustus 1937.
C.B. VAN HAERINGEN.

Aankondigingen en mededelingen.

De Vondel-uitgave van de W.B. voltooid.

Het tiende en laatste deel van de grote Vondel-uitgave is nog juist vóór de Vondelviering van November verschenen. J.F.M. Sterck opent het deel met het slot van *Het leven van Vondel. Faëton* en de *Zungchin* zijn bewerkt door H.W.E. Moller,

Adam in Ballingschap en *Noah* door B.H. Molkenboer.

Voor de vertaalde klassieke drama's *Ifigenie in Tauren, Euripides Feniciaensche* en *Herkules in Trachin* vond A.A. Verdenius krachtige steun bij zijn medewerker J.D. Meerwaldt. Alle overige gedichten werden bewerkt door C.G.N. de Vooys en Mej. C.C. van de Graft. Aan het einde volgt nog een reeks Aantekeningen en andere bijlagen. De uiterlijke verzorging, de illustratie met portretten en facsimilé's is, evenals in de vorige delen, voortreffelijk. De leiding van de Wereld-Bibliotheek heeft alle reden om trots te zijn op deze uitgave, die door de eendrachtige samenwerking van zo velen tot stand gekomen is, en met recht een standaard-uitgave mag heten. Aan het slot brengt Nico van Suchtelen een welverdiende hulde aan de heer C.R. de Klerk, de stille kracht die van het begin af de ziel van de onderneming geweest is, en die met nooit verflauwende ijver en voortvarendheid het grote werk tot een goed einde gebracht heeft.

De redaktie deelt mede dat de registers, met verbeteringen en aanvullingen, later in een afzonderlijk deel zullen verschijnen.

Mededelingen van het Frederik van Eeden-Genootschap IV.

In dit deel (Sept. 1937) vindt men een begin gemaakt met de publicatie van een belangwekkende reeks *Brieven*, grotendeels uit Van Eeden's nalatenschap. Boeiend zijn vooral de intieme briefwisseling met Alphons Diepenbroek en met Jacobus van Looy. Daarna volgen nog brieven aan Jan Veth, een over Isaac Israels en een minder belangrijke van Toorop.

Afrikaanse Versameling.

De Afrikaner Uys Krige stelde een bundel samen om de Nederlanders te doen kennismaken met het werk van de jongere dichtergeneratie (uitgegeven door A.A.M. Stols te Maastricht, 1937), en vond Dirk Coster bereid om er een inleiding voor te schrijven. De baanbrekers van ‘die twede Afrikaanse Taalbeweging’: Celliers, Totius, Leipoldt, Malherbe, Langenhoven zijn in ons land voldoende bekend geworden, maar aan de verdere ontwikkeling werd minder aandacht geschonken. Toch had E.C. Pienaar in de vierde bewerking van zijn proefschrift over *Taal en Poësie van die twede Afrikaanse Taalbeweging* (1931) een groot aantal jongeren genoemd. Slechts gedeeltelijk vinden wij die terug in deze bloemlezing, waar wij weer nieuwe namen aantreffen en gedichten die nog onuitgegeven waren. Uys Krige

beperkt zich tot een negental, en koos, behalve uit zijn eigen werk, gedichten van T.J. Haarhoff, I.D. du Plessis, W.J. du P. Erlank (Eitemal), C.M. van den Heever, N.P. van Wijk Louw, S. Ignatius Mocke, W.E.G. Louw en Elisabeth Eybers.[1)]

In de inleiding wijst Dirk Coster op de verscheidenheid van talent en op onmiskenbare Europese, speciaal ook Nederlandse invloeden, terwijl hij sommige dichters kort en treffend karakteriseert. De korte *Aankondiging deur Uys Krige*, die reeds van 1934 dagtekent, en het *Naskrif* bewijzen dat de samensteller over zijn eigen werk niet geheel voldaan is, en waarom de gewenste herziening achterwege moest blijven.

Aan het slot vindt men een beknopte *Biografie* van de opgenomen auteurs.

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (September-Oktober).

De Gids. Sept.

De *Kroniek der Nederlandsche Letteren* van A. van Duinkerken heeft als ondertitel ‘Dorpen, steden, rivieren, de zee’, en behandelt werken van Filip de Pillecijn, Anton Coolen, Herman de Man, Jos. Panhuysen en Marie van Dessel-Poot.

Okt.

In de *Kroniek der Nederlandsche Letteren* geeft A. van Duinkerken een karakteristiek van de dichter *Hendrik de Vries*.

De Nieuwe Gids. Sept.

Willem Kloos schrijft een artikel over *Gedichten van T. Volker*.

Okt.

André Schillings geeft een korte novellistisch opgezette bijdrage: *Vondel en diens vader*.

Groot-Nederland. Sept.

G. Stuiveling levert een pleidooi voor *Gorter, de onbekende*. - Vestdijk's bijdrage *Maria moet blijven varen* is geschreven naar aanleiding van de poëzie van Jan Engelman. - Onder het opschrift *In het polderland der vertelkunst* beoordeelt D.A.M. Binnendijk de roman van Herman de Man: *Marie, of hoor ook de wederpartij*. - Roel Houwink geeft een karakteristiek met bibliografie van *Willem de Mérode*.

1) Arnoldus Retief is een schuilnaam van de samensteller.

Okt.

G. Stuiveling schrijft *Aantekeningen over Albert Verwey*. - Johannes Tielrooy (*In memoriam Herman Robbers*) toont zijn grote waardering voor de mens en de schrijver.

De Stem. Sept.

Dirk Coster publiceert een radiovoordracht over *Multatuli en Gezelle*. - Ant. Donker heeft zijn rede op het P.E.N.-kongres te Parijs: *Andermaal de toekomst der poëzie*.

Okt.

Dirk Coster herdenkt *Herman Robbers*. - In het *Critisch Bulletin* beoordeelt W.E.G. Louw *Die Afrikaanse boek 1936* en de *Afrikaanse versameling* van Uys Krige.

Stemmen des tijds. Sept.

Wilma wijdt een studie aan *Willem de Mérode in zijn omgeving*.

Okt.

Deze aflevering wordt geopend met de toespraak die H.D. van Broekhuizen gehouden heeft bij de *Totius-huldiging* te Amsterdam. Enige *Proeven van Totius' psalmberijming* zijn daaraan toegevoegd.

Opwaartsche Wegen. Sept.

H. van der Leek vervolgt zijn kritische beschouwing over twee bloemlezingen: *Spectraal-analyse en arbeidsinspectie*. - Een naamloze bijdrage is gewijd aan *Jac. van Looy's dichterlijke autobiographie*. - G.K. beoordeelt een drietal populaire biografieën: *Oldenbarneveldt*, door Theun de Vries, *Coen*, door Johan van der Woude, *De Ruyter*, door Constant van Wessem.

Okt.

Elizabeth Zernike beantwoordt de vraag van de redaktie over *Karakter en peil van het hedendaagsche proza*. - P. van der Hoeven beoordeelt Van Schendel's *De rijke man*, onder het opschrift: *Het bankroet van een humanitaire gedachte*.

De Werkplaats. Sept.

In een uitvoerige bijdrage bespreekt en beoordeelt J. van Ham allerlei *Proza uit eigen kring*. - K. Heeroma beoordeelt *Rood Paleis* van F. Bordewijk. - J. Haantjes (*Nieuws uit Zuid-Afrika*) geeft opnieuw een overzicht van de ontwikkeling der Afrikaanse letterkunde, naar aanleiding van *Die Afrikaanse boek 1936* en de

bloemlezing door Uys Krige. In het biezonder wijst hij op de moderne roman van Hettie Smit en de poëzie van Elisabeth Eybers.

Okt.

K. Heeroma oordeelt ongunstig over de roman *Marie of hoor ook de wederpartij* van Herman de Man, waarvan hij de gebreken uitvoerig aantoont. - J. Haantjes geeft *Nieuws uit Zuid-Afrika*, o.a. over de half-Nederlandse, half-Afrikaanse roman *Bart Nel* van J. van Melle, over twee biografieën van Jan van Riebeeck en over twee toneelstukken. - J. van Ham bespreekt de proefschriften van P. Wolfgang Schmitz, L.M. van Dis en P.E. Muller.

Dietsche Warande en Belfort. Sept.

Pierre van Valkenhoff herdenkt in de ‘Kroniek uit Nederland’ met grote waardering *Albert Verwey*.

De Vlaamsche Gids. Sept.

M. Rutten beoordeelt in de *Kroniek van de Nederlandsche Poëzie* een reeks dichtbundels, ‘vogels van diverse pluimage’.

Kultuurleven. Juli.

J. de Munter S.J. besluit zijn opstel *Naar een nieuwe synthese in de linguistiek*, waarin hij een uitvoerige en heldere samenvatting geeft van Reichling's proefschrft over *Het Woord*, dat hij als een ‘beloftevolle eerste stap naar een nieuwe synthese’ beschouwt.

Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde LVII, afl. 1.

J.H. van Lessen vervolgt haar studie over *Klanknabootsing als taalvormend element*. - G.G. Kloeke ontdekte een merkwaardig boekje over *Haagse volkstaal in de achttiende eeuw*, waarin een onbekende Haagse schoolmeester, J.A.v.H, omstreeks 1730 een groot aantal woorden als ‘gemene straattaal’ brandmerkt. Kloeke geeft daarbij een uitgebreide en degelijke toelichting, in verband met een verouderde opvatting omtrent het ontstaan van het Algemeen Beschaafd Nederlands. - R. van der Meulen gaat de Russische oorsprong na van *De scheepsnaam karbas*. - J.W. Muller bespreekt de geschiedenis en de betekenis van de woorden *Heel en heil*. - W. Dols wijst op een foutieve vertaling in hs. S. van het *Leven van Jezus*. - K. Heeroma wil *Jullie* afleiden uit *juilie*. - Th. H. d'Angremond en J.H. van Lessen komen terug op de etymologie van *Lierelauwen*. - A. Zijderveld bespreekt een boek van P. Dr. H. Rademacher S.J. over *Mystik und Humanismus der Devotio Moderna in den Predigten und Traktaten des Johannes Veghe*.

Neophilologus XXIII, afl. *1*.

In een uitvoerig opstel van H. Sparnaay over *Germanisch und Südgermanisch* komen o.a. het ontstaan van het Germaans en de latere schakeringen van de Germaanse dialekten ter sprake.

Onze Taaltuin. Okt.

Een uitvoerig opstel van J. Wils behandelt *De persoon in de taal*, d.w.z. de betekenis-schakeringen van de persoonsaanduiding. - E. de Frémery (*Het hetstelde woord*) bespreekt de stijl van G. Walschap in zijn roman *Een mensch van goeden wil*. - H.L. Bezoen meent dat in Groningen *zichten* (zeven)

onbruikbaar geworden was wegens de dubbelganger *zichten* (maaien); vgl. *zichte* (sikkel). - De taalkaart van L. Geenen betreft de *ij-diftongeering*. - J. Wils beoordeelt het proefschrift van J. Smit: *Bijdrage tot de kennis van Potgieter's stijl*; P. Warringa, het *Frysk Jierboek 1937*.

Levende Talen. Okt.

W. van Doorn publiceert een akademische voordracht over *Vertaaltechniek*, L.H. Zwager een kongresvoordracht, gegrond op Engels materiaal, over *Gedachte en Vorm in de Dichtkunst*. - A.J. de Jong bespreekt een drietal *Nieuwe dialectstudies*, n.l. van W. Pée, K. Heeroma en K. Fokkema.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Jan.

Leo Goemans bericht *Over de officieele 'Eenmaking van de spraakkundige terminologie'*. - Leonard Willems komt terug op het *Boeck van den Thien Esels* van omstreeks 1525; hij bespreekt voornamelijk de daarin opgenomen tien refereinen, waarschijnlijk ouder werk van dezelfde auteur, die in los verband staan met de vertaalde tekst.

Febr.

J. Cuvelier geeft verslag van een merkwaardig handschrift met *Een viertal onbekende werken van de Brusselsche 15de-eeuwsche rederijkers Colijn en Smeken en van den Bruggeling Anthonis de Roover*. Het zijn allegorische gelegenheidstukken bij de geboorte of de dood van vorstelijke personen. - Een nauwkeurig gedokumenteerde bijdrage leverde Lode Monteyne, getiteld *De honderdjarige Gids en Vlaanderen*. Hij gaat daarin achtereenvolgens na, welke Vlamingen aan De Gids meewerkten, hoe het oordeel van de Gids-critici was over Vlaamse schrijvers en hun werk, en hoe De Gids zijn sympathie betuigde met de Vlaamse beweging.

Vondelkroniek VIII, nummer 4.

Dit 'Gijsbrecht-nummer' bevat een opstel van B.H. Molkenboer over *Het ontstaan van den Gijsbrecht*, een van J.F.M. Sterck *Hoe werd de eerste Gijsbrecht opgevoerd*? en een van Ben Albach over een *Tooneelontwerp voor den Gijsbrecht*. Verder wordt een fragment uit de roman Maurits Lijnslager overgenomen met de titel *Gijsbrechts première volgens A. Loosjes*, terwijl H. Bruch een aantekening geeft over *Vondels Gijsbrecht en Goudhoevens kroniek*. Een lange reeks *Kantteekeningen*, o.a. over de Vondel-viering, besluit dit nummer.

Taal en Leven I, afl. 1.

Een beknopte bijdrage van Gerlach Royen (*Totaliteit*) behandelt het verband tussen moedertaalonderwijs en vreemde-talen-onderwijs. - C.F.P. Stutterheim

begint een opstel over *Visuele momenten in de literatuur*. - A.J. Schneiders bespreekt kritisch de *Schets van de Westeuropese Letterkunde* door H. Godthelp, J. de Haan en M.D.E. de Leve, die hij ondanks de vele tekortkomingen als 'Pioniers-arbeid' beschouwt.

Museum. Aug.-Sept.

Gerlach Royen beoordeelt het *supplement* op het *Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche taal* door C.B. van Haeringen. - G. Kazemier beoordeelt het derde stuk van G.S. Overdiep's *Zeventiende-eeuwsche syntaxis*; H.J.E. Endepols *Le théâtre profane sérieux en langue flamande au moyen âge* door F.G. van der Riet; A.C. de Jong het proefschrift *De ethische denkbeelden van Hendrik Laurensz Spiegel* door J.F. Buisman.

Die Huisgenoot.

Juli. P.J. Nienaber bespreekt het Stellenboschse proefschrift *Die Hollandse Taalbeweging in Suid-Afrika* door Anna de Villiers. - In *Die Afrikaanse Psalmberijming* roemt G. Dekker de *Aangrypende Skoonheid van Totius se vertolking.*

Aug.

Ds. J.V. Goetzee geeft een gedocumenteerde geschiedenis van *Die Afrikaanse Psalmboek*. In *Die Kunstenaar en die Gemeenskap* ziet G. Dekker het individualisme van de jonge Afrikaanse dichters onder de ogen. - P.C. Schoonees kondigt de *Afrikaanse Versameling* van Uys Krige aan, J. du P. Scholz (die daarbij belangwekkende gegevens vermeldt) de 3de druk van het *Groot Woordenboek* door Kritzinger en Steyn (Afr.-Eng.) en Schoonees en Gronjé (Eng.-Afr.).

Sept.

G. Dekker prijst de bundel *Ballades* van I.D. du Plessis.

Ons Eigen Blad. Aug.

Onder het opschrift *Is dat niet kasueel*? behandelt Gerlach Royen tal van gevallen van genitief- en datiefvormen na voorzetsels.

Okt.

Opnieuw is het gebruik en het misbruik van de datief met tal van voorbeelden aan de orde, in een artikel *In den lande bij der zee*.

C.D.V.